(2)

A MAGYAR ORVOSI REND TÖRTÉNETE

TEKINTETTEL

A GYÓGYÁSZATI INTÉZMÉNYEK FEJLŐDÉSÉRE MAGYARORSZÁGON

A XVIII. SZÁZAD VÉGÉIG.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK VÁNDORGYŰLÉSEINEK ÁLLANDÓ KÖZPONTI VÁLASZTMÁNYA ÁLTAL A POÓR IMRE-FÉLE 100 ARANYNYAL JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ.

ÍRTA

DR. DEMKÓ KÁLMÁN,

A LŐCSEI MAGY. KIR. ÁLLAMI FŐREÁLISKOLA IGAZGATÓJA,
A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK KÜLTAGJA.

A SZERZŐ SAJÁT KIADÁSA.

BUDAPEST.
DOBROWSKY ÉS FRANKE.
1894.

Nyomatott Reiss Józs. T. könyvnyomdájában Lő

TARTALOM.

Második rész. A tizenhatodik század. (179—328).

Harmadik rész. A tizenhetedik század. (329—414.)

Negyedik rész. A tizennyolczadik század. (415—546.)

A dolgozatnál használt művek jegyzéke.

Munkám folyamában a forrásokúl használt műveket csak egyszer-egyszer idéztem teljes czímük szerint. Hogy az idézetek ellenőrzését, és a további feldolgozóknak munkáját megkönnyítsem, teljes jegyzékét adom itten azoknak:

1. **Acsády Ignácz dr.** Közgazdasági állapotaink a XVI XVII srázadban. Budapest, 1886.
2. **Acsády Ignácz dr.** Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Budapest, 1886.
3. **Apáczai Csere János.** Magyar encyclopaedia. Ultrajectum 1655.
4. **Ábel Jenő dr.** Egyetemeink a középkorban. Budap. 1881.
5. **Baas Joh. Herm.** Grundriss der Geschichte der Medicin und des heilenden Standes. Stuttgart, 1876.
6. **Ballagi Aladár dr.** A magyar nyomdászat történeti fejlődése 1472—1877. Budapest, 1878.
7. **Balogh Kálmán dr.** Orvosi műszótár. Budapest, 1883.
8. **Beőthy Zsolt. dr.** A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Budapest, 1887.
9. **Bod Béter.** Magyar Athenás stb. 1766.
10. **Bodnár Zsigmond.** A magyar irodalom története. Budapest, 1891—1893.
11. **Corpus juris hungarici.** edit. Tyrnaviae, 1751.
12. **Csánky Dezső dr.** I. Mátyás udvara. Budapest, 1884.
13. **Czógler Alajos.** A physika története életrajzokban Budapest, 1882.
14. **Deák Farkas.** Magyar hölgyek levelei. Budapest, 1879.
15. **Demkó Kálmán dr.** A felső magyarországi városok életéről a XV.—XVII. században. Budapest, 1890.
16. **Fekete Lajos dr.** A gyógytan rövid története. Pest, 1864.
17. **Fekete Lajos dr.** A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme. Debreczen, 1874.
18. **Felkai orvosi tanácsadó.** Kézírat a XVII. század elejéről.
19. **Ferenczy Jak.** és **Danielik Józs.** Magyar írók életrajzi gyűjteménye. Pest, 1856.

20. **Frankl Vilmos.** Hazai és külföldi iskoláztatás a XVI. században. Budapest, 1873.
21. **Frankovith Gergely,** Hasznos és fölötte szikseges könyv ... Monyorokerek, 1588.
22. **Grünwald Béla.** A régi Magyarország 1711—1825. Budapest, ...
23. **Gyógyászat.** 1867.
24. **Gyógyszerészi Közlöny** 1891.
25. **Haeser H.** Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der epidemischen Krankheiten. Jena, 1875—1881. I.—III. Bd.
26. **Hahn Lajos.** Jena hungarica.
27. **Horváth Mihály.** Magyarország története.
28. **Ipolyi Arnold.** Magyar mythologia.
29. **Irodalomtörténeti közlemények.** Szerk. Ballagi Alad. dr. Budapest, I.—III. évf.
30. **Jakab Elek.** A kalendariumokról történelmi és politikai tekintetben. Akad. értek. Budapest, 1881.
31. **Kemény János** erd. fejed. önéletírása. Kiadta Szalay László Pest, 1856.
32. **Kerékgyártó Árpád dr.** A míveltség fejlődése Magyarországon Budapest, 1871.
33. **Kozma Ferencz.** Mythologiai elemek a székely népköltésben és népéletben. Akad. értek. Budapest, 1882.
34. **Lewes György H.** ford. Bánóczy József dr. A philosophia története Thalestől Comteig. Budapest, 1876—78. I—III.
35. **Linzbauer Xav. Ferencz.** Codex sanitario medicinalis Hungariae. Budae, 1852—1856. I—III.
36. **Linzbauer Xav. Ferencz.** A magyar korona országainak nemzetközi egészségügye. Buda, 1868.
37. **Magyar könyvszemle.** Majláth B. A sorvető könyvekről. ... évfolyam
38. **Magyar történelmi tár.** X. XII. köt.
39. **Maizner János dr.** A kolozsvári orvos-sebészi tanintézet története 1775—1872. Kolozsvár 1890.
40. **Manardo Joh.** Medicinales epistolae. Argentorati 1529.
41. **Melius-Horhi Juhász Péter.** Herbarium stb. Kolozsvár, 1578.
42. **Michnay Andr. Lichner P.** Ofner Stadtrecht von 1244—1421. Pressburg, 1845.
43. **Molnár Aladár.** A közoktatás története Magyarországon. Budapest, 1881.
44. **Nádasdy Tamás** nádor családi levelezése. Kiadt. Károlyi Árpád dr. és Szalay József dr. Budapest, 1882.
45. **Nyelvemléktár.** Kiadja a m. tud. Akad. II. VII. köt.
46. **Oláh György.** A boszorkányperek Békésvármegyében. Gyula 1888.

47. **Pauler Tiv. dr.** A budapesti m. kir. tud. egyetem tör-ténete I. Budapest, 1880.

48. **Pápai Páriz Ferencz.** Pax Corporis, az az emberi test nyavalyáinak okairól, fészkeiről s azoknak orvoslásának mód-gyáról való tracta stb. Kolosváratt 1695.

49. **Preller L.** Griechische Mythologie.

50. « « Römische Mythologie

51. **Regiomontanus** — Königsberger — **János.** [illegible] astronomiai tudománynak rövid értelemmel való leírása [illegible]-ból. Az 1825-iki kiadást használtam.

52. **Rupp Jakab.** Magyarosrzág helyrajzi története. Pest és Budapest 1870—1876. I—III.

53. **Schwandtner Ján. György.** Scriptores rerum hungaricarum. Pozsony, 1745.

54. **Schwimmer Ernő dr.** Orvosi tudomány és gyakorlata az ó-korban. Budapest, 1876.

55. **Szabó Károly.** Magyarország történetének forrásai 2 kiad. Pest, 1860.

56. **Századok.** 1872, 1873, 1874, 1883, 1892. évf.

57. **Szepes-szombati orvosi tanácsadó.** Kézirat a XVI. szá-zadból.

58. **Szilágyi Sándor.** Erdélyország története. Pest, 1866.

59. **Szinnyei József** és dr. **Szinnyei József.** Magyarország természettudományi és mathematikai könyvészete 1472—1875. Bu-dapest, 1878.

60. **Symonds J. Add.** ford. **Pulszky Károly.** A renaissance Olaszországban. Budapest, 1881.

61. **Természettudományi Közlöny** 16, 20

62. **Toldy Ferencz.** A magyar nemzeti irodalom története. Pest, 1872.

63. **Történelmi tár.** 1878, 1879, 1880, 1881.

64. **Trausch József.** Schriftsteller-Lexikon. Kronstadt. 1868.

65. **Vas József.** Hazai és külföldi iskolázás az Árpád kor-szak alatt. Pest, 1862.

66. **Vámbéry Ármin.** A magyarok eredete. Budapest. 1882.

67. **Wallaszky Pál.** Conspectus reipublicae litterariae in Hun-garia. Posonii, 1785.

68. **Weszprémi István.** Succincta medicorum hungariae et Transilvaniae Biographia. Lipcse, 1774. Bécs, 1778, 1781, 1787.

A jelen munkának czéljáról és a hozzá eredetileg fűzött várakozásról nem tájékoztathatom jobban a tisztelt olvasót, mintha egyszerűen hivatkozom a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése állandó központi választmányának az 1888-ban Tátrafüreden tartott nagy gyűlés elé terjesztett jelentéseire. A központi választmány a XXIV-ik vándorgyűlésen sajnálattal jelentette, hogy a XXIII-ik vándorgyűlésen kitűzött két specialis orvostudományi kérdésre nem akadt pályázó, majd igy folytatja: »Ha már két oly fontos, az orvos gyakorlati és tanulmányi körébe eső kérdésnek nem akadt földolgozója, majdnem joggal tarthatjuk valószinűtlennek, hogy a harmadik, a dr. Poór Imre-féle (100 arany) pályadíjra kihirdetett kérdés kidolgozására orvos vállalkoznék, pedig olyannak kell vállalkoznia. E pályadíj megkivánja, hogy *„az orvosi tudomány magyarhonbeli fejlődésének története a legrégibb időtől a mai napig irassék meg"*. A központi választmány a kérdés nehéz voltán aként iparkodott könnyiteni, hogy a kész pályakérdés helyett olyan tervezetet kivánt, mely ama kérdés sikeres megoldásának mintegy biztositékát nyujtotta volna. Hiába, e pályázatra vonatkozólag sem tehetünk kedvező jelentést; még azok is,

kik e tekintetben kisérletre felbátorodtak, elálltak szándékuktól, mert már maga e kérdésre vonatkozó források kutatása és összegyűjtése magas díjra méltó, mert sok időt és fáradságot igénybe vevő munka«.

Az orvosi szakosztály a pályadíjat eredetileg a következő tárgyra tűzte ki: „*Megírandó az orvosi tudomány magyarhonbeli fejlődésének története a legrégibb időktől a mai napig*". A pályázat nem kész munkát, hanem csak tervezetet kivánt, a melynek alapján a pályázó a munka megírásával lett volna megbízandó. A hosszabb időközben jelentkezett két pályázó egyikének dolgozatát sem fogadták el s a másfél évtizedes sikertelen pályázatok után azon kérdés előtt állott a vándorgyűlés orvosi szakosztálya, hogy mi történjék a hazafias alapító által kitűzött pályadíjjal a jövőre? »Az előzmények után annak beismerésére kell, hogy jussunk — mondja a jelentés — hogy a kitűzött kérdés felűlhaladja intentioiban azt, a minek esetleg valaki megfelelni képes volna. Ha tehát az egész szép és fontos kérdés megoldásra nem talál, megfontolandó, nem volna-e czélszerű magyar orvosi történelmünknek egy kisebb részletére szorítani kérdésünket, a mely kisebb, de mindenesetre fontos résznek monographicus megírása, míg egyrészt a *tátongó nagy űrben*, a jelenleg *semminek* mondható idevágó szakirodalomban „*valamit*" képezne, egyúttal alakja, conceptiója által mintául szolgálhatna más hasonló munkálatoknak is, melyeket az egész czélt szem előtt tartó magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlése kötelességének fogja tartani a mennyire lehet támogatni, kiadatásukat segíteni, lehetővé tenni«. »A választmányt csak azon czél vezetheti, hogy a kitűzött kérdés, ha csak részben is, az eddigi meddő kiírások teréről, a megvalósulás útjára jusson«.

A szóban forgó pályázatról egyáltalában nem volt tudomásom, mikor a tátra-füredi nagygyűlésre jelentkezve ajánlkoztam felolvasást tartani »A közegészségügyről városainkban a XV.—XVII. századokban«. Ekkor figyelmeztettek a pályázatra és a felolvasás után dr. Poór Imre tanár úr és mások kérdést intéztek hozzám, nem lennék-e hajlandó pályázni? Miután egyéb tanulmányaim mellett a múlt századok közegészségügyi viszonyainak történetével is foglalkoztam, hajlandó voltam kisérletet tenni.

A már-már elejtett kérdést a központi választmány 1888. okt. 12-én újra felvette és a pályázatot így tűzte ki: *„Irassék meg a magyar orvosi tudomány történelme Mátyás korától 1848-ig, különös tekintettel az orvosi rend történetére Magyarországon“*. A nyilt pályázatnak, — melyre nem kész munka, hanem csak tervezet kivántatott, melynek alapján a pályázó a munka megírásával megbízandó volna, — határidejéül 1888. évi deczember hó 31-ike tüzetett ki. Erre jelen szerény tanulmányomnak minden részét felölelő vázlattal jelentkeztem. A központi választmányhoz ekkor írt levelemben a részletes kidolgozásnak két útját jelöltem ki. Az első út, — minthogy hazánkban a XVI. század elejétől a XVIII-nak végéig nem volt orvosi iskola, hiányzott a tér, melyen orvosaink önálló kutatás alapján önálló fefogásra és új felfedezésekre juthattak volna — az lenne, hogy részletesen ismertetnők az orvosi tudomány fejlődését külföldön s ennek kifolyásaként tekintve orvosaink képzettségét, irodalmi működésüket amazok köré csoportosítanók. A másik: az orvosi tudomány általános fejlődését rövidebben, de azért eléggé áttekinthetően nyújtani és azután orvosaink műveiből állítani össze az egyes betegségek symptomáit, kór- és

gyógytanát, alkalmazott gyógyszereit. A beosztás tö
ténhetnék századonkint, vagy az egyczímű részlete
összefüggően tárgyalhatók a legrégibb kortól végi
A végpontra nézve véleményem az volt, hogy amen
nyiben a magyar egyetem orvosi facultásának alapítás
gyógyászatunknak hatalmas lendületet adván, orvos
ink önálló felfogása és irodalmi működése nagymérv
lett; annak méltatását nem történetíró, hanem szak
tudós orvosnak feladatáúl kellene kijelölni és így vég
pontúl vehetnők a XVIII. század végét.

A központi választmány kivánságára az általam
kijelőlt két út között egy közép utat kellett választa
nom. Az 1890. febr. 7-én tartott központi választ
mányi gyűlés jegyzőkönyvének 8. pontja szerint: »Ti
kár a Poór Imre féle pályakérdésre beérkezett munka
biráló bizottság jelentését felolvasta. A Poór Imre
Szabó Dénes, Vidor Zsigmond, Ágai Adolf és Schächte
Miksa tudorokból álló biráló bizottság a Poór Imr
féle 100 aranyas pályadíjjal jutalmazandó *„A magya
orvosi tudomány történelme, különös tekintettel az orvo
rend történetére Magyarországon a XVIII. század vé
géig“* czímű pályakérdésre beérkezett egyetlen munka
tervezetet beható bírálat alá vette, a tervezet szerzőjé
Dr. Demkó Kálmán lőcsei reáliskolai tanárt és törté
nészt a munka megírásával megbizandónak ajánlja. A
bírálati jelentéshez a szerzővel közlendő útmutatás
csatol, mely különösen arra való tekintettel, hogy
munkát nem orvos, hanem történész írja meg, erre vo
natkozólag *directivát kiván nyújtani*“.

A biráló bizottság jelentése directivául adta mindé
nek előtt, hogy, amennyiben a munkát nem orvos írja
ne az *orvosi tudomány*, hanem az *orvosi rend* törté
netét hangsúlyozzuk már a czímben is. Továbbá a b

ráló bizottság véleménye szerint »szerző nagybecsű irodalmi és művelődés történelmi feladatot old meg, ha az egyes századok szerint megírja az *orvosi rend történelmét*. Az orvosok kiképzésének módját, ide számítva az orvoslással foglalkozókat is, (sebész, szülésznő, gyógyszerész, fürdőző etc.), azok társadalmi állását általában, valamint az egyesek életrajzában részletesen lehetne vázolni a munkában. Az orvosok irodalmi működése ismertetés szempontjából tárgyalandó. Bírálatot vagy beható ismertetést csak azon munkák kivánnak, melyeknél a társadalom befolyása az orvosra vagy az orvos szándéka, hogy a társadalomra valami czélból hasson, nyilván valón kitűnik. A törvényhozás és a városok rendezésével ezek hatóságának intézkedései a közegészségügy terén, az orvosi működés vagy kuruzsolás ect. szabályozásában, a kórházak működésének történelme etc. a munka keretébe illesztendő«.

Ezen directiváúl adott megjegyzések után állapitottuk meg azután a czímet is, mely alatt ezen tanulmányomat a tisztelt olvasónak átadom.

A biráló bizottságnak a vázlatra vonatkozó, esetleg csekélységemre vonatkozóan kedvező megjegyzéseit nem emlithetem, mert a vázlat és a részletes kidolgozás közt nagy a különbség. De meg kell jegyeznem, hogy munkám a teljességre számot egyáltalában nem tart. Egy eddig teljesen műveletlen téren utat törő munkától ezt nem is lehet kivánni. A fent idézett jelentés szavaival élve: azon *Valami* akar ez lenni, mely az eddig *Semminek* mondható ide vágó szakirodalomban *tátongó űrt* van hivatva, nem betölteni, hanem csak áthidalni. Ha megfelelek a biráló bizottság azon reményének, hogy »ha a munka nem is meriti ki mindazt, a mi az orvosi tudományok historiájából

Magyarországra vonatkozik, mégis biztos alapot fog nyujtani a továbbiak kidolgozására«, — az elém tűzött czélt elértem.

Az itéletet mindenesetre kérem a munka teljes megjelenéséig függőben tartani.

Lőcsén, 1892. julius 1-én.

A szerző.

BEVEZETÉS.

A gyógyászatnak alanyát kiválóan az ember képezvén, ennek testi és szellemi állapotát, életének öszszes viszonyait; viszonyát a természethez, családja tagjaihoz és más környezőiéhez, foglalkozását, életmódját, neveltetésének körűlményeit, műveltségének fokát számításba kell vennie az orvosnak, ha szenvedő embertársának a tudomány eszközeivel vissza akarja adni elveszített testi és szellemi épségét. Ezen sokoldalú feladat megoldása természetesen sokoldalú képzettséget igényel. Napjainkban, midőn a magas fokra fejlett tudományosságnak oly sok eszköze áll rendelkezésünkre, az orvosi tudomány sokszor bámulatba ejtő gyógyításokat eszközöl, másrészt azonban az is igaz, hogy akadnak esetek, melyekkel szemben még a mai tudomány is tehetetlenűl áll. Ha ez korunkban is így van még, nem csodálhatjuk, hogy az egyes népek történetében valamint a műveltség fejlődésében általában, úgy a gyógyászati ismeretekében különösen sokféle fokozattal találkozunk, sőt azt is tapasztaljuk, hogy ugyanazon korban ugyanazon népnek különféle osztályai körében igen különböző felfogások uralkodnak.

Az ember mint a természet összességének tagja, nem vonhatja ki magát a természeti tényezők hatása

alól. A földrajzi fekvés, magassági- s az ezek által feltételezett állat-, növényélet, az ásvány-, kőzet- és egyéb talajviszonyok, a légkörnek összes, nemcsak az érzékek közvetlen felfogása alá eső tüneményei, hanem annak vegyi összetétele is hatnak az ember élettani és egészségi állapotára. »Az ember nemcsak él a földön, hanem születni is a Földtől születik, az ember, mint a népek valamennyi mythologiái mondják, a Földnek a gyermeke. Ő tőle vesszük testünk anyagát; ő éltet bennünket tápláló nedveivel, ő szolgáltatja tüdőnknek a levegőt s adományozza nekünk az életet, mozgást és létet. Lehetetlen tehát, hogy a földalakzatok, melyekkel a flóra és fauna oly csodálatos harmóniában áll, szintén vissza ne tükröződjenek a fauna azon kiegészitő részének az életjelenségeiben is, melyet emberiségnek neveznek«.[1]) Az embernek kétségen kivűl van hatalma átalakitó befolyást gyakorolni természeti környezetére, de ez, míg egyrészt a természet hatalmas erőivel szemben aránylag igen csekély és lassú, másrészt az öntudatos átalakitás csak magasabb szellemi fejlettség kifolyása lehet. A műveltség alacsony fokán álló ember ma is rabja a természetnek. A szülőföld, mint a jó anya gondoskodik gyermekeiről. Orvosi irodalmunkban Poór Imre tudor *„Adatok a természet orvosi czélszerűségéhez“* vagyis minden vidék megtermi az otthonos betegségek gyógyszerét«,[2]) czímű tanúlmányában hazánkat illetőleg is igen szépen kimutatja, hogy a járványi és tájhoni betegségek gyógyszereiről czélszerűleg gondoskodott a természet. A hol járványi és tájhonos betegségek uralkodnak, ugyanott ugyanazon betegségek ellen gyógyfüveket is terem az anya-

[1]) Reclus: A föld és életjelenségei. Budapest, 1880. II köt. 514.
[2]) Gyógyászat 1867. 30—37. számok.

öld ember és barom számára«. Mielőtt azonban az :mberiség az anyaföld ezen jótékony gondoskodását elismerte, a szellemi fejlettségnek magasabb fokára ellett emelkednie, hogy megtalálhassa az okozati öszzefüggést a saját testén és testében előforduló változások és az őt környező külvilág hatásai közt. Hosszú itat kellett meghaladnia, míg oda emelkedett, hol a ermészet tényezőit saját czéljaira, különösen egészsége entartására, és méginkább az elveszített testi épségiek visszaszerzésére öntudatosan fel tudta használni, . mikor öntudatos ismeretei már tudománynyá, — *rvosi tudománynyá* váltak.

A test természeti szükségleteinek észszerű és czélzerű kielégitése első feltétele az egészség, az élet fenartásának. Táplálkozás, ruházat, lakás jelölik az emeriség útját a kultura felé. Napjainkban is vannak ıég a természetnek oly ember-szülöttei, kik öntudatak nevezhető ismerettel nem bírva úgy fogadják a :rmészet adományát, a mint az eléjök kerűl. Gyümölcs, yökér, emlős állat, madár, hal, hüllő, rovar minden álogatás nélkül szolgál éhségük csilapítására s mondatni ez az egyedűli érzés, melynek elnyomása őket :ttre kényszeríti. A ruházatnak, lakásnak szükségét em érzik. A gyermeket születése után rövid idővel lhagyja anyja s az ápolás nélkül elpusztúl vagy nyoıorban nő fel, senki sem törődik vele. Az így felnőtt :mzedéknek aztán mások szenvedései iránt sincsen zéke. A beteg és elhagyott család- vagy törzstag gyszerűen elmarad valahol és meghal anélkül, hogy vesztése fájdalmat okozna bárkinek. Az ilyen népekál a természet adományainak gyógyászati czélokra használásáról szó sem lehet. Nem is kell Ausztrália és nagy oczeán vidékére mennünk, hogy lássuk, meny-

nyire nem használja ki az ember a természet jótékony kincseit. A czivilizált világ minden magas hegyek közé és mély völgyekbe rejtett zugában, hová az újabbkori ismeretek még vagy épen nem hatottak be, vagy csak kezdetlegesen érvényesűltek, feltaláljuk az emberi élettel és az egészséggel nem törődő közönyösséget. Pedig a gyermeknek születése, ápolása, gondozása, míg az élet különféle körűlményei közt csak odáig is fejlődik, hogy a természet által önként nyújtott táplálékot elérheti és legkezdetlegesebb szükségleteit kielégítheti; megfigyelésen alapuló gondosságot igényel. Az élet későbbi szakaiban nincsen az ember biztosítva a testének felszínén mutatkozó kiütések, sebek, fekélyek, valamint a véletlen esetek, az állatok vagy az emberi kéz által okozott külső sérülések ellen. A belső szervek bajait pedig még kevésbbé kerűlheti el. Ezek ellen elővigyázati intézkedéseket és gyógyitó szereket keresni a tapasztalásnak jutott természetes feladatúl.

A természet ölében élő, a művelődésnek még alacsony fokán álló ember azonban nem önmagában, hanem rajta kívűl és pedig rendesen a véleménye szerint magasan fölötte álló hatalmakban keresi támaszát s attól várja bajában a segélyt. Az emberiség történetének legkezdetlegesebb korszakaitól kezdve napjainkig tapasztaljuk, hogy a nagy tömeg a természet minden jelenségét természetfölötti erőknek tulajdonítva teljesen átengedi magát azok intéző befolyásának vagy, a jobbik esetben, egyedűl azokra hallgat, a kik azoknak nevében szólanak hozzá. A görög, római, germán és más népek mythologiái a természet erőit személyesítő isteneknek egész sorozatát tárják elénk. S ha akadt ember, a ki megfigyelte az ásvány-, növény- és állatvilág termékeinek kezdetben a véletlen által esz-

özölt gyógyító erejét, a szerencsés megfigyelő magára onva a közfigyelmet, tiszteletet, vagyont szerzett, maga :ánt babonás félelmet gerjesztett s nem egyszer isteni rőt tulajdonítottak neki. A legrégibb mythosok fenırtották a félisteneknül tekintett, csodás gyógyításokat égzett emberek emlékét. A thessaliai Melampus egy igyófiútól melynek megölt szülőit eltemette s melyet ztán felnevelt, hálából nyerte az adományt, hogy az .llatok beszédét megérthesse. Ezen adomány segitsé- évvel meggyógyította Phylakos Ottrysi királynak fiát, nemzésre képtelen Iphiklost. Az argosi Polyidos Mi- .os királynak meghalt fiát, a madarak és méhek szava :tán találta fel, s a halottat egy fűnek véletlenűl fel- :dezett csodaerejével támasztotta fel, midőn látta, hogy .gy általa megölt kigyót társa egy füvel újra életre ıozott, ugyanazon fűvel tett sikeres kisérletet. A sár- .ány által megölt lydiai hős Tylost is egy kis kigyó lltal hozott fű, melylyel az anyját támasztotta fel, adta iissza az életnek.[1]) A füveknek ilyen csodás gyógyitó ırejét ismerték az arabok és más népek. Népmondá- ıkban sem szokatlan a füvek gyógyitó erejének cso- .ás módon felismerése. Ezek szerint a kigyók ismerik füveknek gyógyitó erejét s ha a fehér kigyót meg- ›znék és valakinek enni adnák »mindenféle füvek meg- :ólalnának s ki vesztésre, ki gyógyításra való megtud- atnék s kinyilatkoznék«. Szent György és szent János jjelén, tehát épen a pogány napfordulati ünnepek alkal- ıával, *megszólal a fű* s megmondja mi hasznát lehet enni. Midőn Csaba, Attila fia 15 ezer elesett vitéze közt :besűlve maradt a csatatéren, végső erőfeszitéssel még ilőve nyilát, ezzel egy füvet talált el, a fűből jövő edvvel meggyógyította magát és új életre élesztette

[1]) Preller: Griechische Mythologie II. köt. 474 stb.

vitézeit. (Csaba ire)-Szent László a kúnokkal csatázva, seb- és döghalál következtében elhúlt seregét a nyilával talált fű bűvereje által támasztotta fel s így üldözte tovább a kúnokat.[1]) Az ilyen titkok birtokában levő emberek az első orvosok.

A »mundus vult decipi« közmondás még magát felvilágosultnak nevező korunkban is lépten-nyomon érvényesűl, ma is tág tere van még mindenféle előitéletnek, babonának a művelt osztályok körében is; hogyan vehetnők rossz néven a tudományos ismeretek legkezdetlegesebb elemeivel is alig biró népek és néposztályok köreitől, ha a véletlen nyomán szerzett tapasztalatok útján nyert gyógyászati ismereteket — nem védetvén azok szabadalmak által — az egyesek nem tették közkincscsé, hanem azokat apáról fiúra átszármaztatva saját hasznukra fordították. Nehogy a féltékenyen őrzött titkot tőlük valaki egykönynyen ellesse, a gyógyításnál szándékosan félrevezették a betegnek és környezetének figyelmét. Értelmetlen szavak, rendkívüli taglejtések stb. adták meg a bűbájt, a titokszerűséget s létrejött a kuruzsolás- legkezdetlegesebb neme az orvosi praxisnak.

A czivilizált világ embere ma már jóformán meg van óva az időjárás és az égalji változásoknak egészségére káros hatású viszontagságaitól. Szilárdan épitett s jól fűthető lakása, meleg ruházata, villámhárítója s a tudományok és ipar egyéb találmányai védik őt. A földművelés, az ipar és kereskedelem számtalan ága és eszközei megoltalmazzák az éhhaláltól, az orvosi tudomány vívmányai és az állam hatalmas eszközei lehetőleg távol tartják tőle a pusztitó járványokat vagy legalább meggyöngítik azoknak romboló erejét. De

[1]) Ipolyi: Magyar mythologia. 77, 78. 440.

az isten szabad ege alatt egykor lakások nélkül tanyázott, élelmöket helyről-helyre vándorlással a természettől szerzett népek minden pillanatban érezték a természeti erőknek létükre elhatározó befolyást gyakorló működését: a napnak éltető és perzselő hatását, a viharoknak a légkört felüditő és romboló erejét, az évszakoknak váltakozóan termékenyitő vagy a növényi életet fejlődésében megakasztó hőmérsékleti változásait. Az eső, szél, vihar, a hatalmas dörgésektől kisért égiháborúk mind fent a magasban keletkeztek, meg nem fejthető hatalmas erők által idézve föl. A természet egyszerű gyermekei önkénytelenül érezték ezen felsőbb hatalmaknak életük menetére elhatározó befolyását, azokat imádat tárgyaivá tették, s a természeti erőket személyesitő istenségeket vallási rendszerekbe szedték a *természeti vallásokban.*

Minden nép körében akadtak a természet erőinek és tüneményeinek megfigyelői, kik aztán többször előre megjósolva az időjárás változásait, törzsüket nem egy veszélytől óvták meg. Az ilyen *jósok* nagy tiszteletben állottak mint a nép bölcsei. A természet tüneményeit, a növényvilág gyógyitó erejét, az állatok testi szervezetét, természetét, betegségeiket ismerő és így a szükségben segitségre mindig kész emberek a nép hite szerint egyenes összeköttetésben állottak a szellemi világgal. Ha a jósló, a kuruzsoló szerencsés sikerrel űzte mesterségét, abban a jó szellemek segiték, ha varázslata balúl ütött ki, valamely rossz szellem zavarta meg számitásait. A népet balhiedelmeiből kiábrándítani épen nem állott a jós-varázslóknak érdekükben, de sokszor ők maguk is meg lehettek győződve a szellemi világgal való összeköttetésükről. Igy keletkezett a természeti vallás alapján a bűvölésbe, boszorkányságba, babonába vetett hit

Ugyancsak a természeti vallásnak kifolyásai az *astrologia*, a *magia*, a *nekromantismus*. Ezek is fenmaradtak az előbbiekkel, mikor egyes pogány népek a kultura magasabb fokára emelkedve többé már nem hittek isteneik hatalmában, sőt fentartották magukat a keresztény világban is egész napjainkig. A görögöknél és rómaiaknál rendszerint chaldaeusoknak nevezett csillagjósoknak, lélekidézőknek sohasem volt jobb dolguk, mint a császárságnak legvallástalanabb korszakában. Már a köztársaság utolsó századának legkiválóbb elméi sem voltak mentek a csillagoknak az ember sorsára befolyást gyakorló hatásába vetett hittől. Augustus Octavianus, kinek mindjárt születésekor fényes jövőt jósolt a hires astrologus Nigidius Figulus, erősen meg volt győződve csillagzatának hatalmáról. A császárok politikájában is jelentékeny szerepe van az astrologiának, mágiának Septimus Severus, Alexander Severus, Nero, Marcus Aurelius, Caracalla mind buzgó hivei, nemcsak hazai papjaiknak adnak hitelt, hanem a gallok, brittek, germánok jósait, druidáit is kikérdezik jövőjük felől, mint Aurelián és Diocletianus. Szent Ágostonnak az astrologia, mágia stb. bűvölés ellen felemelt szava nyomtalanúl hangzott el.[1]) A néphit átszállitotta a balhiedelmeket századról századra. És ez magában az emberi természetben gyökerezik.

A hit oly régi mint maga az emberiség, legalább oly réginek mondható, a mennyire történeti hagyományaink visszanyúlnak a múltak homályos évezredeibe. Habár a természettudományok befolyása következtében az iskolázott és tudományosan képzett emberre nézve megszüntnek mondhatjuk a csodák világát; mégis alig hiszem, hogy ma, mikor az ismeretek megszerzése czél-

---

[1]) Preller: Röm. mythol. 763—767.

ából oly sok eszköz áll rendelkezésünkre, akadna valaki, a ki joggal állithatná, hogy ő ment minden előitélettől, és ha nem is babonától, de a természettel szemben legalább is némi elfogultságtól. Mikor a természettudós a természet nagyszerűségének, a legkisebb természeti tárgyban is föllelhető tökéletes szépségnek s a beléje rejtett, részben már ismert, részben még ismeretlen erőknek tanulmányozásába és kutatásába merűl: akkor kell legjobban s legöntudatosabban éreznie végességét és függését egy végtelen hatalomtól. A természet egyszerű gyermeke, kinek nem adatott meg behatolhatnia a természeti erők működésének ismeretébe, a ki magas hegyein, mély völgyeiben vagy a mérhetetlen síkságon naponta ki van téve a küzdelemnek azokkal, elmerülve képzelme világába, az előtte okaiban ismeretlen tüneményeket magánál hatalmasabb lényeknek tulajdonitja. Nem okoskodik, de hisz azoknak az ő életviszonyaira gyakorolt hatásában.

Legkevésbbé sem szándékozom a hit elveinek, sem a vallási rendszereknek tárgyalásába bocsátkozni, de az orvosi történetben, különösen annak kezdetleges időszakában egy népnél sem lehet emlités nélkül hagyni a hitnek szolgáit. A papságnak fogalma több évezreden át össze volt forrva a tudományosság fogalmával, de egyszersmind a mysticismusével is. A római augurok és haruspexek, a germán druidák és a magyar táltosok, rabonbánok népeik kulturai bölcsője fölött a természet csodákat tevő erőinek ismerői gyanánt mint jósok, lelki szenvedésekben mint tanácsadók, a testiekben mint orvosok állanak. És ez természetes. Jóslataikat természeti tünemények alapján végezve, tanulmányozniok kellett azokat. Az áldozatok, melyek közt nem ritkán voltak emberáldozatok is, a műveltség magasabb fokán

állott papoknak bő alkalmat nyujtottak az állati test boncztani sajátságainak megismerésére. A szent állatok, a növények és források tulajdonságainak átértése igen jól hasznositható gyógyászati ismeretekké váltak kezeikben. A néphit felruházta őket a hatalommal, hogy a gonosz szellemeknek az ember testi és szellemi jólétének megrontására irányozott törekvését ellensulyozhatják, a jó szellemeket pedig az embereknek segitségére felidézhetik. Az ember és a szellemvilág közt az összeköttetésnek egyedüli eszköze a nyelv lehetett. Minden bajnak okozói a rossz szellemek. Minden népnél feltaláljuk az ördöngösségbe, a boszorkánynyomásba, a lidérczekbe s más hasonlókba vetett hitet. Ezen gonoszok elrettentésére leghathatósabb eszköz a velök ellenséges viszonyban élő s náluk rendesen erősebbeknek képzelt jó szellemeknek segitségül hivása. Ez volt a pogánykorban uralkodott s onnan reánk átszármazott *ráolvasás*, ez a keresztény kornak gyógyitó ereju *imádsága*. Fontos szerep jutott ezeknek a gyógyászat azon korában, mikor a látható külső okok nélkül keletkezett betegségeket, különösen az egyszerű megtekintés által nem észlelhető belső bajokat, az emberek százezereit elragadó járványokat egyszerűen isten, vagy istenek csapásának tekintették. Ezen felsőbb haraggal szemben természetesen nem maradt más segély, mint a kiengesztelés, imádság, áldozatok és más vallásos gyakorlatok által. És a hit üdvözit. Ma is hathatós szerül fogadják ezt az emberek. A hitbuzgók isten segitségébe, a skeptikusok az orvos tudományába vetik hitüket, reményüket s az orvosnak, a ki maga iránt bizalmat gerjesztett, rendesen már félig nyert ügye van.

Az embernek a tudományos ismeretek által még épen nem, vagy csak kevéssé érintett őstermészetéből

lektanilag kimagyarázható ezen tévhiteket, balhiedel-eket röviden felemlitendőknek véltem, mielőtt külö-össebben foglalkoznánk a nemzetünk életében előfor-duló hasonló tünetekkel.

A magyar orvosi rend történetének és gyógyászati intézményeink fejlődési menetének ismertetésénél elke-rülnünk nem lehet más népek hasonló viszonyainak ismertetését. Nemzetünk őskorának gyógyászati isme-reteit, a gyógyitással foglalkozók képzettségét, társadalmi állásukat, s más viszonyaikat csak is összehasonlitás utján ismerhetjük fel. Az államot alkotó és kereszténynyé lett magyar nemzet beilleszkedik Európának a kultura magasabb fokán álló népei közé. Művelődésünk törté-nelmének egyetlen ágánál sem zárkózhatunk el a szom-szédok hatásának méltányolása elől. A magyar orvosi történetben ezt annál kevésbbé tehetjük, mert hazánk-nak gyógyászati viszonyai szerves kapcsolatban állanak a nyugati országokéival, minthogy orvosi ismereteinket és gyógyászati intézményeinket azoktól nyertük.

I.

Őskori gyógyászatunk.

Az eddig általánosságban elmondottakat alkalmazva nemzetünkre, igyekezzünk őskori gyógyászatunknak képét nyerni.

A magyar nemzet Európába beköltözése előtt századokon át lakhatott közép Ázsia térségein. Nála is érvényesült a műveltség kezdetleges fokán élő nomád népekre általánosan szóló törvény, hogy a természeti viszonyok határozzák meg nyelvét, vallását, életmódját szokásait. Nem lehet itten czélunk a magyar nemzet származását bizonyitgató nyelvészeti iskoláknak adatait bírálgatni. Elfogadjuk egyszerűen tény gyanánt azon általánosan ismert véleményt, hogy a magyar nemzet a régi iróknál skytháknak nevezett népnek egyik ágát képezte és rokon volt a húnokkal, avarokkal, bolgárokkal és a népvándorlás más ázsiai népeivel. Hagyományos mondák, magukat évszázadokon át fentartott népszokások, mythologiai elemek adják meg csak a fonalat, mely után indúlva némileg behatolhatunk mindazon népek őskorába. Az ujabbkori összehasonlitó nyelvtudomány sokat foglalkozván nemzetünk eredetével, az őskori vallásos fogalmak, szokások és intézmények megnevezésének ott található értelmezéséből az őskori gyógyászatra vonatkozólag is vonhatunk le némi tanulságot.

A magyar nemzet, mint rokonai is általában, no-
ád életet élve nagy tiszteletben tartotta a természet
ineményeit. Az ég, melyből áradott a fény, mely
örgésével megreszketteté a földet, napjával, csillagai-
al, villámával, felhőivel, esőjével csodálatának, tiszte-
tének és részben imádatának tárgya volt. Az *isten*
ogalmát azonositá a minden létezők forrásául tekintett
ilágossággal, fénynyel. Mindeneknek eredő okát, atyját
sztelte és imádta benne, neki mutatott be áldozato-
at, tőle várta az áldást, tőle ellenségeinek romlását.

Erre mutatnak a magyar nyelvben az Isten tulaj-
onságainak jelzésére szolgáló szavak: *úr, egy, élő, édes,*
ó, szerelmes, (szerető), *bosszuló, boldog, teremtő, nagy,*
való, öreg. Ezen tulajdonságoknak felelnek meg tettei,
melyek szerint: *ad, segít, ment, őríz, haragszik, meg-*
bocsát, fizet, áld ver stb. Az isteni haragnak, csapás-
nak, verésnek következménye minden baj, különösen
a nyomor, betegségek, halál. Innen erednek a beteg-
ségek és halál alkalmából a nép között rendes köz-
mondások: *„rá nehezedett isten keze“; „Isten keze van*
rajta“ „magához vette isten“; utolsó betegségnek isten
az orvosa“ stb. Mind kifejezői ezek a néphitnek, mely
szerint a testi szenvedések isteni akaratból erednek.
A köznép által gyógyitó szerekűl használt növények
közűl számosnak elnevezése van isten nevével kap-
csolatba hozva: *istenfája* = artemisia abrotanum; *isten*
haragja = gratiola repert.; *isten kegyelme-fű* = gratiola
officinalis; *isten lova farka* = asparagus offic.; *isten po-*
hárkája = cisampelos parciva; *isten szakála* = aron ma-
culatum stb.[1]) Ellenségéül tekintette az isten jótétemé-
nyeit ellensúlyozni kiváno gonosz szellemet, az *ördögöt.*
A természet különböző tüneményeit személyesítette

[1]) Ipolyi: Magyar mythologia 6—17.

meg az *óriásokban, tündérekben, manókban* A *guta*, a *fene*, személyesítői egyes betegségeknek. Az ördög nemcsak szellemileg, de testileg is megronthatja az embert, ha belé búvik, sőt halálát is okozhatja. Mutatják ezt a fenmaradt átkok: *„Az ördög bujjék beléd. Vigyen el az ördög."* A manó is sokszor elvihette az embereket, minthogy ő volt a föld alatt levő túlvilág uralkodója. *„A manó vigyen el"* átokforma megmaradt. *„A guta üssön meg," „a fene egyen meg"* szintén ősrégi időkből maradt átkozódások. Voltak betegségek, melyeknek természetét és gyógyitásuk módját nem ismerték s azokat is személyesitették a *nyavalyá*ban, mást egyszerűen *rossz*-nak neveztek s ezekkel is megfogatni kivánták ellenségeiket.

A mythologia, de egyszersmind az őskori gyógyászat szempontjából is irodalmunkban legérdekesebbek ezekre vonatkozólag Ipolyinak fejtegetései: Az emberek megrontására az eszközöket az *ördög* szolgáltatja. Tőle ered a varázsolók, boszorkányok hatalma, kik ezt az ő nevében gyakorolják. Nevével szintén számos növénynév áll kapcsolatban: *ördögborda* = aspidium filix mas; *ördögharapta-fű* = scabiosa succisa; *ördögméz* = gentiana; *ördögszar* = assa foetida; *ördögtej* = esula major stb.[1]) A *fene* kétségtelen mythosi vagy legalább mythosunkba mélyen behatott sajátságos szavunk, melylyel a nyelvszokás, mint az isten, ördög, manó s a többi pogány vallási lények neveivel különös kifejezéseket alakitott s ellentétben az isten nevével a tagadást erősiti és a rosszat hatályosabban fejezi ki. Egyes súlyos betegségek egyenes okozójául tekinti a néphit, innen aztán a betegségeket nevével jelöli: *fene* = gangraena; *fenerüh* = elephantiasis; *farkasfene* = herpes; *holt fene*,

[1]) U. ott. 56. 29—34.

nerák = gangraena; *elfenül* = in gangraenam abit fenének mint személynek tulajdonitott cselekvések, ogy ő az embert *megeszi, megrágja, megöli* egészen llemzőek és természethűen megfelelnek az emlitett etegségeknél mutatkozó jelenségeknek. — A *nyavalya* intén súlyos és egészen sajátságos betegségek elneezéseként különös cselekvéseket végezve fordul elő· gy a nyavalya az embert *hányja, töri, gyötri, veri* stb. zen jelenségek után különösen az epilepsia jelölésére asználtatik. De használják a súlyosabb betegségek álalános elnevezésére is. A vele alakitott közmondások: *megtanit a nyavalya*", *„nyavalya belé*", *„a nyavalya árosan jár*" stb. szintén arra mutatnak, hogy benne nythosi személyt kell keresnünk. Ipolyi őseredeti mayar szónak tartja. — A *guta* személyi jelentése és reje szintén a szólásmódokban nyilatkozik: *„üssön meg guta;*" *„megsimitotta a lapos guta;*" *„mi a guta?*" elentésére nézve ismét egy halálos betegség, melyet atározottan az apoplexiára, a szélhüdés, szélütésre alalmaznak. Maga a *szélütés* (székely tájszólás szerint rossz szél érte«) egy halált hozó, sajátságos cselekvésnek a mythologiában fölényként személyesitett és elem gyanánt tisztelt *szél* által eszközlésére utal. Mint entebb a fenerágást, a nyavalyatörést úgy itt a gutaitést egy fölényi fogalomra, egy rossz szellemre gondoljuk visszavihetőnek, kinek ütése, szele érintése okozza a rögtöni halált. — Ide tartoznak még a *mirigy* és a *csoma, csuma*, mely épen úgy elviszi az embert, mint az ördög. Egyes betegségek nevei különös cselekvéseket fejeznek ki: *nyilalás, öklelés, hideglelés*, mind külön-külön személyesitett rossz szellemek működésének következményei.[1])

[1]) U. ott. 56. 29—34.

Ezekből látjuk, hogy az ősidők magyarjai testi bajaikat mindig az ember megrontására törekvő gonosz szellemeknek tulajdonították. Meg voltak arról győződve, hogy hozzájok intézett szavukat azok megértik és kéréseiket meghallgatják. Mutatják ezen elnevezések azt is, hogy közöttük a betegségeknek súlyos nemei uralkodtak, melyek ellen úgy védekezhettek legjobban, ha sikerült az azokat okozó rossz szellemeket távol tartaniok, vagy ha a baj már meg volt, az okozókat elűzniök.

A szellemvilág és az emberek nagy tömege közt az érintkezést őseinknél is a papok közvetítették. A hunok „*attakam*“-ja, az avarok „*bokolabr*“-ja, a magyarok „*táltosa*“ egyformán varázsló, bűvölő, jósló papot jelentenek,[1]) oly egyéneket, kik a szellemekkel érintkezve, ismerik azoknak akaratát s azt az emberekkel közölni képesek. A népmesékben a táltos mint ember és mint állat fordúl elő. Az előbbi rendesen a nagy tömegtől elvonúlva magányos erdők, mezők ölében él, hajlott korú aggastyán, minden bajban kész jó tanácsadó. Maga a megtestesűlt bölcseség. A másik felismeretlenűl éldegél, ló alakjában — mint a görög mythoszok kentaurja, — míg egy-egy hősnek, nincsen szüksége szolgálatára. Ezt aztán híven szolgálja, ellátja jó tanácsokkal, elviszi a világ legrejtettebb helyeire, hogy az örökifjúság vizéhez, az életet visszaadó füvekhez juttassa azt. Mindkét esetben a természet elrejtett, csodákat tevő, gyógyító erőinek ismerőit látjuk bennök.

Az ősidők gyógytörténetének szempontjából érdekesnek találom két kiváló tudósunkat meghallgatni, hogyan fejtegetik a régi magyaroknál az orvoslást kezelő *táltosok*, *javasok*, *bűvölők*, *igézők*, elnevezésének

[1]) Vámbéry: „A magyarok eredete“. 40, 41, 385.

rtelmét. Ipolyi a *táltos*, *tátos* nevet azonosnak tartja *tat*, *tata*, *ata*, *atya*, szavakkal és analogiákat keresve elhozza, hogy Brahma mellékneve *tat* = *az*, *amaz* vagyis *vő*, *lény*; Budhát is *tat*-nak, *atyának*, a tudás őskút-jének nevezik. A magyaroknál is bírjuk a táltosnak api hivatalt viselő minőségéről szóló nyomokat. A áltost illeté a *tan*, *tanítás*, *tana*, *tanács*, *dana* = dano-ás, danolva tanítás és e szerint a táltosok nemcsak anítók de egyúttal költők is voltak. A tájszólásban asznált *tátė* = dőre, bohó, elámult, a ki száját feltátva ámúl az előtte érthetetlen dolgon s a ki ezen *tát*-ást lőidézi, az a *tátos* azaz a bűvész. *Tát* szerinte továbbá zonos a hiat, hiatum fecit = nyerít szóval.[1]) Igy meg-rtenők aztán, miért azonos tulajdonságú a táltos em-er a táltos lóval. Ezen véleményem szerint igen merész szómagyarázatnál sokkal több értékkel bír a eleti népek szokásai egyik legalaposabb ismerőjének gyanezen tárgyra vonatkozó magyarázata, melyben öbb dologra nézve találunk felvilágosítást.[2]) E szerint *tátos*, melyhez a magyar nép hite még ma is a leg-arkább regéket és csodálatos meséket fűzi, értelmének negfejtéséhez török példa útján közelebb juthatunk. A középázsiai török *jajči*, kirgíz *žajši*, bűbájos jósló ki esőt, szelet és vihart támaszt, szóval titokkal tel-es személy, a milyen csak a régi sámán hitből ma-adhatott az újabb korra. *Jajči* tőszótagja *jaj*, meg-nyitni, kifejteni, tisztába hozni; ez az alapfogalom egy-észt ugyan a titkos dolgok megfejtésével, kinyilvání-ásával függhet össze, másrészt azonban az áldozati llatok fölbontására is vonatkozhatik, és a magyar *tátos* zó mellé azért állítható megfelelőképen, mert *tátos* tő-

[1]) Magyar mythol. 447—449.
[2]) Vámbéry id. mű 385—387.

szótagja, *tát* szintén annyi, mint kinyitni, tisztába hozni, és a *j* meg *t* hangcseréjének szabályai szerint egészen egybe hangzik a török *jaj* tővel. A mi véleményünk szerint a régi magyarok tátosa mint a mai törökök jajči-ja vagy kam-ja áldozópap- vagy haruspex féle volt, ki az áldozati állatot levágta, beliből vagy megüszkösödött lapoczkájából jövendőlt, az imádságokat a hívők előtt elmondta, a bűbájos szertartásokat és a tulajdonképen való istentiszteletet elvégezte.«

»A *jövendőlőre*, *bűbájosra* a magyarnak még más szava is van, t. i. *javas*, *javos* vagy *jós*, melynek tőszava *jav*, *jau*. A magyar *javas*, *jós* szónak a török *jaurči*, illetőleg *juuči*, jel- vagy álomfejtő, azaz jövendőlő felel meg. A *jou* tőszótag alapfogalmára vonatkozólag a török *jak*, a magyar *jó*, azaz jó, illő szót sejtem benne; innen van a magyarban *javasol*, azaz a *jóra figyelmeztet*“.

»Mily szépen és mily tisztán mutatkozik a *bűbáj* fogalmának eredete és jelentése a török-tatár eredetű népeknél! Halljuk például, hogy a török a megbűvölt emberről azt mondja, hogy meg van kötve, meg hogy a bűvölettől való megszabaditás tettét ezzel írja körül: *föloldani, fölmenteni, fölszabadítani.* Ha az ide vonatkozó szókat egymással összevetjük, azt találjuk, hogy a török *bag*, magyar *bog*, kötelék, csomó, a török *baji, böjü, büjü*, büvölet a magyar *báj, büv* szóval félre-ismerhetlen rokonságban van és, hogy e szók:

magyarul	törökül
bájol	*bajil, bajla,* megbűvölni, bűvölni
bűvöl	*büjüle*

a legszorosabb kapcsolatban vannak. Azt találjuk, hogy az önkivületi állapot elnevezésében, a török *bajil* és a

agyar *ájul* szóban (mely utóbbiban csak a szókezdő akhang veszett el), a bűvölet alapgondolatából in- ıltak ki, mert ezen népek azt gondolták, hogy az tudatlanság állapotában a bűvölet egy nemét kell ıni. Mint a kötés ez alapgondolatából, mely a bűbáj galmában ki van fejezve, látható: a török-tatár népek bűbájt valamely titkos hatalom kötelékének képzel- k; ez oly föltevés, melyet a mai magyarban előfor- ıló más kifejezés megerősít. Például ez a magyar fejezés: *kötés*, *megkötés*, az az megbűvölés, melyből babona a fiatal házasok terméketlenségét magyarázza eg, a mennyiben azt az állapotot a fiatal házasok yában talált gombolyag czérnának vagy más cso- ónak tulajdonítják, mivel a képzelődés a feledésbe ent ősi hiten segített; azután a magyar *vajakol*, mit régibb szótár írók az incantare igével fordítanak és iben szintén a török *bajkala*, kötözgetni, bűvölni, is- erhető fel«.

Hasonlóan érdekesek az *„igéz“* = átkoz, szóval egront; továbbá a *boszorkány, sárkány, tündér* sza- k értelmezései.[1]) A szóknak ethymologiai helyességét egbirálni nem a mi feladatunk, reánk nézve az bír kiváló érdekkel, hogy a napjainkban is felmerülő pies szokások és babonáknak ősrégi eredetét ismer- tjük fel, összehasonlítva oly népeknek hasonló fogal- aival, melyek a civilisatio mozgalmaitól távol állva, rtetlenűl őrízték meg az ősi hagyományokat. A tál- soknak a néphitben és meséiben élő szerepét már mlitők. Javas asszonyt, a kihez a nép minden bajá- an több bizalommal fordúl, mint az orvoshoz és a ki segitségre, a maga módja szerint, mindig készen áll,

---

[1]) U. O. 383, 388—389.

mondhatni minden faluban találhatunk. Mindig jót vár tőle a hozzá folyamodó, a maga szempontjából még akkor is, ha másnak megrontására tör.

A bűvölés, bájolás, a magyar népdaloknak egyik legkedveltebb és leghatásosabb alakzata. »Szép szemeddel *bájoltál* el angyalom« s ettől aztán: »Bogár hajad, gyöngysor fogad, rózsa ajkid, éd méze, mind oly kedves én előttem; mert megvagyok *igézve*«. A szép lélek a szemnek *bűvös*, *bájos* tükrében mosolyog. A szemnek a népdal szerint megrontó hatása is van, *elégeti*, *megveri*, sőt *meg is öli* azt, kire bűbájos hatását gyakorolja. Mindezekben nyilvánúl a bűvölésnek azon tulajdonsága, hogy bizonyos önkivüli állapotot idéz elő, elveszi a megbűvöltnek önuralmát. A szónak ugyanilyen hatást tulajdonít a népdal és a néphit. Szemmel, szóval egyaránt lehet igézni és bűvölni, lekötni valakit. Ezen hitből ered a *szemmel verés*, *szemrül esés*, *szemtül jövés* nevek alatt ismert többféle betegség. Tudjuk, hogy az emberi testrészek között egynek sincsen annyi indulatot kifejező jelzője, mint a szemnek. Van: *szelid, haragos, vad, kihivó, daczos, beszédes, mosolygó, csintalan*, *hamis*, *alattomos* stb. kifejezésű szem, melyre egy tekintet sokszor hosszú időre kiható, sőt legyőzhetetlen rokonszenvet vagy ellenszenvet ébreszt. Ez képezheti psychologiai és physiologiai magyarázatát a néphit szerint a szemtől jövő betegségeknek s ha azokon különféle fogásokkal akarnak segiteni, az ilyes gyógyitómódnak első alkalmazói alig ha nem azt czélozták, hogy azokkal elvonják, eltérítsék a beteg figyelmét a bajnak vélt okától. A képzelődésnek sok esetben nagy hatása van az egészségre. Láttam, különösen nőket, kik egy-egy sajátságos tekintetű egyén láttára összerezzentek s ha hosszabb időn át kellett arra néz-

›k, rosszúl lettek. — A műveletlen ember képzelme
›n élénk, nem csoda ha a szemnek bűvös erőt tulaj
nit. A tudomány emberei között is vannak hívei a
em delejes hatásának, az újabb korban a gyógyászat
rén oly nagy hírű hypnotizálásnál szintén jelentékeny
erep jut a szemnek.

A szónak bűvölő hatalma alól korunknak magas
űveltségű embere sem vonhatja ki magát, sőt minél
űveltebb valakinek kedélye, annál erősebb hatása
n rá akár a *jó,* akár a *rossz* szónak. Már magában
ve az, hogy a magyar köznép különbséget tesz a
és a *rossz* szó között, kifejezi a szó hatását. A jó
ó kedélyünkre és így testi szervezetünkre is üditőleg,
rossz pedig leverőleg hat. A szónak is sok lelki
lapotot kifejező jelzője van: *szelid, bús, komoly, ko-
or, vad, ijesztő* stb. s ezek nem annyira a szó jelen-
sére, mint hangzására s reánk gyakorolt hatására
onatkoznak. A *meg*szólás = rágalom; *rá*szólás =
arancs; *szó*szólás = közbenjárás, kérés; *le*szólás = le-
eszélés, a feltett szándéktól eltérités; a szónak sok-
le gyakorlati alkalmazására mutatnak. A szó eszköze
z *áldásnak* és *átoknak.* A kire reá parancsolnak, a
i másért emel szót, a megáldott és a megátkozott,
ik a szó, az ige hatása alatt állva tesznek, éreznek
iyasmit, mit máskülönben nem tettek, nem éreztek
olna, *meg vannak igézve.* Egy a rendestől eltérő
angon kiejtett szó sokszor rendkívüli hatást gyakorol
ülönösen a gyengébb idegzetűekre, s egy biztató, bá-
orító szó nem ritkán hoz javulást a betegnek. Ha
zek lélektanilag állanak korunk művelt osztályaira is,
ennyire alkalmazható azok hatása a nomád életet élt
sök kedélyére, kiknek fogalomköre az őket közvet-
enűl környező jelenségeken túl nem terjedt.

A természeti erőkben: a villámlás, menydörgés szél, viharban, az évszakok váltakozásaiban, a napnak termékenyitő, a források, fák, füvek üditő és éltető hatásában mindenütt szellemek működését látták. Azoktól kezdetben ajándékúl fogadtak mindent, s ha szükségleteik fedezve voltak, megköszönték a szellemeknek; ha valaminek hiányát érezték, tőlük kérték azt.

A szellemekkel érintkező papok, bárminő néven nevezzük őket, közvetítik a hálát és a könyörgést, megtudják a szellemektől a jövőt, így előre látják a betegnek javulását vagy bekövetkező végét. A saman vallás papjai a *kam*-ok képesek voltak a rossz szellemek fölött uralkodni, kiűzni őket a megszállott betegnek testéből. Nemzetünk őseinél is feltaláljuk a *kam*-okat, papokat, a húnok *Eš-kam* és *Atta-kam* nevü áldozó, jós és gyógyító papjaiban, kiknek emlékét látjuk a székely nyelvjárásban a *kuruzsolóval* egy jelentésű *kanta* szóban, melyben Vámbéry szerint az altáji *kamota, kam*-ot (sámánt) működtetni, magát bűvös mondással gyógyíttatni, ismerhető fel; innen van a magyar kanta-ír, kuruzsoló szere, és *kontár*, a ki valamihez nem ért és mégis csinálja.[1] E szerint a kam, a táltos, szóval a papnak jelentése, tekintve a betegekhez való viszonyát, teljesen azonos a kuruzsolóval, varázsolóval. Ezen két utóbbit véleményem szerint ismét azonosnak tekinthetjük, leszármaztatva a szláv *vražit, vorožit*-ból. *Vrag* = ellenség, megrontó. A *g*-nek *ž* re változása a szlávban rendes, így lesz a *vrag* főnévből *vraž* magyar varázs, *vražit*, varázsolni, tulajdonképeni értelmében pedig: ellenséges indulattal megrontani. Felvidéki tótjaink közt az *urobit*, *porobit* ma is azt jelenti: valakit titkos szerekkel megrontani, megbabonázni. A *b* és *ž*, meg az *a* és

[1]) Vámbéry 384.

betűknek rendszeres cserélődése által a *vorožiť*-ból *ražiť, vürobiť* annyi mint kicsinálni, kieszközölni. A áv *vorožilo*, tehát valamit kieszközölő. Ebből a rázsoló és vuruzsoló, a régi magyar nyelvben az gyakran ejtetvén *u*-nak is, könnyen keletkezett. A ngkezdő *v* elhagyásával keletkezett *uruzsoló* kiszoritta a régi *kanta* használatát s az *u* hangzók *o*-ra erélődvén vissza, lehetett az *orosoló* = orvosoló. A ékelyeknél a népies gyógyászatot kezelők ma is *urus* nberek, *urus* asszonyok.[1]) Ipolyi a *kuruzsolás* szó ttelmét keresve nem akarja elfogadni, hogy ez bűvös ródon való gyógyitást, vagy azt jelentené, hogy »valatt boszorkányos mesterséggel megkötni, elbolonditani«. zen a nép körében régi idők óta elfogadott értelmes helyett a *kur* gyökü magyar szavakból igyekszik értelmet kihozni. Igy *kurhol* = reprehendit, objurat, verbis castigat, (korhol); *kurittol* = grassatur, errat, berrat; *kurittoló* = grassator, circulator, ambulo, circumraneus, medicaster, pseudo medicus; *kurrogat*, kurngat, hurrogat = vociferatur, clamat. A kurholás, urrogatás lett volna szerinte a szóval vagy énekkel yógyítás és a kuruzs = incantatio, a kuruzsoló meg kuttoló azaz vándorló gyógyitó. Összeköttetésbe hozza ztán ezzel a *kurucz* nevet, mely szerinte a Vatha-féle ogány lázadás alkalmával az ősi áldozást újra megkezdő uruzsolóktól származnék és végre az *orvos*-nak régi yelvemlékeink szerint *urus* elnevezését a sajátlag poánykori orvostól, a kuruzstól véli származottnak.[2])

Némelyek a *kuruzsoló*-t legegyszerűbben a német *Kurpfuscher*-nek, magyarosan kurfusoló = kuruzsolóak tekintik.

---

[1]) Kozma Fer. Mythologiai elemek a székely népköltészet és népéletben. kad. értekezés. X. köt VI. sz. 33. [2]) Magy. myth. 395—396.

Gyógytörténetünk egyik buzgó kutatója az orvos szót az *aruspex*-ből, mely jelent *bél-* vagy *húr*-nézőt = *húrost,* azaz oly személyt, ki állatok vagy madarak beleiből = *húr*-jaiból, zsigereiből jóslással foglalkozott, származtatja. Nem-e, kérdi, e *hurus* elnevezéstől jön le *orvos*, régi nyelvemlékeink szerint *urus* szavunk?[1]) Ugyanő a *gyógyít* szót a *jó*-tól származtatja, ettől jövén le a jovas- vagy javasnő, vagy jósnő, jelentvén olyan személyt, ki valamit jovall, javall, jósol, jóvá tesz, tehát *jóit*, jójit = gyógyít.

Ezen szómagyarázásoknál mellékes az, megfelelnek-e azok az ethymologia szabályainak. Fontos azonban az, hogy az orvoslás keletkezésére vonatkozólag mindezek egy fogalomra vezethetők viszsza s ez a hittel szerves kapcsolatban álló papság fogalma. Ebben pontosul össze az isteni akaratnak és a természet titkos erőinek kinyilatkoztatása és azoknak az emberek javára fordítása.

Honnan szerezték a papok gyógyászati ismereteiket és miből állhattak azok? — erre részint őseink vallási rendszerében, részint életmódjukban kell keresnünk a feleletet és támaszkodnunk kell a korunkig fenmaradt, ma kuruzsolásnak, babonának jelzett népies gyógymódokra.

A magyarok ősvallása természet-imádás volt. Ezen vallás papjainak okvetetlenűl tanúlmányozniok kellett a kultus tárgyáúl szolgáló természetnek jelenségeit. A nomád népre nézve életkérdés volt a légkör, a talaj, a víz, a fű és más növényzet sajátosságainak ismerése. Alig szenvedhet kétséget, hogy a papi állás őseinknél is apáról fiúra szállott át és így a jövendőbeli pap már kora ifjúságában bevezettetett a vidék természetének

[1]) Fekete: Gyógytan a régi magyaroknál. Századok 1874. VI. 382.

anulmányozásába. Idegen vidékre kerülve, aztán csakamar beleélte magát az új viszonyokba, kiismerte azoat, mikor mások még tájékozódni sem voltak képesek. 'ezéreinek adhatott tanácsot a letelepedésre vagy toább vándorlásra, embert állatot gyógyíthatott az új elyen is megtalált gyógyitó füvekkel, hamar felismerte z új vidék helyi járványait s azoknak gyógyítási módát. Mesterei voltak az őseitől örökölt ismeretek és z ezek alapján bővitett tapasztalás. Az áldozatok emutatása gyarapítja orvosi ismereteit.

Áldozatúl istennek rendesen azt hozták, a mit nagyra becsültek. Állataiknak javát vágták le, felbonczolták azokat, a belek, az izmok, a csontok alakjából, egymáshoz való viszonyából, helyzetéből jósoltak. Mennyi alkalmuk volt megfigyelniök az állati test részeinek rendes vagy rendellenes állapotát! Áldoztak vizet, füvet, mindenből csak olyant, a mi kellemes, hasznos volt az embernek, állatnak; nehogy tisztátalan áldozat által felidézzék az istenek haragját. Felismerniök és ki kellett válogatniok a hasznos növényeket, az egészséges vizet. Maga a papi állás kivánta tehát a természet ismeretét és így az orvosi tudomány elemeinek megszerzését.

A mysticismus a mai keresztény istentiszteletnek épen olyan tartozéka, a milyen volt a régi kor bármely pogány népénél. A vallási szertartások titkaiba a nagy tömeget sehol sem avatták be, miért is ez az istentiszteletet végző egyéneket az istenekhez tartozókúl tekintette és tisztelte Az istentisztelettel együtt járt az emberek bajain segítés. A pap útján nyerte a beteg a gyógyulást, de üdvét nem az alkalmazott gyógyítószer természetének, hanem a gyógyítás közben fölötte végzett vallásos szertartások hatásának tulajdonította. Szándékosan vezették-e ezzel félre a népet, hogy így

biztosítsák maguknak a titok kizárólagos birtokát, vagy meggyőződésük volt, hogy a természeti tárgyak hatása csak akkor érvényesűl, ha ahhoz az istenek beleegyezésüket külön is megadják; eldönteni bajos volna, különösen mikor látjuk, hogy az ilyen felfogás a keresztény világban ma is széltiben meg van.

Az urusolás mesterségét a természettől vagy a papoktól ellesték más szerencsések is s a haszon kedvéért, vagy ők is meggyőződésből, a titokzatosság fátyolába burkolták ismereteiket. A tapasztalás rávezette az embereket egyes szereknek hasznos, másoknak ártalmas voltára s így képesité őket később öntudatosan használni vagy ártani másoknak. Az ártalmas hatást, szemben a jótékony orvosolással tekinthetjük a tulajdonképeni *kuruzsolásnak.* Ennél a titkolódzásra okvetlenül volt és van is szükség. Igen helyes vélemény az, hogy, a mennyiben a nomád nép férfiait a vadászat, halászat, a harczok folytonosan igénybe vették; a házi gondok, sebesült férjeik, beteg gyermekeik ápolása a nők vállait terhelték: különösen az aszonyok szereztek gyógyászati tapasztalatokat, melyekkel aztán gyógyítottak vagy megrontottak, *urusoltak* vagy *kuruzsoltak.* S minthogy az erre szolgáló bővebb tapasztalatok egy előhaladottabb életkort tételeznek fel; így lettek az egész magia-kör typusaivá a *vénasszonyok*, *banyák.*[1]) Azonban mint a későbbi kor boszorkánypörei mutatják, a férfiak sincsenek kizárva a titkos szerek ismeréséből.

A vándorlás közben, majd a honfoglalás idejében és a mai hazánkban történt állandó letelepedés után a magyar nemzet sok viszontagságnak volt kitéve. Az éghajlat, a helyi viszonyok folytonos változása, kellett, hogy befolyással legyenek a népnek egészségi állapo-

---

[1]) Kozma: Mythol. elemek stb. 31.

ra. Endemikus jellegű járványok, különösen lázak vakran fordúlhattak elő s ezek képezhették a *termé-etes* betegségek első csoportját; természetes okokból eletkeztek a harczban kapott sebek, a zúzódások, csont-rések, ficzamodások, az állatok harapása, marása s inden más bajok, melyeknek okát, keletkezését *látták*. z előbbieket épen úgy isteni akaratból eredt csapá-knak tekintették, mint az utóbbiakat. Voltak azonban néphit szerint *mesterségesen* támasztott betegségek melyeknek keletkezését az emberek rossz akarata ézte fel. Itt megint két csoportot különböztethetünk eg. A varázsolók, kuruzsolók bosszúból hoztak vala-re betegséget, *megrontották* az illetőt, vagy az uru-lók az általok gyógyítás alá vett szenvedőről *áthaj-tták* a betegséget másra, arra a kit a sors véletlenűl dozatúl kiszemelt.[1]) A mai népies babonák legalább re mutatnak. A csillagok is okozhatnak betegségeket, éldáúl a csillagok megszámlálásából erednek a sze-ölcsök.

Rosszakaratból származottakúl vehetjük: az igézés, emmel verés, szemről esés, megkötés, öntés útján eletkezőket.

Az **igézés** *különféle betegségeknek átkozó értelmű avakkal felidézése.* Ezen értelmezést találjuk a budai gkönyvben is, hol a »Sagae et maleficae« czím alatt émetül áll: »von *ansprecherin*, zaubern und liplerin.«[2]) em osztozom azoknak véleményében, kik az »igézést« »szemmel verés«- és »szemtől jövés«- vagy »szemről sés«-sel azonosnak tartják.[3]) A néphit, mely itten egye-

---

1) Kiválóan érdekes erre Kozma Ferencz id. mü. 28 stb „A boszorká-okról“ szóló része.

2) 331. pont.

3) Fekete: Századok: 1874. VI. 384. — Kozma id. mű. 35.

dúl lehet iránytadó, mást bizonyít. A szemmel való *igézést* ismeri ugyan a nép, dalában is előfordul: »Én beléptem, ő rám nézett; alig hogy *meg nem igézett*,« (Petőfi) vagy ebben: »Nem is mertem jól ránézni, mert féltem, hogy talán *meg fognám igézni*.«[1]) De ezekben hajlandó vagyok csak vonatkoztatást látni az oly szemek tekintetére, melyeket *beszédes* szemeknek szoktunk nevezni, melyekből, mint mondani szokták, olvasni lehet. A régi boszorkányperekben az igézés nem épen ritkán fordúl elő. Nézzünk meg egy pár egy-kétszáz év előtti példát, hasonlitsuk össze azokat a mai néphittel és épen nem fog hihetetlennek látszani, ha azt állítjuk, hogy a tizenhatodik század néphite azonos volt nemzetünk kereszténység előtti idejéével; mert hiszen az 1000-dik évtől kezdve a XVII. század végéig korántsem haladtak előre a tudományok annyit, a mennyit az utólsó két évszázadban. A népneveléssel pedig hazánkban a múlt századig senki sem gondolt és ha különösen századunknak a nép felvilágositására forditott gondjai sem vezettek sikerre, hogyan várhatnók azt, hogy a XI.—XVII. századok később részletesen ismertetendő szelleme változtatta volna meg a népben meggyökerezett ősi babonás szokásokat. Egy, 1683. május 16-án Nagy-Enyeden felvett boszorkányvallatási jegyzőkönyvben egy oláh pásztorasszonyról, kit mint boszorkányt elfogtak, a többi közt ezek vannak feljegyezve. Bement az oláh asszony Lippai János udvarára, meglátta a polczon a szalonnát s kérni kezdett belőle, mikor nem kapott, *morogva* távozott és a gazdának harmadnapra *fájni kezdett a szeme*, annyira, hogy hat hétig nem látott. — Hatházi Ferenczné, Szelindeki Anna korcsmájában ugyanaz kér vala hitelbe egy ejtel bort,

[1]) Magyar nyelvtörténeti szótár I. 1555

y nem adtak neki, elmene *nagy zúgolódással* mond , *„meglásd mit csinálok a gyermekednek, hogy nem l.“* és, mint a tanú mondja »nem ére egy hetet, *kis lyánkámat kilelé a hideg, fájni kezde az nyaka,* ga is fekünni csék, mint az kígyó az fájdalom után ivetkezék az bőréből, az nyaka pedig lyánkámnak nségre marada, most is úgy vagyon«. — Lakatos ithnétól korpát, kenyeret és lisztet kért, de mert iem adott. a mint az oláhnó elment, Judith asszony : úgy *„eldagadozott“ a lába,* hogy a férje a csizmát bírta lehúzni róla. — Matócsi János uram leánya n adott káposztát a banyának, arra mondá a vén ztorné: *„no meglagadod, de tarts eszedbe cine minte“.* snap éjjel *fájni kezde a bal karja* megdagadt s fájt, gy ugyan ordított bele. Egy szegvári, Csongrád m. szorkánypör iratai szerint Szőke Tamásné így *olva t rá: „Elindula Krisztus urunk szent Jánossal, ér- ett a* fene asszonyhoz, *szállást kért, adott szállást, nált kőből párnát, vasból lepedőt; elmene onnat az is oroszlánnal.“* Többet a tanú nem értett, de tény hogy ettől Boldogné asszony, gyermekei és lakója *gbetegedtek.*[1]) A ki figyelemmel kiséri a népet, lehe- len, hogy a mondottakban fel ne ismerje hazánk rmely vidékének uralkodó hiedelmét. Különösen ha n czigánynő vetődik az udvarba, annak kérését ritka zdasszony tagadja meg, ha még is akad arra eléggé tor, a *morogva* visszavonuló kéregető után egy ma- k sót, lisztet szór, vagy egy bögre vizet önt, vagy ána köp, hogy megsemmisítse az *igézés* hatását.

Ipolyi az *igézés*-nek gyógyító erőt is tulajdonít, onosnak vévén azt a *ráolvasás, kiolvasás* bűv neveivel. *igézés* szónak általa adott magyarázata azonban

1) Századok 1873. I. 72.

sokkal alkalmasabb arra, hogy az *igézést* a véleményünk szerint kifejtett megrontó értelemben vegyük. Szerinte ugyanis az *igézés* szó magában eléggé értelmes jelentésének felismerésére, és nyilván az *ige* általi varázs neme volt s így azonos értelemben veszi a a *kuruzs*-zsal, a mennyire ez szóval, rákiáltással való bűvölést jelent s ekkép némileg az, mi a latin *incantatio* = ének által bűvölés s még jobban a német *beschreien, beschwatzen* = kurrogatás, kiáltás, megbeszélés, megigézés általi varázs; tökéletesen hasonló a szlávban az *urok* = megigézés, *ureknuť* = megigézni, (és nem megszólani, mint Ipolyinál van; mert megszólani = ohvariť) — Az igézés szerinte csak annyiban kaphatta mint a szemtől jövés, megkötés stb. — az általános bűvölés és varázs értelmét, amennyiben valószínűleg más bűvölési cselekvények is *igével* kisértettek. Nézetem szerint a német *beschreien, berufen,*[1]) és a szláv *ureknuť* szavak egyformán ártó jelentésüek, szóval való bűvölést jelentenek s mind ezeket akkor szokták alkalmazni, ha például valami jól sikerűlt, de a sikert az elbeszélés, eldicsekvés által megrontani nem akarják vagy ha a kis gyermeknek, a lábbadozó betegnek kinézését dicsérik, utána mondják: »wir wollen es aber nicht beschreien« »unberufen gesagt« *„ňe ureku“*, a mik azonosak a magyar »jó órában legyen mondva« kifejezéssel és mind arra mutatnak, hogy a dicsérő szavaknak nem gyógyító, hanem inkább rontó hatást tulajdonítanak.

A szemre ruházott tulajdonságokat fentebb említettem. A **szemmel verés**-nek példáját látjuk a most említett nagyenyedi boszorkány pörben, hol Moldován Gergely mint tanú vallja, hogy öcscsének egy tehene

[1]) Grimm: Deutsches Wörterbuch. I. 1533, 1596.

elveszvén a csordából, felszólította az említett oláh pásztorné fiát, keresnék fel az öcscse tehenét. Azon este mikor lefeküdt, csak rá jöve a tehénpásztorné, *„szeme kimeresztve rút állapottal, melyen megirtózván“* felkölté a feleségét, azonban két újja fájni, dagadozni kezdett.

A **szemről esés, szemtől jövés**, ártatlanabb dolgok és nem tételeznek fel mindig határozott rosszakaratot, ártó szándékot. Ártó tulajdonságúnak tartják az alattomos, komor, merev, kancsal nézést. Sokszor elég arra, hogy ártson, ha valaki mást megbámul és az ily káros hatásnak leginkább ki vannak téve a kis gyermekek és a fiatal marha. Művelt körökben is észleltem, hogy az anya nem veszi szívesen, ha alvó újszülött kis gyermekének arczát kitakarják a látogató barátnők, nem mondja ugyan, de sok hiszi, hogy a nézés megárthat a gyermeknek. Érzi ezt a látogató is és saját szemének hatását ellensúlyozandó, úgy tesz, mintha megköpködné a gyermeket. Nem egy anya meghagyja a kis gyermekkel kimenő cselédnek, hogy a gyermeket senkinek se engedje megnézni. A köznép e tekintetben annyira megy, hogy a koldusok, czigányok elől elrejti gyermekét, nehogy azok nézése megártson. Mások, hogy szemrűl ne essék a gyermeknek, nyakára vagy ruhájára feltűnő színű, különösen vörös szalagot tesznek, hogy az ártó szemnek első tekintetét arra irányítsák és így elvegyék annak erejét. A szemrűl esés, szemtől jövés rendesen erős fejfájást, lázakat szokott okozni (?).

A nép némely vidéken a szemmel verést, szemről esést, szemtől jövést egyszerűen igézéssel is fejezi ki. Az igézésnek a szemmel való bűvöléstől egészen eltérő jellemét Ipolyi is elismeri, mondván: hogy a sajátlagi igézéstől egészen különböző szemmeli bűvölés mikép

vette fel nevéül az előbbit, csak úgy magyarázható meg, hogy az igézés, mint egyike az ismert bűvcselekvényeknek, nevével a többinek is jelelésére szolgált.[1])

A **kötés, megkötés**, mint rosszakaratú megrontásnak vagy gyógyításnak eszköze szerepel. A bog, csomó az ázsiai népeknél ősi idők óta tiszteletben állott mint szent jelvény. Az emberek azonban a legszentebb dolgokat is felhasználták rossz czélokra, mint azt a kereszténység korában a szt. ostyával űzött babonák is mutatják. Ha az elhagyott leánynak sikerűl hűtlen kedvese menyasszonyának ágyneműjébe egy-egy czérna gombolyagocskát, vagy egy csomócskába összekötött füveket becsempésznie, szörnyű bosszút állott; mert vetélytársnőjét magtalanná tette, vagy annak gyermekei halva fognak születni. Ezt tartja a néphit. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmet az általa kivégeztetett Báthory Boldizsár anyja *megkötötte* s azért maradt magtalan.[2]) A lázban, kelésekben, fekélyekben szenvedők ma is gyógyítják magokat úgy, hogy a kelések, fekélyek kötelékeit a temető keresztjeire, fejfáira, útszéli fák- és bokrokra akasztják; a hideglelős egy szalagot vagy madzagot köt a fejfára s a ki ezen kötéseket leoldja, arra megy át a betegség. Gyermek koromban magamat is óva intettek az ilyen kötések érintésétől, nehogy valami betegség ragadjon rám. Hogy a kötést csinálónak használ babonája, azt a nép közt sokan hiszik, hogy a kötéseket érintő sok-féle betegségeket szerezhet, azt kétségbe vonni senki sem fogja. »A néphit azt is tartja, hogy a minő kötések vagy csomók vannak a fonalon vagy kötelen, a megátkozott embernek vagy barmának úgy csomósodnak össze

[1]) Magyar myth. 400.
[2]) Magyar myth. 438.

belei, inai zsigerei, mely állapotot vagy betegséget nyelvünk e műszóval fejezi ki: *„rontás“* vagy *tétemény van rajta, megrontották, száraz kötése van“*. Erős hite a népnek, hogy ily módon a tagok elszáradása vagy megrontása eszközölhető«.[1])

Az **öntés** mint szintén megrontó szer, a gyógyítás czéljából is alkalmaztatott. A kelések, fekélyek kimosására használt vizet, fürdőt az útra öntik s a ki abba belelép, átveszi a betegséget.

A néphit, sokféle betegségnek okozójául tartja a boszorkányokat, kik legjobban értik, hogyan kell a betegségeket nyomás, megrontás, szemmel verés, kötés stb. által előidézni. Kezök érintése alatt a megrontottnak tagjai kifordúlnak, összezsugorodnak. Képesek az embernek eszét elvenni, csontjait kiszedni, tagjait elcserélni. A betegágyas asszonynak igen kell ügyelnie, nehogy a boszorkány megrontsa vagy kicserélje az újszülöttet.

A betegségek más nemeit egyenesen a rossz szellemek okozták.

Valamint a betegségek keletkezéseinek okáról táplált néphitet századokra lehet visszavezetni, úgy látjuk azoknak orvoslási módját is századokról-századokra átszállani. Nem menthetjük fel a gyógyászatban előfordúlt és ma is létező babonák fentartásának vádja alól a keresztény egyházat sem, sőt azt fogjuk látni, hogy ennek a néphit fentartására jelentékeny befolyása volt. A kereszténységben ezen téren nem a fogalmak változnak meg, csak a nevek. Ezeket is számításba véve az őskori orvoslás módjáról következő képet nyerhetünk.

---

[1]) Fekete: Századok 1874. VI. 391.

Nemzetünk őstörténetéből a szó mai értelmében vett orvosoknak emléke nem maradt ránk. Már említők, hogy régi hagyományok a magyar nemzetet a skytha nép ágának tekintik. Nem tartozunk azon iskolához, mely megragadott minden alkalmat arra, hogy nemzeti hiuságból nagy férfiaink közé soroljon mindenkit, a kit csak lehet s így *Abaris, Anacharsis,* és *Toxaris,* állítólagos híres skytha orvosokat sem akarjuk a magyar orvosi tudomány ősei gyanánt bemutatni.[1]) Csak felemlítjük őket, mint olyanokat, kik a barbárokul tartott népek közől a tudomány szomja által vonzatva elmentek a művelt görögök közé orvosi tudományt tanúlni. *Abaris* korára nem egyeznek meg az írók, némelyek Solonnak, mások Pythagoras, mások Cyrus idejébe helyezik működését. A híres jós és orvos egy pestis alkalmával Görögországba küldetett a jósdától tanácsot kérni. Azt mesélik róla, hogy a földrengést, zivatarokat megjövendőlte, a jégesőt meggátolta, a viharokat lecsendesítette, és a betegeket »pro more *incantationibus*", tehát *ráolvasással,* gyógyította. *Anacharsis,* kiről szintén egész irodalom keletkezett, Kr. e. 584 táján ment Görögországba. Nagy tudománynyal megrakodtan tért haza, hol a görög *mysteriumokat* megakarván honosítani, fivére Saul király által nyíllal megöletett. *Toxaris* skytha philosophus és orvos, Solonnak barátja, Athenaeben, a hol sokáig élt és meg is halt, anynyira vitte dolgát, hogy Aesculap utódának tartották. Halála után is gyógyított, amennyiben az areopag tagjának Architelesnek nejét álmában megtanította, hogy lehet megszüntetni a Görögországban dühöngő pestist. A sírjához bizalommal

[1]) A rájok vonatkozó irodalmi ismertetések Weszprémi „Succincta medicorum Hung. et Transilv. Biogr. cent. II. pars prior 1, 12. 196.

járuló lázbetegek meggyógyultak. — Mindenesetre szép lenne a magyar orvosi tudomány őseiűl tisztelnünk őket, de előbb nemzetünknek a szakálas, »pileatus«, vagy a nyolczlábú — »octipeda« skytháktól egyenes leszármazását kellene igazolnunk. E helyett, mint könynyebb és egyszersmind hitelesebb dolgot, fogadjuk el alapúl a mythologiai elemeket és a népszokásnak reánk maradt emlékeit. Annyit látunk az említett skytha orvosoknál, hogy egykor híres tudományuk nem zárta ki a mysticismust, az incantatiót és a csodákat.

A magyar gyógyászat őstörténetében a gyógyítás módjainak magyarázatát csak a betegségek keletkezési módjának alapján lehetséges megkisérteni. A *kamok, táltosok,* papok már említett állásából kifolyólag ők, mint a felsőbb hatalmakkal érintkezésben állók és a természet legavatottabb ismerői lehettek az istenek akaratából, a gonosz szellemek megrontó szándékából, a harcz és más esélyekből eredő betegségek első gyógyítói. Gyógyító szereik voltak az ásvány-, növény- és állatvilágból a tapasztalás útján gyógyító hatásúaknak felismert szerek. A hol ezek nem segítettek, ott az imádság és az áldozatok. Ezen végső eszközre vonatkozólag ma is mondják, hogy »nem segít rajta az imádság sem«. A táltosokhoz járultak később a gyógyító szerekkel megismerkedett nem papok, a laikusok.

A népszokás után itélve alig szenvedhet kétséget, hogy a papok és utánuk laikusok is kezdetben vallásos szertartásokkal kötötték össze a gyógyítást. Ezekből keletkezett azután a gyógyító szerek természetadta hatásának eltitkolására, helyesebben mondva, a tudatlan nép félre vezetésére szánt különféle kuruzsolás.

Természetes gyógyító módok lehettek: a gyógyszer *beadása,* a *kenés* vagy *iralás, gyúrogatás, fürdőzés.*

Természetellenesek vagy kuruzsolók; a *ráolvasás, rálehelés, köpködés* és a fent említett *kötés* és *öntés*.

A természetes gyógyító módokról alig mondhatunk valami magyarázót. Füvekből, ásványokból, állati testrészekből, sokszor hulladékokból, kicsavart, főzött szereket bűvös mondások kiséretében beadtak. A szerek a papok vagy kuruzsolók legjobb tudomása szerint feleltek meg az adott betegségnek és a vidék természeti tulajdonságainak. Hogy a gyógyító szerek készitése kevéssé felelhetett meg a mai orvosi tudomány igényeinek, onnan is képzelhetjük, hogy a mostani népies gyógyászatban is nem annyira a szerek gyógyító ereje, mint bizonyos bűvös számok combinatiója jön számításba. Ilyen számok a 3, 7, 9. Igy például a székelyeknél váltóláz ellen a recipe igy hangzik: 9 félszem szilvának mindenikében 9—9 szem paprikamagot, vagy 9—9 szem borsót, szert és szegfűt összetörve egy félfertály pálinkában vagy borban meginni, mikor a váltóláz gyötörni kezd[1]) Fürdőkhöz 3-, 7- vagy 9-féle fának ágairól galyakat, vagy annyiféle füvet, vagy 3 szemétről szemetet, 3 puszta szérűről füvet, 3 sárnyomó veremből 9-szer rocskával vitt vizet kell venni.[2])

Az **iralást** Dr. Fekete Lajos többször idézett tanulmányában *„irott jelek csinálása általi gyógybűv“*-nek tartja, abból indúlva ki, hogy az őskorban bizonyára vallási tudományként gyakorolt írásban vagy rovásban gyógyerőt látott a nép; minélfogva az irott vagy rovott jeleknek csodás, titkos gyógyerőt tulajdonított. Ipolyi itten is igen helyesen mythologiai elemeket keresve fejtegeti az *iralásnak* kétféle jelentését, melyek szerint az lehet irás (scriptura), bizonyos irott jelek csinálása

---

[1]) Kozma id. mű. 32.
[2]) Fekete: Századok 1874 VI. 393.

által eszközölt bűv, minő bűvgyakorlatokról a necromantia bőven tud és minővel nálunk összefüggésben áll a garabonczás deákokra vonatkozó néphit. A szláv čarodennik = bűvös név egyenesen az irásra vall: čari = vonások, irásjelek, deje = csinálás. Némely vidék szláv lakói a garabonczást čarnokňežnik-nek, fekete könyvesnek nevezik. Népünk babonái közt ma is nagy szerepet játszanak egyes sympatheticus iratkák, melyek egyes bajok ellen segítenek s azoktól óvnak, mint a keleti iratos talizmanok és amulettek. A vallási tudományként gyakorolt irásban a pogánykorban a nép vallási erőt látott, minélfogva csodás, bűvös erőt tulajdoníthatott annak.[1]) Az írás bűverejének keresésében nem is kell a pogánykorig visszamennünk. Látni fogjuk, hogy az írásnak, mint gyógyító szernek sokkal közelebbi időben is jelentékeny szerepe van. Fekete a saját és Ipolyi véleményének támogatására felhozza, hogy a néphit még ma is tud az irott jelek bűverejének hatásáról; a hideglelésben szenvedő beteg ugyanis lakása ajtajára felírja vagy mással felíratja saját nevét s utána ezen szavakat »nincs itthon« s elmegy a szomszédba azon időre, melyben a hideglelés megszokta látogatni és hiszi, hogy a hideg ily módon nem talál rá s elmarad.[2]) Igen élénken emlékeztet ez a híres debreczeni tudós tanár, Hatvaninak ajtajára írt »Cras«-ára, melylyel az ördögöt oly furfangosan rászedte volt. Egyébiránt a népszokás magyarázatát találhatja a *„hideglelés“* elnevezésben, mely szerint a betegség mintegy felkeresi az embert. — Azonban más értelemben is vehetjük az íralás szót — mondja ugyanő — jelesen *ír* = ungventum értelmével is állhat ez, mely esetben

[1]) Magy. mythol. 399.

[2]) Id. tanulmány századok 1874. VI. 391.

jelent oly gyógyszert, melylyel a beteget mintegy beírták, beíralták, bemázolták. Ezen értelem helyesebb, erre mutat a *„se írja, se szelenczéje"* példaszó.[1]) Székely István 1538-ban kiadott magyar kalendáriumának a régiek után írt *csizio* részében pünköst havában »*Zöld írat főz* Ilona Orbánnak sérelmére.«[2]) A már említett 1683-iki boszorkánypör szerint a megrontott Lakatos Judithnak megdagadozott lábát »király-*irával*« kötözték be s úgy szűnék a fájdalma.[3]) Mind ezek az *ír*nak a mai kenőcs értelmet adják, ezért tartom egynek a kenést az íralással.[4]) A kenéssel iralással foglalkozó nőket Ipolyi parkai mythoszunkba tartozóknak tekinti s eredetileg a bűvölésnek íralás által gyakorlását az ősi pogány vallás papnőinek tulajdonítja, kiknek *iraló* nevét az ősi irásmódot találóbban kifejező eredetibb és ősibb rovástól *rovó, rovaló, rovásoló* leányok, asszonyok elnevezésben vélné találóan visszaállíthatni. A kenéssel íralással eredetileg foglalkozó papnők utódai a hasonló foglalkozást űző boszorkánynők, kik csodás hatású ireket tudnak készíteni, minő például a repülő-boszorkányzsír, melylyel a tündérhonba járó leányok esténkint megkenik vállaikat s ettől szárnyuk nővén, elrepülnek a tündérekhez mulatni.[5])

A kenés, íralás ma is igen szokott és pedig nem csak népies, de a tudományban is bevett gyógyításmód. Alkalmazása kétféle, vagy egyszerűen bekenik és bekötik a sebet, fekélyt, kiütést, vagy a kenést egybekötik a **gyúrogatás**-sal, ó-székelyesen **dauzsolás**-sal.

---

[1]) U. o. jegyzet.

[2]) Jakab E. A. kalendariumokról. 33.

[3]) Századok. 1881. VII. 597.

[4]) Az „ír"-nak ungventum, kenőcs értelemben régi idők óta használására l. Magy. nyelvt. szótár. I. 1604—5.

[5]) Magyar myth. 64. 89. 399.

\ nép körében mindenki ismeri ezen ősrégi gyógy-nódot. Ha valaki megcsömörlik, bal keze tövén az tőeret a vérkeringés ellenében kell a megnyálazott üvelykújjal erősen gyúrni. A kólika ellen legjobb orvosság a hasra fektetett betegnek hátát jól megtaposni. Használ a gyúrás számos más bajban is, és nem sak a falusi bábák, mint Fekete mondja, ez újabbkori áltosok és pythonissák, de újabb időben — massage név alatt — tudós orvosaink is sikerrel alkalmazzák.

A **fürdőzés**. A folyók partján legszivesebben tanyázó magyaroknak a fürdés kétségkívűl kedvelt szokásuk volt. A víz tisztelete szerves kapcsolatban állott az ősi pogány vallással, melynek emlékei szerint z oltárokat rendesen források mellett, patakok partán állították fel. Ezen tisztelet átment a keresztényég korába is és azt országos törvénynyel kellett korátozni.[1]) Népmondáink igen sokat beszélnek a forrásk csodás keletkezéséről: szt. László lándzsája, lova patkójának nyoma; az óriások, törpék varázsvesszeje orrásokat nyitnak. A számos szent-kút, sárkány-kút, nedve-kút stb. elnevezésekben mindenütt egy-egy monda ejlik. A víznek gyógyításra alkalmas alkotó részeit a udomány igen későn ismerte fel, különösen nálunk, ol arra — mint látni fogjuk — csak a XVI. század égén kezdenek némi gondot fordítani; de a népet a apasztalás igen régen rávezette egyes források használára. Egyes forrásokhoz egész csodás mondakörök űződnek és a gyógyító erőt itt is inkább a használás nódjának, mint a különben nem ismert alkotó részeknek tulajdonítják. Ipoly-Födémesnél van egy kút, melynek vize a szemölcsöt és egyéb kinövéseket meggyógyítja, de ha a vizet a kútból elviszik, nem szabad azt

[1]) Ladisl. I. decr. 1. c. 22.

fedél alatt tartani, hanem a kertben elásva kell őrízni, különben elveszíti gyógyító erejét. A völgyi kútról az a hit, hogy a benne megfürdő torzszülöttek rendes alakot nyernek. Szt. László egyik oklevele Weszprém mellett »puteus leprosorum«-ot — bélpoklosok kútja — említ. Szirmay Zemplén megye ismertetésében említi, hogy egy vak koldus a taharóczi völgyben egy kutacskából ivás közben véletlenűl megnedvesítette szemét és a kútban azonnal egy keresztet látott és azóta állandóan megtartotta szeme világát.[1]) A vízzel való babonának igen sokféle módját ismeri népünk. Itt azonban gyógymódúl inkább a fürösztést kell értenünk, a mi hajdan gyógyfüveknek, gyógyító anyagoknak fürdésre babonás módon alkalmazásában állott. A fürdőzésnél alkalmazott babonákat látjuk például az úgynevezett *váltott* gyermekeknél. Igy nevezi a köznép a folytonosan síró, rívó, a sovány, száraz és az angolkórban szenvedő gyermekeket. A síró rívó gyermeket *szólatlan* vízben fürösztik. Ez olyan víz, melyet úgy hoznak, hogy a vízhozó, míg a kútról meghozza, senkihez egy szót sem szól.[2]) A sovány, száraz, beteges gyermeket *megfőzik*. Ez abban áll, hogy a gyermeket mezítelenűl egy nagy cserép edénybe állítják s jó távolra a tűz mellé teszik. A vén asszony egyik kezével a gyermeket tartja, a másikkal egy fakanalat forgat a gyermek körűl levő üres térben A gyermeknek anyja ezalatt megkerűli a házat, majd benéz a konyha ajtaján s kérdi a gyermeket főző asszonytól: *„mit főz kend?“* *„aggottat“*, feleli a főző, az anya vissza feleli »ifjú váljon belőle«. Ez így megy háromszor s azzal vége a

---

[1]) Ipolyi: Magy. myth. 202—204.
[2]) U. o. 1874. VI. 394.

főzettetésnek.[1]) Ki nem ismerné Arany Jánosnak a mai népies babonás fürösztést oly felségesen festő, »A bajusz« czímű költeményét. A bőrbetegségek ellen készített fürdőket a fentebb ismertetett *öntés*-re is használták. Noha ezen gyógyító módokba is belekeveredett a vallásos szertartás és a babona; mint természetes alapon állóknak hasonlíthatatlanúl felsőbbséget kell nekik adnunk a következők fölött, melyekben csak az emberi képzelődés kóros kinövéseit láthatjuk.

A **ráolvasás** a vallási mysticismus szülötte. A papok a beteg fölött imádkozva az istenek segélyét kérték vagy az istenek és a jó szellemek felidézésével el akarták rettenteni a betegnek testébe rejtőzött és így a betegséget okozó gonosz szellemet. Ezen vallásos szellemű imádság később a laikusok szájában értelmetlen, de épen azért hatásosnak vélt szóhalmazzá vált. Az egyptomi papok például a beteg fölött elmondták: »Hatalmas a gyógyszerek varázsereje, jönnek a gyógyszerek, jön a gyógyulás a szív és test részeibe«. Vagy »Emelkedjél fel jó és teljes egészségben minden örökké! semmisűljenek meg mindazon betegségek, melyek benned vannak, nyittassék meg szemed Ptah (isten) és szájad Sokaris által«.[2]) A római papok a lázbetegekért „*Febris*" istenhez könyörögtek, kinek a lázak által zaklatott Tiberis völgyében volt három templomát megtöltötték a gyógyultan távozottak ajándékai.[3]) A zsidók »Zebaoth«-jának és »Adonai«-ának segítségűl hívása csodákat művelt. A finnek kalevalájának szavai a tengerbe űzték az embereket

[1]) A „Magyar Kurir 1794. I. után mint Somogy megyei babona közölve a Természettud. Közlöny 1887. decz. füz. 516.

[2]) Schwimmer Ernő: Orvosi tudomány és Gyakorlat az ókorban. 24.

[3]) Preller: Röm. mythol 605

kínozó szellemeket, elállították a vérzést stb.[1]) A laikusok által bűvös szavak segélyével gyakorolt gyógyítás a tulajdonképeni ráolvasás. Ez egyik népnél épen oly értelmetlen, mint a másiknál. A rómaiaknál annyira dívott ez, hogy a szigorú erkölcsű Cato censorius rabszolgái részére tartott orvosi iskolájában azokat egész komolyan tanította. Így a szemhéj árpájának gyógyításánál a fájó részt a balkéz három újjával kellett körűl kanyarítani, a másik marokba vett árpaszemet eldobva s egyet köpve e gyógyító szavakat háromszor elmondani: »nec mula parit, nec lapis lanam fert; nec huic morbo crescat caput, aut si creverit tabescat« Más hasonló bűbájos mondásai: »daries, dardaries, astaturies, huat, huat, huat ista pista sista, domiabo damna castra et luxato«, vagy: »huat, huat, huat is tasis tarsis, ardanuabon donna ustra«.[2]) A középkornak jelesekűl tartott orvosai sem mentek ettől. Petrus Bayrus (1486—1518) két savojai herczegnek házi orvosa a nehéz szülés alkalmával füvekből főzetet csináltatott, ebből beadott a betegnek, aztán a vajudót a főzettel telt edényre ültette és rá kiáltott »Su, Ca, Midur« s ez használt (?).[3])

A ráolvasásnak mai népies formái igen erősen emlékeztetnek az őseredetű szokásokra. Azok is melyek keresztény színezetűek, magukon viselik a pogányság jellegét annyira, hogy a buzgó keresztény előtt akár istenkáromlás számba is elmehetnének. Ezen ráolvasások megismertetnek egy pár ősi szellemmel, melyeknek az emberek a betegségeket köszönhették. Természetesen ezek ellen irányúlt aztán a ráolvasás.

[1]) Idézve Századok 1874. VI. 390.

[2]) Fekete L.: A gyógytan története. 61, 62.

[3]) Baas: Grundriss der Geschichte der Medicin und des heilenden Standes. Stuttgart 1876. 236

A ráolvasás igen különféle szertartások közt történik a betegség természete szerint. A *hideglelésnél* szokás *bodzát,* vagy székelyesen *borzát vágni.* Ennek módjai a következők. A beteg elmegy a bodzafához s azt így szólítja meg: »Jó napot bodzafa! vendéget hoztam neked, (harmad- vagy mindennapos) hideglelést, itt egyen meg a *fene* vele együtt, te reád hagyom, többé vissza sem nézek«.[1] A székely meg olyan gyalogbodzát keres, mely egy tőről *három* ágat hajtott. Az egyik ágból vág egy darabot s *napfeljötte előtt* kimegy egy folyóviz partjára, a viz folyásával szembe áll s így szól: »Akkor rázzon ki engemet a hideg, a mikor ezt a bodzát meglátom« s ekkor a fején át, háta mögé a vizbe dobja.[2] Mindkét esetben lényeges, hogy hátra ne nézzen. A hideglelésre írás útján is rá lehet olvasni. Már említettük azon módot, melylyel a lakásáról elmenő beteg rászedheti (l. 45. o.). Más módja az, hogy öt czédulára ráírjuk a beteg nevét, születése helyét, idejét s azt, hogy minő hideg rázza s aztán ezen szavakat: »Ezennel admoneállak tégedet, hogy ha nyolczad napok alatt vele a hideget el nem hagyatod, öszszekötözlek, megszárasztlak, kemenczébe vetlek és a széllel elfútatlak«. Ezen öt czédulát egymásután következő öt reggel egyenkint a tüzelő felé dobjuk s a nyolczadik napon a tűzben elégetjük.[3] — Az írás bevéve is, külsőleg alkalmazva is használ a hideglelés ellen. Hogy a ráolvasás nem csak a nép közt talált hitelre, de a főurak között is, mutatja az 1670—1740 közt élt gróf Esterházy Ferencznek saját kezével írott, ráolvasásokat és babonás gyógyítási módokat tartalmazó könyvecskéje. Ebben a hideglelés ellen két recipe van.

1) Századok 1874. VI. 384.

2) Kozma id. mű. 36.

3) U ott.

1. A. AB. AB. C. ABCD. ABCDE. ABCDEF. ABCDEFG. ABCDEFGH. ABCDEFGHI.	Ezen betűket kilencz siflire kell írni, az első betűt az elsőre, a másikat a másodikra és így tovább, és *megenni* hideglelés ellen.

2. Abracadabra x.	N. B. Eztet
Abracadabr x.	vissza köll
Abracadab x.	írnyi nem
Abracada x.	szokás szerint;
Abracad x.	íh gyomorra, a mikor
Abraca x.	írja; semmit se szóljon;
Abrac x.	ha le írja, be ne po-
Abra x.	rozza, magátul száradjon;
Abr x.	ha férfi: jobb hóna alá, ha
Ab x.	nüstény: bal hóna alá kösse akármikor
A x.	*Ezzel sok száznak használtam hideglölés ellen.*[1])

A Bornemissza Péter superintendens által 1578-ban kiadott *„Ördögi kisértetekről"* írt egyházi műben számos ráolvasás van, melyeket ő Tardoskeddi Szerencse Benedekné javas asszony után írt, a ki azokat saját vallomása szerint nagyanyjától tanúlta. Ezen nagyanya azokat a XV. század végén tanúlhatta, talán szintén nagyanyjától. Szövegük mutatja, mennyire össze van szövődve az ősi pogány vallás a kereszténységgel. A *czúz ellen* való ráolvasás:[2]) »Uram mindenható Isten, mulék rögös nagy út, rajta megyen vala áldott Urunk Isten, elő talála hetven hét féle veres Csúzt. Monda áldott Urunk Úr Isten: hova indultatok ez rögös régi nagy úton? Meg szólala hetven hét féle veres Csúz: Ha minket azon kérdesz Urunk Úr Isten, hova megyünk úgy mond: Mink is elmegyünk úgymond, ez fekete föld színére. Áldott ez testbe, teremtett ez lélekbe: szálas húsát szaggatjuk, piros vérét megisszuk, száz tetemét

---

[1]) Századok 1883. IV. 365.

[2]) U. o. 1874. VI. 588., hol a régi XVI. századból való helyesírással van. Könnyebb megértés végett ezt és a következőket a mai helyesírással közlöm.

tördeljük, száz ízit, száz forczikáját (porczikáját). Hogy azt hallá áldott Urunk Isten: Tik se mehessetek úgymond ez fekete föld színére, ez én adottam testbe, teremtettem lélekbe, tik is siessetek az tenger szigetibe kegyetlen óriásoknak szálas húsát szaggassátok, piros vérét megigyátok. Azt meghallák, elsietének, menének tenger szigetiben. Ez embernek szeméből, szájából, fejéből, orczájából, piros véréből, szálas húsából, száz tetemiből kisiessen és eloszoljon hetvenhét féle csúz: folyó csúz, veres csúz, kék csúz, fejér csúz, köszvény, fájdalom, kelevény, kioszoljon, kiromoljon hetvenhét féle nyavalya ez emberből. — A beteget meg kell nevezni.

Fejfájás ellen: »Nemes Asszonyom Boldog Anya be mene szent templomba, leüleple az ő áldott aranyos szent székibe, az ő áldott szent fejét megesé fenye füst csúz, fenye füst kelevény, lefüggeszté az ő áldott szent fejét rajta, szent kedve könyörödék, szent szíve szomorodék. Azt látá az ő áldott szent fia, monda: oh én szent anyám, mire szent fejed lefüggeszted, szent kedved megkönyörödött, szent szíved megszomorodott? Hogy azt hallá asszonyunk Mária, mondá: Oh én áldott szent fiam, hogy ne szomorodjék az én áldott szent szívem, hogy ne függesszem az én áldott szent fejemet, hogy ne könyöredjem az én áldott szent színemben. Az én áldott szent fejemet megesse (megeste) fenye füst csúz, fenye füst kelevény, hetvenhét féle fájdalom befogta száz tetememet. Hogy azt hallá áldott urunk Isten: Ne ijedj én szent anyám Mária, ím én megszorítom az én aranyos kendőtlen kezkenőmmel az te áldott szent fejedet, belőle kifusson fenye füst csúz, fenye füst kelevény, benne meg nem maradhasson hetvenhét féle fenye csúz. Ez mai dicsőséges napon én is megszorítottam ez embernek fejét ez kendőtlen

kezkenővel, bűnös szájamból szent igéket reá mondottam: Ne ijedjél szent anyám Mária én vagyok mindennél nagyobb orvos, te vagy mindennél nagyobb bajos«. Miben állott itten a fejfájás gyógyításánál a lényeg? látjuk abban, hogy a betegnek fejét bekötötte kendőtlen, az az kendőzetlen, festetlen, tehát tiszta fehér kendővel és jól összeszorította, hogy a vérnek a fejbe tolulását akadályozza s ezen egyszerű orvoslásnak kellett a hosszú ráolvasással megadni a csodatevő erőt.

Öklelet = nyilalás ellen: »Kergetik vala mi Urunkat az gonosz zsidók, megfogák, felfeszíték magas keresztfára, tövis koronával koronázák, hegyes czuczával öklelék, vas szegvel szegezték, az ő áldott szent szívéből felindíták, az ő ökleletit, az ő szent meredöket, az ő kelvényit, azt meglátá az ő szent anyja, oh én áldott szent fiam, téged megfogtak az gonosz zsidók, felfeszítettek magas keresztfára, tövis koronával koronáztak, hegyes czuczával ökleltek, vas szeggel szegeztek. Ím én megnyomom a te áldott öt mély sebeddel az én hét épességemmel (fájdalmammal), szent Jánosnak ő arany györőivel. A mint megnyoma Szűz Mária az ő áldott szent fiának, én is ez embernek ugyan megnyomom Ur Istennek öt mély sebével asszonyunk Máriának szent hét épességével, szent Jánosnak ő arany györőivel«. (Az embert meg kell nevezni) A gyógyítás módját itten az »amint *megnyoma* Szűz Mária . . . . én is ez embernek ugyan *megnyomom*« kifejezésben kell keresnünk. A megnyomás azonos lehetett a nyilalásnál ma is követett eljárással, mely szerint a fájó testrészt zsírral megkenvén, kézzel erősen nyomogatva dörzsölik.

Menyelés, marjulás = ficzamodás: »Urunk Ur Isten felüle az ő szent szamarának nyergetlen hátára, elin-

dula Paradiczomba, be nem mehete Paradiczom kapujába, lába megbotlék, lába megczokék (megcsuklék?), csont mene ki helyéről, velő mene ki helyéről vér mene ki helyéről, Urunk Isten lefüggeszté az ő áldott szent fejét, szíve szomorodék, kedve könyörödék. Azt meglátá az ő szent anyja . . . (stb. az eset elbeszélve, mint a fejfájásnál). . . . Hogy ezt halla az ő szent anyja Mária. Ne ijedj én áldott szent fiam, én az én szent kezemmel megfogom szent szamaradnak lábát, szent szájamból szent igét reá mondom, szent lehelletemet reá lehelem, csont megyen csonthoz, velő megyen velőhez, ér megyen érhez, in megyen inhöz, vér megyen vérhöz. Én is e mai napon megfogtam az én bűnös kezemmel az embernek (avagy oktalannak = állatnak) lábát (vagy kezét), én is szent igét reá mondom, bűnös szájamból *lehelletemet reá fúvom,* hogy helyekre menjenek«. A gyógyítás módját itt is magyarázza a ráolvasás szövege a »megfogtam . . . kezemmel az embernek lábát, kezét« szavakkal, csak azt nem teszi hozzá, — és helyére igazítottam. Csak a ráleheIés szorúl majd magyarázatra.

Mennyire nem változtatott az idő az ilyen ráolvasáson, szembeszökővé lesz, ha mindjárt ide állítunk egy a XV-ik századból való, szintén a ficzamodás ellen használt ráolvasást: »Urunk Krisztus szamár hátán Jeruzsálembe ha ment (e. h. mikor ment,) szamara megsántult vala, azt meglátá boldog asszony, az szót mondta vala, fiam Jézus Krisztus, nam (e. h. lám) megsántult lovad, Krisztus hallá az szót, monda, Én édes szülém, anyám, megsántult, mert lába ki marjult. Én édes fiam Jézus Krisztus parancsolok te szent híreddel és te akaratoddal, hogy az te lovad megvigassék«. Utána van írva »procul dubio«, azaz kétségen kívűl használt. Ez

1488-ból való, tehát épen száz évvel régibb a fentebb felhozottnál.[1]) Az eszmemenetben, a felfogásban legcsekélyebb változás sincsen, az utóbbi csak valamivel rövidebb.

Még feltűnőbbé lesz a ráolvasásnak és a velejáró szertartásoknak századokon át változatlanúl fenmaradó szívós élete, ha a *XV. század* végéről és a **XIX-ik század** végéről állítunk egymásmellé két teljesen egyező gyógyítási módot. Fentebb felhoztam, hogy a *székelyek közt* ma is szokás a hideglelésre *borzát* (bodzát) *vágni,* azt fején át hátra a vízbe dobni, mondván: »Akkor rázzon ki engemet a hideg, mikor ezt a bodzát meglátom«. A XV-ik század végén *Párkány környékén* dívott a szemdaganat ellen *gyalogfenyőt vágni,* ezt mondva: »ffenie vaglak, mire arra hogy te vesey Janosrol az semdegete«[2]) azaz: »fenyő váglak, mire, arra hogy te veszejtsd Jánosról a szemdaganatot«. Itt nem csak igen nagy idő-, hanem nagy térbeli különbséget is látunk, és a babona ugyanaz.

Vajjon akadna-e ma betegség, melyet az orvosi tudomány ugyanazon módon kisértene meg gyógyítani, a mint azt tették a tudományos gyógyászat gyermekkorában négyszáz év előtt? A tudomány óriási lépésekkel halad előre, a néphit állandó.

Ne vegye rossz néven a szíves olvasó, ha még néhány népies gyógyítási módot hozok fel. Sok ilyennek ismerésére lenne szükségünk, hogy az ős magyar gyógyítási módnak megközelítő képét állíthassuk össze.

A ráolvasással kapcsolatban láttuk már a bodza-, a fenyő vágást, az írást, megkötést, dörzsölést, szorítást, rálehelést. Társulnak még vele: a *köpés,* az *öntés.* A köpés mint varázsoló mód ősrégi idők óta sze-

---

[1]) Ipolyi, Századok, 1892. évf. 2.

[2]) U. o.

repel. Apollo a trójai Kassandrának adott jósló tehetséget szerencsétlenségek, bajok forrásává változtatta az által, hogy szájába köpött. Az argosi Polydos Minos királynak halottaiból feltámasztott fiát Glaukost kénytelen megtanítani a jóslásra és varázsolásra, elmenetele előtt felszólítja azt, hogy köpjön a szájába. Glaukos megtette és erre egyszerre elfeledte minden tudományát.[1] Grimm a német mythologiából számos példát hoz föl. Mi csak egy pár nálunk szokásosnak említésére szorítkozunk: A kinek szemén árpa nő, kezébe vesz egy szem árpát, ezzel háromszor megkerűli a kutat, ez alatt háromszor elmondja: »árpa árpa lekaszállak, a kút fenekére doblak«, azután háromszor utána köp. Akinek náthája van, az mondja valakinek gyorsan: »fakó szekér kender hám, te rád hagyom a náthám«. És ha aztán ő köp előbb háromszor, a betegség a másikra ragad. Szokás a pólyás gyermeket, ha megnézik, megköpködni, nehogy szemrűl essék neki. — Az öntést láttuk alkalmazni a bőrbajoknál, egyszersmind mint mások megrontása által ható szert. A szemrűl esést is öntéssel gyógyítják. Így a székelyeknél kézzel húzott keresztre egy vízzel töltött poharat tesznek s abba egy eleven szenet, három, darabra törve, bele vetnek s mondják: «Kék szem fekete szem. Kézzel vízzel lemosom. Hogy ha férfi igézet van rajta, hasadjon meg a . . . . , ha asszony ember, hasadjon meg a csicse.« Ekkor a pohár tetején háromszor keresztbe fúnak, a vízből a beteggel háromszor itatnak s hátgerinczét, homlokát, orrát, talpát és tenyerét megmosván, a megmaradt vizet nappal a házfedélre, estve pedig az ajtó mögött álló seprőre öntik, nehogy abba valaki bele lépjen, mert az ettől is bőrbetegséget kap.

[1]) Preller: Griech. Myth. I. 478.

Ha vízvetésnél — így hívják ezt a székelyek — a pohár fenekére két szén megy le, akkor férfi, ha pedig egy, akkor nő igézte meg a beteget.[1]) Egy másik módnál 9 izzó szenet dobnak a vízbe s így olvasnak »nem egy, nem kettő — — — nem kilencz, aztán a betegnek a szenes vízből inni adnak, majd a kéztőt kifelé fordítva balról jobbra húzott vonásokban megmossák a beteg homlokát, kezeit s a megmaradt vizet az ajtó sarokra öntik. Ha a betegséget szemről esés okozta, e kúrától bizonyosan meggyógyúl a beteg. Az igézéstől, szemtől jövéstől sorvadó gyermeket a vízzel, melyben kenyérsütéskor az izzó pemetét, szénvonót, lapátot eloltják, megmosni igen hasznos, különösen ha a mosás megfordított kézzel visszájára történik. A szemről esést úgy is fel lehet ismerni, ha cserép födőbe vizet öntenek s ebbe három darab izzó szenet dobnak, ha a szén leszáll, biztos, hogy a baj szemtől jött s ekkor a betegnek a vizet az udvar közepén a fején át hátra kell locscsantania s a betegségtől bizonyosan megszabadúl. Az is igen hathatós, ha a gazda *napfelkölte* előtt vizet merítve, a megigézett gyermeket vagy marhát az eszterhéja alá állítja s aztán a fedélről leönti. A még kereszteletlen gyermeket hamar meg kell mosni, nehogy a boszorkány kicserélje.

A *tűz*-nek a régi magyar vallásrendszerben szintén fontos szereplése magyarázza, hogy a népszokásokban a tűz által való testi és erkölcsi megtisztulásba és így a tűznek gyógyító hatásába vetett hittel szintén gyakran találkozunk. A juhászok szent György éjszakáján bizonyos, általuk ismert fák ágaiból tüzet raknak s ettől a földből kijönnek azon füvek, melyek a sóba kevertetve a juhokat megóvják a dögtől. Nógrád-Lu-

[1]) Kozma, 35.

dányban szent Iván napján az esti harangszókor a palócz legények és leányok zsúppal kezökben kimennek a rétre s ott a szalmát 7 vagy 12 rakásba rakva meggyújtják, a gomolygó füst felé egy-egy köteg tisztes füvet tartanak s mondják: »kelés ne legyen a testemen, törés ne legyen a lábomon«. Ha valakinek még is baja támad, a megfüstölt tisztes fűvel készített fürdőt használ. Az ijedtség következtében keletkezett betegséget legbiztosabban úgy lehet gyógyítani, ha az illető tárgyból, melytől valaki megijedt, veszünk egy darabkát s azt elégetjük s a beteget azzal megfüstöljük. A szemről esésnél már láttuk az izzó parázs szerepét. Egy kecskeméti babona szerint az is igen használ ez ellen, ha a bajt férfiszem okozta, lábravalójának madzagjából, inge kötőjéből és hajából kell egy-egy darabkát szerezni, ezt vöröshagymával összekeverni s ennek füstje fölé tartani a beteget. Az újszülött gyermek mellett, mig megkeresztelve nincsen, folytonosan gyertyát kell égetni, nehogy a boszorkány felváltsa. Ha pedig már gyanús lenne a gyerek, akkor az égő kályha tüze elé kell állítani, s ha váltott, rögtön megszólal s ilyenkor a rossz lélek a tűzbe rántja vagy pedig a boszorkány azonnal visszahozza az igazi gyereket, hogy a sajátját megmenthesse.[1])

Az égi testeknek az emberre gyakorolt hatása felől általános hitnek kifolyása, hogy azokat, valamint képeseknek tartják betegségek előidézésére, a babonás gyógyításnál is igénybe veszik. Igy a *föld*-nek a torokfájásnál mint édes anyának panaszolja el a beteg baját s Isten hatalmából, boldog Anya parancsolatával úgy kergeti ki a torok gyíkját, békáját stb. Vagy elmondja: »Édes anyám föld, te neked mondom, torkom fáj!«

[1]) Ipolyi: Magy. myth. 195—197.

erre a földet csókolja meg háromszor és mondjon el egy imádságot.[1]) A szemmel megvertet meggyógyítja, ha 9 buczkából vagy vakandturásból vett 2 marék földet megfőznek s ebben megfürösztik a beteget. A gyermeket a felváltástól megóvja, ha mindjárt születése után a földre teszik s atyja onnan emeli fel. A *hold*nak változása a néphit szerint nem csak az időjárásra, de a betegekre is nagy hatással van. Alig találnánk egyhamar falusi anyát, a ki szívesen venné, ha az orvos a gyermeknek giliszta ellen való szert a hold növekedése idején adna, mert ez nem csak nem használ, hanem előmozdítja a giliszta fejlődését. A szer csak holdfogytán használ. A fiút új holdkor kell elválasztani, hogy erős, izmos legyen, a leányt jobb elválasztani holdfogytakor, nehogy nagymellűvé és begyessé váljék. Mindent, mitől szabadúlni kivánunk, holdfogytakor kell elővenni, így a kelések daganatok, szemölcsök, varak elleni sympatheticus szereket. A szemölcsöket csak a holdvilág segélyével lehet elveszíteni, ha a csordából hazajövő marhának szájában talált füvet megtisztítjuk, aztán napfelkölte előtt szedett harmatba áztatjuk s ezen harmattal a szemölcsöt három új hold vasárnapján megmossuk.[2]) Még egyszerűbb szer ez. Egy szalmaszálat a bütykén átvágni, ezen bütykös véggel háromszor megszorítani a szemölcsöt, aztán a szalmát a trágyadombra hajítani ezt mondva: »Mire a hold elfogy, fogyjon el az én szemölcsöm is.« A fogfájást két újhold *péntekén* kell gyógyítani és pedig az ajtó közepibe állva és a holdra nézve ezt kell háromszor elmondani: »Isten jó napot új hold, új péntek; akkor fájjon az én fogam, mikor húst én eszem: gyíkhúst, kígyóhúst, békahúst!«

---

[1]) Századok 1871. VI. 384—386.
[2]) U. o. 1883. 634.

A ki *napszúrást* kapott, annak *vak nap* van a fejében. Ezt ki lehet űzni, ha egy csuprot egy folyóból, ott, hol abba egy másik folyó ömlik, víz mentében megmerítünk. A csuporba 9 csepűcsomót és 9 szalmaszál bogot dobva, azt a tűzhöz teszik. A betegnek fejére illesztett tálba tesznek egy varró tűt, arra rá öntik a forró vizet, a csuprot betakarják és mondják: »Fejér nap, vörös nap, zöld nap, kék nap, sárga nap, fekete nap! Menj ki vak nap a fejéből, mert a nagy nap úton ér!« Ezt kilenczszer ismételvén, a beteg elmondja a »Miatyánk«-ot. Ekkor a vizet ismét felforralják s az egész műtétet kilenczszer hajtják végre. Végűl megmosogatják a beteg fejét s a megmaradt vizet a folyó vízbe öntik — lefelé — hogy az a betegséget vigye el. A betegnek pedig felgyógyulásáig mindig *napfeljötte előtt* kell felkelnie. A napnak a babona és kuruzsolásnál általában igen kevés szerepe van. Minden kuruzsolásnak, a varázs szerek és bűvös füvek szedésének mindig nap kelte előtt kell történnie; mert a felkelő nap megsemmisíti a bűvös hatást. Talán vonatkozásban áll itten a napnak fénye a szellemi fénynyel, mely előtt a babonának bűvölésnek hatalma szintén megszűnik.

Vannak oly ráolvasások, melyeknél csak a szavak bűvös ereje használ, minden gyógykezelés nélkül. Ilyenek például a **kikiáltás**, melylyel a székelyeknél a forrólázban szenvedőt szokták gyógyítani, úgy, hogy valamely hozzá közel álló személy este meztelenre vetközik, aztán egy lepedőt borít magára, ki megy a kapu elébe, vagy a kürtő, a kémény alá áll s így kiált: »Halljad falu, halljad! az én fiamat (bátyámat vagy mást) a forró hideg rázza. A ki hallja, ragadjon arra!«[1] Ilyenek

[1] Kozma id. mű. 37.

továbbá *a babonás imádságok* például a *támadás* = kelé ellen. A támadásra keresztet kell vetni, mondván: »É tégedet keresztellek a Jézus, Mária nevében semminek! ekkor a beteg résztől le kell húzni a kezet a láb fejéi s ott a földre keresztet vetni.[1]) — Ilyen a *tále* = tályo ellen való imádság, melyet Ipolyi egy 1656-iki ké íratból így közöl: »Fejér tale, kék Tale, szederjes Tale piros Tale, ződ Tale, can Tale, czus (csúzos) Tale hetvenhét féle Tale, ias-fias Tale, folyó Tale, minde féle Tale, hetvenhét féle fájdalom. Adjon lap-fának lapfa adjon szelemennek, szelemen adjon szarufának szarufa adjon léczneк, lécz adjon léczszegnek, léczsze adjon somának, soma adjon póznának, pózna adjo szélnek, Ur Isten mondom az te szent parancsolatodda Boldog Asszony az te szent igéddel, valahol (valamin szél meg nem maradhat iziben czongaban (csontjában termő tetemiben Nagy Péternek, meg ne maradhasso ez a hetvenhét féle Tale, szent Illés próféta fejszéve vágta, furójával fúrta, ezer angyalával megoszlatta, oszlik romlik termő tetemiben meg ne maradhasson (N. N-nek ez a hetvenhét féle fájdalom iziben czongaban term tetemiben meg ne maradhasson. Szuhul ez a hetven hét féle Tale. Amen«.[2])

Ide sorozható még *az átok.* A legborzasztóbb betegségűl tekinti a nép az általa rossz betegségnek nehéz nyavalyának nevezett eskórt (epilepsia). Ezt a javas asszony a beteg felett állva először szépen kéri hagyja el a beteget. Mikor ez nem használ, szörnyű átkot mond rá s azzal végzi, »szemétdombon dögöl meg, a mi kutyánk egyen meg«.[3])

---

[1]) Századok 1874. 384.

[2]) U. ott. 1872. 116. itt a mostani kiejtéssel és helyesirással közöltük

[3]) U. ott. 1874 385.

Az itt felhozottakhoz hasonló népies, babonás gyógyító módok megérdemelnék, hogy az ország minden vidékén a legnagyobb gonddal összegyűjtetve kiadassanak. Csakis ezeknek igen részletes ismerete alapján lehetne megállapítanunk nemzetünk ős korának vallási rendszerét, őseink hajdani szellemi műveltségének képét és a nép szellemi fejlődésében mutatkozó fokozatokat.

Az eddig felhozott ráolvasások, noha kétségkivűl látszik rajtok a keresztény vallás hatása, semmi összeköttetésben nem állanak a keresztény egyházzal, sőt az őket, mint babonát elitéli. Nézzük meg magát a középkori egyházat, mint gyógyító tényezőt s azt találjuk, hogy az egyház emberei sok tekintetben egy színvonalon állanak e téren a néppel. A papoknak mint a gyógyászattal tudományos alapon foglalkozóknak méltatását a következő korszak leirásának tartva fenn, itten csak az előbbiekkel összehasonlításúl említsünk fel egy pár imádságot. A XVI. század elejéről való Peer codexben a dög halál ellen: »Örök mindenható istennek hatalma, az meg feszült cristusnak hatalmának érdeme: jézusnak békessége, hitnek erőssége: nemes asszonyunk szűz Máriának tisztasága: oltalmazzon védelmezzen engemet simont minden nemő dög halaltul: és az hertelen halaltul atya, fiu, szent lélek dicsőséges szent háromság. Ez után mondj 5 pater nostert és 7 ave Máriát.« Ugyanott *„Contra febres“* czímen: »Christus országol †, cristus parancsol †, cristus győz †, oroszlán juda nemzetéből szabadoitsad meg simont menden nemő gonosztul és ez hideg leléstől, atyának fiúnak és szent léleknek nevében, pater noster, ave maria, credo«. Utána van írva, hogy: »morbos curat, febres sedat demonesque fugat et membra paralitica glutinat.«[1]) A

[1]) Nyelvemléktár. II. 85, 88.

szintén a XVI. századból eredő Thewrewk codex egy bizonyos »újlaki szent atya« által lelki és testi döghalál ellen való imádsággal ismertet meg, mely egyenesen kéri istentől a hatalmat, hogy a papok: »mi te szolgáid, kik azon szent sebeket (Krisztusnak sebeit) naponként tiszteljük, azon drágalátos szent vérnek *orvassagaval* (orvosságával) döghalált, fekélyes halált, főfájdalmat, hirtelen halált és örök kárhozatot, érdemeljünk eltávoztatni.«[1]) A bújakór ellen az esztergomi 1512-iki misekönyvben a Jób tiszteletére szentelt misét találjuk[2]) Ezen imákban és később felhozandó számos egyházi ténykedésben megtisztúlva látjuk az egyház embereinek keresztény felfogását, mig a ráolvasásokban megmaradt a számos pogánykori elem. De mindkét gyógyítás módnak közös alapja van, — a hit.

Kisértsük meg ezek után mythologiai, physiologiai, psychologiai és ethikai alapokon összeszerkeszteni őskori gyógyászatunk képét.

Noha ősvallásunkat teljes egészében ismertető magyar mythologiáról nem beszélhetünk, és az ennek megírásához szükséges régi emlékek hiányában alig lehet ahoz reményünk; ha végig tekintünk nemzetünk művelődésének fejlődésén, a népszokásban, néphitben meggyökerezett egyes szavakból, babonákból a legrégibb korra vonatkozólag legalább megközelitőleg helyes következtetéseket vonhatunk le. Az őskori gyógyászatban mythologiai elemekűl találjuk az égi testeket; a földet, napot, holdat, csillagokat, a szelet, a vizet és tüzet mint betegségeket okozó és gyógyító tényezőket. Ez a nomád népek természeti vallásának egyenes kifolyása. A tudomány is kellően méltányolja a talaj- és

[1]) U. ott. 326.
[2]) Weszprémi II. Cent. 408.

éghajlati viszonyoknak az egészségre gyakorolt befolyását s felhasználja azokat a gyógyítás czéljaira. Az ős természeti vallásban élt ember csak ösztönszerűleg érezte az égi testeknek és elemeknek kedvező vagy kedvezőtlen hatását s az istenített nap, hold, föld mint imádat tárgyai követelték meg az áldozatot és könyörgést. A kereszténység istenének tisztelete lassan lett nemzetünk körében általánossá. A kereszténység első kezdetétől másfél száz év eltelte után is találkozunk még az ősi vallás kultusával. Még az egész XIII-ik századon át is folytonosan települnek be hazánkba az ősi hittel rokon vallási fogalmakkal bíró népek, különösen a kúnok, újra meg újra felelevenítve az ősi istenek s az azok tiszteletére tartott szertartások emlékeit. A középkor első századainak keresztény egyháza nem volt alkalmas arra, hogy a nép kebeléből kiirtsa az ősi vallással járt szokásokat. Törvényeink megparancsoltak a mise hallgatást, az imákat, bőjtöket, az ünnepek megülését; az egyház kérlelhetlenűl írtotta a régi vallás külső emlékeit; de a lényeg a nép körében annál is inkább fentartotta magát; mert a népnek tanítására, felvilágosítására senki sem gondolt és a kereszténység első századaiban nálunk is beérték azzal, ha a nép megtartotta az új vallás külsőségeit. Az egyház emberei megtámadták a régi babonákat, de megtartották a kereszténységbe az ó szövetségből átvetteket, például, hogy az ördög megszállhatja az embert és arra különféle betegségeket hoz és szorgalmasan űzték az exorcismust, az ördögűzést imádság által; hogy a betegségek, különösen a nagy erővel fellépő járványok, nem természetes okoknak következményei, hanem isten csapása s ezeknek ellenszerei az imádság és más vallásos gyakorlatok. Lényegileg tekintve a dolgot, alig talál-

hatunk különbséget a két felfogás közt. A nép, mely mindig szívósan ragaszkodik régi szokásai és intézményeihez, nem láthatta át, miért kellene szakítania az ősi mythosokból fennmaradt szellemeivel a *gutá*-val, *fené* vel, *nyavalyá*-val, melyek épen úgy szállották meg az embert, mint a kereszténység *ördöge* és melyek ellen épen úgy védekezhetett, mint ez ellen. Fentebb láttuk, hogy a XV-ik század végén divott és a XIX-ik század végén divó babonák közt semmi különbség nincs. Később folytonos fejlődésben fogjuk látni az orvosi történetben fontos babonákat és balhiedelmeket. Az eddig mondottak is meggyőzhetnek arról, hogy a ma uralkodóknak gyökereit évezredek előtti időben kell keresnünk.

Mythologiai elemekűl említők a *guta, fene, nyavalya, rossz, hideg* neveket. Ezeket mind betegségeket okozott szellemekűl tekintette az ősi hit s a betegségek jellege szerint felruházta őket különféle jelzőkkel s hatásukat is különbözően jelzi. Így a guta *megüti* az embert, ennek alfaja, az enyhébb *lapos* guta, csak *megsimítja*. A fene *megette* az embert az által, hogy rajta a testet elenyésztető fekélyeket támasztott, ezeknek minősége szerint volt aztán *fekete* fene, *fészkes* fene stb. De azt látjuk, hogy általában is használták az egyes betegségek legsúlyosabb, leggonoszabb indulatú fajainak jelzésére, így a fejfájás gyógyítására használt, fentebb közölt ráolvasásban: »*fene* csúz, *fene* kelevény«. Épen úgy mint a vásott, rossz gyerekre, emberre ma is széltiben használják a *fene gyerek, fene ember* jelzést. A fenének romboló, elenyésztő hatását mutatják a népies szólásmódok: »Egyen meg a fene«, az az = pusztúlj el. »Megette a fene«, mondják arra, a mi elveszett.

A *„nyavalya"* általános neve a betegségeknek. A magyar köznép a beteges embert nyavalyásnak mondja. Megkülönbözteti aztán a »rossz nyavalyát« vagy rövidesen a »rossz«-at. A nyavalya törős embert ma is a rossz szellemektől, az ördögtől megszállottnak tartja, épen úgy mint a törökök és más keleti népek.

A *„hideg"* a nép felfogása szerint nem jelzi a test belső melegének a hiányát, hanem szintén egy lázas betegségeket okozó régi szellemnek emléke, mely fölkeresi az embert, hogy gyötörje. Mutatja ezt az, hogy a hideg lázat egyszerűen hideglelésnek, a forró lázakat pedig *forró hiedeglelésnek* nevezi. A gyógyításnál hogyan személyesítik, azt fentebb láttuk.

A keresztény és pogány mythologia sajátságos keveredését találjuk fel a közölt ráolvasásokban. A keresztények istene szóba állva a *„Csúz"*-zal, megtudja annak szándékát s nem engedi, hogy ez az ő hivébe menjen, de elküldi a pogány világ emlékeként élő *óriások* ellen. Az örök boldogság hazájában, hol a keresztény felfogás szerint nincs semmi fájdalom, élő istenanya fölött is hatalmat ad a néphit a fene csúznak, fene kelevénynek. Akár csak az ősi vallásnak jó és rossz szellemeit látnók egymással harczban állani, vagy a hatalmas Zeust olympusi trónusán a mythologiai fejfájással.

Azt is látjuk, hogy a néphit szerint ezen betegségeket okozó szellemek nem laknak a föld szinén, hanem valahol valamely szellemországban. Az úr isten ugyanis egy réges régi nagy úton találkozik a *„Csúz"*-okkal s ezek, kérdésére, hogy hova indúltok? felelik: »Mink is elmegyünk ez fekete föld *színére*«.

Az *áldás* és *átok*, mint betegségeket okozó és gyógyító tényezők, szintén mythologiai elemek, noha azoknak általános lélektani magyarázatot is adhatunk.

A physiologia, mint a természettudományoknak egyik ága, egészen új keletű tudomány. Hajdan az embert, mint isten képmására alkotott lényt az állatvilág fölött álló kivételes teremtménynek tekintették, kinek életnyilvánulásai nem a test természeti tulajdonságainak, hanem a lélek erkölcsi életének szempontjából képezhették a vizsgálódás tárgyát. A test mindenütt, hol a lélek halhatatlanságába vetett hit meg volt és meg van, alárendelt szerepet játszik. Nem a test egészséges vagy beteg állapotától függ az embernek lelki állapota, hanem megfordítva a lelki állapotok gyakorolnak döntő befolyást a testre. A műveltség alacsony fokán álló népeknél, és köznépünknél ma is, legnagyobbrészt azt tapasztaljuk, hogy a testnek gondozása igen alárendelt jelentőségű; mert egyrészt a tudatlan ember nem ismeri testének szervezetét, az egyes szervek élettani feladatait és azoknak igényeit, hogy a rendes életműködés végzésére szükséges épségben megtartassanak, másrészt azon hite, hogy teljesen alá van rendelve a magasabb hatalmaknak, melyeknek akarata reá nézve egyedűl iránytadó, hiába való törekvésnek tünteti föl a test gondozását, a mi csak a lélek rovására történhetik. Látjuk ezen felfogást különösen a keleti népeknél, hol a keringő dervisek az önkivületi állapotig kínozzák magukat. A hindu bálvány-istenének szekere által elgázolva boldognak érzi magát, mert testi szenvedései árán megmenti lelki életét. Az ős magyar vallás híve a túlvilági életben a testi gyönyörök fokozott mérvű élvezését reménylette; miért gondozta volna tehát testét itten valami nagyobb mértékben? A középkori keresztény felfogás a lélek üdve biztosításának legbiztosabb módjáúl szintén a test sanyargatását tekintette. A »mens sana in corpore sano« elve csak

a képzettség magas fokán álló népeknél érvényesűlhetett s ma is csak az olyan egyéneknél érvényesűl, a kik a lélek rendszeres működésének alapfeltételéül a megfelelő testi szervek épségét tekintik.

A psychologiát physiologiai alapra fektetni csak az újabb időknek jutott feladatúl s ma is vajmi kevesen értik át tisztán a kettő közötti összefüggést. A természettudományokban jártas ember ismervén testi szervezetének a reá ható természeti tényezőkhöz való viszonyát, könnyen feltalálja az egészségére károsan ható okot és tudatosan igyekszik annak hatását ellensúlyozni vagy ellensúlyoztatni azok által, kiknek tudásáról meg van győződve. A műveltség alacsony fokán álló képzeli betegségének okait s a mint ezeknek megállapításánál képzeletéé a fő szerep, úgy a gyógyításnál is a képzeletből eredő hit és nem a tudásból származó meggyőződés hat reá. Az átok, igézés, szemmel verés, szemről esés vagy szemtől jövés következtében támadó betegségekbe vetett hit élet- és lélektani okokra vezethetők vissza. A kötés-, öntés, kikiáltásban is feltalálhatjuk a lélektani alapot.

A művelt társadalmi körökben a szitkozódást, átkozódást egyszerűen csak illetlen dolognak tekintjük s az általok felidézett kellemetlen hatás csak olyan, mint a melyet bármely más illetlen szó vagy tett kelt föl. A kedélyéletre, a testi szervezetre állandó, rossz hatást az nem gyakorol. De a vallásos meggyőződésébe és képzelme világába egészen elmerülő, mondhatni szellemi életet egyedül abban élő tudatlan tömeg azokban istenének vagy isteneinek közvetlen sértését, azok haragjának felidézését látva, annál erősebben meg van győződve arról, hogy a megtorlás nem marad el, minél kevésbbé tisztúltak az istenségről való fogalmai.

A természeti vallásrendszereknek jó és rossz szellemei benépesítették az ember egész környezetét, megértették az embernek hívó szózatát s a néphit szerint meg is hallgatták azt. A közölt ráolvasások arra mutatnak, hogy a nép hiszi, miszerint a neki bajt okozó szellemek az embernek engedelmeskedni tartoznak és engedelmeskednek is annak, a ki tudja a módját, hogy lehet őket arra kényszeríteni. A szellemeket aztán felidézik vagy azért, hogy általok mást megrontsanak vagy, hogy a megrontottnak elhagyására kényszerítsék és így az illetőt meggyógyítsák. Az ilyen meggyőződés mellett az átkozó, igéző szavak nem ritkán hatnak csodálatosnak látszó, de lélektanilag természetes módon az embernek élettani működésére s a megátkozott, megigézett, túlcsigázott képzelmének hatása alatt valóban megbetegszik. Ugyanezen lélektani alapon keletkező meggyőződés ad gyógyító erőt a ráolvasásnak s a kuruzsolás számos fajának. A boszorkány perekből látjuk, hogy az képes leginkább elvenni az átok, az igézés hatását, a ki azt felidézte.

A szemnek, a szónak lélektani és élettani hatása szintén különböző a műveltség különböző fokán álló emberekre. A szemre ruházott jelzők mind megannyi lelki állapotnak kifejezői. A szem kifejezése iránt való fogékonyság nagyban függ a kedélyhangulattól, vérmérséklettől és a képzelemtől. A magyart ma is jellemzi sangvinicus vérmérsékletéből kifolyó könnyen hevülő kedélye és képzelme. A pusztákon élt, életüket vészes harczok és békés pásztorkodás közt mindig a szabad természet ölében élt ősök nem voltak kitéve sem a más népfajokkal való keveredésnek, sem a civilisatio által az ember eredeti természetére gyakorolt hatásoknak. Lelki életöket helyesebben lehet kedélyinek, mint

szelleminek nevezni. Ismereteik inkább a képzelem, mint a tudás szüleményei. A természeti hajlamoknak egészen átengedett népnek túl csapongó képzelete igen fogékony minden iránt, a mit megmagyarázhatlannak, csodásnak lát. Valamint a gyermek nem bírja elrejteni érzelmét s szülőinek, tanitóinak tekintete képes egész lelke világát átkutatni és felfedezni ebben a jó és rossz tulajdonságokat, mi által a gyermek kedélyvilágára és közvetve testi állapotaira is hat; úgy a műveltség alacsony fokán álló embernek lelkébe is könynyen behatolhat szemén át a lélekbúvár vizsgáló tekintete. Igen gyakran látjuk, hogy a köznép, ha mindenki más előtt képes is eltitkolni tetteit és érzelmeit, lelki atyjának szemei előtt, nem képes azt tenni. Képzelme oly magas polczra állítja Istennek helyettesét, hogy ezt képesnek tartja kiolvasni lelkének legtitkosabb gondolatait is. Az ősidők papjainak, papnőinek s az ezek tudását elleső későbbi utódaiknak a kuruzsolóknak, — boszorkányoknak tekintete hasonló lélektani okokból hasonló hatást gyakorolhatott. A kitől bármi ok miatt tartanunk kell, annak tekintetét ösztönszerűleg kerűlni szoktuk s egy-egy élesebb pillantásánál már-már látni véljük, hogy titkunkat felismerte s beáll a félelem érzetével egy idejüleg fellépő lelki és testi nyugtalanság, sokszor betegség. Ezen és hasonló lélektani okok igen könynyen megérthetővé teszik a szemnek ártó hatásáról táplált véleményt. De ugyancsak ezen alapon megfejthető, hogy miért érzi magát sok beteg azonnal jobban, mihelyt orvosa, kiben bízik, csak reá tekintett.

A vallási érzelemmel együtt járó alárendeltség érzete biztosította az ős vallás papjai részére a hitet nem csak vallási ténykedéseikben, hanem a nép lelki

és testi bajaiban való gyógyító képességében is. Kezdetben ezen hit kétségkivűl tiszta volt, mint a gyermek bizodalma szülői iránt. Később, mikor a mysticismus leplébe burkolva a papi renden kivűl állók is kezdik gyakorolni a vallási ténykedésből ellesett gyógyítást, az általánosabbá lesz ugyan, de a tudatlanság kezei közé kerűlve épen úgy elveszíti eredeti jellegét, mint maga az ősi vallás, mikor a kereszténység elveivel és világnézetével keveredésbe, majd összeütközésbe jön. Az orvoslást űző papok és papnőknek, — kik közt őseinknél, igen könnyen feltételezhetően, épen úgy szállottak a gyógyászati ismeretek nemzedékről nemzedékre, mint az egyptomiaknál — mestersége egészen elfajúlt. A kereszténység behozásával megkezdődött az ős vallás üldöztetése, minek következtében a titkolódzás s ezzel a régi vallási szertartások titokszerűsége növekedett, de ki nem pusztúlt. Nagy értékűek erre vonatkozólag a *Magyar mythologia* tudós írójának, a ki egyszersmind nagy nevű katholikus főpap is volt, nyilatkozatai. »A varázs mai eszméje s lényegének vizsgálatára nézve — úgymond — fontos a historiai momentumok szemmel tartása. Midőn egész népségek régibb vallásukat újabbakkal felcserélték, számos régi hiteszméket és cselekvényeket tartának még fel, melyek mintegy a köznapi élet szokásai és teendőivel az ős vallásban összekötve, ezekkel egészen elvegyűltek. Ezeknek további összefüggéstelen s okozatlan gyakorlása idővel egészen értelmetlenné levén s nélkülözvén az egykori vallás által gyakorlásuknak a megfelelő módon és czélra való intézését s alkalmazását, mint szakadozott, öntudatlan s nem értett cselekvény egészen érthetetlen s az okozatot nélkülöző magia, varázs, babona színét vette föl s mai alakjában ezzel elvegyűlt. A mai varázs s ba-

bona nyomokban a régi istenségekrőli képzetek, azok nevei elvegyűlnek. Számos mai babonás tény, ige, szer amazok neveire, tulajdonságai és tiszteletére ó vallási eszközökre, szokások s teendőkre vonatkozik, melyek csak az említett módon aljasúltak varázszsá. A varázs vizsgálata a mythologiákban csak e tekintetben bír eredménynyel; mindazon egyes varázsúl vett jelenségek, mint a *fetis, magia,* samanismus stb. egy és más mythologiai hitágazatok közt feloszthatók, mint: a természettiszteletre, a papok jós' tehetségébe vetett hitre stb. s az mit ma mi varázsnak tartunk s ilyennek nézünk, az ős vallásra nézve a legdúsabb értelemmel áll elő, annak hitczikkei magyarázatáúl«. (392—393. old.) »Az *igézés* az az szó általi bűvölés, mi mellett legjobban magyarázza meg a bűv gyakorlatát az olvasás szó, miszerint t. i. ezen igézés = igék elmondása kurrogatás bizonyos irásból vagy könyvből kiolvasás által történt volna, minőt, hogy már a pogány korban csak a papok és papnők gyakorolhattak; nyilván való lesz. Sok érdekeseket is tudnak még nálunk e tekintetben a népmondák s általában a képzet a garabonczásokról, kik mindig könyvvel képzelvék, melyből a bűvöt kiolvassák, valamint az önállóan is még nevezetes bűvös könyvek s íratokról. Lényegük egyszerűen abban áll, hogy azok a pogány vallás imádságai, áldásformulái voltak, melyek a szükségben, baj és betegségben alkalmazva a tárgyra, melytől a menekedés, szabadulás kivánatos, vagy minek megnyerése óhajtott volt, elmondattak. Innét képzelhető egyszersmind, mennyire becsesek ezen emlékek mythologiai tekintetből, miután nem csak eredetre az ó vallásból folynak ki, de különösen annak istenségi neveire, azok tulajdonságaira s általában pogány vallási képzetekre vonatkoznak. A

mint ezek közől számosan *maig*, vagy legalább a középkori emlékekben s mélyen azontúl utóbbi időkig fentarták magukat, természetesen eredetiségükből igen sokat vesztettek, sőt a pogány istenségek nevei s képzetei helyébe már keresztényekéi tétettek«. (396—397. old.) »Mind ezen elnevezések — t. i. *igézés, vesztés, megvesztés, megverés, megtevés* vagy *tétemény, megrontás, megkötés* stb. — a mennyire még maig jelentésük kivehető, nyilván bizonyos cselekvésekre vonatkoznak; a varázs még végzeties tündéri tulajdonság értelmével állhat; a *kuruzs, igézés, olvasás:* a szó, ének, ima elmondásában lelik megfejtésüket; míg az *íralás, vajakolás* talán az írást, jel csinálást s valószínűleg egyiránt az ír általi gyógyítást fejezik ki; ezekben állott a *megcselekvés* s ezeknek kifolyása volt a *megcselekedett állapot,* mely ma épen úgy a rosszra, mint a bűvtől eredő bajra használt kifejezés, miként magok a fentebbi nevek csak rossz értelemben szolgálnak már a bűv, varázs, kuruzs jelentésére. Sajátlag és eredetileg azonban, mint látni, azok nem egyebek voltak mint *a pogány vallási tisztelet részletei és cselekvényei;* a vallás által hitt végzeties varázs, a vallási s istenitiszteleti imák elmondása, az az igézése, éneklése, olvasása, a papok és papnők által gyakorolt íralás, gyógyítás, vajakolás. Mire az ó vallás s vele ezen gyakorlatoknak vallásos eszméje, kifolyása megszűnt; azok még tovább is, mint gyakorlati vallás folyvást gyakoroltatának. Nem sokára értelemvesztve, bűbáj s ördögi, ellenségesnek magyarázott cselekvésként maradtak fen már csak, melyeknek azontúl csak rossz értelem tulajdoníttatott s a mi még csodás, természetfeletti, emberi erőn túli fogalmakban nyilatkozott, az az ördög, a rossz szellem művének tartatott. Így lőnek az ó-vallás sajátlagi cselekvényei.

zertartásai, gyakorlata bűbájjá, varázszsá«. (402. old.) Boszorkányokká lettek a kiszolgált papnők. Kezükben gyógyszerek, írek, italok méreggé, kantérozássá, bájzallá; a szertartások, áldozatok, jóslat — bűvöléssé, varázszsá. Már csak titkos, aljas, rossz ügyekben, gonosz, ártani kivánó szándékból folyamodtak hozzájok s ők aljas s bűnös módon segítének; így lőn, hogy egész cselekvésük amaz előbbi, mintegy józan s áldásosnak tekinthető helyébe vétkessé s kárhozatossá vált. Kizárva az istenség tiszteletéből, ördögszolgálattá lett; mert nem a jó, de a gonosz főbb lények segítségével izték hatalmukat s befolyásukat. Az ősvallási hitczikkek, szertartások, cselekvények az ős vallás gyakorlata kimúltával a babonába aljasodva maradtak fen; mi annál természetesebb volt, hogy fenmaradtak, mert *az ős vallásokba az élet s természet bizonyos kellékeiből tértek át* így ezekkel összefüggőleg még azután is fenmaradtattak, midőn a vallásból kitértek volt. Így lőnek a papok és áldozárok titkos, bűvös gonosztevőkké, (malefici), a jós papnők a gonosz szellemtől megszállott boszorkányokká (pythonissa); kikhez azonban a megszokottság, az ősi, nemzeti szokásokhoz természetes ragaszkodás, az új állapotok által megsértett köz- és személyes érdek, vakhit, tudatlanság, nyomor és vétek még sokakat vonzott. Ezen tényezők eszközlék, hogy akár valóban egy ily bűvös, boszorkányinak jelzett, ártalmas szemfényesztők, kuruzsolók személyzete és gyakorlata csakugyan fenlétezett; akár pedig, hogy az egyes ily rossz akaratúakra vagy öntudatos és öntudatlan vakhitben élőkre ezen összevágó események által keletkezett, nagyítottan s túlzottan képzelt ábrándok reájok képzeltettek«.[1])

[1]) Ipolyi: Magyar myth. A szövegben ( )-be tett oldalok, és 408—409.

Ismerve már a magyar ősvallás és általában a keleti népek papjainak a természethez való viszonyát az idézett mythologiai fejtegetéseket bízvást alkalmaz hatjuk az őskori magyar gyógyászatra is. A keresztény ség fejlődési menete mutatja, hogy általában több év századra volt szükség, míg az az őskori babonás és balhiedelmektől megtisztúltan, mint tisztán szellemi val lás lépett előtérbe. A magyar nemzet elfogadva a kereszténységet, sokáig csak ennek külsőségeiben nyi latkozott keresztény volta, lényegben az ősvallásho ragaszkodását többször erőszakosan nyilvánította s a berkekben, patakok mellett áldozást s az ősvallás egyél szertartásainak gyakorlását még a XI. század végén is törvénynyel kellett tiltani, de fentartotta az magá még sokkal később is. A vallás titkos gyakorlásáva századról századra átment az azzal kapcsolatban állot orvosi gyakorlat is. A keresztény egyháznak nálunk megalapitása, szemben az ősi hittel, forradalmi tény volt s mint az rendesen történni szokott, a győztes új rendszer üldözte a régit s annak emlékeit kiírtani töre kedett. Az ős vallás szertartásainak helyére könynyen lehetett a nép elé állítani az újéit, melyek ekkor má teljesen kifejlődve készen állottak, de oly intézménye nem voltak a kereszténységnek, melyekkel azonnal he lyesebb irányban pótolhatta volna a néphitbe kitöröl hetlenűl bevésődött, a vallással szoros kapcsolatban állott meggyőződéseket, minő volt a papok orvosi tu dományába vetett bizalom. És az új egyháznak nálunk kezdetben a képzettség nem magas fokán állott papjai hogy a nép lelkében egészen betölthessék a régiek helyét, a népnek nem csak lelki, de testi orvosaivá is akarnak lenni. Az ezen czélra választott eszköz lénye gileg miben sem különbözik a régitől, csak a forma

lett a keresztény felfogáshoz alakítva. A pogánykor igézése, ráolvasása és kiolvasásának helyébe lép a keresztény ima, exorcismus, a régi istenek és szellemeknek neveit az újakkal cserélve fel, mint azt már láttuk és még lesz alkalmunk látni. Tudományosan képzett orvosaink nincsenek, az orvos nevet méltán érdemlő szerzetesek hatása kezdetben igen kis körökre terjed ki, a nép századokon át tudatlanságban van és így nem találunk semmi oly tényezőt, mely az ősi szokásokat kiírtani s a többi között a nép körében elterjedt régi gyógyításmódot észszerűbbel, jobbal s a mi a legfőbb, a nép által elfogadhatóbbal pótolni képes lett volna.

Tárgyalásunk fonalán lépésről-lépésre fogjuk látni, mily alakokban megy át az ősi gyógyítási mód, vagy nevezzük azt babonának, kuruzsolásnak, a tudomány körébe és hogyan tartja az fen magát az egyes századok legműveltebb köreiben is. Ezen történeti fejlődés legjobban bizonyítja, hogy őskori gyógyászatunk nem különbözhetett a nép körében ma széltében dívó gyógyítási módoktól. A falusi néppel gyakran érintkező orvosaink bizonnyára számos olyan egyént ismernek, kihez messze vidékről mennek, természetesen nagy titokban, a betegek. Ha az ilyen kuruzsolóknak nevezett paraszt orvosolók elárulnák féltékenyen őrzött titkaikat, nem annyira szereiket, mint inkább az azok használatánál alkalmazott, bűvös erejűnek vélt jeleiket és mondókáikat s ezek híven összegyűjtetnének; csak akkor láthatnók világosan őskori gyógyászatunkat, — *a mai népies gyógyászatnak tükörében.*

II.

Az Árpádházból származott királyok kora

1000—1301-ig.

a) Orvosok.

Az általános orvosi történetben nem tartanám indokolhatónak az ezen fejezet fölébe írt czímet; mert ottan csak az orvosi tudomány haladásában korszakot alkotó irányzatok föllépése szerint lehet helyesen megtenni a felosztást. Feladatom nem az orvosi tudomány fejlődésének, hanem a magyar orvosi rend és a közegészségügyi intézmények történetének ismertetése lévén; oly eseményeket kell a beosztás alapjául vennem, melyek a mi viszonyainknak leginkább megfelelnek. Nálunk a közművelődés legfontosabb mozzanatai elválaszthatlan kapcsolatban állanak történelmünk kiválóbb politikai eseményeivel. Ha ezektől elakarnánk tekinteni, a keresztény korszak első időszakának záró pontjául vehetnők itten az 1276-ik évet, mint nálunk az első egyetemi ranggal bírt főiskolának keletkezését. De az Anjouknak hazánk történetében fellépése a tudományos élet minden terén sokkal nagyobb hatású volt, mint hogy azt egy kevéssé jelentékeny szerepet játszott főiskolánk mellett mellőzhetnők. A kereszténységnek nemzetünk által felvételét veszem a második

korszak kinduló pontjának; mert ez vezette be nemzetünket az európai kultur nemzetek sorába s a mint állami intézményeinket a műveltség magasabb fokán állott szomszédoktól vettük át, úgy mindig ezek gyakoroltak hatást művelődésünk minden ágának fejlődésére és pedig rendesen oly mérvben, a minő politikai összeköttetéseink voltak egyik másik állammal.

Ezen általános hatások érezhetők orvosi történetünkön is. Ezért, habár az általános orvosi történetnek részletezésébe nem bocsátkozunk, elkerűlhetlennek tartom itt és a következő időszakokban is rövid jellemzését adni az orvosi tudomány általános állásának és az orvosi gyakorlattal foglalkozók helyzetének; mert hazai viszonyaink csakis ezeknek segítségével világíthatók meg.[1])

A nyugatrómai birodalom bukása után hosszú időre megszakadtak a görögök és rómaiak által sok századon át gondosan ápolt tudományosságnak s ezzel az orvosi tudomány fejlődésének fonalai. A kereszténység kezdetben természetes ellensége volt az ókor pogány vallási eszméinek és világnézetének alapján fejlődött műveltségnek. Hippokrates, Plato, Aristoteles Galenus tanai nem merűlnek ugyan egészen feledésbe; mert egyes keresztény egyház-atyák nemcsak gondosan őrízték a régi írókat, hanem orvosi munkák irásával magok is foglalkoztak[2]): de azon általánosan uralkodott fel-

---

[1]) A bíráló bizottság által adott directiva helyesen jegyezte meg, hogy: „Ha a munka részletesen fejtegeti az orvosi tudomány fejlődését külföldön, így a munka nagyobb részét oly fejezetek foglalják el, melyek az orvosi tudomány fejlődésének már megírt s megjelent történelmeinek kivonatát képezve em eredetiek, sem a tulajdonképeni feladatnak meg nem felelők.“ Ezért szorítozom csak a mi viszonyaink megértéséhez elkerűlhetetlenűl szükséges általános részleteknek közlésére.

[2]) Péld. Alexandriai Kelemen. l. Haeser; Gesch. der Medizin und der pidemischen Krankheiten. Jena 1875. I. 431.

fogás, hogy a földi lét csak előkészület a mennyei életre és így a hit egyedül vezethet a boldogság útjára, elhanyagolja a tudást, el a testnek gondozását és ennek következtében az orvosi tudományt is. Ez azonban csak az emberiség nagy tömegének ismeretkörére vonatkozólag mondható ilyen általánosságban. A keresztény egyház, mint a középkori intézményeknek alapköve, épen az újabb orvosi tudománynak is alapjává lett az által, hogy az orvosi gyakorlatot szoros kapcsolatba hozta a vallással.

Az ókor leghatalmasabb birodalmában, a rómaiban, a császárság korában aláhanyatlott erkölcsök között a nagy tömeg szenvedései iránt nem volt semmi érzék. Az elgyengült, elaggott vagy elbetegesedett rabszolgát eladták, vagy veszni hagyták, mint értéktelen tárgyat. Ezen önző felfogással szemben lép föl Krisztus elve: *„Szeresd felebarátodat mint önnön magadat“*, és *„A mi jót testvéreim közől a legkisebbel tesztek, azt velem teszitek és mennyei atyám visszatériti azt nektek“*. Ezen alapon fejlődik ki a keresztényi szeretetnek azon sokoldalú nyilvánulása, melyen felépűlnek a középkor emberbaráti intézményei. A szeretet ezen tanaiból következett, hogy már az első keresztény hitközségekben voltak a segélyezésre szorulók, különösen a betegeknek gondozására rendelt diakonusok és diakonissák. Mikor a kereszténység uralkodó vallássá lett, nagy mérvű tevékenységet fejt ki a jótékonyság gyakorlása körül. Keletkeznek kórházak, szegény- és árvaházak, elhagyott gyermekek felfogadására szolgáló szeretetházak, a zarándokok ellátására fogadók, fürdők, mind mint istennek tetsző keresztényi intézmények. Ezekben mindig gyakorlott ápolók, ápolónők, fürdőzők állottak rendelkezésre. Az érseki, püspöki iskolákban mindenütt tanították az

orvosi ismeretek elemeit egyházi szempontból, mint medicina pastoralist, hogy a papok hiveiknek ne csak lelki, de testi bajaikban is segitői lehessenek. Majd a szerzetesi élet szervezése után a kolostorok iskolái tünnek ki az orvoslás terén.

Tárgyunk szempontjából kiváló figyelmet érdemelnek a szent Benedekről nevezett szerzetes rendnek monte-casinoi és salernoi orvosi iskolái. A rendnek és a monte-casinoi zárdának alapítója Nursiai szent Benedek († 544) hódolva a kereszténység első korában uralkodó elvnek, hogy valamint a betegség, úgy a gyógyulás is Istentől jön, rendtársainak megengedi a gyógyítást *imádság* és más *vallásos cselekedetek által.* De már egyik közeli követője Cassiodorus (470—560), a hires történetíró, belépve a rendbe, ajánlotta Hippokrates, Galenus, Celsus, Dioscorides tanulmányozását s így a régi híres orvosok művei csakhamar meghonosodtak a zárda falai között, honnan aztán ismeretük Európa-szerte terjedt. A rend apátjai közől mint orvosi írók kitűntek: *Bertharius* († 883), *II. Alphanus, Desiderius,* a ki 1086-ban III. Viktor néven pápává lett. Mindnyájokat túlszárnyalta hírben az arab tudományosságnak Európába átültetője *Constantinus Africanus* († 1087). A zárda híre messze földről vonzotta az orvosi tudományt tanulni vágyókat és a gyógyulást keresőket, közöttük II. Henrik császárt.[1])

Monte-Casinot elhomályosította Salernonak híre. Ezen, már a rómaiak korában nevezetes fürdőhely a keresztény korban híres búcsújáró helylyé is lett s az ott megtelepedett szent Benedek-rendű szerzetesek gondos művelőivé váltak az orvosi tudománynak. A salernói orvosi iskola keletkezésének kora ismeretlen. A

[1]) Haeser id. műve. I. 614—615. Baas id. m. 205—207.

X. század végén már virágzik az. Nem tisztán szerzetesi iskola, tanítottak ottan világiak és pedig nemcsak férfiak, hanem a tanárok nejei és leányai s más nők is, kik közől az orvosi tudomány terén mint írók többen hírnévre tettek szert. Az iskola nagy hírnevét leginkább annak köszönhette, hogy hosszú időn át egyedűli intézet volt a keresztény nyugaton, hol magasabb orvosi képzettséget lehetett szerezni.

A XII. században már több helyen tanitották az orvosi tudományt; a montepellieri egyetemen 1141, Bolognában 1156-tól, majd a következő században Páduában 1221-től. Az 1224-ben Nápolyban II. Frigyes császár által alapított egyetem erős versenytársává lett Salernonak, melynek híres iskolája ezen túl erősen hanyatlott. A párizsi egyetemen 1213 óta említtetnek orvos tanárok, az 1235—1270 közti időben szintén kifejlődött az orvosi kar (»École de physique«). Valenciában 1199-ben, Salamancában 1243-ban alapíttatott az egyetem, az oxfordi és cambridgei főiskolában már 1200 előtt tanították az orvosi tudományt.[1]) Hazai közoktatásügyünknek az első királyok idejére vonatkozó gyér adataiból is kitűnik, hogy Veszprémben a kolostori és püspöki iskolákat nagyban felülmúló főiskolánk volt, melyet valószínűleg III. Béla (1173—1196) királyunk, a párizsinak mintájára szervezve azt, egyetemi rangra emelt.[2]) Arra, hogy itten már a XII. században tanították volna az orvosi tudományt, nincsen semmi adatunk, de azt sincs okunk feltételezni, hogy legalább a XIII. században, mikor az orvosi karokat általánosan szervezik, csak hazánknak főiskolája maradt volna e

---

[1]) Haeser I. 645—658.

[2]) Ábel: Egyetemeink a középkorban Budapest, 1881. 4.

a haladó kornak szellemétől és itten nem honosították volna meg az orvosi tudományt.

A kereszténységnek nálunk első kezdeteivel csaknem összeesik szent Benedek szerzeteseinek hazánkban meghonosítása. A római műveltség maradványaként a germán népek között mindenütt van nyoma annak, hogy laikusok folytonosan űztek orvosi gyakorlatot részint mint a fejedelmek udvari orvosai, részint mint vándor orvosok.[1]) Mai hazánk dunántúli része hosszú időn át tartozott a római birodalomhoz, majd ennek felbomlása után különféle germán törzseknek szolgált lakó helyűl, míg a IX. század elején a Frank-Német birodalom részévé lett. A régi római életnek bőven található nyomai mutatják, hogy a római közegészségügyi intézmények itten is meghonosodtak. (Római fürdők). A kifejlett városi élet mellett alig kételkedhetünk a fölött, hogy a római uralom bukása után is fentartották azok magokat, épen úgy, mint máshol a germánoknál s itt is feltételezhetjük a laikus orvosokat. Mennyire hathattak ezek a bevándorlott magyarok közt az ősi vallásos szertartásokból kifolyó papi orvosi gyakorlat mellett a közegészség ügyére, megállapítani nem lehet. Az orvosi gyakorlatnak, mint tudományos foglalkozásnak kimutathatóan kezdő pontjáúl csak a benczések betelepülésének idejét fogadhatjuk el.

Ezen rendnek szabályai, mint már említők, a rend tagjainak kötelességükké tették a betegek ápolását és gyógyítását, a mi kezdetben imádság, kézfeltevés és a szent ereklyéknek tulajdonított csodás hatás mellett mosás, fürösztés által eszközöltetett később a montecasinoi és salernoi iskolák hatása alatt tudományos alapon buzgón folytattatott. Szent István király 1015-

[1]) Baas. 196—198.

ben a benczés szerzetesek részére a pécsváradi kolostort alapítva, annak a szántóföldek, rétek, erdők, halastavakon, szőlők és falvakon kívűl 200 szabad alattvalót ad s 3 szolgát a vendégek, 4-et a *betegek* kiszolgálására és 6-ot a *fürdők szolgálatára* rendel.[1] Ezen intézkedésnek csak akkor van értelme, ha a kolostor alapításakor már rendelkezésre állottak a betegek gyógyításában jártas szerzetesek, minőket a rendnek Olaszországból annál inkább kellett ide küldenie, minél fontosabb volt annak térítő hivatása a kereszténységben még meg nem erősödött magyar nemzet közt. A benczések kolostorai régi okmányainkban rendesen *Xenodochium* néven szerepelnek s mindenütt el vannak látva a betegek ápolására szánt infirmariumokkal és fürdővel. Hasonlóan áll a dolog később keletkezett más rendeknek zárdáival is, melyek mutatják, hogy a szerzetesek legelsőkül járnak jó példával elől a keresztény szeretet gyakorlásában.

Az 1000-től 1300-ig terjedő időszak nálunk a zárdák keletkezésének kora. Szent István a benczések részére alapította a pannonhalmi, pécsváradi, szalai, zoborhegyi és bakonybéli apátságokat, melyeken kívűl ezen korban a benczéseknek számos apátsága ismeretes. A pécsváradinak kórházát már említők. II. Endre 1221-ben megerősítve a pannonhalmi apátságot bírtokaiban, ezek közt említ egy szolgát fiaival együtt, kiket egy bizonyos Katló ajándékozott a testvérek *kórodájának* szolgálatára. IV. Béla egy határjárási okmánya szerint a Pannon szent hegye a körűlfekvő földet bírja Sabariáig, hol szt. Márton született s ott a völgy közepén *szent forrás* van, mely Panzsa (Pannosa) eré-

[1]) Linzbauer X. Fer. Codex sanitario medicinalis Hungariae. Budae 1852—1856. T. I. 4.

nek mondatik.[1]) A Zoborhegyi benczés iskoláról 1036-ban van már szó, a tapolczait 1217-ben »bonarum literarum domicilium«-nak nevezték.[2]) Ezen utóbbi hely kies fekvése és gazdag természetes meleg forrásaival kiválóan alkalmas is volt gyógyászati czélokra. Kórháza Miskolczon volt a Mindszent útczában. A jásdi vagy jászti (Zirczhez közel Veszprém megyében) benczés kolostor (alapítva 1164-ben) temploma mellett levő *Szent-kút*-hoz már a XIII. században zarándokolni járt a nép egészségének helyreállítása végett. 1198-ban III. Incze pápa egy levelében írja, hogy a boldogúlt emlékű Belus herczeg a kalocsai érsekség alá tartozott saját kői birtokán szt. István vértanú tiszteletére a Benedek rendű szerzetesek számára kolostort alapított s azt oly bőkezűséggel adományozta meg, hogy 30 szerzetes élhetett ott s a zárdához fordúló utasok és szegények kellő ellátásra találtak.[3]) A szt. Benedek rendű szerzetesek részére tett adományokban mindenütt találkozunk a rend által a betegek gyógyítása körűl szerzett érdemeknek emlegetésével. Ezen rendnek hazánkban a XI. században 22, a XII-ikben 41, a XIII-ikban már 64 apátsága és kolostora volt.[4]) Hogy ezek közűl mindenikben állandóan lett volna kiképzett or-

---

[1]) Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története I. köt. 2-ik fele 442.

[2]) U. o. II. köt. 105 és Kerékgyártó Árpád: A miveltség fejlődése Magyarországon. Budapest, 1871. 305, 483.

[3]) Linczbauer, Cod. I. 29.

[4]) Rupp. id. műve szerint: *A XI. században:* Pannonhalma (999) Pécsvárad (1000), Bakonybél (1000), Zoborhegy (1000), Szala (1019), még szt. István idejében: Csanád, Kalocsa, Tata. Saár (1042), Visegrád (1047—1061 közt), Tihany (1055), Szörém (1057), Kolos-Monostor (1061—1063), Szegszárd (1061), Szilicz (1061), Garam-Szt.-Benedek (1075), Pográny (1075), Pécs (1076), Mogyoród (1077), Szent-Jobb (1078), Sümeg (1091), Bizére (XI. szd). — *A XII. században:* Földvár (1131—41), Dömölk (1131—41), Csatár (1138), Széplak (1143), Madocha (1145), Német-Ujvár (1157), Bata (1158), Jászt (1164) Meszes (1165), Kő és Telki (1198), Ludány (Imre idejében) u. azon században még:

vos, határozottan állítani, véleményem szerint baj lenne; de ha tekintetbe vesszük, hogy az újonnan al pított rendházakba többnyire Olaszországból, gyakra egyenesen a casinoi zárdából hozták a szerzeteseke ha továbbá tekintjük, hogy már a Kálmán korabe majd az 1279-iki budai zsinatok a főbb rendű papo tól magasabb tudományosságot, különösen azt köv telik, hogy az egyházjogon kívűl más művészetekbe vagy tudományokban jártasak legyenek: közel áll föltevés, hogy az apátoknak érteniök kellett a ren egyik főczélját képező betegápoláshoz.

A XII. és XIII. században nálunk meghonosodo szerzetes rendek hasonló jótékony irányt követnek. A *keresztesek*-nek, különösen a szt. Jánosról czímzetteknel és a templariusoknak szintén egyik legfőbb feladatu a betegek ápolása. Ezen korszakban Magyarországo mintegy 70 rendházuk volt,[1]) melyek mellett több kór háznak emléke maradt fenn. A keresztesek is rende sen gyógyító erejű források mellett telepedtek le. Kór házaik közt legrégibb az, melyet a hagyomány szerin szent István az augsburgi ütközetből megmenekülésü miatt a közmegvetésnek kitett, »gyászmagyarkák« utó dai részére »Szent Lázár szegényeinek háza« néven Esztergomban a 1000-ik évben alapított. II. Géza ki rály (1141—1161) itt a szt. János vitézek részére klas tromot alapított s rájok bízta a régi szegény- és kór

---

Ják, Kapornok, Kereki, Koppán-Monostor, Peczöl, Szék, Vaska. — *A XIII században:* Lébény (1208), Terecske (1209 előtt), Kolos (1215 el.), Poroszló (1216), Pankota és Tapolcza (1217), Skalka (1220), Bulcs (1233 el.), Hahót (1234), Mező-Telegd (1243), Zeer (1247 el.), Dombó (1247), Kaposfő (1252), Zebegény (IV. Béla idejében), Kompolt (1280), Szerencs (1299 előtt). *A XII. vagy XIII. században:* Almád, Babolcha, Báth-Monostor, Borchi, Bucsa, Monostor, Rudina.

[1]) Kerékgyártó id. mű 305.

ház gondozását, mely ott feküdt, hol a vár aljában a hévvíz fakad. Hogy ezen kórház a kor igényeihez képest minden szükségessel el volt látva, mutatja Orbán pápának 1262-iki oklevele, melyben ő II. Géza király alapító levelét megerősítve mondja, hogy az említett király az építendő házakra és a szükséges officinák — (betegszobák, gyógyszertár, fürdők?) szervezésére bőséges alapítványt tett. IV. Béla király 1238-ban a kereszteseknek, adományozta a Győrben, az egykori vár helyén levő fürdőket és azon közfürdőket Esztergomban, melyeket nagyanyja Anna alapított volt.[1]) A pécsi kórház, mely 1796-ban az irgalmas szerzetesekre szállott, hajdan szintén a János keresztes lovagoké volt. Bodajkon a csodatevő szent kút mellett, hova a hagyomány szerint már szent István kezdeményezésére építtetett szűz Mária kápolnája, telepedtek meg a keresztesek.[2]) Nagy-Szeben hatósága 1292-ben keresztelő szent János napján átadta a kereszteseknek a városnak egy, már régi idők hospitalisúl használt házát, hogy a rend abban a hívek adományaiból tehetsége szerint ápolja a szegényeket, betegeket, nyomorékokat.[3]) A szt. Antalról nevezett keresztesek Daróczon (Szepes) létezett kórházuk mellé 1288-ban templomot építettek és I. Lajos királynak 1363-ban kelt okmánya szerint szintén ők akarták kezökre keríteni a keresztesek által Kassán bírt kórházat templomával együtt.[4])

A XII-ik században hozzánk Franczországból behozott *czistercziták* kórházairól is vannak túdósításaink.

[1]) Linzbauer I. 69, 82. Rupp, I. 18—19. 427.

[2]) U. o. 251.

[3]) Linzbauer I. 80.

[4]) Rupp. II. 178—179. A kereszteseknek — különböző czíműeknek — nevezetesebb kolostorai voltak ezen időben: XII. század: Esztergom, Sz.-Fehérvár, Bodajk, Csurgó, Keszthely. XIII. század: Dravecz, Pécs, Győr, Sopron, Beregszász stb.

Ilyen volt az egri szt. Jakab kórház, melyet az egri püspökök, noha az szegények és betegek befogadására alapíttatott, egy időben használatra világi papoknak engedtek át. IX. Gergely pápa 1240-ben Cletus egri püspök kérésére és káptalana beleegyezésével eredeti rendeltetésének megfelelően visszaadatta a cziszterczitáknak.[1]) A cziszterczitáknak az orvosi gyakorlat terén kifejtett működését igen jellemzi IX. Gergely pápának 1234-ben kelt rendelete, melyben a Pozsega mellett cziszterczita conventnek és apátjainak meghagyja, hogy J. prenestei választott püspöknek, az apostoli szék magyarországi legatusának, a ki a kalocsai érsekek által Bácson alapított, a betegek és szegények ellátására bőven megadományozott kórházat gondjai alá akarja venni; mindenkor bocsássanak rendelkezésére kolostorukból két alkalmas, a kórház vezetésében jártas szerzetest.[2]) Ebből nem alaptalanúl lehet azt következtetni, hogy a rendnek pozsegai háza olyan kórházzal rendelkezett, melyben egyszersmind a betegek ápolásában jártas szerzetesek kiképeztettek, különben nem lenne értelme a pápai rendelet azon szavainak, hogy a mondott bácsi kórház mindig — in perpetuum — a pozsegai kolostorból időről-időre küldendő jártas szerzetesek által kezeltessék. A cziszterciták is, valószínűleg betegápolási czélból, szintén gyógyító erejű források mellett szerettek letelepedni. Így Egerben, Apátfalván, hol a rend kolostorát a *Bélkő* alatt, a szintén ős pogánykorra valló nevű *Aldozókő* és *Hamuhegy* közelében, a Bélkő alól eredő három forrás mellett építette fel. A hegyek pogánykori nevei mutatják, hogy ezen áldozó helyet hajdan sokan kereshették fel vizének gyógyító hatása

[1]) Linzbauer I. 86. sz. Rupp II. 24.
[2]) Linzbauer I. 80.

miatt s ezen szokás maig fentartotta magát, mikor Nagyboldogasszony napján évenkint sok ezer ember zarándokol a csodás hatásúnak tartott szent forrásokhoz.[1]) A Hárs-kút, a Béla-forrás melletti apátságok is hasonlókra vallanak.[2])

A *karthausiak* részére V. István király 1259-ben ajándékozta az Otokár stiriai őrgróf által a gyengélkedők üdülése-, betegek ápolása- és utasok befogadására alapított zerewaldi hospitalist.[3])

A betegek ápolása képezte feladatát a nálunk a XII. században már meghonosodott *szent Klára* és *szent Katalin* rendű apáczáknak is.

Az eddig említetteken kívűl voltak már hazánkban a XII. században szt. Ágoston, szt. Pál rendű és premontrei szerzetesek, a jeruzsálemi szt. sír lovagjai; czisztercziita, benczés, premontrei, szt. Ágoston rendű apáczák. A XIII. században meghonosodtak a dominikanusok, minoriták, szt. Ferencz-rendiek s a XIII. század végén mintegy harmadfél százra tehető a szerzetes és apácza apátságok és kolostorok száma. A következő századokban látni fogjuk, hogy a premontreiek, ferenczrendiek is tartanak fenn kórházakat és gyógyszertárakat s ha arra határozott adatunk nincsen is, tekintve a kornak uralkodó irányát, feltehetjük, hogy mindenik rend nem csak beteg tagjainak gyógyításáról gondoskodott, de hivatásszerűleg kiterjesztette gondoskodását a hívekre is.

A szerzetesek kórházai voltak ekkor az orvosi ismeretek terjesztésének gyakorlati iskolái. A legtöbb rendnek első tagjai legnagyobbára Olasz- és Franczia-

---

[1]) Rupp II. 43.

[2]) Rupp a 12., 13. századból 20 czisztercziita zárdát említ.

[3]) Linzbauer I. 103.

országból jönnek hozzánk, az újonnan alapított rend házakba is jobbára onnan hozzák a tagokat és így folytonos az érintkezés az anya-kolostorral és az abban uralkodó tudományos irányzattal. Szerzetes orvosaink nak ismereteire csakis más országok hasonló viszonyai nak mértékét alkalmazhatjuk.

Az orvosi tudománynak fejlődése a középkorban szoros összefüggésben áll a bölcsészettel. Az alexandriai Philon által megkezdett és Proklossal bevégződött új platonismus, mely a II-ik századtól Kr. u. az V-ik század közepéig uralkodott, a magyar nemzetnek Európába betelepülése előtt már régen elveszítette uralkodó állását, de a lényegét képezett mysticismus kifolyásakén megmaradtak az orvosi történetben később nagy szerepet játszó astrologia, magia, alchymia, kabbalah, álomfejtés, szellemidézés. Hiába való volt ezek ellen a legszigorúbb rendszabályok alkalmazása, átmentek ezek a kereszténység körébe s a pogánykori szellemidézést varázsolást a kereszténység szentjeinek nevével űzték tovább.

A keletrómai birodalomban a Kr ut. IV ik században egészségesebb irányzat kezd uralkodni midőn Oribasius (IV. század), Amidai Aëtius (VI. század) majd Aeginai Pál (VII. század) az ókor híres orvosainak, Hippokrates, Celsus, Dioscorides, Galenusnak műveit felkarolták és tanaikat összefoglalva új lendűletet adtak az orvosi tudománynak. Újra jelentékeny szerepet kezdenek játszani a diätetika, az aetiologia, gymnastika, a fürdők alkalmazása. Az arab uralomnak megszilárdulása után különösen a Nestorianusok útján a keleten ismeretesekké lesznek a régi orvosi irók művei s az arab birodalom ketté válása után az európai kalifatusban az Omejadok meghonosítják az arab műveltséget. Aristotelesnek ne-

storianus orvosok által a IX. században arab nyelvre fordítása túlsúlyra juttatta ennek elveit és Avicenna (980—1037-ig) *„Orvostudományok canonja“*-nak, mely századokon keresztül kézi könyve volt az európai iskoláknak, megjelenése után Aristoteles a legfőbb tekintély.

Az orvosi iskolák közt a X.—XII. századokban legtekintélyesebb volt Salerno. Itten a XII. század végéig uralkodott a Cassiodorus által meghonosított görög irány. Kiválóan gyakorlati volt ez, melynél fősúlyt a kórtünetek felismerésére, a betegnek életrendjére és kezelésének módjára, az orvosnak a beteggel szemben bizalmat keltő viselkedésére helyeztek. E mellett nagy gondot fordítanak a gyógyszertanra. Az ember lelki állapotainak megfigyelése mellékes, a bonczt tani ismeretek igen gyarlók; mert a hullák megsértését tiltja az egyház. Így, a mint Galenus hajdan majmokat bonczolva szerezte anatomiai ismereteit, a salernoi iskola emberei is az állatok teste után itélték meg az emberét és a XI. századbeli salernoi *Copho*-nak *„Anatome porci“* czímű műve soká örvendett nagy hírnévnek. Constantinus Africanus az arab philosophiai irányt kezdi terjeszteni, de ezt Salernoban csak a XIII. században fogadják el általánosan. Voltak a salernoi iskolának tudományos orvos-írói,[1]) de az iskola általános hatást

[1]) *Gariopontus* († 1056 előtt): Passionarius. De febribus. *Petroncellus* Practica. — *I. Alphanus* (XI. század): De 4 elementis corporis humani. De unione corporis et animae. — *Copho:* Anatome porci. Ars medendi. — *Joh. Platearius* (XI. század): Practica brevis. *Tortula* (nő orvos XI. század): De mulierum passionibus ante, in et post partum. De compositione medicamentorum. — *Bartholomaeus Salernitanus:* Introductiones et experimenta in practicam Hippocratis, Galieni, Constantini, graecorum medicorum. Practica — ját már a XIII. században németre, dánra lefordították és ma is német fordításának 11 példánya ismeretes. — *Johannes Afflacius:* De febribus. Curae Afflacii. — *Archimatthaeus:* De adventu medici ad aegrotum. Practica — *Petrus Musandinus* (XII. század): De cibis et potibus febricitantium. De dieta morborum acutorum. — Arab

nem ezeknek művei, hanem a „*Regimen sanitatis Salernitanum*“ czímű, versekbe szedett életrendi szabályai által ért el.

---

befolyás alatt: *Nicolaus Praepositus* (1140 kör.): Antidotarium. — *Mathh. Platearius I.*: De simplici medicina. — *Maurus*: Regulae urinarum. — *Aegidius Corboliensis* (1180—1223); De urinis. De pulsibus. De virtutibus et laudibus compositorum medicamentorum. De signis et symptomatibus aegritudinum. — Később nevezetesek: Constantinus Africanus; Gerardus de Cremona (1114—1187) mint az arab írók terjesztői és fordítói.

Arab irók: A régi görög írók forditói közt kivált a 300 éven át (754—1006) virágzott *Bachtischua* család. — *Alkindus* (813—873): De medicamentis compositis. Opuscula illustrium medicorum de dosibus. —. *Mesüe* — *Janus Damascenus* (780—875); Aphorismi. Selecta artis medicae. — *Honëin Ben Isak* (809—873): Aphorismák Hippocrates fölött stb. 3 fia is ismeretes az orvosi irodalomban. A *Korra* család Mesopotámiában. Önálló írók: *Rhazes* (850—923): el Hawi az orvosi tudomány minden ágát felölelő mű 30 könyvben. Ketaab altib Almansuri (Liber medicinalis Almansoris) 10 könyvben. De variolis et morbilis. Antidotarium. Introductio in medicinam etc. — *Isaac Judaeus* (830—932): De diaetis particularibus. De febribus. Dux medicorum az orvos magaviselkedésének szabályai. *Ben-el-Farabi* († 994): el-Maliki (Regalis dispositio)-ja a X. századtól Avicenna „Kanon“-jának megjelenéséig az arab orvosi tudomány legfőbb kézi könyve. A XI-ik században: Mesüe az ifiabb († 1015): De medicinis laxativis. Autidotarium s. Grabadin medicamentorum compositorum. Practica medicinarum particularium. etc. *Abulkasem*: az orvoslat minden ágára kiterjeszkedő Altasrif-je, különösen nevezetes a sebészetre nézve. — *Avicenna* (980—1037): Canon medicinae. Tractatus de syrupo acetoso. De venenis et eorum curatione. etc. — *Serapion* (XI. század végén): Liber de medicamentis simplicibus. — *Abengnefit* (997—1075): u. arról. Ali ben Isa a szemgyógyászatról. A XII. században: *Avenzoar* (1113—1162): Autidotarium. Excerpta de balneis. De morbis renum. Liber medicamentoruum et ciborum. De febribus. — *Averroës* (1198): Kitâb el-Kollijât (Liber universalis de medicina.) Tractatus de Theriaca. De febribus. — *Maimonides* (1135—1204): De regimine sanitatis Aphorismi 25 könyv. De venenis. De haemorrhoidibus. De causis et indiciis morborum. A XIII. században: *Ibn el-Beitar* († 1248): Corpus simplicia medicamentorum et ciborum continens. Praxis officinarum. De ponderibus et mensuris ad medicinae usum. *Oseibia* († 1203—1273) és követői chirurgiai és szemészeti munkák.

Bologna, Padua, Páris hatása a következő századokban nyílvánúlván, azokról később szólunk.

Ezen felsorolás nem tartozik ugyan szorosan tárgyunk keretébe, de szükségesnek tartom azt a jegyzetben felhozni; mert nekünk orvosi iskolánk nem lévén, csak az orvosi tudomány általános állását ismerve itélhetjük meg hazai orvosaink képzettségét. A szakemberre nézve az ily rövid felsorolást is tanúlságosnak tartom. Az egyes művek tartalmi ismertetésére l. Haeser id. műve I. kötet.

Főpapjaink sorában már a XII. században találunk orvosokat, kik a gyógyászat terén szerzett érdemeik folytán emelkedtek magas egyházi méltóságokra. *Péter,* Kitilen comesnek fia, magyar származású, előbb narniai püspök volt Umbriában, 1181-ben III. Béla király őt spalatói érsekké nevezte ki. Életirói beszélik róla, hogy az egészséges ember arczára tekintve megtudta mondani, minő betegségre van hajlama, mikor jöhet az rá és minő módon kerülheti el annak kitörését. — Tamás spalatói főesperes krónikájában beszéli, hogy midőn II. Endre király 1217-ben Spalatóba érkezett, felszólította a káptalant, válasszon ez az elhalt Bernát érsek helyére a király környezetében lévő papok közül és kiválóan ajánlotta a tudós *Alexander physicust,* de a király ajánlása sikertelen volt. *Mutinius* — Muthmerus — IV. Béla és V. István királyaink udvari papja és IV. Lászlónak nevelője, orvos, 1264—1281-ig szepesi prépost, tudományossága által lett nevezetessé. Vajjon *Draco,* kit krónikáink Kálmán király orvosa gyanánt emlegetnek és *Gerardus* IV. Béla, V. István és IV. László királyaink orvosa, ki ezen utóbbitól egészsége helyreállításáért hálából 1272-ben Zágráb közelében Ternava nevű falut kapta, szintén papok voltak-e? nem tudjuk, de igen valószínűnek tarthatjuk azt.[1]) Ismerjük még ezen korból *Tamást,* IV. István orvosát; *Fülöpöt,* ki II. Endrének harmadik nejével Beatrixel jött be Olaszországból 1234-ben. *Bonaventura* mestert, ki 1254-ben a vasvári káptalan prépostja, physicus capellanus; *Petrus* physicus és apothecarius Budensis 1303-ban említtetik.[2]) IV. Béla Zágráb-

[1]) Weszprémi Istv.: Succincta medicorum Hungariae et Transsilvaniae Biographia. Lipsiae 1774—1787 centuria I. 138. Tom. IV. 42. — Cent. I. 118. 32. II. 63.

[2]) Kerékgyártó id. m. 304

nak 1242-ben adott kiváltság levelében említi, hogy ha valaki mást késsel, karddal, lándzsával, vagy nyillal, megsebesít; a megsértettnek *orvosát* díjazni tartozik. IV. László egy, 1274-iki oklevelében írja, hogy Jakab comes a németek ellen vívott csatában súlyos sebeket kapva, azokból csak tapasztalt *orvosok* gondozása folytán gyógyúlt fel.[1])

Kevesebb viszontagságot szenvedett nemzetek története sem bővelkedik az orvosokra vonatkozó adatokban. Noha ez itt felhozott orvosok legrégibb névszerinti emléke csak a XI. század elejéig terjed vissza, abból, hogy az említett orvosok papok és hogy egy részük kimutathatóan olasz eredetű, nem lehet kétes azon állítás, hogy hasonló olasz pap orvosok hazánkban már a XI-ik század elejétől, a szerzetes rendek behozatalától kezdve voltak. A főpapi méltóságokat viselő és a királyok orvosai gyanánt működő papok kétségkívűl magasabb tudományos képzetséggel bírtak, melyet Olaszország egyetemein szereztek. *Bolognában* 1265 óta a 14 nemzetből alakúlt egyetemi egésznek, melynek igazgatójává az 5 éves tanfolyam alatt a 2-ik és 4-ik évben magyar is választathatott, a magyarok egyik ágát képezték. *Páduában* is volt magyar collegium. A *Páris*-ban tanult magyarok közől Jakab, Mihály, Adorján és Bethleem nevű magyar nemes ifiak emléke maradt fenn 1175-ből. *Jacobus magister,* magyarországi czisterczita *Toledo* egyetemén tanúlt; a magyar bolgárok Aleppoba mentek az egyházjogot tanúlni.[2]) Olaszország egyetemein a magyar mint külön nemzet csakis azon esetben szerepelhetett önálló kollegiumokban, ha a magyar tanulók száma ál-

---

[1]) Linzbauer I. 90. és 124.
[2]) U. o. 491

landóan jelentékeny volt. A philosophiának az orvosi tudománynyal és ennek a vallási intézményekkel szoros kapcsolatát tekintve még akkor is bátran állíthatjuk, hogy az orvosi karokkal bíró egyetemeken a nagy számú magyarok közől számosan foglalkoztak a physicának nevezett orvostannal, ha állításunk igazolása végett nem hivatkozhatunk is nevekre.

A külföldi egyetemeken tanúlt orvosaink Salernoban a görög Bologna és Paduában az arab befolyás alatt álhattak. Képzettségük fokát egyenlőnek kell tartanunk Európa más országainak orvosaiéval, kik mindnyájan csak a mieinkével azonos forrásból merithették ismereteiket. Bármelyik iskolának voltak hívei, ismereteiknek gyarlóknak kellett lenniök, mert a természet beható ismerete még nem állott az orvosi tudománynak rendelkezésére. Avicenna szolgailag követte Aristotelest s így ennek minden hibája átment az utókorra, mely a XII.—XIII. században a tekintélyek korának mondható, mikor a vallási téren mindenütt korlátlan uralmat nyert a hit és az észt csak ennek szolgálójául tekintették. Avicenna, »Kanon«-ja magában foglalta a görög és arab bölcsek főbb gondolatait, a kor emberei pedig elfogadták azokat mindaddig, míg a természet törvényeinek kutatása meg nem dönti a régi tekintélyeket. Ezeknek uralma azonban igen soká tart és Avicenna alapos ismeretét némelyek még a XVI. században elengedhetlen kelléknek tartották ahoz, hogy valaki jeles orvossá legyen.[1]) A bolognai és paduai egyetemeken a XIII. század második felében túlsúlyra jutott scholasticismus még jobban megerősíti a tekintélyek sérthetlenségét.

---

[1]) Lewes-Bánóczy: A phylosophia története. Budapest, 1877. II. 251.

A gyógyászattal hivatásszerűleg foglalkozó, *orvos* névvel illetett szaktudósunk a XIII. században már nem lehetett ritkaság. A szent Margit legendájához fűzött csodás gyógyítások felsorolásánál olvassuk, hogy soror Candida annyira megbetegedett, hogy *oruos* is kétségbe esett meggyógyulása fölött. Egy predikator szerzetbeli fraternél »*oruosok*n-ak semegy oruossagok csak valami kevéssé sem használt.« A 13 éves IV. László király fölött »négy jeles *orvos doktorok* kik a királylyal bánnak vala, kétségbe esének.«[1]) Látjuk itt, hogy a nyulak-szigetén a beteg apáczákat orvos gyógyítja. A predikator — szt. Domonkos rendű — szerzetnek szabályai tiltották az orvosi gyakorlatot és a szerzetnek egyszerű, mint a legenda mondja, paraszt frátéret is orvosok gyógykezelték. Igy kellett ennek lennie a többi szerzetes rendeknél is. Nem akarom ezzel azt állítani, hogy minden klastromnak lett volna orvosi iskolát végzett orvos-doktora; de a rendek főnökeinek székhelyén és a népesebb zárdákban, hol rendesen, ha nem is kórház, de rendezett infirmariumok vannak, mindenesetre voltak olyanok. Ugyancsak a Margit legendából látjuk, hogy a szent nő sírjához *minden vidékről* vittek előbb orvosok által kezelt betegeket. Igy: Károly vitéz leányát Ágnest negyednapos hideglelésből 3 *orvosdoktor* nem tudta kigyógyítani, pedig szülei sokat költöttek rájok. Mihályfy Jakab *nyitrai* főispán elveszté jobb szeme világát és kétségbe esett *orvosoknak* segedelméről. Albert bán, ki bélpoklosnak mondatott, és kinek betegségét az *orvosok* nem tudták meggyógyítani. Benedek *váczi* szabó poklosságban szenvedett s az *orvosok* életéről kétségbe estek. A negyednapos hideglelésben

[1]) Nyelvemléktár VIII. köt. 44, 48, 61.

szenvedő Miklós, mikor betegsége poklosságba ment át, elhagyaték az *orvosoktól.*

A rendi kórházak képzett orvosai mellett tanúlják el aztán a segédek a gyakorlati gyógyászatot a a salernói iskola szabályai szerint. A „*Regimen sanitatis*“ számtalan példányban lehetett elterjedve a szerzetesek közt.[1])

[1]) Haeser id. műve szerint a Regimennek most is 81 régi kézírata ismeretes. Az első kézírat keletkezését a XII. század elejére teszik. Kezdődik diätetikai szabályokkal:

„Si vis incolumem, si vis te reddere sanum,
Curas pelle graves, irasci crede profanum.
Parce mero, coenato parum; non sit tibi vanum.
Surgere post epulas; somnem fuge meridianum.
Non mictum retine, nec fortiter comprime anum.
Haec bene si serves, tu longo tempore vives.
Si tibi deficiant medici, medici tibi fiant.
Haec tria: mens hilaris, requies, moderta diaeta“.

Ez után az élelmi szerek használására vonatkozó versek. A 150. verstől kezdve fel vannak sorolva a legtöbbnyire egyszerű u. nevezett házi gyógyszerek. A 230-tól a betegségek és orvos szereik; 255-től anatomiai jegyzetek ilyen módon:

„Ossibus ex denis bis centenisque novenis
Constat homo, denis bis dentibus et duodenis,
Ex tricentenis decies sex quinque venis
Os, nervus, vena, caro, cartilagoque, corda,
Pellis, et axungia tibi sunt simplicia membra.
Hepar, fel, stomachus, caput, splen, pes, manus et cor,
Motrix et renes, et vesica sunt officialia membra“.

A vérmérsékletre vonatkozó jegyzetek, a 296-tól az érvágásra kedvező időről:

„Ver, autumnus, hyems, aestas dominantur in anno
Tempore vernali, calidus sit aër madidusque,
Et nullum tempus melius sit phlebotomiae“, etc. vagy:

„Sit brevis aut nullus tibi somnus meridianus
Febris, pigrities, capitis dolor atque catarrhus
Quatuor, haec somno, veniunt mala meridiano
Mensibus inquibus R. post prandia fit somnus aeger,
In quibus R. non est, somnus post prandia potest.“

Az ezek és hasonlókból álló credeti szabályokat később sokan sokkal oldották meg, míg végre azok 3526 versre szaporodtak. A könyvnyomtatás kezdetétől fogva 1846-ig a *Regimen*-nek 240 kiadása volt ismeretes. Minden európai nyelvre, sőt héberre, arabra és perzsára is le volt az fordítva. Régi

Ezen szabályokat ismerve közülök sokan gyakorolhatták a gyógyítást. A józan életrendi szabályok közé vegyült természetesen az egyházi felfogás az ereklyék, imádság stb. csodatevő hatásáról.

A dogmatika szolgálatába állott scholastikus bölcsészet virágzása korában az egyház ellene szegűl a természet kutatásának s ekkor több ízben igyekszik a papokat elvonni az orvosi tudománytól is. Már az 1131-iki reimsi zsinat határozatai mondják, hogy a szerzetesek szent Benedek és szent Ágoston szabályait megvetve szerte kóborolnak és pénzvágytól vezettetve gyógyítanak. A papokat eltiltják a vándor orvosi gyakorlattól s azon püspököket, apátokat, priorokat, kik az ily gyakorlatot megengedik, méltóságuktól megfosztani rendelik. Az 1131-iki rheimsi, 1139-iki laterani, 1163-iki toursi, a montpellieri 1162-, az 1212- és 1215-iki laterani stb. zsinatok ismételve tiltották a papoknak az orvosi gyakorlatot.[1]) Nálunk azonban az 1279-iki budai zsinat a papoknak csak az égetéssel és vérzéssel járó sebészi műtétek végzését tiltotta.[2])

Egyenesen világiakúl jelzett orvosokról nincs tudomásunk, de ha tekintetbe vesszük, hogy az arab philosophiának és orvosi tudománynak megteremtői jó részben, a Spanyolországból Francziaországon át egész Európát áthatott arab kulturának közvetitői pedig leg-

---

magyar fordítását nem ismerjük és amennyiben nálunk az összes tudományos élet a latin nyelvvel élő egyháziak kezében pontosúlt össze, nem is tartom valószínűnek, hogy a múlt századokban valaki azt magyarra fordította volna. 1859- vagy 1860-ban mint gyermek Szabó Román akkori minorita rendfőnöktől Miskolczon kaptam egy kis könyvecskét, melyben életrendi szabályok voltak általa magyar versekbe szedve. Úgy emlékszem, hogy azok azonosak a salernoiakkal. Nem tudom, található lenne-e még az valahol?

[1]) Weszprémi Cent. II. Pars. 1. 181. Baas 204.

[2]) Kerékgyártó id. mű. 304.

inkább vállalkozó szellemű zsidók voltak;[1]) ha továbbá tekintjük a magyar nemzetnek mindig kiváló vallási türelmét és azt, hogy nálunk a keresztények és zsidók közötti házasság a magyar kereszténység első századában még mondhatni napi renden volt; azon időben, mikor a nyugat európai fejedelmeknek orvosai legtöbbnyire az arab iskolákban kiképzett zsidók voltak,[2]) nem tételezhetjük föl, hogy nálunk is nem lettek volna ilyenek. — A decretum Gratianumnak 1151-ben vallási türelmetlenség által sugalt azon intézkedése, mely szerint keresztény betegnek nem szabad magát zsidó által gyógyíttatnia sem attól orvosságot elfogadnia; mert ha ez ellen pap vét, letétetik, a világi az egyházból kiközösíttetik,[3]) nálunk épen oly kevéssé érvényesülhetett, mint a papokat az orvosi gyakorlattól eltiltó egyházi rendeletek. A későbbi korban többször lesz alkalmunk ezt igazolni.

Városainkban nem papi kórházaknak nyomaira már a XIII. században találunk, minő volt az említett nagy-szebeni, melyet 1292-ben adott át a város a kereszteseknek. Pozsonyban 1309-ben dőlt el a város és a szt. Ágoston rendű szerzetesek közt a vita a *régi* kór- és szegényház fölött, melynek kormányzását a városi hatóság, *régi* joggyakorlatára hivatkozva, nem akarta kezéből kiadni és a kórház felügyelőjét továbbra is a város választotta s ennek útján látta el betegeit és szegényeit, a rendnek csak a lelki ügyek ellátását engedve át.[4])

Az Árpádkorszak iskolázási viszonyainak írója az orvostudományokról szólva mondja, hogy arról, vajjon

[1]) Lewes-Bánoczi id. mű II. 242.
[2]) Baas id. mű. 200.
[3]) Linzbauer I. 44.
[4]) Linzbauer I. 150.

az orvostudományok tanintézeteinken rendszeresen taníttattak-e, egykorú emlékeink mélyen hallgatnak. »De ha tekintjük azoknak mindennapi nélkülözhetlen hasznát a közéletben; minthogy továbbá tudjuk, hogy a középkorban nálunk is majdnem kizárólag az egyházi férfiak körére szorítkozott azoknak gyakorlása s erre vonatkozólag gyakran emlékeznek is régi okmányaink magas állású orvosokról: alig vonhatjuk kétségbe, hogy az orvostudományok nálunk is — fejlettségi szinvonalukhoz emelkedett mérvben — a különösen hivatottak részére tárgyaltattak. Egyébaránt mint jelentesen kifejlett s határozott rendszerbe öntött tudományról ez idétt szó sem lehet róluk. A tárgyalt korszakban ugyanis még csecsemőidejöket élték a természettudományok. A fűvészetet a rengetegirtó s vad természetet szabályozó szerzetesek űzték, melynek segítségével *itt-ott lassankint az orvoslást is megkisérték*; de ez kezdetben alig volt egyéb kuruzsolásnál. Gyakran jó adag babona is vegyűlt az orvosi eljárásba. Ezek s hasonlók szolgálhattak alapjáúl a magyar középkorból a Csisióba is átment azon emle-verseknek, melyek életszabályokat tartalmaztak s úgy látszik, deákkaptához voltak idomítva. Az orvostudományok csak az európai egyetemek keletkezési korában nyertek némileg határozott tudományos alakot, érdemök szerénti méltatást pedig csak a tudományok ujjászületésének szerencsés időszakában. E korszakig tehát az orvoslatról értekezni, valamint egy részről meddő és gyümölcstelen foglalkodás, úgy más részről az ember lelkére nézve örömtelen dolog«.[1]) Az eddigiek után hazánkban az orvosi tudomány állását nem tekinthetem ily söté

---

[1]) Vas J.: Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt Pest 1862. 63—65.

színben. Az orvoslással foglalkozókat természetesen nem tarthatjuk mind tudományosan képzetteknek, de megkülönböztethetjük első sorban azon leginkább papi orvos-doktorokat, kikről az említett Margit legenda is szól, kik a külföldi egyetemeken nyerve kiképeztetésüket, itthon mint a szerzetes rendek főnökei, a királyok orvosai, érsekekké, püspökökké lettek és épen tudományosságuk miatt nagy becsültetésben állottak. Második sorba helyezhetjük azon szerzeteseket, kik apátságaik kórházaiban az orvos-doktornak segédei és így tanítványaiként foglalkozva, ha nem is részesűltek szorosan vett tudományos orvosi kiképeztetésben, anynyi különösen gyakorlati ismeretet szereztek, melylyel — mint azt a pozsegai cziszterczita zárdából szétküldött atyáknál láttuk — alkalmasakká lettek a fiók kórházakat orvosokúl ellátni. Csak harmadik sorban lehet szó azon szerzetesekről, kik a salernói *Regimen* olvasásának hatása alatt orvosi gyakorlatot jogosíttatlanúl űznek s főleg ezek ellen irányúltak a fent említett zsinati végzések. Hogy ilyen hazánkban sok lehetett, azt a kolostorok nagy száma mellett könynyen elképzelhetjük. Hogy ezeknek működésébe sokszorosan beléjátszik a babona, azon legkevésbbé csodálkozhatunk, ha ismerjük a kornak a mysticismushoz erős vonzalmát, mely még az ex professo orvosokat sem mentesíti a babonától. Ezek gyógyításaiknak alapjáúl nem annyira a tudományt veszik, mint inkább a nagy tömegnek jó irányú hiszékenységét, a vallásos hitet; eszközűl pedig a vallás tárgyait: az imádságot, szentelt vizet, szent ereklyéket.

A vallásos rajongás ezen századaiban, mikor a keresztes háborúkba a szülők ezerével küldték 4—10 éves gyermekeiket elveszni egy, véleményök szerint

szent eszméért, mi csodálatosat sem láthatunk abban, ha a vallás eszközeinek nemcsak a lelki, de a testi szenvedésekben is gyógyító hatást tulajdonítanak. De hogy téves lenne ezen régi kor magyar orvosait, azzal bélyegezni meg, mintha ők általában felhasználták volna az említett vallási eszközöket, legjobban mutatja a Margit legenda, melynek több helyéből kitűnik, hogy a vallás által nyújtott erős hitet orvoslási czélokra a műveltebb papok is csak a végső szükség esetében, inkább lelki megnyugtatásukra vették igénybe. Így mikor a már említett praedikator szerzetbeli paraszt fráternél az *orvosoknak* semmi orvosságok nem használt, a vele volt Marcellus pronvinczialisnak a beteggel *messze való helyre kellett volna mennie* — alkalmasint más kolostor orvosaihoz — inkább elküldte a beteget szent Margithoz, kinek imádsága aztán használt. Mikor IV. László király 13 éves korában nehéz kórságba esett és olyan fejfájást kapott, hogy magán kivűl feküdt és *négy jeles orvos-doktorok,* kik a királylyal bánnak vala, kétségbe estek a király életéről, a királynak nő-rokonai elküldtek a király nővéréhez Annához a nyulakszigeti kolostorba, kérték, küldené el szt. Margit fekete leplét, melylyel holta után fejét bekötötték. Ezzel betakarták a beteg király fejét s ez meggyógyúlt. — Sőt maga szt. Margit sem igen bízhatott imádságának erejében — noha a legenda szerint azzal gyógyította meg a frátert, — mert egy alkalommal, mikor egy soror a klastromban megbetegedett »néminemű *orvosságot* hallott vala szt. Margit asszony és megcsinálá a beteg sorornak. De alig vette ez be azt, elvesztette eszméletét, mire szt. Margit igen megijedt, hogy halálát okozza annak, kit meg akart gyógyítani«. Csak ekkor, miután az orvosság nem

használt, hozatta el arany tábláját, melyben sok szentnek ereklyéje volt »es' az eleven zent keresztfa«, és ez előtt végzett buzgó imádsága meggyógyította a beteg sorort.[1])

A szt. István, szt. László, szt. Margit és mások sírjainál történt csodákat, hogy miként támadtak fel a halottak, gyógyúltak meg bélpoklosok, sánták, bénák vakok és más nyavalyában sínylődők; hogyan gyógyított ki számtalan beteget szt. István az általa megáldott almával, felsorolni nem akarom. Manapság már minden képzett ember eléggé ismeri ezen legendáknak tudományos értékét és tudja, hogy azok a felizgatott vallásos képzelődésnek később korú szülöttei. A szent forrásoknak tartott gyógyvizek csodákat művelő hatását ma már a tudomány világánál igen könynyen megértjük s ezen forrásokkal majd csak egy később korban, mikor azokat már öntudatosan használják gyógyászati czélokra, fogunk foglalkozni.

Az orvosoknak társadalmi állását papi állásuk határozta meg és a mint láttuk a képzett orvosokat igen nagy becsben tartották.

Az orvosi gyakorlatnak elfajulása a kuruzsolás a kereszténység behozatalával nem szűnt meg. A nép lelkébe mélyen bevésődött ős vallási intézményekkel szerves kapcsolatban állván az, annál is inkább fentartja magát, mivel egy részt az ős vallás gyakorlása nem enyészett el egyszerre, másrészt a nyugati kulturalis intézmények is csak lassan foglalnak tért. A legmagasabb társadalmi réteget érintik ezek első sorban és, egy pillantást vetve legrégibb törvényeinkre, látjuk, hogy magok a bölcs törvényhozók sem mentek a kornak előitéleteitől. Első nagy királyunknak szt. István-

[1]) Nyelvemléktár VIII. 48, 65, 46.

nak törvénye mondja, hogy ha valahol *boszorkányt* találnak, azt a templomhoz kell vezetni és bőjtöltetés, meg a hitben való oktatás végett át kell adni a papnak. A bőjt után bocsáttassék szabadon, de ha másodszor ugyanazon bűnben találják, a bőjt kiállása után a templomnak megtüzesített kulcsával kereszt alakot kell mellére, homlokára és lapoczkái közé sütni. Harmadik ízben adassék át a bíráknak.[1]) Ezen törvényből kitűnik, hogy boszorkányságra csak a keresztény hitben még gyengéket tartják képeseknek, továbbá, hogy a reá sütött kereszt alak megmentheti még az ördögtől, ha ez sem használ, halált érdemel a szerencsétlen, a ki pedig talán egyedűl az ősi hit iránt való buzgalmának lett martyrjává. I. Lászlónak 1192-diki decretuma már irgalmasabb s a boszorkányt a püspöknek rendeli átadni, a ki a fölött belátása szerint ítélhet.[2]) Kálmán király kimondta, hogy a boszorkányok ellen, minthogy azok nem léteznek, kereset nem indítható«.[3]) De hova lett a bölcs király szelleme? — Több száz év múltával is fel fogjuk találni a boszorkányokat — és pedig nemcsak nő nemben, mint az idézett törvények latin szövege őket képzeli, hanem férfi alakban is — mint az emberek és állatok gyógyítóit vagy megrontóit, a mint azt ismereteik, érdekeik vagy a közhit hozza magával. Nem kellett valakinek épen boszorkánynak lennie, hogy a szó mai értelmében kuruzsolónak tartsuk. Volt ilyen elég a papok közt, sőt még a hivatásszerű orvosok között is.

De ebből nem szabad egyedűl a mi viszonyainkra vonni le kedvezőtlen következtetéseket. Európa mű-

[1]) Corpus juris hung. edit. Tyrnaviae 1751. Decr. Sti. Steph. Lib. II. cap. 31. pag. 130.

[2]) U. o. decr. Lad. I. cap. 4. p. 137.

[3]) U. ott. Col. decr. lib. I. c. 57.

veltebbekűl tartott más államaiban sem voltak ekkor sokkal jobbak a viszonyok. Már említők az új platonizmusnak a mysticismus kifejlésére gyakorolt hatását, melynek következményei az astrologia, alchimia, magia, cabballah, oneiromantika (álomfejtés), chiromantika (lélekidézés) exorcismus (ördögűzés) — csakhogy most mind ez keresztény formába öltöztetve — Európaszerte divatoznak. Vegyük csak például sorra a híres montpellieri iskola kiváló embereit. *Angliai Gilbert* — eltekintve más hasonlóktól — 1290-ben megjelent Compendiumában a férfi erő visszaszerzésére egy cabalisticus mondásokkal beírt lapot ajánl viselni. *John Gaddeus* 1305—1317 közt megjelent orvosi munkájában a vérfolyás ellen sertés ganéjt, a húgykő fájdalmai ellen azt ajánla, hogy a beteg naponkint egyszer dugja újját az alfel nyílásába. A görvélyt — scrophula — az angol király kezének reá tevése gyógyította. De mindenek fölött ajánlja, hogy az orvos a valódi szert el ne árúlja, nehogy értéke csökkenjék. *Villeneuvi Arnold* (1235—1312), a ki azt hirdeti, hogy a pápai bullák is csak emberi művek és isten jobban szereti az irgalmasság cselekedeit a hekatombáknál, meg van győződve a boszorkányok létezéséről, az orvosnak pedig a betegnek félrevezetését ajánlja; mert az orvos sikereinél sok függ attól, hogy meg ne értsék.[1]) A montpellieri iskola angol tanítványainak ezen felfogását azonban nem általánosíthatjuk és csak a mi esetleg kedvezőtlen viszonyainknak mentségére hoztam fel.

Az orvosoknak hivatását nemesebb oldalról fogják fel más írók, különösen a salernóiak és az arabok. Reánk a tárgyalt korban leginkább a salernoiaknak levén hatásuk, orvosaink a gyógytanok mellett az or-

[1]) Haeser I. 433. Baas 215—216.

vos állásáról táplált fogalmakat is leginkább tőlük vehették át és pedig előbb mestereik Hippokrates és Galenus elvei, majd az arab hatás alatt e szerint. Hyppokrates eskü mintája szerint az orvosi tudományba csak azokat szabad beavatni, kik az orvosi társulatba be vannak írva és felesketve, mást senkit. A gyógyításnál csak egy féle szert kell alkalmazni, kerűlve az ártalmast és egészségtelent Mérget senkinek sem szabad . adni, még ha kérne is, e részben tanácsot sem szabad adni, úgy a magzatot elhajtó szereket sem. Az orvosnak életét és mesterségét tisztának és szentnek kell tartania s tartózkodnia kell minden szándékos vétek, romlottság vagy bujálkodástól. A mi nem közbeszédre való dolog, azt elhallgatnia és titokban kell tartania.[1]) A IX-ik században élt *Ishak ben Soleiman* — Isaac Judeus (830—932) az orvosok részére hasonló szabályokat állít föl. Szerinte az orvosnak legnagyobb elővigyázattal kell munkájához látnia, hasonlóan ahoz, a ki igaz gyöngyöt akar átfúrni, nehogy a sietséggel elrontsa a kincset. A orvosnak legfőbb feladata megelőzni a megbetegedést. Minthogy a legtöbb beteg orvos nélkül is meggyógyúlhat a természet segélyével, a hol csak lehet, a gyógyítást inkább tápszerekkel kell végezni, mint orvossággal. Egyszerre mindig csak egyféle gyógyszert kell alkalmazni. Az orvos a mértékletességnek mindenben mintája legyen, más orvosokról ne nyilatkozzék kedvezőtlenűl, ne nyelve, hanem tettei dicsérjék őt. Díjazásáról akkor beszéljen, mikor a betegnél van; mert az egészséges ember hamar megfeledkezik róla. Honorariumát szabja oly magasra, a mint csak lehet, mert a mit ingyen tesz, senki sem köszöni meg. Hasonlók a XI-ik századbeli saler-

[1]) Fekete: A gyógytan története 22.

noi *Archimatthaeus*-nak *„De adventu medici ad aegrotum“* czímű könyvében foglalt szabályok.[1])

Orvos rendőrségnek nyomaira Olaszországban is csak 1140-ben akadunk először, mikor Roger sziczíliai király meghagyja, hogy az orvos, mielőtt gyakorlatát valahol megkezdené, köteles a hatóságnál jelentkezni, nehogy tapasztalatlan orvosok veszélyeztessék az alattvalók egészségét. II. Frigyes császárnak 1224-iki orvosrendőri szabályzata már részletesen kiterjeszkedik az orvosok képzésére, képesítésére, a gyógyszerészethez való viszonyára, díjazására.[2]) Ezen rendelet szolgál alap-

---

[1]) Haeser. I. 574. 665.

[2]) A rendelet, melyre több alkalommal kell hivatkoznunk, következő: Tekintve a súlyos hátrányokat és helyrehozhatlan károkat, mik az orvosok tapasztalatlanságából keletkezhetnek, meghagyja, hogy az orvos czímet viselnie és gyakorlatot űznie senkinek nem szabad, a ki Salernoban a magisterek nyilvános gyülekezetében meg nem vizsgáltatik és megbízhatósága és elégséges ismeretéről irásbeli bizonyítványt nyerve a császár vagy helyettese jelenlétében fel nem avattatik s attól az orvosi gyakorlatra engedélyt nem nyer. Az ez ellen vétő jószág vesztéssel és egy évi fogsággal bűnhődik.

Minthogy az orvosi tudományban haladást nem tehet az, a ki logikát nem tanúlt, tehát mindenkinek előbb legalább 3 éven át kell logikát (általában philosophiát) tanúlnia, csak ez után mehet orvosi tanulmányokra, hol a chirurgiát is, mint az orvosi tudomány egyik ágát — tanúlnia kell. Öt évi tanulás és egy évig felügyelet alatt végzett praxis után az említett módon megszerezhette a jogosítványt. Letette az előírt esküt s megesküdött arra is, hogy ha valamely gyógyszerész rosszúl készíti a szereket, azt a hatóságnak bejelenti, a szegényeket ingyen gyógyítja. Betegét naponta kétszer tartozik meglátogatni nappal, kivánságra egyszer éjjel. Lakó helyén egy betegtől kap egy napért $^1/_2$ arany tarrenumot (1 tarr. = $1^1/_2$ franc). más községbe menve, ha költségeit a beteg fedezi, 3 tarrenumot, saját költségén menve 4-et. A gyógyszerészszel közösségben állania vagy saját gyógyszertárt tartania nem szabad.

A gyógyszerészeknek esküt kellett tenniök, hogy szereiket az orvos rendelete szerint készítik. A saját költségükön beszerzendő gyógyszerekért — egyszerűek és összetettekért — melyeket a vétel napjától számított egy évnél tovább tartani nem lehet, vehetnek uncziánként 3, a több éven át tartatni szokottakért 6 tarrenumot. Gyógyszertárak csak a szabályzatban megállapított helyeken lehetnek.

Sebészeti gyakorlatot is csak vizsgálat alapján gyakorolhat az, a ki legalább egy éven át tanúlta az emberi test anatomiáját és az orvostan azon részét, melyre a sebészetnél szükség van.

jáúl Európában az orvosrendőrségnek és intézkedéseinek hatását városainkban is feltaláljuk a későbbi századokban. Az Árpádok korából fenmaradt történeti emlékeink közől mi sem mutat arra, hogy törvényhozóink orvosrendőri felfogásra emelkedtek volna. Törvényeink egyformán csak mint közönséges bűntényről beszélnek a mérgezésről és a bűvölésről, melylyel ha valaki mást megront, adassék át a megrontottnak, vagy szüleinek, rokonainak, hogy azok vele tetszésük szerint bánjanak el. Rendőriekűl vehetnők a sebesítés, emberölés büntetéseire, a halottak eltemetésére, a paráznaságra vonatkozó törvényeket és határozatokat.[1]) Ezek azonban az orvosoknak sem képeztetésére, sem társadalmi állására, díjazására vagy a törvényes vizsgálatoknál alkalmazásukra nem vonatkoznak, hacsak ilyenűl nem tekintjük IV. Bélának Zágráb részére 1242-ben adott kiváltság levelében említett intézkedést, mely szerint a sebesítő a megsértettnek *orvosát* kielégíteni tartozik.

Nem állíthatjuk ugyan, hogy a veszprémi főiskola megalapítása alkalmával nálunk is kiadatott a salernoiéhoz hasonló vizsgálati és az orvosok személyi viszonyait rendező szabályzat, de az ellenkező állításra sincs okunk. Ha azonban csakugyan nem volt oly szabályzatunk, azt viszonyaink közt könnyen magyarázhatónak vélem azzal, hogy orvosaink rendesen papok voltak és ezekre nézve irányadók voltak a pápák és a rendek szabályzatai, a csekélyebb számú világiak a

---

Velenczében 1258-ban, Spanyolországban 1283-ban kelt hasonló szabályzat, IV. Károly császár a nápolyi alapján 1347-ben adott ki Németország részére orvosi szabályzatot. — Haeser id. mű 807. Baas 221.

[1]) Decr. szt. Steph. II. cap. 31. lib. II. cap. 11, 13, 16. 26, 48. Ladisl. I. decr. lib. II. c. 25. Colomanni decr. lib. I. c. 73. és az 1151-iki Decretum Gratianum ezekre vonatkozó pontjai.

XIII. század végéig Olasz- és Francziaországban tanúltak, képesíttettek és jogosíttattak és nálunk elfogadtatván, már letett esküjök értelmében működtek.

b) Gyógyszerészek.

A gyógyítás czéljaira használt anyagokkal való kereskedés igen régi eredetű. Nálunk ezen téren is az olasz befolyás érvényesűlt kezdetben és történetünk folyamában gyakran fogunk találkozni a római gyógyszerészetből felmaradt kereskedők elnevezéseivel. *Rhisotomusok* voltak a gyógynövények és gyökerek gyűjtői; *ungventariusok, myropola*-k a kenőcsökkel kereskedők; *pharmacopola*-k, *thurrariuso*-k, a gyógyszerárúsok, ezek már Galenus idejében is foglalkoztak sebészettel és mint vándorló gyógyszerészek — Quacksalber — jártak a vásárokra; *pharmacopoeus*-ek voltak a mérgeket árulók; míg az *aromatarius*-ok fűszerekkel, illatszerekkel kereskedtek.

Történetünk idejében az araboknál már magas fokra fejlődött volt a gyógyszerészet. A felsorolt (92. old.) arab orvos-írók művei között többet említettünk, melyek az egyszerű és összetett gyógyszerekkel foglalkoznak. Noha a rómaiaknál és Alexandriában is már régóta voltak önálló gyógyszertárak, Európában a gyógyszereket rendesen az orvosok készítették. Az araboknak Cordovában és Toledoban szervezett legelső gyógyszertárainak mintájára a XII-ik században kezdenek Olaszországban is gyógyszertárakat szervezni s azokat, mint II. Frigyes 1224-iki szabályzatában láttuk, orvosi felügyelet alá helyezték. Ekkor kezd kifejlődni a gyógyszerészek osztálya és a gyógyszertárak intézménye, melyekben a szereket *stationarius*-ok = *apothecarius*-ok

készítették, a gyógyanyagokat az orvosok utasításai szerint és ellenőrzése mellett a *droguisták* = *confectionarius*-ok tartották készletben. Olaszországban már Roger szicziliai királynak 1140-iki rendelete említi a gyógyszertárakat. A XIII. században Francziaországban is volt már egy instructio a gyógyszerészek részére, kik külön czéhet képezve, ezek közt rangra nézve az ötödik helyet foglalták el. Németországban az első rendes gyógyszertárt Münsterben egy Willekin nevű nyitotta meg 1246-ban, addig a gyógyszerészet droguisták kezén volt.[1])

A gyógyszerészet ezen általános európai állása mellett nálunk sem képzelhető a dolog másként, mint hogy a kórházakat fentartó szerzetes rendek ápoldáik részére gyógyszertárt — officinát — is tartottak. A rhisotomusoktól, aromatariusoktól beszerzett anyagokból olasz és arab mestereik utasításai szerint maguk készítették a gyógyszereket. Ugyanígy tettek a nem szerzetes orvosok is.

De hogy hazánk nem maradt sokkal hátra Európa nyugati államai mögött a haladás terén, mutatja a budai jogkönyv, — melyet 1244-ben kezdtek szerkeszteni —, melynek 102-ik pontja „*Von den Apothekern*" szól és mondja, hogy a gyógyszerészek ruhaneműeket és mást, a mit rőffel mérnek, ne áruljanak, hanem csak azt a mi *régi idők óta* — von alter — a gyógyszertárba tartozik. A ki ez ellen vét, törvény szerint bűnhődjék. Vasár- és ünnepnapokon üzletüket esti harangozásig ne tartsák nyitva. A betegek részére orvosságokat adhatnak, de mást semmit sem árulhatnak. 1303-ban *Petrus* physicus et *apothecarius* budensisről van szó. Minden kétséget kizárólag igazolhatjuk tehát,

[1]) Baas id. mű. 273—274. Haeser 404. 497 stb.

hogy a XIII-ik században hazánkban is volt legalább annyi kimutatható rendes gyógyszertár — t. i. egy — mint a nagy Németországban.

II. Frigyes császárnak ismert rendelete a gyógyszertárak fölött a felügyeletet a hatóság által kikűldendő két esküdt emberre bízza. Nálunk a XVI-ik században már kimutatható, hogy a gyógyszertárt rendesen a városi hatóság közegei ellenőrízik s így azon körülményből, hogy Budán a város törvénykönyve rendelkezik a gyógyszerészekről, csak azon következtetésre juthatunk, hogy az olasz mintát városaink erre nézve már a XIII. században átvették.

Gondolom azt is bizvást kimondhatjuk, hogy a vándorló gyógyszerárusok üzlete nálunk épen úgy virágzott, mint bárhol másutt.

c) Seborvosok, fürdőzők.

Az életét vándorlása kezdetétől a kereszténység befogadásáig szakadatlan harczok közt töltött magyar nemzet épen úgy folytonosan ki volt téve a külső sérülések veszélyeinek, mint a keresztes hadjáratok lovagjai. Ha a gyakorlati sebészetnek a középkorban épen a keresztes hadjáratok adtak nagy lendületet, úgy azt is mondhatjuk, hogy a gyakorlati sebészetnek nemzetünk körében a vándorló és hóditó hadjáratok idejében kellett élnie virágzása korát. Tisztán a tapasztalat útján szerzett ismeretek alapján, egymástól eltanúlva gyakorolták azt az egyes nemzedékek és ezen tapasztalati ismeretek átöröklődtek a keresztény korra is. Egész Európában látjuk a XIII. század elejéig, hogy a sebészetben egyes gyakorlottabb mesterek képezik ki tanítványaikat és segédeiket, mig azok a kellő ügyességet megszerezve szintén mesterekké és tanitókká lettek.

A görög és római orvosok írataiból a középkor arab és olasz *orvosai is* megismerkednek a sebészettel úgy, amint annak elveit azoknál találják. Ezen túl az orvosok is, és pedig nemcsak világiak, hanem egyháziak is foglalkoznak vele. II. Frigyes császárnak 1224-iki szabályzata értelmében az orvosok kötelesek voltak chirurgiát is tanulni. Ugyanazon rendelet szerint a sebészetre készülőknek legalább egy éven kellett az egyetemen chirurgiai előadásokat, különösen anatomiát hallgatniok és 3 tanár meg a saját nemzetökbeli prosyndikus és prorektor előtt latin nyelven vizsgát tenniök, így lettek első osztályú chirurgusokká. A második osztályúaknak elég volt 2 tanár előtt olaszúl vizsgázniok. Az ilyen okleveles chirurgusok száma azonban rendesen csekély, a legnagyobb rész csak gyakorlatilag képzett.

A papok, daczára annak, hogy az orvosok már a XIII. század kezdetétől magukra nézve lealázónak tekinték a sebészetet és daczára az orvosi tanulmányokat általában tiltó zsinati határozatoknak, folytonosan űzték azt, annyira, hogy az 1247-iki Le Mans-i zsinat egyenesen megtiltva minden égetést és vágást; mert az egyház emberének vért ontania nem szabad, eltiltja őket a sebészettől. De ezen tilalomnak eredménye nem volt, mint azt *Teodorico Borgognoni* példája mutatja, a ki 1230 táján lépett a predikátor — dominikanus — szerzetbe, oly rendbe, melynek szabályai a sebészetet különösen is tiltották, — és ő mégis mint IV. Incze pápának gyóntatója, később bitontii majd cerviai püspök, nem csak folytonosan gyakorolta a sebészetet, hanem 1266-ban írt „*Chirurgia*“-ja a leghíresebb e nemű művek közé tartozott. Nálunk a papokat az 1279-iki budai zsinat tiltotta el az égetéssel és vérzéssel járó sebészi műtétek gyakorlásától. Mutatja ez,

hogy pap-orvosaink foglalkoztak a sebészettel, másrészt, hogy az egyházi tilalom a sebészetnek csakis egy részére vonatkozott. És a legközelebbi században névszerint is említünk főpapi méltóságokat viselő chirurgusokat. Papjaink sebészeti ismereteiket, úgy mint az orvosiakat, Olasz- és Francziaország egyetemein szerezték, különösen Salernoban és Bolognában, ezen iskolák íróinak műveiből,[1]) és így képzettségük egészen egyenlő lehetett az olasz orvos-sebészekével. Az orvosi és sebészeti gyakorlatnak rendszerint egyesített voltát mutatja IV. Bélának Zágráb részére 1246-ban adott — már említett — szabadság levele, mely szerint a sebesítő a megsebesítettnek *orvosát* kielégíteni tartozik. Emlékeink szólanak Kálmán király *magicus minister*-éről, a kinek a király megparancsolta, hogy öcscsét Álmost és ennek fiát Bélát vakítsa meg és herélje ki. A magicus minister végrehajtotta a király parancsát, de Bélát megsajnálva, ki nem herélte.[2]) Mi lehetett ezen magicus minister? — Talán már azonos a későbbi korban nálunk medicus testiculorum néven is ismert lithotomusokkal; vagy azt tételezzük-e fel, hogy a királynak udvari orvosa vállalkozott volna azon műtétekre?

A nem orvos-sebészeknek oly czéhekbe egyesülésével, minőket azok Francziaországban már a XIII. században alakítottak, nálunk csak a XVI. században találkozunk.

Hazánknak kiváló hévvizei és ásványos forrásai már régi időkben felköltötték a közfigyelmet. Már a

---

[1]) *Salernoiak: Rogerius Salernitanus:* Practica Chirurgiae 1180. — A „Glosulae quatuor magistrorum super chirurgiam Rogerii et Rolandi“ irói gyaníthatólag a már említett *Archimatheus, Petronsellus, Platearius és Ferrarius.* — *Bolognaiak: Hugo Borgognoni* († 1252 táján). *Bruno Longoburgo:* Chirurgia magna 1252. *Teodorico Borgognoni,* Hugónak fia: Chirurgia 1266. — *Guilielmus de Saliceto:* Cyrurgia. — Ismertetésüket lásd Haeser I. köt. 754—762.

[2]) Linzbauer I. 34.

rómaiak fürdőkre használták fel a budai, mehádiai és más meleg forrásokat. A római műveltség lehanyatlásával elenyésznek a vizeinknek gyógyító czélokra használásáról szóló tudósítások, de újra felelevenednek azok a kereszténység behozatalával, mikor a szerzetesek veszik kezökbe a gyógyászatot. Ismét utalok itt arra, hogy kolostoraink rendesen hévvizek, gyógyító erejű ásványos források mellett keletkeznek, melyeknek vizét a betegeket ápoló szerzetesek gyógyászati czélokra használták. A számos szent kútnak nemcsak a nép közhite ad fontosságot, de inkább a szerzetesek által fürdőzés útján elért gyógyeredmények. Királyainknak a szerzetesek részére tett adományokról szóló okleveleiben az ilyen gyógyforrások nem ritkán említvék. I. Géza a garam-szt.-benedeki apátságot alapító, 1075-iki oklevelében említést tesz egy forrásról, mely »habet aquam quasi *acidam*. (Savanyú-víz forrás.) I. László 1082-ben a veszprémi szt. Mihály templom birtokainak határlevelében „*puteus leprosorum*"-ot, a bélpoklosok kútját említi. Imre 1198-iki oklevele szerint a szt. gothárdi apátság Bottyán nevü pusztáján egy szent forrás — fons sacer — volt kápolnával. II. Endre 1299-ben a Domokos bán által (1195-ben) alapított hegyi, másképp bors-monostori cziszterczita apátságnak Strebs nevű földet adományozza a rajta levő szőlőkkel, rétekkel és *meleg forrással*. Buda és Esztergom meleg forrásait a XI. század elejétől többször emlegetik mint jövedelmezőket, úgy, hogy a budai hévvizek tizede fölött az esztergomi keresztes lovagok s a veszprémi püspök és káptalan közt per folyt, mig 1329-ben a tized felében itéltetett meg a perlekedőknek. 1212-ben a jeruzsálemi szt. sír-kanonokrend keresztes-komlósi káptalanának birtoka »Hidegkút«. A bél 3 kúti cziszterczita apátságot, a tapol

czai meleg forrásokat már említők. A Vasmegyében levő *váthi szent-kút* mellé szerviták telepedtek. (1734.)[1])

A fürdőzőkről — balneatores — mint a gyógyászat külön foglalkozási ágát űző mesterekről a XIII. század végéig nincs tudomásunk. Azon körülmény, miszerint szt. István 1015-ben a pécsváradi benedictinus apátságnak a fürdő ellátására külön négy szolgát adott, arra látszik mutatni, hogy a kolostorok fürdőit ezen czélra begyakorolt fürdőzők kezelték. Ezekről mondja az említett oklevél »quos a *stuba* **stubarios** vocare possumus«. I. László 1082-ben a veszprémi szt. Mihály templomnak Scerente nevű falujában a templom egyéb bírtokai közt 4 *calefactores stubae*-t említ, kiket szintén csak fürdőzőknek tekinthetünk.[2]) Városi életünk ezen korban még fejletlen, a czéh-élet csak később honosúl meg és így fürdőző czéhhel sem találkozhatunk. Városi fürdőknek azonban már ezen korból vannak nyomai. Győrben az egykori vár helyén volt fürdőket és Esztergomnak IV. Béla által alapított köz-fürdőit már említők. (87.) A Pozsony városa által fentartott kórháznak külön fürdője volt. A tatárok által elpusztított podolini scultetia újjá szervezője Henrik scultetus Podolinban egyebek közt fürdőt is épített, melynek bírtokjogában őt Wenczel cseh király mint Krakó és Szandomir herczege 1292-ben megerősítette.[3])

A fürdőknek közhasznú intézményűl igen korán elismerését látjuk Máté slavoniai bánnak 1270-iki rendeletében, melylyel a fürdőknek adózással terhelését megtiltja.[4])

---

[1]) Linzbauer I. 21., 22., 74., 84. sz. Rupp I. 10., 18., 19., 22., II. 42., 105., 295.

[2]) Linzbauer I. 8. 22.

[3]) Linzbauer I. 150. 139.

[4]) U. o. 114.

8*

d) Politikai, társadalmi, közművelődési, közerkölcsi viszonyok. Járványok.

A kereszténység behozatalával és a monarchia megalapitásával megszűnik a magyar nemzetnek Európát remegtető kalandozása. A kalandos hadjáratok közben vesztett emberanyagnak a békésebb időkben természetes szaporodása mellett királyaink szent István utasítása és példája nyomán, ki az idegenek és jövevények iránt az előszeretetet kiválóan ajánlja fiának[1]) nagy számú idegent fogadnak be és ezen beözönlés az egész ismertetett korszakon át tart. A szaporodást azonban tetemesen gátolják a belviszályok, melyeknek, sajnos, szintén szakadatlan lánczolatával találkozunk történelmünkben. Hazánk állandó czélpontját képezi a német császárság, majd a keletrómai birodalom hódítási törekvéseinek, útjába esik a keresztes hadaknak és a mongolok világpusztító áradatának, mely hazánkat lakosainak nagy részétől megfosztván, újabb nagymérvű betelepítéseket tesz szükségessé.

A népességnek különböző elemekből kialakulása nagy befolyást gyakorolt a vallási nézetekre, az életmódra, a társadalmi és közerkölcsi viszonyokra. A keresztény vallás és ezzel a felebaráti szeretet és könyörületesség erényeinek terjesztésére kedvezően hatottak a nyugatról jött német telepítvényesek, kiket vendégekűl fogadva hazánkba, királyaink oly kedvezményekkel árasztanak el, melyeknek alapján általános jólétnek örvendenek és csakhamar városoknak alapítóivá lesznek, melyekben a rendezett társadalmi élet, kényelmesebb lakások, jobb táplálkozás és magasabb fokú műveltség mellett az egészségügyi viszonyok is kedvezőbbek.

---

[1]) Adhortatio ad Emericum ducem caput. 6.

A vándorló pogány bolgárok, besenyők, kúnok befogadása, míg egyrészt az állandó lakásokhoz és földmű-veléshez csak nehezen szokott magyarokat mindig el-elcsábítják attól, másrészt a még meg nem gyökerezett keresztény vallásba átment ősvallási képzeteket folyton felujítják és új meg új táplálékot adnak a pogánykorból fenmaradt babonák terjedésének. Ezen utóbbiak egyrészt a magyar nemzettel rokonságuk, másrészt az által, hogy az Alföldön a magyar ajkúak közt telepednek meg és ezek közé olvadnak be, minden tekintetben nagyobb hatást gyakorolhatnak a nemzetre, mint az ország határszéli vidékein letelepült németek. Királyaink igyekeznek azon, hogy a betelepűltek és a magyarok közt házasság útján lehetőleg gyorsan történjék az egybeolvadás. Kálmán törvénye rendeli, hogy az ismaeliták leányaikat csak magyarokhoz adhassák férjhez.[1]) IV. Béla, hogy a kúnok és a magyarok közt a házasodásra példát mutasson, fiát Istvánt a kún Erzsébettel házasitá össze. A zsidók és keresztények között a házasság még a XI. században napi renden volt. A fajok ezen keveredése egészségügyi szempontból jó hatású lehetett.

Első királyainknak a paráználkodás gátolására gyakran alkotott törvényei nem a legkedvezőbb erkölcsi állapotokra engednek következtetni. A vándorló népnek befogadása ezen irányban is kártékonyan hatott, amennyiben lazább erkölcsi fogalmaik sok panaszra szolgáltattak okot és példájok nem egyszer gyakorolt vonzó hatást, mint azt különösen IV. László korában látjuk. A papság körében sem állhatott az erkölcsi érzet valami szilárd lábon, mikor a kétnejű és az ágyasokat tartó papok ellen ismételve kellett

---

[1]) Decr. Col. Lib. 1. c. 48.

szigorú törvényeket alkotni.[1]) A prostitutio és annak fész-kei a nyilvános házak ha nálunk nem szerepelnek is oly mértékben mint Olasz- és Németországban, hol azok ezen korban hallatlan mérveket öltöttek,[2]) de nyomai-kat feltaláljuk a budai jogkönyvben, mely már szintén intézkedik a szabad nőknek a tisztességesekétől eltérő ruházatáról.[3]) A keresztes hadaknak általános erkölcs-telensége kétségkívül szintén rombolólag hatott az er-kölcsi érzetre. A gyermekgyilkolásra vonatkozólag ezen korszakból egyetlen törvényünk igen enyhe, mi-kor a magzatát megölő nőt *egyházi vezeklésre* a fő-esperesnek rendeli átadni.[4]) A szabad embernek szol-gálóval paráználkodását azért tiltja a törvény, hogy az szabadságát érintetlenűl fentarthassa. Vétkezés eseté-ben első és másod ízben lenyíratik, harmadik ízben szol-gaságra jut vagy kiváltja magát. Ha a teherbe ejtett szolgáló a szülésbe belehal, másat ad a gazdának.[5]) A szabadok közt folyó paráználkodásról szó nincsen.

Büntető törvényeink szigorúak ugyan, de az em-beri élettel nem bánnak oly könnyelműen, mint a kö-vetkező korszakokban. A boszorkányokra vonatkozó-kat már említők. A büvölőket — malefici — és a méregkeverőket a gonosz lélekkel való szövetkezéstől az által akarja a törvény elrettenteni, hogy a ki vala-kinek eszét elveszi vagy valakit megöl, adassék át a megrontott szüleinek vagy rokonainak, hogy azok vele tetszése szerint bánjanak el. A jövendőmondó bűbájo-sokat a püspök ostorozással javítsa meg. A ember-ölő és gyilkos vérdíjat fizet. A tolvajlásnak bünte-

---

[1]) Ladisl. I. decr. L. I. c. 1. 2. és Colomanni decr. Lib. I. C. 67 és lib. II. c 9.12.

[2]) Haeser III. 224 stb.

[3]) Ofner Stadtr. 186 p.

[4]) Colom. decr. L. I. c. 58.

[5]) Steph. I. decr. L. II. c. 26.

tése orrlevágás, olykor szemeinek kiszúratása; a rágalmazónak nyelve vágatik ki, azt azonban pénzen megválthatja. A kínzó vallatást Kálmán törvénye korlátolja. Az istenitélet is sok embert tehetett nyomorékká.[1]) De ezek mind szelidek a XVI.—XVII. századok itéleteinek borzalmasságaihoz képest.

A rendi alkotmány magával hozta a társadalmi széttagozódást és osztálykülönbséget. Nemes és nem nemes közt, ha törvény által nincs is tiltva a házasság, tiltja azt a társadalmi felfogás és a különböző rendűek közötti házasságból eredőkre háruló köz- és magánjogi hátrányok. Városi polgáraink is magukkal hozták Németországból az »ebenbürtig« és nem ebenbürtig házasság fogalmát, minek következtében ők sem keverednek idegen elemekkel. A jobbágyság és a szolgák osztályai meg épen teljesen elzárvák a magasabb rendekkel való társadalmi érintkezéstől.

Előkelőink ugyan korán megszokták a több kényelmet nyujtó állandó lakást, de a köznépet részben még a XI. század végén is kényszeríteni kellett arra, a jövevény nomád népek még a XIII-iknak végén sem akarják azt megszokni. Mint a keresztes hadjáratokat megelőző időkben általában egész Európában, úgy nálunk is sok kivánni valót hagytak még az előkelőknek lakás és táplálkozási viszonyai, a köznépnél az egészségügyi kivánalmaknak figyelembe vételét hiába keresnők, a mi Európa szerte legfőbb oka volt az ezen századokban pusztított járványoknak.

A ma elemiekűl tekintett ismeretek nem terjednek túl a papság körén, sőt az alsóbbrendű papoktól sem követelték, hogy írni tudjanak, elég volt az olvasás is. Az előkelő világiak közt ritkaság számba ment,

[1]) I. István, I. László és Kálmán törvényei.

a ki megbarátkozott a betűkkel, a köznépnek nevelésével senki sem gondolt. Ezen szellemi korlátoltsághoz járulnak a hiányos közgazdasági viszonyok. Hosszú időbe telik, míg a keresztényynyé lett magyar nép földművelésre adja magát. Iparunk igen kezdetleges, kereskedelmünknek akadályai a népnek teljes tájékozatlansága és pénzünk értékének örökös ingadozása mellett a jó közlekedési utaknak teljes hiánya. Ilyen viszonyok között egy száraz vagy esős nyár, egy igen enyhe vagy túl szigorú tél, a folyók áradásai méltán nevezhetők oly elemi csapásoknak, melyek egész nagy területek lakosságát mindenféle betegségeket előidéző éhségnek tették ki.[1])

A hazánkat ezen korszakban dúló járványok közől legborzasztóbb pusztításokat vittek végbe a *pestis* [1015, 1062, 1065, 1100, 1117, 1193, 1224, 1242, 1270,] és az *éhinség* [1007—1010, 1015, 1051, 1062, 1065, 1117, 1126, 1143, 1193, 1217, 1242, 1263, 1264, 1270], mely kettő legtöbb esetben társulva lépett fel; az 1071-től 1089-ig uralkodott *szent Antal tüze* — ignis sacer, ign. sti. Martialis, Beatae Virginis, ignis invisibilis seu infernalis, pestis ignea —; a nyomor, rossz táplálkozás és tisztátalanságnak szülötte a nálunk bélpoklosságnak nevezett *lepra* (Aussatz); az áradásos területeken és a túlságosan nedves években járványosan fellépő *lázas* betegségek.

A kornak a műveltség alacsony fokán álló népei nem ismerték fel az egyes betegségek okát és gyógyítási módját. Európa összes népei egyaránt isten csapását látták azokban és minthogy az orvosi segít-

---

[1]) A hazánkat sújtott elemi csapásokat és járványokat összeállította: Fekete Lajos „A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme" czímű tanulmányában. Debreczen 1874.

ség részint nem használt, részint, mint már arra esetet említénk, az orvosok cserben hagyták a ragályos járványban szenvedőket; azon forráshoz fordúltak segedelemért, melyből a bajt eredettnek lenni vélték. Az egyház soha sem kapott annyi adományt és hagyományt, mint a ragályos járványok idejében, de meg kell vallanunk, sohasem is szolgált rá jobban. Az egyház emberei voltak ilyenkor, kik a híveket lelki vigaszszal, a betegeket tehetségük szerint gyógykezeléssel, az éhezőket egészséges táplálékkal ellátták. Innen ered egyes kolostorok és források szentségének híre, nálunk épen úgy, mint más országokban. Ha egyszerűen úgy tekintjük a dolgot, hogy a papoknál »imádkozás, bőjtölés, misehallgatás és tartás, szent helyekre való búcsújárás, templomok és zárdák számára teendő ajándékok voltak az egyetemes gyógyszerek, mi a betegtől követeltetett«, akkor a dolog természetesen nevetséges;[1]) de beleélve magunkat a kornak viszonyaiba és szellemébe, másként látjuk a dolgot. A középkornak már említett társadalmi és közgazdasági viszonyaival szoros összefüggésben állottak a betegségek. Ezt korán felismerték, így például, hogy a *szt. Antal tüze* rendesen olyan években és legnagyobb erővel közvetlenűl aratás után lépett fel, mikor a túlságos esőzések következtében a gabonaneműekben sok volt az anyarozs és az üszök. Capet Hugo a 945-iki ignis sacer járvány idején a *Nôtre-dame templomban* naponként 600 beteget élelmeztetett s ezeknek nagy része kigyógyult, míg a kik haza menve előbbi élelmükhöz láttak, újra visszaestek. A szerzetesek inség idején megnyitották magtáraikat, a hozzájok forduló betegeket egészséges táplálékkal élelmezték, fürdőikben meg-

[1]) Fekete: A gyógyt. tört. 81.

tisztították a szennytől és észszerű életrendet tar tatva velök meggyógyították őket. Hogy e mellett nem hanyagolták el a vallási gyakorlatokat, sőt ezeke a beteg bizalmának felébresztésére használták fel, e a kor hitbuzgó irányának természetes kifolyása. Ugyan ennek tulajdonítandó, hogy az egyes betegségekben szenvedők külön-külön védőszentnek oltalma alá adták magokat, a mi egyes új betegápoló szerzetesrendek keletkezésére szolgáltatott alkalmat, mint a szent Antal tüze a szt. Antal betegápoló rendére 1098-ban[1]) mely rend nálunk is meghonosodott Daróczon, Szepesmegyében.

A vallásos túlbuzgóságnak kétségkívűl oly kinövései az egyes betegségek ellen való imádságok, mint a kuruzsolásnál a ráolvasás. A döghalál, hideglelés, fejfájás és más nyavalák gyógyítására használt imádságokat már említettük (51—56). Kárhozatosaknak és viszszaélést tartalmazóknak azonban csak úgy tekinthetnők azokat, ha az egyház emberei nem valódi belső hitből eredően, de a nép félrevezetésére, a balhiedelmek szándékos terjesztése czéljából alkalmazták volna azokat. Sokkal későbbi korban, mikor a műveltség általánosabbá lett, is találkozunk ilyen imádságokkal, épenúgy, mint az említettekkel. Ilyen például a nyil ellen való imádság, mely az embert mindenféle ellenséges fegyvertől oltalmazni volt hivatva;[2]) ilyen később a bujakór ellen mondott »szt. Jób miséje«. A hitbuzgóság által túlcsigázott képzelemnek erős meggyőződésen alapúló kóros következményei ezek épenúgy, mint a középkornak ezen századaiban általánosan uralkodott egyéb vallásos kórságok: a *flagellansok kör-*

---

[1]) Haeser III. 92.

[2]) Nyelvemléktár II. 88.

menetei, a szt. Vitus táncza, a gyermekek keresztes hadjárata.

Nem lehet megindúlás nélkül olvasni a vallásos rajongás által felizgatott azon szerencsétleneknek önkényt magukra vállalt szenvedéseit, melyeket a *flagellansok* — önostorozók — elviseltek, hogy bűneikért eleget téve megengeszteljék az emberiségre pusztító dögvészt bocsátó Istennek haragját. Gyermekek és aggok, nők és férfiak, alacsony és magasrangúak, világiak és egyháziak egyaránt ragadtatják el magukat. Felveszik a bűnbánók fehér öltönyét, étlen, szomjan bejárják az országot, megvetik a nyugalmas szállást, a korbács által barázdákra szaggatott vérző testtel, de erős lelki meggyőződéssel hirdetik buzgó imájok, énekeik és predicatioikban a bűnbánat és elégtétel szükségességét. 1260-ban Olaszországból indúl ki az áradat, bejárja egész Európát és úgy látszik hazánkat sem kerűlte az ki. Nyomát látjuk krónikáinkban, melyek általánosságban említik, hogy 1262-ben a bűnbánó önostorozók nagy csapatokban jártak országról-országra.[1]) Mily mérvben terjedt ez el nálunk, nem lehet megállapítani; de tekintve, hogy a magyar nemzetben mindig oly kevés volt a hajlandóság a vallásos rajongásra, hogy a *keresztes hadjáratoknak* közel két száz éven át uralkodott eszméje sem volt képes körében lelkesedést ébreszteni; képzelhetjük, hogy ezen kór sem tett nálunk nagyobb hódítást. Annak sincsenek nyomai, hogy tőlünk gyermekek tömegesen mentek volna a szent földre harczolni vagy, hogy a nyugati országokban 1021, 1278, 1375-ben járványos szent Vitus táncza, mint *tánczdüh* uralkodott volna. Ezen utóbbi mint betegség jelentkezik később.

[1]) Márk krónikája.

Az árpádházból származó királyainkról szóló krónikáinkban helyenként akadunk egyes királyaink betegségeinek, leginkább a halált okozóknak említésére. Itten nem lehet érdek nélküli ezeknek összeállítása. *Szent Istvánnak* többszöri betegeskedéséről tudósítanak emlékeink. A nagyobb legenda szerint a szent király egy ízben 3 esztendeig folytonos betegségben sinlődött, de ebből isten kegyelmének orvossága által kigyógyult. Azon körülményből, hogy ez gyermekeinek halála előtt történt, kiknek elvesztéseért megmaradt fiában Imrében keresett vigasztalást,[1]) látjuk, hogy az 1031 előtt volt. Az Imre herczeg halála fölött elkeseredett apa igen súlyos betegségbe esett, melyből sok nap után felgyógyúlt ugyan, de előbbi egészségét többé soha sem nyerte vissza; mert lábfájásban is szenvedett s szomorúság és gondok gyötörték.[2]) Kézai szerint élete utólján kezde testi erejében rögtön hanyatlani és érzé, hogy bágyadtság nyomja.[3]) Végre lázba esett s nem kételkedék többé, hogy elköltözésének napja közelget.[4]) Utólsó betegségében testi erejében megfogyatkozott; ugyanis hosszú gyöngélkedésének terhe alatt megsúlyosodva nem bír vala lábain állani.[5]) Némelyek a lábfájás alatt itt arthritist vagy podagrát vélnek.[6]) A legutólsó kifejezésben én az 1038-ban a csaknem emberfölötti munka, gondok és betegségek által megtört, közel 70 éves férfiúnak végelgyengűlését vélem láthatni. *Péter* király 1046-ban megvakíttatván, lelke fájdalmában, — mások szerint a nagy fáj-

---

[1]) Legenda major c. 10.
[2]) Thuróczy: Chron. Hung. Pars I. Cap. 33.
[3]) II. fej 1. §.
[4]) Leg. maj. cap. 15.
[5]) Leg. minor. cap. 9.
[6]) Linczbauer I. 15.

dalom következtében csakhamar meghalt.[1]) *I. Endre* némelyek szerint öregségében elgyengűlve, mások szerint köszvényben halt meg, míg ismét mások szerint fivére Béla által meggyőzetve a Bakonyban bújdosott és ott ugrás közben egy kőre esett és ez okozta halálát.[2]) *I. Bélát* az összeroskadt királyi szék sértette meg oly súlyosan, hogy gyógyíthatlanúl megbetegedett és bele halt.[3]) *I. Gézáról* csak annyit olvasunk, hogy súlyos betegségbe esett.[4]) *Szt. Lászlót* a csehek ellen indított hadjáratában, mikor bement Csehországba, mások szerint mikor onnan már visszatérőben volt, súlyos betegség lepte meg és testi erejében teljességgel hanyatlani kezdett.[5]) A körűlbelől 70 éves királynál könynyű feltételezni az aggkori végelgyengűlést (marasmust). *Kálmán,* midőn súlyos fejfájások gyötörték, magához hívatta olasz orvosát Dracot, ez a királynak fülére tapaszt tett, melyet midőn a király Othmár comes előtt le vett, ez rajta a fejből kihúzott (?) sok agyvelőt látott, mire mondá a királynak: »Uram készülj az útra«.[6]) *II. István* korai halálát összeköttetésbe hozzák a kúnok iránti túlságos előszeretetével. A király ugyanis vérhasba esett, a közeli halálára számító magyarok a kegyelt kúnok közől többeket megöltek, mire azoknak vezére Tatár a már javuló félben levő királynál panaszt emelt. A felingerűlt király megfogadta, hogy ha jobban lenne, minden kúnért 10-et ölet meg gyilkosaik közől. Erre a kúnok szorongatni, csókolni kezdték a király kezét, a ki a felindulás következtében

---

[1]) Kézai III. fej. 2. Thuróczi P. I. c. 41.
[2]) Kézai III. fej. 6. Linzbauer I. 16.
[3]) Thuróczi P. I. c. 46.
[4]) U. o. c. 55.
[5]) U. o. c. 59 és szt. László legendája c. 7.
[6]) Thuróczi P. I. c. 62.

betegségébe vissza esett és meghalt.[1]) *II. Bélát* a mér-téktelen borivás vitte ki a világból. *III. István* mér-gezés következtében halt meg. *IV. Istvánról* írják hogy »ultricibus furiis exagitatus interiit«, a miből az lehetne következtetni, hogy megőrűlt. *IV. Bélát* a kor és a csapások gyengítették el végképen.[2]) Többi ki-rályaink halálának okáról ezen korból nincs szó. Az eddigiek közől csak Kálmánnak orvosát említik a be-tegséggel kapcsolatban krónikáink, de hogy orvosok nélkűl többi királyaink sem voltak, már láttuk.

* * *

A gyógyászatnak hazánkban kifejlődésére a XI.—XIII-ik századokból kevés adatunk van. Annyival azon-ban mégis rendelkezünk, hogy ne kelljen ezen a téren puszta conjecturák körében mozognunk. Ezen száza-dokra nézve határozottan állíthatjuk, hogy hazánk már ekkor átvette és viszonyainkhoz alakította mindazon gyógyászati intézményeket, melyek Olaszországban e téren létesűltek. Orvosaink, épen mert a külföld fő-iskoláin nyerték kiképeztetésüket, a kor tudományos-ságának színvonalán állottak. Ha az orvosi történet-nek németországi írója a XIII-ik századból mindössze két német orvost tud említeni: Magister Johannes physicust, schwerini püspöki orvost, és Magister Her-manust, Wismar város orvosát s azzal vigasztalódik, hogy ez a kettő legalább tanúságot tesz arról hogy Németországban hihetőleg már előttük is bizonyos ma-gaslaton volt az orvosi tudomány s az tiszteletben ál-lott:[3]) nekünk, kik nemcsak püspöki orvosokat, hanem főpap-orvosokat is tudunk felmutatni, legkisebb okunk

[1]) U. o. c. 63.
[2]) Linzbauer I. 50 és 113.
[3]) Baas id. műve 231.

sincs szégyenkezve mondanunk, hogy nemzetünk ezen a téren hátramaradt volna mások mögött. Azon vád sem érhet, hogy orvosainkat ezen legrégibb korban csak kölcsönképen kaptuk. A fentebb említett (93) *Péter,* Kitilen magyar comesnek fia, a híres orvos, Olaszországban, tehát az orvosi tudományok ezen kori valódi hazájában lett püspökké a XII. században, a mi világos bizonysága annak, hogy honfitársaink már igen korán külföldön is hírnévre tettek szert ezen a téren és hogy az orvosi tudományt előkelő hazánkfiai is tanulták. Szerzetesi és városi kórházainknak a kor igényeinek megfelelő berendezéseért jót látszanak állani a nagyszerű alapítványok és adományok, melyekkel azokat királyok és magánosok ellátták. A gyógyszertárakra, seborvosokra és fürdőkre vonatkozólag felhozott gyér adatok is elegendők arra, hogy azok alapján ne tekintsük épen kétségbe ejtőnek a XI.—XIII. század egészségügyi intézményeit hazánkban. A legközelebbi század oly rohamos fejlődést mutat minden téren, hogy azt csakis úgy érthetjük meg, ha feltételezzük, hogy az intézmények már eléggé meg voltak gyökeresedve. Hogy királyaink egészségügyi rendeleteket nem adtak ki, sem országgyűléseink nem alkottak arra vonatkozó törvényeket; magyarázatát lelheti állami életünknek még új és szervezetlen voltában, mikor minden igyekezetet az állami és társadalmi élet alapfeltételeiűl szolgáló kereszténységnek megszilárdítására, a személy- és vagyonbiztosság megteremtésére, a birtokviszonyok rendezésére stb. kellett fordítani.

III.

A vegyes házakból származott királyok kora 1300—1526-ig.

a) Orvosok.

A magyar nemzet művelődéstörténetében a fejlődési korszakok rendesen később következtek be, mint Európa nyugati népeinél. Természetes következménye ez annak, hogy az állami és társadalmi szervezkedés első századaiban önmagunkból fejlődő nemzeti művelődés és tudományosság nem keletkezhetett. Első berendezkedésünkhöz minden téren idegen mintákhoz kellett fordúlnunk s azokat idomítottuk, sokszor igen szerencsésen, hazai viszonyainkhoz. A külföldi hatások közől legállandóbb és legnagyobb volt a római szentszéké, mely a XIII. század végén és a XIV-iknek elején érte el tetőpontját. Ennek tulajdonítom leginkább, hogy mikor Olaszországban már a XIV. század elején megindúlt a renaissance s ezzel a positiv tudományoknak a humanismus elvére fektetett művelése, nálunk a scholasticismus még uralkodik és a humanismus csak a XV-ik század második felében nyer buzgó és kiváló híveket. Ezen szempontokból vélem helyesen felfoghatónak nálunk a tudományoknak fejlődését általában és különösen az orvosi tudományét. Az egyháznak a tu-

dományos élet minden ágában egyedül uralkodó állását és kizárólagos theologiai felfogását a scholasticusnak nevezett bölcsészeti iránynak jeles művelői *Scotus Erigena, Canterburyi Anselmus, Abelard* és követőik, habár a tekintélyek föltétlen uralmát nem helyeslik, az észnek követeléseit igen szűk korlátok közé szorítják, mikor a philosophiának czéljául tűzik ki összhangot létesíteni az észszerűen felfogható igazságok és a hit között. A XIII. század nagy scholasticusa *Bollstadti Albert* (1193—1280) — Albertus Magnus — a paduai orvosi iskola kiváló tanítványa, a természettudományoknak nagy barátja is a tekintély elvének megtestesítője és tudományos működésében mindenütt előtérbe állítja az egyházi szempontokat. A szabad gondolkodó, *„a XIII. század forradalmi szellemének energikus képviselője"*[1]) *Bacon Roger,* a ferenczrendi szerzetes, hiába mondja ki, hogy a kutatót haladásában négy féle akadály akasztja meg: 1. a megbízhatlan és érdemetlen tekintély befolyása; 2. a szokás; 3. a műveletlen érzékek tökélétlensége; 4. tudatlanságunknak eltitkolása látszó bölcsességünkkel való kérkedés által; hiába állítja szembe a tekintélyekkel a mathematika és a kisérletek alapján szerezhető positiv ismereteket: börtönének utána bezáródó ajtai a XIII. század végén a gondolat szabadságának teljes lenyügözését jelentik.

Nemcsak a keresztény világ bölcselői tekintik az ember földi létét egyedűl az örökélet előiskolájának; az arab sufik ugyanazt hirdették, a mit a középkor keresztény papjai, hogy az embernek elméjét el kell vonnia a világi dolgoktól s elmélkedése tárgyáúl csak istent választania; mert a legfensőbb igazság nem *tanúlmány* által érhető el, hanem *elragadtatás* által —

[1]) Lewes Bánóczi II. 299.

a léleknek *rajongásában* való átváltozása által. Eze állapot elérésére szükséges a lelket megtisztítani min den földi kivánalomtól, kiírtani belőle minden ragasz kodást az élethez és a gondolatokat alázattal az örökk való haza felé irányozni. Igy gondolkozik a XI. szá zad végén *Algazzali* a híres arab phylosophus és orvo s a csillagászatot és orvostudományt a profétai ihlet ség körébe tartozónak, nem pedig a szellem szüleme nyének tekinti; mert a ki e tudományokkal foglalko zik, észre veszi, hogy azokat csak isteni ihletés álta és az isten segedelmével lehet felfogni, nem pedi tapasztalat útján. A mohamedán papság épen úgy ellene szegűl a szabad gondolkodásnak, mint Róm egyháza. *Averroest,* (1120—1198) kegyelt orvosát Almansur kalifa állítólagos heterodoxiája miatt szám űzte Kordovából és a papság kényszerítő hatása alat rendeletében kihirdette, hogy az isten a pokol tüzéb szánta mindazokat, kik elég istentelenek állítani, hog egyedűl az ész adhat igazságot.[1])

A scholasticismusnak szőrszálhasogató fejtegetése (nominalismus és realismus) azonban nem tűnnek e nyomtalanúl. Philosophusok és természettudósok egy aránt elismerik, hogy az általa felidézett vitatkozások habár azoknak czélja eredetileg dogmatikus kérdése fejtegetése volt is, az emberi gondolkozás fegyelme zése mellett a természettudományok fejlődésére is nagy hatással voltak.[2])

---

[1]) U. o. 266. 272.

[2]) Kiválóbbak ezen a téren: *Albertus Magnus* (1193—1280): Physico rum VIII. De coelo et mundo libri IV. De generatione et corruptione libr VI. Meteororum l. IV. De mineralibus l. V. De natura locorum. De vegeta bilibus et plantis l. VII. De animalibus l. XXVI. stb. melyekben a természet tudományok minden ágára kiterjeszkedik, legbecsesebb a botanikára vonatkoz rész. — *Bartholomaeus Anglicus* minorita (1260 körűl): De proprietatibus rerum 19 könyvben a szt. írás magyarázására. — *Cantimpréi Tamás* (1201—1273

A XIV-ik század történetébe bevezetésnél talán feleslegesnek is látszik ennyi tért szentelni a már-már hanyatlásnak induló scholasticismusnak. Hazánk orvostörténeti viszonyainak megértése végett azonban még szükségesnek látom közölni egy korunkbeli philosophusnak és egy orvostörténeti irónak itéletét azon tudományos irányról, mely nálunk épen a XIV-ik században jutott teljes érvényre. »Ha a scholasticismust — irja a bölcsész — oly philosophia számában vesz szük, mely az egyik vagy másik nagy kérdésre meg akar felelni, akkor értéke egyáltalában nincs s e szempontból el is van itélve már régtől fogva A scholasticismus nagy ívrétű kötetei· ásadékok (fossils) lettek. Egy letünt világnak éktelen és élettelen alakjai, melyeknek immár csak kevés közük van a mi világunk életéhez; nem keltenek bennünk másféle érdeket, mint a milyen akár a megatheriumhoz és a dinornishoz fűződik stb.«[1]) Az orvos meg így jellemzi azt: »Az orvostudomány scholasticai korszaka tudományunk történetének egyik legkevésbbé vonzó fejezetét képezi. A kor irodalmának vaskos kötetei majdnem kizárólagosan csak a bibliographusok érdekét költhetik fel, a történetíróét (orvosi szempontból) csak igen kevéssé. Tartalmuk leginkább a physiologia, pathologia és therapia alapfogalmainak leleményes definitioiból és dialecticus magyarázásából; a hippokratesi, galenusi és arab tanoknak végtelen fejtegetéseiből áll. Elenyészően csekély bennök a megfigyelések és a tényekre alapí-

---

löweni tanár: De naturis rerum. Ebben egy részlet az emberi test anatomiájáról. — *Beauwaisi Vincze* (1264 kör.) Speculum majus. Ezeknek követője a német *Kunrat von Megenberg* (1307—1374), német nyelvű „Buch der Natur"-jával (Haeser. I. 693—699).

[1]) Lewes-Bánóczi id. mű II. 196—197.

tott közlések száma s ezt is elfojtja az élvezhetlen é tarthatatlan theoriák és speculatiók özöne.«[1])

Ezen lesujtó ítéletekkel illetett műveltségi irán hoz nálunk még hosszú időn át közvetlen kapcsokk volt csatolva különösen az orvosi tudomány. A sch lasticus irányú orvostannak kiváló írói csaknem kivét nélkül olaszok. Mióta Salerno vezérszerepét elves tette, az orvosi tudományok művelésének élén Bologn és Padua állanak. Mindkettőben uralkodó a scholast cismus, mely az orvosi karban a XV. századon keres tül is megtartja uralkodó állását, mikor a többi karo már befogadták a humanismus hatásait.[2]) Bologna ké viseli a görög, Padua az arab orvosi irányt oly sze lemben, a mint azt jellemeztük.

Az Anjou-háznak Magyarország trónjára jutás állandó érintkezésbe hozott minket Olaszországgal. Nem csak ifiaink mennek ekkor sűrűbben az épen említet két olasz egyetemre tanúlni, hanem ezen korból is mert orvosaink nagy része onnan jön át hozzánk. Ne vezetes itten különösen a bolognai híres *Varignan* orvos-tanári család tagjának *Varignana Vilmos*-nak pél dája, ki mint Mladen horvát és bosnya bánnak udvar orvosa 1319-ben Zárában írta: *„Practica Medicina a Meladinum Croachorum et Bosnae Banum“* czímű kéz iratban levő orvosi művét; majd ezután maga is ta nárrá lett Bolognában. Ezen korszakban már névsze rint is ismerünk Bolognában tanúlt magyar származás orvosokat, sőt *Giovani d' Ungheria* (Magyarországi Já nos) 1461-ben a világhírű bolognai egyetemen *orvos tanár.*[3]) Ilyen összeköttetés mellett orvosaink képzett

[1]) Haeser I. 699—700.

[2]) Sysmond: A renaissance Olaszországban II. 105.

[3]) Frankl V. Hazai és külföldi iskoláztatás a XVI. században. Budapest 1873. 236.

ségének megitélésénél nem lehet közönyös ismerni az irányt, melyben képeztettek s a híresebb tanárokat, kiknek műveiből ismereteiket meríthették.[1])

Petrarca Ferencz (1304—1374), kivel — az olasz renaissance történetének írója szerint — kezdődik az új időszámítás, ki nem elégszik meg a középkori hitek és szellemi fölfogások termésével; hanem megkezdi a tu-

[1]) *Nevezetesebb írók: Bologna: Taddeo Alderotti* (1203—1303): Regimen sanitatis a a salernóinak alapján áll. — A *Varignana család* tagjai: *Bartolomeo,* munkái kéziratban maradtak, fia *Vilmos* — kit fent említénk —; Ad omnium interiorum et exteriorum partium morbos remediorum praesidia et ratio utendi eis pro circumstantiarum varietate. Secreta sublimia medicinae ad varios curandos morbos. Opera medica de curandis morbis universalibus et particularibus, febribus, venenis, faciei et totius corporis mundificationibus. És fent említett kéziratban maradt műve. Vilmosnak fiai *Pietro* és *Matteo* szintén orvos tanárok Bolognában. — *Dino di Garbo* († 1327): Dilucidatorium Avicennae. Expositiones super canones generales de virtutibus simplicium medicamentorum Avicennae. Chirurgia, cum tractatu de ponderibus et mensuris, nec non de emplastris et unguentis. Recollectiones in Hippocratis librum de natura foetus. stb. — Fia *Tomasso di Garbo* († 1370): Summa medicinalis. — *Torrigiano de Torrigiani*: Comment. artis parvae Galeni. Mindnyájan a görög irók nyomain járnak, annyira, hogy Tomas di Garbo atyjára vonatkozólag irta: „secutus est Galenum sicut evangelium". — *Paduaiak: Pietro d'Abano* (1250—1315): Conciliator differentiarum philosophorum et praecipue medicorum. De venenis eorumque remediis. De febribus. Továbbá Aristoteles és Mesue magyarázatai. Elementa magiae etc. A *Santa Sophia család:* Nicolo († 1350) és fiai: *Giovanni* († 1389) tanár Paduában és Bolognában; *Marsilio* († 1405) szintén Paduában és Bolognában tanár, Hippocrates és Rhazes magyarázói. — A *de Dondi család: Giacomo* (1298—1359): Aggregator de medicinis simplicibus. etc. Fia *Giovanni de Dondi* (1318—1389). csillagász, természettudós: De fontibus calidis agri Patavini. Collectio de balneis. A XIV-ik századon át változatlanúl uralkodik az irány, melyben ezek működtek és mely legnagyobbrészt régi görög és arab tekintélyek egyszerű elfogadása és némi magyarázásából áll. — A XV. században nevezetes tanárok: *Bolognában: Beroaldo Fülöp,* a ki felváltva Parma, Majland és Párizs iskoláin is tanított. *Alessandro Achillini* (1463—1512), *Berengario Carpi* (1470—1530), *Ferrarában: Nicolao Leoniceno* (1428—1524) és utóda *Giovano Manardo* (1462—1536). *Páduában: Alessandro Benedetti* (1460—1525). Reánk nézve érdekesek az itten felsorolt orvosi családok, melyekre hivatkozunk, mikor nálunk hasonlókat feles számmal mutathatunk majd fel.

Az írók felsorolása és műveik ismertetése: Haeser I. 699—728. u. o. Arnald de Villanova és követői.

dományok fölélesztését, — a mi nem csupán a klassiku
irodalom iránt való érdeklődésnek megújulása, hanem
az értelemnek fölszabadulása a tekintélyek bilincse
alól — az azon korbeli orvosi tudomány és orvosol
fölött is éles bírálatot mond. Elitéli az Aristoteles
Hippokrates, Galenus tekintélyére való örökös hivat
kozást, a scholasticus szőrszálhasogatásnak az orvos
tudományban alkalmazását, mely mellett csak az em
berek ostobasága és könnyenhivősége tartják fenn a
orvosok tekintélyét. Elismeri, hogy vannak korának
kiváló orvosai, de a nagy rész szűkölködik tudományo
alap nélkül, kivált mióta az arab írók nyomán az or
vosok az astrologia, alchymia járma alatt nyögnek
Annál jogosabb volt ezen lesújtó itélet, minél inkább
kitűnt, hogy az ókori híres orvosírók művei csak hiá
nyosan és elferdítve jutottak hozzánk és minél inkább
ismertekké lettek eredeti szövegeik. Mennyire igaza
lehetett a XIV. század nagy humanistájának, leginkább
beláthatjuk, ha ismerjük a mai orvosi tudomány alap
jául szolgáló anatomiának általánosan szomorú hely
zetét.

A nápolyi egyetemen II. Frigyes császár 1238-ik
rendelete értelmében minden *öt* évben nyilvánosan, a
felváltva meghívott orvosok és sebészek előtt fel kel
lett bonczolni *egy* hullát. Az orvosok igyekeztek több
höz is hozzá jutni. Velencze tanácsa 1308-ban az or
vosi collegiumnak évenkint *egy* hulla bonczolására adot
engedélyt. A XIV. század elejéről ismeretesek *Mon
dewille Henrik* és *Magister Richardus* montpellier
orvosok *anatomiai* kéziratai. Általános elterjedést nyer
Mondino de Liucci (1275—1316) bolognai tanárnak
„Anatomia“-ja, alapja minden további kutatásnak, me
lyet jeles követői *Bertuccio* († 1347) és *Pietro di Ar*

gelata († 1423) bolognai tanárok végeztek.[1]) Francziaországban még szomorúbbak a viszonyok. Montpellier 1376-ban nyert engedélyt kivégzett gonosztevők hulláinak bonczolására. Párisban ezen időtájban az orvosok még kárhoztatták, hogy a chyrurgusok bonczolást végeznek. Az 1348-ban alapított prágai egyetemen a rendes anatomiai előadások csak 1460-ban kezdődnek. Bécsben *Galeazzo de Santa Sofia* 1404-ben mutatta be legelőször a bonczolást s ezen időtől 1498-ig, tehát 94 év lefolyása alatt felbonczoltak összesen 9 hullát. A tübingai egyetem 1482-ben IV. Sixtus pápától kapott engedélyt hullák bonczolására.[2])

A XIV. és XV. századokban hazánkban több főiskola keletkezett. Ezekre vonatkozó adataink, sajnos oly hiányosak, hogy főiskoláinknak szervezetéről még azt sem állapíthatjuk meg teljes biztonsággal, melyik régibb egyetemet vették mintául? A XIII-ik században keletkezett és még a XIV-ikben is létezett veszprémi egyetemnek mintáúl, állítólag a párizsi szolgált. Ha fejlődése menetében Veszprém mindig követhette volna Párizst, a mi épen nem történt, az orvosi tudomány művelése még sem mutatott volna nagy előrehaladást a XIV. század folyamán. Ezen egyetemünk azonban nemcsak nem haladt, hanem a XIV. század első felé-

[1]) Bolognában a XIV. században minden orvostanár köteles volt egy időre elvállalni az anatomia tanítását és minden tanulónak megkellett *nézni* a bonczolást. Az egyetem 1405-iki szabályzata szerint az orvosok és tanulók hullát bonczolás czéljából csak a rector engedélyével szerezhettek. Egy férfi hullájának bonczolásánál legfölebb 20. a nőénél 30 ember lehetett. A bonczolást csak az *nézhette*, a ki már két éven át tanúlt orvostant és a 3 ik évre fel volt véve. A ki egyszer már *látott* bonczolni, ugyanazon évben másodszor nem nézhette azt meg. A ki kétszer látta a dolgot, azt Bolognában többé nem eresztették a bonczoláshoz, kivéve ha női testnek bonczolását még nem látta, azt egyszer megnézhette. Ugyan ilyenek voltak Padua, Ferrara, Pisa orvosi iskoláinak szabályzatai. (Haeser I. 744).

[2]) Haeser. I. 744. stb.

ben teljesen megszünt létezni s a felsőbb tanulmány
terén ez által keletkezett űrt volt hivatva betölteni
I. (Nagy) Lajos király által alapított és V. Orbán pá
által 1367 szeptember 1-én jóváhagyott *pécsi egyete*
A pápai megerősítő bulla a pécsi egyetemnek ugya
azon jogokat engedi, melyekkel az 1365-ben alapíto
bécsi egyetem bírt, melyen Rudolf osztrák herczeg al
pító oklevelének értelmében az *orvostant* is tanítottá
A pécsi egyetem orvostanárai közől egynek sem isme
jük a nevét. A rendszer, melyet tanításuknál követte
szintén ismeretlen; de több okunk van arra, hogy
bolognait vagy páduait vegyük főiskolánk mintájául é
nem a párizsit. Nagy Lajos nápolyi és Velencze elle
viselt hadjáratai alkalmával Bolognával baráti, Pádu
val szövetséges viszonyban állott; míg Francziaorszá
gal mind a nápolyi ügyben, mind a pápai székhel
kérdésében ellentétben volt. Bologna és Pádua állo
tak ekkor a tudományosság élén és alig tehető fe
hogy az olasz származású és műveltségű király ne
ezen vele barátságban élő országoknak különben i
legkiválóbb egyetemeit vette volna mintául. A Róm
ban székelő V. Orbán pápa sem igen lehetett voln
hajlandó előnyt adni az iránta ellenséges Francziao
szágnak. A pápai szék 1465-ben a pozsonyi egyete
alapításnál is a bolognait rendelte mintául venni. Bo
logna befolyására vall az is, hogy Vilmos pécsi püspö
a canonjog tanszékére *Galvano Bethinit,* bolognai egy
temi tanárt hívta meg. A bécsi egyetemen a boncz
tant meghonosító *Geleazzo de Santa Sofia* a bologna
híres egyetemi orvos-tanári *Santa Sofia* családnak tag
volt, később maga is tanár Bolognában. A mi új egye
temünknek mintájául szolgáló bécsin is látjuk vele ér
vényesűlni a bolognai irányt. A *Varignana* orvos-ta

nári családnak egyik tagjával, később szintén bolognai tanárral, mint 1301-ben hazánkban működő orvossal már találkoztunk. A egész XIV. és XV. századokon át legtöbbnyire olaszokat látunk királyi orvosokúl alkalmazva. Ezen tényezők kétségtelenné látszanak tenni az olasz befolyást a pécsi egyetemen, melyen e szerint a szellem és a tanítás iránya sem lehetett másféle, mint az olaszországi főiskolákon.

Vették bár mintáúl Bolognát vagy Párizst, mindenesetre nagy haladást jelez gyógyászatunk terén az orvosi főiskolának felállítása, mert a gyógytan tanúlása ezentúl már nem szorítkozott egyedűl a szerzetesek zárdáira és ha igaznak fogadjuk el azon állítást, hogy a pécsi egyetem tanulóinak száma olykor meghaladta a 2000 et; ezek között az orvosi tudományokkal foglalkozók száma jelentékeny lehetett.

Zsigmond király a XIV. század vége felé alapította az *ó-budai egyetemet.* Ennek *orvos-tanára* volt *Clostein* (Colstein) *Simon*, az orvostan magistere, ki a budai egyetem képviseletében részt vett a constanzi zsinaton Volt-e kivűle az egyetemnek egykorúan más orvos-tanára? nem tudjuk; de ha — a mi ezen korban nem ritkaság, hogy egy egyetemen az orvostannak csak egy tanára van — egyedűli volt is, bizonyítja az orvostannak az ó-budai egyetemen tanítását.

A XV. század közepe táján megszünt ó-budai egyetem helyett 1467-ben megkezdődött a Vitéz János érsek közreműködésével Hunyady Mátyás király által *Pozsonyban* alapított egyetemnek működése, melybe Vitéz a többi között *Magister Petrust*, artium et *medicinae* doctort küldte tanárúl. Ezen egyetemünk a XV. század utólsó évtizedéig állott fenn.

Hunyady Mátyás király Budán tervezett egy nagyszerű egyetemet, melynek éjszaki oldalában — Heltai szerint — szép boltok, szobák és kamarák lettek volna az *orvosok, gyógyszerészek, borbélyok* és *betegek* számára. A nagy tervező halálával azonban a nagy tervek is sírba szállottak.[1])

Az eddig említett hazai és külföldi egyetemeken kívül hazánk határaihoz közel a XIV-ik században három híres egyetem keletkezett; Prága 1348; Krakó 1364; Bécs 1365-ben. Ámbár erre vonatkozólag kevés adattal rendelkezünk, nem szenvedhet kétséget, hogy ifiaink ezeket már a XIV. és XV. századokban is sűrűen felkeresték. Különösen feltehetjük ezt akkor, ha látjuk, hogy Bécs és Krakó egyetemein a XVI. században százakra megy a magyar tanulók száma. A XIV. és XV. században keletkeztek még Németországban: Heidelberg (1386), Lipcse (1409), Rostock (1419), Greifswald (1456), Tübingen (1471) és Schweiczban Basel (1459) egyetemei.

Noha a pécsi egyetem az ó-budaival és a pozsonyival egyidejüleg s ezeket túl is élve az egész tárgyalt korszakon át fennállott és így volt idő, mikor nálunk három főiskola nyujtott szakszerű orvosi képzést és Németország egyetemei hazánkra nézve Zsigmond korától kezdve kiváló fontosságot kezdenek nyerni; az előbbi századok püspöki és szerzetesi orvosi iskoláinak megszüntetésére okot épen nem látok. Azon körülmény, hogy János honti főesperes 1325-ben Esztergomban az orvostudományoknak (artium in medicinis) tanára volt, következtetni enged arra, hogy az érseki iskolában tanítottak orvostant. A múlt száza-

[1]) Felsorolt főiskoláinkról részletesen: Ábel J. Egyetemeink a középkorban.

dokban kimutatott szerzetes apátságok és kolostorok száma folytonosan szaporodott, (ezen időszakban mintegy 60 al) különösen a pálosoké, kiknek a XIV. és XV. századból való 33 kolostorát ismerjük.[1]) A pálos szerzetesek közől mint orvost említhetjük *Váradi Pált* 1484-ből,[2]) bizonyságáúl annak, hogy ezen rend tagjai is foglalkoztak orvoslással. A dömések körében ugyanezt bizonyítja az 1464 körűl élt *Nicolaus de Dacia*[3]) orvos. A premontreiek közől ismerjük 1330-ból *Jacobus physicus*-t, mint szent Lőrinczről nevezett háji prépostot, ki egyszersmind »comes capelle ipsius domini regis« — az udvari papok főnöke — volt.[4])

A renaissance és humanismus jelszavai alatt megindúlt szellemi mozgalom a tanulás vágyát, a sűrűen keletkező egyetemek a tanulásnak lehetőségét folytonosan fokozták. A XIV. században hazánkban is nagy erővel lép fel egy a művelődés terén csakhamar hatalmassá lett tényező; a városi polgárság, melynek gazdagságával aránylagosan növekszik a közművelődési és kiválóan a közjótékonysági intézmények száma. A szegényeknek kórházak nyújtanak segélyt, a vagyonos polgároknak orvosok állanak rendelkezésükre. Már nem csak királyok, de egyházi és világi főurak is tartanak házi orvosokat és az orvosi állás jövedelmező és tekintélyes volta hazánk fiai közől is mind többeket vonz ezen pályára. Az egyház sem viselkedik már olyan ellenszenvvel az orvosi tudomány iránt, mint azelőtt. A constanzi zsinaton jelen volt magyar követek, — kiket akkor a »Natio Germanica«-hoz

---

1) Rupp id. művében.
2) Weszprémi, cent. I. 194.
3) Weszprémi, cent. II. 179.
4) Linzbauer I. 162.

számítottak — hozzá járultak azon határozathoz, hogy a székesegyházi kanonokságok egy hatod része csak theologiae vagy juris doctoroknak, theologiae baccalaureusoknak vagy oly *medicinae magister*-eknek adassanak, kik a magisterium elnyerése után két, illetőleg öt éven át theologiát vagy jogot hallgattak, a társasegyházaknál fennálló kanonokságok pedig csak egyetemi rangfokkal bíró graduált egyéneknek.[1]) Ezen végzés az egyház embereit nemcsak feljogosítja az orvosi tudományokkal való foglalkozásra, hanem e szerint az orvosi magisterium lépcsőűl szolgál a magasabb egyházi méltóságokhoz és egyszersmind ösztönzésül arra, hogy az orvosi tudományokban kiképzett egyének más tudomány-ágban is kiképezve magukat, szélesebb ismeretkörhöz jussanak. Ezen felfogás sokáig uralkodik aztán hazánkban. Századokon át fogjuk látni, hogy az orvosok egyszersmind theologiae, philosophiae, olykor juris doctorok. Kiterjedt szellemi látókörrel bíró egyének, kik méltó díszét képezik a magyar tudományosságnak és ennek Európa művelt államai előtt nem csak becsületet, de kitüntetést is szereznek. *Giovani d'Ungheria* már 1461-ben a világhírű bolognai egyetemen *orvos-tanár* volt.[2])

A humanismus elterjedése a XV. században Olaszországban megtermette az eszmecserék élénkítésére való akadémiákat. Nálunk Hunyady Mátyás király udvara volt a humanista tudósok gyülekező helye, de ezen kívűl hazánk kiválóbb tudósai az olasz akadémiák mintájára megalakították a *„dunai tudós társaság"*-ot,[3]) mely-

---

[1]) Ábel id. mű 24.

[2]) Frankl V. id. műve 236

[3]) Ismertetésére l. Ábel Jenő: „Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság".

nek tagjaiúl említtetnek: *Julius Milius* I. Mátyás király udvari főorvosa és *Bartholomaeus Scipio* orvos is.[1])

Az itten tárgyalt két századon át legnagyobbára oly királyaink voltak, kik élénk érzékkel bírtak a tudományosság iránt: Róbert Károly (1308—1342), Nagy Lajos (1342—1382), Zsigmond (1387—1437), Hunyady Mátyás (1458—1490). — Hunyady János is levelezésben áll az olasz humanistákkal, Szilágyi Mihály kormányzósága idejében kelt a századok folyamán 1458-ig egyedűli törvényünk, mely iskolai ügyekkel országosan foglalkozik, mikor a tanulókat felmenti a vám fizetésétől.[2]) A tudomány már nálunk is általános becsültetésben kezd részesülni s ezen időszakban orvosaink között számos, a külföld előtt is ismert névre akadunk. Időrendben ismeretesek a következők: 1303 *Péter* királyi orvos és gyógyszerész Budán. — 1319 *Varignana Vilmos* Mladen bán házi orvosa, később Bolognában atyjának Bertalannak utóda az orvosi tanszéken. — 1330 *Jacobus* — Longobardus és de Placentia melléknévvel — Róbert Károlynak olasz származású kedvencz főorvosa, előbb a premontreiek háji prépostja, 1332-ben pozsonyi prépost s még ezen évben csanádi püspök; mint ilyen kisérte Károly királyt 1333-ban Nápolyba. Nagy Lajos őt 1343-ban zágrábbi püspökké nevezte ki, 1349-ben Budára tett utazása közben meghalt.[3]) *Bertholdus* — Perectoldus — cirolicus seu medicus regis 1332-ben Esztergomban házat vett, hogy Visegrádról oda átjárva legyen kényelmes otthona. A királyi orvosnak, úgy látszik, módjában állott kényelemszeretetét kielégítenie;

---

[1]) Wallaszky Pál: Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria. Posonii 1785. 91.

[2]) Corp. jur. decr. an. 1458. art. 10.

[3]) Linzbauer I. 164. Thuróczi cap. 97. Weszprémi I. 178.

mert már 1327-ben Pozsony megyében egy falu urá látjuk, melyhez Károly azon szabadalmat adja, hog abba mindenki szabadon telepedhet le.[1]) Magister *J hannes* physicust Pray Róbert Károly idejére említi kalocsai kanonokok sorában. *Nagy Lajos* korából i meretes *László* nagyváradi püspök királyi orvos. *A tonius Sirmensis* 1384-ben raguzai érsek, Máriának Zsigmondnak orvosa. A borsodi Szirma községből szá mazását kétségtelenné teszi Zsigmondnak 1418-iki, Szirmai család részére a birtokot megerősítő azon okl vele, melyben Antal raguzai érsek mint a család tag szerepel. A constanzi zsinaton Zsigmonddal megjele vén, tagja volt a Husz és Viclef tanait vizsgáló bizot ságnak, mint zsinati biztos működött a XIII. János pár ellen hozott határozat kihirdetésénel, majd követűl me XII. Gergely pápához Olaszországba[2]) Nevezetes itt a XVIII-ik század közepéig virágzott *Deméndy* magy nemes család keletkezése. Róbert Károly Olaszorszá ból magával hozott egy Benedek nevű sebészt, ki aztá itt pappá és nyitrai préposttá lett. Behívta Magyaro szágba két fivérét Miklóst és Bertalant s ezek egy kének unokáját *Lászlót* Nagy Lajos korában, mint k rályi orvost, nyitrai püspökűl, — mások szerint kalocs prépost és vicarius volt — találjuk, kinek kérésér Zsigmond 1419-ben a családot birtokaiban, a hon megyei Deménd — honnan a család nevét vette — Theezer, Udvarnok, Hebeta; Pestmegyében Új-Fal Nógrádban Halászi, Ludan, Galatoth községekben meg erősíti. Indító okúl Lászlónak orvosi érdemei vanna felhozva.[3]) *Colstein Simon* az ó-budai egyetemet kép

---

[1]) Linzbauer I. 165. Weszprémi II. 171. II./2. 461.

[2]) U. o. II./2. 1.

[3]) Weszprémi II./2. 64.—72.

viselte Constanzban s ott a zsinat alatt Zsigmond király orvosa volt. *Stock János* boroszlói kanonok, budai, majd szepesi prépost (1433—1464) Zsigmond, Albert királyok és Erzsébet királyné orvosa, tanácsosa és aulae Familiarisa. Zsigmond korából találjuk még *Miklós* esztergomi papot (1412), *Mihály* zágrábi kanonokot (1422) és Aeneas Sylviusnál *Joannes Hunnelburgensist, János* honti és *István* nyitrai főespereseket (1422) orvosokúl említve.[1]) *De Amelia Tamás* artium et medicinae doctor 1398 körül Kanizsai János esztergomi érseknek olasz származású orvosa. *Capodilista János Fer.* (1437 kör.) Zsigmond és Albert korában. *Erhardt* Albert özvegyének Erzsébetnek orvosa. *Megerlinus János* med. dr. 1441 előtt Erdélyben in villa Humperti (Hammersdorf) plébános volt. *Marquardus* medic. drt, mint zágrábi kanonokot említik (1450—1456) Czilley Frigyes és Ulrik és V. László király oklevelei *Thaddeus* mester Hunyady János orvosa. Az olasz befolyás legnagyobb mérvben érvényesűlt Hunyady Mátyás korában, ki az olasz tudósokkal valódi fényt űzött udvarában. Udvari orvosai kivétel nélkül onnan kerűltek ki: *Fontana Ferencz* a szépművészeteknek is tudora, Mátyás királynak legkedvesebb olasz diplomatája, kit a király gyakran használ küldetésekre, melyek közt kiváló sikerrel járt a Corvin János és Blanka milanói herczegnő között kötendő házasság ügyében. Hasonlóan ügyes diplomata *Bressai Ferencz* orvos, a királynak nápolyi Beatrixel való házassága ügyében követ, a király és királyné előtt egyaránt nagy befolyású ember. *Canano Baptista* orvost, a szép-

[1]) Weszprémi: Succincta medicorum biographia czímű művét számtalanszor kellene idéznem. Ezt fölöslegesnek vélem; mert minden kötetéhez van betűsoros névmutató mellékelve, és így a hol csak egyes orvosok nevét említem, a szíves olvasót bízvást utalhatom további felvilágosításért Weszprémihez, a hol az illető nevet könnyen feltalálhatja.

művészetek doktorát Beatrix királynénak nénje a ferrarai herczegné ajánlotta, mint oly tudóst a ki a ferrarai egyetemen előadásokat tartott. Bécsújhely ostrománál 1486-ban Mátyás oldalánál találjuk a kitűnő humanista és költő orvost *Julius Aemiliust,* a ki előbb egyedűl, később a kor leghíresebb humanistája Marsilio Ficino által maga helyett ajánlott *Valor Fülöp*pel együtt gondozta a köszvényben szenvedő nagy királyt. Az osztrák származású *Tichtel János* Bécsnek magyar kézre kerűlése után lépett Mátyás és különösen Beatrixnek, kit a badeni fürdők ajánlásával súlyos betegségből gyógyított ki, szolgálatába. *Antal* nevű orvosának Beatrix 1488-ban 124 frot fizettetett a körmöczi bányakamarával. Az udvarnál tartózkodott egy ideig *Joannes de Leonibus* casertai püspök is, kit egy ízben, mint a nápolyi király követét hosszabb időn át magánál tartóztatott a beteg Mátyás király és őt tudós és tapasztalt orvosúl dicséri.[1]) *Martinus* artium magister és medicinae doctor budai plébános 1485-ben Bécs elfoglalása alkalmával a király oldalánál van. Azonos ez Mátyás király és Vitéz János kedves astrologusával Ilkusch Mártonnal, a pozsonyi, majd a budai egyetemen a theologia jeles tanárával.[2])

Hunyady Mátyás király halála után aláhanyatlott a magyar királyi udvar fénye. II. Ulászló a királyi székre nem hozta magával nagy elődének hatalmas szellemét, de örökségűl reá maradt a királyi udvar nimbusa és más kitűnő férfiak mellett egy időre orvosi kitűnőséget is találunk Ulászló udvarában. Ez a ferrarai származású *Giovano Manardo* az orvosi tudo-

---

[1]) Csánky Dezső: I. Mátyás udvara Budapest, 1884. 58 stb. és Weszprémi.

[2]) Ábel: Egyetemeink 31. 41.

mánynak a XVI-ik században egyik legfőbb átalakítója. A király meghívására Budára jött udvari orvosnak, ezen állását a ferrarai egyetemen orvosi tanszékkel cserélte fel. Hazánk közéletének kiválóbb férfiaival, mint Frangepán Mátyással, Thurzó Elekkel és másokkal levelezésben állva, ezen úton közölte velök egyes betegségekre vonatkozó tanácsait s a Párizsban 1528-ban megjelent: »Medicinales epistolae« stb. czímű művében számos Budán kelt levele látott világot.[1]) II. Ulászló és II. Lajos királyok udvarában találjuk a nagyszebeni származású *Melchior Miklós* orvost és alchymistát. Ennek eljárása mutatja, mily szívesen látták ekkor az udvarnál a csodaszerű dolgokkal foglalkozó mestereket. Melchior: Processus universalis viae, tincturae, rubedinis et albedinis alchimicae artis magistri Nicolao Melchioris cibinensis transilvani sub forma missae feliciter incipit« etc. czímű művét II. Ulászló királynak ajánlotta, az alchymia segítségével igérvén kiírtani az antikrisztusokat, a törököket és orvosolni a király mindennemű baját.[2]) A szegény és gyámoltalan királyra igen rá fért volna a segítség. A mestert udvari orvosává tette és átörökítette fiára Lajosra is, a nagy tudós azonban nem igen lendített a királyi kincstáron. A sziléziai származású *Wirth György* tanúlmányai végeztével Olaszországból haza felé utazva Budán maradt II. Lajos udvari főorvosának. Később a papi rendbe lépett s Lajos őt »Budissinae Lusatiorum Decanus«-á nevezte ki. Meghalt 1524-ben.[3]) Utódául 1525 márczius 13-án *Mota Jakabot* találjuk említve, kit ekkor a király a Ráczkevén betegen fekvő Radich Bos-

[1]) Haeser II. 132. Fekete id mű. 97.
[2]) Weszprémi II. 128.
[3]) U. o. 207.

syth naszádos ezredeshez küld ki és részére 20 frt útiköltséget utalványoz.[1])

Ezen királyi orvosokon kívűl már magános egyházi és világi főurak, sőt városok szolgálatában álló orvosokat is ismerünk: Váradi Péter kalocsai érsek 1492-ben az apoplexia által sújtott Kinizsi Pálhoz Temesvárra udvari orvosát az olasz *Branche*-t küldte át. Thurzó János udvarában van az olasz *Gazius Antal*. A lindaui származású *Eck Bálint* orvos Thurzó Elek gyermekeinek nevelője, később Bártfán tanár. *Vangio Francus* a XV. század végén erdélyi származású orvos. A brassói *Brenner Márton* orvos, ki a XV. század végén Bécsben és Baselben tanúlt, volt Bonfiniusnak első kiadója.[2]) *Bezdédy Miklós* orvos, 1515—1520 táján, ugocsamegyei bírtokos nemes. *Kassai János Antal* Baselben, Páduában, Tübingában tanúlt, itt lett doktorrá 1523-ban. Kiváló műveltségére vall levelezése Rotterdami Erasmussal. A mohácsi vész után Lengyelországba vonúlt, hol a főuraknak volt kedvelt orvosa. A *zsidó orvosok* helyzetére jellemző Gergellaki Buzlay Mózes országbirónak 1511-iki rendelete, melyben a budai polgároknak tudtukra adja, hogy a király által Pozsonyból Budára meghívott *Zachariás* tekintettel azon szolgálatokra, melyeket tudományával a királynak és sokaknak tett, felmentetik a zsidósüveg viselésének kötelezettsége alól.[3])

A városokban működött orvosokra vonatkozó tudósításaink száma csekély ugyan, de jellemző. Nagy-Szombat 1394-ben Stibor vajda orvosának „*Johanni* medico« 2 frtot adott. Pozsonyban 1412-ben *Andre*

[1]) II. Lajos kir. számadás könyve. Tört. tár 1879. XXII. 116.
[2]) Frankl V. id. műve.
[3]) Linzbauer I. 266.

der Artzt említtetik. Bártfán a városi számadások 1436-ban egy helyen megemlítik: »dedimus *dem Artzte* super una galea fl. auri 3«, ugyanazon év taxa kimutatásában *„medicus testiculorum"*-ot említenek. Körmöczbánya 1442-iki adólajstromában *„der Artzt"*, Nagy-Szombatban 1444- és 1447-ben *Gregor Artzt* mint a városi képviselő testület tagja szerepel.[1])

Mennyire mehet azoknak száma, kiknek emlékét elmosta a hazánk oklevél anyagában mongol, török, német ellenség és méginkább az avatatlan kezek által okozott pusztitás, — ki tudná megmondani. Az eddig felsorolt orvosokról szóló tudósítás is több érdekes tanulságot szolgáltat. Az ismert orvosok jelentékeny része a szerzetes és világi papság soraiból kerűl ki most is, de most nálunk is azon máshol nem épe szokatlan jelenséget látjuk, hogy az orvosi tudományban kiképzett világiak kedvező alkalom adtán a papi rendbe lépnek, mely az orvostudorok előtt megnyitja a magas egyházi méltóságokat, melyeket királyaink oly bőkezűen osztogattak udvari orvosaiknak, hogy ezen pálya valóban kivánatossá lehetett. A főpapok orvosi érdemeik méltánylásáúl külön kitüntetéseket nyernek, a királynak tanácsosaivá, aulae familiarisaivá lesznek, mely állásokban nemcsak magok boldogúlnak, de rokonaikat is boldogítják. Fontana Ferencznek fivére egri püspök-bibornokká lett. Benedictus ab Italia, Róbert Károly chyrurgusa, nyitrai püspök, behívja testvéreit, kik megalapítják a gazdag magyar nemes Deméndy családot. Nem a papi állás szerez tekintélyt az orvosi tudománynak, hanem ez juttat magas méltósághoz és vagyonhoz. A királyi udvar diplomacziai küldetésekre használja az orvosokat, a városok taná-

[1]) Demkó: A felső magyarországi városok életéről. Budapest, 1890. 101.

csukba választják őket. Olasz orvosok nálunk kezdik gyakorlatukat, aztán hazájok egyetemeire mennek ta nárokúl, de viszont egyetemi tanárok elhagyják szé küket, hogy a magyar királyi udvarnál foglaljanak állás Magyar származású orvosok nemcsak itthon űznek gya korlatot, de külföldön is tekintélyes állást foglalnak el: *Giovani d' Ungheriát* a bolognai egyetemen láttuk a szintén magyar *Praemarton Mihály* orvos 1505— 1508-ig a bécsi egyetem rectora volt. Brenner Már ton Bonfinius kiadása által előkelő helyet nyert a ma gyar humanismus történetében. A gyermek gyógyá szat terén az eddig általában ismert irodalmi művek közt legelső volt a fiumei *Bagelardo Pál*-nak Páduá ban 1472- és 1476-ban megjelent műve: *„Libellus de infantium aegritudinibus ac remediis“.*[1])

A tudományok újra éledésével megindúlt szellem mozgalomnak következménye volt, hogy a humanisták rendszerint több oldalúan képezték magukat. Így az orvosi tudományokat tanúlták olyanok is, kik azt nem gyakorolták. *Janus Pannonius* pécsi püspök, *Galeott* udvari csillagász jártasak voltak benne. *Beatrix* király néról Bonfinius Galeottival és Naldinussal egyezően ál lítja, hogy korának minden tudományában jártas vol és az orvosi tudományban különösen jelentékeny isme retekkel bírt. E téren megelőzte őt Róbert Károly neje *Erzsébet,* a ki 72 éves korában köszvényben szenvedve egy angyaltól, mások szerint egy öreg remetétől tanúlta meg a csodás hatású *királynő víz* (Eau de la reine készítésének módját, a mi részére helyet biztosít az orvosi történetben.

---

1) Haeser I. 805.

b) Gyógyszerészek.

Az orvosi tudomány fejlődésével lépést tart a gyógyszerészeté is. A mint mindinkább alkalmazásba jönnek az összetett gyógyszerek, sürgősen előtérbe lép a gyógyszertárak szükségessége is. A gyógyszerekkel való kereskedés a XV. század végéig csaknem kizárólagosan olaszok kezében volt, kik összetett gyógyszereket is nagyban készítettek és küldöztek szét. A salernoi iskola fejének *Nicolaus Praepositus*-nak »Antidotarium«-a (1140) és az alexandriai *Nicolaus Myrepsus*-nak »Dynameron«-ja (1270—90) mellett tekintélyek: *Christoph. de Honestis* »Expositio antidotarii« (1300), *Asculumi Saladin* tarenti és *Quiricus de Augustis* vercellii orvosok »Lumen apothecariorum«-jai (XIV. század) és az 1489-iki »Ricettario fiorentino«.[1]) A nálunk működött olasz, és legnagyobbrészt Olaszországban képzett magyar orvosok legvalószínűbben ezeket használták gyógyszerészeti gyakorlatuknál. Azt látjuk ugyanis, hogy az orvosok nálunk egyszersmind gyógyszertárakat is tartanak, noha már önálló gyógyszerészeket is ismerünk ezen korban. 1303-ban *Péter* budai orvos és gyógyszerész szőllejét az esztergomi szt. István kórház papjai felmentették a tized alól. Egy 1346. decz. 2-án kelt okiratban magister *Gekminus apotecarius domini regis* nevére akadunk.[2]) Ennek fia volt azon László (filius Gekmeny Apothecarii), akinek — örökös nélkül halván el — hontmegyei Zaazd nevű birtokát I. Lajos király 1352-ben magister *Zerechennek,* ki »fidelis Apothecarius ipsius domini Ludovici regis et comes came-

---

[1]) Haeser I. 480, 666, 847—849.

[2]) Anjoukori okmánytár IV. id. Schwarz J. „Gyógyszerészi közlöny“ 1891. 305.

rarum suarum Quinque ecclesiensium«-nak czímeztetik adományozta.[1]) 1375-ben *Synock* és *Baranch* nevű budai gyógyszerészekről van szó; 1392-ben *Rauchar Zsigmond* és *Péter* gyógyszerészek házairól tétetik említés; 1397-ben a győri káptalan előtt *Gothfrid* budai polgár és gyógyszerésznek neje egyezséget kötött Kozma győri polgárral.[2]) Bártfán 1442 ben *Johannes apotecarius*-ról van szó; Körmöczbányán *Kristóf* »der Apotecer« 1499-ben és 1505-ben a városi tanács tagjai közt foglal helyet.[3]) II. Ulászló 1494-ben *Engerhard*, 1495-ben *Valentinus* budai gyógyszerészeknek fizetett ki mécsesekért és gyertyákért nagyobb összegeket.[4])

Budán e szerint az egész XIV. és XV. századon keresztül állandóan követhetjük a gyógyszertár nyomát, sőt tekintve, hogy egyidejűleg több ízben említtetik 2—2 gyógyszerész és hol »apothecarius budensis«-ről, hol meg »apothecarius regis«-ről levén szó, bízvást feltételezhetünk egy udvari és egy városi gyógyszertárt. Bártfa és Körmöczbánya gyógyszerészei mutatják, hogy kisebb városokban is van már gyógyszertár a XV. században s ez után alig lehet kétséges gyógyszertárak létezése a nagyobb városokban. A kórházak mellett szükségképen kellett gyógyszertáraknak lenniök.

Ezen korbeli »Apotheca«-ink úgy látszik se jobbak se rosszabbak nem lehettek a külföldieknél; melyek gyógyszertár mellett egyszersmind czukrászdák és fűszerkereskedések is voltak.[5]) A budai jogkönyvnek már idézett helye (110) mutatja, hogy a budai gyógyszerészek ruhaneműeket és rőfös árúkat is tartottak, mitől őke

[1]) Weszprémi IV 270.
[2]) Schwarz id. helyen.
[3]) Demkó id. mű. 105.
[4]) Weszprémi IV. 274.
[5]) Haeser I. 848.

a városi törvény tiltotta el. A XVI. és XVII. századbeli polgárnők ozsonáihoz is még a gyógyszerészek szolgáltatják a »confect«-eket.

A gyógyszerészek képzéséről intézkedő törvényünk vagy rendeletünk még nincsen. Ha azt a XVI. és XVII. században is úgy látjuk még, a XIV- és XV-ben sem lehetett másként, mint hogy a gyógyszerészek felvett tanulóikat kiképezték és önálló üzlet nyitására képesítették.

A városi gyógyszertárak fölött, mint azt a budai törvénykönyvben látjuk, a felügyeletet a tanács gyakorolta épen úgy mint Hamburgban, hol 1373-ban a tanácsnak két tagja (Die Krude Herren) volt megbízva a gyógyszerek beszerzésével. A gyógyszertárak fölött gyakorlandó orvosi felügyeletről Németország történelmi emlékei is csak 1426-ig mennek vissza, mikor Ulmban, majd 1461-ben Majnai Frankfurtban a felügyeletet a városi orvosra és két tanács-úrra bízták. Hasonló intézkedéssel nálunk csak a XVI. században találkozunk.

c) Seborvosok, fürdőzők.

A XIII. században Európa nyugati államaiban teljes erőre fejlődött czéhrendszer a tudományos életre is hatást gyakorolt. A párizsi fürdőzők és borbélyok érdekeik védelmére czéhbe állottak össze, hogy egyesült erővel biztosítsák maguknak a kisebb sebészeti műtéteket. Az egyetemet végzett orvosok ezzel szemben állást foglalva, szintén testületileg szervezkednek, mire a sebészek is megalakítják czéhüket a sebészet terén korszakot alkotásra hivatott „*Collège de st. Côme*-t, melyet a XIV. század elején *Jean Pitard* szt Lajos király seborvosa biztos alapokra fektetett. Erre megkezdődött a küzdelem. Az orvosok méltóságukon alúl

állónak tekinték a borbélyokkal és sebészekkel vetélkedni s a párizsi orvosi kar odáig vitte a dolgot, hogy 1350-től kezdve az orvosi tudomány baccalaureusainak esküvel kellett fogadniok, hogy sebészi műtéteket végezni nem fognak. A fürdőzők és borbélyok 1372-ben V. Károlytól jogot nyertek a kisebb műtétek végzésére, mire aztán a tulajdonképeni sebészek magukra nézve lealázónak tekinték a törésekkel, ficzamodásokkal, érvágással foglalkozni és igyekeztek a magisteri czím elnyerésével jogot szerezni a belgyógyászat gyakorlására. A káros villogásnak véget vetett 1416-ban a kiegyezés, mely szerint a Collège de st. Côme-t bevették az egyetem ötödik fakultásának s ezt a borbélyok is látogathatták. Ezen küzdelem közben a Collège jeles tagja az olasz *Lanfranchi* († 1306) és követői *Henri de Mondeville* († 1315 ut.). *Yperman* († 1329 ut.), majd a középkor legtudományosabban képzett sebésze *Guy de Chauliac* (XIV. század) orvos, Mondini nyomain haladva, tudományos alapokra fektették a sebészetet és felüditő visszahatást gyakoroltak Itáliára, a hol a XV. században *Pietro di Argelata* († 1423) bolognai, *Leonardo Bertapaglia* († 1460) páduai tanár és *Marcello Comano* velenczei orvos tartják fel ezen téren továbbra is az elsőséget Olaszországnak.[1]) Guy de Chauliac érdekes példát mutat arra, hogy orvosok befolyásos állás szerzése végett belépnek a papi rendbe. Ő mint híres orvos és sebész lett pappá, VI. Kelemen, VI. Incze és V. Orbán pápák udvari orvosává és, mint maga mondja, »commensalis capellanus«-ává. Mutatja egyszersmind azt is, hogy a papokat a sebészi gyakorlattól tiltó egyházi rendeleteket még a pápai széknél sem vették szigorúan. Reánk

[1]) Haeser 1. 763—788.

nézve ez annál érdekesebb, mert a XIV-dik századból ismert chirurgusaink között is van főpap.

Királyi sebészeink közől ismeretesek: *Benedictus ab Italia*, Róbert Károlylyal jött hazánkba, itt mint udvari sebész pappá lett és 1316-ban nyitrai püspökké. Meghalt 1330-ban. Az udvari tisztségben utódjául látjuk szerepelni a már az orvosok közt említett *Bertholdus-Perectoldus* »cyrolicus seu medicus regis«-t. Mátyás királynak neje Beatrix 1487-ben nénjétől a ferrarai herczegnétől kér ügyes sebészt. Eleonora herczegnő *Floreno Egano* mestert, a szépművészetek doktorát, a ki a ferrarai egyetemen is tartott előadásokat, küldte Budára. Az orvos és a sebész közötti jelentékeny társadalmi különbségre mutat, hogy míg az úgyanakkor Ferrarából Budára indított Canano Baptista orvos előlegűl 100 forintot kapott, Egano mester csak 50-et.[1]) II. Lajos király udvarában voltak 1525-ben *Sylvester* chyrurgus és a királyi fürdőben állandó lakással bíró *Gregorius* borbély.[2])

Képeztettek-e hazánkban ezen korban tudományos értelemben vett sebészek? erre semmi adatunk nincsen, sőt azon körűlmény, hogy Mátyás Budán tervezett egyetemén a *borbélyok* számára akart külön helyiségeket berendezni, arra látszik mutatni, hogy nálunk a sebészetet épenúgy borbélyok és tudományos készültség nélkül csak gyakorlati úton szerzett ismeretek alapján képzett egyének gyakorolták, mint Németországban. Mátyásnak azon borbélya, kinek, mikor Bécsújhelyt bevette, a városban értékes házat ajándékozott, egyszersmind tábori sebész lehetett. Borbé-

---

[1]) Csánky: id. mű. 60.

[2]) II. Lajos számadási könyve id. hely 96, 144.

lyokat ilyenekűl alkalmazva a későbbi századokbai folytonosan látunk.

Benedek sebésznek a papi rendbe lépése, Perec toldus királyi orvosnak egyszersmind chyrurgusi minő sége és a Beatrix királyné által Eganora halmozot dicséretek legkevésbbé mutatnak arra, hogy nálunk a sebészetet lealacsonyitó foglalkozásnak tekintették volna Borbély és seborvos czéheink még nincsenek, — leg alább tudtommal a legrégibb borbély — czéhlevél, a debreczeni 1583-ból való, — s ha a későbbi időben ke letkező ilyeneket a régi czéhek lenézik, azt csak a városi polgárság minden újítástól irtózó conservativis musának róhatjuk fel.

Az előző időszakban a szerzetesek által fentartot fürdők száma a kolostorok szaporodásával növekszik Olyan helyeken is birtokukba vették a papok a meleg forrásokat, hol székházuk nem volt. Így látjuk ez az esztergomi kereszteseknél, kik 1392 előtt már bír ták a Visegráddal szemben levő Maroson a fürdőt, azt tőlük a mondott évben Miklós fürdőző (balneator bírta bérbe 16 frt 100 denár évi bérért.[1]) A buda felső hévvizeket a budai káptalan, az ó budai és a margitszigeti apáczák bírták.[2])

A városoknak fejlődésével a közegészségügy min den terén nagy haladást tapasztalunk. A felvidéki vá rosaink majd mindenikében már a XV. században elő forduló »Bader Gasse«-k mindmegannyi fürdőt jeleznek a falakon belűl, melyek mind városi tulajdont képez nek, oly annyira, hogy az a kiváltságlevelekben is ki van emelve. I. Lajos király 1376-ban Nagy- és Felső Bánya városok részére adott privilegiumában megen

[1]) Linzbauer I. 207.
[2]) Magy. tört. tár. XII. 24. 51.

gedi a polgároknak, hogy az általuk építendő fürdőket más bányavárosok módjára szabadon bírják és használják.[1]) Selmeczbánya számadása már 1373-ban (item $^1/_2$ fl in *balneo*) említi a városban volt fürdőt. Pozsonyban 1309-ben a városi kórházhoz közvetlenűl volt építve a fürdő. Bártfának napjainkban híres fürdője már a XIV. században jelentékeny lehetett. 1400-ban fürdőzők bérelték azt ki évi 80 kassai forintért. 1426-ban új fürdőszobákkal nagyobbitották meg s a munkások díja, kik az *új* fürdőben dolgoztak, tetemes összegeket vett igénybe. Miklós mester az új fürdőhöz készített új kútért egy alkalommal 1800 denárt vett fel. Ez a kifejezés: »1432 der bader hat verbaut off dy badstobe *Lasla exterius* fl. 28«, arra vall, hogy a külső fürdőn kívűl bent a városban is volt fürdő. Lőcsének egyik, a mai zárda-útczán volt fürdője 1470-ben csere tárgyát képezte, a város a karthauzi szerzeteseknek adván azt át. Körmöczbányának fürdője rendbehozása 1450-ben 150 kamarai forintba kerűlt. Eperjes számadásaiban 1442-től kezdve érdekesen követhetjük a városi fürdők kezelésének menetét. A mondott évben a város új caldariumot készíttet 6 frt költségen. 1450-től 1498-ig a város maga kezelte a fürdőt és fizette a fürdőzőt. Ezentúl a fürdő mindig bérbe van adva. Jellemző, hogy míg azelőtt mindig csak egyszerűen *balneator*-okról van szó, 1498-tól kezdve a fürdő többnyire *magister*-ek kezén van, kiket következetesen megkülönböztetnek az egyszerű balneatortól. 1498-ban Magister Lasellus, 1503-ban Magister Georgius, 1505-ben Magister Lucas, 1509-ben Magister Bernhardus évi 5—10 arany forint bért fizetve bírták a fürdőt; mig 1499-ben Johannes és 1500-ban Antonius egyszerűen csak balneatorokúl említtet-

---

[1]) Linzbauer I. 196.

nek. A fürdő rendben tartása a bérbe adás mellett is a várost terhelte. 1504-ben a város az egész bért beépítette a fürdőbe és azon felül a kemenczére 13 frtot, a mi mutatja, hogy a város nem üzleti, hanem tisztán csak közegészségi érdekből tartotta fen a fürdőt. A városi hatóságoknak a köztisztaság iránti élénk érzékére vall a Nagy-Szombatban a XV. században divatozott azon szokás, hogy a városi építkezéseknél dolgozó kőművesek és ácsok szombatonkint a várostól nem borravalót, hanem *fürdőpénzt* (padgeld) kaptak. E szokást Németország területén Ausztriában épen úgy feltaláljuk, mint a sváb felföld vagy a Rajna-mellék városaiban és Lengyelországban is.[1])

A fürdőzők czéhszerű szövetkezéséről ezen korban határozottan mit sem állíthatunk, de a felhozottakban kétséget kizáróan látjuk, hogy a fürdőket gyakorlott mesterekre bízni már rendes dolog. Az Eperjesen 1498 óta oly sűrűen emlegetett *magisterek* fürdőző mesterekre vallanak. Németországból jöttek-e ezek, vagy már itt képeztettek ki czéhszerűen? eldönteni bajos lenne. Tekintve, hogy egy városban 11 évi időközben 4 magistert találunk említve, hajlandó vagyok az utóbbit hinni. A városi élet legtöbb intézményével együtt honosúlhatott meg nálunk a fürdőzőké is és ezeket a gyógyászat terén nem tarthatjuk csekély jelentőségűeknek, tudva, hogy Németországban ezen korban a fürdőzők épen úgy végeztek kisebb sebészi műtéteket, mint a francziaországiak.

---

[1]) Demkó id. mű. 108. — A pénz értékére nézve megjegyzem, hogy Eperjesen 1498-ban 1 köböl zab ára 7 denár volt. Ma ugyanannak ára $4^{1}/_{2}$ frt.

d) Kórházak, szegényházak, jótékonyság.

A városi életnek kifejlődése mindenütt áldásosan hatott a közügyek fejlődésére. A nemesség által olykor lenézett, máskor folytonosan növekedő gazdagodása miatt irigyelt városi polgárság elkülönözött állásában önmagára volt utalva és maga gondoskodott minden szükségleteiről. És azt látjuk, hogy míg az országos kormány a közegészségügyet egészen figyelmen kívűl hagyja, városaink, szük körükben ezen a téren számos üdvös intézkedést tesznek. A város alapításával úgyszólván egyidejűleg alapítják meg kór- és szegényházaikat s gondoskodnak azoknak kellő ellátásáról. A czéhélet szoros kapcsolatba hozza az ugyanazon munkaágakkal foglalkozókat. A polgárok egymásra levén utalva, egész életüket a kölcsönös segélyezés elvére fektetve rendezik be. Városaink törvénykönyvei és statutumai rendesen legelső kötelességévé teszik a tanácsnak, gondoskodni a templomokról, a kór- és szegényházakról, az árvák és özvegyek ügyeinek elintézéséről, a kórházak közterheket nem viselnek, folytonos fejlődésöknek mindig megújúló forrásai az adományok és végrendeleti hagyományok, melyekre a hatóság ügyel fel.

A XIV. és XV. századon át számos városi kórház keletkezett, részint kifejlődött. A hatóság az ezek fölött való felügyeleti jogát mindig féltékenyen őrízte. *Pozsonyban* hosszú pör folyt a város és a szent Ágoston rendű szerzetesek között a kórház gondozása miatt. Az 1309 ben kötött szerződésben végre Lantelinus, a rendnek magyarországi perceptora kénytelen volt beleegyezni, hogy a gondnokot a városi hatóság válassza s ez a rend által állásától el nem mozdítható, míg a

város vele meg van elégedve. A városi gondnok kezeli a kórház vagyonát, ellátja a betegeket, a rend csak az egyházi ügyekről gondoskodik.[1]) Zsigmond király 1392-ben megerősítette *Kassa* polgárainak azon jogát, hogy az *őseik* által a betegek, a szegények ápolása és élelmezése végett alapított, jószágokkal megadományozott kórházat továbbra is magok kormányozzák. *Ujbánya* kórházához Henschmann Izienkel körmöczi kamaragróf templomot építtetett, melynek Zsigmond 1393-ban Magaspart (Hochstätten) bírtokot úgy adományozta, hogy annak jövedelmeit Henschmann közvetlenűl, utódai pedig a városi hatóság közbejöttével tartozzanak a templomnak és szegényeinek átadni.[2]) A kórházak gazdag javadalmazására és különjogaira nézve kiváló *Beszterczebányának* 1303-ban alapított kórháza. Ennek II. Lajos király 1524-ben 22 jobbágytelket összes tartozékaival és 2 malommal együtt ajándékozott azon joggal, hogy a város határában a Garamon más malmot állítani, a polgárok gabonáját máshol őrölni nem szabad, a vidéki molnárok a város piaczán csak saját szükségleteikre vehetnek gabonát. A városban más kórházat állitani nem szabad és a város kórházába idegenek nem fogadhatók fel, csak városbeli 22 szegény. A kórház fölött a felügyelet itt is a hatóságot illeti.[3]) *Körmöczbányán* a hatóság 1393-ban megerősíti a kórházat eredetileg adományozott és hagyományok által növelt ingatlan bírtokaiban. *Nagy-Szeben* tanácsa 1386-ban Phaffenheim Péternek azon feltétel alatt ad kölcsön 9 arany márkát, $^1/_2$ font ezüstöt és 113 forintot, hogy azt a kórház gazdájának akkor tar-

---

[1]) Linzbauer I. 150.

[2]) U. o. 210 és Rupp id. mű, I. 672.

[3]) U. o. 655.

tozik visszafizetni, mikor annak szüksége lesz rá. *Eperjes* hatósága több ízben védelmezte a papokkal szemben a XV. században már állott Xenodochiumát. 1498-ban hospitalarius — a kórház felügyelője — dominus Martinus, 1502-ben Balthasar. A *pécsi* kórház 1393-ban, a *miskolczi* 1407-ben, a nagy-bányai 1408-ban említtetnek. Bakács Tamás esztergomi érsek 1505-ben teljes búcsút hirdetett mindazoknak, kik a *lőcsei* régi kórházra adakoznak. *Bártfa* XV. századbeli számadási könyvei 1431-től kezdve többször jegyeznek fel a kórházra hagyott összegeket s maga a város évenkint 100 frtnyi bért fizetett a kórháznak földje vagy házáért.

A vallásos buzgóság és a keresztény emberszeretet áthatotta a városi társadalomnak minden rétegét. A hatóság hivatalos gondoskodása mellett társulatok keletkeztek a jótékonyság gyakorlására; ilyenek voltak a szegények egyesületei — Elende Brüderschaft. — A lőcsei 1416-ban keletkezett. Szabályai közt legelső czél: Isten tisztelete és gondoskodás a szegények nyomorának enyhítéséről. Belépéskor minden tag fizetett 2 tallért, azután évenkint 12 dénárt. A jövedelemből segélyt osztogattak a kórház, a szegények háza és szegény tanulók közt, a társaságnak beteg tagját ápoltatták. Matheóczon (Szepes m.) 1823. junius 24-én ünnepelték meg az 1323-ban keletkezett Johannis Brüderschaftnak, az előbbivel azonos czélú szt. János egyesületnek 500 éves jubileumát.

Az ezen korban nálunk is kifejlődött czéhéletnek egyik legszebb jellemző vonása volt a czéhtársak közt uralkodó kölcsönös segélyezés elve. A czéh szállója a városba betegen érkező mesterlegénynek szükség esetében kórháza, mindenesetre menedékhelye; mert a czéhbe felvétel tagjává tette őt a czéhcsaládnak, mely

szükségében gondoskodik róla. A legények ládájánal összerakott forintjait a szerencsétlen társak segélyezé sére fordítják. A beteg mester igen ritkán szorúlt se gélyre; mert a czéh a legjobb munkáslegényt állítja műhelyébe s az üzlet fenakadás nélkül folyik. A beteg és családja így nem esnek a közállománynak terhére Az alapitványokkal rendesen jól ellátott kór- és sze gény házak eléggé képesek teljesíteni nemes hivatásu kat a városnak segélyre szoruló nyomorultjai irányában

A falusi nép inkább szorúl e részben az egyház támogatására, mely nem is vonja el segélyét, sőt in kább — amint említők — még a városi kórházakat is működése körébe igyekszik vonni. Fentartja régi kórházait s az új rendházak alapitásával kórházainak számát is szaporítja.

e) Balhiedelmek. Járványok. Orvosrendőrség.

Sajátságos természete az emberi észnek, hogy nem ritkán épen akkor téved meg, mikor legszenvedélyesebben kutat az igazság után. A XIV. és XV-ik század nagy humanistái fel akarják szabadítani a gondolkodást a scholasticismus bilincsei alól, meg akarják tisztítani a tudományt a keresztény mysthicismustól és a régi görög irók iránt érzett lelkesedésük visszaragadja őket a pogánykor mysthicismusának körébe. Az arabok útján hiányosan és elferdítve megismert görög írók tökéletesebb ismerése a tudományba becsúszott balhiedelmeket: az astrologiát, cabbalát, mágiát tökéletesebb alakban fejtik ki. *Petrarca* a humanismus kezdetének legnagyobb alakja elitéli azokat a XIV. század közepén; *Marsilio Ficino* és *Pico della Mirandola* a humanismus legkifejlettebb korának legkiválóbb alakjai teljes uralomra juttatják azokat a XV-ik század

végén. »Ficino a bolygók befolyásának tanát s a lélek természetének kifejezésére alkotott mythosokat többre becsülte az ideák elméleténél, melyben az értelem a legmélységesebb problemákat logikus alakban kapja. A renaissance szenvedélyesen foglalkozott oly ködös eszmékkel, melyek képzeletét megragadták. Pico átlátott az astrologikus szemfényvesztések hiúságán, de a cabbala mysticismusának és bűbájos badarságának áldozatúl esett«.[1]) Olaszország egyetemein tanszékeket állítottak az astrologiának. Astrologusok tanácsa nélkül nem fogtak házépitéshez, üzletberendezéshez, nem fogadtak vendégeket, nem házasodtak, sőt III. Pál pápa még consistoriumot sem tartott.

Ha ezek a humanismus hazájában ennyire virágzottak, nem csodálhatjuk, hogy nálunk az olasz befolyás fénykorában, különösen mikor Mátyás király Magyarországból második Olaszországot akart elővarázsolni, ezek szintén erős lábra kaptak. Mátyás épenúgy mindenhova, még hadjárataira is magával hordta astrologusait, mint az olasz fejedelmek. Vitéz János érsek egyetemének megalapítása előtt a csillagoktól kért tanácsot.

A hiszékenység kizsákmányolására mindig és minden körből akadtak emberek. Így orvosaink között is. *De Dacia Miklós* magyar predicator rendű orvos szerzetes; *Márton* orvos, budai plébános, épen úgy foglalkoznak az astrologiával, mint az olasz *Valor Fülöp*, kit Ficinio a csillagokból Mátyás király részére hosszú életet igérő jóslat hatása alatt küldött Budára. Hogy a nagy király a horoskopok fényes igéretei daczára oly korán elhúnyt, azt természetesen csak ellenséges csillagzatok közbejötte okozhatta. Ezen kornak orvosai

---

[1]) Lewes-Bánóczy id. mű. II. 273. 281.

a járványok okozóiúl a csillagok állását tekintik, a kórtünetek mineműségéről azoktól kérnek tanácsot. A XVI. század elején hazánkban II. Ulászló udvarában működő *Giovanno Manardo* a legelsők között szólal fel ezen kóros irány ellen, mondva, hogy az orvosok saját és betegeik érdekében helyesebben tennék, ha vizsgálataiknál inkább a vizeletet vizsgálnák, mint az égboltozatot és inkább figyelnék meg az érverést, mint a csillagzatok állását.

A szerte dívó alchymia ábrándjaitól sem maradtunk távol. *Melchior Miklós* orvosunk »bölcsek köve« a testi bajokat épen oly alaposan gyógyította és hosszabbította meg az életet, mint pályatársainak hasonló készítményei.

A legmagasabb műveltségű körökben divatozó babonák és balhiedelmek mellett szerte virágzott a bűvölés, kuruzsolás, és a boszorkányok üldözése már erősen felütötte fejét. Nagy Lajos 1351-iki decretumának végén a hűségi esküformában az alattvalók köteleztetnek arra, hogy az *emberetetőket, bűvösöket, bájosokat* igazán megmondják, megnevezik, kiadják.[1]) A budai jogkönyv is intézkedik a *bűvösökről, boszorkányokról,* rendelvén, hogy a kit bűvölésben találnak, fején zsidósüveggel, melyre szent angyalok vannak festve, egy létrára ültetve körül kell hordozni a városban. Azután egy pénteken, mikor legtöbb ember jár — alkalmasint hetivásárkor — reggeltől délig legyen kiállítva a szégyenoszlopnál, írják be a városi könyvbe a miben vétkezett és a bűnöst mint eretneket elevenen égessék el.[2]) Zsigmond király 1387-ben Károlyi Merhárd fiait feljogosítja arra, hogy a *bűbájosokat, boszorkányokat*

[1]) Corpus juris 170.
[2]) 331. pont.

bármely községükben szabad hatalmukban legyen vétkeik mineműségéhez képest *kínokkal faggatni, felakasztatni, levágatni, karóba húzatni* és *egyéb halálnemekkel kivégeztetni.*[1]) A boszorkányperek virágzásának koráúl nálunk a XVI.—XVII. századokat tekinthetjük, talán csak azért, mert régibb időkből arra vonatkozó adataink hiányzanak, de látjuk, hogy azon szerencsétleneket a XIV. századnak babonás szelleméből kifolyóan már akkor is kegyetlenűl üldözték a hatóságok és magánosok.

A balhiedelmek áldozatainak számát ezen korban igen szaporíthatták az ekkor fellépett egészen ismeretlen járványok. Soha sem vittek végbe az emberi életben nagyobb pusztítást a járványok, mint a XIV. és XV. századokban, mikor először lépnek fel: a *fekete halál*, a *bújakór*, a *szent János táncza*, az *angol láz* és a *scorbut*.

A *fekete halál* — mors nigra, febris pestilentialis — 1346-ban jelent meg először a földközi tenger partjain. Italia éjszaknyugati partvidékéről a Baleárokon át Spanyolországba, innen Francziaországba, Németalföldre, Angliába, majd Németországon át 1349-ben hazánkba eljutott, itt is oly borzasztóan szedve áldozatait, mint mindenütt Európában, mely 1346—1351-ig akkori lakosságának egy negyedét, mintegy 25 millió embert veszített el.[2]) Pestises évek voltak hazánkban: 1371, 1382, 1410, 1435, 1441, 1456, 1472, 1477, 1479, 1480, 1482, 1495, 1500, 1506, 1508, 1509, 1511, 1521. Semmi jel sem mutat arra, hogy országos kormányunk ezen borzasztóan pusztító és sűrűn megújuló járvány ellen valami óvó intézkedést tett volna. Heltai írja, hogy 1479-ben »nagy mirigyhalál vala egész Magyarorszá-

[1]) Linzbauer I. 201.

[2]) A fekete halálnak történetét és kórtani leírását l. Haeser III. k. 97. stb.

gon, mely elől Mátyás király és neje bújdosik vala az erdőkben és a kies vizek mellett«. 1495-ben meg »II. Ulászló király kiméne az erdőkbe és mind ott vadásza és bújdosik vala a döghalál elől«.[1]) Úgy látszik, a nagy urak legczélszerűbbnek találták elhagyva a sűrűn lakott helyeket, az erdők tiszta légkörében keresni menedéket. Az orvosok általában mindenütt tehetetlenűl állottak szemben e járványnyal. Óvó intézkedésekűl ajánlották a levegőnek tűz által tisztítását, füstölő szerek alkalmazását. *Saltzmann János,* Ferdinand osztrák főherczegnek házi orvosa, a ki egy ideig Brassóban működött, volt az első, a ki a pestis ellen a *vesztegzárat* javasolta. »Ein nutzliche ordnung und regiment wider die Pestilenz« stb. Bécsben megjelent munkájában ajánlja, hogy a városok mellett, meglehetős távolságban egy vagy több házat kell felállítani, melyben a fertőzött helyről jövők tartózkodjanak, ruháikat kimossák, kifüstöljék s csak ha 20 napot töltöttek ott, bocsáttassanak be a városba. Említi, hogy az 1510-iki pestis alkalmával, mikor az egész környéken pusztított a járvány, Brassóban az ő utasításait követték és egyetlen ember sem halt meg pestisben. Ajánlja eltávolítani mindent, a mi a levegő nedvességét, fertőzését előidézhetné; meggátolni sok embernek összejövetelét, a fertőzött vidékről ruha- és ágyneműeknek kivitelét. A városok és falvak útczáin és a házakban nagy tüzeket kell rakni, hogy a levegő kiszáradjon. A szobák falait üröm főzettel és eczettel kell locsolni.[2])

A városokban ezen és hasonló rendszabályok keresztül vitele nem ütközött elháríthatlan akadályokba; mert a városok magok alkottak magoknak óvó rend-

---

[1]) Magyar krónika II, 173., 363.
[2]) Linzbauer I. 275.

szabályokat, gondoskodtak az útczák tisztán tartásáról, a lakosok élelmezéséről, egészséges ívóvízről, csatornázásról. Mindezen téren városaink nem maradtak hátrább Németország városainál, melyekben a köztisztaság még a XV. században is sok kivánni valót hagyott hátra.[1]) Városaink jegyzőkönyveiben gyakrabban akadunk a város útczáinak, az udvaroknak, a víztartó medenczék környékének tisztán tartását rendelő határozotokra. Kassa statutumai rendelik, hogy háza elől mindenki, bírság terhe alatt, tisztítsa el a sarat, a kövezetet ki kell rakni úgy, hogy az esővíz lefolyhasson és a város a régi tisztaságra jusson. Nagy-Bánya útczái 1472-ben kőből rakott járdákkal láttatván el, a város jogot kapott a heti vásárra jövő minden szekértől 1 denárt szedni.[2]) Bártfán 1432-ben többször fizettek 6—10 napszámost, kik az útczákon a szemetet összetakarították és vásár után a piaczot kitisztították.

Egészséges ívóvízről vezetékekkel gondoskodtak városaink. Beszterczebányán a XV. századból eredő szabályzattal évenkint kihirdették, hogy a víztartó medenczék körűl a tisztaságra kiváló gondot kell fordítani. Bártfán 1432—34-ben több ízben kellett a költségek rovatába felvenni a vízvezetéknek és a víztartó cisternáknak javítására fordított összeget. 1436-ban Miklós „*Rohrmeister*" a kórház mellett levő malom bére fejében köteleztetett a városban levő cisternákba bevezetni a vizet. 1437-ben pedig a víztartók rendben tartásáért heti 50 denár fizetést kapott a várostól. Selmecz- és Körmöczbánya régi idők óta nagy költséggel fentartott vezetékeikből látták el magokat egészséges ivó vízzel. Az utóbbi 1446-ban vízműveinek készítésére

---

[1]) l. Demkó id. mű. 96.

[2]) Magyar történ. tár. X. 239.

2673 kamarai és 2062 arany forintot adott ki. Eperjesre és Kassára, minthogy ezek meglehetős távolban épűltek a Hernád és Tarcza folyóktól, a vizet a város körfalainak építésével egyidejűleg a XIV. század elején kellett bevezetni. Lőcsén a »Röhrgrund« nevű völgyből jövő régihez 1562-ben készitették a »Durst« völgyből az új vízvezetéket.

A csatornázásra városaink, azt hiszem, a város alapítása alkalmával gondoltak. Erre mutat, hogy Lőcsén (1888-ban) a falak egy részének lebontása alkalmával egy a körfalak alapja alatt kivezető, zsilipekkel ellátott igen régi csatornának maradványaira akadtak. Bártfának számadásai 1421-ben csatornatisztításért 60 denárt, 1428-ban a város árkába nyiló egyik csatorna igazításáért 100 denárt, 1429-ben ismét 150-et és a csatornák rendben tartásáért többször különböző összegeket említenek.

A városokba nem juthattak be egy könnyen a betegségek csiráit szertehurczoló idegenek, mert a kapuőrők szigoruan utasítva voltak, hogy idegen koldusokat, csavargókat ne bocsássanak be a városba. Ennyi elővígyázathoz járult még, hogy — amint kimutattuk — a városokban a betegek gondozásáról kellően gondoskodtak és hogy a hatóságnak joga volt szabályozni a polgároknak egész életmódját, ruházkodását, étkezését, mulatságait és így könnyebben védhette azokat a káros befolyásoktól.

Ha a járványok a városokat is dühöngve támadhatták meg, mennyivel inkább pusztíthattak azok a tisztasághoz nem szokott, rosszúl táplálkozó, minden behatásnak védelem nélkül kitett és — a mi a legfőbb — tudatlan nép között. Erről nem gondoskodott semmiféle földi hatalom. Nem lehet csoda, ha nálunk

épen úgy egyedűl Istenbe vetette bizalmát, mint másutt és a csapást imádság, bőjtölés, testének sanyargatása által vélte elháríthatónak. Vajjon a flagellansoknak Németországban a XIV. és XV. században meg-megujuló körmenetei (1349, 1414)[1]) nálunk is hódítottak-e, és a pestis gyakorolt-e itt is oly borzasztó erkölcsi sülyedtséget, mínőt Németországról jegyeztek fel a krónikák,[2]) nem tudjuk.

A zsidóknak, — kikről azt híresztelték, hogy zsákocskákba varrt méreggel rontották meg a kutak vizét és így idézték fel a fekete halált, — máshol nagy mérvű üldőztetéséről szintén nem tudósítanak íróink; hacsak a Nagy Lajos korában lefolyt, krónikásaink által a király hittérítő buzgalmának tulajdonított nagy üldöztetésüket[3]) nem hozzuk összeköttetésbe az ezen időben leghevesebben dühöngő járványnyal, melyet a zsidóüldözéstől elválasztva említ Küküllői János főesperes.

Az 1374-ben Brabantban fellépett *Szent János táncza* (chorea sancti Johannis) néven ismert tánczdüh némely kronikások szerint egész Európában elterjedt. Érintette-e az hazánkat is és milyen mértékben, arról hiányoznak adataink.[4])

A XV. század végén lép föl az *angol láz* — sudor anglicanus. — Hecker[5]) ennek első keletkezését 1486-ra teszi. Pethő Gergely magyar krónikája szerint 1485-ben *„sudor anglicus"*, ángliai veriték nevű betegség, avagy mérges dögleletesség mutatja magát

---

[1]) U. o. 143 stb.

[2]) Haeser III. 150—152.

[3]) Thuróczi Pars III. cap. 41. 50.

[4]) Magyarázását a hipnotizmus alapján l. Természettud. közlöny XVI. köt. 239. Története és kórtünetei Haeser III. 190 stb.

[5]) Die Volkskrankheiten des Mittelalters idézve Haesernél III. 325, a hol a betegség története van részletesen.

az idén ki.[1]) Haeser ugyan azt írja, hogy a három első — 1486, (a Gergely-féle naptár szerint) 1507, 1518-iki — járvány csak Angolországra szorítkozott, de a fenti följegyzés után itélve, az igen korán meglátogatta hazánkat. 1494-ben mutatkozott nálunk Európának a XV-ik században a fekete halál mellett legnagyobb réme a *bújakór* — morbus gallicus. — Hozzánk Rómából hazatért zarándokok hozták be. Ragályozó természete következtében senki sem volt előle biztosítva, a testen undok és fájdalmas fekélyeket okozván, annyira félelmessé lett, hogy külön könyörgéseket tartottak a templomokban, kérve Istent, távolítaná el az emberiségről e csapást. A *szent Jób miséje* ekkor keletkezett és általánosan használták azt.[2]) Nálunk az 1512-ben Velenczében kiadott „*Missale secundum chorum almae Ecclesiae Strigoniensis*" czímű misekönyvben találjuk fel legrégibb alakjában a szt. Jób nevében intézett imádságot.[3]) A *süly* — scorbut — is a XV. század végén mutatkozik először és 1486-ban terjedt el járványosan Európában.

Minthogy a járványok megjelenése gyakran öszszeesett a nagy aszályokkal, esőzésekkel, üstökösök feltűnésével; nemcsak a köznép, de a legműveltebbek is feltétlenűl hittek a csillagoknak a közegészségi viszonyokra gyakorolt befolyásában.[4]) 1317 rendkívűli áradások és havazások, pestis; 1337 nagy üstökös,

---

[1]) Id. Fekete: A magyarországi ragályos és járványos kórok. 16.

[2]) Haeser III. 287. U. o. 213—325 a betegség története.

[3]) Weszprémi II./$_2$ 409. „Hostias tibi Domine dicatas placatus assume: ut intercedente paciente Job cum omnibus sanctis tuis *ulcus pessimum* a supplicibus tuis remove" etc.

[4]) Mathias Miechovius I. Zsigmond lengyel király udvari orvosa írta: Morbus gallicus hoc anno Domini 1493 *sub oppositione* duorum ponderosorum *Saturni et Jovis* in partibus mediis inter meridiem et occidentem ubi est Dominium *Martis* . . . . apparuit. Fekete id. mű 77.

dúló járványok; 1342 éhinség, pestis; 1348 földrengések, vulkáni kitörések, ködök stb. fekete halál; 1390 üstökös, nyavalyák; 1410 földrengés, pestis; 1439 nagy szárazság, vérhas; 1472 üstökös, pestis; 1477 szárazság, pestis; 1506 zivatarok, földrengés, pestis; 1521 jan. 5-én napkeltekor egyszerre 3 nap csodálatos szivárványnyal és más tüneményekkel, pestis. Az astrologiától, különben is elfogúlt orvosok nálunk is olyan kényelmesen háríthatták át a gyógyítást a betegségeket előidéző tényezőkre, mint azt sokan máshol tették, természetesnek találva, hogy az égi hatalmakkal megküzdeni lehetetlen.

Városaink már említett óvó intézkedései mellett ugyanott találunk némi rendszabályokat, melyekre némileg lehetne alkalmazni az orvos-rendőrség nevét. A budai jogkönyv felügyelet alá rendelte a mészárosokat, halászokat, sütőket, kofákat, hogy azok csak egészséges élelmi czikkeket árulhassanak. Pozsonynak 1376-iki mészáros-czéhszabálya jellemzi a kornak felfogását, mikor a betegnek talált levágott marhának húsát elkobozni és a *kórházba a szegények számára* küldeni rendeli. Az már helyesebb, hogy a sütők ugyanakkori szabályaik szerint a mértéket meg nem ütő kis kenyereket kobozták el a betegek részére. A mészárszékeket Budán, Pozsonyban, Kolozsváron a folyó vízre kellett építeni.[1]) Az egészséges italra még épen gondosan ügyeltek a városok, meghatározván, minő alkotó részeket és melyikből mennyit kell venni a jó sörhöz. A bort hivatalos emberek kóstolgatták s a korcsmárosok minden hordóból legelőször a bírónak küldtek egy itczét.

---

[1]) Linzbauer I. 93, 193, 249.

Városaink különjogaiban több helyen találkozunk azon jogosítványnyal, hogy sebesítés esetében a hatóság két kiküldött embere állapítja meg a seb minőségét, e szerint szabatván ki a bírság. Orvosoknak hivatalos szakértőkül igénybe vételét még semmiféle törvény vagy szabályzat nem követeli.

A temetésekre vonatkozó intézkedések is beérik azzal, ha elrendelik, hogy a templomba és annak környékére csak a papokat, a nagy urakat és érdemes embereket szabad temetni, az öngyilkosok és az ítéletileg kivégzettek örök nyughelye az akasztófa alatt vagy a temető árkában van.

Általában azt látjuk, hogy a városokon kívül mindenki magára volt hagyatva s úgy segített magán, a hogy maga vagy a javas asszonyok és kuruzsolók tudtak.

f) Politikai, társadalmi, közművelődési viszonyok.

Az utólsó Árpádok korában minden téren beállott hanyatlás a XIV-ik század elején is éreztette gyászos hatását. Az olygarchák féktelen önkényének m sem szabott határt. Csák, Apor, a Németújváriak, Omodék és mások büntetlenűl nyomták el a föld népét, becstelenították meg nejeit és leányait, rabolták vagyonát; míg a trónra jutott Róbert Károly, kinek kezdetben alig volt hová lehajtania fejét, hatalmát megalapítva, új korszakot nyit meg politikai, társadalmi és közművelődési életünk terén. Az olygarchia hatalmának megtörése után a békés munka kora következik s az Anjouknak csaknem százados uralkodása, eltekintve néhány, az előbbi korszakokéihoz képest jelentéktelen emberáldozatot igényelt háborútól, békés jellegű, egészen Máriának szerencsétlen polgárháborúkka

telt uralkodásáig. Zsigmond uralkodásával megkezdődik a törökökkel vívott harczainknak hosszú sora. Habár ezen időszakban a török még nagy pusztításokat nem tesz hazánkban, de Nikápoly, Várna, Rigómező, Mohács nagy sebeket ütnek s ha hozzájok vesszük a huszitákkal vívott harczokat, Mátyásnak hosszú időn át tartott áldatlan küzdelmeit Frigyes császárral és a csehekkel, meg az 1514-iki szerencsétlen pórlázadást; itt is elég alkalmat látunk az emberanyagnak a politikai viszonyokból kifolyó fogyasztására. I. Lajos korában az oláhoknak az éjszakkeleti vidékről kivándorlása és a zsidóknak hazánkból kiűzése szintén hozzájárult a népesség apasztásához. Mennyire pótolta az így keletkezett veszteséget az oroszoknak és szerbeknek betelepítése, megállapítani bajos lenne.

Az Anjouk trónraléptével hazánk társadalmi életében nagy és jótékony változás állott be. A visegrádi, majd a budai fényes királyi udvartartás egy középpontba gyűjti a főpapságot és a főnemességet. A magyar királyság Közép-Európában nagy tekintélyt nyert és főuraink gyakrabban érintkezve a külfölddel — különösen Zsigmond korában — megismerik és meghonosítják annak finomabb társadalmi szokásait. A tudományos ismeretek már nem képezik a papságnak kizárólagos tulajdonát. A világiak is részt vesznek már abból s ha a kor nem képes is még kivetkőződni a babonából és balhiedelmekből; mégis nagy a haladás, a mit — tárgyunk keretén belűl — egyházi és világi urak udvaránál udvari orvosok tartásában látunk nyilvánulni, világos jeléűl annak, hogy a tudományt mindinkább kezdik becsülni. A városi polgárságot már most is kedvezően jellemzi egyszerű egészséges életmódja és törekvése jó iskoláknak szervezésére. A czéhélet

kifejlődése, a városok országrendi állásának és önko
mányzatának érvényre jutása hathatós rúgói a megi
dúlt szellemi mozgalomnak.

A társadalmi élet csíszolódása és a műveltség
törekvés egészen áthatotta a magasabb osztályoka
annyira, hogy a könyvnyomtatás és a reformatio j
előkészítve találták a talajt az említett tényezők ált
megteremtett új iránynak befogadására. A népnek nag
tömege, a jobbágyság, — noha annak köréből látun
kiemelkedni egyeseket — daczára Zsigmond és Mátya
törekvéseinek, melyekkel azon segíteni akarnak, eze
korszakon át is sanyarú. Az olygarchia elkeserítő uralm
az 1514-iki lázadásra vezeti az elnyomott osztályt,
mi felidézi a megtorló 1514-iki törvényeket, melyek
jobbágyot örökös szolgaságra kárhoztatva a földhö
kötik és elzárják előle az egyedűli utat is melye
eddig kiemelkedhetett, — a magasabb egyházi pályát.

A püspöki és szerzetesi iskolák már nem egyedű
tényezői a tudományos képzésnek. Városainknak min
nagyobb fokú fejlődésével versenyt tart az iskolák ke
letkezése. Kassa, Lőcse, Bártfa, Beszterczebánya, Zsoln
Trencsén és más városaink iskolái már a XV. száza
ban jó nevűek. Már említett egyetemeink itthon i
hozzáférhetővé teszik mindenki számára a magasab
kiképeztetést. A külföldi egyetemeken is folytonosa
vannak magyarok és hogy a közművelődés terén ne
maradtunk el ezen korban messzire más nemzete
mögött, bizonyítják magas műveltségű humanistáink
A közművelődés általánosabbá létele természetszerűle
hozta magával az egyes osztályok józanabb, észszerűb
egészségesebb életmódját és az egészségügyi intézme
nyeknek ismertetett nagyobb fejlődését.

---

[1]) Decr. Uladislai VII. art. 14. 24. Corpus jur. 327 stb.

A XVI. század elején bekövetkezett olygarchiai uralom és az erre következett mohácsi vész hirtelen hanyatlást jeleznek a nemzeti irányú fejlődés terén; de másrészt oly tényezők lépnek fel ezután, melyek a tudományok általános fejlődését előmozdítva és az állami hatalmat erősebben összepontosítva, nálunk is nagy lendületet adnak a tudományoknak, kivált a természet- és az orvosi tudománynak s a közegészségi intézkedések és intézményeknek egész hosszú sorozatát létesítik.

* * *

A magyar nemzet európai élete ezen legrégibb századainak orvosi történetét a kidolgozás czéljáúl tulajdonképen nem is tűzte elém a pályakérdés, mikor kezdőpontúl Hunyadi Mátyás király korát jelölte meg. De elhagyni ezt nem találhattam helyesnek; mert az által egyrészt hiányoztak volna a magyar orvosi rend történetében a kiindulási pontok és az egésznek összefüggő áttekintése; másrészt meg egyik — épen mert legrégibb — legérdekesebb kornak történetét teljesen nélkülöztük volna.

Az eddig vázolt kor orvosi történetének tiszta és teljes képét adni, habár a felmerűlő új adatokkal ezen vázlatot sokban lehet lesz még bővíteni, alig leszünk valaha képesek. Okmánytárainknak nagy tömege igen elvétve nyújt ily irányú művelődéstörténeti anyagot. Városaink levéltárai a mohácsi vészt megelőzőleg szintén igen kevéssé segíthetnek ezen a téren, krónikáink meg épen semmit sem adnak. Daczára azonban a rendelkezésre álló kevés anyagnak, az eddig vázolt kornak képét nem tekinthetjük oly komornak, minőnek azt a sötétség századainak nevezett középkor festéséhez rendesen venni szokott színek után előre képzelnők. Nemzetünkről legrégibb pogány korából is kimutatható,

hogy az igen távol állott azon barbárságtól, mely‹ idegen krónikások annyi előszeretettel híreszteltek ról Vallása, nyelve, családi erkölcsei, híres vendégszeretet egyenes szívűsége stb. előnyös tulajdonai mellett kiv lóan előnyösen mutatja be az, hogy az új viszonyo hoz ügyesen simúl, de a nélkül, hogy nemzeti jelleg feláldozná. Állami intézményeink és művelődésünk ala jait Német-, Olasz-, Görög- és részben Francziaorszá tól vettük át s a különböző alkotó részeket szere csésen sikerült nemzeti jellegű egészszé alakítani. nemzeti közművelődés ágai között *magyar orvosi tud mányról* nem szólhatunk; mert, amint láttuk ezen téren folytonosan idegen befolyás alatt állottunk, hane *magyar orvosi rendről* bízvást beszélhetünk.

Az átvett idegen intézmények között jelentéken szerep jut itten a szerzetes rendeknek. A betegáp lással, kórházak fentartásával foglalkozó rendeknek le inkább a nép nagy tömegével kellett érintkezniök, végből még a bejött idegeneknek is meg kellett t núlniok a magyar nyelvet, a rendtagokat pedig le nagyobbára magyarokból kellett újonczozniok. És a látjuk, hogy a magyar szerzetesek, nemcsak a speci lisan magyar pálosok köréből, daczára adataink cs kély voltának, több magyar orvosnak nevét hozhatju fel. A világi főpapság sorában is találkoztunk magya származású orvosokkal és pedig magyar orvosok ne csak itthon töltöttek be főpapi székeket, hanem a kü földön is, mint Kitilen magyar comesnek fia Péter, a XI században Umbriában narniai püspök, majd spalat érsek. Külföldi egyetemeken magyar orvosok is mű ködnek tanárokúl.

Hogy a törekvés, a tudományos téren lépést ta tani Európa nyugati államaival, nem hiányzott nálunk

őiskoláink bizonyítják. A veszprémi egyetem alapítása negelőzte Németország összes egyetemeit; a pécsi egykorú volt a bécsivel. Ó-Budán és Pozsonyban kétségen kívűl kimutatható az orvostan tanítása, a mi okvetetlenűl feltételezteti a magyar tanulók jelentékenyebb számát, kik aztán mint gyakorló orvosok működtek. A névszerint felsorolt orvosok között, igaz, egnagyobbára a királyok és főurak házi orvosaival alálkoztunk, ennek okát azonban igen könnyen feltaálhatjuk abban, hogy az ismertetett századokból naplók, evelezések és más a magán életre vonatkozó irataink incsenek, a mint akkor az írás mestersége általában em is volt közkeletű, így aztán az alsóbb körökben lőknek emlékét könnyen elmosta az idő. Ebből azonan nem szabad azt következtetnünk, hogy az alsóbb osztályok egészségügyi viszonyai teljesen el lettek volna anyagolva. Az országos kormány és a törvényhozás, az eddig ismert adatok után itélve, nem igen foglalkozott a közegészségügy kérdéseivel és mondhatni, nindenkinek belátására bízta azt; de a szerzetesek gondosan teljesítették hivatásukat és a köznép egészégügyi viszonyaira gyakorolt áldásos hatásukat igazágosan nem kicsinyelhetjük. Az *orvosok* által kezelt Benedek váczi *szabó*-nak felhozott esete (96) mutatja, ogy alsóbb rangú emberek is folyamodtak bajaikban rvosi segélyhez, már a XIII-ik században.

A névszerint felemlített orvosok javarésze olasz eredetű. A magyar orvosi történet egyik legbecsesebb orrásának írója[1]) így kel ki ellenök: »De hagyjuk zeket az olasz származású orvosokat, Magyarországak mindenkori vérszopóit, kikről látjuk, hogy csaknem ivétel nélkül az egyházi rendhez tartoztak; a miből

[1]) Weszprémi id. mű. Tom. IV. 10 stb.

a felhozott példák után világosan kitűnik, mennyi elfoglalták régi időktől fogva egészen a XIV. száz közepéig és azon túl is a szent köztársaság (az eg ház) polgárai az *igazi orvosok* munkaterét a közügyn nagy kárára és daczára a szent atyák, pápák, synod sok és egyetemes zsinatok tanácsai, határozatai, til mai és fenyegetéseinek. Sőt hazánk papsága azon sze telenségre is vetemedett, hogy az orvosláson kív szennyes haszonért a sebészetet is gyakorolta, hol azt a budai zsinat határozottan tiltotta, mondván, hog a pap ne gyakorolja a sebészet azon részét, mely ég téssel és vágással jár«. Valóban nem tudnám ez éles kifakadásnak helyes inditó okát megtalálni. M kor a világi emberek a tudományokkal még egyált lában nem foglalkozván, az összes ismeretek a papsá kizárólagos tulajdonát képezték; hogyan válhatott közügynek kárára a papok orvosi tudománya és a hogy ők az orvoslást hivatásszerűleg gyakorolták? Vag hol voltak azon világi orvosok, kiknek munkaterét papok lefoglalták? — A főpapi székeket elfoglaló id genek ellen több törvényünk szól, de ha tekintet vesszük, hogy az ó-budai és a pozsonyi egyetemek nemcsak az orvosi, hanem a theologiai tanszékek is még a XV. században is kellett idegeneket, olasz kat, behívni; a régibb századokban még nagyobb szü ség lehetett tudományosan képzett idegenek behív sára. Vajjon ki fogja kárhoztatni Hunyady Máty királyunkat azért, mert a jeles olasz humanistákat u varához édesgette, hogy általok terjesztesse nálunk új éltre ébredező tudományosságot? Királyainknak d csőségére válik azon buzgó törekvés, melylyel ideg nek útján jótékonyan hatottak a közművelődés minde terén. A hazájokat elhagyó idegeneknek meg ne

vehetjük rossz néven, ha a tudományuk által nyújtott szolgálatokért viszonzásúl adott előnyöket elfogadták.

A papoknak az orvosi gyakorlatot tiltó rendeleteket, mint láttuk, csak azokra vonatkoztathatjuk, kik kellő képesités nélkül foglalkoztak orvoslással. A XVI.—XVIII. századokban a protestáns egyházban fogjuk látni, hogy az orvosok egyszersmind theologusok, a theologusok meg orvosok is, a mi az egyháznak hasznára vált és semmiképen sem kárhoztatható.

A chirurgia és a gyógyszerészet még fejletlen állapotuk mellett a tudományosan képzett papoknál szintén jobb kezekben voltak, mint a tanulatlan borbélyok, fürdőzők, vándor gyógyszerkereskedőknél.

A világi orvosok és gyógyszerészek rendjét a városok teremtik meg. Ezek a XIV. és XV. századokban kifejlődve, a tudományos téren függetlenítik magokat az egyháztól, közegészségügyi intézményeiket önállóan kezelik és hihetőleg már a XV-ik században is leginkább saját szülötteik működnek a városokban orvosokúl és gyógyszerészekűl, a mint az a XVI. században már egész rendszeresen érvényesül.

Királyaink, az egyház és a városok intézkedései egyaránt tanusítják, hogy hazánk a közegészségügy terén minden irányban lépést tartott a nyugati országokkal. Hogy a fejlődés nem volt rohamos, sőt, hogy később hátra is maradtunk, annak oka politikai viszonyainkban és a magyar nemzet azon magasztos ugyan, de művelődési szempontból sajnálatos hivatásában rejlik, hogy már a XIV. század végétől kezdve minden erejének megfeszítésével, saját testével kellett védenie a nyugat civilisatióját a törökök ellen.

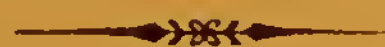
Nem tudom, úgy lesznek-e vele szíves olvasóim is, de én hazánk történelmének ezen régi korából az

orvoslatról való értekezést nem tekintettem »meddő és gyümölcstelen foglalkozásnak«, sem »az ember lelkére nézve örömtelen dolognak«. Hogy ezen foglalkozásnak gyümölcse gazdag, érett és ízletes legyen ahoz melegre van szükség. A szeretet melegére a tárgy iránt, mely aztán ösztönözni fog mindnyájunkat arra, hogy gondosan gyüjtsük össze a nép körében élő babonákat, kuruzsoló, gyógyító módok leirását, a ráolvasásokat, kiolvasásokat stb. és az okmányokban s más írott emlékekben előforduló orvostörténeti adatokat.

MÁSODIK RÉSZ.

A TIZENHATODIK SZÁZAD.

Az emberiség művelődésének fejlődési korszakait egymástól mereven elválasztó vonalakat megvonni lehetetlen; mert egy-egy, bizonyos időben jellemzően kidomborodó tudományos iránynak csirája rendesen sokkal előbb fejlődött, mint ahogy maga a tudományos irány az életre hatást gyakorolva, mindenki által észrevétetve előtérbe lép. Az emberiség történelmében *„Középkor“* neve alatt ismert korszakot az *„Újkor“* névvel jelölttől élesen elválasztani szinte lehetetlen. Az eszméknek is, melyek a XVI. században az emberiségnek gondolkozását egészen megváltoztatták, melyek a tudományok minden ágának új irányt jelöltek ki, csiráit a középkorba mélyen benyúlva kell keresnünk.

Az általános művelődéstörténet iróira bízva a részletek mélyebb kutatását, itt csak azon tényezőket vegyük szemügyre, melyek szorosan vett tárgyunknak az orvosi tudománynak általában és különösen a magyar orvosi rendnek tovább fejlődésére döntő befolyást gyakoroltak.

Külső tényezőkűl vehetjük itten a nevezetesebb felfedezéseket és találmányokat, belsőkűl: a tudományos kutatás módszerének megváltozását; a tudomány egyes ágainak egymással szerves kapcsolatba hozását;

a főiskolák fejlődését; a keletkező tudós társaságoka s ezeknek alapján a középkoritól egészen eltérő vlágnézetet.

A *renaissance* neve alatt ismeretes nagy szellem mozgalmat nem kisérhetjük itten nyomról-nyomra fejlődésének menetében. Mint kétségbe nem vonhat tényt jelezzük, hogy: »A renaissance nagy eredménye a világnak és az embernek fölfödözése. A világ fölfödözése két ágazatra oszlik — a földgömb átkutatására és a világegyetem azon tervszerű megvizsgálásár a mely tényleg nem egyéb a természettudományokná 1492-ben Columbus ismeretessé tette Amerikát; 1497 ben a portugallok körűlhajózták a Jóreménység fokái 1507-ben Copernicus megmagyarázta a naprendszer A csillagtan legegyszerűbb igazságainak kimutatás egy csapásra elpusztítá azon mondákat, melyek sym bolismusok következtében legfontosabbak voltak az ő keresztényekre nézve. . . . . A tudomány megmentv az astrologiától, a geomantiától, az alchimiától, meg kezdi valódi életét. A lakható világ minden zugánal bírtokbavétele a művelt emberiség által egyrészről másrészről pedig mindannak meghódítása a tudomán által, a mit jelenleg a világegyetem természetéről tu dunk; ez az a mit a világ fölfödözése alatt értünk«.[1] Az ember, mint a földnek önczéllal bíró lakója lép előtérbe, nem egyedűli czélja többé az előkészület a túlvilági életre, e földön is van magasztos hivatása szellemének nemesítése, tökéletesítése, a mi által köze ledik isteni képmásához. A tudomány világánál kellet az embernek az állatiasságból kiemelkednie és »a re naissance emberei hibát nem ejtő ösztönnel nevezté el a kutatás terjedelmes anyaghalmazát »Litterae hu

[1]) Symonds-Pulszky K. Renaissance Olaszországban I. 15—17.

maniores«nek: az inkább emberi irodalomnak; az irodalomnak, mely emberivé tesz«.[1])

Ezen általános szempontok kiválóan alkalmazhatók az orvosi tudományra, melynek hivatása épen az ember testi és szellemi épségének fentartása, illetve visszaszerzése. A középkornak minden tekintetben szűk látóköre nem engedte meg az embernek tüzetes vizsgálását. A renaissance rávezette az embereket annak felismerésére, hogy »az emberi test magában véve is nemes s hogy megérdemli a tüzetes tanulmányozást«. Erre nemcsak a művészet szempontjából volt szükség, hanem inkább szüksége volt arra az orvosi tudománynak, különösen mikor a felfedezések ezen tudománynak körébe belevonták a földnek összes népfajait, egész természetvilágát, új meg új gyógyítandó alanyokat, új meg új gyógyító szereket szolgáltatva.

Amerikának és az Indiába vezető tengeri útnak felfedezése s a földnek körűlhajózása az emberi értelem gyors fejlődésére kiszámíthatatlan hatást gyakoroltak. Az ipar, kereskedelem új irányokat és eddig nem is képzelhető lendületet nyertek. A városok gazdagodása a tudományos életnek új középpontjait teremti meg. Copernicusnak számitásai halomra döntik azon elméletet, hogy földünk a világegyetemnek középpontja, hogy az égitestek csak a föld és lakóinak kedvéért vannak teremtve. Elkezdik földünket a naprendszer egyik bolygójának és a rajta élő embert a teremtés legtökéletesebb ugyan, de a természet törvényeinek alárendelt teremtményeül tekinteni, kinek nem egyedűli rendeltetése többé testének sanyargatása által szerezni érdemeket Isten előtt. Megindúl a kritikai

[1]) U. o. 18.

kutatás a tudomány minden ágában és ez egészen al ássa a tekintélyek uralmát.

Az újkornak nagy szellemi mozgalmait semmi se segítette diadalra oly hathatósan, mint a könyvnyo tatás. A gondolat nyomtatványok alakjában szárny kelt s eljutott az a szegények kunyhóiba is, különös mikor a renaissance humanistái az ismereteket álta nosítani óhajtván, a nemzeti nyelveket kezdték a t dományos téren használatba venni. Ezen általános lábra kapott irányzatnak hazánk különös viszonyaira a kalmazását már a XVI. században látjuk. Iróink anna nyiltan kifejezést is adtak. »Irtam enis egy postill — így szól 1569-ben Bornemissza Péter a nagyszo bati tanácshoz írt levelében — hogy akar mel falub parasztczagis könien meg ertheti. Kit azertis mielte hog csak egy giermek olvasasara is tanulhassanac« Jellemzőbben alig lehetne kifejezni a nyomdászatna az ismeretek általános elterjesztésére gyakorolt üdv hatását. A gyógyászati ismereteknek népszerűsítésé szánt magyar könyvekkel lentebb találkozunk.

A távcsőnek alkalmazása a csillagászat terén el idézett forradalom által sok előitéletet és balhiedelm küszöböl ki és ha egyszerre nem szünteti is meg csillagoknak az ember testi szervezetére, betegségei és azok gyógyítására gyakorolt hatásába vetett, sz zadokon át meggyökeresedett hitet; iskolázott emb reink körében mind ritkábbakká lesznek az asztrol giának hívei.

A lövő fegyvereknek általános alkalmazása, XVI. században Európában oly gyakori háborúk kö ben a lőtt sebek gyógyításánál követett eljárásokk a sebészetet téríti új irányba.

---

[1]) Ballagi: A magyar nyomdászat stb. 36.

A XV. századnak nagy humanistái elévülhetetlen érdemeket szereztek az által, hogy az előzőik által gyűjtött ismeretanyagot éles kritika alá vetették. Az előző századnak tudósai inkább gyüjtők voltak, mint feldolgozók, gondosan összeszedték az ókori irodalomnak emlékeit; követőik összehasonlították azokat, megállapították az ókori íróknak hiteles szövegét s azok csak ezen alakban váltak az emberiségre nézve valódi kincsekké. A tudományosság iránt a rajongásnak bizonyos neme fogta el ekkor az embereket. Olaszországnak majd minden városában, sőt jelentéktelenebb községeiben is alakultak tudományos irányú társulatok, az úgynevezett platonikus akadémiák, melyeknek működésében Platónak művei annyira iránytadók, hogy ezek háttérbe szorítják a régi tekintélyeket, ezek között az egyházét is s a philosophia ezentúl nem az egyháznak, hanem az ókornak lett hűbéresévé. Ezen állapot azonban nem tartott sokáig. Az egyház fegyelme alól felszabadúlt szellem nem tűrte sokáig az ókor iróinak bilincseit sem, feltartóztathatlanúl haladt az előre, míg elért azon térre, melyen csak a változhatatlan örök törvények szabhatnak határt a magán véleménynek. A természettudományok kritikai művelése önkényt következett Aristoteles, Galenus, Dioskorides és mások iratainak alaposabb megismeréséből. A florenczi augustinus kolostor physikai társaságának mintájára Rómában Bessarion, Nápolyban Pomponius Letus által alapított hasonló társaságokat a XV. század végén számos mások követték.

Olaszországé az érdem, hogy megindította a nagy szellemi mozgalmat, az új eszméknek győzelemre juttatása azonban Európa középső része népeinek jutott szerencsés osztályrészűl. A hazánkban keletkezett *du-*

nai tudós társaság rövid életű volt, a nemzet nag tömegére soha sem gyakorolt érezhető hatást. T kintve azon viszonyt, melybe a mohácsi vész után nyugattal, különösen pedig Németországgal és Holla diával jutottunk, reánk nézve kiválóan fontos azo körűlmény, hogy ottan már korán alakúlnak az ol szokéihoz hasonló tudományos társulatok, mint Devei terben az 1384-ben alakúlt Gheert Grote féle társa ság — broederschap — melynek iskolája a többbi kö Rotterdami Erasmust is tanítványai közé számítá. A XV. század végén Heidelbergben a »Rajnai társaság« majd azután hasonlók a türingeni, erfurti, Odera me letti frankfurti egyetemek mellett.

A tudományos téren mindenütt jelentkező általá nos mozgalom kihatott a vallásos életre is és előké szítette útját Luther sikeres fellépésének. A reforma tionak az emberi gondolkodás átalakítására gyakorol befolyását nem fejtegetve, csak mint a mi viszonyainkra nagy következményűt említem meg, hogy Németor szágnak főiskoláin: Wittenbergben, Marburgban, Jená ban, tehát épen ottan, hova ifjaink a XVI. századot át leginkább tódultak, kiválóan az orvosok körében találtak szíves fogadtatásra Luthernek tanai.[1]) Ha majd látni fogjuk, hogy ezen századbeli orvosainknak java része a protestánsok köréből kerűlt ki, éreznünk kel azt is, hogy a reformatio következtében Németország ban és Hollandiában keletkezett egyetemek döntő ha tást gyakoroltak ezen korszakban hazánknak tudomá nyos életére általában és különösen a magyar orvosi rendre.

A XVI. században keletkeztek a következő egye temek: Wittenberg (1502), oderai Frankfurt (1506),

[1]) Haeser II. 4.

Marburg (1527), Königsberg (1544), Jena (1557), Leyden (1575), Helmstädt (1575), Altorf (1577), Würzburg (alapítva 1403. újra megnyitva 1582), Franeker (1585). Ifjainknak legnagyobbrésze ezen főiskolákon nyervén kiképeztetését, az ezeken uralkodó irányok adják meg a mi tudományos életünknek jellegét is. Mióta Basel belépett a svajczi szövetségbe, 1459-ben alapitott egyeteme középpontjává lett a szabadelvű tudományos és művészeti iránynak; követi őt a protestantismus bölcsője Wittenberg, majd mindnyájokat megelőzi Leyden. A többiek hosszabb-rövidebb időn át tengnek, de mindenik — az itáliai Akadémiákhoz hasonlóan — szellemi középpontot képvisel. A hollandi egyetemek között Leyden felléptéig Deventer és Löven, különösen az előbbi, a humanismusnak hazája. A német egyetemek orvosi karai közt a XVI. század közepén Basel áll első helyen, míg itt 1532—60 közt csak 9 doktori promotió történt, a következő 25 évben már 114, az 1586—1610 közötti időben pedig 454. A vizsgálatok szigorúsága miatt a baseli diplomát tartották legbecsesebbnek. A wittenbergi fakultás kiválóan nevezetes a paracelsismushoz közeli viszonyánál fogva.[1])

A XVI. század orvosi tudománya három főirányt mutat: vannak philologus orvosok, philosophus orvosok és természettudós orvosok. Egyben mindnyájan egyet értenek s ez az, hogy a tekintélyek korlátlan uralmát elvetve, minden állítást kritikának vetnek alá. A tekintély és a gondolat szabadsága közt keletkezett harczban kifejlődött azon józan felfogás, hogy mindkettő csak bizonyos korlátok között jó s a tekintélyekre való hivatkozással ez után is gyakran találkozunk, de azok csak addig tartják fenn magukat, kü-

[1]) Haeser II. 5.

lönösen a gyakorlati tudományokban, míg állításaikna helytelenségét tapasztalati kisérletek nem döntik me A XVI. században az orvosi tudomány különösen a melyben az elméletekkel szembe a kisérleteket, a t pasztalati adatokat állítják, a mi megmagyarázza gyo haladását.

Philologus orvosok. A humanismusnak az óko irók gyűjtésére és megmagyarázására irányzott töre vése jótékonyan hatott az orvostanra. Az ókor orvo iróinak művei is éles kritika alá kerűltek. A közé korban sok példányban kézen forgó másolatokról k derűlt, hogy az eredetiekkel összehasonlítva, részi hiányosak, részint hibások. Még a XVI. században a philologiát tekintették az általános műveltség ala jának, szükséges volt még a philosophia és a theol gia s csak ezek után következett a szaktudomán Ezen iránynak kifolyása, hogy az orvosok sokszor eg szersmind philologusok, philosophusok és theologuso is. Sokoldalúan képzettek, de nem ritkán épen azé azok kik az orvosi philologiára adták magukat »vag igen tudósok voltak arra, hogy szükséges bő orvo tapasztalattal bírjanak, vagy igen medikusok arra, hog a philologusok igényeit kielégítsék.«[1]) Mindamelle vannak közöttük, a kik egyaránt nagy szolgálatok tettek az orvosi tudománynak és a philologiának a ókori orvosi irók műveinek pontos kiadása és magy rázása által. Itten leginkább csak azokat említem, ki a magyar ifiak által látogatott külföldi iskolákon tan rokúl működtek. Ilyenek: *Leoniceno Nicolo* (1428– 1524) Ferrarában. Hippokrates aphorismáinak és Pl nius az egyszerű gyógyszerekről írt könyvének krit kai kiadója. — *de Monte* (Montanus) *Giov. Batt.* (1498–

[1]) Haeser II. 15.

1552), Páduában Galenus iratainak — az ókori orvosok és Rhazes meg Avicenna commentálásával — első kiadója. *Copus Vilmos* (1471—1532) baseli származású párizsi tanár. Aeginai Pál, Hippocrates és Galenus több irata. *Winter von Andernach* (1487—1574) Lövenben és Strassburgban, Galenus, Oribasius, Trallesi Alexander, Aeginai Pál és Caelius Aurelianus kiadója. *Thorer Alban* (Winterthuri) (1489—1550) és *Zwinger Theodor* (1533—1588) Baselben; *Hagenbut* (Cornarus) *János* marburgi majd jenai, *Jean de Gorris* (Gorraeus) (1505—1577) és *Louis Duret* (1527—1586) párizsi, *Geronimo Mercuriale* (1530—1606) paduai, bolognai és pisai tanárok, mind megannyi kiadói és magyarázói az ókori orvosi íróknak. A gyakorló orvosok között is számosan foglalkoznak ezen iránynyal: *Anutius Foes* (Foësius) metzi orvos (1528—1591) negyven évi munkájának »Oeconomia Hippocratis« czímű nagy műve alaposság és hatás tekintetében felülmúlta Hippocrates összes magyarázóit. *Wolff Gáspár* (1532—1601) zürichi, *John Kaye* (Cajus) (1506—1573) a londoni orvosi collegium kiadványainak szerkesztője és számosan mások. Műveikben az újabb kornak orvosai kiegészítve, kijavítva s az orvosi tudomány vívmányainak világánál értelmezve kapták kezökhöz az ókor íróit s ha ezentúl azokra hivatkozás történik, tekintélyüket már nemcsak régiségük tartja fen, hanem támogatva van az az újabb tapasztalatok által is. A philologus orvosok világosságot hoztak a classikusoknak a középkoron át megrontott szövegébe, és ez legfőbb érdemük.

Philosophus orvosok. A szövegkritikán felül az ókori íróknak tárgyi felfogása is philosophiai alapra lett ezen században fektetve. Giordano Bruno (1548—1593) és Bacon Verulam (1561—1626) az ekkor ural-

kodó legnagyobb emberi tekintélylyel, Aristotelesse szembeszállottak a positiv tudás érdekében. »Giordan Bruno folytonosan harczott vívott Aristoteles ellen. J tudta, hogy ezzel az egyház Góliátját támadja me kinek neve ekkor rokonértelmű volt az észszel, kine logikáját és metaphisikáját Ptolomaios csillagászati ren szerével együtt a keresztény hit szükséges részeine nézték. Az aristotelikusok azt tanították, hogy a vilá véges s az egek megrendíthetetlenek; Bruno kijele tette, hogy a világ végtelen s hogy örökös és által nos átalakulásnak van kitéve. Az aristotelikusok az hirdették, hogy a föld mozgástalan; Bruno azt hirdett hogy forog. Az aristotelikusok a tekintélyt mindene fölé helyezik; Bruno a tekintélylyel a kételkedést ál lítja szembe, az utóbbit téve a tudás kiinduló pont jává: *„ki helyesen akar itélni annak lemondania kel a hívés szokásairól, annak az ellentétek közt az egyi ket ép oly lehetségesnek kelt tartania, mint a másikat annak ki kell magát vonnia a születése óta belé cse pegtetett érzelmek alól“*. A középkor philosophiája az tanította, hogy minden magyarázat csak *belűlről* ered het; hogy az embereknek a saját elméjükbe kell te kinteni s a saját eszméiket elemezni, fölosztani és osz tályozni; Bruno az embert a szabadba hívta a termé szetett tanulmányozni. Bacon szerint az előző philo sophusok tévedéseinek egy igen nagy fontosságú ok az, »hogy mind azon korokban, melyekben lángeszü és nagy tudományú férfiak virágoztak, épen a physi kára fordították az emberi szorgalom legkisebb részét ámbár ez tekintendő minden tudomány szülő anyjá nak. *Ne várja senki a tudomány nagy előmozdítását főképen ne gyakorlati részében, hacsak a physika a tudomány egyes ágaira szét nem bontatik; és viszon*

hacsak ezek a részleges tudományok a physikára ismét vissza nem vitetnek. Az eddigi physikai rendszerek határozatlansága és meddőségének okául azon módszert tekinté, mely mellett, az emberek azon voltak, hogy a *maguk fogalmaiból* világot alkossanak s a *maguk elméjéből* merítsék az összes anyagot, melyet fölhasználtak. Ha azonban a helyett a *tapasztaláshoz* és *megfigyeléshez* fordúlhattak volna tanácsért, akkor *tények*, nem pedig *vélemények* fölött okoskodhattak volna, akkor végűl elérhettek volna azon törvények ismeretéhez, melyek az anyagi világot igazgatják.[1])

A XVI. századnak két nagy gondolkodója lényegileg véve egyenlően nyilatkozik a tudás alapjáról, a közvetlen észlelést tevén azzá. Baconnak magas állása nagy súlyt kölcsönözött elméleteinek, mély tudományossága mellett fényes irálya széles és előkelő körökbe nyitotta meg az új iránynak útját. Giordano Bruno Európa minden tudományos középpontján páratlan ékesszólással az egyetemi kathedrákról hirdeti elveit. Hatásuk nem maradhatott el. Nem akarom ezzel azt állítani, hogy az új platonismus s ennek folytán a természettudományi irány épen ezen két philosophus tanainak nyomán lépett be az orvostanba. Az orvosok között már őket megelőzőleg voltak buzgó hívei az új platonismusnak, kik bölcseleti alapra fektetik az orvosi tudományt, de kiknek alapját igen ingadozóvá teszi az új platonismusba beszövődött kabbalah. Ezen mysticus philosophiai iskolának kiváló férfiai az orvosok közt: *Nettesheimi Cornelius Agrippa* (1486—1535 és *Hieronymus Cardanus* (1501—1576)[2]) kiknek nézeteivel még találkozunk. Ezen iskolához tartozott a

[1]) Lewes Bánóczy II. 324, 343, 366, 369.
[2]) Baas 290.

híres sponheimi és würzburgi apátnak Trietheim Jáno nak tanítványa, a ki az orvostanban egész iskolát t remtett: *Paracelsus.*[1])

Az új platonismussal szembe helyezkedett az aristotelismus, melynek hívei a mysticismust a tud mányból általában, a kabbalaht, astrologiát, necroma tiát, chiromantiát, oneiromantikát stb. az orvosi tud mányból különösen ki akarták küszöbölni, például *M nardo János.*

Ilyen egymással ellenkező irányok mellett az méleti téren természetesen merűlnek fel a legképt lenebb állitások mindaddig, míg az új philosophiai irá el nem veti az apriori következtetést és a tapasztal tok által szerzett positiv ismeretekre nem alapítja tudást. Az áldatlan és elkeseredett viták helyett XVI. századnak számos kiváló orvosa a megfigyelés alapítja a gyakorlati orvostant. Ezeknek köszönhe az orvosi collegiumoknak alapítása, az orvosi szakir dalmi közlönyöket helyettesitő, gyakran nyomtatásba is megjelent sűrű levelezés, melyben a legkiválób orvosok közlik egymással észleleteiket. Ezeknek k szönhető az orvosi tudományt gyors léptekkel elő vivő *klinikai tanítás.* Felhasználják ezek a chemi botanika és physika mindinkább fejlődő tanait; az an tomia fellendűlésével biztos alapot nyernek a physi logia és a pathologia. Ezen gyakorlati iránynak hív a *természettudós orvosok.*

A tapasztalatra alapított tudást az orvostanba igen szükségessé tették a fellépett új betegségek. Ily nekűl jeleztük a XV. század végén az *angol lázt, scorbutot,* és a *syphilist,* a XVI században lép fel el

---

[1]) Haeser II. 71.

ször a *„febris castrensis“*, *„morbus hungaricus“*, *„febris petechialis“* stb. nevek alatt pusztító *hagymáz*. Ezen új betegségek természetéről, gyógyításuk módjáról nem adnak felvilágosítást a régi írók; az orvosoknak ezekkel szemben a tapasztalatokra, megfigyelésekre kellett támaszkodniok, a mi az orvosi tudománynak kiszámíthatatlan előnyére vált.

Ezen általános szempontok határozták meg az orvostannak fejlődését és a gyógyítással foglalkozóknak képzettségét, társadalmi állásukat és az egészségügyi intézményeknek alakulását. A magyar orvosi rend történetében ezeken kívűl hazánk különleges viszonyait is tekintetbe kell vennünk s azok szerint itélnünk meg a magyar gyógyászatnak állapotát.

a) Orvosok.

A Hunyadi Mátyás halála után bekövetkezett politikai viszonyok nagy hatást gyakoroltak hazánk szellemi életének fejlődésére. A nagy királynak udvarát világhírűvé tett idegen humanista tudósok kiköltöztek tőlünk és mintha a humanismus hazánkban egyetlen embernek nagy szelleméhez lett volna csatolva, egy időre úgy látszott, hogy az eszmékkel együtt elköltözött hazánkból az újabb kornak szelleme is. A gyámoltalan Ulászló uralma alatt a királyi udvar fényével és hanyatlásával együtt hanyatlanak főiskoláink, és az 1526-iki mohácsi vészt egyedűl a pécsi egyetem élte túl. Erre vonatkozó adataink is oly hiányosak, hogy még azt sem állapíthatjuk meg határozottan, mikor szűnt meg létezni. Ha elfogadjuk, hogy még a mohácsi vész után is volt idő, mikor a pécsi egyetemnek 2000 tanulója volt, hihetőnek tarthatjuk, hogy régi szervezete is fennmaradt és így ottan tanították az

orvostant még a XVI. század elején is. Az irány melyben ez esetleg történhetett, kutatni eredményt len munka lenne. Oly hatást, mely mellett ezen fő kolánkból nemzeti irányú tudományos képzettség, n nőre ekkor Európa szerencsésebb helyzetű népei tör kedtek, sugározhatott volna ki, nem tételezhetünk fe mert a töröknek hazánkba gyakori beütése, majd Péc nek 1543-ban török kézre kerülte aláásta, sőt egésze meg is semmisítette ezen egyetemünknek hatását a XVI. században egyetlen főiskolánknak az 1543 éve innen nyomára sem akadunk.

Azonban ha Mátyás királynak humanistái elhag ták is hazánkat, ha a beállott politikai zavarok közbe nem is tűnik fel nálunk a humanismus fénye; mag a szellem annyira behatolt már előbbkelőink köreib hogy daczára a nemzetünket létében fenyegető csap soknak nem akadt fenn közművelődésünknek haladás Lépést igyekszünk tartani a nyugattal, csak az a nag bajunk, hogy a magasabb műveltség, melyre mi is épe úgy szert teszünk, mint szerencsésebb nyugati szom szédaink, nem válik nemzetivé, nem válik magyarr De ez nemcsak nálunk van így. A reformatio ember bevitték a nép nyelvét a templomba, bevitték azt a né oktatásának körébe, de a szorosan vett tudomány téren uralkodók maradtak a classicus nyelvek, kiv lóan a latin. »A tudományos és irodalmi műveltsé összes forrásaihoz latin és görög nyelven lehetett férn A humanismus — mely akkor a haladást s moder irányt képviselte — az egész európai kulturát a cla sicus műveltség föléleszésével, a classicus irodalmakbó mint forrásokból akarta ujjászülettetni és a régi remel írók nyelvét törekedett a középkori romlott latinsá ellenében ismét irodalmi nyelvvé emelni A latin úg

az irodalomban, mint a gyakorlati használatban világnyelv volt, mely a nemzetközi érintkezéseket közvetíté .... megtanulásával bármely nemzet társadalmának művelt köreiben megértettek s a tudós és író e nyelven egyszerre minden nemzet művelt részéhez szólhatott«.[1]) Ezzel indokolta Sturm, a XVI. század nagy paedagogusa azt, hogy az általa szervezett iskolákban a német nyelvnek rovására uralkodókká tette a classicusokat. Hasonlóan jártak el Sturmnak kitűnő paedagogus kortársai Agricola Rudolf és követői, úgy Melanchton is.

Nincsen hazánk történetének több oly szomorú százada, mint a XVI. Reánk zúdult ekkor minden csapás. A Jagellók gyámoltalansága, az olygarchák féktelenkedése, a mohácsi vészre következett pártviszályok majd a török hódítás, az alkotmányunk ellen intézett támadások, és mindezeknek koronájáúl a vallási viszálykodás. Száz féle jogczímen pusztította a magyart a magyar, a török a német. És nemzetünknek életrevalósága épen ezen tűzpróbában tűnt ki leginkább. Az alföldről a török által elzaklatott magyar urak az idegen nemzetiségek által lakott felföldön teremtettek a magyarságnak új és új középpontokat; német ajkú városaink polgársága ekkor lép közvetetlen érintkezésbe a magyar elemmel, az erősebb egymásra utaltság kölcsönösen jó hatást gyakorol az összetartozás érzetére, a mi nagyban hozzá járúl ahhoz, hogy idegen eredetű polgáraink épen akkor csatlakoznak legerősebben a magyar állameszméhez, mikor eredetük helyével, a német birodalommal legtöbb érintkezési pontjuk van. Ilyen pontok a Habsburg háznak Magyarországon trónra jutása és a reformatio. A politikai viszonyoktól elte-

[1]) Molnár Aladár. A közoktatás tört. Magyarországon Budapest. 1881.

kintve, foglalkoznunk kell itten Németországnak hazái közművelődésére gyakorolt hatásával, a mely isko inkban nyilvánúlt.

A magyar ifiak már a múlt században is sűrűn l togatták Németországnak főiskoláit. Midőn hazai egy temeink megszüntek létezni, egyenesen a külföldre l tünk utalva és Luthernek reformátori fellépése szám magyarországi ifiút talált az új, de máris híres witte bergi egyetemen. Németország más egyetemein is, m lyeken szintén voltak magyarok, gyorsan hódítanak reformatio eszméi, melyekkel eltelten százával térne haza ifiaink s Luthernek és Kalvinnak tanait nag sikerrel terjesztik el itthon. A reformatio hívei tan iknak terjesztésére és biztosítására legjobb helyne tartják az iskolát, a katholicismus hívei a reformati val szemben ugyancsak az iskolát állítják, megindúl szellemi verseny. Az 1530-tól következő ötven év ala keletkezett 34 katholikus, 125 protestáns és 9 unit rius iskoláról van tudomásunk. Főpapok, főurak és v rosok dicsőségüket iskolák alapítása és fentartásába keresik. »Talán sohasem tettek Magyarországon a m velődésért és közoktatásért annyit, mint ebben, a t tárjárás óta leginségesebb időben, török hódítás és be háborúk nyomorainak közepette. Világos bizonyságá annak, hogy egy nemzet, ha valamely culturalis sze lemi áramlat megragadja és ha művelődési érdeke komolyan felkarolja annak kielégítésében a legnehezeb viszonyok által sem engedi magát megakadályoztatni«.

A magyar nemzetet nagy erővel ragadta meg reformatio áramlata, művelődési érdekei erősen egyb forrtak ezzel annyira, hogy nemcsak a protestans, d a katholikus iskolák sem vonhatták ki magukat a n

[1]) U. o. 4

met protestáns paedagogusok hatása alól s a magyarországi közoktatás Agricola Rudolf, Melanchton, Sturm és Trotzendorf rendszerei szerint szerveztetett. Ezen Németországban dívó rendszerek szerint nyerték ifiaink az alapot felsőbb tanulmányaikhoz részint Németországból behozott, részint annak főiskoláin tanúlt magyar tanítóktól, mindig oly irányban, mely őket aztán a német főiskolákhoz vonzotta. A pécsi egyetem megszünte után hazánkban egyedűli főiskola az 1555 körűl Oláh Miklós esztergomi érsek által a jezsuiták részére Nagy-Szombatban alapított collegium. Protestáns jellegű főiskolánk egy sincsen, ilyen nem is fejlődhetett ki; mert csakhamar megindúlt az ellenreformatio, melynek következtében a protestáns iskoláknak létele igen bizonytalanná vált miért azután városok és főurak inkább a német egyetemeken tettek ösztöndíj-alapítványokat s ezekre köz- vagy magán ösztöndíjakkal ellátva küldték ki az ifiakat magasabb kiképeztetés végett. Kezdetben Wittenberget látogatták ezek legsűrűbben, úgy, hogy 1523-tól 1560-ig, Melanchton haláláig 442, 1560-tól 1599-ig 376, tehát a XVI. század 78 éve alatt közel ezer magyar ifiú tanúlt ott. Amint látni fogjuk, Németország más egyetemein is számosan voltak. A katholikusok inkább Olaszországba mentek. Megkönnyítették a külföldön való iskolázást a legtöbb egyetemen önállóan vagy más nemzetek ifiaival szövetkezve alapított »bursa«-k melyekben az ifiak ingyen, vagy mérsékelt díjért kaptak közös lakást és élelmezést. Bolognában 1557-ben Zondi Pál esztergomi és zágrábi nagyprépost alapította a magyar bursát; a wittenbergi magyar bursa alapítására már 1546-ban megtörtént az első lépés, szabályai 1556-ban megállapíttattak és 1571-ben a rektor által megerősíttettek. Főurak szegény sorsú tanúlókat alkalmaz-

tak külföldi egyetemekre menő fiaikhoz praeceptorok s ezeknek alkalmat adtak a felsőbb tanulmányok fol tatására Mások tehetséges szegény ifiakat saját kö ségükön iskoláztattak, mint például Jaksith Péter d vegye, majd Perényi Péter Balsarati Vitus Jánost; B kés Gáspár meg Gyulai Pált, a XVI századnak jel orvosait. Thurzó Elek 1543-ban Lőcsének 10.000 f rintot hagyott végrendeletileg, hogy annak kamataib külföldre menő tanulók segélyeztessenek. Csakne minden jelentékenyebb városunk iskoláztat külföld évenkint egy-két ifiút, közöttük számos orvosnövend ket. Hogy egyetemeikre nagyobb számmal vonzzák a idegeneket, külföldiek is; fejedelmek, városok és m gánosok tettek alapítványokat magyar ifiaknak ösztö díjaknak ellátására.[1])

Iskoláinknak ezen korban berendezéséről részl tesen nem szólva, elég lesz itt megjegyeznünk, hog azok a kornak humanistikus irányát egészen elfogadv classicus alapra helyezkedtek. A latin és görög nyel ben tökéletes jártasság, a dialektika és rhetorikána alapos ismerése a legfőbb kivánalmak épen úgy min a külföldön és így ifiaink a felsőbb tanulmányokho szükséges ismereteket itthon bőségesen elsajátíthattá Nálunk is feltaláljuk a XVI. századnak universalismusr törekvő hajlamát s ebből kifolyólag azt, hogy már XVI. századbeli orvosaink közt nem egyet találunk kik nem elégedve meg a szakszerű ismeretekkel, »medicinae doctor« czím mellé megszerzik a »philo sophiae, theologiae és a juris utriusque doctor« czíme is. A classicus nyelvek mellett, a kornak szelleméhe alkalmazkodva, kivétel nélkül foglalkoznak a héber é

---

[1]) Az erre vonatkozó irodalmat ismertetve lásd Irodalomtörténeti kö lemények I. évf. 4. füz. 404. Ballagi A.-tól.

az arab nyelvvel is. Bámulatunkat vívják ki egyes orvosaink, kik a tudomány szomjától űzetve nem elégedtek meg az egy egyetemen szerezhető ismeretekkel, hanem városról-városra, országról-országra mennek, hogy 8—10, sőt több évet is fordítva egyetemi tanúlásra, minden híres tanártól eltanulják annak kiváló szakmáját. Hogy idejüket nem vesztegették hiába, bizonyítják a csaknem minden egyetemen tartott tudományos vitáik, az általuk kifejtett tudományos irodalmi működés és az, hogy — amint látni fogjuk — Európa uralkodói rendre hívják meg a magyar ifiakat udvari orvosokúl, kik azután az udvaroknál nemcsak mint orvosok, de mint titkos tanácsosok és nem ritkán kényesebb természetű diplomatiai küldetésekben is szerepelnek. A tudomány embereire nézve a fejedelmi kegynél talán még nagyobb kitüntetés a kortársak tudós világának nyiltan kimutatott elismerése. Ebben sem szűkölködnek a magyar orvosok; mert ott taiáljuk őket a külföld egyetemeinek tanszékein, rektori méltóságán, ott a tudós társaságok tagjai közt. Ha kellően fogjuk méltányolni hazánk közegészségügyi és közművelődési viszonyaira gyakorolt hatásukat; ez sem fog utolsó sorban állani érdemeik sorában.

Említsük meg még itt előzetesen azt, hogy habár hazánkban tulajdonképeni orvosi iskola nincsen is, az orvosi tanulmányokra külföldi egyetemekre menő ifiaink nem mennek ki minden szakismeret nélkül. Említők már azt, hogy Olaszországban már a XIII. századtól egyes családokban a fiúk az apáktól tanulták az orvosi tudományt: a Varignana, Garbo, Dondi, Santa Sophia családokban egy, másfél száz éven át szállott át örökül az orvosi tudomány (133). A XVI. században több helyen találunk ilyen családokat: a híres Pa-

racelsus az alchymiában és az orvostanban atyjától, a szintén orvos volt, nyerte az első oktatást; Löwenbe a Tyens család volt ilyen orvosi; Vesal Andrásna atyja gyógyszerész, nagyatyja, szépapja, dédapja orv sok voltak;[1]) nálunk ilyen a XVI. században a sopro Preyss-Pannonius-család (a XVII században többel t lálkozunk) Orvosaink közől már ezen században töl ben működnek kiváló gymnasiumainkon tanárokúl, mi Balsarati Vitus János Sárospatakon, Kyr Pál Brassóba Ezek rendesen kiválogatták az orvosi pályára készül ket, bevezették azokat az orvostan elemeibe és így el készítve bocsátották a külföldi egyetemekre. Kyr P az ifiuság használatára írta Brassóban 1541-ben nyon tatásban megjelent »Sanitatis Studium« czímű könyvé

Kitűnik ezekből, hogy hazánk a XVI. század v szontagságai közt, mikor legjobb erőit a harczmez vette igénybe, nem engedi át magát egészen az »inte arma silent musae« elvének, hanem míg egyik karj val harczol, másikkal a músáknak áldoz és ifiait k pesekké teszi a békésebb fejlődésű népek magasab culturájának elsajátítására.

Az orvostannak állapota hazánkban, amennyibe a mi fiaink azt ottan tanulták, csak a nyugaton fejlő dött irányoknak megfelelő lehetett.

A fentebb említett kritikai iránynak következmé nye a XVI. században elkeseredett viták lettek. Mind járt a század elején megindúlt a támadás az arabok és Galenus ellen az *érvágás* kérdésében. Hippokrates nek tanától, hogy az érvágást lehetőleg közel a gyula dásos helyhez kell alkalmazni, az erek elhelyezéséró és a gyuladások természetéről felállított elméletek alap ján már-már teljesen elhagyták és az arab orvosok

[1]) Baas 303, 335, 343.

azon gyakorlata, hogy a metastaticus lobboknál különösen a pleuritis és a pneumoniánál a lobos testrésztől lehetőleg távol — pld. jobboldali gyuladásnál a balkaron vagy lábon — vágtak eret, lett uralkodóvá. *Brissot Péter* (1478—1522) párizsi tanár saját tapasztalatai alapján megtámadta az arabok tanát és védelmére kelt Hippokratesének. Elkeseredett küzdelem fejlődött ki ebből, melybe bele vonták a párizsi parlamentet, sőt V. Károly német császárt is. Brissot ellenesei közől csak *Andernachi Winter* löweni, *Victorius* (Vettori) *Benedek* bolognai, *Trincavella Victor* paduai tanárokat, védői közől *Manardus János* ferrarai *Villemor* és *Kelin* párizsi, *Drivere Jeremiás* (Thriverius Brachelius, meghalt 1554) löweni, *Campolongus Aemilius* paduai tanárokat, *Vesal Andrást* és *Paré Ambrust* említem meg.[1])

A második vitás kérdés volt az eltérés Galenus és Hippokrates közt az érverésnek és a vizelet minőségének fontosságáról a diagnosisra. A hippokratisták élesen kikeltek az arabok útján Galenus nyomán dogmává lett azon tan ellen, hogy az érverés és a vizelet egyedűli biztos mértékei az életerőnek és a belső szervek helyes működésének. Ezen vitában a hyppokratikusok oldalán találjuk *Struthius József* (1510—1560) lengyel származású orvost, ki egy időn át nálunk mint Izabella királyné udvari orvosa működött. »Ars sphigmica s. pulsuum doctrina stb.« czímű 1540-ben Baselben megjelent művét ezen vitában a legjelesebbek

[1]) Lehetetlen itten az orvostan terén felmerűlt egyes irányzatokat és találmányokat részletesen ismertetnem. Felemlítek minden nevezetesebb mozzanatot, hogy az általános orvosi történetnek legalább váza legyen meg, a részletekre nézve utalom a szives olvasót az általam használt jeles orvostörténeti művekre. Az egyes irányzatok kiváló művelői közől leginkább csak az egyetemeken működő tanárokat említem, akik a magyar ifiak kiképzésére közvetetlen hatást gyakorolhattak. — Haeser II. 62. Baas 300.

közé számítják. *Horehoviczai Dudith András* (1533—1589) tinnini, majd csanádi és erdélyi püspök krafthcimi Crato által kiadott »Epistolae medicinales«-eiben az uroscopia ellen kel ki.[1])

Az orvostanban uralkodó régi rendszerek és tekintélyek ellen intézett támadások közt legerősebbek és következményeiben legmesszebbre kiható voltak azok, melyeket a XVI századnak egyik legeredetibb és legkiválóbb szelleme *Paracelsus* intézett.

Hohenheimi Bombastus Theophrastus Svájczban, Schwyz kantonban az einsiedelni kolostor közelében, melynek Theophrastus atyja Vilmos, orvosa volt, 1490 táján született. Némelyek szerint szülőháza »am hohen Nest« nevű helyen állott s ebből eredt a »Paracelsus« melléknév. Családja állitólag a Stuttgart melletti Hohenheim vár egykori uraitól a Bombastusoktól származott, mások szerint családi neve »Höchener« volt. Ő magát irataiban rendesen »Theophrastus ex Hohenheim Eremita — (azaz einsiedelni származású)-nak nevezi. Kortársai »Aureolus Philippus Theophrastus Paracelsus Bombastus de Hohenheim, professor Theologiae, artium liberalium et utriusque Medicinae Doctor, Medicus et Germaniae philosophus, Monarcha Medicorum et Mysteriarcha, Chemicorum princeps, Helvetius Eremita« díszes czímmel ruházták fel. Sajátságos egyéniségében és önmagáról tett nyilatkozataiban elég alapot találhattak ezen czím összeállítására. Mi legismeretesebb nevén csak Paracelsusnak nevezzük.

Életének történetét és működésének fő irányát jellemzik a tanulmányairól írt saját szavai. Miután atyja bevezette őt az orvosi tudomány elemeibe, 1506-ban a baseli egyetemre adta. Majd, amint maga elbeszéli:

---

[1]) Haeser II. 68. Baas 325.

»Évek során át látogattam Német-, Olasz-, Francziaország főiskoláit és kerestem az orvoslás alapját, de nem akartam magamat megadni egyedűl azok tanításának, iratainak, könyveinek hanem tovább vándoroltam Granadába, Lisabonba, átutaztam Spanyol-, Angol-, Poroszországot, Litvaniát, Lengyel-, Magyar-, Oláhországot, Erdélyt, Horvátországot és a Vend Markot és más helyeket, mindenütt szorgalmasan és buzgón tudakozódtam és kutattam az orvoslásnak biztos, kipróbált és igaz művészete után. Tettem ezt nemcsak a doktoroknál, hanem a borbélyok, fürdőzők, tudós orvosok, vénasszonyok és bűvészeknél is, akik csak foglalkoznak azzal; az alchymistáknál, a kolostorokban, nemesek és nem nemeseknél, okosaknál és együgyüeknél«.[1]) Amint ebből látjuk, legjellemzőbb képviselője ő a XVI. század vándorló tudósainak. Tíz évi vándorlás után haza kerűlve, 1526-ban a baseli egyetemen tanszéket nyert. Itten előadásait azzal kezdte meg, hogy Galenus, Avicenna, Mesue s más régi írók könyveit, megtagadva tőlük minden tekintélyt, tanítványai szemeláttára elégette, kivételt csak Hippokratessel tett, kinek Aphorismáihoz commentárt írt. Jellemét kifejezi jelszava: »Nemo sit alterius, qui suus esse potest!« Életviszonyai hozták magukkal, hogy őszinte a nyerseségig; kiméletlen a durvaságig; önhitt az öndicsőitésig, de ezek mellett mélyen érző szív, kiről sírköve hirdeti, hogy mindenét megosztotta a szegényekkel. Az einsiedelni reformator egészen azon kornak gyermeke, melyben egyházban és államban a tudás minden terén a legellentétesebb erők küzdöttek egymással. Ő a gyógyászati tudomány terén ezen küzdelemnek megtestesülése, legtökéletesebb kifejezője a létező állapo-

[1]) Haeser II. 74.

tokkal való elégületlenségnek és a vágyódásnak jobb állapotok után.[1]) Ellenségeinek — mert ilyenek nagy számmal voltak — vádjaira mondja: »Azt mondják nem értem Avicennát, nem értem Galent és nem tudnám, mit írtak azok. Processusaikat, canonjaikat, és más irataikat sokáig tiszteletben tartottam, de látva, hogy azok nyomán sem magam sem társaim semmi hasznosat nem végezhetünk, kénytelen voltam más alapot keresni, melyet nehéz munka árán meg is találtam«. Ezen alap meg nem más, mint a természet, ehez utalja azokat, a kik orvosokká akarnak lenni, s ennek irataiban így ad kifejezést: »Az orvoslásnak első tanítója a természetnek teste és anyaga — der Corpus und Materia der Natur. — Tehát ezeket tanulmányozva és megismerve, bennök kutass és tanulj és ne önmagadban, mert saját fantáziád nem egyéb, mint félrevezetése az igazságnak.« »Melyik ajtón át juthatunk be helyesen az orvosi tudományba? Avicennán, Galenon, Mesuen, Rasesen vagy a természet világán át? A természet világa azon helyes ajtó, melyen át oda juthatunk«. »Nem a speculativ theoriából kell a gyakorlatnak folynia, hanem a gyakorlatból a theoriának. »A tapasztalásban örömet találó szemeid legyenek tanítóid«. »Olvasás senkit sem tett orvossá, a gyakorlat tesz azzá«. Maga egész őszinteséggel bevallja, hogy tíz éven át semmiféle könyvet nem olvasott, csak a természetet tanulmányozta. Kiméletlenűl ostorozza theoretizáló kortársait s oly erősen bízik reformátori hivatásában, hogy nyiltan kimondja: »Wahrhaftig mehr will ich richten nach meinem Tode wider euch, denn davor«.

[1]) Haeser II. 86. u. o. 71—106. oldalon Paracelsus részletes méltatása és Baasnál 303—319. Itt csak rövid vonásokban akarom ismertetni az orvostanra gyakorolt hatását, tekintettel a mi viszonyainkra is.

És valóban halála után jobban méltányolták, mint életében Tanai, melyekkel az orvosokat a természet tanulmányozására utalta, nemcsak erjesztő kovászáúl szolgáltak a tudománynak, hanem azt sok tapasztalati igazsággal is gazdagították és előkelő helyet biztosítottak a mesternek az orvostan történetében. Kortársaira közvetetlen hatást azáltal gyakorolt, hogy irataiban a német nyelvet használva a nagy tömegekhez szólott.

Tanainak összetétele is egészen korának universalismusát tünteti fel, szoros kapcsolatban állva a theosophia, kosmogonia, physiologia és philosophia tételeivel. Minden létezőnek eredő oka Isten és minden teremtményben működik az isteni szikra és az isteni szellemnek »astralicus balzsam«-a. Az ember egyesíti magában a külső természetnek minden alakulatát s azért valódi »Mikrokosmus« szemben a «Makrokosmus«-sal. Ezen kis világot csak a külső természet kutatásának alapján lehet megismerni. Az orvosi belátás és sikeres tevékenység a földön és az égen mutatkozó természeti jelenségeknek, azok alkotó részei, tulajdonságai és hatásainak kikutatásán alapúlnak. Hogy az embert megismerjék, azért ajánlja a természetnek tanulmányozását.

Az emberi test, mint általában az összes testek, szerinte 3 alkotó részből: kén, higany és sóból áll, ezen három »elem«-mel jelképezvén az elégő, elillanó és az eléghetetlen részeket. A míg a test él, ezek folytonos változásnak vannak alávetve, a mit a testnek alchymistája az archaeus — a gyomor — okoz. Alapos észrevételeket tesz a vérnek assimiláló hatásáról, a testben levő önálló hőforrásokról. Az anatomiának nem barátja s magát a nevet is csak annak megjelölésére használja, a mi szerinte az orvostannak alap-

ját képezi; az élet lényegének megismerésére. Sz rinte közönyös az, hol fekszik az agy, máj, lép stb. a fő, hogy minő arcanummal gyógyítható a betegsé

Általános kórtanában elveti Galenusnak humor lis pathologiáját, a betegségeket nem az alapnedve rendellenes állapotából vagy a rothadásból, hanem a organikus ideák változásaiból származtatja. Nagy súly fektet a betegségek átöröklődésére. Az ember egés ségére négyféle erő gyakorol hatást: az »ens astrorum az égi testek; az »ens veneni« a nem assimilálód tápanyagokból; az »ens naturale et spirituale«, az i teni végzet. Ezeknek mindenike különféle betegség ket okozhat. Vándorlásai közben sok tapasztalat gyűjtött az aetiologia (kór-oktan) terén és figyelmezt tett a betegségeknek a geographiai helyzet szerin különféleségére. A diagnostikánál nagy súlyt helye az érverésre és a vizeletre, de a legfőbbet az alka mazott gyógyszerek hatására.

Paracelsusnak *therapiája* leghívebben fejezi ki mesternek gondolkodásmódját. E szerint az orvosna minden más tekintetet félre téve, egyedűli feladata betegnek kigyógyítása. A régi írók közől egyedű Hyppokrates iránt érzett rokonszenve onnan eredhe hogy ez is a természetet tartja a legjobb orvosnak mely az emberbe beoltotta a természetes gyógyító erő s az orvosnak feladatáúl csak annak működését elő mozdítani maradt fenn. Mesterséges gyógyitás csa akkor alkalmazandó, ha a természetes gyógyító er nem elégséges a testben. A természet működésének előmozdítására szolgálnak: a friss levegő, lelki nyuga lom, ó borok, bőjtölés és imádkozás, mint a melyel ellenesei a betegségeket okozó »entia«-knak. A mes terséges gyógyításnál is oly szereket kell alkalmazni

melyek a betegségeket okozó »szellemi, organikus lényeknek« a betegség »magvának« ellenségei, ilyenek az *arcanum*-ok. Az *arcanum* szónak Paracelsus tanában kétféle értelme van. Jelent az általában mindent, a mi a betegségnek okát megszünteti, mint: a természet gyógyító ereje, az érvágás, kőmetszés (lithotomia); különösen pedig azon essentiákat, melyek a bennök rejlő titkos erkölcsök (qualitates occultae) erejével megsemmisítik a betegségeknek *magvait*.

Az arcanumok előállítása az alchymiának feladata s ez már régi idők óta törekédett arra a bölcsek kövének és az aranytincturának keresésével. Paracelsus azonban nem ilyen képzelt arcanumok keresését, hanem a természeti tárgyakban levő gyógyitó hatású anyagoknak kivonását kivánja tőle. Szerinte az egész világ egy nagy gyógyszertár és Isten a legfőbb gyógyszerész; mert mindenüvé, ahol valamely betegség uralkodik, beültette a megfelelő orvosságot.[1]) A betegségeket csakis a külső természeti jelenségeknek megfigyelése által lehet felismerni, mert a betegségeknek úgy vannak külső formái, mint a természeti tüneményeknek. A vízkór (hydrops) hasonlít az áradáshoz; a sorvadás (atrophia) a szárazsághoz, a kólika különböző nemei megfelelnek a négy széliránynak, a gutaütés a villámcsapásnak stb. s ezek ellen megfelelő módon kell védekezni, pld. a hydropsnál a felesleges vizet levezetni, a megmaradót kiszárítani a tűznek megfelelő szerekkel: higanynyal, kénnel stb. A szeleket a hideg és a nedvesség okozza, azért a kólikát melegítő és szárító szerekkel kell gyógyítani: Ezzel Paracelsus jelentékeny engedményt tett

---

[1]) Hazánkra vonatkozólag legújabb orvosi irodalmunkban Poór Imre dr. tanár „Adatok a természet orvosi célszerűségéhez, vagyis minden vidék megtermi az otthonos betegségek gyógyszerét" czímű czikkében behatóan foglalkozik ezen kérdéssel. l. Gyógyászat 1867. 30—37. sz.

a Galenus féle »contraria contrariis« elvnek. De »Signatura«-ról szóló tanban a »similia similibus« elv érvényesűl, nem annyira nála, mint követőinél, kik eze tant az eszelősségig vitték. Paracelsus ugyanis az mondja, hogy a csillagok minden földi testre rá nyom ják a *Signaturát:* »Ihr sehend, dass alle Corpora For mas haben, in denen sie stehend. Also haben auch Formas alle ihre Artzney, so in ihnen sind. Die ein ist visibilis, die ander invisibilis: Das ist, die eine cor poralisch, elementisch; die ander spiritalisch, syderisch Auff das folgt nun, das ein jetlicher Artzt sein Her barium spiritualem sydereum haben soll, auf dass e wisse, wie dieselbig Artzney in der Form stehe: Als die Exempel ausweisen. Ein Artzney die da ingenom men wirt spiritualiter in ihrer essentia, so bald sie in Leib kompt, so steht sie in ihrer Form. Zu gleicher weiss wie ein Regenbogen im Himmel, ein Bild oder Form im Spiegel. Also hat sie in Form *der Füsse* stehet sie *in die Füss;* hat sie ein Form *der Henden* so stehet sie *in die Hende.* Also mit dem Kopf Rücken, Bauch, Hertz, Miltz, Leber u. s. w.«. Ebből következett aztán, hogy például a veres foltos levelű polygonum persicaria (Wasserblut, hódos czikszár[1]) jó a vérzés ellen; az átlyuggatott levelű hypericum perforatum (csengő linka, Johanniskraut) a szúrás által okozott sebre; az orchis mascula (füles kosbor) alakjánál fogva a legjobb aphrodisiacum és a férfi ivarszervek bajait legbiztosabban gyógyítja; a carduus acantoides (bogáncs, Distel) tüskéi a belső nyilalás ellen, a saxifraga (kőtörő, Jehovablümchen) a legjobb lithotryptikum (kőmorzsoló szer); az euphrasia (szálkacsék) virágán levő fekete pont a szem pupillának betegsé-

[1]) A magyar nevek Diószegi és Fazekas magyar fűvészkönyvéből.

geit, az arany, mely az alchymistáknál a szívnek felel meg, a szívbajokat gyógyítja stb. Paracelsusnak legfontosabb arcanumai voltak a higany, ólom, vas, réz arsenicum, kén, borax praeparatumok; a növényekből készült tincturák, essentiák, extractumok és mindenekfölött az általa feltalált, mindent meggyógyitó »*Laudanum*«. Vonzalma az egyszerű szerekhez, élesen elitéli a korában szokásos hosszú recipeket: »Je länger geschrifft, je kleiner der Verstand; je länger Recepten, je weniger Tugendt.« A gyógyitó szerekről szóló tanának következménye, hogy a betegségeket nem a beteg szerv, a betegség oka vagy tünetei, hanem a gyógyitó szerek szerint nevezi el, morbus therebintinus-, morbus sileris montani-, morbus helleborinusnak stb. és nem branchis, rheuma vagy katarrhusnak.

Különös kórtanában a betegségeknek leginkább csak két csoportjával a tartarikus és a bújakóros betegségekkel foglalkozik. Az előbbieket az archeus — a gyomor — elégtelen működése, a tökéletlen emésztés és a nem assimlálódó anyagoknak lerakodása következtében keletkező kóranyagoknak tulajdonítja. Ide tartoznak a köszvény és a kőbajok, továbbá némely bél-, tüdő-bajok különösen a phtysisnek némely alakulatai. A bújakórt fertőzésből eredőnek tartja és nevezetes, hogy felismerte, hogy a bújakóros anyag különféle betegségekkel vegyűlhet, melyekre rá nyomja bélyegét.

Paracelsus *chyrurgiájában* is a természetes alapra helyezkedik, azt tanítva, hogy a test minden részében van gyógyító balzsam s az orvosnak csak ezen balzsam hatását kell előmozdítania, védve azt a káros külső hatásoktól. A vérzésnek elállítását nem ajánlja, de mégis vannak neki is összehúzó — styptikus — szerei. A vágásnak és égetésnek határozott ellensége.

Nevezetes nála az is, hogy a gyógyforrásoknak nagy jelentőséget tulajdonít.

Paracelsus tanainak ezen igen vázlatos ismertetését történetünk szempontjából szükségesnek tartottam mert követői között többen vannak, kik hazai gyógyászatunkra hatást gyakoroltak. Különösen a wittenbergi egyetemen vannak Paracelsusnak hívei, ott, hová a legtöbb magyar ifiú ment tanúlni. A vallási reformatio hívei — különösen Wittenbergben — hódoltak az einsiedelni reformator egyszerűségének, kinek az emberről mint »mikrokosmos«-ról szóló tana legkönnyebben be volt illeszthető az astrologia körébe; a természetben rejlő arcanumok tana bő táplálékot nyújtott az isteni teremtő jóságáról táplált hitnek.

A wittenbergi paracelsisták közt legkiválóbb volt *Peucer Gáspár* (1525—1602) egyetemi orvostanár.[1] *Winter von Andernach* ugyanott tanár, habár nem oly határozottan csatlakozott is hozzá, de szintén híve Paracelsusnak, a ki, habár Paracelsus theoriáit elvetette, gyógyszereinek az orvosi tudományra gazdagító hatását elismeri. Hasonlóan *Zwinger Tivadar* (1533—1588) és fia *Jakab* (1569—1610) tanárok Baselben, *Gesner Conrád* a paracelsusi gyógyszereket ismertető irataiban és *Hoffmann Gáspár* (1563—1641) oderai, frankfurti tanár; *Ellinger András* tanár Lipcsében és Jénában *Goclenius Rudolf* Marburgban hirdették tanait. Az idegen eredetű orvosok közől reánk nézve nevezetesek itten *Carrichter Bertalan* I. Ferdinánd és Miksa királyok udvari orvosa és idősbb *Ruland Márton*, atyja azon Ruland János Dávidnak, ki a XVII. század elején Pozsony város tiszti orvosa, majd Bethlen István ház

---

[1]) „Commentarius de praecipuis divinationum generibus“.

orvosa és 1622-ben magyar nemességet kapott;[1]) — mindketten határozott paracelsisták. A Galenismus ellenesei közé számítják Horehoviczai *Dudith András* tinnini, majd csanádi és erdélyi püspököt is.[2])

Paracelsusnak leghevesebb ellensége volt egykori kortársa *Erastus* (Liebler) *Tamás* (1527—1583) heidelbergi, majd baseli orvostanár. Ide tartoznak *Smct Henrik* (1537—1614) heidelbergi és *Libavius András* (1540-1666) jenai tanárok.

A Paracelsus tanai körűl forgó küzdelem átcsapott Németország határain is. Az újításoknak ellenszegűlő conservativ párizsi egyetem határozottan ellene foglalt állást. Az anti-paracelsistáknak élén állottak a jeles író *Rabelais* és *Riolan János,* egy ideig montpellieri tanár; nevezetes védői voltak *Harvet Israël* és *du Chesne József* franczia orvosok, legkiválóbban *Fernel János* (1485—1558). Francziaországban nem anynyira Paracelsus elvei, melyekkel kevésbbé foglalkoztak és melyeket ott kevéssé értettek meg, mint inkább az általa alkalmazott gyógyszerek körűl forgott az úgynevezett *„antimonium harcz"*, oly elkeseredetten, hogy a párizsi orvosi kar több párizsi orvost kizárt köréből, mert a fém praeparatumokat alkalmazták. Csak a XVII. század közepén vívták ki *Rhenaudot Theophrastus* és követői a paracelsusi, chemiai úton készűlt gyógyszerek általános elismerését. A montpellieri egyetem Galenus ellen foglalt állást.

Paracelsus olaszországi hívei közt találjuk *Giov Argenterio*-t (1513—1572) a bolognai, pisai, nápolyi, római egyetemek tanárát.

Habár a XVI. századnak itt felsorolt jeles orvosai

---

[1]) Weszprémi „Succinta medicorum" etc. I. 158.
[2]) Baas 324.

és követőik nem csatlakoztak is mindenben Parace sushoz, irataik mutatják, hogy az orvostanban eddi Galenus nyomán uralkodó dogmákat tarthatatlanokna tekintik. Az új platonismusnak annyira természetes k folyása ez, hogy a majlandi *Geronimo Cardano* (1501— 1576) korának egyik legkiválóbb tudósa, Paracelsu iratainak ismerése nélkűl, igen közel jutott ennek fe fogásához.[1])

A Paracelsus tanai által felidézett elméleti vita kozásoknál sokkal fontosabb volt a hyppokratikusok nak a gyakorlati orvostan kifejlesztésére irányzott tö rekvése. Az orvosok a *Linacre Tamás* által 1518 ban alapított londoni orvosi collegium mintájára tá saságokat alakítottak, melyeknek czéljuk volt a felme rűlő hibák és hiányok birálása, döntés az orvosi köz igazgatás és a törvényszéki kérdésekben, a gyógysze tárak fölött a felügyelet.

Nagy fontossággal bír továbbá a kor kiváló o vosainak egymással folytatott levelezése, mely sok ké désnek tisztázására vezetett. Ezen levelezők közt legkiválóbb helyet foglalják el *Kraftheimi Crato* é *Manardo János*. A levelezés által felidézett mozga lomban kiváló hely jutott hazánknak. A kortársa itélete szerint is a legjelesebb tudósok közé tartoz Manardo János orvosi leveleinek közrebocsátását Ma gyarországon kezdte meg. Tudtunkkal a nagy sze repre hivatott orvosi levelek közt a Manardóéi jelente meg legelőször és pedig 1529-ben Strassburgban. Eze leveleknek kiadását Manardo *Győrben* (Ex Jaurino Pan noniae superioris civitate) 1513-ban (pridie idus Sext les) kelt, Montinus Floriánhoz intézett levelében indo

---

[1]) Paracelsus, követői és elleneseinek elveit részletesen fejtegetve l. Ha ser II. 71—126. Baas 303—325.

kolja.[1]) Az orvosi téren az egész XVI. századot foglalkoztató szellemi mozgalomnak czélját és irányát látjuk ezen levélben visszatűkröződni. Minthogy ez hazánkból indúlt ki, egész terjedelmében közlöm a levelet: »Azt hiszem — írja — sokan lesznek kik ezen orvosi leveleimnek kiadását annyira nem helyeslik, hogy erősen meg is rónak érte. Némelyek azért, mert általában kárhoztatják azokat, kik annyi híres author után ezen korban valami újat mernek feszegetni, — szerintök ugyanis felesleges újra megírni azt, a mik már megvannak írva; vakmerőség azt vélni, hogy valaki olyasmit lát, amit ők nem láttak volna; mások, ha más mesterségekben tűrnék is azt, az orvosiban semmi esetre sem engedik meg, hogy megmozdíttassék az, a mi hosszú időre, a régiek megfigyeléseire, igen hosszú tapasztalásra támaszkodik és mintegy isteni jóságból ajándékoztatott egyes kiválasztottaknak. Lesznek olyanok is, kik engem gőggel fognak vádolni, hogy mint új és saját hazámban — amint mondani szokták — ismeretlen ember, fel merek támadni azok ellen, kik a tekintélyt maguknak sok századon át kivívták. Sokan írályomat mint vagy mint kevéssé vagy mint igen keresettet fogják kárhoztatni; némelyek meg a levelek által való tanításnak módját, mint az orvosi téren szokatlant; mások meg azt fogják vétkeműl felróni, hogy hírkeresés kedveért igyekeztem csekély jelentőségű dolgokat közölni, vagy hogy azt megengedtem. Én — hogy sokaknak együttesen feleljek — ha sohasem is, korunkban igen szükségesnek látom ilyen modorban írni és pedig oly őszintességgel és bátorsággal, amely nem tartja szem előtt sem a tekintélyt, sem a régisé-

[1]) Medicinales epistolae Jo. Manardi medici ferrariensis etc. Argentorati 1529. a m. nemz. muz. példánya.

get, legyen az bár ezer éves is. Mert felismertem, hog az öregebbek iránti túlságos tisztelet okozta, hogy m vészetünk nemcsak semmivel nem gyarapíttatott ko társaink által, hanem a régieknek commentárai vál gatás nélkűl orakulumok gyanánt fogadtatnak, holo azok az érthetetlenségig gyalázatosak és barbárok annyira hazugok, hogy minden mást lehet belőlök é teni, csak azt nem, amit a szerzők akartak. Innen va hogy azokat mindenki a saját véleménye szerint do májáúl választja, egyiket az egyik szabály, másikat má gyakran üdvös halálthozó gyógyszer miatt, az embe életnek nagy kárára. És ebben nemcsak a közöns gesebb és selejtesebb fajtájú orvosok vétkeztek, hane olyanok is, kik mint első tekintélyek az előkelők é királyok mellett voltak«. Ez után éles bírálatot mon a régi írók commentatorai fölött. Levele végén elmondj hogy összes leveleit azért rendezi maga sajtó alá, me azokból egyeseket hibásan közöltek, ezen nyilatkoza ból látjuk, hogy leveleinek az orvostanra átalakító h tást gyakorló legelső rendszeres kiadását hazánkba készítette elő. Budán keltezett levelei: 1514 aug. »ad vaciensem episcopum preservatio oculorum et de tium«. 1516. jan. 16-án Thurzó Elekhez, melyben pestis elleni védekezésre és a pestis gyógyítására a utasításokat. 1518. jan. 1. »Caelio Calcagnino etc. d stomacho«. Ennek végén írja: »Vale et me quasi v terno ob situm *inter hosce Schythas,* aliquando simil bus questionibus evigila«, a mi arra mutat, hogy a m velt olasz Dobzse László király udvarában kevés sze lemi élvezetet talált. 1518. julius 27. »ad Gillimu Comlacensem episcopum« válaszol a püspöknek azo észrevételére, hogy mióta ő távol van hazájától, a n vezetesebb orvosok majdnem minden betegségben á

pával táplálják betegeiket, abból ptisanát (enyhítő italt) vagy levest csináltatva. Közli itten a régieknek erre vonatkozó véleményeit. 1515-ben »Joanni Camerti Theologo etc. de sacharo duplici« czímű levelét »Viennae Pannoniae« (Bécsben) keltezte, ebben a czukor előállításának módját a legrégibb időktől leírja. A kelt helyének és idejének megnevezése nélkül szól egy levele Frangepán Mátyáshoz, kinek nagymérvű aranyér folyása ellen ad részletes utasításokat.[1]) Látjuk ezekből, hogy Manardo 1513—1518-ban hazánkban időzött.

Krafftheimi Crato korának legnevezetesebb tudósaival folytatott orvosi levelezései közt a magyarok közől Dudith András, Zsámboki János és Crato kiváló kedvenczének Jordán Tamásnak leveleivel találkozunk.

A XVI. századot a paracelsusi vitatkozásnál eredményesebben foglalkoztatta az orvostudósoknak a gyakorlati gyógyászat előbb vitelére irányozott törekvése, melyet hatalmasan támogatott az **anatomiának** gyors fellendűlése. Olaszországban Mondino nyomán már a XV. század második felében a vizsgálódás az anatomiának a gyakorlati gyógyászattal kapcsolatba hozására irányúlt. *Zerbi Gabriel*, *Alessandro Benedetti*, (1460—1525) a XV. század végén paduai; *Alessandro Achillini* (1463—1512), *Berangario Carpi* (1470—1530) bolognai; *Guido Guidi* (Vidus Vidius † 1569) és *François Jaques Dubois* (Sylvius † 1564) párizsi; *Giambattista Canani* (szül. 1515) ferrarai; *Andernachi Winter* wittenbergi tanárok anatomiai munkáikkal[2]) előkészítették

[1]) Epist. med. lib. VI. epist 5. — L. V. ep. 3. — L. II. ep. 3. — L. V. ep. 2. — L. II. ep. 2.

[2]) Irataik e téren: *Zerbi:* Liber anatomie corporis humani et singulorum membrorum illius. Venet. 1502. — „Anatomia matricis et de anatomia et generatione embryonis“. Marb. 1537. — *Benedetti:* „Anatomia, sive de historia corporis humani libri V. Venet 1502. — *Achillini:* Annotationes anato-

útját a XVI. század legnagyobb anatomusának *Ves Andrásnak.*

Vesal András (1514—1565) egy orvosi családn sarja orvosi tanulmányait a montpellieri egyetem kezdte, a párizsin Guidi, Dubois és Andernach tanár alatt folytatta. Az anatomiának tanításáról igen jelle zően mondja, hogy az igen ritkán előkerülő emb hullán három leczkében elvégezték azt. Mikor Dub Galenus magyarázata közben az anatomiához ért, a mint a növendékeknek nehezet, egészen elhagyta. A dernachi Winterről megjegyzi, hogy neki, aki anat miát írt, más czélból nem volt kezében kés, mintho azzal sültjét felszeletelje. Az ilyen tanítás nem elé tette őt ki, s midőn a háború V. Károly császár I. Ferencz franczia király közt kitörőben volt, Löwen ment. Itt sikerült neki éjszakának idején egy nag kincsre, egy az akasztófáról lelopott gonosztevőn csontvázára szert tennie. 20 éves korában mint sebé a hadseregbe állott, a háborúk közben tanulta részl tesen ismerni az emberi testet s 1537-ben kezdte me irodalmi munkásságát. A 23 éves fiatal embert V lencze tanácsa a páduai egyetem anatomiai és chyru giai tanszékére tanárnak meghívta, ahol kezdetben is Galenusnak majom-anatomiáját magyarázgatta. 153 től 1546-ig felváltva Páduában, Bolognában és Pisába tanított s ekkor írta »De corporis humani fabrica lib

micae in Mundinum. Bonon. 1522. — *Carpi:* Commentaria cum amplissim additionibus super anatomiam Mundini, una cum textu ejus in pristinum et rum nitronem redacto. Bonon 1521. — Anatomia Carpi. Isagoge breves (s perlucide ac ubberime in anatomiam humani corporis a communi medicor academia usitatum etc. Bonon 1514. — *Guidi:* De anatomia corporis huma libri VII. tabulis 77 in aere incisis strata. Venet. 1611. — *Dubois, Sylvi* Isagoge in libros Hipparatis et Galeni anatomicas. Paris 1555. *Winter v. An* Anatomicarum institutionum libri IV. Paris 1533. — *Canani:* Musculorum h mani corporis picturata dissectio. — Ferrara 1543 körül.

septem« czímű korszakot alkotó művét, akkor intézve ezzel hatalmas támadást Galenus ellen, mikor ennek theoriáit más oldalról oly élesen ostromolta Paracelsus. 1546-ban műve második kiadásának rendezése végett Baselbe ment s ott tartott előadásokat és az orvosi fakultásnak egy férfi-csontvázat ajándékozott, mely a Platter által később ajándékozott női vázzal a XIX. századig egyedüli anatomiai gyűjteménye volt az egyetemnek. 1555-ben Vesal II. Fülöp spanyol király szolgálatába lépett, 1564-ben Madridból a szt. földre ment, midőn innen visszatérőben volt, hogy Páduában újra tanszéket foglaljon el, Zante partjain hajótörést szenvedett, megbetegedett és 1565 okt. 15-én nyomorban meghalt. Egy aranyműves felismerte a nagy tudóst és sírjára egy egyszerű emléket állított.[1])

Vesal anatomiai műveiben az emberi testet minden részére kiterjedő gondos tanulmány alapján ismertette meg, ezzel halálos csapást mért Galenusnak másfél ezredéves sérthetetlen tekintélyére. Az irataihoz mellékelt anatomiai képek megkönnyíttették a tanúlást. Azzal, hogy boncztanában az emberi testet folytonosan összehasonlítja a magasabb fejlettségű állatokéval, meg-

---

[1]) *Művei:* 1. Paraphrasis in nonum librum Rhazae ad Almansorem de effectuum singularum corporis partium curatione. Basil. 1537. — 2. Sechs anatomische Tafeln. 1538. Az emberi testet és egyes részeit egymásra hajlítható levelekben tüntetik fel. — 3. De corporis humani fabrica libri septem. Basil 1543. Legnagyobb műve. — 4. Epistola docens venam axillarem dextri cubiti in dolore laterali secandam, et melancholicum succum ex venae portae ramis ad sedem pertinentibus purgatis. Basil 1539. — 5. Suorum de fabrica corporis humani librorum epitome. Basil 1543. — 6. Epistola rationem modumque propinandi radicis Chynae decocti, quo nuper invictissimus Carolus V. imperator usus est, pertractans Basil 1546. — 7. Gabr. Cunei Mediolanensis apologiae Franc. Putei pro Galeni anatome examen. Venet. 1564. — 8. Anatomicarum Gabrielis Fallopii observationum examen. Venet 1564. — 9. Chirurgia magna . . . a Prosp. Borgarutio recognita. emendata et in lucem edita. Venet 1568.

veti alapját a *összehasonlító bonczlannak* Kikel kor-
nak orvosai ellen, akik a diätetikát a szakácsokra,
gyógyszertant a gyógyszerészekre, a chirurgiát a bo
bélyokra bízzák, a bonczolásnál a kést nem mago
veszik kezökbe, hanem prosectorúl tudatlan borbély
alkalmaznak. Természetes, hogy tanainak a régi rend
szer hívei közt számos ellensége akadt. Legkesere
tebben támadta meg egykori tanára Dubois, kinek tá
madásaira azonban Vesal kegyeletből nem felelt. Erő
ellenfele támadt Eustach Bertalan római tanárban,
szintén híres anatomusban. A harcz oly erős hullámo
kat vert fel egész Európában, hogy V. Károly császár
salamancai theologiai fakultas elé vitte a kérdést, va
jon keresztény szempontból megengedhető-e a hullák
nak szétdarabolása? A kar azon véleménynek adot
kifejezést, hogy amennyiben az az orvosi tudomány ta
nulására szükséges, megengedhető. Ezen vélemény nag
változást jelez az egyházi felfogásban.

Vesalnak nagy anatomiai műve hét könyvre osz
lik: 1. A csontok és porczok; 2. Szálagok és izmok
3. Edények; 4. Idegek; 5. Belek, nemi szervek; 6 Szív
7. Agy és érzék szervek. Habár ezekben az anatomi
mai állásához képest vannak is tévedések, a rendki
vűli gondossággal és közvetlen észlelés alapján írt mű
hosszú időn át legkitűnőbb volt ezen a téren, min
olyan, a mely az emberi test szervezetét nem több
az állatoké után itélte meg.

Vesal kortársai közt, részint mint barátait, részin
elleneseiűl számos jeles anatomust találunk, kik önáll
felfedezésekre jutva előbbre vitték az emberi test alapos
ismerését. Nevezetesek: *Falliopo Gabriel* (1523—1562
Ferrarában majd Pisában, Páduában tanár (1548—1862
korának egyik legkiválóbb és legszerényebb tudósa, k

az anatomia minden ágában alapos kutatásokat tett. *Eustachi Bartolomeo* († 1574) római tanár Vesalnak legalaposabb bírálója; *Ingrassia Giovani* (1510—1580) nápolyi tanár; *Colombo Math. Realdo* (1559); *Aranzio Giulio Cesare* (1530—1589) bolognai tanár (1556—1589); *Variolo Constanzo* (1543—1575) Bolognában, majd Rómában tanár; *Girolamo Fabricio del Aquapendente* (1577—1619) Fallioponak utóda a páduai tanszéken; *Platter Felix* (1536—1614) Baselben tanár, az ottani botanikus kert és anatomiai gyüjtemény alapítója, híres anatomus, aki közel 300 hullát bonczolt; *Bauhin Gáspár* (1560—1624) Platter utóda a baseli tanszéken, a maig is használt anatomiai terminologiának megállapítója; *Alberti Salamon* (1540—1600) wittenbergi tanár; *Paw Péter* (1564—1617) 1589-től az anatomia tanára Leydenben, hol 1597-ben anatomiai gyűjteményt alapított.[1])

Ezek és kiválóbb tanítványaik az anatomiát egészen átalakították. A XVI. századnak ezen a téren legnevezetesebb vívmányai: Vesal az anatomia minden részletének szilárd alapokat rakott le. Az *osteologia*

---

[1]) Műveik: *Falliopo:* Obervationes anatomicae. Venet. 1561. — Lectiones de partibus similaribus corporis humani. Norib. 1575. — *Eustachi:* Opuscula anatomica. Tabulae anatomicae. — *Ingrassia:* Commentaria in Galeni librum de ossibus. Panorm 1604. — *Colombo:* De re anatomica libri XV. Venet. 1559. Németre fordítva Schenck A. ált. Frankf. 1609. — *Aranzio:* De humano foetu opusculum. Róma 1564. — Observationes anatomicae. Venet. 1587. — *Variolo:* De nervis opticis etc. Patav. 1573. Anatomiae libri IV. Francof 1591. — *Fabrizio ab Aquapendente:* De visione, voce et auditu. — Venet. 1600. — De respiratione ejusque instrumentis libri II. Patav. 1615. De ventriculo, intestinis et gula Patav. 1618. stb. — *Platterus:* De corporis humani structura et usu libri III. Basil. 1583. — *Bauhin:* Anatomes lib. I. externarum corporis humani partium appellatiioem continens. Basil 1588. — De corporis. humani fabrica. Basil 1590. — De partibus humani corporis. Baas. 1602. — Institutiones anatomicae. Baas. 1609. — *Alberti:* Historia plerarumque partium humani corporis in usu tyronum edita. Viteb. 1583. — De lacrymis. Viteb. 1581. — *Paw:* Primitiae anatomicac de humani corporis ossibus. Leyd Bat. 1615.

Falliopoban és Ingrassiában, a *myologia* Cananiban t láltak kiváló művelőkre. A *bélcsatornát* Falliopo, *lélegzési szerveket* Fabrizio vizsgálták legalaposabba a *szív* szerkezetét Vesal, Falliopo Aranzio és Eust chius. Canani 1546-ban felfedezte a *viszér billentyűi* a viszérben összekötő billentyűket (azygos) találva. Eze billentyűket 1574-ben Fabrizio tette általánosan isme tekké. A *vesét* és rendeltetését Eustachio vizsgált Massa feltalálta az ivarszerveken a *dülmirigyeket* (pro stata), Falliopo az *ondóhólyagcsákat*, ugyanő írta l gondosan a *csiklót* (clitoris) és a *szűzhártyának* (hyme rendeltetését. A *méhet* (uterus) Falliopo és Eustachius az *agyat* Vesal és követője Variolo vizsgálták a leg nagyobb gondossággal. Az egyes *idegeket* és a *szemne* belsejét Falliopo írta le legjobban, a *látóidegnek* a lát telepből eredését Eustachius fedezte fel. A *hallás* sze veiben az üllőt és kalapácsot már Achillini 1480-ba feltalálta, a kengyelt Ingrassia és Eustachi egy időbe 1546-ban; a dobüreg kis kagylóit, a kürtöt és orsó Eustachius A hallási szervek összességének legtökél tesebb leírását Falliopo adta.[1])

Az anatomia által nyújtott tapasztalati ismerete mellett az orvostan tanításában már a XVI. századba kezdetét veszi a *klinikai oktatás*. Annak nyomair hogy egyes orvosok tanítványaikat elvezették a bete gek ágyaihoz, már az ókorban találunk, amint azt Sym machus és Selukus kyzikosi és Stratokles sidoni or vosokról beszélik. A középkorban Archimatthaeusna huszonkét betegségi esetről szóló iratában gyakran va megszólítás intézve a hallgatókhoz, a mi a betegág melletti tanításra vall.[2]) Az új korban a páduai Sa

---

[1]) Az anatomia állapotát a XVI. században részletesen l. Haeser II. 21—6

[2]) Haeser I. 394—665.

Francesco kórházban *da Monte* tanár kezdte meg legelsőnek a klinikai oktatást, halála után 1551-től 1578-ig szünetelt az, mikor *Albertino Bottoni* és *Marco degli Oddi* újra feleleveníttették. Ezeknek halála után azonban abban maradt és Páduában újra csak 1637-ben kezdték meg. Hollandiában, Leydenben, Bottoni és Oddi tanítványai *Heurinus* és *Schrevelius* honosították meg, de sok nehézséggel kellett küzdeniök, mert kezdetben a növendékek nem szívesen examináltatták magokat a betegek ágyainál. Francziaország ezen téren is a legconservativebb maradt. Németországban vannak a klinikai tanításnak nyomai: Bécsben olykor-olykor elvezették a növendékeket a kórházakba; az ingolstadti egyetem alapításánál, 1562-ben, az orvostanárok köteleztettek arra, hogy a növendékeket a betegek ágyánál tanítsák. Greifswaldban ezen czélból a városi kórház főorvosa még században is tagja volt az egyetem orvosi karának. A klinikai tanítást azonban csak Boerhaavenak fellépése tette általánossá a XVIII. században.

A már jelzett mozgalmak mellett nagy szerepet játszanak a XVI. századnak kiváló pathologusai és epidemiologusai, kiknek törekvésük volt megalapítani a *kórboncztant* (pathologica anatomia), az egyes betegségeknek kórtanát és fejlődésük történetét. *Alessandro Benedetti* (1460—1525) nagy művében minden betegség előtt előre bocsátja az illető testrésznek anatomiai leírását.[1]) Már ismertetett *Manardo*-nk a Pistoris, brandenburgi udvari orvos, és Leoniceno közt folyt vitában Melerstadius Mártonhoz, a szász herczeg physicusához

[1]) Műve: *Benedetti*: Singulis corporum morbis a capite ad pedes generatim membratimque remedia causas eorumque signa XXXI. libris complexa. etc. Basil. 1508.

írt levelében — 1550 ex Mirandola — ellene nyila
kozik az astrologiának, tagadva a csillagoknak a b
tegségekre gyakorolt hatását, bizonyítja, hogy a h
Hippokratesnél az égről van szó, ott csak a légkö
és annak befolyását kell érteni. A crisis napjait s a
egyes gyógymódok alkalmazásának idejét a hold vá
tozásaitól tenni függővé sokszor végzetessé válható t
vedésnek mondja: »Ha valakinek a holdtöltekor rajt
végzett érvágás miatt baja támadt; ott az ok lehete
a tapasztalatlanság, a mester ügyetlensége, az eszkö
nek alkalmatlan volta, vagy a mindenkivel megeshet
véletlen, de nem a hold«. Az orvosoknak saját és be
tegeik érdekében ajánlja, hogy a gyógymód megállá
pításánál inkább vizsgálják a lotiumot mint a csillago
kat és inkább az érverést, mint az égi testeknek con
figuratioját.[1]) *Brassavola Ant.* (1550—1555); *Fracastor*
Girolamo (1483—1553) és *Massa Nicolo; Donato Mar*
cello (megh. 1600); *Trincavella Vettore* (1496—1506
és *Fonseca Roderigo* páduai; *Baillou* (Ballonius) *Vilmo*
(1538—1616) párizsi, *Dodoens Rambert* és *Heurinu*
János (1543—1601) leydeni tanárok; Németországban
Krafftheimi Crato (1519—1586) és *Platter Felix* ba
seli tanár; hazánk fiai közől *Jordán Tamás* (1540—
1585) az uralkodó ragályos és járványos betegségek
nek ismertetésében tűntek ki.[2])

[1]) Med. epist. 17—30.

[2]) Műveik: *Fracastori:* Syphilis seu morbus gallicus. Verona 1530. D
contagione et contagiosis morbis eorumque curatione libri III. Venet. 1546. —
Massa: de morbo gallico in quo omnes modi possibiles sanandi continentur
Venet 1532. De febre pestilentiali petechiis, morbillis, variolis et apostemati
bus pestilentibus etc. Venet. 1540. — De venae sectione etc. — *Donato:* D
variolis. — *Trincavella:* Opera. — *Fonseca:* Consultationes medicae stb. —
Baillou: Epidemiorum et ephemeridum, libri II. Paris. 1640 stb. művei
XVII. században jetentek meg. — *Dodoens*: Observationes medicinales. Colon
1581. Praxis medica Amstelod. 1618. — *Crato*: Consiliorum etc. libri VII
Frankof. 1589. stb. *Platter*: De febribus. Francof. 1597. *Jordán*: Pestis phae
nomena etc. Francof. 1576.

Az itt felsorolt orvosi írókon kívűl még számosokat lehetne említeni, akik az újabb felfogáshoz alkalmazkodva az orvosi tudományt a közvetetlen megfigyelésre alapították és észleleteiket közkincscsé igyekeztek tenni. Többeknél látjuk, hogy kiváló műveik haláluk után nem ritkán több évvel jelentek meg. Az orvosi tudomány minden ágát felölelő irodalommal találkozunk már a XVI. században. Ha egyik-másik kiváló tanár művének kinyomtatása már a XVII. századba esik is, a XVI-ban volt tanítványai nem estek el a tanok ismeretétől; mert rendes szokás volt az egyetemeken leírni a tanárok előadását s a tanítványok ezen kéziratokat használták.

Azon kiválóbb orvosaink, kiknek nevei a XVI. századból reánk maradtak a jelzett általános irányoknak hatása alatt képeztettek ki, természetesen nagy hatást gyakoroltak reájok a tanárok, kiknek vezetése alatt tanulmányaikat végezték. A kiket a kor tudományos irányzatának jelesebb képviselőiűl láttunk, egyetemek szerint így csoportosúlnak: 1. *Baselben:* Thorer (Thorinus aus Winterthur) Alban; Paracelsus; Zwinger Tivadar (P.)[1]) és fia Jakab; Erastus Tamás (a. P.); Vesal András; Platter Felix és utóda Bauhin Gáspár 1624-ig. — 2. *Bolognában:* Achillini Ales (H.); Argenterio Giov. (P.); Carpi Bereng. (H.); Victorius (Vettori) Bened.; Mercuriale Geronimo; Aranzio Giul.; Vesal András; Variolo Const. — 3. *Ferrarában:* Leoniceno Nic.; Manardo Joan; Fallopio. — 4. *Frankfurt:* (oderai)-ban: Hoffmann Gáspár (P.) — 5. *Heidelbergben:* Erastus Tamás (a. P.); Smet Henrik (a. P.) — 6. *Jenában:* Hagenbut Joh. (Cornarus); Ellinger András (P.);

[1]) (P.) = Paracelsista. (a. P.) = Anti Parac. (H.) = Hippokratikus. (P. H.) = Paracelsista-hippokratikus.

Libavius András. — 7. *Leydenben:* Paw P.; Heurni Schrevelius; Dodoens. — 8. *Löwenben:* Andernac Winter (P. H.); Drivere (Thriverius Brachelinus) Jer miás. — 9. *Lipcsében:* Ellinger András (P.) — Wa ter G. — 10. *Marburgban:* Hagenbut J.; Goclenit (P.) — 11. *Páduában:* Benedetti Al.; Montanus; Me curiale; Trincavella; Campolongus; Vesal; Falliopo Fabrizio ab Aquapendente; Bottoni; Oddi; Fracastor Massa; Fonseca; Zerbi. — 12. *Párizsban:* Copus Gorris; Duret; Brissot; Villemor; Helin; Guido; Dubois Baillou. — 13. *Pisában:* Mercuriale; Vesal; Falliopo. — 14. *Rómában:* Eustachi; Variolo. — 15. *Strassburgban* Andernachi Winter. — 16. *Wittenbergben:* Peucer Gás pár (P.); Andernachi Winter (P.); Alberti Salamon

A kornak szelleme hozta magával, hogy a jele sebb tanárok váltakozva több egyetemen tartotta előadásokat, néha úgy is, hogy az évnek egyik sza kában itt, a másikban máshol.

A tanulók is egyetemről-egyetemre vándoroltak hogy egy-egy jeles tanárnak előadásait hallgathassák A magyarországi protestáns ifiak a század első felébe Wittenberget keresték fel tömegesen. 1523-tól 1560-ig 442, 1560-tól 1599-ig 376 magyar ifiú jegyeztetett b a wittenbergi egyetem anyakönyvébe. 1592-től kezdv mikor az ott levő 25 magyar (kálvinista) ifiú nem akar ván aláírni a »formulae concordiae« czímű lutheranu hitvallást, fejedelmi parancscsal elűzetett; a Kalvin ta nait követő magyar ifiak inkább Hollandia egyetemeire Leydenbe, majd Franekerbe mentek. Luther hívei nek ezután is kedvelt helye maradt Wittenberg. Azon ban, a mi a XVI. század viszonyaira igen jellemző, a vallási vitatkozások java korában ott találjuk a katho

likus orvosnövendékeket a protestáns- és a protestánsokat a katholikus főiskolákon.

Magyar orvosaink közől a XVI. századon át külföldön tanultak: 1. *Baselben:* Gregori Jabab; Spielenberger Sámuel (1593 és 1597-ben); Henisch György (1576) — 2. *Bolognában:* Balsarati Vitus János (1556); Jordán Tamás (1564); Gyulai Pál (XVI. század közepe) Jeszenszky János. — 3. *Bécsben:* Boldogasszonyfalvi Ferencz (1505). Jordán Tamás. — 4. *Frankfurt* (oderai): Preyss Kristóf. — 5. *Heidelbergben*: Paksi Mihály 1568-tól 1573-ig); Thuri Mátyás (1569—70). — 6. *Lipcsében:* Henisch György (1572). — 8. *Páduában:* Kassai János (1520); Balsarati Vitus János (1556); Ghymesi Forgách Mihály báró (1592); Gyulai Pál; Jordán Tamás; Purkircher György (1563); *Lionban;* Kovács György (1570); Paksi Mihály (1572); Stuff János. — 9. *Párizsban:* Dudith András (1556); Jordán Tamás (1560 kör.); Salzer János; Bogner Péter; Paksi Mihály (1566). 10. *Pisában*: Jordán Tamás; Bogner Péter (1560 kör.) — 11. *Rómában:* Jeszenszky János; Bogner Péter; Jordán Tamás; Csókás — Monedulatus — Péter; Scalich Pál. 12. *Tübingában*: Kassai János. — 13. *Wittenbergben*: Balsarati Vitus Ján. (1549); Bogner Péter; Csókás Péter; Jeszenszky Ján.; Henisch György.; Czeglédi Ján.; Preyss Kristóf (1536); Szegedi Istv.; Zsámboky János és az itten szintén felemlítendő természettudós Melius Juhász Péter.[1]) Kétségkívűl jelentékenyen nagyobb számmal lehettek ott az orvostant hallgató magyarok, a mit igazol az is, hogy más magyar orvosokat is ismerünk ezen századból, kik szintén csak a külföldön végezhették tanulmányaikat. — Többeknek tanárait is ismerjük, így: Gregorinak tanára volt Baselben Bauhin; Jeszen-

[1]) Frankl: Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században.

szkyé Lipcsében Walter, Páduában Hieron ab Aqu
pendente; Jordán Tamás Carpentariust, Rondelett
Trincavellát, Capivaciust, Cardanust, Guidot, Eustachius
hallgatta a különféle egyetemeken

Az orvostól megkivánt ismeretekre nézve a r
giekkel szemben érdekes Manardonak nyilatkozata,
ki mondja: »A mit Haliabates, Avicenna első könyv
és Galenus nyomán a gyógyítás művészetében az astro
logia szükségességének bizonyítására állítanak; azok
nak könyveiben sok van, a mi az orvosnak, mint or
vosnak, egyszerűen nem szükséges. Ha valaki helyese
gondolkodik, belátja, hogy az orvosnak a dialektikán
a természet philosophiájának egy részén, egy kis arith
metikán (arithmeticae exiguam portionem) és a gram
matikán kívűl, melyek nélkűl a régi emlékeket nem
értheti meg, a többi disciplinák-tudása díszére válik
de nem szükséges. A nyelvek tudása igen dicséretes«.
Úgy látszik, az alchymiát, astrologiát s más mystiku
tudományokat nem is követelték az egyetemeken. Err
mutat az odera melletti Frankfurt orvosi karának
1588-iki szabályzata. E szerint orvosi jogosultságo
vagy hivatalt senki sem nyerhet, a ki ottan legalább
baccalaureussá nem promoveáltatott. A promoveálan
dónak magister artium liberaliumnak kellett lennie, (e
végeznie a triviumot: grammatica, rhetorica, dialectica
és a quadrivicumot: geometria a földrajzzal, arithme
tica, astronomia, musica) és a következő előadásokat
fen. primis canonis Avicennae, Aphorismos Hippokrati
et tegni Galeni, szorgalmasan hallgatnia. Továbbá leg
alább egy fél éven át egy orvossal kellett látogatnia
a betegeket A baccalaureusnak, hogy a doktori ran
got elnyerje, legalább egy évig kellett előadást tartania

[1]) Epist. medic. 17. stb.

Avicenna első canonjáról vagy Hippokrates Aphorismáiról vagy Galenusnak »de locis affectis« könyvéről; látogatnia a doktoroknak Galenus első könyvéről »de accidenti, de morbo vel tegni« és Almanzor kilenczedik könyvéről tartott előadásaikat. Kell tartania a dékán jelenlétében egy disputatiot, melynek tételét előbb közli a dékánnal. A dékán évenkint kétszer összehívja a doktorokat, a promoveáltakat és a tanulókat, egyszer tavasszal a rétek, hegyek és völgyek meglátogatására, hogy ott a füveket tanulmányozzák, másszor ősszel a gyökereket tanulmányozni. A disputa után kérheti a jelölt az examen kitűzését«. Az összes vizsgálatok díja 35 arany volt.[1])

Ezen szabályzat szerint, melyhez hasonló volt a többi egyetemeké is, a trivium és quadrivium (a mi középiskolánk) elvégzése után $2^1/_2$ év alatt meg volt szerezhető a doktori diploma, amint az számos esetben ténylegtörtént is. Ha azt látjuk, hogy kiválóbb orvosaink mielőtt itthon gyakorlatot kezdenének 8—10 évet töltenek tanulmányokkal s e közben 4—5 egyetemen tartanak disputatiokat, nem lehet róluk feltételezni, hogy kortársaik mögött elmaradtak volna a képzettségben. Legjobb bizonyságai lesznek ennek a következő életrajzi adatok.[2])

Balsarati Vitus János szül. 1529-ben Dombegyházán. Atyját, a nagylaki vár parancsnokát, a törökök rabságba hurczolták, mire a vár úrnője Jaksith Péter özvegye a három hónapos árva fiút, Jánost, pártfogá-

[1]) A szabályzat Baas 360, 362.

[2]) Ezen vázlatos életrajzok csak néhány kiválóbbról szólanak és itt is többször csak utalok azon helyekre, ahol rólok részletesebben van szó. Életüknek csak azon mozzanatait emelem ki, melyek a magyar orvosoknak társadalmi állását, tudományos működésüket és a közművelődésre gyakorolt hatását megvilágosítják.

15

sába vette, Gyulafehérváron, Erdődön, Nagy-Bányán Sárospatakon iskoláztatta. 1549-ben Perényi Gábor tal ösztöndíjjal ellátva Wittenbergbe ment, a hol éven át philosophiát és theologiát tanúlt. 1556-b Melanchton tanácsára az orvosi tudományra adta n gát s ezt Bolognában és Páduában négy éven át nulva oly hírre tett szert, hogy V. Pál pápa őt, a p testáns embert, udvari orvosának hívta meg. Ez fényes állását pár hónap múlva elhagyta, hogy jóte jének Perényi Gábornak egészségét ápolja. Peré udvari orvosának Miksa királytól nemesi rangot e közölt ki. A sokoldalúan képzett orvos korának sz leme szerint philologus, philosophus és theologus is v és mint ilyen élénk részt vett a reformationak ez időben nagymérvű mozgalmaiban Egyháza iránti b galmától indíttatva Perényi Gábor halála után lisz pappá, majd Sárospatakon tanárrá lett. A sáros- taki iskola, a magyar protestantismusnak ezen időb védő bástyája, Vitus Jánosban egyik legnagyobb tán szát tiszteli. Az iskolát ugyanis Perényi Péter 15 táján alapította. Fia Gábor a kis iskolát 1549-b theologiai tanfolyammal ellátott collegiummá emelte amint azt Szikszai Fabriczius Balsarati fölött tart halotti beszédében mondja, az iskolának állandó f dust is Balsarati eszközlésére adott. Az iskolának e rectora Kopácsi István, az egykori franciskánus gy dián, oldala mellett működik Balsarati tanárként, m Kopácsi után mint a collegiumnak rectora. Megh 1575-ben.

Művei: 1. A keresztényi vallás ágazatainak rö Summája. 1571. — 2. De remediis pestis prop lacticis. 1564. — 3. Magyar Chyrurgia, a seb g gyulásának mesterségéről írt négy könyvek. E

utolsó — Toldy szerint — nyomtatásban nem jelent meg.[1])

Blandrata György. Ezen piemonti származású olasz orvos mélyen bevéste nevét hazánk, különösen pedig Erdélynek történetébe. Socinusnak vallási tanaival megismerkedve, azokhoz állott és midőn Lengyelországba a királyi udvarhoz kerűlt, ottan igyekezett azoknak híveket szerezni. Zápolya János nejének Izabellának udvari orvosa lévén, Erdélyben is hirdette az unitarius tanokat. Izabellának visszavonulásakor Blandrata is Lengyelországba ment, de a királyné halála után viszszajött Erdélybe, ahol János Zsigmondnak udvari orvosává, az országtanácsnak Csákyval, Békéssel, a két Báthorival, Istvánnal és Kristóffal — együtt tagjává és a fejedelemnek bizalmas emberévé lett Blandratának a fejedelemre gyakorolt nagy hatását és a bécsi udvarnál is nagy tekintélyét mutatja 1563-iki követsége, midőn János Zsigmond Báthori Istvánt királyságának elismertetése és Ferdinánd király valamelyik leányával kötendő házasságának ügyében Bécsbe küldte. Midőn Báthori a fejedelem kivánatait nem eszközölhette ki, János Blandratát küldé Báthorihoz követtársúl s az ügyes olasz kivitte, hogy Ferdinánd hajlandónak mutatkozott leányát Johannát Jánosnak nőűl adni s átengedni neki a tiszai részeket. Jánosnak a fejedelemségben utóda Báthori István hasonló bizalommal viseltetett a szintén udvari orvosává lett Blandrata iránt. Mikor a fejedelemségre törekedve ellenfelétől Békés Gáspártól Fogaras várát Báthori András özvegye — most Iffjuné — Majláth Margit részére vissza akarta szerezni, Békéshez követül Kendy Sándorral Blandratát

[1]) Weszprémi cent. I. 10. Molnár: A közokt. tört. 401—402. — Sárospataki füz. 1864. 223. — Szinnyei Józs.: Természettud. könyvészet 36. Bod Péter Magyar Athenás 19.

küldte. Majd 1575-ben, mikor a lengyel trónt akar
megszerezni, a lengyelországi viszonyoknak alapos
merőjét és tapasztalt államférfit Blandratát válasz
ki párt szerzésére, ki a magával vitt pénzzel nagyb
előmozdította fejedelme érdekét, kinek azután mint le
gyel királynak is udvari orvosa és titkos tanácsosa vo
Urai méltányolták is szolgálatait, Báthori őt Tibur
Kayantó és Bogártelke birtokokkal adományozta me
Bogártelket Blandrata később Kendy Sándornak
Bánfy Farkasnak adta el. A dúsgazdag embert, hog
kincseihez juthasson, egy rokona 1587-ben, 84 év
korában meggyilkolta.

A fejedelemhez való bizalmas viszonya magy
rázza meg, hogy Blandrata az egyházi téren is nag
eredményeket ért el izgatásaival. Barátját Dávid F
renczet az udvari papsághoz juttatta. »E két emb
kiegészíté egymást. Az orvos keveset értett a hitt
mélyebb philosophiai részéhez, Dávid éles dialecticáj
nagy tudománya, gyors esze s éles polemiája kipótol
a mi nála hiányzott«. Megnyerték tanaiknak a fejed
met, ez számokra 1567-ben Gyulafehérvárt nyomd
állított, melyből kikerültek aztán Dávidnak és Blan
ratának az unitarius tanokat terjesztő irataik.[1] A
1568 január 6-iki tordai végzéssel megengedtetett
unitarius vallás terjesztése, de ebbe Kalvin és Luth
követői nem nyugodtak bele és a kor szokása szeri
nyilvános vitára hívták fel annak védőit. Az 1568 má
cziusban Gyulafehérváron tartott zsinat vitáiban Blan
rata is részt vett, de szemben a kor híres reformat
theologusaival, be kellett vallania a hittudományba

[1]) *Blandratától*: Catechismus ecclesiarum Dei in natione Hungarica p
Transilvaniam, que relicto papistico Deo quaterno verbum Dei de sacrosan
Triade etc. — Sedecim articuli de solo Deo patre invocando.

járatlanságát. Mindamellett győzött a kedvelt orvos. A fejedelem az 1571-iki országgyűlésen az unitarius vallást a negyedik országos vallásnak nyilvánítá, a mit törvénybe is iktattak Később Blandrata a katholikus Báthori István kedvéért elhagyta felekezetét és barátját Dávidot, a kit fogságra is juttatott.

Midőn Erdély rendei János Zsigmondot felkérték, hogy a köztanításról gondoskodjék, ő 1567-ben Blandratát küldte Bazelbe, hogy az általa alapítandó akadémiára kitűnőbb tanerőket nyerjen meg.[1])

Gyulai Pál erdélyi szegény nemes családnak gyermeke Békés Gáspár főúr pártfogása alatt nevelkedett és ennek segélyével végezte orvosi tanulmányait a páduai és bolognai egyetemeken. Haza kerülve Békésnek udvari orvosává, jószágainak igazgatójává és bizalmas emberévé lett. Mikor Békés az erdélyi fejedelemségért versengett Báthori Istvánnal, Báthori 1573 október 4-én ostrom alá vette Fogarast, Békésnek várát. Hivei tanácsára Békés megszökött, fiát és a várat Gyulainak védelmére bízva. A vár 19 napi ostrom után Báthorinak kezére került. Gyulai fogságba jutott, de csakhamar kiszabadúlt és a fejedelemnek udvari orvosává és bizalmas tanácsosává lett. Ettől kezdve jelentékeny szerepet játszik Erdély történetében. Báthori István utódával Zsigmonddal neje után némi rokonságba jutván, folytonosan az udvarnál élt. Erdélynek az ingatag Zsigmond fejedelemsége alatt zavaros viszonyai közt Gyulai egyik főembere a törökellenes pártnak. A fejedelem és nagybátyja Báthori Boldizsár közt folyt villongásokban Gyulainak életét többször

[1]) Weszprémi cent. I. 20—22. Szilágyi S. Erdélyország története I. köt. 49—382. Horváth Mih. Magyarország története IV. köt. 304. — Molnár Al. A közokt. tört. I. 564. Magy. tört. tár XIII. 6.

fenyegette veszély, melyet végre sem kerülhetett ki mert az ingatag Zsigmond, hű emberét kiszolgáltatta nagybátyja bosszújának és Boldizsár Gyulait 1592 őszén saját abasági kastélyában felkonczoltatta.

Mint történetíró »Commentarius rerum a Stephano Rege adversus Magnum Moschorum Ducem gestorum anno 1580« czímű, Kolosváron, 1581-ben megjelent művéről ismeretes.[1])

Henisch György szül. Bártfán 1549-ben magasabb tanulmányait a lipcsei és baseli egyetemeken bevégezve az utóbbin 1576-ban orvostudorrá lett. Még ugyan ezen évben meghívták Augsburgba a mathematika és rhetorika tanárának, a hol 1618-ban bekövetkezett haláláig működött mint tanár, városi könyvtárnok, 1580-tól a gymnasiumnak igazgatója, az orvosi collegiumnak tagja és négy ízben dékánja. Orvosi, geographiai, mathematikai, csillagászati és philosophiai irodalmi működése miatt mint a német tudományosságnak egyik kitűnőségét emelik ki.[2])

Hunyadi Ferencz, erdélyi nemes, tanulmányait Belgium, Anglia, Francziaország főiskoláin végezte, orvostudorrá a páduai egyetemen avattatott fel. Itt írta a híres orvos Mercurialis Jeromosnak »De morbis puerorum« és »De venenis et morbis venenosis« 1583-ban megjelent munkáihoz szép latin verseit. Haza jőve 1580-ban a kolozsvári iskola igazgatójául találjuk, majd Báthori Zsigmondnak udvari orvosa. A nagytudományu udvari orvos tevékeny szerepet vitt a fejedelem és Rudolf király közt 1594-ben folytatott alkudozásoknál melyekre vonatkozólag levelezésben állott a pápával

[1]) Weszprémi cent. III. 114. — Szilágyi id. mű. I. k. 127—128. Bo[c] P. 93. Életének regényét l. br. Jósika Miklós „Jósika István“ czímű regényében

[2]) Bruckner: Ehren-Tempel der deutschen Gelehrsamkeit, idézve Weszprémi, cent. I. 66.

ı bibornokokkal. Korának kiváló embereivel: Baranyai Decsi Jánossal, Kassai Dávid Zsigmonddal, a Kovacsócziakkal, Kendiekkel stb. folytatott levelezése érdekes művelődéstörténeti adalékok.

A classicus műveltségű Hunyadi korának kiváló atin költője volt, nemzeti irodalmunk történetében is ıelyet talált, »Historia, az régi és híres neves Trója városának tíz esztendeig való megszállásáról és rettenetes veszedelméről« czímű, Kolozsvárott 1577-ben megjelent verses magyar elbeszélésével.

1580 október 28-án a Szeben mellett Mihály vajda ellen vívott csatában lelte halálát.[1])

Jeszeni Jeszenszky János Atyja Boldizsár, Túrócz megyének egyik szolgabírája a töröktől való félelmében elhagyva hazánkat Boroszlóba ment lakni és ott született 1556-ban fia János. A német írók születésének helye után Jeszenszky Jánost sajátjokúl tekintik. De eltekintve családjának a túróczmegyei Jeszen községből származó régi magyar nemességétől, ő magát külföldi születése daczára mindíg magyarnak vallja, művein a neve után tett »eques ungarus«-al jelezve ezt. Orvosi tanulmányait Lipcsében, Rómában és Bolognában elvégezve, gyakorlatát szűlővárosában kezdte meg, honnan Wittenbergbe hivatott meg egyetemi orvostanárnak s ott kilencz évet át működött, 1597-ben rectorrá választották. Tanári minőségében egyszersmind a szász fejedelmi családnak udvari orvosa volt. 1602-ben a császár meghívására Prágába ment Rudolf udvari orvosáúl és kineveztetett a prágai egyetem rectorának. Ezen állásában találta az 1618-iki felkelés, mikor Frigyes pfalczi választó fejedelemnek pártjára

[1]) Weszprémi cent. II. 86. Történ. tár 1881. 470 stb. Bodnár Zs. A Magyar irod. tört. I. 347.

állott és a cseh protestáns rendek által megválasztatv
a pozsonyi országgyűlésre küldetett a magyar rende
támogatását kieszközölni. Az országgyűlés feloszlás
után elfogták, Bécsbe vitték, honnan 22 heti fogsá
után, megigérvén, hogy a császári ház ellen többé mi
sem fog tenni, kezességre szabadon bocsátották. D
csakhamar azon gyanúba keveredett, hogy adott igé
retét megszegte, a miért aztán a csehek leveretés
után Prágában 1621 junius 21-én elfogták és szörny
bűnhődésre itélve előbb nyelvét kivágták, azután fejé
ketté hasítva levágták, testét felnégyelték és a váro
kapujának négy szegletére szögezték.

Orvosi, philosophiai, theologiai és történelmi mun
kái egyaránt érdemesítették arra, hogy kora egyik leg
kiválóbb tudósának tekintessék.[1])

Jordán Tamás Kolozsváron 1539-ben született
Orvosi tanulmányait Montpellierben, Párizsban, Bolog

---

[1]) Weszprémi cent. II. 97—109. Századok 1874. 501.

Művei: I. *Orvosiak:* Anatomiae Pragensis an. 1600 ab se solemnite administratae historia. Witteb 1601. — Tractatus de ossibus. u. o. 1601. — Institutiones chyrurgieae etc. u. o. 1601. — Aemilii Campolongi Patavini Se meiotice etc. u. o. 1601 — Adversus pestem consilium cum eiusdem de Mi tridatio et Theriaca disputatione Giessae 1614. — Libellus de anima et cor pore universali. Pragae 1605. — Judicium de sanguine V. S. dimisso u. o 1618. — Speculum urinarium. u. o. — Observatio chirurgica Romae in juven cula capta. Schenck féle observationes medic. — Vesalii examen observatio num anatomicarum Fallopii. Hanov. 1610. — Disputationes variae: *a* De mor bis tota substantia naturae nostrae contrariis, Witteb. 1596. — De morbo, quen aër tota substantia noxius peragit, preservatione et curatione. Vratisl. 1596. — stb. 11 db. — II. *Philosophiai:* Zoroaster. Nova, brevis, veraque de universo Philosophia. Witteb. 1593. — III. *Történelmiek:* Regis Ungariae. Mathiae II coronatio, an 1608 Posonii celebrata. Bécs. Hamburg 1609. németűl Strass burgban 1610. — Progenies Augusta divorum imperatorum Ferdinandi I. et Maximiliani II. Francof. 1613. — De vita et morte Tychonis Bracheis etc. Pragae 1601. A pozsonyi országgyűlésre kiküldetéséről beszámoló iratok. Prága 1619. — Regni regumque Pannoniae brevis Chronographia. — IV. *Theologiai:* Commentarius super acta Apostolica et meditationes in passionem dominicam. V. *Geographiai:* Itinerarium Hungarico — Austriaco — Moravico — Bohemico — Saxonicum. Witteb. 1595.

nában, Páduában, Pisában, Rómában és Bécsben végezte, a hol orvostudorrá lett. Tanulmányai közben megismerkedett korának nevezetesebb tudósaival, Kraftheimi Cratonak, kivel folytonos levelezésben állott és aki leveleit »Epistolae medicinales«-eiben ki is adta, kiváló kedvenczévé lett. Az 1566-iki török háborúban tábori orvossá lett, majd 1570-ben Morvaország tartományi főorvosává. 46 éves korában Brünnben meghált.

A XVI. században fellépett hagymáznak — febris castrensis, morbus hungaricus — legavatottabb megfigyelője és leírója. Orvosi műveivel az általános orvosi történetben is jó nevet vívott ki. Ő az első aki hazánknak gyógyvizeire kiterjeszti figyelmét, leírva a trencséni hévvizeket. Dubravius cseh történetének kiadása által mint történetíró is ismertté lett.[1]

Kyr Pál brassói orvos tudtunkkal a legelső, aki orvosi munkát hazánkban nyomatott. Mint a brassói iskolában a philosophiának tanára, tanítványait az egészségtanra is tanította s számukra írta »Sanitatis studium ad imitationem aphorismorum compositum. Item alimentorum vires breviter et ordine alphabetico positae« czímű könyvét, melyet 1551-ben Brassóban kinyomatott. Előszavában maga mondja, hogy Galenust tartotta szeme előtt. Könyvét egyenesen az ifjuságnak szánta, hogy az korán megismerkedve az egészséges életmódnak szabályaival, elkerülhesse a betegségeket hogy ép testben ép lélek lehessen. Utasításokat ad a lakás levegőjének tisztán tartására; beszél az ételekről és italokról; a mozgásról és nyugvásról; az álomról és a virasztásról; az »inanitio et repletio« czím

[1]) Weszprémi cent. I. 74. Haeser II. 144. Bod P. 123. — *Művei*: Pestis phaenomena etc. Frankof. 1576. — Bruno Gallicus, seu luis novae in Moravia exortae Descriptio u. o. 1577. — De aquis medicatis Moraviae etc. u. o. 1586. — De aquis medicatis in genere. Joh. Dubravii Historia Bohemica etc. Basil. 1575.

alatt az érvágásról, tisztító szerekről; a lelki állapotokról. Az étkekről Galenus, Dioscorides és más régi irók modorában ír. Igy például: a zsálya hideg és száraz, ételben bevéve erősíti az agyat, gyomrot és májat, hasznos az idegeknek, a kézreszketés, paralysis és hasmenés ellen eléggé alkalmas.[1])

Preyss Kristóf »Ezen kiváló férfiú, ki a magyar névre a külföldön, főleg Németország tudományos köreiben, fényt árasztott, 1515-ben Pozsonyban született [2]) Tanulmányait Goldbergben és Wittenbergben végezte, ahol a szépművészetek és az orvostan tudorává lett. Nyilvános pályáját Goldbergben kezdte, hol őt korának hires paedagogusa Trotzendorff segédtanítóúl alkalmazta. Innen Melanchton ajánlatára a brandenburgi választó fejedelemnek titkárává lőn s ezen minőségben volt urával jelen 1540-ben a wormsi, 1541-ben a regensburgi birodalmi gyűlésen Uralkodójának kegye által elnyerte az Odera melletti Frankfurt főiskoláján a költészet és az ékesszólástan tanszékét, melyet később a theologiaival cserélt föl. Tizennyolcz éven át működött ottan, két ízben — 1543 és 1545-ben — mint az egyetemnek rectora is. 1550 ben elhagyta Frankfurtot és Olmüczbe, majd innen Thornba ment lakni. Mindkét város azzal tisztelte meg, hogy syndicussá választotta, 1580-tól kezdve, 1590. ápril 9 én bekövetkezett haláláig, a königsbergi főiskolán újra rhetorikát tanított.

Melanchtonnak Preysshoz intézett levelei a legmelegebb barátságról tanúskodnak. A XVI. századnak ezen kiváló embere Preyssnak irodalmi munkásságáról

---

[1]) Weszprémi cent. II. 19. Bod P. 142.

[2]) Életét részletesen leírta Frankl. V. „Melanchton és magyarországi barátai“ czímű czikkében. Századok 1874. 157 stb. Weszprémi cent. I. 141.

nemcsak igen nagy elismeréssel nyilatkozott mindíg, hanem a stilizálásban valódi mesternek tartja, aki őt is felülmulja. Ismert művei: Elegia ad D. Nicolaum Perenottum a Granvella Basil. 1549. — M. T. Ciceronis vita, et studiorum rerumque gestarum historia etc. és Oratio de imitatione Ciceroniana. Ezen kettő együtt jelent meg Baselben 1555-ben.

Preyss, noha életét ifjú korától fogva külföldön töltötte, soha sem szűnt meg magyarnak lenni. Melanchton leveleit hozzá rendesen mint Cristophorus *Pannonius*-hoz czímezi, gyakran megküldi neki a magyarországi eseményekre vonatkozó tudósításokat és leveleiben vigasztalgatja a hazája szomorú állapota fölött gyakran kesergő tudóst. Magát művein Christophorus Preyss *Pannonius*-nak nevezi. Noha I. Ferdinandtól »springenbergi« előnévvel német birodalmi nemességet kapott, a pannonius jelzőt nemcsak ő tartotta meg mindíg, hanem fia

Preyss Bálint is mindíg Pannoniusnak vallja magát. Ezen Valentinus Pannonius Odera melletti Frankfurtban született 1553-ban, tanulmányai végeztével Valencziában 1584-ben orvostudorrá lett, 1588-tól 1594-ig Königsbergben működött mint orvos-tanár és hat ízben a főiskolának rectora.

Zsámboki János régi magyar nemes családnak sarja, 1531-ben született Nagy-Szombatban. Egyetemi tanulmányait Wittenbergben 1545-ben kezdte meg, Hollandia, Franczia-, Olaszország egyetemeit sorra látogatta és több mint húsz évet töltött tanulmányi utazásokkal. A sokoldalú tudós korán ismeretségbe lépett századának legkiválóbb egyéniségeivel, kikkel élénk levelezést folytatott. Az orvosi téren nevezetesek Kraftheimi Crato által kiadott, hozzá intézett levelei. I Fer-

dinánd király Zsámbokit már 1556-ban »aulae regiae familiaris«-sá nevezte ki, részére 50 magyar frtnyi évidíjat adva. Miksa király 1569-ben Zsámbokinak a magyar korona, elődе I. Ferdinánd király és az uralkodó ház irányában szerzett érdemeinek elismeréséűl pozsonymegyei Szent-György városban egy nemesi curiát adományozott. Rudolf királynak kegyeit is folytonosan élvezte és mint consiliarius nagy befolyással bírt az udvárnál. Meghalt 1584-ben.

Udvari állásában, úgy látszik, jelentékeny jövedelme lehetett, mert életírói szerint nagyszerű könyvtára, kézirat-, érem- és szoborgyűjteménye volt, melyeknek nagyrésze Zsámboki halála után a császári könyvtárba kerűlt. Rudolf király egy alkalommal Zsámbokinak 530 darab könyvért és egy régi szoborért 4500 forintot fizettetett ki.

Egyik életírója igen találóan jellemzi így: »Graeca cum latinis, antiquae philosophiae scientiam cum elegantia doctrinae conjunxerit«. Orvosi, philosophiai, philologiai és történelmi munkáinak száma meghaladja a 30-at.[1])

Nem folytatva tovább a részletes életrajzokat, csak még néhány vonást veszek a XVI. századbeli magyarországi orvosok életéből, hogy megitélhessük orvosaink képzettségét, társadalmi állásukat és helyüket az európai tudós világban.

Praemarton Mihály 1505-től 1508-ig a bécsi egyetem rektora volt. Kolliniki *Stuff László* erdélyi származású orvos a bécsi egyetemnek tanára és 1558—1567 közt az orvosi karnak több ízben dékánja.[2]) *Hor-*

[1]) Veszprémi cent. III. 322—348. cent. IV. 378 stb. Századok 1878. 854. — Orvosi műve: Dioscoridis libri octo graece et latine. Castigationes in eosdem libros. Páris. 1549. — Más irányú irodalmi munkásságáról lentebb szólunk.

[2]) Frankl: Hazai és külf. isk. 206. 256.

tel János erdélyi med. doctor 1592-ben Páduában a botanika segédtanára.

Már az eddigiekből kitűnik, hogy a magyarországi ifiak miben sem maradtak hátra más nemzetek fiai mögött. Ők is engedve a kor szellemének többoldalúan képezték ki magukat. Orvosainknak élete hű képét tűkrözteti vissza hazánk ezen korabeli szellemi életének. Nincsen ennek egyetlen nyilvánúlása sem, melyben orvosaink részt nem vettek volna.

Csoportosítsuk irodalmi munkásságukat az egyes tudományágak szerint.

1. *Orvosi tudomány:* Az orvosi tudomány *általános* kérdéseivel, mint azt már említők, a század elején hazánkban írt leveleiben foglalkozott *Manardo János* Ide sorozhatjuk *Zsámboki*nak fentebb említett »Dioscoridis libri octo« etc. czímű művét. — Az egyes betegségeket illetőleg: Az *aranyér*ről (Haemorhois) *Manardo* Frangepán Mátyáshoz írt levelében. Az *élelmi szerek*ről *Kyr Pál* 1551-ben megjelent, ismertetett munkája. Ugyancsak ő foglalkozik ugyanazon munkájában általános *egészségügyi* kérdésekkel. A *fogakról, Manardo* írt. A *fül* gyógyításáról *Simonides* eperjesi orvosnak 1588-ban Kapi Sándorhoz írt levelét ismerjük. A *gyermek-betegségek*nek gyógyításáról általában a legelső és korában a legjobbnak ismert rendszeres munkát: »Libellus de infantium aegritudinibus etc. Patav. 1472«, *Bagellardus Pál* fiumei orvos adta, kinek ezen munkáját még más öt követte a gyermekek betegségeiről. Ugyanő írt az *izületi* (articularis) bajokról. *Kober Tóbiás* görlici származású, állandóan hazánkba települt orvos a *hűdés*ről (paralysis). Ugyanő a *tej*ről és a *gyermeki táplálék*ról. A febris hungarus, morbus hungaricus, lues pannonicus neveken emlegetett *hagymáz-*

nak legelső és legalaposabb ismertetője *Jordán Tamá*
A *pestis*ről *Manardo, Balsarati Vitus János, Bausne*
Sebestyén, brassói orvos Nagy-Szebenben 1550-ben meg
jelent két dolgozatában, és *Jordán Tamás*. A *szemrő*
Manardo János[1]) *Frankovith Gergely* orvosnak »Has
nos és fölötte szikseges könyv«-éről, »melybe sok renc
béli betegségök ellen való orvossagok is be vanna
írva« és *Melius Péter*nek »Herbarium«-áról külön rész
letesebben szólunk.

2. *Theologia:* A XVI. században hazánkban is
reformatio foglalkoztatta legerősebben a kedélyeke
A századnak nevezetes emberei, fejedelmek és alacsc
nyabb származásúak igyekeztek befolyásukat és sze
lemi tehetségeiket hitelveiknek érvényesítésénél latb
vetni. Nálunk alig fordúlt elő nevezetesebb vallási vita
melyben orvosaink nem szerepeltek volna. Alig hang
zott el Luthernek szózata, nálunk akadtak követő
Erdélyben Szántai István mester tanítása csakhama
oda érlelte a dolgokat, hogy János király 1538-ba
szükségesnek látta a nyilvános vitát. Kálmáncsel
Sánta Márton fehérvári kanonokot és *Adrianus* med
cinae doctort nevezte arbiterekűl. Szegedinek tanai
mint a szent írással egyezőket, *Rezenei János* orvo
támogatta leghathatósabban. A másik nagy hitvitá
Stancarus Ferencz orvos idézte fel, azt tanítván, hog
Krisztus csak emberi természeténél fogva közbenjárónk
Az olasz eredetű Stancarus sok hányattatás után Len
gyelországból kerűlt Petrovics Péter udvarába házi or
vosnak. Midőn tanait hirdetni kezdte, Luther kivál
híve Stöckel Lénárd vitára hívta ki, miután a bártfa

[1]) Műveiknek czímeit nem sorolom fel. Az érdeklődő olvasó könnye
feltalálhatja azokat Weszprémi sokszor idézett művében és Szinnyei Józse
„Magyarország természettudományi és mathematikai könyvészete 1472—1875"
czímű munkájában.

vitán Stancarus legyőzetett, Erdélybe ment, ahol azután tanait Dávid Ferencz támadta meg, úgy hogy onnan is menekűlnie kellett. Sokkal fontosabb volt *Blandrata György*-nek az unitarius vallást Erdélyben meghonosító fellépése. — *Balsarati Vitus János* 1568-ban a kassai zsinaton védte a protestantismus hitelveit. *Kertzi Pál* brassói orvos 1585-ben a Berethalmon tartott synoduson Reipchius Dániel brassói diakonusnak azon tana ellen, hogy Krisztus emberi természeténél fogva is mindenütt jelen van, kelt ki oly erősen, hogy a Reipchius hívei által való megköveztetéstől csak ellenfelének bátor közbelépése mentette meg.[1])

Vallástani munkákat irtak: *Balsarati Vitus János:* »A keresztényi vallás ágazatainak rövid summája«. 1571. — *Blandrata György:* »Catechismus« etc. 1566 és Sedecim articuli de solo Deo patre etc. — *Jeszenszky János:* Commentarius super acta apostolica etc. *Squarcialupus Marcellus* olasz orvos, Blandratának pártfogoltja Erdélyben: »Simonis Simoniis« etc. summa religio 1588.

3. *Philosophia:* A kor szellemi mozgalmának irányaiból következett, hogy az orvosnál a philosophiai készültséget elengedhetetlennek tekintették. Orvosaink közűl mint philosophiai írók ismeretesek ezen századból: *Henisch György:* Praeceptionum rhetoricarum libri V. Augsb. 1593. — *Jeszenszky János:* Zoroaster etc. Vit. 1593. — *Squarcialupus:* M. T. Ciceronis . . . definitiones stb. és *Zsámboki János*: De vitis philosophorum et sophistarum. Antverp. 1568. stb. Sententiae et regulae vitae etc. 1568.[2])

---

[1]) Szilágyi S. Erdély története I. 373., 374., 377. — Bodnár Zs. id. mű. I. 146., 181 — Weszprémi cent. I. 1. — II. 186. — I. 11. — II. 110.

[2]) Weszpr. ill. helyeken.

4. *Történetírás és jogtudomány*: Hazai történelmünk forrásainak kiadása körül a XVI században két orvosunk szerzett kiváló érdemet. *Brenner Márton* brassói orvos: Antonii Bonfinii rerum ungaricarum decades tres etc. czímmel legelőször adta ki Baselben 1543-ban Bonfinius művének egy részét. *Zsámboky János* kiegészítette azt a IV. és V. decas-sal s úgy adta ki újra Baselben 1568-ban. Ugyancsak ő adta ki Bécsben 1558-ban Ranzanus Péternek: »Epitome rerum ungaricarum etc.« czímű munkáját, melyhez Zsámboki Eger 1552-iki és Szigetvárnak 1556-iki ostromáról szóló elbeszéléseit csatolta. »Icones veterum et aliquot recentiorum medicorum ac philosophorum etc. Antverp. 1574«. — »Emblemata et aliquot Numi antiqui operis. u. ott 1564.« czímű művei értékes művelődéstörténeti adatokat szolgáltatnak. Jogtörténetünknek tett szolgálatokat Werbőczy Tripartitumának bécsi 1581-iki kiadásával és a Corpus jurishoz írt »Enchiridion«-ával,[1]) a törvénytár betűszerinti tárgymutatójával. (Bécs 1581). U. ott szintén 1581-ben jelent meg: »De diversis regulis juris antiqui« czímű tanulmánya. *Gyulai Pál*nak és *Jeszenszky János*nak történelmi munkáit már felsoroltuk. (l. életrajz 232, 234.) Ugyanott említők *Jordán Tamást*, mint Dubravius cseh történetének kiadóját. *Kober Tóbiás* leírta a Buda ostroma alkalmával 1598 októberben történt eseményeket, — mint szemtanú tábori orvos —; és a királyi táborban 1596—1598. években történt eseményeket. *Lazius Wolfgang* királyi historicus és medicustól bírjuk Szigetvár 1566-iki ostromának leírását.[2])

5. *A természettudományok és a mennyiségtan* terén

---

[1]) Wenczel G.: Magyarország jogtörténetének vázlata Bp. 1872.

[2]) Scriptores rer. Hung. I. 623.

dolgoztak: *Henisch György* mathematikai munkáival; *Squarcialupus M.* »Tracta de cometis«. 1570. és »De fluviorum origine«. 1585. — *Purkircher György* pozsonyi orvos »Observatio botanica de Phascolo. Antverp. 1583.

6. *Geographiai* munkákat írtak: *Henisch György:* »Epitome geographicae veteris etc. Augsb 1597. — *Jeszenszky János* már említett »Itinerarium«-át. *Zsámboky János* 1566-ban Bécsben kiadta Magyar- és Erdélyországnak leírását térképpel, a mi egyike a legrégibb térképeknek hazánkról. Ide sorolhatjuk *Jordán Tamás*nak a trencsén-tepliczi hévvizekről írt tanúlmányait is.

7. *Philologia, latin és nemzeti költészet.* A classica philologia a XVI. században alapját képezte minden műveltségnek. Az orvosoknál, hogy a régi írók műveit tanúlmányozhassák, elengedhetetlen előfeltétel volt a latin és a görög nyelvnek alapos bírása. Orvosaink is csak a kor szellemének és a kényszerűségnek engedtek, mikor kora gyermekségüktől kezdve foglalkoztak a classicusokkal. De egyesek a nyelvnek egyszerű tudásán felűl emelkedve nagy előszeretettel foglalkoztak az ókori írók műveinek kiadásával, magyarázásával s nem egy közülök a latin verselésben hírnévre tett szert. Kiváló latin philologusokúl ismerjük orvosaink közől *Preyss Kristóf*ot, kinek M. T. Cicero életéről és műveiről írt tanulmányát a századnak egyik kiválóbb szelleme Melanchton dicséretekkel árasztotta el. *Zsámboky János* kiadta Lucianus összes munkáit latin és görög nyelven, jegyzetekkel (Basel 1563); Diogenes Laërtiust (Antv. 1566); M. A. Plautusnak húsz vígjátékát (u. ott 1566). Petronius Arbiternek satiráit kiegészítette. Ciceronak dialogusairól, C. J Caesarnak

iratairól közölt tanulmányokat »Methodus conscribe darum epistolarum« kiadványaival és »Paraphrasis Commentarii in artem poëticam Q. Horatii Flacci. (Ant 1564) czímű munkájával az írásművek elméleti olda val foglalkozik. Fiatalkori költeményeit: »Jo. Sambu Tyrnaviensis Pannonii Poëmata« czímen Páduáb 1555-ben adta ki. Janus Pannonius költeményein 1569-iki kiadásához előszót írt. Kortársaiknak m tánylását kiérdemelt latin költőkül említtetnek *Prey Kristóf* és *Purkircher György*. *Henisch György*: »Th saurus linguae et sapientiae germanicae oder Deutsch Sprach-Schatz« czímű művével a német nyelvészetn tett elismert szolgálatot.

A magyar nemzeti irodalom mezején sem ism retlenek orvosaink. *Balsaráti*-nak magyar katekizmus mellett említtetik szintén magyar nyelven írott chiru giája; *Frankovith Gergely* népies orvosi tanácsad adott magyarúl; irodalmunk történetének írói a XV század magyar költői között méltatják *Hunyady F renczet*, kinek: »Historia az régi és híres neves Tró városának tíz esztendeig való megszállásáról és rett netes veszedelméről« írt verses elbeszélése 1577-be Kolozsváron jelent meg.

Ezen sokoldalú képzettséget feltüntető irodaln működés behatóbb irodalmi méltatást érdemelne, d itten elégnek tartjuk csak reá mutatni. A ki isme azon szomorú helyzetet, melybe hazánk a XVI. száza ban a pártviszályok és a török dúlásai miatt jutot a ki tudja, hogy ezen századnak milyen kevés írot és nyomtatott emléke maradt át korunkra; nem lehe hogy ezen rövid vázlat alapján ne jelöljön ki orvo saink számára kiváló helyet művelődésünk történelme ben. Sőt talán az se lesz túl merész állítás, ha az

mondjuk, hogy a XVI. század magyar orvosai a külföldön is sok díszt szereztek a magyar névnek. A középkori egyetemekre a tanárokat rendesen a főiskolát alapító fejedelmek, vagy a hol az egyetem autonomiával bírt, az egyetemnek tanácsa, hívták meg; a rectort néhol csak a tanulók magok közől, máshol a tanárok magok vagy a tanulók közől választották. A XVI. század elejétől fogva a tanulók választhatóságát minden német egyetemnek szabályai megengedték s az ilyen tanuló rector is igen nagy tekintélyben állott. Bármelyikét vegyük a jelzett utak és módoknak, csak a kiváló tehetség és munka elismerését láthatjuk abban, hogy magyar orvosaink a külföld egyetemeire tanárokúl és rectorokúl meghívattak és megválasztattak. Igy láttuk *Henisch Györgyöt* Augsburgban a mathematika és rhetorika tanszékén; *Jeszenszkyt* mint wittenbergi orvos-tanárt, majd mint a prágai egyetemnek rectorát, *Preyss Kristófot* oderai Frankfurtban és Königsbergben; *Praemartont* és *Stuffot* a bécsi egyetemen; *Hortelt* Páduában.

Kiváló képzettségüknek jeléül kell tekintenünk azt is, hogy uralkodók őket választják orvosaikká. *Balsarati Vitust* V. Pál pápa udvarában, *Gyulait, Hunyadit* a Báthoriaknál, *Jeszenszkyt, Zsámbokit* a Habsburg házból való királyaink, *Preyss Kristófot* a brandenburgi választó fejedelem oldalánál találjuk, *Pannonius Mihály* artium et med. doct. Zápolya Jánosnak archiaterje volt. Az idegenek közől az erdélyi fejedelmek udvarában állandó és nagyobb szerepet csak *Blandrata* és *Buccella* vittek, a többiek: Stancarus, Squarcialupus. Joan. Pedemontanus, Struthius és Tectander csak rövidebb időn át és a másik kettő mellett alárendelt szerepben jelennek meg.

A külföldi egyetemeken tanúlt orvosaink által gyakorlati gyógyítás terén követett eljárásban érv nyesűlniök kellett az ismertetett új irányoknak. Par celsisták és hippokratikusok egyaránt lehettek egy temet végzett orvosaink között a szerint, ki mely irányú főiskolán tanúlt. Ennek részletes kimutatá kevésbbé érdekes, mint a tulajdonképeni népies gy gyítás, melyben jobban előtérbe lép a nemzeti irán Ennek ismertetésére két ritka mű áll rendelkezésünk a XVI. századból: Frankovith Gergelynek *„Haszn és fölötte szikseges könyv“-e* és *Melius Juhász Péte nek* »Herbarium«-a.

A legrégibb ismert magyar orvosi könyvet a m gát következetesen orvos-doktornak nevező Frank vith Gergelytől bírjuk. Teljes czíme: »Hasznos és f lötte szikseges könyv, az Isten fiainak es ötet felö h veknek lelki vigaztalasokra es tésti epöletökre szere tetet Francovith Gergely D. által, Mellyben sok ren béli betegségök ellen valo oruossagok is be vanna irua, mellyeket Isten az ö nagy io voltábul es aiai dekábul Emböröknek egessegekre rendöelt. Ecclesias 38. Tizteld azt oruost az sziksegert. 1588. Esztend ben«. Végén: »Nyomtatott Monyorokereken Manliu János által«.[1])

Mint orvosi mű, az egész könyv a laikusra is leggyarlóbb férczelménynek benyomását teszi, de

---

[1]) A m. tud. akadémia birtokában levő eddig ismert *egyetlen példán* (unicum), kis 4-rét alakú könyv 220 számozott levélből áll. Már czímlap feltünteti a szerzőnek vallásos irányát az evangelisták képeivel. A szöveg számos kisebb, az egyes levelek között önálló számozatlan lapokon több n gyobb, az orvosi tudománynyal semmi összeköttetésben nem álló, igen gyar kivitelű, bibliai kép van beillesztve. Csak a 76-ik levél után beékelt lap van egy a betegnek ütőerét tapogató orvost ábrázoló kép.

kornak jellemzésére nyújt érdekes támaszpontokat és mint ezen századból egyetlen ismert magyar orvosi könyv részletes ismertetésre méltó.

A szerző előszavában könyvét Nádasdy Ferencz főlovászmesternek, Sopron vármegye nemes urainak és nemzetes vitézlő Magyari Imre vice-ispánnak ajánlja. Elmondja itt, hogy ő már néhány esztendő óta él Sopron városában azon igyekezve, hogy hivatalának eleget tegyen, minek sok bizonysága van egy nehány helyen és városon és körűlfekvő tartományban ahol sokféle betegségben szolgált tudományával és munkája nem volt haszontalan. Már az előszóban említi, hogy doktor kartársai irígykednek reá, de ő ellenökre is kiadja könyvét, hogy tudománya halála után is sok embernek szolgáljon. Később azután »Frankovith Gergely tudomanyarul veteködése neminemű két Doctorokkal« czímű fejezetében részletesen foglalkozik, vitájával, nem nevezve meg a két doctorokat. Ezen és még több más veteködéséből látjuk, hogy doktori pályáját egy borbélynál kezdte, a mint maga is mondja: de ha gyermekkoromban afélét kezdtem is tanúlni, az után Isten nagyobb méltóságra, tisztre és hivatalra választott sok doctori tisztnél, mind belső, mind külső betegséghez való tudományt és értelmet, ennek fölötte szentirásbeli dolgokat is meg engedött tudnom«. Vetekedéseinek szavai érdekes világot vetnek arra, minő képzettségű emberek foglaltak el még akkor nagyobb városokban orvosi hivatalt. »Mikor azt kérdözik vala tőlem, honnét volna az én tudományom és hol tanultam. Én arra azt felelem nekiek: Mondjátok meg ti is én nekem, honnét vagyon a ti tudománytok, én is azután meg felelek ti nektek. Ők mondanak én neköm: Tanultunk oskolában mesterinktől. Én

is erre ezt felelem nekiek. Én is tanultam mesterimtől és ez világi iskolában is, noha *deák nem vagyok*. De mégis az lelki oskola, nagyobb ez világinál, mert abból származik az igaz tudomány«. Mikor kérdezik tőle, tud-e deákúl? »Ezt felelem nekiek: Azt sem mondom, hogy tudok, azt sem, hogy nem tudnék«. A deákságáról tudakozódó orvosoktól azt kérdi, hogy azt hiszik-e, hogy az Isten magyarúl nem tud és, hogy csak deák szó által jelentette volna ki minden kedves jó akaratját és semmi egyéb féle nyelvet vagy szót meg nem hallgatna, csak a ki deákúl tud és úgy könyörög neki? Arról soha sem nyilatkozik, hogy az orvosi tudományt valahol tanúlta volna, csak arra hivatkozik, hogy »Vajjon melyik rendbeli doktornak vagyon nagyobb méltósága a tisztre és a doktori tudomány nevének viselésére; annak-e a ki csak a betegséget mondja meg az embernek és azt, mihez tartsa magát ételben és italban, vagy pedig akinél az orvosság is nála vagyon, a belső és külső betegségekre való tudományra is értelme vagyon, orvosságokat is és szent irásbeli könyvet szöröz«.

Igen gyakran hangoztatja, hogy ő orvosságokat és szent irásbeli könyvet szerzett s végre azon következtetésre jut hogy: »Francovith Gergely noha nem deák, de azért igen szent írást értő doktor isten által és természettudó orvos. Továbbá a doktor név anynyit tesz magyarúl: tanító, aki pedig más embereket nem tanít tudományra, az nem doktor. Az orvos csak medicust jelent diákúl, aki tehát doktor az el ne titkolja, ha van valami haszonra való tudománya, hanem azt az emberek életire adja, ha doktor nevet akar viselni. Doktor az akinek szerzésével és tanításával más emberek is élhetnek és tanúlhatnak olyat, ami

még nem volt«. Minthogy ő Isten által orvosságot is, szentírási könyvet is szerzett, — tehát doktor.

Szigethy Frankovith Gergely doktor, — amint magát nevezi, — könyvének »Elől való intése«-ben mondja, hogy itt közli azon szentírásbeli igéket, melyek a másik könyvéből elmaradtak. Egy a könyvben levő latin versből —, ami arra látszik mutatni, hogy doktorunk tudott deákul —, kitetszik, hogy ismertetett könyve 1581-ben második kiadásban jelent meg. Azt mondja továbbá, hogy még több hasznos találmányai is vannak az úr isten ajándékai által s azokat is ki akarja az embereknek hasznára adni, ha »ennek böcsületinek méltó voltát látandja«. Ha nem adta ki, az utókorra nézve azt hiszem nem nagy kár, ha ismerjük egy könyvét.

Könyvének eredete ugyanis ez: 7 éves korában álmában egy könyvet talált, ez jelezte, hogy igyekezzék Istent megismerni; 15 éves korában a Zala partján elaludt s egy kígyó a szájába akart mászni, ez jelzi a pokolbeli kisértő ördögöt; 31 éves korában álmában Isten előtt imádkozó két embert látott, ezek jelzik a keresztény gyülekezetet. Ezen és több más jelenésekből, noha »nem kell az álomnak hinni«, következteti, hogy Isten az ő tudományának az emberek hasznára kinyilatkoztatását, az ő utján »nem deákság által« akarta. Isteni hivatottságáról erősen meg van győződve.

Orvosi nagy tudományáról mi könnyen meggyőződhetünk, ha ismerjük az általa »szörzött« orvosságot. Egy pár hosszú lére eresztett imádság után következnek orvosságai. Első sorban az általa feltalált *„Serapium kenyet"*, a melyik csak a következő betegségek ellen jó: 1. pestis, 2. pokolvar, 3. tüzes hideg-

lelés avagy gyoytovan és mindenféle hideglelés, 4. h
deg csömör, 5. zegezes (-nyilalás), szívfájás, 6. huru
7. rossz emésztés, 8. arena, 9. colica, 10. seiatica, 11. kös
vény, 12. hasfájás, 13. fogfájás, odvas fog, 14. vörö
gutha, 15. vízi betegség, 16. gyomorrontás, mérgezé
17. ín-zsugorodás, 18. csont törés, sömör, mérges k
levények és fakadékok, 19. görcs, menyülés (= ficzá
modás), 20. a nadra betegségei (= méh bajok), 21. raz
22. sárgaság, 23. torok fájás, 24. főfájás és fluxu
25. csúz, szent Antal tüze (vörös köszvény), 26. varázsl
bájosok rontása, 27. hagymáz, 28. égetés, 29. tárló (?
30. franczus, 31. turos láb, 32 mindenféle mérges seb
kelevény, harapás, csipés. Ezeken felűl még »valam
nemű fájdalmak embereken történnek, belsők és kül
sők Isten után használatos vele kenni«.

E mellett orvosság italokkal is igen szüksége
élnie a betegnek, mert azt, ki az orvosság italt hozzá
nem akarja venni, jó módon orvosolni sem lehet. —
Summa szerint pedig csak azoknak használ az orvos
ság, kiknek Isten e világi életét még tovább akarja
halasztani és megáldja az orvosságnak erejét az ő
nyavalyájokban.

Ha tudjuk, miből késžült azon híres orvosság, mely
a felsorolt 32 féle betegségen felűl még minden más
belső és külső betegség ellen jó volt; csak azon cso
dálkozhatunk, hogy a doktor még az orvosság italokat
s ráadásúl az isteni áldást is szükségesnek tartja a
biztos hatáshoz.

A készítés módja ugyanis a következő:

»Az *serapium kenyet*nek isten segitségéből csinálása, és minemű dolgokbul álljon és timporáltassék, ilyen módon következik: Az fivek és gyökerek a kik hozzá ziközsök (szükségesek). 1. Öregbik hazak gyökér

levele virágostúl, kinek diákul neve Aristolochia rotunda. — Apró hazak gy. l. v [1]) Aristolochia longa. — 3. Öreg gavez gy. l. v. — 4. Apró gavez gy. l. v. — 5. Nagy lapu, hezag gyökerő, Szt. György havában virágzik, annak is a gy. szedessék és l. v. — 6. Másik féle nagy lapu, annak nem hezag a gyökere, annak is az gyökere. — 7. Kis lapu gyökere l. v — 8. Sárga köröchen virága. — 9. Földi tök, a ki az kertre is felmegyen, vörös a gyümölcse, annak a gy. l. v. — 10. Másik féle földi tök, fekete a gyümölcse, Brionia gy. l. v. — 11. Ezer jó fű, maior centaurea, gy l. v. — 12. Fejér tüskének, centum capita vel Bedeguar, csak gy. — 13. Pyrito avagy himer, a ki a vesszőket által övedzi, úgy foly reájok: Smilax neve, vörös gyökerű. 14. Székfű virág, camomilla. — 15. Pápa fű levele carduus benedictus. — 16. Momortica gyümölcsöstül. — 17. Nadragulya, mandragora, gyökere. Ha mindkétféle nadragulya benne lesz, annál jobb. — 18. Kék liliom gy. — 19. Fekete bodza gy. l. v. — 20. Kapotnak gy. — 21. Árva csalán, urtica crispa — 22 Alba benedicta l v. — 23 Nadra füve, nepeta, v. — 24. Chombor avagy köszvény menta, pulegium l. v. — 25. Rozmalin. — 26. Fenyő mag, grana juniperi, törve. — 27. Tormentilla gy. l. — 28. Meteng avagy folyó fű l. v.

»Az fel funtos avagy 16 latos fiu (fű) és gyöker huzon nyolcz féle«, mondja, de még ott találjuk: 29. Nyir fának, betula, l. — 30. Hársfa virágja, tiliae flores. . . fel funt és így a félfontos füvek és gyökerek száma, mert az eddig felsoroltak mindenikéből $^1/_2$—$^1/_2$ fontot kell venni, 30-ra megy. Ezek után kell még 8—8 latjával: 31. Jegenye fa bimbója. — 32. Apróbbik ezer jó fű gy. l. v. — 33. Öregbik kígyó hagyma gyökere —

[1]) Rövidség okáért gy. = gyökere, l. = levele, v. = virágostul.

34. Szapora fű l. v. — 35. Farkas vagy medve talp nevű fű gy. l. — 36. Öreg satyrium gy. v. — 37. Apró satyrium gy. v. — 38. Investicum gy. — 39. Tapsus barbatus gy. — 40. Bab levelü fű gy. l. — 41. Machyka (macska) fark nevű fű. — 42. Föld füsti, fumus terrae, v. — 43. Chelidonia gy. l. v. — 44. Szent György virága, lilium convallium. — 45 Rontó fű, consolida regia, l v. — 46. Kakas tarang, cardiaca, v. — 47. Földi bodza gy. — 48. Syderitis, tisztes fű l. v. — 49. Ökör nyelv, buglossa, gy. — 50. Arany gyökér avagy vad liliom. — 51. Kő fű avagy sárga gyopár. — 52. Vad kender l. v. — 53. Píp, ki gabona között terem, papaver sylvestre. — 54. Disznó kenyér, arthamita, panis porcinus, gy. — 55. Aranyos papratz, filix aurea. — 56. Öreg sanicor gy. — 57. Fekete betonica, bak fű l. v. — 58. Fejér betonica gy. v. — 59. Öreg borostyán, hedera, l. — 60. Apró borostyán, l. — 61. Csengő fű, hypericum, l v. — 62. Eger fark mille fol. l. v. — 63. Temondad fű l. v. — 64. Szent Benedek füve, semper virum. — 65. Eb kapór virágja. — 66. Úti fű gy. l. — 67. Scordium l. v. — 68. Chamedrys l. v. — 69. Fejér liliom gy. — 70. Euphrasia l. v. — 71. Szép szőlő, kit eb szőlőnek is hívnak l. v. — 72. Czyprus l. v. — 73. Apium gy. l. — 74. Zsálya l. v. — 75. Fekete ökörfark gy. v. — 76. Öregbik ökörfark gy. v. — 77. Apró bojtorján, agrimonia, l. v. — 78. Fejér pözercze, marrubium album. — 79. Fekete pöz. marr. nigr. 80. Sarkantyú virág lev. — 81. Tik hur. — 82. Majorana l. v. — 83. Varadich tanacetum, l. v. — 84. Fordult fű levele v. — 85. Csaba íre gyökere — 86. Fekete üröm l. v. — 87. Bárány üröm l. v. — 88. Spichinard. — 89. Fejér üröm l. v. — 90. Isop l. v. — 91. Komló. — 92. Atraczel, cinoglosa, gy. — 93. Be-

lend fű insqueanus, l. v. — 94. Ötven gyökér, enula campana. — 95. Sas gyökér, sárga virágú, béka liliom. 96. Fecske fű, hirundinaria, gy. v. — 97. *Serapium* gyökere. — 98. Öregbik kígyó nyelv, a ki vízben terem, l. gy. — 99. Apróbbik kígyó nyelv l. — 100. Szarvas nyelv nevű fű l. — 101. Szent László füvének, gentiana, gy. — 102. Nagyobbik, angelika gy. — 103. Gratia Dei nevű fű l. v. — 104. Öreg basalicum gy. — 105. Apró bas. l. v. — 106. Öregbik csalán l. v. — 107. Fejér mályva gy. — 108. Apró mályva gy. — 109. Cicoria gy. — 110. Pimponia gy. l. v. — 111. Mezei viola virága. — 112. Vörös virágú centauria l. v. — 113. Porczogó pázsit. — 114. Vizitök gy. — 115. Fodor menta l. v. — 116. Fekete menta l. v. — 117. Kakuk fű l. v. — 118. Kigyó tarang l. v. — 119. Sóska gy. l. v. 120. Méh fű l. v. — 121. Fekete- gyopár l. v. — 122 Farkas alma gy. l. v. — 123. Akakendi, ki papmonyának mondatik, l. v. — »Az nyolcz latos fivek öt heian zaz felek«. (Hét híján van 100, de talán úgy is elég.)

A sokféleségnek magyarázatát abban adja, hogy ha már egy fűben is nagy gyógyító erő van, mennyivel nagyobb a haszna és ereje az ilyen sokaságnak együtt véve. Ezen sok füvet Szent-György havától Mindszent haváig (apr.—nov.) kell szedni, mindeniket akkor, mikor gyökere, virága java erejében van. Ünnepnapon nem kell a füveket szedni, mert az ünnep »az Isten igéje tanuságára való«. Minden füvet jó planéta alatt kell szedni. Mikor a felsorolt füvek mind együtt és egymással összetörve és összekeverve vannak, hozzájok kell venni a következő *hájakat:* Eb borz vagy disznó borz-, nyúl-, erdei macska háj 2—2 font. Erdei disznó háj 1 font 2 lat, szarvas faggyú 1 font, gólya-,

ürge háj 1—1 font; süllő-, farkas-, róka-, kappan-, fü háj $^1/_2$—$^1/_2$ font; töviskes borz-, hód-, vidra-, csuka há 8—8 lat. Ezekből a hájakból a fel fontos fűhöz 6, 8 latoshoz 3 latot végy. A füvet a hájjal jól össz kell gyúrni, az összest egy nagy fazékban mindenna gyúrni kell, addig míg a felsorolt füvek és hájak min együtt vannak. Ekkor aztán ki kell azokat facsarn hogy ezt tehesd, tölts a keverékre előbb 4 font tehén ganéj vizet, de ezt pünkösd havában kell előkészíten Azután, hogy több leve legyen, birsalmát meg kel törni, levét kifacsarni és felmelegítve rá tölteni. A egész keveréket egy uj vászonból varrt zsacskóba téve kifacsarni, a visszamaradt sonkolyt ki kell olvasztan és zsírját leszedni a kenethez. Az úgy nyert tiszta ke nethez kellenek még a következő olajok: Tikmonyzék 12 lat, baraczk mag-, belend mag olaj 6—6, len-, ken-der-, földi bodza-, fai bodza-, vörös gyümölcsü és fekete gyümölcsü földi tök- és dinnye mag olaj 5—5 lat Mielőtt ezen olajokat a kenethez tennők, az olajokban a következő virágokból $^1/_2$—$^1/_2$ latot kell áztatni: szék-fű, ezerjó fű, parragi rózsa, zsálya, pápa fű, csengő fű, alba benedicta, belend, szent János fű, levendula, spi-chinard, fejér liliom, centaurea, majorana, szék fű — ca-momilla —, csombor, jó féle sáfrány, rosmarin virág, momortica gyümölcse, fenyő mag törve. Mikor ezek az olajokban 3 napon át a verőfényen áztak, szűrd le az olajat, öntsd azt a kenetbe, tedd az egészet egy fazékba és keverd egy napon át, aztán rakd üvegekbe és élj vele.

Hogy ez aztán minden néven nevezhető betegség ellen, akár kívűl, akár belűl alkalmazva használt, azon csodálkozni épen nem lehet. Mert hogy ellehessen készíteni, kellett 1. fű és gyökér 1254 lat; 2. háj 246

3. tehénganéj és birsalma víz 256; 4. olaj 59; 5. Virág 10 lat, nyersanyag összesen csak 160 féle, 1825 lat = 57 font és 1 lat súlylyal.

Azután azzal biztatja jámbor keresztény atya-fiait, hogy ezt az orvosságot már könnyen után csinálhatják, de neki nehéz volt megszereznie és kifundálnia azt a mi azelőtt soha sem volt csinálva. Nagyra is volt ezen kenyettel a jó doktor, mondván hogy »szerzései« között nem volt nagyobb gondja és munkálkodása, mint ez orvossággal, mert először ki kellett ismernie az orvosságoknak és füveknek természetét, azután megállapítani mindeniknek mértékét, amint ő mondja: »Hogy Isten által mind az betegeknek termezetit es allapattyat meg ismertem, mind kediglen gyakorta valo zorgalmatos munkammal az fivek allapattyatis ezemben vettem, kik *meleg* termizetöiek es *zaraztok,* kik kedig *hideg* és nedves termizetöiek, és kik *erősbek* avagy *gyengebbek,* kik mennyi gradicsban legyenek: es ahoz kepest kellyet mertekekre rendölnöm, mikeppen özve temperaltatnanak, és Isten altall sok rendbeli betegsegek ellen emberek epöletire haznalnanak«.

A pestis ellen való egyik biztosnak állított orvosságához csak 27-féle, összesen 84 lat súlyú fűnek gyökere és levele, meg 7 font bor, 4 font eczet és $1^1/_2$ font birsalma víz kell. Pestis és pokolvar elleni flastromai: 1. Gyenge bürök gyökér, szapora fű, kender mag és ó háj 4—4 lat erősen összetörve és keverve. 2. Két lat fekete mák, 1—1 lat füge és kappanháj ugyanúgy. — Pestis ellen több orvosságot ajánl. Vannak tanácsai a kő, hurut, vérhas, himlő avagy »Kaniaró«, fene vagy rothadás — gangrena, — szegezés = nyilalás, nadra, vizi betegség, szemfájás, sárgaság, kosz, phtysis = szárazbetegség, fogfájás, hideglelés, hévség ellen igen rövid és

egyszerű recipék. Vajjon mire valók még ezek a se-rapium kenet mellett?

Az állati testrészeket ritkábban találjuk nála mint más ugyanezen korból való orvosi tanácsadókban. Csak a vérhas ellen ajánlja a fekete kakasnak a gyomrár vagy zúzáján levő hártyát megaszalva és porrá törve bevenni, a nehézség ellen meg a medve és a hollo epéjét.

Könyvében a tulajdonképeni orvosi rész a 14—39 leveleken van. A többit imádságok, a szent írás egyes helyei fölött való elmélkedések, a zsoltárok mintájára készített szent énekek és sehol meg nem nevezett orvos-doktori ellenségeivel való vetekedései töltik ki. A betegségek keletkezéséről így gondolkozik: »A lábon való sebnek három oka van. 1. akinek szőrféreg avagy vizes tetű van a lábában és a hévség, míg azt ki nem veszik belőle, addig ki nem épűl; 2. a kinek a csontja meg vesz, míg azt ki nem tisztítják, addig ki nem épűl 3. a gyomorbúl és a nedves természetbűl van, az ilyen gyógyulhatatlan, sőt ha meg gyógyul is, ki fakad és nem lesz állandó: szintén ehez hasonlatosak a belső betegségek; mert vannak olyanok, melyeknek Isten után orvossággal és jó ápolással elejét vehetnék és meggyógyúlhatnak, mert ha az embernek ereje betegségben megfogyatkozik, azt étellel és itallal helyre lehet állítani, de ha valakinek ereje bújában, bánatjában megfogyatkozik és elmegyen, az soha vissza nem mehet. Akit igen el hagynak veszni, meg nem épűl, mert ha a betegség a természetet felűl haladja, az után az orvosságnak ereje nem olyan hasznos«.

A ragályról ez a véleménye: »Vannak olyanok, kik azt mondják, hogy a pestis elől el lehet menni, mert az elragad. Elmehet előle az, akinek életét isten

még meg akarja hosszabbítani. De kiről és honnét ragad a pestis arra, akin legelőször kiüt?, mert először egy emberen kezdődik egy országban vagy tartományban, azután többeken, kikre Isten bocsátja ostorúl. Hogy egy házban némelyek meghalnak pestisben, mások nem, oka az, hogy csak arra ragad, akinek halála óráját Isten már elhatározta« stb.

Az orvostól kivánja, hogy istenfélő, mindenkor józan életű és titkos (titoktartó) legyen. Az orvosnak nem arra kell törekednie, hogy a jó istennek tanácsában és végezésében tartóztatást tegyen, hanem inkább, hogy az ő jó kegyelmességének szolgáljon az embereknek használatára. Ha a beteg nem épűl föl, annak nem az orvos-doktor az oka, hanem némely ember maga, mert a mit nyavalyájában fogadott istennek és az orvosnak, azt nem akarja teljesíteni, de isten látva titkos gondolatát, még nehezebbet bocsát rája.

Ezen mutatványok alapján azt hiszem tisztába jöhetünk Frankovith-al és könyvével. Frankovithban nem láthatunk kora tudományának színvonalán álló orvosdoktort, hanem, amilyen a XVI. században még mindenütt sok volt, a borbély és sebész mesterségből kiemelkedő, magát a belgyógyászatra is hivatottnak érző orvost, aki saját magyarázata szerint is azért használja a doktori czímet, mert arra orvosság feltalálása és szentírási könyv szerzése által magát méltóbbnak tartja azoknál akik csak medicusok. Könyvének orvosi része egészen a középkori scholasticus-theologus felfogásra vall, ahol a betegség a bűnök büntetése. Universalis gyógyszerének készítés módja is éles ellentétben áll a századnak az egyszerű gyógyszerek előállítására irányzott törekedésével. Könyve, amint abból látni, hogy második kiadást is ért, elterjedt lehetett, nagy érdeme

levén annak magyarsága. A benne felhozott vetek-dések arra látszanak mutatni, hogy az orvosok erősc megtámadták azt, mint az orvosi tudománynak színv nalán épen nem állót és a melyik véleményünk sz rint sem volt alkalmas arra, hogy magyarsága melle is, mint orvosi könyv, jótékonyan hasson, de arra ige is alkalmas lehetett, hogy még mélyebben gyökere tessen meg számos uralkodó balhiedelmet.

Frankovithnak könyvét tíz évvel megelőzte *Hor Melius Péternek:* »Herbarium az fáknak füveknek n vékről, természetekről és hasznaikról. Magyar nyelvr és ez rendre hoszta az Doctoroc könyveiből az Hor Melius Péter. Nyomtatott Colosvárat Heltari Gáspárn műhellyebe 1558. esztendőben« czím alatt megjelen könyve. Ezt nem orvosdoktor írta, hanem amint a előljáró beszédből látjuk, ahol el van mondva, hogy füvek és fák nemcsak arra valók, hogy az embereke táplálják és gyönyörködtessék, hanem arra is »hogy h betégségek történnek, orvossággal testeket gyógy tanák. Ezeket meggondolván eleitől fogva sok bölc férfiak írtak mind az csillagoknak forgásának term szetiről, mind az égi madarakéról és a földi oktala állatokról, halaknak tulajdonságokról, köveknek fákna és füvekerejéről. Ezen dologban törte fejét az m időnkbe az bölcs férfiú *Melius Péter döbrötzeni keresz tyén egyház pásztora, közönséges betegségekről való or vosságoknak öszveszedegetésében* és magyar nyelvre for dításában munkálkodott«.

Meliusnak Herbariuma valódi népszerű orvos munka. Elején van a benne ismertetett füveknek ma gyar, latin és német névjegyzéke, majd a betegségek nek betűsoros mutatója, mindeniknél feltüntetve a lap számok, melyeken orvosságaik feltalálhatók. Amint a

előszó is mondja, Melius a füvek és fák természetét és orvosi hasznát régi írókból szedegette össze, hogy a közönséges betegségek orvosságairól magyar nyelven tájékoztassa az embereket. A régi írókra a szerző gyakran hivatkozik: »De sabina, boldogasszony ága, Sebenbaum. Belső hasznai: Senyvet, rothadt vért kiviszen a vizeleten, borban ha iszod. Az asszonyállat méhében az élő gyermeket megöli, a holtat ki űzi. Borban vízben ha iszod, sárgaságot gyógyít. *Galenus mondja.* — Cedrus fa szurokja rühes juhokat gyógyít. *Galenus* és *Dioskorides mondják.* — A balhafű magát (Psyllium) törd meg, áztasd rózsaeczetben, amely olaj a rózsavizen felűl lebeg, szedd le, ha a dagadt nyelvet a rózsavízzel mosod, meggyógyítja. Próbáltnak mondják *Mesue, Lonicerus.* — A zsálya melegítő és egy kevéssé szárító, amint azt *Aëtius* doctor mondja«. — Hasonlóan hivatkozik *Matheolus, Avicenna, Serapion, Tragus, Plinius*-ra. De nem feltétlenűl fogadja el ezen régi tekintélyeknek állitásait, olykor kétségbe vonja helyességüket, majd ellent is mond nekik. Igy: »A fejér chameleon, disznó tövis, az félre hajlott nagy szárú chameleon megöli a disznókat, ebeket, egereket. Dioskorides írja *ha hihető,* de nem a mi carduus kórónk az. — A balha fű, conissa minor, amely házban tartod, férget űz, de nem oltalmaz menyütő kőtől, mint Plinius *mentirigál*«. — Matheolus fölött előnyt ad Dioskoridesnek: »Jóllehet Matheolus *igen czaczog* az Doctorok ellen, mint egy valla, de Dioskorides is az egyik Nigellán az konkolt érti«.

Melius egyetemi tanulmányait Wittenbergben végezte. Az orvosok, amint láttuk, ezen korban philologiát és theologiát is rendesen tanultak; a theologusok viszont tanulták a medicát. Meliusnak könyve mutatja,

hogy ő foglalkozott az orvostannal. Wittenbergben a
ő tanulósága idejében Peucer Gáspár és Andernac
Winter a leghíresebb orvos tanárok. Az első határ
zott híve Paracelsusnak, a második hippokratikus, d
Paracelsus egyszerű gyógyszereit elfogadta. Ezekne
hatása alatt keletkezhetett Meliusnak a régi orvosi író
és Paracelsus tanainak sajátságos vegyüléke. Minde
növénynél legelőször megmondja annak természeté
hogy *hidegítő* vagy *melegítő, nedvesítő* vagy *szárító* h
tású-e? — Például: Körtvélyfa. »Az körtvélynek te
mészeti az, hogy igen hidegítő, de félrészent szárít
A mely kedig igen meg ért és édes, nedves és mel
gítő valami kevéssé. — Mind a fai, és földi szeder
(szeder, eper) nyers korában hidegítő, nedves; miko
megérik, kevés melegség vagyon benne. — Az fige f
levelei, vize succusa igen melegítő. Az fige gyümölc
is melegek, de fél reszént szárasztók. — Az noszpoly
mint az Sorbum, Berkenye, hidegítő és szárasztó te
mészetű. — A baraczkfa virága, levele bele melegítő
és szárasztók, a baraczkja, gyümölcse pedig hidegít
és nedves. — A czitrom héja igen szárasztó, melegítő
a húsa hidegítő, ám a savanyú belső része hidegítő
de a magva melegítő stb.

Minden növénynél felsorolja annak külső és belső
hasznait, az az minő külső és belső betegségeknek gyó
gyítására jó. A gyógyításnál a Galenus féle »contra
ria contrariis« elv érvényesűl. Például: A babér-laurus
szárító hatású, azért olaja minden nyers nedvessége
megemészt. — Mindenféle mák felette hidegítő termé
szetű, azért jó a »gyujtokány hideg (forró láz) ellen és a
tüzes kelésekre. — Minden kökörcim melegítő és szá
rasztó; azért nyálat, taknyot tisztit, rothadt sebet, gan
grenát az az farkas sebet stb. megállat. — A lathyris

melegítő és igen szárasztó, azért a vízi kórságosaknak igen jó stb.

A »similia similibus« elvét látjuk megtestesítve abban, hogy például: Az eper mikor jól megérik, a hasat lágyítja, ha pedig nyersen *megszáritod,* meg keményíti és megállítja a hasat. — A cseresznye jó vért csinál, hasat tisztít, de a *száraz* cseresznye megállítja a hasat. — Vérhas ellen jó a gránát alma magja *aszalva.* A macska tövis a testre kötve kihúzza a töviseket. — Úti füvet ha hármat törsz meg gyökerében és megfőzöd borban, harmadnapos hideglelést gyógyít, ha négyet, negyednapost.

Előfordúlnak nála is rendkivüliségek, mint: Ha a mandulának levében a tüzes aczélt megoltod, a hasat megállítja. — Ha a galagonya vizébe mártott ruhát a tagra teszed, melyben tövis van, bizonyosan ki vonssza. — Az aquilegia (keselyű fű) vizében melegített spongyia az asszony méhébe bocsátva megindítja a vérzést, még a holt gyermeket is kihozza. Ugyanilyen hatású a centaurea is. De Melius a balhiedelmek ellen is felemeli szavát. Például: »A babák azt hazudják, hogy a boszorkányokat, éjjeli rettegést a balha fűvel (conisa minor) el űzhetik, de ez kész hazugság. Az Isten lelke az, aki az igaz hittel a sátánt, aféle rettegést elűzi, mint írva vagyon Psalm. 91«. A tévhitnek természetes okát aztán abban adja, hogy »a conisa és a hypericum a sárt, melancholiát kitisztítja, mert a sár, a fekete epe, a hitvány fekete vér rettegteti, bánkodtatja az embert«. A catance, amatoria, szeretetre hajtó fűnél megjegyzi: »csak a büvös bajos babák vrasolnak vele. A házasokat akarják vele a tótok szerettetni: De Isten az a ki mieli, ez után az jó egyeség és adósság megfizetése és engedelem. Eph. 5., 6«. A *hidéreze*

így értelmezi: »A kin lidércz van, főzd meg a rutá magostul, a salátát magostul, és ad innia mindennap nem bántja a lidércz az az nem fut ki a mag a emberbül«.

Az egyes betegségek ellen ajánlott gyógyszere igen egyszerűek. Igy például: *Asszúkórság* (phtysis ellen: Laurea bacca magvának héját mézzel megtörve enni, vagy édes borral főzve hidegen inni. Ugyane jó *asthma* ellen. — *Colica:* Laurus olajat és fűzfa le velet borban borssal főzve. — *Epésség:* Czitrom nád mézzel. *Gelyva:* Fügét foenum graecum magvával és árpaliszttel összekeverve rá tenni. — *Gyújtokván hideg* Vad mák víz. Mák olaj. — *Hasmenés:* Vad körte Szárított eper. Birsalma étel előtt stb. *Hashajtók*: Érett eper.. Baraczk virág és baraczk enyv borban Birsalma étel után, sülve. Laurus olaj. — *Hurut:* Füge borban főzve izsóppal. — *Hideglelés:* 8 óráig áztasd a rózsát jó vízben, ez után lassú szénnél forrald meg facsard ki, vess belé nádmézet vagy fehér mézet annyit hogy édes legyen, ezzel főzd össze és add a betegnek. — *Katzenjammer:* Birsalma lictarium igen jó »részegségből esett fő fájás ellen«.

Összetett gyógyszerei is igen távol állanak a Frankovith féle complikált szerektől. Ezek leginkább olajok, pilulák és syrupokból állanak és mindenik csak egy féle vagy rokon természetű betegségeknél alkalmazható. Mint a kor gyógyászatára és gyógyszereinek készítése módjára jellemzőt említek fel néhányat: *Agaricum,* fenyű fán termett fehér gomba. »Az paticariusok árulják, de a kik Craccoban járnak eleget hozhatnak. Végy agaricumot 2 drachmát, 1/2 dr. gyömbért, azaz 3 pénz nyomónyit, colochintist, az az vad töknek a belső bélét 1/2 dr. törd össze ezeket, vess azután

$^1/_2$ dr. mastixot, sáfrányt 2 pénz nyomónyit, e porokat csináld borral tésztává, ebből csinálj pilulákat egy borsó szemnyit. Végy egyszer 11-et, avagy 13-at hozzád. — Ez igen jó fuvalkodás ellen, lépnek, szűnek fájása ellen. Vízkórságot meggyógyít, hideglelést és hasban való férget ki űz, az agaricum maga is. (fol. 19) — *Chamelaea*, gyalog olajfa. »Ez fának porával így élj: Eczetben megáztasd a héját, az után száraszd meg, mosd 3-szor, gliceriával, nádmézzel ölgicz (elegyítsd), mézes vízben 3 pénz vagy 6 pénz nyomónyit igyál, meggyógyítja a vízkórságot. (f. 21.) *Hyosciamus.* A ki a belénd magvától megbolondúl, kecsketejet, mézes vizet, tökmagot vagy diót adj neki inni. Hyosciamus olajat úgy kell csinálni mint a mákból vagy dióból. Vagy: a belénd füvét, magvát, levelét megfőzni faolajban, ezt kifacsarni s az úgy nyert lében még kétszer kell új füvet főzni. Használ szem dagadás, nátha, dagadások, köszvény ellen melegen kenni (65.) *Erdei salátából syrupot*: Vedd succusát, az az törd meg levelét az erdei salátának, végy borragót az az ökörnyelvnek virágát, vedd a melissát az az macska mézelkét, vedd az édes salátát, az eupatoriumot az az agrimoniát, az apró bojtorjánt, végy scariolat az az fodór kerti salátát, nap után járó füvet az cicoriát, egyaránt főzd össze kútvizben, szűrd meg, vess sert, tiszta mézet bele egy fontot, endivia az az keserű salátának succusát is vesd közé ez sirupnak és italnak. Minden gyuladás, hévség, májnak hévsége ellen, hideglelés ellen igen jó gyakorta azt inni. (75.) — *Calamintha montana*, hegyi menta, *syrup:* Házi és kerti menta 2—2 uncia, levesticom mag, daucus mag az az pimpinella, czába ire magot, cyprust 5—5 drachmát, a magvától megtisztított asszú szőlőt $^1/_2$ fontot, tiszta mézet 2 fontot, vizet amennyi elég, ezeket jól össze-

főzni és inni. Rasztot, nem emésztő hideg gyomrot, turhát, hurutot gyógyít a vesékben, a kehes, enyves mellű igya (104).

Feltaláljuk továbbá a menta olaj (106), a nagyobb és a kisebb menta syrup (106), a syrupus de apithymo (119), a syrupus de apithymo (119), a majorana, ruta, hypericum, mályva, szegfű, kapor stb. olajoknak; az izsóp, buglossum, absinthium stb. syrupoknak, a pilulae de fumo terrae stb. készítésének módját, mindenik mellett jelezve a betegségek, melyek ellen egyik-másik használ.

A közölt mutatványokból is látni, hogy Melius igen világos egyszerű előadásával a nagy közönség számára írt. Távol áll kora orvosainak és különösen az orvoslást űző borbélyoknak nagy hangú nyegleségétől, a tudományos és a nép jólétét szívén viselő papnak utasításai vannak ezen herbariumban letéve, hogy azon korban, mikor még az orvosoknak száma igen csekély, a közönséges betegségekben mindenki megtalálhassa az alkalmas házi gyógyszert a nélkül, hogy varázsolók és kuruzsolókra kelljen magát bíznia.

A XVI. századból igen érdekes német nyelvű házi orvosi tanácsadó az, mely jelenleg a *szepesszombati* r. k. plebánia tulajdonát képező kézírati könyvben van és 93 különféle betegség ellen tartalmaz utasítást. Ezen könyvnek első tulajdonosa Genersich Melchior volt, aki sajátkezűleg írta bele 1507—1523-ig terjedő életrajzát. A Genersich családnak birtokában volt 1659-ig, mikor Genersich Dávid azt Culmann Mihálynak adta, 1754-ben Buchholtz Györgynek, majd 1786-ban Genersich Keresztélynek tulajdonába kerűlt, aki rá írta: »rediit ad justum heredem«. Az egész könyv a XVI. századból való kézírat, a Szepességre vonatkozó sok érdekes

feljegyzés közt van az említett orvosi rész. A könyvnek tulajdonosai mind előkelő állású polgárok voltak, ami igen a mellett szól, hogy a könyvben leírt gyógyszereknek gyakorlati fontossága volt, különben leírásukra nem fordítottak volna oly nagy gondot. A leíró eredeti forrását nem nevezi meg, csak egy párszor hivatkozik Platheariusra. A gyógyszereket az egyes betegségek szerint hozza elő. Egészben véve a Meliuséhoz hasonló egyszerűség jellemzi és az orvosszerekben is gyakran találkoznak, az alkalmazás módjában azonban többnyire eltérnek. Így: *Nehéz székelés ellen*: Friss vajat egész sáfránynyal összekeverve kell a köldökre kötni. Meliusnál meg: A vad sáfrány ételben használva indítja meg a hasat. — *Fogfájás* ellen: Mastixot egy meszely veres borban főzni s a fogat avval öblíteni. Meliusnál a mastix terpentinnel az ingó fogat megerősíti. — *Emésztetlenség* ellen: Üröm-víz. Meliusnál is. *A hideglelésnek* orvossága mindkettőnél az útifű, az *álmatlanságé* a saláta. *A torokfájásé* eperlevél főzet timsóval. Így több helyen megegyeznek a füvekre nézve csak az elkészítés módja más-más. A míg azonban Meliusnál az egy rák szemet kivéve, melyet hársfaszénnel és eczettel összetörve és keverve vérköpés ellen ajánl, egyéb állati részek nem szerepelnek; a szepes-szombati tanácsadó az asszonytejet, csigahéját, tojást, nyúl és marha epét, vajat, tyúk gyomrot, juh, kecske és ebganéjt és pedig nem csak kívűl alkalmazásra, hanem bevenni is ajánlja. Így például: *Fülfájás* ellen végy asszonyi tejet olyan nőtől, akinek körűlbelől két hetes gyermeke van, hauswurtzelt szépen megmosva törj porrá, tedd a tejbe és egy tiszta kendőn szorítsd át, ebből 3—4 cseppet bocsáss a fülbe. *Torokfájás* ellen ój prunellát, fehér ebganéjt és alaunt vízben felolvasztani és

a szájat, torkot azzal mosni. *Vizeletet* visszatartani lehet a férfinál ha egy bak-, a nőnél ha egy nőstén kecskének húgyhólyagját megszárítva és összetörve vízben vagy borban inni adjuk a betegnek. *Gyomor katarrhus* ellen egy tyúk gyomrának hártyáját kiszárítv porrá törni és vízben meginni, — azonnal segít, kipróbált szer. (Hasonló ehez Frankovithnak recipéje a vérhas ellen.) *Hideglelés* ellen tóból vett csigahéjat apróra törve borban bevenni. A porrá égetett csigahéjja jó a *fagyott* lábat behinteni. A sertés ganéj megmelegítve elállítja a vérzést. *Kézreszketés* ellen a saját vizeletében főzött sarkantyú virág főzetével mosás; — a bélpoklosság ellen a gyermek vizelettel felkevert kénből készített kenőcs használ.

A sok ésszerű tanács mellett néhány ilyen különösség még megjárja ezen könyvben. Ugyanitten említem fel a szepesszombatihoz helyre és korra közel álló, a *felkai* ev. templom levéltárának tulajdonát képező »Historisches städtisches Protokoll vom Jahre 1679—1709« czímű kéziratot. Miért kapta a XVII. század elejéig visszamenő könyv ezen czímet? — nem tudom. A sok mindenféle közt van benne egy orvosi tanácsadó is, melynek írója több régibb és hozzá közelebb eső írót idéz. Az embert érhető bajok közül 80 különböző ellen ajánl orvosságokat. A könyvben levő többféle kézirat mindenike igen gyakorlott íróra és így művelt tulajdonosokra vall, akik a többi között vallástani fejtegetéseket, hivatalos iratok formuláit, a szepesi szászok törvényeit és jogszabályait stb. írták bele, a mi erős bizonyiték, a mellett, hogy az orvosi tanácsadót gyakorlati alkalmazás céljából írta le egyikök. A forrásokúl használt írók idézése nagy olvasottságra, de egyúttal a mysticismus erős hatására vall.

A növényi gyógyszereket illetőleg ezen tanácsadó sokban egyezik az előbb ismertetettekkel, például az *asthma* és *köhögés* ellen serpentaria-t (kígyófű, Naterwurtz) megtörve, tojással enni, vagy csalángyökeret jó ó borban főzve inni. Melius szerint a »serpentaria fejet tisztít, náthát ront, a csalángyökér mézes borban főzve fuladást gyógyít«. A *tüzes kelésekre* összetört, eczettel és aizoon-nal (fülfű, Hauswurtz) összekevert sóskát kell kötni. Melius szerint az aizoon »minden mérges tüzes fakadásokat megolt«. Az állati testrészek és hulladékok alkalmazására nézve sokban egyezik a szepes-szombatival. Mindkettőtől eltér abban, hogy a legtermészetellenesebb dolgokra akarja felhasználtatni a természeti tárgyakat.

Már a gyermek fogantatására és szülésének megkönnyítésére kezdi adni a gyakorlati tanácsokat. Ha egy nő teherbe akar jutni, egy hét éves gyermeknek fogát aranyba vagy ezüstbe foglalva viselje meztelen karján, legyen barátságos férjéhez és kivánsága bizonyosan teljesűl.[1]) Vagy, ha a nő tisztulása után negyednapon egy fél font zsálya levelet egy kevés sóval megiszik s közvetlenűl azután érintkezik férjével, bizonyosan teherbe esik.[2]) Albertus Magnus nyomán meg azt ajánlja, hogy a ki leányt akar fogantatni, vegye egy nyúlnak méhét, ha fiút akar, akkor a nyúlnak heréjét, szárítsa meg, törje össze és borban adja be a nőnek és a tisztulás idején közösüljön vele. A fiúval viselős nőnek arcza az örömtől a szokottnál élénkebb színűvé lesz. A gyermek a méhben akkor kezd megmozdúlni, mikor a lélek bele száll a testbe, az életjel a fiúknál

---

[1]) Georgius Pictorius villiganus der Medicin után.
[2]) Aëtius szerint.

a 40-ik, a leányoknál a 90-ik napon jelentkezik.[1]) Az első szülés előtt álló nőt, hogy könnyen szüljön, igen jó megkenni a *csillag tisztulásával.* Sokkal egyszerűbb a dolog, ha a nehezen szülő nő férjének ingét huzza fel, ez is megkönnyíti a szülést. A melyik gyermek lábbal előre jön a világra, a természettudósok állítása szerint egész életén át szerencsétlen lesz és semmi dolga nem sikerűl. Hogy a gyermek, a mely rendellenesen jön szülésre, az anya testében megfordúljon, — akár él az, akár már meghalt, — végy kellő időben levágott iramszarvas-patát, kösd azt a nőnek testére úgy, hogy lábainak hegye alája legyen fordítva, azután meleg borban adj neki bevenni egy jókora mogyoró nagyságú mumiát és imádkozzál istenhez a szerencsés hatásért. Ezen és ezekhez hasonló módokkal alaposan lehetett szabályozni a természet rendjét.

Az emberi test egyes részeinek gyógyítási czélokra felhasználását látjuk ezekben: *székrekedés ellen*: Vedd elő egy holt embernek kar- vagy lábszár-csontját, tömd meg azt a betegnek ürülékével, azután jól zárd el viasszal, tedd a csontot forró vízbe és csodát fogsz látni; — amíg a csont a meleg vízben van, addig a betegnek rendes ürüléke lesz, ha kiveszed onnan a csontot, újra megreked a székelés. *Bűvölés ellen* kend be magadat vagy bármely tárgyat egy szűz leánynak ürülékével és semmiféle igézet vagy bűvölés nem fog rajtad vagy az illető tárgyon. *Félősség ellen* végy embervérből destillált vizet, azzal mosd meg arczodat és annyira megkeményedel hogy semmitől meg nem ijedsz. *Szamár köhögés* ellen: Vizelj forró hamuba s a nedves hamut egy kendőben akaszd a tűz fölé. Biz-

---

[1]) Levinus Lemnius „De occultis naturae miraculis"-a után. Megjelent Antverpen 1559.

tosan használ. stb. Azt is könnyű megtudni, vajjon a beteg meggyógyúl-e vagy meghal, csak végy zöld árvacsalánt, áztasd azt a betegnek vizeletébe, ha zölden marad a csalán, a beteg meggyógyúl, ha a csalán elhervad, a beteg meghal. Ha valaki az orvosságot bevenni nem akarja vagy nem tudja, az orvosságot keverd össze liszttel és add egy tyúknak megenni, ezt azután öld le, add a betegnek megenni és épen úgy hat, mintha az orvosságot vette volna be.

A babonákról és a gyógyszerekről szóló részekben még vissza térünk ezen orvosi tanácsadóra, melynek olvasásánál csak az vigasztalhat minket némileg, hogy, amint az idézetek mutatják, a benne foglalt sok képtelenség nem magyar találmány, hanem az orvostanban még általánosan uralkodott természetellenes felfogásnak kifejezése. Legvilágosabban igazolják ezt a leírónak következő szavai: »Egy jó barátom ajánlotta nekem az epilepsia ellen a következő orvosságot, melyet *egy híres németországi orvos* nagy sikerrel használt: négy fiatal fecskét meg kell sütni, összekeverni négy quintel hódzsírral és egy uncia erős eczettel, az egészet egy tiszta kendőn átnyomni s az úgy nyert levet azonnal a roham után beadni a betegnek«.

Az itt ismertetett orvosi tanácsadók, amint látjuk, legnagyobb részükben a régi írókon alapúlnak. Kevés ismeretes közőlök, de igen valószínű, hogy ilyenek nagy számmal voltak. Hihetővé teszi ezt azon körülmény, hogy, amint látni fogjuk, főrangú nők is otthon készítenek házi orvosságokat a hozzájok tartozók részére. Mutatják ezen tanácsadók, hogy az orvosi tudomány újabb vívmányai igen lassan terjednek, ami ezen századbeli sanyarú viszonyaink közt nem is csodálható.

A nyomdáknak legnagyobb kelendőségű termékei

a *kalendáriumok* és a *cziziók* ezen korban fontos orvosi könyvek. Elég egyet ismernünk, hogy mindeniknek tartalmát ismerjük. A legnevezetesebbek egyike a Regiomontanus (Königsbergi) Jánosé melynek magyar czíme: »Cisio az az az astronomiai tudománynak rövid értelemmel való leírása. A tsillagoknak, planetáknak és égbéli jeleknek etc. külömb külömb természeteknek folyásáról, az embernek négy féle complexiójáról, természetiről és tulajdonságiról, mindenik holnapban mitsoda rendtartással éllyen az ember, mind ételben és italban, mind az aluvásban, förődésben, tisztulásban, és ér vágásban. Az híres neves Király Hegy János írásából magyar nyelvre fordíttatott és sok helyeken megbővíttetett«.[1]) Sokat igérő czímének megfelel a tartalom.

Az első előljáró beszéd megmondja, hogy ezen könyvnek haszna abban van, hogy megjelentvén az embernek az ő gonosz természetét, azt megtudván, azt megjobbítani igyekezzék. A második előljáró beszéd szerint »Isten az erősségeknek közepére helyheztette a földet, úgy hogy a felső állatoknak, tudni illik a tsillagoknak, planétáknak és a több égbéli jeleknek az ő mozgása és forgása által *eredetje és influentiája légyen e földre*, és minden állat minden szempillantásban nyilván megérzi ő magában ezt az erőt és influentiát és részes is lészen benne«. Magyar nyelven is azért adták ki ezen könyvet, hogy az ember azt megérthesse »és az égbéli jelekhez időkhöz, esztendőkhöz és napokhoz tudgya magát szabni«.

Az alapgondolat az, hogy az ember aminő planéta vagy égi jegy alatt születik, olyan testalkotású, vérmérsekletű stb. lesz. A planéták és az égi jegyek

---

[1]) Megjelent Kolozsvártt Heltai Gáspárnál 1580-ban. Majd Budán 1825- és 1855-ben.

külön külön önálló természettel bírnak, a mi befolyást gyakorol az uralkodásuk idejében született emberre. Mindeniknök lefoglalta magának az emberi testnek egy vagy több részét, arra hatással bír és megharagszik, ha az illető testrészt az ő órájában orvosolják. Nehogy a beteg magára vonja a magas pátronus haragját ismernie kell a csillagok állását, hogy önmaga ne okozzon kárt magában. Mennyire kellett az égitesteket ismernie az orvosnak! —

A planéták közt első **Saturnus.** Természete hideg és száraz. A kedd éjnek és a szombat napnak planétája. Az emberben a *lépet* bírja, azért azt ne orvosold az ő órájában. Ekkor általában nem jó orvosoltatni, eret vágatni, köpölyöztetni, valakit meghajítani, meglőni. Aki Saturnus órájában megbetegszik, sok ideig fekszik, végre meg is hal, mondja Hippocrates. A mely gyermek Saturnus órájában születik, hideg, száraz természetű, melancholicus stb. lesz és hamar megbetegszik. 2. **Jupiter,** meleg és nedves. A csütörtöknek és a vasárnap éjnek planétája. Az emberben övé a *máj*. Az ő órájában született gyermek sangvinicus, bölcs, eszes ember lesz, de egészségét nem jó helyre költi. Órájában jó eret vágatni. 3. **Mars,** hév és száraz. Ideje a kedd és a pénteki éj. Az emberben ő is a *máj*ra tart igényt. Órájában »gonosz az orvoslás, érvágás, egybevaló társalgás. A gyermeket meleggé, cholericussá stb. teszi, aki ritkán lesz öreg emberré. 4. **Nap,** meleg, száraz. Övé a vasárnap és a szerdai éj. Az emberből övé a *gyomor*. Órájában, midőn a föld alatt jár, nem jó eret vágatni, orvosolni. Aki ekkor megbetegszik, azt erős hideg leli és nagy hévség veszi minden erejét. Az ő idejében született gyermek hév és cholericus, száraz természetű lesz, ha sebbe esik,

nehezen gyógyul. 4. **Venus,** hideg nedves. A pénteknek és a hétfői éjnek csillaga. Órájában nem jó fürödni, purgatióval élni, eret vágatni. Aki Venus órájában megbetegszik »nyilván asszonyember miatt vagyon«. A mely gyermek vagy leányzó Venus órájában születik magtalan és félő, hogy parázna lesz. Az emberben Venus a *vesét* bírja. 6. **Mercurius,** hideg, nedves. Övé a szerda és a szombati éj. Az emberből ő is a *vesét* választotta magának. Órájában jó orvossággal élni, nem jó fürödni, köpölyt venni, eret vágatni, házasodni. Az uralkodása idejében született gyermek száraz, mértékletes természetű lesz. 7. **Hold,** hideg, nedves. A hétfőnek és a csütörtöki éjnek planétája. Övé az emberből a *fej*. A mely gyermek az ő órájában születik, hideg, nedves természetű, phlegmaticus az az rossz nedvességgel, nyállal tele, ember korba ritkán jut. »A Hold többet cselekszik-mi bennünk, hogysem a többi planéták, mert »a hold közelebb mi hozzánk a többi planétáknál és tulajdonsága is azt mutattya, mert rövid időben megjárja az égbéli 12 jeleket, a kikből jót és gonoszt is vészen magára, kit azután mi reánk bocsátván, és mindenik jelnek jó avagy gonosz természete szerint cselekedik mi bennünk«.

A 12 égi jegy mindenike szintén lefoglalt az emberből egy-egy testrészt, melyre kiváló hatást gyakorolt. Ezek a planétáknál is nagyobb hatást gyakorolnak az emberre és a Holdnak utazásai közben ugyancsak volt mit összeszednie tőlük, hogy azokat az emberekre zúdíthassa. 1. A **Kos,** hév, száraz, tűztermészetű. Az emberből övé a *fej*. Mikor a hold a kosban van, nem jó főhöz szolgáló eret vágatni avagy orvosoltatni, fejét mosatni, borotválkozni. Gonosz purgácziot venni »ki veted, mint szintén a kos, hogy vissza rágja a fü-

vet, azon képpen minden féle vissza-rágó állatnak jegyében, úgymint Bikában és Bakban nem jó purgátziót venni. A Kosban jó eret vágatni, de nem főhöz szolgálót, jó sebet orvosolni. Amely férfi gyermek a Kos jegy alatt fogantatik vagy születik nyavalya következik reá némi nemű lator baromtól vagy csúszó mászó féregtől, mely nyavalyák két esztendeig tartanak rajta. 14 esztendős korában beteges lesz, melyből ha felkelt, 83 éves korában hal meg. A Kos jegy alatt született leány magas homlokú, nagy farú stb. lesz, 15, 20 és 45 éves korában beteges és 55 esztendős korában hal meg. — 2. A ***Bika,*** hideg, száraz, melancholicus. Az emberben a *nyakat* bírja. Mikor a hold a bikában van, nem jó az embernek a nyakát orvosolni vagy vassal érinteni, sem sebet gyógyítani, eret vágni, orvossággal élni. Jó a gyermeket a csecstől elválasztani. Amely férfi gyermek a bika jegyben fogantatik vagy születik, sok nyavalya következik »némely asszonyi állattól reá«. 29, 30 esztendős korában betegeskedik, 37 éves korában hal meg. A leány ifjuságában nyavalyát szenved testében, 5 esztendős korában beteges lesz, 5 vagy 19 esztendős korában hal meg. Gyermekei lesznek. (Ugyan kell sietnie a férjhez menetellel.) 3. A ***Kettős,*** meleg, nedves, sangvinicus. Az embernek *vállát*, *karját* és *kezét* bírja, azért, mikor a hold benne van, azokat nem jó orvosolni, sem eret vágni. A mely fiú ezen jegy alatt születik 1 éves korában beteges lesz, 28 és 38 esztendős korában házasodik meg, 3 felesége lesz, 40 éves korában meghal. A leány 3 éves korában lesz beteg, 12, 40 vagy 60 évet él. 4. A ***Rák*** hideg, nedves phlegmaticus. Az emberben övé a *mell, oldalbordák, tüdő, lép*. Jegyében »félrészént« jó eret vágatni, csak az illető testrészeket ne bántsák. Jó fürödni, lic-

tariumos purgáczióval élni. A fiú, ki ezen jegy alat szombaton születik, 3 esztendős korában beteges lesz de az' jóra fordúl neki, 89 esztendős korában hal meg 5. Az **Oroszlán,** hév és száraz, tűz természetű, cholericus Övé a *szív, máj, oldal, hát.* Órájában veszedelmes ere vágatni. Amelyik fiú ezen jegy alatt vasárnapon szü letik, doctorrá lesz, tomporáján jobb felől vagy a sze mén nyavalyája lesz. 20 vagy 90 éves korában ha meg. A leány 5, 10 vagy 26 éves korában beteges lesz és, *„ha annyit élhet“*, 72-ik esztendejében hal meg 6. A **Szűz,** híg és száraz, melancholicus. Övé a nőnek (asszonyos embernek) *dereka, hasa* és *bele.* A Szűz je gye alatt szombaton született fiúra »valami betegségek esnek a hidegtűl és víztűl«. A leánynak egész teste nagy »dajka farú« lesz. 18, 17 és 48 esztendős korá ban beteges, 54 éves korában hal meg. — 7. A **Mérték** meleg, nedves, melancholicus. Övé a *köldök, has, ágyék* Órájában jó orvosolni, sebet gyógyítani, eret vágni fürödni, borotválkozni. Ha a fiú ezen jegy alatt vasár napon születik, fogának, szájának, szemének valami nya valyája történik, egyik füle is fáj, de mindebből kigyó gyul és 88 esztendős korában hal meg. A leány 11 36 vagy 45 esztendős korában beteges lesz, 90 esz tendős koráig él. — 8. A **Scorpio,** hideg, nedves, víz természetű, phlegmaticus. Bírja a *vesét, hólyagot.* Órá jában félrészént jó eret vágatni, nem jó sebet gyógyí tani. Az ezen jegy alatt szerdán született fiú gyakorta kornyadoz, de a nyavalyából hamar felgyógyul, 10, 36, 40 esztendős korában beteges, 57 éves korában hal meg. A leány 12, 26, 36 éves korában beteg, 52 éves korig él. 9. A **Nyilas,** hév, száraz, tűz-természetű, cho lericus. Övé a *far-csiga* és az *inak.* Órájában jó fü rödni, sebet gyógyítani. Az alatta született fiú 8 vagy

30 éves korában lesz beteg, 70 éves korában hal meg. A leány 26, 36 éves korában beteges, 72 évig él. 10. A **Bak,** hideg, száraz, melancholicus. Övé a *térd*. Jegye alatt nem jó eret vágatni, jó a gyermeket elválasztani. A jegye alatt született férfi 33 éves korában beteg lesz, 45 éves korában meg hal. A leánynak fejében lesz fájdalom, 23 vagy 33 éves korában beteges, 73 évet él. 11. A **Vízöntő,** meleg, nedves, sangvinicus. A *szár-csontokat* és a *lábikrát* foglalta le. Jegyében jó orvosolni, eret vágni, borotválkozni. Az ezen jegyben csütörtökön született fiú 70, a leány 50 évet él. 12. A **Halak,** hideg, nedves, víz-természetű, phlegmaticus. Övé a *láb*. Jegye alatt jó orvosságot, pilulákat venni, sebet gyógyítani, félrészént jó eret vágni, de a lábat ne bántsd. Az ezen jegyben csütörtökön született fiú 22, 34 éves korában beteges, 50 éves korban hal meg. A leány 10, 22, 83 éves korban betegeskedik, 90 éves korában hal meg.

Ilyen alaposan ismerve az égi testeknek és jegyeknek az emberre gyakorolt hatását, igen könnyű volt orvosnak lenni. Nem kellett hozzá semmi egyéb, csak az, hogy minden szülésznő alaposan képzett astronomus lett légyen, aki csillagászati műszerekkel ellátva hirtelen ellesse a csillagoknak a szülés perczében egymáshoz való állását, azt pontosan feljegyezze, felírva azt is, hogy a hétnek melyik napjára és melyik órára esett a gyermeknek világra jövetele. Az erről kiállított hiteles bizonyítványnyal és egy csízióval kezében mindenki biztos lehetett arról, hogy mikor betegszik meg, ha megbetegedett, kár is volt orvost hívatni, mert úgyis felgyógyul, ha még nincsen a csillagokban megírt, halált hozó esztendéjében. Az orvos, ismerve a születés idejét, hamar megállapíthatta a diagnosist és ha

jól tudta a csíziót és hirtelen felismerte a csillago constellatióját, teendőivel is hamar tisztában lehetett a meghatározott idő előtt úgy sem hal meg a patiens kár vele sokat vesződnie; ha meg ideje elérkezett, úg is meg hal.

Hogy doktoraink komolyan vették az astrologiá látjuk Fabricius Pál kir. mathematicus és orvos doktornak Nádasdy Ferencz születése alkalmával készítet jóslataiból. E szerint Nádasdy Ferencz 1555. októbe 6-án éjfél után 2 óra 30 perczkor született. A dokto előbb részletesen megállapítja a planetáknak egymáshoz és az egyes égi jegyekhez állását, azután Nádasdynak mindenek előtt hosszú életet jósol.[1]) Gyermekkorában négy éves koráig betegeskedni fog, de nagy baja nem lesz, hacsak isten máskép nem rendelkezik.[2] A doktor úr egész komolyan mondja, hogy az embernek vérmérséklete ugyan nagy részben örökölt, de a csillagok állásának nagy hatása van arra, a temperatura és a spiritus humorum egyenesen a csillagoktól függnek. Ezek szerint Nádasdy Ferencz hidegvérű, a melancholiára hajló lesz. A Hold, Jupiter és Venus erős sugarai közt hatalmasan állván, az újszülöttet nem fogják betegségek kínozni, de Saturnusnak ellene intézett támadása fejfájásra, catarrhusra, köhögésre, hascsikarásra (tormina), csúzra, púposságra és szemfájásra mutat. Marsnak állása azzal fenyegeti, hogy fején vagy arczán sebet fog kapni, attól is tarthat, hogy a lóról vagy valami magasabb helyről le fog esni. Különösen Saturnus igyekszik az újszülött gyermekkorá-

[1]) Meghalt 1603-ban 48-ik évében.

[2]) 1556. okt. 5-én és 1557 márcziusban csakugyan betegeskedett. Első ízben nem tudták himlője lesz-e vagy „oltvar", a másik alkalommal a doktor volt mellette, de „semmivel nem bánt vele" l. Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Budapest 1822. 97, 98.

ak ártani; minthogy azonban Saturnus száraz és száraz elben is áll, remélni lehet, hogy a gyermek azon baokat elkerüli. Az észbeli tehetség leginkább Marstól ügg, a horoscopban pedig Mars és a Hold jó sugáral vannak összekötve, a gyermeknek testi és lelki ulajdonságai szépen össze fognak hangzani. Minthogy lars épen a Mérleg jegyben van, a gyermek tanulékony, jó itélő és szétválasztó tehetségű, ékesszóló lesz, iváló hajlammal fog bírni a philosophia minden ágáoz, kivált a physica, geometria, arithmetica és astroomiához. Minthogy az előbbiekkel Venus is össze van ötve, a gyermek igen fog szeretni tanulni, ékesszóló, öltő és zenész lesz. Mars Venushoz állván, a gyernek gyors, készséges, bátor, harcias és a hadi dolokra kiváló képességű lesz.[1]) Továbbá jósolja, hogy aragos, bosszúvágyó, buja lesz, aki vágyainak kieléítésére mindent felhasznál. Több ízben köt házaságot,[2]) és több gyermeke lesz, legtöbbnyire leányok.[3]) A doktornak, a nagy uraknál ezen időben általános zokásban volt, jóslását meghallgatták, de Tamás náornak családjában azt komolyan nem igen vehették; iert a terjedelmesen ismert családi levelezésekben, oha a Ferkó elég gyakran betegeskedett, nyoma sincs nnak, hogy gyógyítását a csillagok állásától tették olna függővé.

Az astrologiának az orvosi tudományban buzgó

---

[1]) Ezekből jó sok bevált, kivált a hadi vitézségből, de talán egy kis sz jut a csillagokon kívűl az apa és anya gondos nevelésének, kik a kis erkót — amint leveleikben nevezik — már négy éves korában a tanulásra, ég pedig az olvasás és írásra fogták és taní'ói, nevelői iránt a legnagyobb szteletre szoktatták. A hadi vitézséget egy kicsit talán fejlesztette a kor is, elyben a nádor fiának, a híres fekete bégnek bizony elég ügyes bajos elinzni valója akadt a törökkel.

[2]) Csak egyszer nősült.

[3]) Ez igaz lett. Volt egy fia és három leánya.

híveivel még a következő századokban is találkozun
elleneseit nálunk az egy Manardot kivéve, nem ism
rem. Manardo már 1500-ban élesen nyilatkozott
orvosi tudományban az astrologia ellen, tagadva, hog
a csillagok hatást gyakorolnának a betegségekre. K
mondja, hogy »ha valakinek a holdtöltekor végze
érvágás miatt baja támadt, ott az ok a tapasztalatla
ság, a mester ügyetlensége, az eszköznek alkalmatla
volna vagy a véletlen lehetett. A halálnak érvág
következtében beállását a hold állásának csak az t
lajdoníthatja, aki csak saját visióit követi. Felhoz
az orvostanban egykori mesterét Benciust, szerinte k
rában az orvostannak fejedelmét,[1]) aki soha sehol se
nézte az égi testeknek állását, hanem, ha annak szül
ségét látta, a holdnak bármely állásában elrendelte a
érvágást. Igy történt, hogy egyszer Bolognába egy híre
beteghez meghívatva, az ugyanott jelen levő híre
astrologus, Hyeronimus Manfredus ellenére elrendelt
az érvágást és tisztító szereket adott a betegnek, al
az astrologus minden fenyegetődzése daczára meggyó
gyult. Ha az orvos itt inkább hisz Ptolomeusnak, min
Hippocratesnek, aki a gyógyszert a szükség idejébe
rendeli alkalmazni; a beteg előbb hal meg, mint a
égi testeknek állása megváltoznék. Kifejti, mennyir
félreértik némelyek Hippocratest, aki, ahol irataiban a
égről van szó, mindíg a légkört és annak befolya
sát érti.[2])

A felvilágosúlt orvos szavainak kevés hatásuk vol
az elterjedt csíziók, kalendariumok és sorsvető könyv
nek mellett, melyek már a XVI. században jelentéken
számmal voltak elterjedve magyar nyelven s melye

---

[1]) Bencius 1431—47-ig Ferrarában tanár. Haeser. I. 751.
[2]) Medicinales epist. 17—30.

a biblia mellet csaknem kizárólagos olvasmányát képezték a műveltebb köröknek.[1])

A kalendariumi egészségi szabályokból álljon itt egy mutatvány:

1. Januarius:

Ez hóban a húst füstben aszaltatom,
  Jól eszem s iszom, s vígan lakom,
Semmi véremet most nem botsátom,
  Mert nem egészséges bizonnyal tudom.

2. Februarius:

Hidegleléstől nagyon félek mostan,
  Fa vágás, ganéj hordás eszemben vagyon
Egy jó bő ködment magamnak szerzek,
  Vért eresztek, hidegtől magamat őrzöm.

3. Martius:

Én szőlőt metszek, gyümölts fát tisztítok,
  Földet az ekével igen forgatok;
Ez hóban semmi vért nem botsátok,
  Gőz fördő igen használ tudom.

4. Aprilis:

Egy Dió alatt én elnyugszom,
  Ebéd után edgyet jól aluszom,
A' mediánt mostan én vágatom,
Egészségemre vagyon nagy gondom.

5. Május:

Most vígan a zöld fűben járkálok,
  A híves erdőkben vadászok,
Fördök és májnak vért eresztek,
  Meleg ruhakat én reám veszek.

---

[1]) Ezekről l. Jakab Elek: A kalendariumokról történelmi és politikai tekintetben. Akad. értek. a tört. tud. köréből. IX. 4. És Majláth B. A sorsvető könyvekről. Magyar könyvszemle XII. évf. 1 füz. Orvostörténeti szempontból kiválóan érdekes dr. Leszner Rezsőnek „Csillagjóslás és az egészség" czímű czikke, l. Természettud. közlöny 1881. XIII. köt. 165.

6. Junius:

No most földi vetésemet aratom,
Kiket ősszel és Tavaszszal vetettem,
Salátát etzettel jó most megennem,
De igen gonosz sokat alunnom.

7. Julius:

Most aratok és szénámat takargatom,
A mi nedves benne fel fordítatom,
Im a Caniculák reánk igen erőlködnek,
Magamra azért jobb gondot visellyek.

8. Augustus:

Most szűrök és a szép gerezdet nyomom,
És a sajtóval mindgyárt ki sajtolom,
Vajat iszom, (így!) és savanyó étket eszem,
Még sok esztendőt élek, ha akarja Isten.

9. September:

Gerezdekkel meg rakom a désákat,
Ezentúl jó kedvvel iszom a tsipős mustot,
Főt disznó húsban jó ízűt ehetem,
Az nyomatlan szőlőt is nem kéméllem.

10. October:

Örömmel szántom a földet és bé-vetem,
Esztendőre hogy bő búzám légyen,
Ez hó ismét előhozza az hideget,
Azért szobámnak füteni fát készítek.

11. November:

Kövér ludakat jó pénzért most eladok,
Vágom a fát, majdan tűzhöz futok,
Förödök: de Aszszonyommal nem hálok,
Tisztulok mert jó, és eret vágatok.

12. Deczember:

Ez Hóban jól lakom azt végeztem,
És kövér Disznót is kell veretnem,
A mellett testemet is tartom melegen,
Hiszem, hogy tisztességgel meg-vénhedem.[1])

[1]) Regiomontanus csiziójának kalendariumi részéből.

Jelentékeny egészségtani szerepet játszik még ezen korban a *chyromantia,* a tenyér vonalaiból vont jóslatok, amely tan ékesen illustrálva feltalálható a csíziókban.

Az orvostanra vonatkozólag nálunk megjelent könyveket az eddigiek után három csoportra oszthatjuk. 1. A kornak tudományos színvonalán álló, rendesen latin nyelvű szakmunkákra. 2. A magyar nyelven írott, az orvosi tudomány újabb vívmányait még fel nem használó, hanem leginkább az ókori írók állításait összegyüjtő, vagy a nyers empirismust képviselő orvosi tanácsadókra. 3. A nagy tömegek műveletlenségére és babonás hiszékenységére számító, nagy elterjedtségnek örvendett csíziók, kalendariumok és sorsvető könyvekre.

Az ezen két utólsó csoportba tartozó könyvek annál nagyobb hatást gyakoroltak, minél kisebb volt a képzett orvosoknak száma. Az orvosokban pedig az egész XVI. századon át igen érezhető volt a hiány.

Királyaink és az erdélyi fejedelmek állandóan el vannak látva orvosokkal. A század elején I. Ulászló udvarában találtuk Manardot, Melchior Miklóst, II. Lajosnál Wirth Györgyöt és Mota Jakabot. Zápolya János udvari orvosai közől ismerjük Pannonius Mihályt, Adrianus dobokai főesperest, Izabella királyné környezetében a legyel Struthius Józsefet és Tectander Józsefet. I. Ferdinandnak magyar orvosairól többször van szó. Frangepán Ferencz kalocsai érsek 1543-iki végrendeletében Péter mester, királyi orvosnak egy ezüst serleget hagyományozott, Perényi János mester, királyi orvosnak meg rendes díját rendeli kiadni. Veráncz Mihály fivéréhez Antalhoz 1558 apt. 17-én írt levelében említi, hogy fivérük János mellett két királyi orvos,

Gyula és István nevűek voltak. Zsámboky Jánost I. Ferdinand, mit udvari orvosát, már 1556-ban »aulae familiaris«-ává nevezte ki. Zsámboky azután Miksa és Rudolf királyokat is szolgálta mint udvari orvos. Rudolf király udvari orvosáúl láttuk alkalmazva Jeszenszky Jánost is.

Az erdélyi fejèdelmek udvarában: Zápolya János Zsigmondnál Blandrata György és az ő pártfogása alatt Stancarus és Squarcialupus; Báthori Istvánnál Hunyady Ferencz, Bucella Miklós, kik azután Báthori Zsigmond mellett is megmaradtak, ugyanakkor időzött ott Joannes Pedemontanus; Békés Gáspár, majd Báthori Zsigmond mellett van Gyulai Pál.

A főurak is tartanak udvari orvosokat, rendesen általok iskolázottakat. Ilyenekül láttuk Perényi Gábor udvarában Balsaráti Vitus Jánost, Békés Gáspárnál Gyulait. De a főurak udvarához már nem jutott mindig állandó orvos. Igen érdekesen világítják meg egy főúri háznak erre vonatkozó helyzetét Nádasdy Tamás nádornak családi levelei. A nádor 1554. november 29-én Bécsből írja beteges nejének: »ha az doktor ott nem volna«, hát küldene. 1557 juni 14-én írja nejének, hogy a beteg, »asszonyomhoz« (Majláthnéhoz) ha akarja oda küldi Pozsonyból Gáspár doktort. Nádasdyné 1542-ben írja férjének, hogy egyik leányának lábain »kelevények« támadtak, de a doktor biztatja. 1556. okt. 5-én ugyanő írja férjének, hogy a Ferkó bajára ki azt mondja, hogy himlő, ki azt hogy »oltvar«, mig fel nem ismeri, úgy tesz vele mintha himlőben volna stb. Ekkor tehát nem volt kéznél az orvos. 1557. márcziusban a Ferkó megint beteg volt és »a doktor volt egynéhányszor nála, de semmivel nem bánt vele«. 1559. junius 6-án írja a nádor nejének, kinek szeme fájt, hogy már írt

Gáspár doktornak Pozsonyba, menjen azonnal nejéhez, reméllí, hogy a doktor már ott van. Figyelmezteti nejét, kérje meg a doktort az ő szavával, hogy úgy ne tegyen a szemével mint a Beycsiével.[1]) Ha már a nádornak felesége is — amint látni fogjuk — maga kénytelen családjának tagjait gyógyítani, sőt férje részére is orvosságokat főzni, mennyivel inkább kellett másoknak nélkülözniök az orvosokat. — Révay Borbála 1596. aug. 6-ikán írja Révay Ferencznek, hogy férje »igen alig vagyon az gonosz hideglelés miatt« s őt is »ellelte«, nincs más mód mint Sziléziába menni, mert a doktor kire magokat az előtt is bízták, ott közelebb van Oporvában.[2])

A városok rendesen azon feltétel mellett adtak ösztöndíjakat a külföldi egyetemekre menő ifiaknak, hogy azok tanulmányaik bevégzése után első sorban városukat tartoznak szolgálni. Legtöbbnyire ezen úton jutottak képzett orvosokhoz, noha még így sem rendelkezhettek mindig olyanokkal. Városi orvosokúl ismerjük a XVI. században: Brassóban: Kertzi Pált, akit Bongarsius nagy tudományú emberként dícsér, (1585 körül); a város számadási könyvei említik 1521-ben János physicust; 1534—37-ben Pált — ez azonos lehet Kyrrel —; 1533-ban Jacobus Flandrensis physicust. Itt eléggé folytonos az orvosok sora. Eperjesen: Simonides Simont és a század végén Piperell Ezekhielt. Kassán: Stein Kristófot és Joachimus Rheticus mathematikust, mint városi orvost. Lőcsén: 1535-ben Lőcse városa felszólitotta a szepesi káptalant és a 24 város plébánosainak testületét, hogy együtt fogadják föl or-

[1]) Nádasdy csal. levelezései. 11, 16, 13. stb.

[2]) Deák Farkas: Magyar hölgyek levelei. 89. Ezen levélgyüjtemény több helyen említi az egyes úri családok tagjait gyógyitó doktorokat, de a hiányokat is élesen feltünteti.

vosnak Laurentius medicust, aki akkor egyedűli orvo volt Szepesvármegyében. Jellemzők Sophus Frigye gyógyszerésznek 1563. ápr. 25-én Lőcse hatóságáho intézett eme szavai: »Csaknem mindnyájan tudjuk, hog manapság Magyarországon alig lehet Galenus szerin tudós, igazi és ésszerű orvost találni, inkább imposto rok, hajnyírók, kuruzsolók és varázsolók szereznek d csőséget igazi orvosok színe alatt s nemcsak minde tudományos alap nélkül űznek törvénytelen orvosi gy korlatot, hanem mérges gyógyszerekkel sokaknak á tanak s mint a tapasztalás mutatja, sokakat megölnel Woith Illés gyógyszerész 1588-ban a hatósághoz í levelében azon panaszkodik, hogy űzlete igen rossz megy, mert a városban nincsen orvos.[1]) 1598-ban, úgy látszik, volt Lőcsén orvos, mert Révay Ferencz írta so gornőjének Forgách Máriának, hogy őt »ott Lőcsé megégették, jobb kiváltképen, ha valami orvossága él.[2]) Nagy-Szebenben 1520-tól kisérhető a városi orvo sok nyoma. Nagy-Szombatban már a XV. századba említettünk orvost. Hogy a város rendesen szokot volt orvost tartani látjuk abból, hogy 1577-ben, miko Niphus Frigyes városi orvos a pestistől való félelme ben Magyarországból megszökött, a város keresett or vost. Forgách Imre ajánlotta Dudics András oppeln orvost, kinek Mercurialis Jeromostól, Olaszország k váló orvosától kitűnő bizonyítványai vannak, s tótu is jól tud, feltételei igen szerények. 1578 junius 5-é Forgách újra ajánlotta Dudicsot, inti a várost, hog Purkircher és Nicasius híres pozsonyi orvosok meg haltak és a pestis pusztít. A város azonban ekko se igen hajthatott az ajánlatra; mert 1578 jul. 15-é

[1]) Városi levéltár.

[2]) Magyar hölgyek lev. 111

Sporichius János, kit Zsámboky consiliarius pártfogolt, Olmüczből írt a városnak, hogy ha előnyösek a feltételek, elfogadja azokat s azonnal indúl. Úgy látszik ez se jött el, mert 1579-ben Bánffy Lászlónét Beczkó várában Tamás városi sebész gyógyította meg.[1]) Pozsonyban: Ellebodinus Nicasius flandriai származású orvos pozsonyi kanonokká lett; Pfeutzer Benignus Sándor 1539—1541 körűl; Sericauda — Seidenschweif — meghalt 1556-ban; és a Nádasdy Tamás nádor által 1557—1559-ben többször emlegetett Gáspár doktor ismeretesek. Selmeczbányán: A hatóság 1563-ban Dauchbergk János dánországi szemorvosnak bizonyítványt ad arról, hogy egy asszonynak, ki 5 éven át vak volt, visszaadta szeme világát és egy nyomoréknak született 5 éves gyermeket teljesen kigyógyított. 1565-ben Curtius Kristóf doktort 100 frt fizetéssel fogadta fel a város orvosnak. 1557-ben a város orvosa Heysern Bertalan — ez azonos lehet a Weszprémi által Chryseus Bertalan néven 1582 körűl említett paporvossal[2]) el akarta hagyni Selmeczbányát; mert heti 4 frt fizetéssel, szabad sörrel és mint a protocollum mondja — meglehetős sok sóval nem éri be. A tanács 25 frt ajándékkal akarta kibékíteni s ha *szép* fizetése mellett ezzel sem érné be, más orvost keressen a város. Az orvos úr, úgy látszik, megelégedett s 1580-ban házat véve, megszerezte a polgárjogot. Sopronban az ismertetett Frankovith Gergely működött számos éven át.

Közel 100-ra megy azon orvosok száma, kiket a XVI. századból név szerint ismerek. Kétségkívűl számosnak nevét már egyáltalában nem találhatjuk fel,

---

[1]) Történelmi tár 1880. 605—607.
[2]) Succ. med. biogr. IV.

számosan lehetnek, kiknek nevét további kutatások után még megtudhatjuk; de hazánk területéhez viszonyítva, mindenesetre csekély lehetett nálunk az orvosoknak száma a XVI. században. Látjuk ezt a fentebb felhozottakból is, mikor például Laurentius mester volt a Szepességen az egyedűli orvos; Frankovith önmagáról írja, hogy »egy nehány helyen és városban és körűlfekvő tartományban« szolgált tudományával. Ezt egészen szószerinti értelemben vehetjük, látva, hogy még a következő században is egész vármegyék vannak képzett orvos nélkűl. Ezen nagy hiánynak okát először is abban kereshetjük, hogy a tudományos élet csak a XV. század végén kezd nagyobb lendületet nyerni, amit azonban fejlődésében akadályoz a mohácsi vész és az erre következett háborús világ. Másrészt abban találhatjuk az okot, hogy 1541-től kezdve mindig több és több tért hódít a töröknek uralma. Hazánknak ezen általa lefoglalt több mint egy harmadrésze a magyar közművelődés történetének hosszú időre üresen maradó lapját képezi, melyre legfölebb a pusztulás óriási képét festhetnők.

A képzett orvosoknak gyér volta igen magasra becsültté tette az állást. Csak a fentebb felhozott életrajzi adatokra utalok, hogy lássuk, mennyi tekintélyt és befolyást nyertek a királyok és fejedelmek orvosai, minő súlylyal bírt szavuk a vallásos vitákban sőt az országos ügyekben is. Csak utalok Blandratára, Gyulaira, Hunyadira, Jeszenszkyre, Zsámbokira. Városaink polgárai minden életviszonyaikat szabályozó rangosztályokba voltak sorozva. Nagy-Szebenben a XVI. században 9 osztály volt. Az elsőbe tartoztak a provinczia főtisztviselői, a kormánytanácsosok és a proconsulok; a másodikba: a szolgabírák, senatorok és a

főjegyző; a harmadikba a papok, a *városi orvos,* aljegyző, a nemes emberek és a patriciusok. Lőcsén és Beszterczebányán — ahol csak 3—3 osztály volt — az orvosok az első osztályba tartoztak. Bécsnek 1552-iki rendőri szabályzata külön kiemelve mondja, hogy a doktorok és nejeik ruházatot ékszereket, arany lánczokat, gyűrűket és másokat állásuk és szabadalmaikhoz mérten viseljenek. Aki ismeri a régi városi életet, ebből csak arra következtethet, hogy az orvosok Bécsben is előkelő rangban voltak, csak ilyeneknek lévén megengedve az arany ékszerek viselése. De meg azt is látjuk, hogy a doktorok feleségeinek bőven telt a fényűzésre.[1])

Az orvosok *fizetésére* nézve kevés adatunk van, hanem az is elég lesz annak igazolására, hogy »dat Galenus opes«. Brassó város 1523-ban tiszti orvosának évenkint 40 frtot fizetett és lakást adott. Mikor 1535-ben nem állott rendelkezésére szabad lakás, az orvosnak lakásáért a város fizetett évi 8 frt bért. 1533-ban a városi orvos salariuma 70 frt. 1538-ban 80 frt évenkint. Ehez járult azután a magán gyakorlat után bejövő honorarium, a mi, tekintve azt, hogy egyszerre egynél több orvos ritkán volt egy városban; nem lehetett csekély. Brassó orvosai nem ritkán jutottak külön honorariumokhoz. Pál doktor 1534-ben a Székelyföldre, 1535-ben a király megbízásából Radul vajdához ment, az ott megbetegedett Tomori Zsigmondhoz, 1536-ban néhány bojárnak gyógyítása végett Havasalföldre, 1537-ben a vajdához Moldvába ment és utazásának költségeit mindíg a város fizette, a honorariumot a doktor vette fel.[2])

[1]) Linzbauer Cod. san. med. I. 165.

[2]) Brassó számadásai.

Lőcse városa 1535-ben felszólította a szepesi káp-talant és a 24 város plébánosainak testvérűletét, hogy együtt fogadják fel orvosúl Laurentius medicust. A szepesi prépost megajánlott évenkint 12 forintot, a káptalan ugyanannyit, a 24 plébános együtt 10 forintot. Ha Lőcse, Késmárk és a többi városok együttvéve kiegészítették ezt 100—120 frtra, csínos összeg lett belőle. Selmeczbánya 1565-ben Curtius Kristófot évi 100 frttal fogadta fel városi orvosnak, 1577-ben Heysern Bertalannak volt hetenkint 4 frtja, azon felül szabad söre és sója s a tanács pótlékúl még 25 frt ajandékot szavazott meg neki. Ez évi 231 frt kész pénz, amire a város az mondta, hogy *szép fizetés* s ha ezzel sem érné be, más orvost keres. A doktor úr jónak látta megelégedni, 1580-ban házat vett és megszerezte a polgárjogot.[2]) Báthori István lengyel király unokaöcscse Boldizsár orvosának Squarcialupusnak évi 400 frt fizetését 100 frttal megjavította.[3]) I. Ferdinand király udvari orvosai havonkint 60—73 frtot kaptak, ami egy évre 720—876 frtot tett ki.[4])

Ezen fizetések értékének megbecsülésénél tekintetbe kell vennünk a pénznek azon korbeli vásárlási képességét. A mohácsi vész idején egy magyar forintban valami *tizenötször,* 1530 után *tizenkétszer*, 1550 után *tízszer* oly nagy vásárlási képesség rejlett, mint egy mai osztrák forintban, az az egy akkori magyar forint meg felelt 1522—1530 közt 15 mai forintnak, 1530—1546 közt 12-nek, 1546—1600 közt 10-nek.[5]) E szerint a brassói városi orvosnak készfizetése felért

[1]) Weszprémi I. 174.
[2]) Városi levéltár.
[3]) Történelmi tár 1881. III. 489.
[4]) Archiv für Kunde oest. Gesch. Quellen 1859. XXII. B. 226.
[5]) Acsády J. Közgazdasági állapotaink a XVI—XVII. században. 12

nai 600, 840, 960 frttal; Laurentius doktoré 1200—440-el, Squarcialupusé 4000—5000-el, Ferdinand király orvosaié meg 10000—12000 mai forinttal. Ha hez hozzá vesszük a külön díjazásokat és a fejedelmi rvosoknál a donatiokat, minőket kaptak Blandrata, Gyulai, Hunyadi az erdélyi fejedelmektől, oly állapookat látunk, melyekkel mai orvosaink is meglehetének elégedve. A honorariumra nézve intézkedik Ferdinándnak 1552-ben kiadott rendőri szabályzata, ely szerint az orvosnak a jobb módú emberek egy átogatásáért tartoznak fizetni 20 krajczárt, a szegéyebbek és a szolgák 10-et. A teljesen vagyontalanoat ingyen tartoznak meglátogatni. Ha az orvos a árosból ki megyen, a fuvaron és ellátáson kívűl kap nérföldenkint 20 krajczárt, ha látogatása egész napot esz igénybe 1 rajnai forint (60 kr.) jár érte. Többet nindenki tetszése szerint adhat az orvosnak.[1]) Ha naonkint átlagosan 6—10 látogatást 15 krajczárjával zámítunk, egy év alatt szerezhetett 328—547 frtot, nai értékünk szerint körűlbelűl 3280—5470 frtot. ami Bécsre nézve állott, többé kevésbbé alkalmazhatk hazai viszonyainkra is. Hogy az orvosok meggazagodhattak, láttuk nagyban Zsámbokinál, kinek könyei egy részéért és egy régi szobráért Rudolf király 500 (= 45.000) forintot fizettetett; kicsinyben a selneczbányai doktornál, a ki heti 4 frt fizetés mellett ett háziúrrá.

Az orvosi gyakorlatot szabályozó hazai törvényt agy rendeletet nem ismervén, viszonyainkat ezen teintetben csak a külföldiek után itélhetjük meg. Legözelebb áll e tekintetben hozzánk Bécs, mely a XVI. zázad közepén már politikai és társadalmi életünkre

[1]) Linzbauer Cod. I. 165.

nagy befolyást gyakorolt. A bécsi orvosi fakult
1576-ban panasszal fordúlt Miksa császárhoz, hogy a
ellenőrzés nélkül működő tudatlan orvosok sok ká
tesznek az emberi életben. A császár erre megpara
csolta, hogy: 1. Bécsben orvosi gyakorlatot csak a
űzhet, aki valamely főiskolán doktorrá lett. 2. Az id
gen egyetemen nyert diploma nem elég, Bécsben
disputatiot kell tartani 3. Ismétlésre csak azt bocsát
a collegium, a kit akar. A kiállott disputa után a do
tor minden tanárnak és a pedellusoknak ad 1—1 f
rintot es egy tisztességes ebédet.[1]) Nálunk orvosi egy
tem nem lévén, hasonló követelményeket sem lehete
felállítani. Az orvosok névszerinti ismertetésénél láttu
hogy külföldi egyetemeken sokan megszerezték a dok
tori diplomát. Az orvosi gyakorlatot azonban ehez h
hetőleg csak egyes nagyobb városok vagy úri családo
kötötték. Frankovith Gergely ismertetett »veteköd
sei«-ben maga bevallja, hogy ő *nem deákos* ember, an
beismerése annak, hogy nem főiskolán tanúlt diplomá
orvos, mégis Sopron városában és széles környéke
űzött orvosi gyakorlatot. Forgách Imre 1577 noven
ber 30-án a Nagyszombatba városi orvosúl ajánlo
Dudics András oppelni orvosról írja, hogy ennek Me
curialis Jeromostól, Olaszország legkitűnőbb orvosátó
kitűnő bizonyítványai vannak. Itt sincsen szó rendes diplo
máról, de legalább a bizonyítványra súly van helyezve
Ha tekintetbe vesszük a már ismertetett orvos-hiány
nem is csodálhatjuk, ha rendes diploma nélkül olyano
űznek gyakorlatot, a kik legalább annyit, amenny
mégis tanúltak főiskolákon vagy egyes orvosoktól. Eze
még a jobb fajta orvosokhoz tartoztak, vagy talán he
lyesebben mondva a legértelmesebb kurúzsolók volta

[1]) U. ott. 204.

Mielőtt a kuruzsolásra áttérnénk még néhány szót z *orvosok esküjéről.* A középkori egyetemek legna-yobb része pápai engedélylyel keletkezett, a királyok ltal önállóan alapítottak is természetesen katholikus ılleggel bírtak, így azokra a pápai szék nagy befo-'ást gyakorolt. III. Incze pápa (1160—1216) meg-agyta az orvosoknak, hogy beteghez hivatva, azt min-enekelőtt lelke üdvösségére figyelmeztetve szólítsák ıl arra, hogy gyóntató atyát hivasson. A melyik be-ıg ezt nem teszi meg, ahoz három napnál tovább ne ırjanak. XIII. Gergely pápa (1572—1585) az összes ath. főpapoknak meghagyta; hassanak oda, hogy a yónásra figyelmeztetést az orvosi fakultások az eskübe egyék be s az így letett esküt iktassák a diplomába. ıki ilyen értelmű esküt nem tesz, annak ne enged-ıssék meg a gyakorlat, a régibb orvosokat minden ıódon kényszerítsék az említett irányú esküre.[1]) Ná-ınk ezen pápai rendeletnek kevés hatása lehetett; ıert az általunk ismert orvosok legnagyobb része pro-ıstáns volt, protestáns egyetemeken szerezte meg di-lomáját és ebbe bizonyosan nem vették be a gyó-ást. A katholikus egyetemeken kiállított diplomában ɔenn lehetett az, de erről biztos tudomásom nincsen. . pap-orvosok kétségkivűl engedelmeskedtek a pápai ıendeletnek.

A pápák — III. Incze, IV. Pál, V. Pius, majd III. Gergely — meg-megujították azon rendeletet, ɔgy keresztényhez *zsidó orvost* hívni nem szabad, de ınek sem lehetett semmi gyakorlati hatása, amit a :ázad elején már említett *Zachariás*nak adott kedvez-ényből látunk, a kit a királyhoz is meghívtak.

Kuruzsolás alatt rendesen a gyógyításnak azon

---

[1]) Linzbauer I. 269.

19

nemét értjük, melyet a gyógyászat alapos tanulmány-
zása nélkül az orvosi gyakorlatra törvényesen ne
jogosított egyének űznek. Gyógyító módjuk lehet te-
mészetes vagy természetellenes, lehet üdvös vagy á-
talmas, úgy, mint gyógyitó szereik is. Ha a kuruzsc-
lást a fent jelzett értelemben veszszük, ide kell szám-
tanunk a házi szerekkel való gyógyítást is. Ezen szem-
pontokból tekintve a dolgot, a XVI. században a ku-
ruzsolás a nép legalsóbb rétegeitől a főrangúak palo-
táiig általánosan el volt terjedve.

A tudományosan képzett orvosok nagy hiány-
egyenesen utalta a szenvedőket arra, hogy arra bízzá-
magukat, a ki a gyógyításhoz legalább érteni látszott
vagy hogy úgy segítsenek magukon és övéiken
ahogy tudtak. A gyógyításhoz érteni látszók közt els-
orban állanak a vásári vándororvosok. Szekereikke
városról-városra, vásárról-vásárra, faluról-falura járnak
dob- és trombitaszóval hirdetik szereiknek csodá-
hatását, szereket beadnak, kennek, eret vágnak
köpölyöznek. Ezekre lehet alkalmazni Sophus Frigye-
lőcsei gyógyszerésznek 1563-ban a városi tanácsho-
írt, már idézett szavait, melyek szerint igazi orvosok
helyett impostorok, hajnyírók, kuruzsolók és varázsolók
szereznek dicsőséget s igazi orvosok színe alatt nem
csak tudományos alap nélkűl űznek orvosi gyakorlatot
hanem mérges gyógyszerekkel sokaknak ártanak is
mint a tapasztalás mutatja, sokakat megölnek. Tör-
vényeink az egész századon át egy szót sem szólanak
közegészségügyi dolgokról és így a kuruzsolás gáto-
lásáról sem. Az előkelők is gyakran fordúltak bajaik-
ban kuruzsolókhoz. Így Csoronk Ilona Nagy-Lakró-
írja 1592-ben Kemény Lászlónénak, hogy Barabás
Miklósnál, kinek gyomra és lábai dagadoztak, tudako-

zódott, hogy mitől gyógyúlt meg. Ez azt mondta, hogy nem tudja, a Pongrácz orvossága használt-e neki vagy a Polyán Jánosé, mert mindkettőnek orvosságával élt és *egyéb asszonynépek* is adtak neki valami egyéb orvosságot. Ajánlja Keménynének, menjen el Polyánhoz vagy Pongráczhoz.[1]) A kuruzsolók még a királyi udvarba is bejutottak. Nádasdy Tamás írja beteg nejének, hogy van a királyné udvarában egy ember, aki igen ismeri a szemfájást és amint mondják már sokaknak használt. »Az orvosság penig, kivel gyógyít, csak azon víz, ha nem használ is, nem árt«. Küld is az orvosságból, amelyet csoda módon dicsérnek.

A házi szereknek az úri nők, által otthon készítése napirenden volt. Badics Anna férjének Révay Mihálynak írja (1560), hogy a szegény Borbála asszony igen beteg, azt hiszi, hogy a tüdője, mája rothad, »pomagranatot« igen kiván. Ugyanő Paxy Annának »az csyma pasitvizet« küldi. Csoronk Ilona meg Keménynének »diktamosnak vizét«, a melyet kétszer égettek ki, küldött.[2]) Nádasdy Ferencz nádort 1556-ban a »senyedék« gyötörte, a mi ellen lórom gyökeret írósvajjal és viasszal főztek össze és, miután előbb komló-főzetben megfürösztötték, bekenték azzal. Kéri nejét, hogy ha ő tud valamit, írja meg. 1561 nov. 13-án meg arra kéri nejét, csináljon neki lictariumot. 1556-ban Nádasdy nádorné maga gyógyítja fiát, akiről még nem tudja oltvarban van-e vagy himlőben. Az ilyen házi kúrák néha rosszúl ütöttek ki. Így írja egyszer, 1557 juli 2-án Gáspár doktor Nádasdynénak, hogy Majláthné majd meghalt. »Ördög elvitte volna mind szerenczéstül a törjéket, az kit megitt, mert minden nya-

[1]) Deák F. Magyar hölgyek levelei 87.
[2]) U. o. 27, 29, 87.

valya azután szállott reá«.[1]) A kuruzsoló bábákat Me-lius többször emlegeti könyvében. A szükség erősen kényszerítette rá az embereket, hogy igénybe vegyék a kuruzsolókat, vándor orvosokat. De ez így volt még ekkor mindenütt egész Európában és a kuruzsolást semmi sem gátolta, csak olykor-olykor a boszorkányokat égető máglyáknak lángjai.

Az orvosi *reclam* sem új találmány. Stein Kristóf kassai származású orvos nálunk már 1545-ben értett hozzá. »Oleum juniperi, qua ratione omnibus fere humani corporis aegritudinibus medeatur« czímű könyvében hirdeti, hogy az ő oleum juniperi-je pestis, szív-vesebajok, lázak, gyomorfájás, podagra, paralysis, contractio, hydrops, icterus stb. ellen egyaránt biztos hatású szer. A XVI. század végéről vagy a XVII-nek legelejéről való azon orvosi hirdetmény, mely »az Electuariumnak, az az a Terjeknek hasznarul«, meg »az vörös ihrnak hasznarul« szól, ékes szavakban hirdetve, hogy milyen betegségeket gyógyítanak azok s végül megmondja, hogy »ez ihret és Terjeket, talalni en nalam Hoffmann Illyesnel, Seb es Szemgyógyitó«.[2])

b) Gyógyszerészek.

Az orvosok nagy hiánya mellett a XVI. században még nagy szerep jut a gyógyítás terén a gyógyszerészeknek. Szerepük annál fontosabb most; mert a XVI. században számos olyan tényező merül fel, mely a gyógyszerészetet rohamosan viszi előre. Amerika és az Indiába vezető útnak felfedezése új gyógyító anyagokkal ismertetnek meg, minők a guajak-fa, a china-gyökér, a sarsaparilla. A népies gyógyászatból a tu-

---

[1]) Nádasdy T. családi levelezése. 16. 69. 97. 234.

[2]) Magyar könyvszemle III. évfolyam 293.

dományos orvosok átveszik a higanyt, majd a vegyészet tökéletesedésével különféle praeparatumok: oxyd, calomel, sublimatok készűlnek. Alkalmazásba veszik a fémeket. Paracelsus a chemiának feladatául tűzi ki az arcanumoknak előállítását. Készítenek extractumokat, essentiákat, quintessentiákat, specificumokat, tincturákat. De Paracelsusnak a gyógyszerek lehető egyszerűsítésére intő szavai még nem jutnak teljes érvényre. A botanikának tudományosabb művelése előmozdítja a növények gyógyító tulajdonságának ismerését. Egyes orvosok igyekeznek a gyógyszertant tudományos alapra fektetni, mint *Valerius Cordus* marburgi tanár: »Dispensatorium pharmacorum omnium«-jában. (Nürnb. 1535.)

Paracelsusnak követői a mester szava után indúlva az egyszerű szereket alkalmazzák, ezekkel szemben vannak a compositák, az összetett gyógyszerek. Egy 1564-ből való augsburgi gyógyszerész-könyv szerint egyszerű gyógyszerek: *a növényvilágból:* a levelek, virágok, gyümölcs, lé (Saft, succus), fa, fahéj; *az állatországból:* zsír, háj, velő, csont, haj, szőr; *az ásványok közől:* a fémek, drágakövek, kőzetek, föld; *a vizből:* korall, só, gyöngy, kagylók. Ezek azután különféle tulajdonságaik szerint lágyító, keményitő, nedves, száraz, hidegítő, melegítő tulajdonságokkal bírnak.[1]) Már ismertetett népszerű orvosi könyveinkben ugyanúgy látjuk bemutatva a növényeket, mint egyszerű gyógyszereket.

Az összetett gyógyszerek: tincturák, syrupok, lictariumok, pilulák, kenőcsök. Ezeknek készítésénél a babonának, a balhiedelmeknek még mindig tág terük van. Például miből és hogyan készült a *„mumia tinctura?“.* Ehhez kellett egy ép, egészséges testű fel-

[1]) Haeser II. 214 stb. Baas 351.

akasztott, kerékbetört vagy felnyársalt 24 éves embernek hullája, melyre a nap és a hold egyszer világítottak. Ezt fel kell vágni, behinteni myrhával és aloëval, így áztatni néhány napig, azután spiritust önteni rá, végre az így nyert folyadékot leszűrni. Az a mumia tinctura. És ezt be is adták a betegeknek Az epilepsia ellen *specificum:* Sárgává calcinirozott vitriolt áztass borszeszbe, tégy hozzá eichenmistelt (loranthus europaeus), päeonia magot, iramszarvas patát és egy kivégzett ember koponyáját apróra törve, ezen keveréket száraz destillatio után hódzsír, species diamoschi dulcis és elefánttetűből álló keveréken át kell rectifikálni, azután hozzáadni borszeszt, päeoniasót, liqu. salis perlarum et corallorumot, ol. anisi és succinit és az egészet egy hónapon át vízfürdőben pállítani.[1])

Az ismertetett felkai orvosi tanácsadónak is vannak hasonló tincturái és specificumai. Az epilepsia ellen: négy fiatal fecskét kell megsütni, ezt összekeverni négy quintel hódzsírral és egy unczia erős eczettel, az egészet egy tiszta kendőn átnyomni. Kész a tinctura, melyet a betegnek azonnal az esés után be kell adni. Specificumok: A vérköpés és tüdőbajok ellen egy lenyúzott egeret friss olajban megfőzni s azt a betegnek más ételek közé vegyítve beadni. A mérgezés ellen: egy varangyos békát szakíts ketté, vedd ki májait, mert mindenik varangynak két mája van, ezeket tedd egy hangyabolyba, a melyikben sok hangya van, a melyik májra több hangya mászik, azt levesben add a betegnek megennie úgy, hogy ő ne tudja mit eszik és biztosan meggyógyul. Az ilyen gyógyszereket orvosok is ajánlották.

Nagyobb szerepet játszanak a syrupok, olajak

1) U. ott 352.

lictariumok és pilulák Ezeknek készitésére sok részletes utasítást ad Meliusnak herbariuma, mindenütt felsorolva, hogy melyik milyen bajoktól jó. Például. *Menta syrup* (nagyobb): Borban áztatott és megsavanyított birsalmának, édes birsalmának és gránát almának kifacsart levét $1^1/_2$ fontot kell venni, ebben áztatni asszú mentát 2 fontot, veres rózsát 2 uncziát. Főzd ezt össze lassú szénen 1 fontig, szűrd meg, azután tégy hozzá 2 font fehér mézet vagy nádmézet. Ismét főzd meg, azután hintsd meg törött szerecsen dióval és tiszta gyolcsban függeszt fel. Haszna: hideg gyomrot melegít, okádást, csömört, csuklást, hasmenést gyógyít. — *Menta syrup* (kisebb) menta leve 1 font, gránátalma vagy savanyú és édes birsalma leve 1—1 font, méz ugyanannyi. Ezeket lassú tűzön felére össze kell főzni és rózsavízben vagy borban inni. Haszna ugyanaz, ami a nagyobbé. A *buglossum syrup*hoz kell: Ökörnyelv succusa 8, nádméz vagy közönséges méz 4, ökörnyelv virág erősen megtörve 1 font. Ezeket jó vízben meg kell főzni, mikor kihűl, kifacsarni, tojás fehérjével összehabarni, aztán a melegen megérlelni. Használ szomorúság, melancholia, hideglelés ellen. Hasonlóan készültek a többiek is. A *chamelaea* syrup használt vízkórság ellen; a *lactica*-é gyógyított minden gyuladást, hévséget, májnak hévségét, hideglelést; a *calaminta*-é hideg, erőtlen gyomrot melegít, turhát, hurutot, kehes, enyves mellet gyógyít; a *thymus, serpillum* syrup ki űzi a fekete epét, enyves nyálat stb.

Olajak. *Majorana olaj:* 4 marok majorána levelet, $^1/_2$ marok kakukfüvet, 1 marok istenfáját, $1^1/_2$ m. czombort, cassiana fáját 2 uncziát, nyárfa olajat, mirtust vagy puszpang héját 1 marokkal. Ezeket metéld össze, törd össze mozsárban, tedd egy nagy szájú üvegbe,

töltsd csordultig faolajjal, zárd el az üveget és 8 napo át tartsd melegen. Azután ismét újabb füveket tég hozzá. Ezt műveld háromszor. Ha meleg nap nincse lassú szénnél kettős fazekban főzd meg háromszo azután facsard ki. Haszna: minden féle főfájást, fősz delgést, melancholiát meggyógyít, ha kened a fejed vel de előbb a majorana fűből csinált lúggal kend me Hasonlóan készültek a menta, ruta, hypericum stl olajak, melyek külső és belső nyavalyáknak hossz sorát voltak hivatva gyógyítani.

A *pilulák* készítésének módját is megtálálju ugyanott. Igy az *Agaricum* pilulához végy agaricumo 2 drachmát, $^1/_2$ dr. gyömbért, $^1/_2$ dr. colochintist, tör össze ezeket, vess hozzá $^1/_2$ dr. mastixot, $^1/_2$ dr. sáfrány E porokat csináld borral tésztává s ebből csinálj borsó szemnyi pilulákat. Végy egyszer 11-et vagy 13-at hoz zád. Ez igen jó fuvalkodás ellen, lépnek, szűnek fájás ellen, vízkórságot megyógyít, hideglelést és hasban val férget kiűz. — *Pilulae de fumo terrae*: 3, 7 drachm aloe, 3, 5 dr. scamonia, myrolanum citrinum, fumu terrae succusa és víz amennyi elég. Ezt formáld össze csinálj belőle bakszar formájú golyóbist, egyél belől egy drachmányit. Haszna: belső rútságot kivisz, vara rühet meggyógyít.

Frankovithnak *serapium kenetét,* melyhez csak 160 féle levél, virág, gyökér, olaj, háj, állati hulladék és pedig csak 57 fontnyi kellett, már részletesen ismer tettük.

Ezen *simpliciák* és *compositákon* kivűl voltak még a *speciesek,* mint a diamar, diamargariton és a *Nar cotikák,* mint theriák, aurea alexandrina, mithridat stb

Az itt következő leltárból látjuk egy XVI. század beli városi gyógyszertárnak képét. A leltár 1596-ból

való, mikor Lőcsén a magistratus a városi gyógyszertárt Arandia Ágoston doktornak átadta. Az árak össze vannak hasonlítva az 1779-ikiekkel és a mostaniakkal.

Tárgy	1596						1779						most	
	súly			érték			súly			érték			s.	é.
	unc	lat	qu	frt	kr	dn	u.	lat	qu	frt	kr	dn	gr	kr
1. Agarici fini	.	$1^1/_2$	.	.	1	21	.	.	.	.	.	.	.	.
Amigdale amar	1	.	21	2	.	.	.	.	.	.	.	.	10	2
Assa foetida	.	9	.	.	1	25	.	.	.	.	.	.	10	3
Anacardus	.	2	.	.	.	24	.	.	.	.	.	.	10	3
Ammoniae	.	14	.	.	4	.	.	.	.	.	.	.	10	5
Boleta cervi	.	7	.	.	.	24	.	.	.	.	.	.	10	3
Blactae bizanti	.	1	.	.	.	16	.	.	.	.	.	.	.	.
Bdellium	.	23	.	1	3	15	.	.	.	.	.	.	.	.
Castoreum	.	21	.	1	3	15	$^1/_2$	1	.	1	20	.	0'10	3
10. Coralli alb	$^1/_4$	.	.	.	2	.	.	1	.	.	2	.	.	.
Cortici capparorum	2	6	.	1	3	.	.	1	.	.	2	.	.	.
„ mandragorae	$^1/_8$	.	.	.	.	22	.	.	.	.	.	.	.	.
Epythimi	.	15	.	.	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Euphorbium	.	$1^1/_2$	.	.	.	12	.	.	.	.	.	.	10	5
Gummi arabic	$2^1/_2$	.	.	.	7	15	.	1	.	.	3	.	10	10
Galbani	.	5	.	.	5	10	.	1	.	.	12	.	10	8
Hermodactili	1	.	.	.	6	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Litargirii	4	.	.	.	2	6	.	.	.	.	.	.	10	3
Lapis hematytis	.	14	.	.	2	24	.	.	.	.	.	.	100	13
20. „ lazuli	$^1/_4$	.	.	.	4	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Lacca	.	2	.	.	1	2	.	1	.	.	16	.	10	5
Ligni Aloes	.	.	3	.	3	18	.	.	.	.	.	.	.	.
Myrtillorum	.	10	.	.	1	2	.	.	.	.	.	.	10	3
Chebuli	$^1/_2$	.	.	.	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Citrini	.	14	.	.	3	15	.	.	.	.	.	.	.	.
Emblici	.	11	.	.	2	15	.	.	.	.	.	.	.	.
Mastix rubr.	.	$1^1/_2$	.	.	.	15	.	.	.	.	.	.	10	11
Mummia	.	2	.	.	.	15	.	.	.	.	.	.	.	.
Medrioaca	.	22	.	1	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.
30. Nuces cupressi	.	5	.	.	.	26	.	.	.	.	.	.	.	.
Opium	.	11	.	.	7	10	.	.	.	.	.	.	1	8
Opoponax	.	5	.	1	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Rasura eboris	.	7	.	.	3	.	.	1	.	.	1	2	.	.
Stechados arab.	.	22	.	.	2	20	.	.	.	.	.	.	.	.
Sangv. draconis	.	$1^1/_2$	.	.	1	6	.	.	.	.	.	.	10	15
Scrapini	.	$3^1/_2$	.	.	1	19	.	.	.	.	.	.	.	.
Scammonea	.	$2^1/_4$	.	.	5	.	.	.	.	.	.	.	1	6

Tárgy	1596 súly unc.	1596 súly lat	1596 súly qu	1596 érték frt	1596 érték kr	1596 érték dn	1779 súly u.	1779 súly lat	1779 súly qu	1779 érték frt	1779 érték kr	1779 érték dn	most s. gr.	most é. kr
Sandali alb.	1/2	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Spica indica	.	.	1 1/2	.	1	26	.	.	.	.	.	.	.	.
40. Sal alcali	.	7	.	.	3	21	.	1	.	.	6	.	10	2
» nitri	.	10	.	.	.	22	.	.	.	.	.	.	10	3
Stinci marini	2 db.	.	.	.	3	6	.	.	.	.	.	.	1 db	30
Sarcocolla	1/2	.	.	.	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Tamarindi	.	11	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	10	13
Tragaganti	.	9 1/2	.	.	1	13	.	.	.	.	.	.	10	14
Turbith fini	.	6 1/2	.	.	7	15	.	.	.	.	.	.	.	.
Rhapontici mezan	.	6	.	.	2	12	.	.	.	.	.	.	.	.
Piper long	.	6 1/2	.	.	4	10	.	.	.	.	.	.	10	4
Cardamoni	1/4	.	.	.	2	25	.	.	.	.	.	.	10	22
50. Semen acetosae	.	6	.	.	1	.	.	1	.	.	2	.	.	.
» apii	.	2	.	.	.	10	.	1	.	.	2	.	.	.
» agni casti	3/4	.	.	.	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.
» anethi	3/4	.	.	.	.	28	.	.	.	.	.	.	10	3
» ammios	.	18	.	.	6	18	.	1	.	.	3	.	.	.
» basiliconis	.	6	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.
» berberis	1/4	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.
» cimini	1 1/4	.	.	.	2	5	.	1	.	.	3	.	.	.
» cucurbitae	.	18	.	.	2	20	.	1	.	.	2	.	.	.
» citrulli	3/4	.	.	.	4	15	.	1	.	.	2	.	.	.
60. » cocoquidii	1/4	.	.	.	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.
» dauci	.	12	.	1	4	.	.	1	.	.	3	.	.	.
» carthami	.	19	.	.	.	20	.	1	.	.	3	.	.	.
» endiviae	1	.	.	.	6	.	.	.	.	.	.	.	.	.
» erucae	.	12	.	.	1	6	.	1	.	.	2	.	.	.
» foeniculi veri	1/4	.	.	.	1	15	.	1	.	.	3	.	100	14
» genistae	.	6	.	.	.	9	.	.	.	.	.	.	.	.
» lactucae	1	.	.	.	6	.	.	1	.	.	2	.	.	.
» melonum	1	12	.	.	4	12	.	1	.	.	1	.	.	.
» nigellae romanae	.	11	.	.	.	22	.	1	.	.	2	.	10	3
70. » petroselini maced.	1/4	.	.	.	3	.	.	1	.	.	2	.	10	3
» nasturtii	.	7	.	.	.	14	.	.	.	.	.	.	.	.
» psyllii	.	6 1/2	.	.	1	3	.	1	.	.	2	.	10	3
» portulacae	3/4	.	.	.	3	6	.	.	.	.	.	.	.	.
» ruthae	1	.	.	1	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.
» seseleos	1/8	.	.	.	.	25	.	1	.	.	3	.	.	.
» staphisagriae	1 3/4	.	.	.	5	18	.	1	.	.	2	.	10	2
» scariolae	1/2	.	.	.	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.
» urticae rom.	1/4	.	.	.	1	18	.	.	.	.	.	.	.	.

Tárgy	1596						1779						most	
	súly			érték			súly			érték			s.	é.
	unc.	lat	qu	frt	kr	dn	u.	lat	qu	frt	kr	dn	gr.	kr
Semen urticae com.	1/8	.	.	.	.	16	.	.	.	.	.	.	.	.
80. „ sumach	.	3	.	.	.	15	.	.	.	.	.	.	.	.
„ ciperi longi	.	7	.	.	3	6	.	.	.	.	.	.	.	.
„ „ rotundi	1/4	.	.	.	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.
„ costi amari	.	7	.	.	1	5	.	.	.	.	.	.	.	.
„ „ dulcis	.	3	.	.	.	15	.	.	.	.	.	.	.	.
„ rubeae tinctor	.	10	.	.	1	6	.	.	.	.	.	.	10	3
„ pyrethi	1/3	.	.	.	2	20	.	.	.	.	.	.	10	3
„ been alb.	.	7	.	.	.	24	.	.	.	.	.	.	.	.
„ „ rubr	1/4	.	.	.	1	10	.	.	.	.	.	.	.	.
Rad. dictamni albi	.	5	.	.	.	22	.	1	.	.	1	.	10	2
90. „ „ cretens	.	5	.	.	.	26	.	.	.	.	.	.	.	.
„ curcumae	.	8	.	.	1	10	.	1	.	.	2	.	10	2
„ ellebori nigri	1/4	.	.	.	1	.	.	1	.	.	1	.	10	2
Thymiana	1/4	.	.	.	.	20	.	.	.	.	.	.	10	3
Polii montani	1/4	.	.	.	2	.	.	.	.	.	.	.	10	2
Coculae elefanti	.	5	.	.	1	8	.	.	.	.	.	.	.	.
Grana paradisi	3/4	.	.	.	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Spodium de Canna	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Sarsaparilla	1 1/4	.	.	2	4	15	.	.	.	.	.	.	100	66
Tutia	.	23	.	1	3	15	.	.	.	.	.	.	100	23
100. Nuces muscatae	1/2	.	.	.	5	15	.	.	.	.	.	.	10	10
Lapis hyacinthi	.	2	.	.	6	12	.	.	.	.	.	.	.	.
„ saphyri	.	2	.	.	6	12	.	.	.	.	.	.	.	.
„ granati	.	2	.	.	4	20	.	.	.	.	.	.	.	.
„ smaragdi	.	2	.	.	6	12	.	.	.	.	.	.	.	.
Colla piscium	1/2	.	.	.	2	.	.	.	.	.	.	.	10	36
Cera alba	3	6	.	2	3	.	.	.	.	.	.	.	100	52
Carabe mezan	1/4	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Alipta muscata	.	3	.	.	1	24	.	.	.	.	.	.	.	.
Sericum crudum	1/4	.	.	.	1	18	.	.	.	.	.	.	.	.
110. Sem. cinae	.	9	.	.	5	.	.	.	.	.	.	.	10	2
Mercuri precipit	.	1 1/2	.	.	1	15	.	.	.	.	.	.	1	4
Agarici crudi	11 1/2	.	.	6	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Bleigelb	10	.	.	1	5	10	.	.	.	.	.	.	.	.
Oleum amigd. amar. netto	2	.	.	1	6	.	.	.	.	.	.	.	1	8
„ petrolei netto	1	10	.	1	1	11	.	.	.	.	.	.	10	5
„ laurini	2 3/4	.	.	1	.	6	.	.	.	.	.	.	10	3
117. Laudani	.	3	.	.	.	16	.	.	.	.	.	.	1	8

Ezen leltár egy a XVI. században jelentékeny v ros gyógyszertárának felszerelését mutatva be, feltün teti annak kezdetlegességét. Egyúttal látjuk ebből, hog nálunk is megvolt az a baj, amiről Crato a németo szági gyógyszertárakat illetőleg panaszkodik, hogy azok ban egyszerű essentiák és extractumok alig található Látjuk továbbá, hogy a XVI. századnak minő gyógyít anyagait küszöbölte ki az idő. A gyógyszerek árár nézve is érdekes összehasonlításokat tehetünk. Így pé dául egy unczia *amydale amarum*nak értéke 1596-ba volt 1 rhénes forint, mai súlyra átszámítva 420·012 gr. = 1 rh. frt. 1 gr. = 0·178 rh kr. vagy 0·143 magyar kr 10 gr. = 1.43 kr. ma 10 gr. = 20 o. é. kr. — *Assa foetid* 9 lat volt 1 rh. kr. és 25 den. 1 lat. = 2.89 magy. den. = 1·13 magy. kr. Mai súly szerint 1 gr. 0·165 magy. denár 10 gr. = 1·65 m. den. = 1·13 magy. kr. Most 10 gr. = 3 o. é krajczár. Látszólag olcsóbbak voltak akkor a gyógyszerek, de ha tekintetbe vesszük, hogy az akkor pénznek vásárlási képessége a mi mai pénzünkhöz v szonyítva tízszeres volt, 10 gr. amygd. amarumot ma 14·3, 10 gr. assa foetidát mai 11·3 o é. krajczárral kell fel számítanunk, ami a mai árak 4—7-szeresének felel meg.[1]

A XV. századból említett gyógyszerészi munkák mellett ezen században keletkeztek *Valerius Cordus*

---

[1]) Az átszámításnál ezekre kell figyelemmel lenni: 1. gyógyszertári font = 24 lat = 12 unczia = 420·012 gramm. — 1 unczia = 2 lat = 35·001 = gr. — 1 lat = 17·5 gr. -- 1 unczia = 8 drach — 1 drach. = 4·375 gr. — 1 drach = 3 scrupulus. — 1 scrup. = 1·458 gr. — 1 scrup. = 20 gran. — 1 gran = 0·072 gr. A XVI. században használt súlyok szerint: 1 lat = 1 vierding = nessig. — 1 nessig = 4 quintel. — 1 lat = 12 quintel. — 1 unczia = 24 quintel. A használatban volt pénzérték: 1 rhénes frt = 80 magyar denár. — 1 magyar frt = 100 m. den. 1 m. frt = 75 rh. krajczár = 60 m. kr. — 1 m. kr. = 1·66 m. den. — 1 m. den. = 0·6 m. kr. — 1 m. den. = 0·94 rh. kr. — 1 rh. kr. = 1·07 m. den.

A leltárban foglalt árak rhénes forintok, krajczárok és denárokban vannak adva.

ak »Dispensatorium pharmacoporum omnium. Norimb. 535, (az első német nyelvű), *Croll Oswald*-nak »Bailica chymica etc« gyógyszertani műveik, majd a cölni 1565), bonni (1574), bergamoi (1580) gyógyszer-könyek.[2]) Nálunk hasonlókúl tekinthetők Melius Juhász éternek ismert Herbariuma és Beythe István, Batıányi Boldizsár udvari lelkésze, majd dunántúli superıtendensnek »Füves könyv, füveknek és fáknak neekről, természetekről és hasznokról stb.« czímű, Néıet-Újvárott 1595-ben megjelent munkája, mely a növéyek gyógyerejének leírása és a természetrajzi műnyelv ıegalapítása szempontjából egyaránt figyelemre méltó.

Az országos kormány és a törvényhozás még ezen zázadban sem törődtek a gyógyszerészet ügyével. gyetlen törvényt vagy csak rendeletet sem ismerünk, melyik ezen században a gyógyszerészetnek gyakorását szabályozná. A gyógyszerészek tetszésök szerint ogadnak fel tanulókat, azokat kitanítják, részökre bionyitványt állítanak ki s azok ennek alapján megezdhetik az önálló működést valamely épen üresen lló gyógyszertárban. Az orvosok legnagyobb részben gyszersmind gyógyszerészek is voltak, rendes gyógyzertárakat tartva.

Nagyobb városainkban rendesen találunk gyógyzertárakat. A városi számadások mutatják, hogy a yógyszertár mindig a városé volt, ez gondoskodott nnak felszereléséről, gyógyszerek beszerzéséről, a taácsnak tagjai által gyakoroltatta a felügyeletet és endes fizetéssel látta el a gyógyszerészt. Brassó taácsa 1533-ban Jeromos gyógyszerésznek 40 frtot adott gyógyszertár felszerelésére, a következő évben meg 'ál városi orvost a Székelyföldre küldte, hogy Gritti

[1]) Haeser II. 215, 108. — Baas 352.

volt orvosának holmiját a városi gyógyszertár részér vásárolja meg. 1535-ben 100 frtot adott gyógyszere beszerzésére, 1539-ben egy görögnek, a ki Töröl országba utazott, adott 10 frtot speciesek beszerzésér Lőcsén 1563-ban Sophus Frigyes kéri a már nehán év óta fentartott gyógyszertárt a hatóságtól. Brassc ban a városi gyógyszerész fizetése 1523-ban évi 25 fr 1533-ban ugyanannyi, 1439 és 1540-ben 28 frt, (Ugyan akkor az orvosé 80, a városi jegyzőé 60 frt) és sza bad lakás. 1532-ben Wolfgang gyógyszerész évenkin 32 frtot kapott. Selmeczbányán 1561 szept. 5-én városi tanács Burchardt Dániel gyógyszerésznek hasz nos szolgálataiért heti 1 frt fizetést adott, mint azt a előbbi gyógyszerészek is kapták. Ugyanott 1577-be egy gyógyszerészsegédnek évi fizetését 16 frtban álla pították meg. Ezen kész fizetés mellett a gyógyszerel elkészítése után járó díjak a gyógyszerészt illették Selmeczbánya tanácsa 1581-ben szükségesnek találta figyelmeztetni a városi gyógyszerészt arra, hogy az or vosságokat a megszabott árban szolgáltassa ki, maga készítse a gyógyszereket és ne készíttesse azokat ahoz nem értő által.

Az orvosok nagy hiánya mellett a gyógyszerészek ekkor még sokszor helyettesítik őket és kiváló társa dalmi állással bírnak annyira, hogy városi tanácsno kokká és képviselőkké is megválasztják.

c) Sebészet. Fürdők.

A sebészet a XVI. században a gyógyászat terén nagy jelentőségre emelkedett. A párisi Collège de st. Côme és az orvosi kar közt állandó viszályok a sebészeknek a borbélyok czéhéhez közeledését eredményezték s a két testületnek teljes egybeolvadását

V. Henrik király 1592-ben helyben hagyta és meg-
:ngedte, hogy a borbély-chyrurgus mesterek gyógyít-
iassanak tályogot (apostema), fekélyeket (ulcus), csont-
öréseket (fractura), ficzamodásokat (dislocatio); készít
iessenek mesterségükhöz szükséges egyszerű és össze-
ett gyógyszereket A Collège de st. Côme 1545-ben
ogot nyert arra is, hogy a chyrurgia terén licentiatu-
okat képezzen, a miáltal tudományos színvonala emel-
:edett. De még ezután is hosszú idő telik el, míg a
ebészetnek az orvosok egyetemi oktatásának körében
ielyet adnak. Guy de Chauliac után az említett viszá-
yok következtében Francziaországban annyira aláha-
yatlott a sebészet ügye, hogy az egykori párizsi bor-
iélyinasnak *Paré Ambrusnak* korszakot alkotó fellé-
iéséig úgyszólván egyetlen egy számottevő chyrurgiai
iunka sem jelent meg. Paré Ambrus (1517—1590)
.ora ifjuságában egy párizsi borbélyhoz került inasnak,
iesterségét kitanulva tagjává lett a borbély-chyrurgu-
ok »Hôtel Dieu« czéhének. I. Ferencz és II. Henrik
:anczia királyoknak V. Károly ellen viselt háborúi tág
ért nyitottak a sebészeknek tapasztalatok szerzésére
a 19 éves korában tábori sebészszé lett Paré a lőtt
ebeknek az eddigiektől eltérő módon kezelése által
lért fényes eredményekkel nagy hírre jutott, úgy,
ogy a Collège de st. Côme a borbély inasból lett chy-
urgust 1554-ben az orvosi fakultas heves ellenzése
iaczára tagjai közé felvette. A borbély-chyrurgiának
zen elismerése a sebészetet jórészben a borbélyoknak
.ezébe juttatta; a minek szentesítése IV. Henrik emlí-
ett privilegiumában nyert kifejezést.

Olaszország az egyetlen Európában a hol a sebé-
zetre tudományos szempontból gondot fordítanak. Ott
z egyetemeken az anatomiával kapcsolatban rendesen

tanszéke van a sebészetnek. A fentebb ismertetett (29) kiváló anatomusok mellett *Giovanni Vigo, Mariano Santi di Barletta, Bartol. Maggi, Leonardo Botallo* tűntek ki mint chyrurgiai írók. Spanyolországban: *Arceo* és *Daça Chacon;* Francziaországban: Paré mellett *Jaques Guillemean, Jaque de Marque, Severin Pincau* stb. Németországban: *Brunschwig Jeromosnak* 1497-ben megjelent Chyrurgiája után *Gersdorff János* és *Würtz Felix* sebészeti munkái a legkiválóbbak.[1]

Ezen a sebészettel többé kevésbbé tudományos alapon foglalkozó íróknak a sebészetet gyakorlatilag űzőkre igen kevés befolyásuk volt. Legnagyobb részük a lőtt sebeknek természetét és gyógyításuknak módját tárgyalja, a mi a XVI. század számtalan háborúja közben nagy jótéteménynyé vált az által, hogy Parénak felfedezése óta a forró olajjal való gyógyítás helyett szelídebb eszközöket alkalmaznak. Másik nagy fontosságú igyekezetük az amputationak kevésbbé fájdalmassá és kevésbbé veszélyessé tételére irányúlt. Tökéletesítették a lithotomiát, a herniotomiát, a húgyszervek stricturájának gyógyítását, a plastikus operatiók — rhinoplastica — terén is értékes kisérleteket tettek. Mindezek azonban csak egyes kiválóbb orvosok, legjobb esetben a kiválóbb udvari és tábori sebészek körében találtak alkalmazást.

A nép nagy tömegének seborvosai mondhatni teljesen nélkülözik a tudományos ismereteket. Mindenütt, még Olasz- és Francziaországban is a sebészeknek legnagyobb része egyes mesterektől mesterségszerűen tanulta el teendőit. Ezen két országban az említett iskolák és czéhek hatása alatt számosabban

---

[1]) Mindezeknek és a sebészetnek mint tudománynak ezen században részletes ismertetésére l. Haeser II. 145—200. és Baas 335—339.

'oltak a jobb kiképeztetésben részesűlt seborvosok, le Angliában, Hollandiában, Németországban számuk ·sekély. Németországban a kiválóbbak a nagyobb vá-osokban, mint Strasburg, Basel, Worms, Frankfurt,)resda telepedtek le, itten mestertársaikkal, kiképzett anítványaikkal czéheket alakítottak, melyek aztán *fő-zéhekként* szerepelnek. Ezen czéhbeli mestereken kí-űl nagy számmal voltak a teljesen tudatlan hajnyírók ›oghúzók, hályogtisztítók, akik vásárról vásárra járva lob és trombitaszóval hirdették mesterségüket, váló-atás nélkül nyírtak, borotváltak, fogat húztak, köpö-yöztek, eret vágtak, ficzamodásokat, csonttöréseket, ebeket gyógyítottak, hályogot szedtek le s a kezelé-ük alá vett szerencsétleneket egyszeri látás után sor-ukra bízták. Hogy ezen eljárásnak daczára a sebor-osok és a czímük alatt működő mások nem veszí-ették el a népnél a bizalmat; okát abban találjuk, ogy ők a nép köréből származva és közötte élve nindig kéznél voltak, még olyan esetben is, mikor ra-álylos járványok idejében pld. pestis, poklosság alkal-nával a professionatus orvosok megszökve elhagyták népet. A borbély-sebész helyén maradt és tőle telhe-ően nyújtott segélyt és nem is volt drága, mert egy gy operatioért 3, 6, 12 garast vett.

A vándor sebészek és a köznép e mellett egyaránt ›hiszeműleg jártak el, mert a mesterségnek ilyetén yakorlásától a sebészeket semmiféle törvény sem til-otta el és a népnek egészségi állapotáról semmiféle örvény vagy hatóság nem gondoskodott. Jellemző erre ézve I. Ferdinand császárnak az 1562-iki pestis alkal-nával kibocsátott szabályzata, mely meghagyja, hogy körülményekhez képest *minden egyes város, vagy öbben együtt* tartsanak egy sebészt.[1])

[1]) Linzbauer I. 335.

Nálunk sem voltak kedvezőbbek a viszonyok. Faluról, falura, vásárról vására kóborló tudatlan borbélyok, kuruzsolók a fentemlített módon űzték mesterségüket. Legrégibb borbély-seborvos czéhlevelünk, melyet eddig ismerünk, 1583-ból való, a debreczeni czéhnek levele. Ennek szövege arra mutat, hogy nálunk ezt megelőzőleg már több hasonló czéh volt. A Báthori Zsigmond által 1585-ben megerősített czéhszabályzatban Debreczen város tanácsa mondja: »az tisztelete borbély András által, ugyanezen borbély czéhnek czéhmestere által, adattattanak mi kezünkbe ugyanezen mi Debreczen nevű városunknak *régotta* világosan irattatott és pecsétivel megerősíttetett némely levelei, lévén azokban némely articulusok rendszabási és szerzési« s a nemes tanács ezeket »az *több* jól rendelt városoknak dicséretes és javallott rendtartások szerint« megerősíti.

Ezen czéhlevél részletesen értesít a sebészeknek képzéséről, és egyéb viszonyaikról. A bevezető rész mondja, hogy a levél »az *sebgyógyítoknak,* avagy mint közönségesen híjuk, *borbélyoknak*« adatott ki. Tehát a sebgyógyító és a borbély egy és ugyanaz. A mesterek *inasokat* vesznek fel, ezeknek legalább 3 évig kell tanulniok, ekkor *legénynyé* felszabadíttatva, a mestertől kapnak egy illendő ruhát, egy ollót, fésűt és két borotvát s ezzel mehetnek vándorolni. Vagyis, ha úgy tetszik, beállhatnak házaló seborvosnak. A vándorlási időt kitöltve, ha valamely városban önálló műhelyt — officina — akar nyitni, addig ki nem tűzheti a czégérűl szolgáló rézmedenczét, míg ki nem állotta a »*próbát*«, mely abból állott, hogy kellett: »I. Az ezüst színű tajtékot, kit közönségesen Gletnek hínak, olajban megfőzni és abból megfőtt falastrumot kész-

eni. II. Legyen sárga falastrum. III. Legyen diacorium, ızaz érlelő veres falastrum«. Ezt elvégezve a ládába 0 magyar forintot fizet és mindaddig szolgáló-mester narad, míg más mester nem áll be a czéhbe, a bíróıak pedig egy itcze rózsavízzel tartozik.[1]) A mester ának, a mester özvegyét vagy leányát elvevő legényıek adott kedvezmények s a czéhnek egyébb rendzabásai hasonlítanak más czéhekéihez. Látjuk innen, ıogy a nemes czéh a seborvos mesterséghez elméleti épzettséget egyáltalában nem követel. Ausztriára voıatkozólag Miksa császárnak 1576-iki rendelete megllapította, hogy sebészi gyakorlatot valamelyik egyeemtől nyert oklevél nélkül senkisem űzhet, másként zerzett ismereteit mindenki a bécsi egyetem előtt tarozik igazolni. Nálunk még sokáig elegendő a czéhnek elszabadító levele. A felvidéki városok seborvosai és ı velök egyesült fürdőzők három *főczéhet* képeztek. A pozsonyi főczéhhez tartoztak: Pozsony, Nagy-Szomıat, Bazin, Szt.-György, Modor, Trencsén; a beszterczeıányaihoz az alsó magyarországi bányavárosok; a lőcseiıez a szepesi városok és az éjszakkeleti sz. kir. városok nesterei. Ezeknél a fent említett németországi rendzert látjuk alkalmazva és gyakori összeköttetésben is llanak a bécsi, frankfurti, nürnbergi főczéhekkel. A őcsei czéhnek a XVI. századból való, 1632-ben megjított szabályai a seborvos mestertől nagyobb képettséget követelnek, mint a debreczeniek. Itt a tanulói dő 4 év, a mire 2 vándorló év következik. A meserségért folyamodó legény a két legöregebb mester lőtt vizsgálatot tesz, melynek 19 főkérdésére az emberi est egész szervezetéről, a különféle ütések, zúzások,

[1]) Történelmi tár. 1878. 91 stb.

sebesitések, ficzamodások és törések gyógyításánál kö vetendő eljárásokról, majd a különféle tapaszok alkotó részeiről s készitésök módjáról adott szóbeli feleleteket s csak ezen elméleti vizsgálat után késztette a kijelölt tapaszokat. A ki a vizsgálatot kifogás nélkül nem állotta ki, mindannyiszor 1—1 évre visszavetették. A jogosított mester azon városokban, melyekben *régi idők óta* van seborvos és fürdős műhely, officinát nyithatott, abban füröszthetett, beretválhatott és sebészi műtéteket végezhetett. Minthogy régi jogosítással nem bíró helyeken becsületvesztés terhe alatt nem volt szabad műhelyt nyitni, egy egy fürdőző és seborvos mester működésének tág tere volt.

A borbély-seborvosok által használt irak (= kenőcs) és tapaszok alkotó részeiről, készítésüknek módjáról sok felvilágosítást nyujt Meliusnak Herbariuma. A *Popiumot* így csinálták a borbélyok: »A jegenye nyársnak bimbóit meg kell szedni, a míg nem levelezik, ezt disznóhájba keverve kell tartani, míg a többi füvek ki nem nőnek, aztán szedj »aziomat« azaz házon termő zöld füvet, a mezőn termő zöld »sül« füvet, crassa majort vagy cotyledont, »a ki olyan mint a bab, a tövinek sok bubuliskói vadnak mint egy földi mogyorónak«, végy bryonia albát, földi tököt a melyiknek nagy gyökere vagyon, kétféle csipkének rózsabimbóját — egyike a rubus csipke, másika ebcsipke, azaz galagonya fű —, nagy laput és solanumot, azaz ebszőlőt, ezeket törd össze s levökben főzd meg a disznóhájban lévő popiumot, keverd jól, hogy *kenő ír* legyen belőle. Ez ír igen hasznos hőségből támadt dagadások és fájások ellen (Mel. 11). A *mamortica* a sebeket összeforrasztja. Egy font édes mandula- vagy lenolajba tégy egy unczia mamorticát és egy unczia fenyőolajat.

:géstől igen jó, dagadt csecset oldalfájást gyógyít; be-ecskendezve a dagadt hasban lévő sebet megyógyítja u. o. 53). *Gentiana* a borbélyok igen ismerik. Száraz gyökerét megtörve, myrhával és 2 drachma folyami ákszem porával borban inni 4 napig, meggyógyítja a eszett eb harapását. A gentiana gyökér succusa sebet, othadt sebet tisztít, gyógyít (u. o. 143). A scabiosá-ól készült ír mérges kelevények, pokolvar ellen jó stb.

Irodalmunkban ezen századból csak egyetlen se-észeti munkának emléke maradt fenn, ez *Balsarati Vitus Jánosnak* »Magyar chyrurgia, a sebgyógyulásnak nesterségéről írt 4 könyv«-e. Sajnos, hogy ennek is csak mléke van meg, de maga a könyv sehol sincsen, még zt sem tudjuk, hogy nyomtatásban valaha megjelent-e? Iindamellett ezen emlék arra mutat, hogy orvosaink oglalkoztak a sebészettel. Balsaratin kívűl több orvo-unkról tudjuk, hogy koruk legkiválóbb anatomus-se-ész orvostanárainak előadásait hallgatták.

A század örökös harczai közt nagy fontosságú olt a tábori sebészek intézménye. A mohácsi vésztől ezdve hazánk folytonosan el volt árasztva a német atonaság által és hadseregünk egész szervezete az degen minta szerint alakulván át, a tábori sebészek ntézményének is hasonlóan kellett alakulnia. A német atonaságnál minden seregben volt egy tábori főorvos s mellette a sebészek — »Feldscheerer«, magyarosan felcser« — és ennek legényei. Ezeknek bő alkalmuk olt tapasztalatokat szerezniök és, a mint arra későbbi dőből concret adataink is vannak, ezek a háborúk szü-etelése közben egyes városok vagy magános urak zolgálatába lépve ismereteiket nem csak a sebészet, anem a gyógyításnak minden terén alkalmazták.

Borbély-sebészekben, mert kiképeztetésük semmi

akadályba nem ütközött, ezen időben szükséget nem szenvedtünk. Dobó István 1552-ben mielőtt a török megszállotta volna Eger várát, jó eleve gondoskodott sebészekről s a városból és környékéről 13 borbélyt vitt a várba a sebesültek gondozására.[1])

Azon körűlmény, hogy a borbély-sebészek belgyógyászati gyakorlatot is űztek, állásukat fontossá tette a gyógyászat terén, mert orvosok hiányában még főranguak is igénybe vették szolgálataikat, mint Bánffy László, a ki 1579 jan. 21-én Beczkó várából legmélyebb hálóját fejezi ki Nagy-Szombat városának azért, hogy szívességből hozzá eresztette Tamás borbély-sebészt, a ki nejét szerencsésen megyógyította.

Fürdők. Európa nyugati államaiban a gyógyforrásoknak gyógyászati czélokra felhasználása a XVI. században már nagy lendületet nyert. Aachen, Baden, Baden-Baden, Pyrmont, Schwalbach, Spaa, Karlsbad, Teplitz, Wildbad, a schweiczi Baden, Pfäfers, St. Móricz, a franczia Vichy, Plombières, az angol Buxton, Báth és számos más fürdőhelyek tudományos ismertetőkre találtak.[2])

Hazánk sem szűkölködött gyógyforrásokban és a mint láttuk ezek egyikét másikát a szerzetesek fel is karolták, de legnagyobb részük ismeretlenűl és használatlanúl volt. Külföldi írók a XVI. században elragadtatással beszélnek hazánk természeti kincseiről. Ranzanus Péter, Bongarsius csodálattal említik vizeinket, melyek a beléjök dobott testet megsemmisítik vagy megváltoztatják, melyek hullámaikat kemény kövekké,

---

[1]) Tört. tár. 1878. 88.

[2]) l. Haeser II. 218. A múlt századok fördőzésével részletesen megismerkedni akaró szíves olvasót utalom Zieppert Georgnak: „Ueber das Badevesen mittelalterlicher und späterer Zeit“ czímű tanulmányára az Archiv für Kunde oesterreich. Geschichts-Quellen XXI. kötetében.

az alaktalan vastömegeket a természetesnél szebb és használatra alkalmasabb rézzé alakítják át, melyeknek szagra és ízre csodálatosan különböző habjai közül némelyek üdvöt, mások romlást hoznak emberre és állatra. De mindezek a lakosok előtt legnagyobbára ismeretlenek.[1]) Herberstein Zsigmond báró, a ki oroszországi utazásának leírását kiadta, Wernherr György kamarai tanácsos és sárosi várkapitánytól értesült a Szepességnek kiváló forrásairól. Wernherrhez írt levelében említi, hogy II. Lajos királyhoz követségben járva Budán látott olyan meleg forrásokat, melyeknek hőségét a kéz nem állhatta ki, a Galgóczhoz közel lévő hévforrásokról is hallott. Úgy látszik, írja, hogy Magyarországon épen úgy vannak a benszülöttek hazájuknak természeti csodáival, mint az oroszok, a kiktől saját hazájuknak természeti ritkaságai felől hiába kérdezősködött, mindnyájan csodálkoztak a fölött, hogy idegen létére olyasmikről beszél, a mikről ők otthon mit sem tudnak. Kéri Wernhert, hogy ő, az idegen, írja le a nevezetesebb helyeket, nehogy azok a benszülöttek hanyagsága miatt továbbra is ismeretlenek maradjanak.[2]) Erre írta Wernher »De admirandis Hungariae Aquis hypomnemation« czímű munkáját, az egyedűlit, melyből megismerkedhetünk gyógyforrásainknak állapotával a XVI. században.[3])

A budai források. Egyik részük a királyi vártól lefelé, ezeket királyiaknak nevezik vagy azért, mert királyi költségen zárattak körül és díszíttettek fel, vagy mert ezekben szoktak fürödni a királyok. Ugyanott vannak közfürdők, melyek fölött a szikla képez ter-

---

[1]) Scriptores rer. hung. I. 335. 875.
[2]) U. o. 846.
[3]) U. o. 847 stb.

mészetes boltozatot. Ezeket a törökök Buda elfogla-lása után a sziklát kivájva megnagyobbították. Ezek a mai »Rácz« és »Rudas« fürdők. A felső forrásokat Buda elfoglalása után Mahomed budai basa szintén fürdők alakítására használta fel. — A mai »Császár« és »Lukács« fürdők. — Szolimán szultán a várban a kalocsai érsekek egykori házában rendezett be a maga számára nagyszerű fürdőt, melybe a vizet a Dunából vezették. Méltán tesz Wernherr szemrehányást a magyaroknak azért, hogy míg más helyek melegforrásaik által híresekké lettek, Budának ezen természetadta adományait semmibe sem vették s a töröknek kellett azoknak hírét megalapítania.

Más helyeken is hasonló elhanyagolt állapotban voltak gyógyforrásaink. *A pöstyényi* hévvízről írja, hogy az hőfokát tekintve fölülmúlja Magyarország összes vizeit. Hatása idűlt és sokszor már kétségbeejtő bajokban igen jótékony, a mit a tapasztalás útján mindinkább felismernek. És minő állapotban voltak ezen források? A Vág folyó apadása és áradása szerint hol emelkedtek, hol fogytak, olykor hosszabb időre elapadtak és ha valaki ilyenkor fürödni akart, új és új kutakat, gödröket kellett magának vájnia. Rendes fürdőről tehát szó sincsen. *A trencsén-tepliczi* forrásokat a Thurzók már a század elején némi gondozásban részesítették. *A bajmóczi* meleg forrás számára Thurzó Elek négyszögű kövekből medenczét építtetett lejáró lépcsőkkel. Minthogy a medenczében a víznek hőfoka különböző volt, a fallal ketté választott medencze melegebb vize csak az urak részére volt nyitva, a köznép a kevésbbé meleg részt használhatta. A Körmöczbánya tulajdonát képező *stubnyai* meleg forrás e században már rendezett fürdő, a hol 1568-ban már ven-

léglő volt s a tulajdonos város akkor fürdős és seborvos mestert rendelt oda. Ezen, ebben a korban még ritka kényelem főrangú vendégeket is vonzott oda. 1607 május 5-én Forgách Mária a »stubnyai hévviz«-en kelt levelében írja Révay Ferencznek: »én itt váltig förödök az gyermekeimmel, de lassan múlik el az fakadék rólunk« Junius 1-én meg: »mi itt immár kifürödtünk Istennek segítségével«.[1] *A vichnyei* forrás úgy jön a sziklából, hogy ez a fürdőknek tetőt és árnyékot nyújt. A hőforrásokról általában megjegyzi Wernherr, hogy nem csak vizöket tartják gyógyító erejűnek, hanem *iszapjukat* is és különösen a fekélyesek abban szoktak fetrengeni. Az eddigieken kívűl még több, részint meleg, részint ásványos forrást említ, a melyek mind olyan elhagyatott állapotban voltak mint az említettek.

A városok ezen században is nagy gondot fordítottak fürdőikre. A számadásokban a fürdőkre vonatkozó kiadásokat nem részletezem itten. Mint kiváló dolgot említem meg, hogy Brassóban a városi tanács 1521-ben a nők számára a fürdőben egészen külön osztályt készíttetett.

A városokban lévő fürdők mindig el voltak látva fürdős és seborvos mesterekkel. A két mesterség rendesen együtt járt és a fürdősök sebészeti műtéteket is végeztek, mint a brassói, kinek a város 1528-ban a leprosusokon végzett érvágásért külön fizetett 60 aspert. 1534-ben meg a város Gergely borbélyt és Miklós fürdőst Havasalföldre küldte, hogy ott a vajdán eret vágjanak és pióczát rakjanak rá. Miklóst a vajda 1535-ben ismét hivatta magához.[2])

---

[1]) Magyar hölgyek levelei 121. 122—2.

[2]) Városi számadások II. köt.

d) Szülészet.

A szülészet állapota a XVI. században még egés Európában igen el volt hanyagolva. A képzett orvo sok méltóságukon alúl levőnek tekintették a szülésnő segédkezni. Ezt különben a kornak felfogása sem ige engedte meg, mert a szüléshez csakis nőket bocsáto tak. Beszélik, hogy *Veit* hamburgi orvos egyes súlyo esetek alkalmával női ruhába öltözve nyújtott segélyt a miért 1522-ben állítólag máglyán végezték ki.[1] A szülésznőknek rendszeres kiképzéséről még sehol sen gondoskodnak, a bábák tapasztalati úton szerzett isme reteiket bocsátották rendelkezésére a vajudónak. Ha a szülés rendes lefolyású volt, segélyök elég, de rendelle nes szülésnél tehetetlenűl állottak.

Az anyaméhben rendellenesen fekvő gyermeknek megfordításáról már némely régi írók tettek említést A XVI. században a kérdést tudományosan kezdték tárgyalni, a mikor a szülészetről általában is megjelen nek ismertető könyvek. *Röslin Eucharion,* Majna mel letti Frankfurtban városi orvos, adta ki az első ilyen irányú művet *„Der schwangern Frawen und Hebam men Rosengarten. Worms 1513"* czímen. Utána többen érdeklődnek a szülészet iránt, összegyűjtik a női tes alkotására, a női betegségekre, a szülések alkalmáva előforduló esetekre vonatkozó adatokat s azokat közlik Nevezetesebb gyüjtemények *Wolf Gáspár, Bauchin Gáspár, Spach Israälnek* a század második felében megjelent munkáik. Ezek lassankint kezdték eloszlatn azon balvéleményt, hogy a női testnek, de különösen a nemi szerveknek valami rendkivüli csodás szerkezete van. A szülészeti ismereteknek népszerűsítését czéloz ták és gynaekologiai munkáikat kivált a szülésznők

[1]) Baas 371

asználatára írták: *Rueff Jakab* zürichi »polgár és lithoomus«, és *Lonicerus Ádám,* majnai frankfurti orvos, . ki 1573-ban a szülésznők részére kidolgozott szabályatot terjesztett a városi tanács elé. Francziaországan a Hôtel Dieu már a XVI. század végén gondjai lá vette a szülészetet és köréből szakszerűen kiképett szülésznők kerűltek ki.

A könyveknek azonban még ezen században keés hatásuk volt a gyakorlatra. A rendellenes és neéz szüléseknél a babonának és kegyetlenségnek tág ere van. A tudatlan szülésznők maguk, vagy a borély-sebészt véve segítségűl végeztek operácziókat, ollóal, harapófogóval darabonként szedve ki a holt gyerneket az anyából, a kinek az operáczió előtt meg ellett gyónnia, hogy legalább lelke legyen biztosítva, a a műtétbe belehal. 1580-ban Würtenbergben a szüésnél való segédkezéstől a juhászokat, csordásokat renleletileg kellett eltiltani, a mi arra mutat, hogy opeácziók végzésénél őket is szakértőkűl vették igénybe.

A gyermeknek természetes helyzetbe hozása és a XVI. századnak a szülészet terén legnagyobb vívmáya, a *császárvágás* tudományos tárgyalása körűl legagyobb érdeme van Paré Ambrusnak. Ezen műtétet endesen sebészek végezték.[1])

Nálunk az egész XVI. századon át egyetlen törényt vagy rendeletet, mely a szülésznői gyakorlatot zabályozná, vagy olyan munkát, mely nekik útmutaást adna, nem találunk. Ausztriára nézve I. Ferdinand 1552-ben rendeli, hogy azon szülésznőknek, a kik a árosokban, mezővárosokban és falvakban nem megatározott díjjal vannak alkalmazva, a segédkezés al-

[1]) Az erre és általában a szülészetre vonatkozó irodalom ismertetését . Haeser. II. 204—213.

kalmával tisztességes díjazást és ellátást kell adni. A szülésznők kötelesek gazdagot és szegényt kiszolgálni, az utóbbiakat díjtalanúl is.[1]) Ebből következtetve Ausztriában akkor már voltak rendes fizetéssel alkalmazott városi, falusi bábák. Nálunk ilyesminek nyomait csak később találjuk fel. A szülésnél segédkeztek egymásnak az asszonyok vagy jobbik esetben a nagyobb gyakorlati tapasztalattal bíró bábaasszony.

Ismertetett népszerű orvosi könyveink némi útmutatást adnak arra, hogy minő eljárást követtek a nehéz és rendellenes szülésnél. A felkai könyv szerint nehéz szülésnél a nő húzza fel férje ingét és könnyen megy a szülés, vagy a vajudó nőt a csillag tisztulásával kell megmosni. Melius Herbáriumában orvosságok: *Matra* (matrix = méh, nadra) *leesés* ellen kerti és vad körtének levelét kell megfőzni és a méhre kötni, vagy fügét sóval és kovászszal össze timporálva. Az élő és holt gyermeknek az anyaméhből kiűzésére is vannak orvosságok. Ilyenek például: a cyprus fa borban főzve és a nőnek beadva a méhben élő gyermeket megöli és a holtat kiűzi. Ha a terhes asszonyt cyprusfával füstölik, kiűzi belőle a gyermeket. A jó debreczeni predicator számos ilyen szert említ, a mit a bábák használtak. Törvényeink és városi szabályzataink csak arra ügyelnek, hogy az örökösödés érdekében pontosan legyen megállapítva a gyermek születésének ideje. A *mikor?* a fődolog, a *hogyan?*-nal senkisem törődött.

e) Egészségügyi intézmények. Járványok. Orvosrendőrség.

A XVI-ik század átalakító befolyást gyakorolt az emberiségre. Amerika felfedezése és azon körülmény,

[1]) Linzbauer I. 167.

hogy az új világrész a spanyol koronával együtt a Habsburgokra szállott, V. Károly német császárt világuralomra volt juttatandó. I. Ferencz franczia király, a legkeresztényebb uralkodó, szövetkezik a kereszténységnek leghatalmasabb ellenségével a nagy Szolimán török sultánnal s a versengésnek első áldozatáúl esett II. Lajos király és vele »hazánk dísze, virága« Mohács térein, és a török mintegy százezer embert hurczol hazánkból rabszolgaságra. Gazdag zsákmány, érdemes arra, hogy megszerzéséért a török, melynek politikáját méltán nevezhetjük emberrablónak, máskor is koczkáztasson valamit. Hazánk emberanyagának pusztítására bőven szolgáltattunk neki alkalmat. Az ellenkirályok, Zápolya János és I. Ferdinand közötti viszályban az előbbi 1529-ben, 1532-ben, majd a gyermek János Zsigmond érdekében Martinuzzi 1541-ben újra meg újra behívják Szolimánt. A török barátságot minden egyes alkalommal 60—100 ezer magyar siratja a keserves rabszolgaságban. A német barátság sem került sokkal kevesebbe; mert az ellenkirályok pártharczai közben magyart pusztított a magyar, magyart a német is. És a harcz és vele az emberirtás soha sem szünetelt.

Mióta a török 1541-ben elfoglalta Budát, uralma mindig szélesebb körre terjeszkedik. Hazánk három részre szakad. Közepét bírja a török, keleten megalakúl az önálló erdélyi fejedelemség, a magyar királyság az országnak keskeny éjszaki és még keskenyebb nyugati szegélyére szorítkozik. Legkedvezőbb helyzetben van Erdély. A sultán védnöksége alatt álló országrész legkevésbbé van kitéve a törökök pusztításának és a német zsoldosok zsarolásának. Régi intézményeit legnyugodtabban tarthatja fenn és fejlesztheti

tovább. A török uralom alá került országrész a pusztulás siralmas képét tünteti föl. A városok és kolostorok kórházai, szegényházai elpusztúlnak, templomok, iskolák rombadűlnek, a népesség kipusztúl s a mi még megmarad belőle, a sok zaklatás, sanyargatás következtében erkölcseiben elvadúl. Verancsics Antal püspök ki 1533-ban utazott át a Bácskán, megható képét festi az általános pusztulásnak. Már akkor nem volt 30 faluban együttvéve sem annyi lakos, mint amennyi a török uralom előtt egyben élt. Mi szomorú képe van e kitűnő termékeny vidéknek — kiált fel a püspök — mily elhagyatott minden: szántóföldön és szőlőben vaddisznó tanyáz, ritka a földmíves, ritka az élő lény, csak a pusztaság végtelen![1]) — Ilyenné lett a század folyamán az egész nagy magyar alföld. A királyi Magyarországnak minden részét is sok csapás éri, de a felvidéknek megerősített városai, mint a királyoknak kiváló kedveltjei, anyagilag és szellemileg emelkednek. A múlt században említett városi kór- és szegényházak újabb és újabb adományokkal és hagyományokkal gyarapodnak. A városi tanács úgyszólván kényszeríti erre a polgárságot, amint azt Selmeczbányán látjuk, mikor 1581-ben Schulz Illésnek ratificatio végett bemutatott végrendeletét a tanács azon utasítással küldte vissza az örökösökhöz, hogy a templomról, iskoláról és a kórházról meg ne feledkezzenek. A városok gondoskodnak a köztisztaságról, az egészséges élelmezésről; szigorú szabályzatokkal őrködnek a közerkölcsiség, a családi élet fölött; szabályozzák a polgároknak életmodját, mulatságaikat; városi orvost és gyógyszertárt tartanak, szóval, a tanács látható gondviseléseként őrködik a pol-

---

[1]) Acsády Ign.: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Budapest 1886.

árság fölött.[2]) Sokkal kedvezőtlenebb helyzetök van nyilt községeknek, ezeknek lakóiról, a misera plebs ontribuens nagy tömegét képező jobbágyokról senki em gondoskodik. A kormány országos ügyekkel, meyek közé a közegészség ügyét nem számítják, van elɔglalva, a megyéknek, akkori szervezetük mellett, elég olgot adott az adókivetés, katonaállítás és élelmezés, nemes urak ügyes bajos dolgainak elintézése, ki ɔrődnék a *néppel!*

Az egész századon át nem látjuk a legkisebb nyoıát sem annak, hogy az országgyűlés a közegészséget lető kérdésekkel foglalkozott volna. Pedig lett volna á elég oka, mert a mult századból átöröklött járváyos betegségekhez újak is járultak. *Pestises* évek volak: 1508, 1509, 1511, 1529, 1541, 1542, 1552, 1553, 562, 1571, 1575, 1576, 1585, 1586. A *vérhas* küɔnösen 1527, 1541, 1542-ben uralkodott. Az *angol íz* 1532-ben látogatta meg hazánkat. Az *éhinség* is öbb ízben fellépett, majd 1566-ban Magyarországon eletkezett a *hagymáz*, melyet az orvosok, febris casensis, febris hungarica, morbus hungaricus« névvel szteltek meg. Alig van év, melyben ezeknek egyike ıásika nem uralkodott volna járványszerűen.

Királyaink a hadseregnek sokat ártó járványok llen igyekeznek védő intézkedéseket tenni, mint oszák főherczegek örökös tartományaikat védték a haánkban folytonosan dúló járványok ellen. Intézkedéeik, habár azok eredetileg nem nekünk voltak szánva, azánk közegészségi viszonyaira is kihatottak és tekinve zt, hogy hazánkat a XVI. század legnagyobb részében écsből kormányozták, hogy had- és pénzügyünk, vám-

[1]) Mindezekről részletesen l. Demkó Kálmán: A felső magyarországi írosok életéről a XV.—XVII. században. Budapest 1890. kiadta a m. tud. kadémia.

rendszerünk már akkor mondhatni közösökké lettek a Bécsben Ausztriára vonatkozólag kiadott egészségügyi szabályzatokat legalább részben Magyarországon is életbe léptetetteknek kell tekintenünk. Legrégibb ilynemű szabályzat a Saltzmann János féle 1521-iki melyet már ismertettünk, (164 l.) mely a pestis ellen legelsőnek ajánlja a vesztegzár intézményét. Ettől kezdve a pestis ellen több rendelet jelent meg. Ilyenek I. Ferdinándé 1552-ben, 1553-ban a bécsi orvosi kar által szerkesztett tanácsadó, majd az 1558-iki szabályzat kibővítve 1562-ben és azután többször. Az orvosi karnak 1553-iki javaslata kiterjeszkedik a következőkre: 1. A levegő tisztán tartása. 2. A reggeli kimenés. 3. Életrend, evés, ivás. 4. Italok. 5. Alvás. 6. Munka. 7. Képzelődés, kedély állapot. 8. Fürdők. 9. Tisztító szerek. 10. Érvágás. 11. Óvó szerek. 12. Mosakodás az izzadás után és a nagy szomjúság csillapítása. 13. A beteg gyógyítása. Az 1562-iki *„Ordo Pestis"* legjobban tájékoztat ezen szabályoknak szelleméről, annál is inkább, mert ez kibővítve magában foglalja a régibbeket és erre hivatkoznak a későbbiek. A pestist még most is isten által az emberekre bűneikért bocsátott csapásnak tekintve, mindenekelőtt tiltja a káromkodást, paráznaságot és más bűnöket, a papságnak meghagyja, hogy a népet a szószékről isteni félelemre és erkölcsös életre intse, rendeli az istenitisztelet szorgalmas látogatását. Ünnepek és vasárnapokon a pinczéket, korcsmákat zárva kell tartani. Minthogy a pálinka az embereket felhevíti és megmérgezi, pálinkát nyilvánosan árulni és inni nem szabad.

Az inficiált helyekről Bécsbe bemenni senkinek sem szabad. Aki Bécsbe árúval vagy másként be akar jutni, hatósági bizonyítványnyal kell igazolnia, hogy a

betegségtől mentes helyről jön. A főpapok, főurak és nemesek kiséretükkel saját nyilatkozatuk alapján bebocsátandók. A szüretelőket nem szabad beereszteni, a bort, mustot szállító fuvarosok a hordók lerakása után azonnal hajtsanak ki a városból. A városból a betegség miatt kiutasítottaknak visszatérniök nem szabad, a háztulajdonosok családjok betegeit otthon tarthatják, de az emberek közé menniök nem szabad, idegen beteget nem fogadhatnak be. Az idegen koldusokat ki kell utasítani, a városi szegényeket a járvány megszüntéig a polgári kórházban kell ellátni. Ócska ruhákat árulni tilos. A nyilvános játékok, vívó iskolák, zene beszüntetendők, úgyszintén a nagy lakadalmak, keresztelők, társas kirándulások, összejövetelek is. A városban a terek, útczák, házak tisztántartandók, hetenkint kétszer kell az útczákat öntözni és seperni, a pocsolyákat, gödröket be kell tölteni, az árnyékszékeket megnyitni, felkavarni nem szabad, ha valahol a tisztítás elkerülhetetlen, ezt csak hatósági engedély mellett éjjel lehet végezni. Éretlen gyümölcsöt árulni nem szabad. A döglött állatokat a városon kívűl kell elásni vagy a Dunába sülyeszteni. Az élelmi szereket csak a tágasabb piaczokon lehet árulni, savanyú káposztát csak annyit szabad behozni, amennyi napközben elkél, a felmaradó készletet este ki kell vinni s a káposztás hordók csak a külvárosban állhatnak. Kijelölik a termény, széna, fa, bőrök eladásának helyét, a szállítók lovaikat a belvárosban nem tarthatják. A marha-vásár kitiltatik. Az inficiált vidékekről jövőknek szállást adni tilos. A nyilvános fürdők bezáratnak. Minthogy a ragályt a közvetlen érintkezés, a lélegzés, izzadság terjesztik, mindenki saját érdekében óvakodjék oly helyekről, ahol sokan összejönnek. A pestisben megbetege-

dőket a kórházból azonnal a lazaretumba kell szállítani. Minthogy az orvosok állítása szerint a cronabita cserjének és a fának füstje a ragályt elnyomja, mindenkinek szabad udvarán, amennyire azt a tűzbiztosság engedi, tüzet rakni. Jó a szobákat füstölni és eczettel locsolni, ezt különösen a kórházakban kell tenni. Amelyik városrészben a járvány erősen lép fel, ott az útczákon cronabita cserjéből és más száraz fából nagy máglyákat kell gyujtani s addig égetni, míg a járvány csilapúl. A pestis ellen az orvosok által ajánlott eljárást sok példányban kinyomatva kell terjeszteni, az ajánlott egyszerű szereket, mint Weinrautet, Cronabitpört, diót, fügét, eczetet, driacust egyenkint vagy összekeverve az útczákon kell árulni, hogy mindenki gyorsan hozzájuthasson, a vevőknek használati utasítást is kell adni. Ha valahol valaki megbetegszik, a családfő vagy gazda azonnal tartozik a betegség körülményeiről a legközelebbi egészségügyi felügyelőnek és orvosnak vagy sebésznek részletes jelentést tenni, kik a beteget megvizsgálják és ha minden kétséget kizáróan megállapították a pestist, a betegeket elszállíttatják a lazaretumba. Ahol a házi úr, neje, gyermeke vagy rokona vagy valami előkelő ember esik pestisbe s azt nem engedik elszállítani, ha a külvárosban is van házuk, a beteget oda vitethetik és ápolhatják, vagy elvihetik a várostól 2—3 mérföldnyire s onnan egy meghatározott időig vissza nem térhetnek. Akik ezt nem tehetik és házukban akarnak maradni, azok a házba bezáratva, azt 40 napon át nem hagyhatják el, élelmezésükről gondoskodnak a desinfectiora kirendelt emberek, akik bevásárolják az ételt, italt, orvosságot s azt a kapu elé leteszik. Az inficiált házakban lakó szegényeknek élelmet a polgári kórházból kell vinni. A betegséget

eltitkolni, a beteget más helyre szállítani testi és pénzbüntetés terhe alatt nem szabad. Az egészségügyi felügyelők, doktorok, sebészek és borbélyok esküt tesznek, hogy mit sem titkolnak el. A nagyobb házakat nem kell egészen elzárni, elég ha a kapura egy fehér keresztet festenek s elzárják az emeletet vagy a lakást, melyben beteg van, az ajtóra ott is alkalmazni kell a fehér keresztet, az így elzárt lakosztályból 40 napig senkinek sem szabad kijönnie vagy oda bemenni, kivéve az egészségügyi személyeket. A megjelölt házban a zárlat ideje alatt semmiféle nagyobb munkát nem szabad végeztetni, pinczéjéből bort csak abroncs alatt lehet kiszállítani. Az egészségügyi felügyelők, orvosok, sebészek mindenkinek készségesen tartoznak tisztességes díjért szolgálni; eszközeiket tisztán tartsák s azokkal, melyekkel betegeket érintettek, egészségesekhez nyúlniok nem szabad. A város gondoskodik kellő számú sebészekről. Az elzárt házakat, lakosztályokat megnyitásuk előtt ki kell tisztogatni és füstölni. Az egészségügyi személyzet naponkint összejön, jelentést tesz a halottakról, betegekről s azoknak jegyzékét beadja a hatósághoz. A város kapuján beteget hivatalos igazolvány nélkül nem szabad beereszteni. A sírásó csak hatósági halotti bizonyítvány felmutatása mellett temetheti el a kivitt halottat. Az orvosok, sebészek, borbélyok naponkint bejelentik összes betegeiket. A lazaretumban a betegeket a legnagyobb gonddal kell ellátni és ápolni. Az egészségügyi felügyelők, orvosok, sebészek ne járjanak más emberek közé, csak betegeikhez. A ragályban meghaltakat a kormány engedélye nélkül a városban eltemetni nem szabad, a közönséges embereket egyáltalában nem. A templomokba, kolostorokba s a mellettök levő teme-

tőkbe a ragályosokat nem szabad temetni. A fogatok, melyeken a betegeket a lazaretumba szállítják, a városon kívűl álljanak és minden szekér megjelölendő a fehér kereszttel.[1])

Városainkban az itt felsorolt óvó rendszabályokat rendes körűlmények közt is mind feltaláljuk. Az útczák, udvarok, víztartó medenczék tisztántartása vonatkozó rendeleteket évenkint újra kihirdetik. Egészséges ivóvízzel költséges vezetékek látják el a polgárokat. Legtöbb városunk csatornázva van. A kapuőrök szigorúan utasítva voltak, hogy a csavargókat, koldusokat, kik különféle betegségeket hurczolhatnának a városba, be ne bocsássák. Saját szegényeiről mindenik város maga gondoskodik. A pestis ellen különösen tett intézkedésekről szóló hazai hivatalos rendeleteket nem ismerünk, tekintve a hazánk városai és Németország közt sűrű érintkezést, a Bécsben kiadott rendeletek s az óvó intézkedésekre vonatkozó szabályzatok nyomtatványai nálunk is igen elterjedhettek s városaink azokat kétségkívűl alkalmazták.

Orvosaink tudományos művekben foglalkoznak ezen járványnyal, mint Manardo János ismertetett leveleiben, Bausner Sebestyén, Balsarati Vitus János.[2]) A A papok a szószékről, a tanítók népszerű iratokban igyekeztek a népet a teendőkről felvilágosítani, mint Reussius Dávid és Diablanovszky Péter galgóczi, utóbb modori tanító.[3])

---

[1]) Linzbauer I. 181—193.

[2]) *Manardus Ep.* III. ad Alexium Turzum: Praeservatio et curatio pestilentiae. — *Bauszner S.* Tractatus de peste, ejusque curatione. Cibinii 1550 és De remediis adversum luem pestiferam. u. o. 1550. — *Balsarati V J.* De remediis pestis prophylacticis. 1564.

[3]) *Reussius D.:* 15 Predigten über die Seuche der Pestilenz etc. 1581. id. Szinnyei Természettud. könyvészet. *Diablanovszky:* Sed libera nos a malo. Értekezés a pestisről. id. u. ott.

A pestis ellen sok féle orvosságot ajánlgattak, legnagyobb hírre tett szert Ritius Pál királyi orvosnak az 1541—1542-iki pestis alkalmával készített, »*electuarium de ovo aureo*« nevű gyógyszere, melyet, minthogy azt I. Ferdinand, Miksa és Rudolf császárok is használták, »*electuarium regis*« néven hivatalosan köröztek és ajánlottak.[1])

Az *angol láz* az 1532-iki török háború alkalmával támadt reánk nagyobb erővel.[2]) A *bujakór* az egész században át nagy mértékben el volt terjedve. Ezen régibb kórokhoz járult a századnak a pestissel egyenrangú réme, a »*magyar betegség, morbus hungaricus*«. A törökök beütései következtében megszűnt a Duna és a Tisza mentén a békés munkálkodás, a földműves szorgalmas vasa nem tisztogatta a földet, a folyók áradásait senki sem fékezte, nagy területek elmocsárosodtak, elposványosodtak és szabadon terjesztették a dögleletes párákat. 1542-ben a Joachim brandenburgi őrgróf vezetése alatt állott császári seregben mutatkozott először az eddig ismeretlen lázas betegség, mely állítólag 30.000 embert ragadott el. Magyarországon keletkezett a táborokban, azért nevezték el morbus hungaricus, febris castrensis vagy hungarica névvel, magyar neve *hagymáz*, — Fekete szerint = »hadmása«, mert annyi emberéletet szokott elseperni, mint a had. A hagymáz 1566-ban lépett fel legnagyobb erővel, előbb Veszprém és Tata környékén, majd a Komárom melletti táborban. Az erős fejfájással, felfuvódással, gyomorfájással, olthatatlan szomjúsággal, deliriummal, petecsekkel, hasmenéssel járó betegség leghevesebben támadta meg a németeket, olaszokat, míg az éghajlatunkhoz

---

[1]) *Fekete L.* A magyarorsz. ragályos és járványos kórok. 21.

[2]) Haeser III. 330.

szokott magyarokat és törököket alig bántotta. Hazánk határain túl meglátogatta Németországot, Burgundot, Belgiumot, Itáliát sőt Angolországot is. Az 1566-iki hagymáz járványnyal tudományosan foglalkozott Jordán Tamás magyar orvos, az 1597-ikivel Coberus tábori orvos. Ezeken kívűl többször járványosan uralkodik a *vérhas,* majd 1574-ben a »*febris hemitritaea* vagy *semitertiana*« néven nevezett, az ország legtöbb vidékét meglátogató járványos láz.

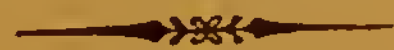
Ezen betegségekkel szemben tehetetlenűl áll az akkori orvosi tudomány. Hazánknak törvényhozása és kormánya egyetlen egyszer sem foglalkozik azzal, hogy miképen lehetne ezeknek dulását gátolni. Az igaz, hogy akkor igen olcsó volt az emberi élet. Csak a királynak kerűlt sokba a fogadott zsoldos had, erre ügyelni kellett és I. Ferdinand már 1527-ben Budán katonai kórházat alapított, mely azonban csakhamar török kézre kerűlt.

A XVI. században uralkodott babonákról, balhiedelmekről részint már volt szó (I. r.), részint a következő századokban kell majd rólok részletesen beszélni; azért mellőzzük azt itten. Összefoglalva világosabb lesz a kép.

HARMADIK RÉSZ.

A TIZENHETEDIK SZÁZAD.

a) Orvosok.

Igaza volt Paracelsusnak, mikor a scholasticismus ármában vergődő kortársainak megjósolta, hogy többet og ő nekik ártani halála után, mint életében. Az ál- ala az orvosi tudományba behozott tapasztalati irány sak később érvényesűlt. A XVI. századnak orvosai isztogatólag hatottak az orvosi tudomány terén, meg- isztították a régi írók műveit a középkoron át azokba ecsúszott hibáktól, kiegészítgették a hiányokat, bírálat lá vették az írók és régibb magyarázgatóiknak állí- ásait, igyekeztek összhangzásba hozni a régi tekinté- yeket az újabb kutatások eredményeivel. Az egyes smertetett irányoknak képviselői egyenlő buzgósággal örekedtek az orvostant a tudomány magaslatára emelni. De még hiányzott a biztos alap. A physika és a chemia ejletlensége mellett nem lehetett még biztos alapra ielyezni a pathologiát, a therapiát a physiologiát. A elmerűlt új és új elméletek mindinkább előtérbe állí- ották a szükségét annak, hogy határozott elvek és örvények megállapítása által vessék meg alapját a udományos orvostannak.

A XVII. században több tényező kedvezett ezen örekvésnek. Angolország, Francziaország és Hollandia negkezdik a versenyt a világkereskedelem terén. Át-

kutatják a földet, új gyarmatokat alapítanak, így a tudomány körébe vonják az egész ember- és növényvilágot. Új emberfajok közt új betegségekkel, új gyógyszerekkel ismerkednek meg a felfedezési útra indúlókat követő orvosok. A China-héj, ipekakuanha, fahéj, thea, kávé, dohány, opium, arsenicum alkalmazásba vétetnek.

A világkereskedelem útján gazdagodásnak indúlt államok a tudományos téren is átveszik a vezérlő szerepet. Itália apró fejedelemségeinek hanyatlásával hanyatlásnak indúl ottan a szellemi élet is és, noha ottan is találunk még kiváló tudósokat, több irányban, különösen pedig az orvosi téren megelőzik Itáliát Angolország, Hollandia és Francziaország. Németországot a harmincz éves háború dúlása nagyrészt elpusztítja, erkölcseit elvadítja és a tudományos élet terén hosszabb időre visszaveti a vallási villongások, a mysticismus és a babona örvényébe. Noha itten sem hiányzik helyenkint a törekvés arra, hogy a XVI. században fellendűlt tudományos életet tovább fejlesszék, az apró fejedelemségekre szakadozott birodalom alárendelt szerepet játszik. Hazánk az egész századon át színtere volt a vallási és politikai pártharczoknak, a török ellen viselt háborúknak. Önálló szellemi irányokról nálunk egyáltalában nem lehet szó. Az orvosi képzés tekintetében egészen a külföldre voltunk utalva, így e részben hazai viszonyaink a szerint alakúlnak, amint ifiaink egyik vagy másik külföldi egyetemet látogatják tömegesebben. A magyar protestánsoknak németországi és németalföldi hitsorsosaikkal szövetkezése megmagyarázza, miért mennek ifiaink leginkább ezen országoknak főiskoláira.

A XVII. század folyamában újra több egyetem alapíttatott: Hollandiában: Grönningen 1614, Utrecht

1636, Harderwyk 1648, Breda 1646. Németországban: Giessen 1607, Paderborn 1616, Rinteln 1621, Salzburg 1622, Herborn 1654, Kiel 1665, Innsbruck 1673, Halle 1694. Ezek általában alárendelt szerepet játszanak. Harderwyk, Kiel és Utrecht egyetemein találunk hírnevesebb orvos-tanárokat, de minthogy magyar ifiak ezen főiskolákat igen gyéren keresték fel, reánk gyakorolt hatásuk alig vehető figyelembe. Városaink polgársága túlnyomó részben az ág. ev. egyháznak levén híve, fiait leginkább Németországba küldte főiskolákra. Wittenberg, Lipcse, Jena, Basel, Strassburg voltak a legkeresettebbek. Az Erdélyi fejedelmek és a pártjokon állott magyar urak mint Kalvin követői inkább Hollandiába küldték fiaikat és védenczeiket. Ottan tőlünk Leyden a leglátogatottabb, azután Franeker. Olasz, Francziaország egyetemein akadtak magyar orvostan-hallgatók, de itt valamint Dánia, Angolország és Németország kisebb egyetemein csak szórványosan fordúltak meg.

Tudományosan képzett orvosaink most is csak a külföld hatása alatt állhattak és igy szükséges néhány pillantást vetnünk az orvosi tudomány általános újabb irányzataira.

Az orvostan napjainkban már kiválóan gyakorlati tudomány. A XVII. századig az orvostan elméletekből áll, akár csak a scholastikus dogmatika vagy philosophia. A XVI. században megindúlt tapasztalati irányzat csak akkor érvényesűl benne, mikor a tudományok más ágaiban győzelemre jutnak a közvetlen észlelés útján nyert ismeretek. Főfontosságúak itten a természettudományok. Kopernikusnak (1473—1543) az egyház által elátkozott, az inquisitió által üldözött tanai győzedelmeskednek. Mikor Galilei (1564—1642) javí-

tott távcsövével az égen új meg új felfedezéseket tesz, méltán írhatta 1612-ben, hogy »ezek az új dolgok a pseudophilosophiának temetési szertartásai, vagy inkább a vége s az utólsó itélet napja lesznek. El vagyok készülve — írja —, hogy hallani fogok nagy dolgokat, melyeket a peripatetikusok proklamálnak, hogy bebizonyítsák az egek változatlanságát, melyről nem tudom, hogy mi módon fogják azt megmenteni és fönntartani«.[1]) Hiába való volt Giordano Brunónak (1600) tűzhalála, Gallileinek elitéltetése, Keplernek (1571—1630) üldöztetése, az igazságnak győznie kellett. Az említett nagyok mellé méltán sorozhatók ezen században: Porta (1538—1615), Gassendi (1595—1655), Descartes (1596—1650), Toricelli (1608—1647), Borelli (1608—1679), Grimaldi jezsuita (1613—1663), Pascal (1623—1662), Guericke (1602—1686), Boyle (1626—1691), Mariotte († 1684), Amontons (1663—1705), Hooke (1635—1703), Huyghens (1629—1695), Newton (1642—1727), Halley nevei.[2]) A physikának minden ágára kiterjeszkedő kisérleteik alapján megállapított törvényeik halomra döntötték a scholasticismus szőrszálhasogatásának maradványait. Az optika törvényeinek megállapításával együtt járt a mikroscopok szerkesztése. Helmont, Glauber (1604—1688), Boyle (1626—1691), Kunkel (1630—1703), Becker (1635—1682) a tudományos chemia megalapítói az alchymia ábrándjai helyébe gyakorlati czélokat tűztek ki. Boyle kimondotta, hogy a chemia, mint a természettudományok egyik ága, tehát mint önálló tudomány, önmagáért művelendő s hogy a chemiának

---

[1]) Czógler: A fizika története. Budapest 1882. I. 93.

[2]) Életrajzi adataikat, tudományos vizsgálataikat és találmányaikat részletesen l. Czógler id. műve I. köt.

igazán tudományos jellege csak akkor lesz, ha megszűnik az alchimia és az orvosi tudománynak vagy pedig az iparnak és a művészeteknek szolgája lenni. A chemiát mint önálló tudomány ágat kezdték az egyetemeken tanítani és vivmányait gyakorlati alkalmazásba vette az orvosi tudomány.[1])

A természettudományi ismeretek alapján keletkeztek az orvostanban a »*iatromathematikai, iatromechanikai, iatrophysikai*« és a »*iatrochemiai* vagy »*chemiatriai*«-nak nevezett iskolák.

A természettudományok művelői tudós társaságokat alapítottak. Legrégibb ezek között a Porta által Nápolyban a XVI. század végén alapított »*Academia degli oziosi*« és az ugyancsak általa saját házában alapított »*Academia dei segreti*«, melybe csak olyan olaszok vétettek fel, kik már valamely természettudományi vagy orvosi találmányt bírtak felmutatni. Ezen akademia csakhamar azon gyanúba jutott, hogy ott bűvészettel foglalkoznak, amiért Portát Rómába is idézték. Cesi herczeg 1603-ban Rómában alapította az *Academia de' Lincei*«-t, czímerében az éleslátást jelképező hiúzzal. Florenczben 1657 óta az »*Academia del cimento*« (Academia experimentorum) szerepel. Boyle Róbert, a jeles chemikus az angolországi pártviszályok közben birtokára Stalbridgebe összegyűjtötte hazája kiváló tudósait, — közöttük Hook, Glisson, Wallis — s ezekkel megalapította az academia de' Lincei mintájára a »*láthatatlanok társasága*« nevű természettudományi társaságot, majd a nyugalom helyre állta után Oxfordban »*philosophiai társulat*« név alatt újra szervezte azt. A restauratio után II. Károly király ezen társulatot 1662-ben »*Királyi társulat*« (Royal Society) rang-

[1]) U. ott és Haeser II. 224. Baas 383.

jára emelte. Németországban Schweinfurtban 1652-ben keletkezett az orvosok által alapított »*Academia naturae curiosorum*« nevű természettudományi társulat, amely 1670-ben I. Lipót császár által szabadalmakkal láttatván el, ez után »*Academia Caesareo Leopoldiana*« néven ismeretes. Francziaországban 1666-ban alapíttatott meg véglegesen az »*Academie des sciences*«.

Ezen tudományos társulatok egyrészt felébresztették a tudományok kiválóbb művelőinek becsvágyát, másrészt az által, hogy rendszeres folyóiratokban közölték a tagok munkálatait, megkönnyítették a szellemi érintkezést és feleslegessé tették a XVI. században annyira divatos, de nehézkes tudományos levelezést. A royal society 1665 óta kiadta a »*Philosophical Transactions*« czímű közlönyt, melyből 1860-ig 154 negyedrét kötet jelent meg. A párizsi akademia 1699-ben a »*Histoire de l'Académie*«-t és a »*Memoires*«-t adta ki; az Academia Caesareo Leopoldiana tagjainak közlönye volt az 1670-től kezdve kiadott »*Ephemerides*«. Ezen társulati közlönyökön kívűl megjelentek: Párizsban a »*Journal des Sçavans*« 1665-től; 1648 óta Bayle Pierre orvos szerkesztésében a »*Nouvelles de la République des Lettres*«; 1697 óta a Blegny Nicolas által szerkesztett »*Nouvelles Decouvertes sur toutes les parties de la médicine*«; Lipcsében az 1682 óta megjelenő »*Acta eruditorum*«; Amsterdamban 1680 óta a „*Collectanea medico-physica*" folyóiratok.[1])

Ezen tudományos társulatok és folyóiratok reánk nézve is fontosak, mert tagjaik és munkatársaik közt ott találjuk a magyar orvosokat is.

A természettudományoknak gyors előrehaladása karöltve járt a philosophiai elméleteknek kifejtésével.

---

[1]) Czógler id. mű I. 241 stb. Haeser II. 223. Baas 385 stb.

Galilei, Descartes, Newton a természeti törvények megállapítása alkalmával egyszersmind philosophiai rendszereket is állítanak fel a tudományos kutatás módszerének megállapítására. A XVII. századnak hatalmas bölcselkedő szellemei: Bacon, Descartes, Spinoza, Hobbes, Locke, Leibnitz viszont a tudományos kutatás módszereinek helyes megállapítása által kimutatják az utakat, melyeken haladva el lehet jutni *a biztos tudáshoz.*

A XVII. században felmerűlt philosophiai módszereknek részletes fejtegetése nélkül csak a természettudományokra közvetetlenűl és az orvosi tudományra közvetve hatott néhány megjegyzést teszünk. A természettudósok a physikai módszer tényleges megalapításának dicsőségét Galilei részére követelik, a philosophusok Verulami Baconénak tartják. »Galilei a fizikát nem csak tartalmilag, hanem módszere által alakilag is megalapította. Buvárkodásai a skolasztikai bölcseletre halálos csapásokat mértek s ebben áll a fizikai módszer negativ megalapítása; avval pedig, amit tényleg fölmutatott, az igazán helyes búvárlat elé elévülhetetlen mintaképeket állított«, — írja Galileinek egy tisztelője. Baconnal szemben megjegyzi, hogy »puszta bölcselkedéssel alig lehetett volna valamit elérni, mindennél hangosabban szóló tényekre volt szükség, hogy az új módszer minden támadással szemben diadalmaskodhassék. . . . A mi a fizikai módszer *tényleges* megállapítását illeti, Galilein kívűl *más szóba se jöhet*".[1]) Megengedjük, hogy Galilei a természettani kutatásnál a tapasztalás alapjára fektetett rendszer szerinti gondolkodás alapján jutott fényes sikerrel koronázott feltalálásaihoz, épen úgy mint

[1]) Czógler I. 131.

később Boyle, Newton és más jelesek, és hogy »filozofiájának jellemző vonása épen a szabály és alkalmazás egyesítésében állott«; de ez mit sem von le Baconnak értékéből. Mert míg Galilei »mindamellett, hogy a philosophiát is reformálta, philosophiájának rendszerét soha sem terjesztette elő; addig Bacon rendszerét nem csak előterjesztette, hanem el is terjesztette s ez által gyakorolt általánosabb hatást. Bacon Francis. (1561—1626) nem volt természettudós, noha a physikát, (natural philosophy, általában értve alatta a természettudományokat) tekintette minden tudomány szülő anyjának, a physikai kutatás különös módszerét nem fejtette ki. Philosophiai rendszerének alapelve általános: megtanítani az embereket a kutatás valódi czéljára, alkalmas módszert adni kezükbe, mely szerint tehetségeiket eredményesen használhassák. Az eddig létezett rendszerek határozatlanságának és meddőségének okát a követett módszer helytelenségében és elégtelenségében találva ajánlja, hogy az emberek a helyett, hogy a maguk fogalmaiból alkotnak világot s a maguk elméjéből merítik az összes anyagot, fordúljanak inkább a tapasztaláshoz és megfigyeléshez, tények és ne vélemények fölött okoskodjanak s akkor elérhetnek végre azon törvények ismeretéhez, melyek az anyagi világot igazgatják. Az inductiot ajánlja a tudományos kutatás egyedűl helyes módszeréűl, melynek szabályait részletesen kifejtette. Hatása nem annyira philosophiai módszerében, melyet egyoldalúsága miatt általánosan soha sem fogadtak el; hanem inkább abban nyilvánúlt, hogy »ő az egyes tudományokat laboratoriumaikból a gondolat mezejére vezette, a philosophiát meg iskoláiból a kutatás műhelyeibe vitte«. Előbb is voltak már ezen iránynak szószólói, de szavuk nyom nélkül hangzott el

Baconnak magas állása, fényes ékesszólása, merész eszméi mindenütt lekötötték a figyelmet s ez által hatalmasan befolytak a saját korabeli és a következő nemzedékekre. Az orvosi tudományra gyakorlatilag kivánta alkalmaztatni az inductiv módszert, ajánlva az anatomia gondosabb tanulmányozását, különösen a pathologiai anatomiát. A vivisectiot, a humoralpathologiát, a chemiát a szerint véli czélszerűen kezelni. Kárhoztatja az orvosoknak azon eljárását, hogy némely betegségeket a priori gyógyíthatatlanoknak mondanak. Szóval ezen a téren is sürgeti a régi tekintélyek elvetését, az észlelést, kisérletezést, összehasonlítást, analysist.[1])

Baconnak a tudományok alapjáúl a tapasztalást ajánló rendszerét tovább fejtették *Hobbes Tamás* (1588—1569) az újkori sensualisták elöljárója, és a jeles orvos *Locke János* (1632—1704). Mindketten az érzéki észrevevést tekintik a tudás alapjának, de mentek Bacon inductiv módszerének egyoldalúságától. Locke philosophiai módszerének az orvostanra hatása legnyilvánvalóbb abból, hogy a század egyik legnagyobb hírű orvosa Sydenham az »Observations on the History and Cure of Acute Diseases« (Megjegyzések az akút bajok történetéhez és gyógyitásához) czímű művének ajánló levelében dicsekedve említi, hogy módszere Lockenak, ki azt alaposan megvizsgálta, helyeslésével találkozott. Sydenham pedig, amint látni fogjuk, egész iskolát teremtett az orvostanban. Orvosi álláspontja teljesen megegyezik Bacon és követőinek philosophiai rendszerével. Szerinte az orvostanban épenúgy, mint a természettudományokban az induktiv módszert kell alkalmazni, nem a titkos arkanumok felkutatása a fő

[1]) Lewes-Bánóczy II. 360—385. Haeser II. 228—236.

dolog, hanem a betegségeknek különösen a naponkén előforduló változásoknak gondos megfigyelése, lényegüknek megállapítása s az ezek alapján szerzett ismeretek után a legmegfelelőbb gyógyitó szerek alkalmazása.

A XVII. századnak uralkodó vonása, hogy minden tudományt valamely philosophiai rendszerre akartak alapítani. Innen van azután, hogy az orvostanban is érvényesűl a Baconéval homlokegyenest ellenkező módszer, mely *Descartest* vallja atyjának. *Descartes* (1596—1650) a kiváló mathematikus, physikus — az anatomiával is behatóan foglalkozott — részletesen kifejtette a deductiv módszert. Philosophiai módszerét nem részletezve, csak azt említsük meg, hogy ő módszerét a physiologiai és pathologiai vizsgálatokra is alkalmazván, az ő tanaiban gyökerezik az orvostanban a XVII. századon át uralkodó s a XVIII-ba is mélyen benyúló két főirány: a *iatrophysikai* és a *iatrochemiai*. A jeles természettudós és orvos Borelli physiologiai munkáiban egészen a Descartes féle elveknek hódol.[1])

Az emberi szellemnek a scholastikus-theologiai felfogás alól felszabadulását eszközlő philosophiai rendszerek megteremtői között említsük még meg *Spinozát* (1632—1677) Boyle Róbertnek, kit az angol királyi társaság felállításában támogatott, benső barátját és a század legnagyobb gondolkodói közé tartozó *Leibnitz*-ot.

Ezek mellett meg kell még említenünk a »*Rózsakeresztesek*«-nek a XVI. század végén keletkezett mystikus társaságát, melyhez Németországnak számos orvosa csatlakozott s mely ez által orvosi vonatkozásaiban igen közel jutott a *paracelsismushoz*. Itt uralkodó a régi theosophiai felfogás: a természet titkaihoz, melyeknek birtokában örök ifiúsághoz és állandó egész-

[1]) Lewes-Bánóczy II. 386 stb. Haeser II. 238 stb. Baas 401.

séghez lehet jutni, buzgó imádság és istenben elmerülés által férhetünk. A német társaságnak testvére a francziaországi »*Collegium Rosianum*«.

Nem lehet azt állítani, hogy az orvosi tudomány fejlődésének menete szolgailag követte volna az egyes philosophiai módszerek fejtegetéseit, legfölebb azt fogadhatjuk el, hogy a tudományok egyes ágainak egymásra gyakorolt hatása közt a bölcseleti irányoké, mint alapvetőké volt túlnyomó. Ez magyarázhatja meg azt, hogy orvostörténeti írók az orvosi tudomány terén a XVII. században felmerűlt három főirányt a philosophiával hozzák kapcsolatba.

Mielőtt a tudományos kutatás philosophiai módszereinek részletes kifejtése a köztudatba ment volna át, már voltak az orvostan terén kiváló egyének, akik tulajdonképeni bölcselkedés nélkül fényes gyakorlati eredményeket értek el, különösen az anatomia és a physiologia terén, melyek közől az utóbbi hivatva volt teljesen átalakítani az orvosi tudományt és gyakorlatot. Az itt elért eredmények *Harvey William* (1578—1658) neve köré csoportosúlnak.

Már Harveyt megelőzőleg tettek jelentékeny physiologiai észleleteket. Galenusnak a kis vérkeringést illető magyarázatát már régebben megtámadta *Serveto Miguel* (1509—1553). Habár fejtegetései nem mindenben vezettek is a valóságnak megfelelő eredményre, alapját képezték a további kutatásoknak. *Realdo Colombo* († 1559) paduai, majd pisai tanár és kiűnő tanítványa *Cesalpini Andrea* (1519—1603) részletesebben és a valóságot megközelítőbben ismertették a szívnek és a tüdőnek élettani szerepét. Ennek és a vérkeringésnek egész rendszerét *Harvey* fejtette ki megdönthetetlen tudományos alapon. Alacsonyabb és

magasabb rendű állatokon, betegeken, hullákon éveken át eszközölt észleletek és megfigyelések alapján meggyőződött a szívre és tüdőre vonatkozó előző elméleteknek tarthatatlanságáról, meggyőződött arról, hogy az arteriákban épen úgy mint a venákban vér van, hogy a vér az arteriákból átmegy a venákba s ezeken át ismét visszatér a szívbe. Ezen alapon fejtette ki a vérkeringésnek egész rendszerét.[1])

Harveynek korszakot alkotó felfedezése az orvosokat két táborra osztotta. Ellenesei közt voltak, akik az új tant egészen elvetették, mások csak egyes részletei ellen szólaltak fel. Ellenzők: *Primirose Jakab* hulli orvos, *Aemilius Parisanus* római, *Hofmann Gáspár* altdorfi (később Harvey híve), és *Riolan János* (az ifiabb) párizsi professorok, ez utólsó a legtekintélyesebb és leghevesebb, az egyedűli akinek támadásaira Harvey személyesen válaszolt. A század kiváló orvosainak nagy része azonban Harveynek pártjára állott. Az új tan védőinek élén találjuk a nagy bölcsészt *Descartest* 1637-ben Bewerwijckhez intézett levelével. Németalföld orvosi kitünőségei szállanak sikra Harvey mellett: *Beverwijck János* dortrechti, *de la Boe Sylvius Ferencz, de Wale János, van Hornc János* leydeni, *Plemp Vopiscus Fortunatus* löweni, *Deusing Antal* gröningeni, *Bartholinus Tamás* kopenhágai, *Slegel Marquard Pál* és *Rolfink Werner* jenai tanárok, *Conring Hermann* német, *Trullius János* római, *Rivière Lázár* montpellieri gyakorló orvosok saját észleleteik alapján védték és kiegészitették a vérkeringésről szóló tant.

[1]) Harvey életrajzát s a physiologia terén kifejtett munkásságát részletesen l. Haeser II. köt. 252. 262. Művei: Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus. Francof.. 1628. — Exercitatio anatomica secunda et tertia de circulatione sanguinis etc. Roterod. 1649. — Exercitationes de generatione animalium etc. London 1651. stb.

Harvey felfedezésének általános elismertetését leg-
nkább gátolta azon Galenusi tan, hogy a vérnek ké-
zítése a májban megyen végbe, ezen tantól maga
Harvey sem tudott szabadúlni. A megindúlt kutatások
zonban csakhamar tisztázták a kérdést. *Aselli Gáspár*
áviai tanár 1622-ben felfedezte a *chylus edényeket* az
llatokban, majd a Peiresc Fabricius provence-i nemes
ltal támogatott aixi orvosok 1628-ban az emberben.
Valódi fontosságukat azonban csak akkor ismerték
el, mikor *Pecquet János* montpellieri orvostanhallgató
647-ben felfedezte a *ductus thoracicus*-t a kutyánál
s vele csaknem egyidejűleg *van Horne János* az
mbernél is. *Rudbeck Olaus* svéd származású páduai
rvostanhallgató majd upsalai tanár 1651-ben a *nyirk-
dényeknek* felfedezése által egészítette ki Harvey tanát,
nelyre a koronát *Malpighi* tette föl mikroskopikus
izsgálataival, mikor 1661-ben egy békának tüdején
s húgyhólyagján észlelte a vérkeringést a *hajszál
dényekben,* majd 1665-ben feltalálta a *vérsejteket.*

A Harvey nyomán megindúlt felfedezések nagy
endületet adtak az anatomiának és a physiologiának.
Mindenütt rendszeres tanszékeket állítanak ennek, ami-
en jó példával Hollandia járt elől, melynek egyetemei
század elején még vezérszerepet vivő olasz főiskolá-
at túlszárnyalták. Angol és Németország egyetemein
s szerveznek anatomiai muzeumokat és tanszékeket.

Az anatomia és physiologia terén kiválóan kitűn-
ek: **a) Olaszországban:** *Borelli Alphonso* (1608—1679)
gy ideig pisai tanár »De motu animalium« Rómában
680-ban megjelent művében a physiologia legfonto-
abb kérdéseivel foglalkozik s megvetette alapját a
atromathematikai orvosi rendszernek. *Malpighi Mar-
ello* (1628—1694) a hajszáledények és vérsejtek fel-

találója a mirigyek alkotásáról szóló munkáival is úttörő. *Redi Francesco* (1626—1694) és *Bellini Lorenzo* (1643—1704) pisai tanárok. ***b) Angolországban:*** Harveyt hazájának fiai a kutatások terén oly buzgón követték, hogy az angolok az orvostan terén felmutatott sikerekkel csakhamar utól érték Itáliát. Kutatásaik Harvey nyomán kiválóan a vérkészítésére és keringésére vonatkoznak. *Glisson Francis* (1597—1677) cambridgei professor, kinek neve a máj anatomiájával és az állati mozgás tudományos ismertetésével áll kapcsolatban; *Wharton Tamás* (1610—1673) londoni orvos az alsó állkapocsnak róla nevezett mirigyvezetékeit; *Highmore Nathaniel* (1613—1684) a felső állkapocsnak az ő nevét viselő üregeit, *Cowper William* (1666—1709) a húgycsőnek róla nevezett mirigyeit fedezte fel. *Willis Tamás* (1622—1675) az agy anatomiája és élettani rendeltetéséről, *Needham Walter* († 1699) a fejlődéstanról, *Mayow John* (1645—1679) a lélegzésről írtak alapvető munkákat. ***c) Hollandiában:*** *Paw Péter* (1564—1617) leydeni tanár, aki 1597-ben alapította a Németalföldön első anatomiai muzeumot Leydenben, az összehasonlító koponyatan megalapítója; *Tulp. Nic. Pieterz* (1593—1678); *van Horne* (1621—1670) leydeni tanár, a ductus thoracicusnak az embernél feltalálója és leírója s a szájüreg mirigy készülékének és a nemzőszervek, különösen a petefészeknek alapos vizsgálója; *de Graaf Reinier* (1641—1673) a férfi és női ivarszerszerveknek eddig nem ismert pontosságú leírója; *Nuck Antal* (1650—1692) leydeni tanár a mirigy- és lymphedényeket a test minden szervében átkutatta; *Bidloo Govert* (1649—1713) leydeni tanár, az ezen korban legkiválóbb illustrált anatomiai mű kiadója; *Drelincourt Károly* (1633—1697) szintén

Leydeni tanár, a Vieussensról nevezett agybillentyűnek első és a larynx (gège) meg az epiglottis (gögfedő) mirigyeinek alapos leírója; *Verheijen Fülöp* (1648—1710) löweni tanár az »Anatomia corporis humani« képes kiadásával; *Ruysch Frigyes* (1638—1731) kinek nevét az anatomiai technika terén elért sikerei, a halláscsontocskák, a fogak, a szív, az aorta, a férfi és női csontváz közötti külömbség leírása, a bronchialis arteriák és venák (hörg ütér, — viszér) felfedezése teszik nevezetessé. *Van Leeuwenthoek Antony* (1632—1723) és *Swammerdam János* (1637—1680) hollandok a mikroskopikus anatomia terén tett felfedezéseikkel tettek nagy szolgálatot az orvostannak. ***d) Francziaországban*** azon felfogás következtében, hogy a bonczolás nem fér össze az orvosi méltósággal, az anatomia aránylag hátramaradt. Kiváló művelői voltak: *ifj. Riolan János* (1577—1657) párizsi tanár, a galenismus védője, Harveynek elkeseredett ellenese, aki mindamellett gondos kutatásaival nagy érdemeket szerzett a recze, bélfodor (mesenterium) a vena azygos billentyűi stbnek pontos leírása által; *du Verney Guichard* (1648—1730) a XVIII. század franczia anatomiai iskolájának megalapítója; *Vieussens Raymond* (1641—1717) párizsi orvos az idegrendszerről, a hallási szervekről és a szívről adott gondos leírásával. ***e) Németországban:*** *Schneider Konrád Victor* (1614—1680) wittenbergi, *Brunner Konrád* (1653—1727) heidelbergi, *Bohn János* (1640—1718) lipcsei tanárok és *Kerckring Theodor* (1640—1693) érdemelnek említést az anatomia és physiologia terén, az utólsó mint a nevéről nevezett bélcsatorna-billentyűnek leírója; ***f) Dániában:*** *Worm Olaus* és a *Bartholinus* család három tagja, kopenhágai tanárok.[1])

[1]) Mindezekről s az anatomia és physiologia haladásáról részletesen Haeser II. 243—336.

Messzire vezetne a felsorolt nevezetes férfiak által az anatomia és physiologia terén tett felfedezéseknek részletes ismertetése. Ezen tiszteletre méltó nevekkel az orvosi tudomány egyéb ágainál is találkozunk még s mint magyar ifiainknak az orvostanban tanítóit és mestereit hallgatással nem mellőzhettük őket.

A *gyakorlati orvostanban* a XVII. században három főirányt látunk érvényesűlni: a *paracelsusit*, a *iatrophysikait* (iatromathematikainak és iatromechanikainak is nevezve) és a *iatrochemiait* vagy *chemiatriait*.

1. *Paracelsisták.* Az einsiedelni mesternek tanai átöröklődtek a XVII. századra, csak az a sajnos, hogy félre értetve elfajultak és különösen Angol- és Németországban bőven keveredtek a kabbalah és mysticismus tanaival. Mindenütt legbuzgóbb hívei ezen iránynak a rózsakeresztesek társulatának tagjai. Ránk nézve ezek közől leginkább a németek és a hollandok bírnak érdekkel. Az elsők közől nevezetesebb paracelsisták: *Goclenius Rudolf* (1572—1621) marburgi, *Rüdiger András* (1673—1731) lipcsei, *Hartmann János* (1568—1631) marburgi, (itt ő a chemiatriai iránynak első képviselője de csak a paracelsusi chemiai-gyógyszerészet értelmében), *Sennert Dániel* (1572—1637) wittenbergi, *Werner Rollfink* (1599—1673) jenai tanárok. Látjuk itten, hogy Németország egyetemein kiválóan uralkodik még Paracelsus. Iskolájához sorolható Németalföldnek kiváló tudósa *van Helmont ker. János* (1578—1644) akinek tanai átmenetűl tekinthetők Paracelsustól a chemiatrikusok iskolájához. Helmont valóságos megtestesítője a XVII. század kételkedő szellemének. Mint vagyonos ember nem volt kenyérkeresetre utalva, sorra tanulmányozta a tudomány egyes ágait, míg végre az orvostanban, mint az

emberiség jóltevőjében talált megnyugvást és a chemiában, mint amannak előmozdítójában. A buzgó katholikus küzd benne az alapos természettudóssal, az erő és az anyagnak egymásra kölcsönös hatását tekinti az élet forrásának és czélja benső kapcsolatba hozni isten megismerését a természetével, mert az ember szellemi és erkölcsi felvilágosodása csak isteni kegyelem útján lehetséges. Már ezen alapfelfogás mutatja szellemi rokonságát Paracelsussal. Therapiája, gyógyszertana — az arkanumokról — legfőbb vonásaiban azonos Paracelsuséval, annyira, hogy a legbuzgóbb paracelsisták egyikének Goclenius marburgi tanárnak nyiltan védelmére is kelt. Phisiologiájában a betegségek főokozójáúl ő is az »Archeus«-t tekinti, de elveti a tartarikus betegségek tanát. Az önálló organikus lények mindenikének élete az istenség által beléje oltott *„Archeus influus“*, az egyes testrészek jóléte az anyagi substratumaikkal szorosan összefüggő *„Archei insiti“*-től függ. Az emberi test két léleknek duumviratusa alatt áll, egyik az istentől származó halhatatlan, a másik az eredeti bün következtében ehez járult állati lélek. Az ember archeus influusa nem maga a lélek, hanem csak ennek szerve, melynek székhelyei a gyomor és a lép, innen uralkodik az archei insiti-k fölött s a benne felkeltett különféle érzelmek, — öröm, boszankodás, harag, dühöngés stb. — szerint küldi a test egyes szerveiben, különösen a folyékony részekben levő »fermentum«-okat meg- vagy meg nem felelő helyeikre és így előidézi az egészséges vagy beteges állapotokat. Az így keletkezett betegségek — morbi archeales — amint külső behatások nélkül keletkeztek, úgy az archeus saját működése folytán el is múlhatnak. Az archei insiti-k által okozott betegségek külső behatásoknak kö-

vetkezményei (recepta, retenta, concepta, suscepta). A testben fermentatio (erjedés) és concoctio (emésztés) által különféle vegyi processusok mennek végbe, melyeknek alapján Helmont számos physiologiai jelenséget igen helyesen magyaráz s ezzel veti meg alapját a chemiatriának.[1]) Kortársaira tanaival csekély hatást gyakorolt.

2. *Jatrochemikusok, chemiatrikusok:* Az anatomia és physiologia terén eddig elért eredmények lehetővé tették az orvostannak egységes tudományos rendszerbe összefoglalását s ezen század legjelesebb orvosai rendszereik megállapításánál úgy szólván csak az élettani jelenségek okozóira vonatkozólag térnek el egymástól s e szerint oszlanak külön iskolákra. Azon csoport, mely az élettani jelenségek okozóiul a testben levő nedveket — humores — s az ezek által felidézett vegyi processukat veszi föl; a test belsejét úgy szólván chemiai laboratoriumnak tekinti; neveztetik a chemiatrikusok iskolájának. Ezen iskolának megalapítója *de la Boë (Sylvius) Ferencz* (1614—1672) a leydeni egyetemen 1658-tól a gyakorlati orvostan tanára.

Physiologiájában a nyál, a hasnyálmirigy (pancreas) nedve és az epe az alapnedvek triumviratusát képezik, az első kettő sav, az utólsó alj (alkali). Az erjedés, forrás, a savak és alkalik hatásai idézik fel a chemiai processusokat. A nyál eszközli a gyomorban az emésztést, a pancreas nedv és az epe az ételpépet chylusra (fehér nyirk) és faecesre (bélsár) bontják, miközben egy fínom olajjal kevert illanó gáz keletkezik, amely egy gyenge sav által neutralizált só segélyével a chylus összetételét mutatja. Ezen erjesztő gáz — amilyen a lépből is jut oda — átmegy a vérbe. A vér a főhelye azon processusok lefolyásának, melyeknek következ-

[1]) Tanainak részletes ismertetése Haeser II. 347—363. Baas 387—391.

ményei az egészséges vagy beteges állapot. A vérben
endes viszonyok közt van epe, ez ugyan az epehó-
yagban különíttetik el, de a májban részben újra ke-
eredik a vérrel s ezt folyékony állapotban tartja és
ezzel, meg a chylussal együtt jut a szív jobb oldalába,
ahol a szív természetetes melegének hatása alatt létre-
hozzák az élet-erjedést. A szív jobboldalából kijövő vér
a tüdőben lehűlve a szívnek a vér újabb efferventiája
következtében kitáguló bal oldalába megy. A »spiri-
tus vitae« izgatása következtében beálló összehúzódás
a vért a szív baloldalából a nagy vérkeringésbe hajtja.
A spiritus vitae az agyban a táplálásra fel nem hasz-
nált vérből destiláltatik s arra való, hogy az idegekbe
jutva azokat érzékenyekké tegye. A mirigyekbe jutó
spiritus vitae a vérben keletkező bizonyos sav hozzá-
járulása következtében lymphe-é (nyirokká) változik. A
lymphe-el rokon tej a vérből származik s egy a mell-
mirigyek által készített savtól lesz fehér szinűvé.

A testnek egészséges állapota már most attól
függ, vajjon az erjedési processusok zavartalanúl tör-
ténnek-e s nem lépnek-e túlnyomóan előtérbe a savak
vagy az alkalikus sók. A betegségek a savak és az
alkalik túlnyomósága (élessége) által okozottakra osz-
tályoztatnak. A nedvek különféle vegyületei különféle
betegségeket idéznek elő. Az alkalikus epe lázakat, a
savas dugulásokat; a savas pancreasnedv váltólázat,
ha az epével helytelenűl keveredve forr föl, az így ke-
letkező éles gőzök (halitus) által epilepsiát, ájulást, szív-
dobogást stb. okoz. Hasonló vegyi folyamatok hatása
alatt a lymphe és a spiritus vitalis is okoznak külön-
féle betegségeket. A semiotika és a diagnostika is
chemiai elvekre levén fektetve, a therapiának nem lehet
más feladata, mint a savak túlnyomó hatását alkalik-

kal, ezekét savakkal ellensúlyozni és az epének felforrását megakadályozni. Ezen czélokra ajánlatosak a tisztító, izzasztó, hevítő szerek.[1])

Sylviusnak tanai, minthogy azok leginkább megegyezőknek látszottak az újabb természettudományi és philosophiai — Descartes féle — irányokkal, sok követőre találtak.

Első sorban Hollandiában követői: *Schuyl Florentius* (1619—1669), *Dekkers Frigyes* (1648—1730), *Craanen Theodor* (1620—1689) leydeni tanárok. *Bontekoe Cornelius* (1647—1685) hollandiai orvos. Mindnyájan, de különösen a legutolsó ajánlották az izzasztó, izgató szereket: kávét, theát, dohányt, opiumot stb. Bontekoe naponkint 50—100 csésze theát rendelt, a hollandi keletindiai társaság a thea kereskedés felvirágoztatásáért jelentékeny évi díjat rendelt neki.

Németországban az ott uralkodó paracelsismust a chemiatriával akarták helyettesíteni: *Ettmüller Mihály* (1644—1683) lipcsei, *Wedel Wolfgang György* (1645—1721) és *Schelhammer Günther Kristóf* jenai, *Waldschmidt János Jakab* (1644—1687) marburgi tanárok.

Francziaországban, mióta a párizsi orvosi facultas 1666-ban a galenusi tanokkal szemben a chemiai gyógyszerek mellett nyilatkozott, mind nagyobb tért foglalt a chemiatriai iskola, melynek itt legkiválóbb képviselője volt *Vieussens Raymond* (1641—1716) montpellieri tanár.

Olaszországban a cheimatria kevéssé hódított. *Portio Luc. Antonio* (1682 kör.) római és *Ramazzini Bernardino* (1633—1714) páduai tanárok csatlakoztak ahoz némileg.

---

[1]) Részletesen l. Haeser II. 363—375. Baas. 392—394.

A chemiatriának legnagyobb lendületet adtak az angol *Willis Tamásnak* (1622—1675) iratai.[1])

3. A chemiatriának legtermészetesebb és leghevesebb ellenei voltak a *iatrophysikai* (iatromathematikai, iatromechanikai) *iskola* hívei. Ezek a physiologiában leginkább a test szilárd részeit vették figyelembe, melyeknek alkotását, változásait mérlegelés, mérés, számítás stb. exakt utakon meglehetett határozni. Szerintük az emésztés mechanikus őrlés, a lélegzés a mellüreg mechanikai mozgásának, a melegség a vérsejtek surlódásának, az érzékenység az idegek rezgésének eredményei; a szívnek működése a szivatytyúk, a vérkeringésé a folyadékok mozgásának, a helyi mozgások az emeltyűnek törvényein alapúlnak. Ezek szerint az egészség nem egyéb, mint a physikai és mechanikai mozgásoknak a testben pontos és zavartalan lefolyása.

Nem mint az iskolának megalapítója, hanem mint az anyagcserének gondos búvára első helyen említendő itten *Santorio Santoro* (1561—1635) paduai tanár. A iatrophysikai iskolának tulajdonképeni megalapitói *Borelli Giovanni Alfonso* (1608—1679), és *Bellini Lorenzo* (1643—1704) pizai, *Baglivi Giorgio* (1672—1706) római tanárok. Ezen iskolának hatása a XVIII. században nyilatkozik erősebben.[2])

Mind a iatrochemiai, mind a iatrophysikai iskoláknak erős ellenfele akadt *Sydenham Tamás* (1624—1689) angol orvosnak személyében.

Az ismertetett új orvosi rendszereknek megalapítói teljesen szakítottak az ókori orvosi írók századokon át helyeseknek és igazaknak tartott állításaival, de azok helyett nem voltak képesek megdönthetetlen

[1]) Haeser II 363—384. Baas 394—398.

[2]) Haeser II. 338. Baas 398 stb.

új igazságokat állítani és így mindkét iskola csak új feltevések körében mozgott. Ezekkel szemben Sydenham a régi hippokratismus felé hajló reactiót képviseli. Mindamellett ő egészen az új korszaknak embere. Nagy honfitársainak Baconnak és Lockenak bölcseleti elveit alkalmazva kivánja, hogy az orvostanban, mint a természettudományban alkalmaztassék az inductiv módszer. Az anatomiát és a physiologiát addig a határig becsüli, amig azok nem merűlnek hypothesisekbe, hanem az orvostannak gyakorlati czéljáit szolgálják. Szükségesnek látja a betegségeknek határozott alakjait (species) megállapítani, amit csak úgy vél elérhetőnek, ha a leggyakoribb betegségeknek minden jelenségét a legapróbb részletekig megfigyelik. A gondos megfigyelések alapján megállapított betegség-nemeknél az azok természetének megfelelő gyógyszereket kell alkalmazni és nem titkos és természetfölötti erővel felruházott arkanumokat. Elismeri a természettudományoknak és a chemiának fontosságát, de szemökre veti kortársainak, hogy az új rendszerek felállítóinak válogatás nélkül feltétlen hitelt adnak. Megállapította az *acut* és a *chronicus* betegségek rendszerét. Therapiáját leginkább a természet gyógyító erejének támogatására alapítja.[1])

Az itten vázlatosan ismertetett rendszerek körében fejlődött a XVII. századon át az orvosi tudomány, ezek köré csoportosúltak a régi orvosok és ezek valamelyikéhez csatlakozott az újabb nemzedék.

Nálunk orvosi karral ellátott egyetem a XVII. században nem volt. Katholikus és protestáns főiskoláink nem bírnak egyetemi jelleggel, noha a nagyszombati és a kassai jezsuita collegiumok ezen czímet viselik is. A Pázmány Péter által alapított nagyszom-

[1]) Tanait részletesen l. Haeser II. 390—405. Baas 406—409.

bati főiskolát, minthogy a jogi és orvosi kar hiányzott, a pápa nem akarta az egyetemek kiváltságaival felruházni, de II. Ferdinand király 1635-ben megadta neki a jogokat. Hasonlóan csonkák voltak többi főiskoláink is. Katholikus és protestáns főiskoláink a németországi tanulmányi rendszer szerint voltak szervezve. A bölcsészeti tanfolyamon a második és a harmadik évben tanítottak physikát és mathematikát, de ezzel igen mostohán bántak el. A jezsuiták iskoláiban a physikát Aristoteles könyvei szerint compendiumban tanították; a nyári hónapok utólsó délutáni óráján átfutottak a meteorologián és hetenkint egy órában Euklides nyomán mathesist tanítottak. A harmadik évben Aristoteles metaphysikáját, de generatione második könyvét és a lélekről írott könyveit vették elő, ezen utólsónál át kellett tekinteni a régi philosophusok mondásait is, azonban e tárgynál *anatomiai* fejtegetésekbe bocsátkozni nem szabad. Hasonlóan jártak el a protestáns intézetek is.[1])

Ezen előkészültség, minthogy a németországi középiskolák sem nyújtottak többet, tekintve, hogy ifiaink a humaniorákban, különösen a latin és a görögnyelvben kellően kiképeztettek, elég volt arra, hogy magasabb tanulmányokat bármelyik egyetemen sikerrel folytathassanak.

Az orvosi tudományok tanulására előkészítés szempontjából nem csekély jelentőséget kell tulajdonítanunk azon körülménynek, hogy a külföldi egyetemeken kiképzett orvosaink itthon gymnasiumokon és lyceumokon tanári állást vállaltak el. Igy: *Árkosi Tegző Benedek* az unitariusok kolozsvári gymnasiumának tanára volt 1660-ban bekövetkezett haláláig; *Czanaki Máté*

[1]) Molnár A. A közoktatás története. 210, 236, 323.

a sárospataki főiskolán; *Dimien Pál* a kolozsvári unitarius gymnasiumban; *Enyedi Sámuel* a gyulafehérvári Bethlen collegiumban; *Huszti Szabó István* és *Király István* a debreczeni collegiumban; *Köpetzi János* Sárospatakon; *Moller Dávid Vilmos* Pozsonyban; *Pápai Páriz Ferencz* Nagy-Enyeden: *Praetorius M. Dávid* Kézsmárkon; *Tolnai István* Sárospatakon tanítottak theologiát, philosophiát és physikát. *Apáczai Csere János* »Magyar encyclopedia«-jában az orvosi tudományok minden ágáról adott magyarúl írott ismertetést s a gyulafehérvári iskolába behozta a Descartes-féle philosophiai irányt. Tanítványai közől, kiket az orvostanra tanított, ismerjük Köpetzit, később sárospataki tanárt és Pápai Páriz Ferenczet, a ki maga is írt orvosi művet magyar nyelven. Ha tekintetbe vesszük azon nálunk is, mint a külföldön, általános irányt, hogy egyes orvosok rendszeres kiképzést adnak egyeseknek az orvostanban s az így kiképzettek csak tanulmányaik tökéletesítése és az orvosi diploma megszerzése végett mennek azután az egyetemekre; nem szenvedhet kétséget, hogy azon orvosok, akik főbb iskoláinkon tanítottak, az orvosi pályára készülő ifiakat arra már itthon előkészítették. Kiváló példáját látjuk ennek *Vízaknai Bereczk Györgynél,* kit a nagyenyedi collegiumban Pápai Páriz Ferencz (1643—1716) egyebek között az orvosi tudományban annyira kiképezett, hogy losonczi Bánffy György kormányzó 1693-ban érdemesnek találta őt további kiképzés végett ösztöndíjjal külföldre küldeni. Bereczk oderai-frankfurt, Leyden, Strassburg és Franecker egyetemein két éven át tovább tanulva, 1695-ben megnyerte az orvosi diplomát.

Gyakorló orvosok, nem ex professo tanárok is, foglalkoztak az orvosi pályára előkészitéssel. *Görgey*

Pál med. doktor (1654—1670-ig) Ungmegyében Kaposon ev. ref. lelkész Tatai Kovács Györgyöt képezte ki úgy, hogy mielőtt külföldi egyetemre ment volna, már itthon kiterjedt orvosi gyakorlatot űzött és Leydenben 1670-ben 25 éves korában orvostudorrá lett. Az orvosoknak magán úton képzése a XVIII. században is igen szokásos volt. Gömöri Dávid a gymnasiumi tanulmányokat Kézsmárkon, Sopronban, Pozsonyban elvégezve visszament Kézsmárkra *Fischer Dániel* (1695—1746) orvoshoz s ennek oktatása mellett az orvosi tudományok minden ágában oly haladást tett, hogy Jenában két évi tanulás után (1733-ban) orvosi diplomát nyert, tőle meg mint győri orvostól Conrád András nyerte az első oktatást az orvostanban. *Windisch János Theophil* (1689—1732) bazini orvos sógorát Loew Károly Frigyest tanította; *Köleséri Sámuel* (1663—1732) és *Borosnyai Nagy Márton* († 1738) voltak az orvostanban tanítói *Bethlen Katának* előbb gróf Haller László, majd gróf Teleki József nejének. *Moller Károly Otto* (1670—1747) beszterczebányai orvost messze vidékről felkeresték az orvosi pályára készülők. Az ő iskolájában kezdték orvosi tanulmányaikat Hermann András, Knogler J., Institorisz Mosóczi Mátyás, Perliczi János Dániel és a XVIII. századnak több más neves orvosa, köztük Torkos Justus János is.[1])

Az orvosi tanulmányokra előképzésének jelentékeny útja maga a család. Amint az más országokban is történt, nálunk is találkozunk valóságos orvosi családokkal, melyekben az apa vezeti be fiát az orvosi ismeretekbe, mielőtt azt egyetemre kiküldené. A párizsi Riolan, a kopenhágai Bartoletti, a Baselben másfél századon át virágzott Bauhin, a páduai Marchetti

[1]) Weszprémi II. 26. 119, 67, I. 80, 18, 96, 68, 115, 183.

családokhoz hasonlóan orvosi családok: Debreczenben a Felvinczyek, Lőcsén a Brewerek és Spillenbergerek, Pozsonyban a Mollerek és Raygerek, Sopronban a Loew-ek, Nagy-Enyeden a Páriz Pápaiak, melyekben harmad negyedíziglen öröklődik át az orvosi tudomány.

Az egyetemi tanulmányokra előkészitésnek ezen módját nem is lehet kicsinyléssel említenünk, ha látjuk, hogy az így előkészített ifiak két év alatt képesek voltak megszerezni a diplomát. Ha meg tekintetbe veszszük azt is, hogy a XVII. században egy-egy egyetemen az orvostan egész körét olykor csak egy, jobb esetben 3—4 tanár tanította, az itthon gyakorlati tanítással egybekötötten szerzett elméleti ismereteket bátran mondhatjuk a kor színvonalán állóknak.

A külföldi egyetemeken a XVII. századon át tanuló magyar ifiak közt jókora számmal találunk orvostant hallgatókat. Kimenésüket megkönnyítette a protestáns iskolákban dívó azon szokás, hogy a gymnasiumot bevégzett primarius diákok 2—3 évre valamelyik eklézsiába mentek tanítóknak, itt étkezést naponkint más-más háznál kapván, fizetésüket megtakarították s azzal mentek egyetemre. Mások mint nagy urak fiainak nevelői mentek ki. Városok és magánosok ösztöndíjakkal segélyezték a tanulókat. Váradi Mátyás 1666-ban uzoni Béldi Pálnak, Király István Debreczennek, Spillenberger Dávid és Brewer János Lőcsének ösztöndíjaival végezték tanulmányaikat.

Már említettük, hogy Németország és Hollandia városai, hogy a magyarországi protestáns ifiakat egyetemeikre vonzzák, részükre alapítványokat tettek. Mikor a m. kir. udvari kanczellária 1762-ben hivatalos tudakozódások alapján összeállította a külföldi egyetemeken protestáns ifiak számára létezett segélyeket, a

.egyzék szerint, eltekintve a kizárólagosan theologusok észére volt segélyektől, volt: I. *Ág. ev. részére:* 1. Witenbergben 13 magyar ifiú részére egyenkint évi 30 frt. 2. Greifswaldban 2, Göttingában 1 tanuló számára ösz.öndíj. 3. Jenában és Wittenbergben a convictusban eti 6 szász garasért (évi 18 frt) élelmet kapnak. 4. Halbban, kik naponkint 2 órát tanítanak, a Franke féle rvaházban lakást és szabad asztalt kapnak. 5. Altlorfban Nürnberg alpítványára 3 szegény tanulót vetek fel. 6. Helmstadtban a wolfenbütteli herczeg segéyezett 1-et. II. *A helv. hitvallásúak részére:* ***Hollandan:*** Leydenben 4, Harderwykben 2 magyar tanuló észére volt jótétemény; Utrechtben 1300 frt ösztöníjban magyarok is részesűltek. Franekerben 6, Gröningenben 3 magyar tanulónak volt szabad asztala. ***weiczban:*** Baselben szabad asztal.[1]) Bernben 4, Züichben 3, Genfben 2 tanuló nyert segélyt ellátásra és alamit úti költségre és könyvekre.[2]) E szerint a németországi és hollandiai egyetemeken évenkint feltétenűl 44, feltételesen, bizonyos fizetés vagy szolgálmány nellett tetszés szerinti magyar protestáns tanuló nyert egélyt és ellátást, a mi a protestánsokra nézve igen negkönnyítette az említett egyetemek látogatását.

Természetesnek fogjuk ez után találni azt, hogy rvosaink itthon azon irányokat követik, amelyek uralodók voltak az általok leginkább látogatott egyeteneken. Ezek voltak: I. *Tanárok és irányok szerint:* . *Altdorf,* tanárok: Hofmann Gáspár (1562—1648) P. Ha.).[3]) Hofmann Móricz (1622—1698) (P. Ha.) —

[1]) Pápai Páriz Ferencz 1673-ban a baseli tanácstól a „legatum Erastiense“-ól évi 40 baseli libra stipendiumot kapott. l. naplója Irodalomtört. közleméyek II. évf. 500.

[2]) Molnár A. A közokt. tört. 325.

[3]) Rövidség okáért (P. Ha.) = Paracelsista — harveyista.

2. *Basel:* Bauhin János Gáspár (P. Ha.); Harder Ján. Jakab (1656—1711) és Glaser Henrik († 1675) (Ha.) 3. *Francker*: Van der Linden János Antal (1609—1664) (Hip.)[1]) 4. *Frankfurt-oderai*: Dekkers — Bontekoe — Frigyes (1648—1730) 1698-tól Leydenben (S. ch.) 5. *Grönningen*: Deussing Antal (1612—1666) 1647-től. (Iph.) 6. *Harderwyk*: Deussing Antal 1647-ig. (Iph.) Hoboken Miklós (1669 körűl) (Iph.) 7. *Jena*: Rollfink Werner (1599—1673) és Slegel P. Marquard (1605—1653) paracelsisták. Wedel György Wolfg. (1645—1721) és Schellhammer Günther Chr. chemiatrikusok. 8. *Leyden*: Heurinus és Schrevelius után az anatomiai oktatás buzgó folytatója Kyper Albert és Wale János (1604—1649) képviselik Harveyel szemben a régi hippokratikus iskolát. Harvey követői itten: Paaw Péter (1564—1617), van Horne Ján. (1621—1670), Nuck Antal (1650—1692) 1687-től, Bidloo Govert (1649—1713) Drelincourt Károly (1633—1697) 1668-tól, és de la Boë (Dubois, Sylvius) Ferencz (1614—1672) 1641-ben és 1658-tól 14 éven át, kinek azután a chemiatriában követői, kortársai és utódai: Cranen Teodor (1620—1689) 1672-től, Dekkers (Bontekoe) Frigyes 1698-tól, Schacht Lukács (1634—1689), Schuyl Florentinus (1619—1669). Kivételt, mint Sylvius ellenese, csak Pitcairn Archibald (1652—1713), ki a iatrophysikához hajolt. 9. *Lipcse*: Etmüller Mihály (1644—1683) (S. ch.), Bohn János (1640—1718) (Iph.), Rüdiger András (1673—1731) (P.) 10. *Montpellier*: Harvey és Sylvius követői: Vieussens Raymond (1641—1716), Pecquet János 1622—1674). 11. *Páduában*: Harvey követői: Vessling János (1598—1648), van der Spieghel Adrián (1578—1673),

---

[1]) Hip. = Hippocratikus. — (S. ch.) = Sylvianus, chemiatrikus. — (Iph.) = iatrophysikus. — (a. H.) anti harvegista. — (P.) = paracelsista.

Vallisneri Antal (1662—1730); Sylviushoz csatlakoztak: Sacchi Pompejus és Ramazzini Bernardino (1662—1730), a többiek: Santorio Santoro (1561—1635), Guglielmini Domenico (1655—1710) és Mazini Batt. Giov. iatrophysikusok. 11. *Párizs*: Riolan János (1577—1657), René Chartier (1572—1654), Guy Pattin (1601—1672), Audry Miklós (1658—1742) mindannyian a régi iskola hívei. 12. *Utrechtben*: Van Diemerbrock Izbrand (1609—1674) 1649-től tanár, le Roi Hendrik (1518—1679) és Hoboken Miklós mindnyájan Harvey követői. 13. *Wittenbergben*: Schneider Conrád Victor (1614—1680) és Vater Ábrahám jeles anatomusok a physiologia terén Harveyt követik, Sennert Dániel (1572—1637) a chemiatria híve.

Itten csak az orvostan terén mint írók kitűnt tanárok vannak felsorolva. Az ezek által irodalmi műveikben követett irány megadja az egyes főiskolák módszerének jellemét. Legszívósabban ragaszkodik a régi galenusi rendszerhez az újításoktól írtózó Párizs, míg Montpellier a chemiatriához áll. Olaszországban a múlt századból átszármazott új hippokratismus mellett a iatrophysikai irány jut túlsúlyra. Hollandiában határozottan uralkodik a chemiatria. Németországban is hódít ezen irány, de a tanároknak nagy többsége még a paracelsusi tanokhoz ragaszkodik és a régi íróknak a tekintélye is nagy volt még.

A magyar ifiak ezen században leginkább Németország és Hollandia egyetemeit keresték fel. *I.* **Németországban** tanulták az orvostant: 1. *Altdorfban:* id. Rayger Károly, Francisci Pál, Mezger Kristóf, ifj. Rayger Károly, Moller Kár. Otto. — 2. *Baselben:* Cramer Pál, Augustini ab Hortis Keresztély, Pápai Páriz Ferencz, Tsanaki Máté, Spillenberger Dávid — 3. *Erfurt-*

ban: Georgi András, Haberland János. — 4. *Frankfurtban* (oderai) Augustini ab. Hort. Ker., Pápai Páríz Fer., Huszti Szabó István. — 5. *Halleban:* Rossner Mátyás, Hofstetter Ján. Krist. Huszti Szabó István, Király István. — 6. *Jenában:* Aug. ab. H. Ker., Schemberger András, Grundel György, Palumbini Máté, Loew András, Thill György, Spillenberger Dávid, Liefmann Frigyes, Martini Dániel. — 7. *Lipcsében:* Aug. ab. H. Ker., Facetius Illés, Páríz P. Fer., Hofstetter J. Kr., Huszti Szabó J., Martini Dániel. — 8. *Strassburgban:* Enyedi Sámuel, Höffer Henrik, id. Rayger K., Várady Mátyás, Francisci Pál, Brecht József, Apáti Miklós. — 9. *Wittenbergben:* Cramer Pál, Aug. ab. H. Ker., Weinsperger Dániel, Duchon János, Fögler János, Brewer János, Fridelius János, Khien Ferdinand, Kölsch Márton, id. Rayger Károly, Loew Andr., Tutius Márton. *II.* **Hollandiában:** 1. *Franekerben:* Tsanaki Máté, Enyedi Sámuel, Némethi István, Várady Mátyás, Köpetzi J., Apáti Miklós, Huszti Szabó Istv., Bereczk (vizaknai) György és Király István. — 2. *Grönningenben:* Apáti Miklós. — 3. *Harderwykben:* Dentulini Tamás, Hestert Dániel, Seuler Lukács.[1]) 4. *Leydenben:* id. Rayger Kár., Köpeczy János, Moller D. Vilm., Várady Mátyás, Kovács Tatai György, Carceus Márton, Köleséry Sámuel, Spil-

[1]) Ezekről az egyetem történetében a következő feljegyzések vannak: 1685 jun. 22 *Thomas Dentulini,* Drithoma Hungarus, per universam medicinam examinatus, explicuit Hippocr. Aph. 5. Sect. 5. et paralysin. Disputavit de 'refrigeratione extremorum. Promotor van Thiel, assessores Meier, Gesseler, Thiel. — 1688 aug 11. *Daniel Hestert,* Betulensis, Transylvanus, examinatus per totam medicinam exposuit Hipp. Aphor. 15. Sect. 1. et de variis morborum casibus disseruit. Disput. habuit de Ictero (a másolatban helytelenül Jetero), promotor van Thiel, assessor Thiel. — 1689 okt. 10. *Lucas Seuler* (a másolatban helyt. Sexler). Corona-Transylvanus. Examinatus per totam medicinam Aphoris. Hippocr. 7. Sect. 5 et naturam chlorosis resolvit, et disput. de Febribus ventilavit, promotor Engelbert Edingh med. doct. ad hunc actum vocatus assessor Joh. Meier. (Irodalomtört. közlemények 1891. 434.)

lenberger Dávid, Tsanaki Máté, Fejérváry István, Apáti Miklós, Dimien Pál, Huszti Szabó Istv. — 5. *Utrechtben:* Enyedi Sámuel, Gunesch János, Teutsch András. — *III.* **Francziaországban:** 1. *Párizsban:* Tsanaki Máté, ifj. Rayger Károly. — 2. *Montpellierben:* ifj. Rayger Károly — *IV.* **Olaszországban:** 1. *Páduában:* Pétsi András. — 2. *Páviában:* Árkosi Tegző Benedek.

Nem teljes ezen névsor, amennyiben a kisebb egyetemeken megfordúlt egy egy magyar ifiú nincsen felvéve és a nagyobb egyetemeknek magyar tanulói közől is csak azok vannak felvéve, akiknek az említett helyeken tartott és nyomtatásban megjelent dissertatioikat és disputatioikat ismerjük; de ennyi is elég arra, hogy lássuk, hol és hogyan tanulták ifiaink az orvosi tudományt. Legnagyobbára Németország és Hollandia egyetemein tanulván, az ottan uralkodó irányok hatottak rájok. Németországban a század első felében uralkodott a paracelsismus minden kinövéseivel együtt, a század második felében mindenütt tért foglalnak Harvey tanai és a chemiatria, míg a iatrophysikai irány csak igen gyengén van képviselve. Hollandia egészen csatlakozik Harveynek physiologiai és pathologicus-anatomiai rendszeréhez és Sylviusnak chemiatriai iskolájához. Olaszországban uralkodóvá lesz a iatrophysika. Francziaországban a két fő egyetem közől a conservativ Párizs a múlt századból átöröklött új hippocratismust képviseli, Montpellier Harveyhez és Sylviushoz csatlakozik.

Franczia és Olaszország reánk nézve kevés hatást gyakorolhattak, minthogy oda gyéren mentek ifiaink. Nagyobb Németországnak és Hollandiának hatása.

A magyar orvosoknak tudorrá avattatásuk alkalmával közölt dissertatioi természetesen magukon vise-

lik azon egyetem rendszerének bélyegét, melyen azokat tartották. Önálló irányt nem képviselnek, nagyobb mértékben elterjedve nem voltak és így nagyobb hatást nem is gyakorolhattak. Mint munkásságuknak emlékeit fel fogjuk azokat említeni, bővebb méltatás nélkül. A magyar nyelven írott orvosi művek egyenesen szélesebb körben való hatásra számítottak, több oldalúak és így alkalmasabbak arra, hogy a nálunk meghonosúlt irányokat belőlök állapítsuk meg. Ide tartoznak: *Csanaki Máté:* »Az dög-halálrol valo rövid elmélkedés, melyben az dög-halálnak mivolta, eredeti, okai stb. megmagiaráztatnak. Kolozsvár 1634«. — *Weber János* eperjesi gyógyszerész: »Amuletum, az az: Rövid és szükséges oktatás á Dög-halálról stb. Bártfa 1645«. — *Névtelenűl*: »Pestis kész orvossága, az az a mirigy halálrol valo rövid tracta stb. Hely nélkül 1661«. — *Szepsi András*: »Döghalál ellen orvosság stb. praedikatio. Sárospatak 1662«. — *Zcy András*: »Olajóknak több másféle nagy hasznú orvosságokkal egyben . . . . declaratioja«. Hely és év nélkül.[1]) A pestisről írt könyvecskék népszerű modorban világosítják fel a népet a veszély idején teendőkről, amint azt a majd ismertendő kormányrendeletek is teszik. Arra hogy bennök bárminő különös rendszert keressünk, nem alkalmasak.

Sokkal jelentékenyebbek ezen szempontból Apátzai Tsere Jánosnak és Pápai Páríz Ferencznek munkái.

Apátzai Tsere János nem orvos, 1653-tól Gyulafehérváron, majd Kolozsváron tanár, theologiai tanulmányait Hollandiában végezve, a kor szokásához képest a tudományoknak minden ágát tanulmányozta. Nemzete iránti szeretete igen búsította a fölött, hogy

---

[1]) Szabó Károly: Régi magyar könyvtár 279, 330, 412, 416, 637.

a magyar oly igen elmaradt műveltségben a nyugati népek mögött és mivel ezen elmaradottságnak okát abban látta, hogy nálunk minden tudományt idegen nyelven tanítanak, elhatározta a tudományok rövid foglalatját magyarúl megírni. Így jött létre az 1653-ban Utrechtban sajtó alá adott: »*Magyar encyclopaedia* az az tudománytárkönyv, avagy minden igaz és hasznos bölcseségnek szép rendbe foglalása« czímű könyve. Ebben ő egészen századának embereűl mutatkozik. A régi írók bölcseségét nem vetve meg, a tudományok minden ágában figyelemmel kiséri az új fejlődést. A philosophiában Cartesiust (Descartes), az orvosi tudomány terén Regiust — le Roy Hendrik — követi.[2]) Descartest az orvostanban Harvey tanainak védőjeűl említők. le Roy Hendrik (1598—1679) utrechti orvostanár egyik legbuzgóbb követője Harveynek és a Hollandiában uralkodó iatrochemiai iránynak. Tsere János amint a philosophiában nálunk Descartes irányát igyekezett meghonosítani, úgy az orvostant iatrochemiai alapon tárgyalja magyar nyelven. Encyclopaediájában két helyen foglalkozik az ember egészségével. Először ott, hol az égi testekről beszélve ő is beleesik korának azon tévhitébe, hogy az égi testek irányt adó befolyást gyakorolnak az emberre. *Mercurius* uralkodik az emberek elméjében levő mély gondolkodásokon, az emberek fogantatását kiváltképen a hatodik hónapban bírja és életüket a 4—14 esztendőben igazgatja. — *Venus* szereti az ifiúságot, az asszonyokat és a feleségeket, bírálkodása van minden hideg és nedves betegségeken, melyek a szülő részek táján esnek s így ezek ellen hasznos orvosságokat akkor kell szerezni, mikor ő saját házában kellő színnel és állapottal vagyon. Erejét az

[2]) Művének előszavában felsorolja forrásait.

emberek fogantatásában az ötödik hónapban mutatja meg, életüket a 14—22 években igazgatja. — *Mars* erejét a haragosokba és az ifiúságnak buzgó melegségű mozgásába önti ki, azért »ha az ő házában jó módjával láttatik lakni, a hagymáz, hideglelés és egyéb hév betegségek ellen hasznos orvosságokat csinálhatni«. A fogantatásra a 3-ik hónapban, az élet menetére a 40—50 évek közt gyakorol befolyást. — *Jupiter* uralkodása a véresekben (vérmes), ifiakban és vigasság szerzésekben van és minden erőtlenségekben, melyek nem igen égett vérből származtak. Uralkodása alatt ezek ellen jó orvosságot csinálni. Az anyaméhben levő gyermek az ő uralma alatt van a 2-ik és a 9-ik hónapban. — *Saturnus* bírja az emberben levő fekete sárt és az abból eredő betegségeket; ismét a nyálas, torhás és enyves betegségeket, tudniilik a bélpoklot, fenét stb. s ezek ellen akkor lehet jó orvosságokat csinálni, mikor Saturnus »a tulajdon házában jó módjával lakik«. Az emberek fogantatását az 1-ső és a 8-ik hónapban, életüket meg vén korukban, mikor ők hidegek és torhások.[1])

Feltűnő itten, hogy Tsere szerint akkor jó az egyes betegségek ellen orvosságokat csinálni, mikor a betegségek fölött uralkodó planétának az ideje van; mig Regiomontanus csiziója épen ellenkezőleg akkor óv az orvoslástól. Itt különben a planétáknak az emberre gyakorolt befolyása csak annyiban van említve, amenynyiben az egyes égi testeknek száraz, nedves, hideg, meleg, hév természete hatást gyakorol az ember hasonló temperamentumának kialakulására.

A tulajdonképeni orvostani rész a 181—260 oldalakát tölti be. Ezen szűkre szabott helyen ismerteti

[1]) Encyclop. 135—138.

az emberi testnek szerkezetét, a táplálkozást, emésztést, az egészséges és beteg állapotokat, a betegségek jelenségeit és orvoslásuknak módját. Amint mintája le Roy, úgy ő is Harveyt követi a vérkeringést illetőleg s ismeri az erre vonatkozó újabb felfedezéseket. Az emésztés, a vérkészítés nála, mint a chemiatrikusoknál általában, főzésének, — fermentatio, coctio — eredménye, melynél a gyomor, lép, máj és a szív, különösen ennek természetes melege — calor innatus — játszák a fő szerepet. A főzés »az eledel megérezhetetlen részecskéinek oly elillettetése, melyből azok oly természetet vesznek, hogy a táplálandó testhez hasonlók és könnyen hozzájok alkalmaztathatók legyenek. Az éltetés a mennyiben a meleget és a lelket újítja meg, *elevenedésnek;* amennyiben penig a testet, *táplálásnak* mondatik. A *„spiritus animalis“*, a *„lélek“* a chemiai processusoknak eredménye, »oly folyó rész, mely a vérnek legvékonyabb lehelletiből, párájából áll, és ő minden tselekedeteknek a kiváltképpen való eszköze, mivel a nélkül tsak egy tselekedet is jól végbe nem vitethetik«. Ezekből kifolyólag, ha a processusok rendben folynak, az az ha »az ő tulajdon tselekedeteket jól viszik végbe, egésségnek; ha roszszúl, betegségnek mondatik«.

Ezek után beszél a nemzésről, az érzésről, mozgásról, a lelki állapotokról. Az egészségről szóló részben tanácsokat ad arra, hogyan kell ügyelni a gyermekre fogantatásától kezdve, majd a születéstől az aggkorig ad dietetikai tanácsokat. A betegségekről szóló részben mindenek előtt ajánlja a jelenségek megfigyelését, melyekről a betegségeket fel lehet ismerni; a felismerés után következik az okoknak eltávolítása és azután az orvoslás. Az orvoslás áll a betegség okainak

megszüntetésében és a megfogyott erők visszaszerzésében. Módjait illetőleg »az orvoslás kézzel gyógyítás (javítás) — chirurgia —; a betegek rendtartása — diaeta aegrorum —; avagy az orvosság (kanta ír) — pharmacum —«.[1])

Az orvosságoknak alkalmazására vonatkozólag mondja, hogy »a belső rossz állapot ellenkező mineműségű orvosságok által gyógyíttatik meg, s még penig nem csak beteg-rendtartásiakkal, avagy kanta-iresekkel; néha a borbélyozásnak is helye vagyon. A nyilván való belső rosszúl létel ellenkező nyilván való mineműségű orvosságokkal javíttatik meg: Annakokáért a meleg hidegekkel, a hideg melegekkel, a nedves szárazokkal, a száraz nedves orvosságokkal; a kelletinél vékonyabb temérdekitőkkel, a temérdek vékonyitókkal, a kemény lágyítókkal stb. De mindezekben az ellenkezés rendinek meg kell tartatni«, az az tekintetbe kell venni a betegnek testi szervezetét, temperamen-

[1]) Helyre kell itten igazítanom az „*urus*" „*urusság*" és a „*kanta-ír*"-er- a 30 és 31-ik oldalakon mondottakat. Vámbéry idézett művének nyomán indúlva írtam ottan: „Nemzetünk őseinél is feltaláljuk a *kamo*kat, papokat a húnok *Es-kam* és *Atta-kam* nevű áldozó, jós és gyógyító papjaiban, kiknek emlékét látjuk a székely nyelvjárásban a *kuruzsolóval* egy jelentésű *kanta* szóban, melyben Vámbéry szerint *kamta, kam*-ot (sámánt) működtetni, magát bűvös mondással gyógyíttatni ismerhető fel; innen van a magyar *kanta ír*, kuruzsoló szer stb." Az „*urus*" „*urusság*" „*urusolás*" a varázs, varázsság, varázsolásból eredettekűl vannak felvéve. — Apátzai munkájának olvasása könnyen meggyőz arról, hogy az említett szavak eredetét nem kell olyan messze keresnünk. Nála ugyanis: „Az orvoslás — therapeutica — orvosság (**urusság**) által lesz". Az *urusság* tehát = orvosság, az *urus* = orvos, egyszerűen a székelyes tájszólás szerint. A „*kanta ír*"-ről mondja: „A kanta ír — pharmacum — az, valami a megmondott kettő közűl (a chirurgián és diaetán kívűl) a nyavalya ellen használ. *Ebben az kivántatik meg*, hogy a *belső* részekre nézve ne legyen *el-kenő mineműsége*" stb. E szerint a *kanta-ír* olyan orvosság, melyet be kell venni, belsőleg kell alkalmazni és hogy azt kellően lehessen használni, ne legyen szilárd vagy zsiros „elkenő mineműségű", hanem folyékony. *Ír* tehát minden orvosság általában, *kanta-ír* pedig különösen a beadásra szánt folyékony orvosság, amelyet nem szelenczében, hanem régente az üveg edények hiányában *kantá*-ban korsó, = kancsó tartottak.

tumát, a betegség mértékét stb. szóval gondos megfigyelés után kell az orvosságot alkalmazni.

A borbélyozás alatt az érvágást, köpölyözést, klystirozást érti, de ezeket csak okkal-móddal tartja alkalmazhatóknak, mestereinek nyomán indúlva inkább ajánlja a tisztitó, izzasztó szereket.

Az összesen 80 oldalra terjedő részletről, habár az az orvosi tudománynak sok ágát érinti, nem mondhatjuk, hogy ez rendszeres orvosi munka. Czélja inkább csak az, hogy magyar nyelven ismertesse a többi közt az emberi testnek szerkezetét és az orvostannak elemeit. Határozott orvosi utasításokat nem ad, gyógyszereket igen ritkán javasol. Nagy érdeme, hogy magyar nyelven megismerteti kortársaival az orvosi tudomány akkori egyik rendszerének alapvonalait. A magyar orvosi műszavak, melyeket vagy a népnyelvből kellett gyűjtenie vagy magának kellett alakítania, sok figyelemre méltót nyújtanak. Tanítványai közöl már említők ezen századnak két orvosát: Köpeczi Jánost és a jeles Pápai Páriz Ferenczet, akik tőle nyerték az első orvosi ismereteket.

Sokkal jelentékenyebb *Pápai Páriz Ferencz*nek „*Pax Corporis*“, azaz az emberi test nyavalyáinak okairól, fészkeiről s azoknak orvoslásának módgyáról való tracta, melyet mind élő tudós tanítóinak szájokból, mind a régieknek tudós irásokból s mind pedig maga sok betegek körűl való tapasztalásiból summáson öszve-szedett és sok ügyefogyott szegényeknek hasznokra, mennyire lehetett értelmesen s világosan Magyar nyelven kiadott. Ez harmadszori kiadással pedig sok helyeken, utól nevezet szerint a nyolczadik egész könyvvel bővített Pápai Páriz Ferencz; M. D. Helvetiában azon facultásban hites Assessor, az enyedi collegium-

ban egyik tanító. Kolosváratt, nyomt. M. Tótfalusi Kis Miklós 1695 esztendőben« czímű műve.[1])

Már maga azon körülmény, hogy ezen könyv öt év alatt három kiadást ért, mutatja a közéletben nagy kelendőségét.

Kortársai közől többen írtak a szerzőhöz magasztaló verseket. Ezeknek nyilatkozatai mutatják, menynyire becsülték a közhaszonra czélozó ritka művet. Sz.-Némethi Sámuel kolosvári reform. professor benne a lélek és test összehangzó orvoslásának módját látja s a tudományát közre bocsátó orvosnak kivánja »hasznos munkájáért végyen mennyei jutalmat s bért«. Enyedi István n.-enyedi theol. prof. szerint:

»Nagy jót közöl veled e könyvnek Authora, . . .
Nem írta e könyvet orvos doctoroknak,
(Más nyelven és formán kész szólni azoknak).
Kivánt itt használni ügyefogyottaknak.«

M. Tótfalusi Kis Miklós kolosvári typographus szerint:

»E tudományt (az orvosit) tartották titokban . . .
Magyar Nemzet, legalább, nem látott
Maga nyelvén Orvos-könyvet: sőt ott
Mestere is szűk: mely ok,
Hogy a sinlő beteg sok.

E nagy hibát látván, nem álhatta,
E bölts Mester, magájét lehagyta;
Közönséges jót nézett,
Hogy e Munkához kezdett . . .

Különösen magasztalja azt, hogy ezen munka, mivel egyrészt nem mindig lehet kapni orvost, másrészt

[1]) Az első kiadás megjelent Kolozsvárott nyomtatta Némethi Mihály 1690. 4-r. 420 lap. A második Lőcsén nyomat. Brewer Samuelnél 1692. 8-r. 339 lap. A harmadik kiadás 8-r. 354 lap és elől 12 számozatlan levelen ajánlás, elől-járó beszéd és P. P. F.-hez írt versek.

szegény, »nem is adhat aranyt s bort«; a közre ézve valóságos áldás.

A kis 16-odrétű könyvecske az előljáró beszéden ívűl 354 számozott oldalból áll és feloszlik 8 könyvre. ız I-ső könyv 8 csoportban a főnek nyavalyáiról; a -ik (14 csop.) a fő némely részeinek: szemnek, fülnek, rrnak, nyelvnek, fogaknak, ínynek és toroknak nyaalyáiról; a III-ik (7 csop.) a melynek s abban a tüőnek és szűnek nyavalyáiról; a IV-ik (7 csop.) a gyoıornak és béleknek nyavalyáiról; az V-ik (8 csop.) a ıájnak, lépnek és veséknek nyavalyáiról; a VI-ik (4 csop.) z asszony nemnek nyavalyáiról; a VII-ik (6 csop.) a ideg-lelésekről; a VIII-ik (18 csop.) a külső nyavalyákól. Összesen 72 csoportban mintegy 100 különböző etegséget tárgyal ezen szempontokból: 1. A betegség *észke;* 2. *külömbségei;* 3. *jelei;* 4. *jelentései;* 5. *orossági.*

Pápai Páriz Ferencz orvosi irányát legjobban megélhetjük mesterei után. Könyvében hivatkozik Hippoıratesre, Galenusra és az arcanumokról szóló paracelusi tanok buzgó hívére Riveriusra (Roch de Baillif de ı Rivière). Amint 1649—1691-ig terjedő naplójában lbeszéli, itthon tanítói voltak Apátzai Tsere János és nyedi Sámuel orvos. 1672-ben Németországba kiıenve, május 27-én érkezett »Lipsiába, az holott elınván az némaságot, megmarada az Academiában«, hol philosophiát hallgatott. De csakhamar tovább ment s u. azon év decz. 4-én Marburgban iratkozott be az gyetemre és megkezdte orvosi tanulmányait Crocus rigyes Keresztélynél a gyakorlati orvostanból. 1673-an május 5-én Baselben iratkozott be az orvosi faultasba, ahol Bauhin Gáspár és Glaser Henrik volak tanárai és 1674 okt. 20-án orvos tudorrá avatta-

tott. Mindkét tanára, kik közől Glasert második atyjaként emlegeti, a paracelsusi tanokban növekedtek, később elfogadták Harvey és Helmont elveit s ezeknek szellemében tanítanak. Hatásuk alatt ugyanazon elveket látjuk Pápai Páríz Ferencz könyvében. Előljáró beszédében kifejtett nézetei egészen megegyeznek Helmontéival. Az anatomiát igen fontosnak tartja; mert csak annak révén ismerhetjük meg testünknek minden részecskéjét. Ez pedig igen szükséges, mivel a betegség az eredeti bűnnek következménye lévén, a testnek minden változását megérzi a lélek s ezen érzet maga a betegség. Az orvoslásnál mindenek előtt a betegségnek okát kell felkeresni és eltávolítani s azután alkalmazni a gyógyító szereket. Betegségeket okozhatnak: a phlegmás nedvességek, melyeknek ellenszerei a szárasztó ételek, — mint a paracelsistáknál —; a testben fejlődő párák, szelek = flatusok és a különféle spiritusok, a bilis, a vérnek gyuladása, a sós nedvességek stb. — mint a chemiatricusoknál — (l. 348. old.). Ezeknek ellensúlyozására ő is igen gyakran ajánlja a tisztító: hánytató, hashajtó, izzasztó szereket, az érvágást, köpölyözést, izgató szereket, mint a dohány, thea. Helmonttal egyetértve igen ajánlja a természetes savanyú vizet sőt, ha olyat nem lehetne kapni, mesterséges savanyú víz készítésére is ad utasítást (183. old.).

Gyógyszerei legnagyobbára a növényvilágból vett főzetek, liktariumok, gyümölcsök, olajok. Elkészítésük módja egészben véve azonos a Meliusféle Herbariumban közöltekével. (l. 262 stb. old.). De ő se tud szabadulni kora babonás nézeteinek hatása alól. Hisz a holdnak az emberi szervezetre és a betegségekre gyakorolt hatásában s az orvoslást a szerint fogytán vagy töltekor ajánlja alkalmazni. Az állati részekből a tojás-

ıéj, vér, szőr, ganéj, vizelet a legszelídebb és elfogadıatóbb szerek kívűl belűl alkalmazva azon módon, ımint azt fentebb két, a XVI. és XVII. századokból való kézirat ismertetésénél előadtuk. (l. 264—269. old.) Jgyanazokkal egyezően ajánlja például a nehézkórság ellen gyöngyvirág, Szent-György vagy kása virág, hársfairág és basarózsa vizébe fecske vagy szarka fiakat levenen összevagdalni, áztatni és azon vizet inni. Vagy ehet ugyanúgy tenni márcziusban a fészekből kiszedett ıárom holló-fiúval vagy a vadkan hólyagával, a nyúlıak oltójával, a róka májával. A köszvény ellen jó .ótalan vajban vizi békákat megfőzni s azzal kenni a agokat. Az ilyenekre mondja, hogy »némely orvos.ágok vannak, melyek noha nem láttatnak elvenni a ıyavalyának okát, de ugyan kiváltképen való titkos erővel használnak a nyavalyában, *minden babona nélkül*«.

A babona ellen általában kikel, de azért ajánl óvó és gyógyító szerekűl különféle köveket, pld. vérfolyás ellen vas követ (lapis Aëtites vagy aquilinus) a ıyakon vagy a köldökön, magnes követ a köldökön viselni; továbbá a pestis ellen amuletteket s azok készítésének módjára részletes utasítást csak azért nem ad; mert azok sokszor mérgesek és így a vigyázatlanoknak árthatna is, mégis megtanít egy néhánynak készítésére. (294. stb. old.) Az is komolyan írja hogy: Csuda erő vagyon a megholt ember koponyájában, ıa abból az ilyen nyavalyás iszik rendszerint és azt okáig gyakorolja; szemlátomást apasztja mind a gelyát, mind akármely szakát«.

Pápai Páriz Ferencznek munkája népszerűsítése ızon uralkodó orvosi irányoknak, melyeket ő mestereiől tanúlt. Előljáró beszédében a többi közt ezt mondja: Tudtomra *e materiáról* való írás *a mi nyelvünkön*

nincsen«. Ha a mai orvosi tanácsadók mellett vannak is gyarlóságai, korában az 1690-től 1774-ig 7 kiadást ért könyvnek nagy hatása lehetett annál is inkább, mert czélja a népszerűsítés. Maga írja: »Nem akartam én itt az ebben tudósoknak értelmeket megfogni, nem is azoknak írom, hanem a házi cselédes gazdáknak s gazdasszonyoknak és az igye-fogyott szegényeknek, kiknek nincsen mindenkor kezek ügyében értelmes orvos, kiváltképen falukon, ahol hamaréb talál segédet a beteg barom, mint a beteg ember«, stb.

Frankovith-nak orvosi könyve és Melius Herbariuma úgy látszik már idejöket multák és kikerűltek a közforgalomból, Apáczai encyclopaediájának ismertetett részlete csak nagy általánosságban beszél az orvosi dolgokról. Pápai Páriz Ferencz munkája mellett említést érdemelnek a salernói iskola verses szabályainak magyar fordításai. Az egyik *Felvinczy Györgytől* »Az Angolországban levő salernitana Scholának jó egészségnek megtartásának módjáról írott könyve«, kiadva Lőcsén 1694-ben; a másik ugyanannak Seuler Lukács által 1696-ban Brassóban rendezett kiadása.

Ha tudományos orvosi munkákban nem bővelkedtünk, annál jobban virágzottak a Kalendariumok orvosi tanácsadói. Fröhlich Dávid, Habermann János, Herliczius Dávid, Hancken Bálint, Hertzius Pál, Jablonszky, Lippay János, Slabius Ferdinand János, Tonszky, Zoravszky stb. hazai és külföldi híres astrologus-mathematikus-kalendariumcsinálók a század minden évének minden hónapjára ellátták a közönséget ilyes forma jó tanácsokkal:

Január: Az boldogasszony havában
Ér vágást ne szenvedd bátran;
Fűszerszámmal tartsd étkedet,
Megélhetsz te sok üdőket.

Február: Ódd magadat az hidegtűl,
S mind halaktul, jó borral élj.
Fördözni te neked nem árt,
Lásd, hogy testben ne vallyod kárt.

Hasonló alaposak a többieknek egészségi tanácsai ; a betegségekről és egyéb nyavalyákról szóló astro-ogiai jövendőlései is. Kalendariumok és csíziók egy nintára készűlnek s ha már ismerjük a Regiomonta-nusét, többet bemutatni itten feleslegesnek tartok.

Népies orvosi irodalmunknak meddőségéből azon-)an nem szabad arra következtetnünk, mintha orvo-saink tudományuk körét irodalmilag egyáltalában elha-nyagolták volna. Igaz, hogy tudományos irodalmunk smert művei közt legnagyobb számmal az úgynevezett loktoratusi értekezések vannak, de már tekintélyes számmal vannak az orvosi tudomány általános elveit, az egyes betegségek kór- és gyógytanát önállóan tár-gyaló művek is, melyek orvosainknak előkelő helyet szereztek a külföldi tudós társaságok köreiben.

Amint a XVI. század magyar orvosait a philolo-gus orvosi iskola növendékeinek nevezhettük ; a XVII. századbelieket méltán mondhatjuk philosophus orvosok-nak, kik **az orvosi tudomány általános kérdéseit** philoso-phiai szempontokból tárgyalják. Ilyen szelleműek töb-beknek inauguralis értekezései és nagyobb tanulmányai. Így: *Brewer János* Wittenbergben (1661-ben) értekezett »De vita hominis; *Moller Károly* Altdorfban (1696) »De divino in medicina« ; *Huszti-Szabó István* Leyden-ben (1693) »Dissertatio physiologica prima de hominis automato seu corpore animali etc. és »Diss. 2-da de natura mentis etc. Ugyanő Lipcsében (1694) »De sub-jecto sanitatis ejusque divisione in elementa« ; *Monau Frigyes* Tübingában (1622) »Lanx Satura rerum medi-

carum«; *Parschitius Miklós*: »Conclusionum medicarum disquisitio 1-ma« (Königsberg 1652); *Tegző-Árkosi-Benedek*: »Oratio panegyrica de laudibus philosophiae et medicinae« (Padua 1639); *Teutsch András*: »E naturali atque medica scientia etc«. (Wittenberg 1690) *Fridelius János*: »Ex anthropologia de principiis nobiscum natis« (u. o. 1661.) — Eltérve a scholasticusok szőrszálhasogató tételeitől, a természettudományok vívmányai és a Verulami Baco által kezdeményezett egészséges philosophiai irány alapján fejtegetik a philosophia és a természettudományoknak, melyekhez csatlakozik az orvosi is, — kérdéseit.

A specialis pathologia terén orvosainknak figyelmét mindenekelőtt a csaknem évről-évre fellépő epidemicus és endemicus kórok veszik igénybe. Ezeknek symptomáit, lefolyásuk módját ismertetik, elővigyázati rendszabályokat és gyógyszereket ajánlanak. A XVII. században már általában hisznek a járványoknak infectio útján terjedésében. Első helyet foglal el itten a *hagymáz* (febris castrensis, febr. hung. febr. militaris, morbus hungaricus, lues pannonicus nevek alatt.) Irtak róla: Coberus Tóbiás (1606); Ruland Márton (1610); Petri G. Keresztély (1665); Facetius Illés (1668); Landbeck János György (1677); Senert Mihály (1677); Behrens György (1687). Georgi András Gáspár (1687); Loew András (1688); Parschitius István (1693.)[1])

A *pestisről* írtak: Czanaki Máté: »Döghalálrúl való elmélkedés stb. (1634); Spillenberger Sámuel (1634 németűl); Weber János: »Rövid oktatás stb. (1645); Fel-

---

[1]) Az egyes betegségekről írt könyvek czímeinek felsorolása helyett utalom a szíves olvasót Szinnyei József: „Magyarország mathem. és természettud. könyvészete czímű repertoriumára.

inczy Sándor: »Pestisről való rövid beszélgetés stb. ı papok és a tanítók is igyekeznek felvilágositani a épet és osztogatnak neki tanácsot. Ilyenek: Komáɔmi Csipkés György debreczeni lelkész: »Pestis Pes sse« stb. melyben a pestisnek »az közvélekedés szerint ɜttenetessége megkisebbíttetik« (1664); Diablanovszky éter galgóczi, majd modori tanitó: »Sed libera nos malo« czimű tanítása a pestisről (1601).

A *petecs*csel, *kanyaró*val (morbillus) és a hólyagos imlővel (variola) mint járványokkal Loew András, Páriz ápai Ferencz és Rayger Károly foglalkoztak. Ezen tólsó a *vérhas*ról (dysenteria) is írt.

A Harvey és követői által kifejtett *anatomia* és *hysiologia* hazánk orvosaira sem tévesztették el hatáıkat. Nálunk az új iránynak legkiválóbb képviselője pozsonyi születésű Rayger Károly: »De anatomia ıonstri bicipitis«, »De capite monstruo sine cranio et erebro«, »De valvulis cordis osseis«, »De puella sine erebro vitali«, továbbá a vérkeringésről és a vértesɜcskékről írt: »De calculo adnato grumo sangvinis«, De defectu arteriarum spermaticarum«, »De gangrena pontanea tali« (a szökőcsont üszkösödése) és más a elgyógyászatnál említendő tanulmányaival. — Hoefer Volfgang győri orvost († 1681) a *cretinismus legelső* udományos leirójának mondják az orvosi tudomány örténetének írói.[1]) Enyedi Sámuel: »Medicatio duorum egrorum aneurismate (ütérdagnat) et gangraena (üszösödés) laborantium« (1651) czimű tanulmányával jáult a vér és vérkeringés ismertetéséhez.

A *belgyógyászat* terén számos irodalmi művel taálkozunk. A *szív* betegségeivel foglalkoztak: Ziegler

---

[1]) Haeser 416. Baas 411.

András (1610), Bauszner Bertalan (1654), Brundel-Grundel-György (1682). A *tüdőbajokkal*: *a)* a haemoptysisről (vérköpés) Carceus Márton és Rayger Károly; *b)* a peripneumonia-perip. crup. (krupos tüdőlob)-ról Bereczk Vízaknai-György; *c)* a vérhányásról Loew András; *d)* a phtysis (sorvadás)-ról: Föggler János, Várady Mátyás Palumbini Máté és Rayger Károly.

A *légrekedés* (asthma) ismertetője Rayger Károly több munkájában. Az *epe, lép, máj* és *vese* betegségeivel szintén ő foglalkozott. Az utóbbi kettő rendellenességeiből származó *icterust* és *ischuriát* Raygeren kivűl Enyedi Sámuel (1653) és Gensel János Ádám ismertették műveikben. A *mellhártya-lob* (pleuritis)-ról Höffer Henr. Adolf és Rayger Károly; a *rekesz-lob* (phrenitis)-ról Khien Nándor; — a *gyomorzsába* (cardialgia)-ról Rayger Károly; a *csömör* (colica)-ről: Ziegler András, Cramer Pál, Némethy István, Parschitius Miklós, Bereczk György; — a *bélsérv* (enterocele)-ről Martini Dániel; — a *méhszenv* (hysteria)-ről Waxmann Zsigmond; — a *tályog* (abscessus)-ról és a *hűdések* (paralysis)-ről Rayger Károly; a *vízkór* különféle nemeiről: az *oedemá*ről Grundel György, Rayger Károly, a *hydrops ascites*ről és a *hydr. anasarca*-ról ugyanő; a *mell vízkór* (hydr. pect)-ról Loew András; a hydropsról általában Scultetus a XVII. szd. elején, Kölsch Márton és Rayger Károly ez utóbbi az ascitesnek paracentesiséről; — a *nehézkór* (epilepsia)-ról Kovács György és Rayger Károly; — a *lázak* különféle nemeiről Brecht József, Liefmann Frigyes, Loew András, Rayger Károly, Seuler Lukács; — az *apoplexia* és *hemiplexiá*ról Rayger Károly, a *sápkór* (chlorosis)-ról Loew András — írtak.

Külső betegségek: Rayger Károly a *fejsebekről*, az

ak fekélyeiről (labris ulcio), a *fülmirigy lobról* (parotis) és a *fülférgekről;* Monau Frigyes a *légcső-metszésől* (bronchotome); Fridelius M. János a *torokgyikról* ngina) értekeztek. Az *izületi bajokról* (morbi articuares): az izületi lobról (arthritis) Held Máté, Loew ndrás, Gunesch János és Tutius Márton; — a *poagráról* Rayger Károly, Loew András és Király stván írtak; — a *sérvekkel* (hernia) foglalkozott Thill yörgy; — a *sülylyel* (scorbut) Fejérváry István; — z *exanthema miliaris* (kölesszerű küteg)-al Rayger károly; — a *rühhel* (scabies) Czanaki Máté; — a *oklossági folttal* (morphea nigra) Rayger Károly; a *ujakórral* Monau Frigyes és Loew András.

Ezen jegyzékkel, azt hiszem, nincsen kimerítve a XVII. század magyar orvosainak gyógyászati irodalma. Még többen lehetnek, kiknek kisebb nagyobb tanulmányait nem ismerjük, de már az itt felsoroltakból is yugodtan meríthetjük azon meggyőződést, hogy orosaink a kornak mindenben megfelelő alapos képzettéggel bírtak, sőt némelyek az orvosi tudomány azon orbeli átlagos színvonalán felül emelkedve európazerte előnyösen ismert nevet vívtak ki maguknak. Az 652-ben alakult legelső tudományos társulat az »Acaemia naturae curiosorum«, melynek »Ephemeris«-ében öbb orvosunknak dolgozatai jelentek meg, már úgyzólván alakulásától kezdve méltatta a tudós magyar rvosokat és 1682-től a század végéig tagja közé váasztotta Metzger Márton Kristófot, Moller Dániel Vilnost, id. Rayger Károlyt, Loew Andrást, Spillenberger Dávidot és Vette György gyógyszerészt.[1]) A Lipcsében 1682-ben megindúlt »Acta eruditorum«-nak munkatárai voltak id. Rayger Károly és Silvanus magyar or-

[1]) Weszpr. IV. 59—64.

vosok. Azokat, akik írói működésüket már a XVII. században megkezdték, de a tudós társaságoknak tagjaivá később lettek, a következő században említjük.

Orvosainknak képzettsége még ezen században is universalis. A legnagyobb részük mielőtt az orvosi tudományra adta volna magát, itthon, majd a külföld főiskoláin is előbb philosophiát és theologiát tanúlt, a classica philologiával, mint a tudomány kizárólagos nyelvével alaposan megkellett mindeniknek barátkoznia.

Habár a XVII-ik században felmerűlt hitvitázó irodalomban orvosaink nem vettek jelentékeny részt, néhánynak neve a *theologia* terén nem ismeretlen. *Árkosy Tegző Benedek* magyar imádságos könyvében az imádságok előtt a szent írás szerint való egy igaz vallásról — az unitariusról — stb. elmélkedik. *Huszti Szabó István* magyarra fordította Arndtnak »Paradies-Gärtlein«-ját »Keresztyéni jóságos cselekedetekkel tellyes Paraditsom Kertetske«, és Bona János cardinalisnak »Égre kézen fogva vezető Kalauz stb.« könyveit; *Pápai Páriz Ferencz* francziából fordította Molinaeusnak »Pax animae«-ját. Majd kiadta a »Pax sepulchri« czímű üdvösséges elmélkedéseit és »Pax crucis« czím alatt Szt. Dávid Királynak és Prófétának 150 zsoltárát. *Tolnai István* angolból »A magános cselédek közt levő ájtatosság felgerjesztésére . . . predikatio előtt való könyörgések«-et és az »Igaz keresztyéni és apostoli vallás utára vezető . . . Kalauz«-t. *Várady Mátyás* »Égő szövétnek stb.« czímű munkát adtak ki. *Köleséry Sámuelnek* 1670—1682 közti évekből 9, különféle egyházi beszédeket és vallásos elmélkedéseket tartalmazó könyvét ismerjük. Nemzeti irodalmunknak ezen még fejletlen korában érdeműl kell nekik betudnunk magyar nyelvű irodalmi működésüket. — Enyedi Sámuel, Mo-

ıavius, Palumbini Máthé és Király István latinul írtak heologiai értekezéseket.[1])

Philosophiai kérdésekről értekeztek: Árkosy B., 'Bauszner Sebestyén, Enyedi Sámuel, Palumbini M., Köeséri S., Pápai Páriz Fer. és Czanaki Máté. Ezek :öződl magyar nyelven csak Pápai Páriz F. »Bölcs Saamon regulái stb.« jelent meg.

A *történetírás* terén csak Pápai Páriz Ferencznek Rudus redivivum etc. = Romlott fal felépülése, avagy ı magyarországi és erdélyi eklésiáknak historiája«, ıgyanannak »Ars Heraldica«-ja és Weber János eperesi gyógyszerészének »Janus bifrons seu speculum phyico-politicum das ist Natürlicher Regenten Spiegel« ·s »Hist. Beschreibung des Wappens der königl. fr. Stadt Eperies« említhetők.

A *természettudományok* művelésében kitűnt Augustini ab Hortis Keresztély a híres botanikus. Árkosi 'Benedek a nagy-váradi meleg forrásokat, Scholtz Jereniás meg a balfi feredőt ismertették.

A *nyelvészet* terén Pápai Páriz Ferencznek biztoított napjainkig fenmaradt nevet latin magyar és ma:yar latin szótára.

Orvosaink társadalmi állásának megvilágítására zolgáljon nehány életrajzi adat.

Árkosi Tegző Benedek a székelyföld Árkos közégében született. Alsóbb tanulmányait az unitariusok ıidvégi és kolosvári iskoláiban elvégezve, az orvostant 'áduában tanúlta. Hazatérve az orvosi gyakorlat melett a kolosvári unitarius collegiumban tanári állást vállalt. Meghalt 1660-ban. Orvosi, theologiai és philosophiai

---

[1]) A magyar munkák részletes czímei Szabó Károly „Régi magyar könyvár“ és Weszpréminél is.

munkákat írt. A nagyváradi forrásokról írt munkája első e nemben nálunk.[1])

Augustini ab Hortis Keresztély Késmárkon 1598. deczember 6-án Sziléziából bevándorolt nemes családból született. Tanulmányait Oderai-Frankfurt, Jena, Lipcse, Wittenberg és Basel egyetemein elvégezve, itt 1619-ben med. doctorrá lett. Haza térve Késmárkon városi orvossá választották, majd Bécsbe hívták II. Ferdinand király udvari orvosának, kitől a bécsi botanikus kert alapitása és rendezése körűl szerzett érdemeinek megörökitéseűl »ab Hortis« előnévvel 1631-ben magyar nemességet nyert. A király őt udvari tanácsosává, aulae familiarisává nevezte ki, értékes aranylánczczal, és dobai Székely Zsuzsannával kötött házasságából származott első leányának születése alkalmával súlyos ezüst medenczével ajándékozta meg. II. Ferdinand halála után nagy-lomniczi jószágára vonúlt s ottan is viselve az udvari orvos és az »aulae familiaris« czímeket, élt 1650-ben bekövetkezett haláláig. Nevét a gyógyászatban fentartotta az általa készitett oleum vel balsamum polychrestum hungaricum vel carpathicum.

Több rendbeli természettudományi kézíratai — Weszprémi elbeszélése szerint — örököseinek kezein elkallódtak. Hogy komolyan foglalkozott a természettudományokkal, mutatja III. Ferdinand királynak 1641. nov. 30-án kelt levele, melyben őt Rákóczy György erdélyi fejedelemnek figyelmébe ajánlja azon esetre, ha tanulmányai közben a fejedelem területén kutatásokat és gyűjtéseket akar eszközölni.[2])

Czanaki Máté szül. 1595-ben Sárospatakon. A korán árvaságra jutott nemes ifiú Báthori István ország-

---

[1]) Weszpr. III. 4. Bod P. 15. életr. Siebenb. Quart. V. 1796.

[2]) Weszprémi I. 7.

író udvarában nevelkedett. Alsóbb iskoláit Nagy-szombatban, Patakon, Ausztriában és Morvaországban végezte. 1618-tól I. Rákóczy György pártfogása alatt Németország, Belgium, Hollandia, Francziaország és Schweicz főiskoláin tanulta a tudományok különféle ágait. Mint hírneves orvos jött haza 1629-ben s Rákóczy Györgynek udvari orvosává lett. Később a sárospataki iskolában vállalt tanári széket és nagy befolyást gyakorolt a híres iskola, különösen a tanitási rendszer fejlődésére.[1])

Enyedi Sámuel nagy-enyedi születésű. Főiskoláit Franekerben végezte. Itthon kezdetben 1654-től 1660-ig a nagy-váradi reformatus collegiumban tanár volt. Váradnak török kézre kerülése után Husztra ment Rhédei Ferencz udvarába, ahonnan 1664-ben I. Apafy Mihály fejedelem a nagy-enyedi collegiumba hívta meg a philosophia tanszékére, melyet 1669-ben az alvinczi lelkészséggel cserélt föl. Ott halt meg 1671-ben.[2])

Hellenbach János Gottfried báró Selmeczbányán 1659-ben polgári szülőktől származott. I. Lipót császárt és királyt súlyos betegségéből (nephritis calculosa) szerencsésen kigyógyitván, a hálás uralkodó őt Paczolay előnévvel báróvá, csász. és kir. tanácsossá nevezte ki és dús vagyonhoz juttatta. A II. Rákóczy Ferencz féle felkelés alkalmával Hellenbach a felkeléshez csatlakozva Bercsényi által az alsó magyarországi bányák praefectusává neveztetett ki, mint ilyennek Lengyelországba kellett menekűlnie, de a szatmári békekötés után királyi kegyelem útján viszanyerte vagyonát. Miután báróvá lett, az orvosi gyakorlattal felhagyva a bányászatra adta magát. A közügyekben élénk részt véve az 1707-iki zsolnai evang. egyházi zsinatnak elnöke, 1721-ben pedig

[1]) U. o. II. 26 és Danielik: Magyar írók. Pest 1856. Sárospataki füz. 1865.
[2]) U. o. II. 54. és VI. 1798. Bod P. 76.

a III. Károly király által összehívott vallásügyi tárgyalásokon az evangelikusok képviselője volt.

Hofsteter János Adám 1660-ban Körmöczbányán született. Tanulmányait Németország egyetemein végezve Jenában doktorrá lett. Kopenhágában telepedett le, a hol mint a dán királynak udvari orvosa és tanácsosa élt.

Kölcséri Sámuel — de Keres-ér — 1663-ban Szendrőn Borsod megyében született. Leydenben 1680-ban theologiae, 1683-ban philosophiae doktorrá lett és haza jött papnak. Debreczenben egy szónoklat alkalmával elhibázta a miatyánkot, erre elhagyta a papi pályát, visszament Leydenbe orvostant tanulni. Ezen tanulmányait bevégezve Nagy-Szebenben városi, majd generalatusi és kormányszéki orvossá, az erdélyi bányászat főfelügyelőjévé, kormányszéki titkárrá, majd kormánytanácsossá lett. Orvosi tudományáról írják, hogy az orvoslás mestérségében nagy földön nem volt mása, a ki a nyavalyák okait oly jól észrevette s oly fundamentomosan orvosolta volna. Az életpályáján gyorsan emelkedő orvos családi életében szerencsétlen volt. Mikor özv. gróf Lázárné szül. Bethlen grófnővel harmadik házasságra lépett, ellenségei, első sorban mostoha fia gróf Lázár János, vagyoni perekbe bonyolították, melyek miatt fogságba jutott s ottan is halt meg 1732-ben. Bölcsészeti, történelmi, nyelvészeti műveinek száma meghaladja a 40-et. Tudományos érdemeinek méltánylásául az Acad. naturae curiosorum 1719-ben tagjává választotta.[1])

Moller Dávid Vilmos Pozsonyban 1642-ben született. Felsőbb iskolai tanulmányait Német-, Franczia-, Angolország, Schweicz, Németalföld és Itália egyetemein végezte. Az orvostudori czímet nem szerezte meg,

[1]) Bod T. 151. Weszpr. I. 82. Trausch: Schriftsteller Lex. 281—300.

e mint orvostudományi író kitűnt. 1679-ben Pozsonyan subrector volt. A vallási üldözések elől Altdorfba menekült s ott 1674-től az egyetemen metaphysicát és történelmet tanított, az akadémiának seniora és könyvtárnoka volt. Az Acad. naturae curios. és az olasz societas recuperatorum — a feltalálók társasága — tagúl választották. I. Lipót császár »Comes Palatinus Caesareus« czímmel ékesítette fel. Meghalt 1712-ben.

Pápai Páriz Ferencz 1649-ben Nagy-Enyeden született. Tanulmányait M. Vásárhelyen, Enyeden, majd Németország egyetemein végezte. 1675-ben Báselben az orvostudori szigorlatot kiállva, az orvosi facultas assessorává választotta. Haza jöve I. Apafy Mihály fejedelem meghivására 1676-ban a nagy-enyedi collegiumban a görögnyelv, physica és logica tanszékét foglalta el s azt, az orvosi gyakorlat mellett, 1716-ban bekövetkezett haláláig megtartotta.[1]) Az enyedi collegiumnak megbecsülhetetlen szolgálatokat tett az által, hogy az ott tanúlt ifiak részére Frankfurtban, Leydenben és Franekerben alumniákat eszközölt ki. Ő az ismertetett »Pax Corporis« írója.

A *Rayger család*: *Rayger Vilmos* lovag, bécsi gyakorló orvos 1636-ban Pozsonyban telepedett le. A Pálfi grófok ajánlatára II. Ferdinandtól magyar nemességet kapott s megalapította a Pozsonyban egy századon át virágzott Rayger orvosi családot. Fia *Károly* Pozsonyban 1641-ben született. Külföldi felsőbb tanulmányai és utazásai után szülővárosában mint városi, a főúri családoknál házi orvos és Lipót királynak is udvari orvosa működött 1707-ig. A századnak nálunk legkiválóbb orvostudományi írója volt. Az Acad. naturae curios. 1694-ben tagjává választotta. Fia *Károly* Pozsonyban

[1]) Weszpr. I. 126. Bod. P. 210. Danielik I. 353

1675-ben született. Mint Pálfi Miklós nádor orvosa é városi orvos ott élt 1731-ig.

Skulteti N. idegen származású, Erdélyben honos ságot nyert orvos. Bethlen Gábor fejedelemnek udvar orvosa és bizalmas tanácsosa. A fejedelem 1625 ben Kovacsóczi Istvánnal és Mikó Ferenczczel őt küldte Bécsbe Czeczilia Renata főherczegnőt részére megkérn és mikor ezen terv meghiúsúlt Skulteti Berlinbe ment ahol küldetésében sikerrel járt el, nőűl kérve fejedel mének Brandenburgi Katalint. »Schultetus doctor, igen fő deák, elmés ember, az fejedelem asszonynak hiteles embere az nyelvért, de egyébiránt Bethlen Gábor creaturája s religiosus evangelicus ember és titkos nagy jóakarója az Bethlen familiának«.[1]) Ezen nagy jóakaró volta okozta korai vesztét. Bethlen Gábor halála után a doktor Bethlen Istvánnak pártjára állott s általa küldetve követűl ment Konstantinápolyba. Mikor innen a sultán fermánjaival visszajött, a reá boszús özvegy fejedelemasszony elfogatta, orozva megölette és összevagdalt hulláját az Oltba dobták.

A *Spillenberger* család. *Spillenberger Sámuel* Szepes-Olasziban, ahol atyja ev. lelkész volt, született. Egyetemi tanulmányait Lőcse stipendiumán végezte Wittenbergben, honnan haza jöve a segélyező városnak szolgálatába állott. Lőcsének és Szepesvármegyének főorvosa nagy hírre tett szert. Thurzó György, Bethlen Gábor és II. Rákóczy György többször vették igénybe szolgálatát Egerbe, Kassára, Nagy-Károlyba, Szatmárra többször kérve őt ki a várostól. 1617-ben magyar nemességet kapott. 1619-ben II. Mátyás királynak halálos ágyához is meghívták. Lőcsének bir-

---

[1]) Kemény János önéletírása 165, 107. Szilágyi S. Erdélyorsz. tört. 169. Weszpr. I. 162.

okán Tepliczen 1613-ban ő állította fel a hazánk te-
.iletén első[1]) papirmalmot annak vízjegyéűl a város
címerét választva. Fia volt *Dávid* aki orvosi tanul-
ányait Leydenben, Baselben, Bolognában elvégezve,
lőbb szülő városában Lőcsén orvos s két ízben, 1670
s 1671-ben a város bírája volt. Később az orvosi
yakorlattal felhagyva a bányászattal foglalkozott és
agy vagyonra tett szert.[2])

Teutsch András egy nagy-szebeni aranyművesnek
a (sz. 1669). Tanulmányai végeztével szülő városában
árosi orvos, 1701-ben tartományi jegyzővé, 1702-ben
anácsnokká, 1704-ben polgármesterré, 1710-ben ki-
álybíróvá lett. 1713-tól kezdve a Steinville tábornok
ltal visszaállított kormánytanácsnak tagja. Meghalt
731-ben. Kiváló orvos, jogász és theologus volt.[3])

Ezen századból közel száz orvosunknak életét és
odalmi működését ismerjük. A legnagyobbára latin
yelven írott művek nem szólnak a nagy közönségnek,
e a külföldi tudományos társulatok méltánylásai mu-
atják, hogy a tudományos irodalomban számot tettek.

Orvosainknak életét és a közügyekre hatását igen
edvező világításba helyezi az, hogy ők rendesen több-
ldalúan képzett emberek levén, a közélet minden te-
én érvényesűlnek. Városaink és fejedelmeink igye-
eznek őket a legkiválóbb iskolákba tanárokúl meg-
yerni s mint rektorokra és conrektorokra rájok bíz-
ák az iskolák szervezését. Tanárokúl működő jeles
rvosainkat már említők (l. 353 old.) Másokat a leg-
iválóbb hitközségek lelkészekűl hívják meg, hogy ér-
emeiket a jó javadalommal is jutalmazzák. Így: Ár-
osi B. és Tolnai Istvánt Kolozsvárra, Apáti Miklóst

---

1) Ballagi szerint a 2 ik. A nyomd. tört. 98.

2) Weszprémi I 169 - 172.

3) Trausch: Schriftst. Lex. III. 367 stb.

Debreczenbe stb. Másokat a díszes városi bírói székeken találunk mint: Teutsch Andrást Nagy-Szebenben, Seuler Lukácsot Brassóban, a Spillenbergereket Lőcsén, Weber Jánost Eperjesen. Fejedelmek és főurak tanácsosaikká választják, a kiválóbb orvosokat leveleikben rendesen »excellentissimus« czímmel illetik. Hellenbach orvosi érdemeiért báróvá lett, számosan kaptak nemességet. Az így tisztelt állás az előkelő nemesi és patricius családoknak ivadékait is vonzotta az orvosi pályára. A XVII-ik századnak határozottan aristocratikus jellege mellett az orvosi tudomány nagy tekintélye kiegyenlítette a radicalis nemes és a polgári származás közötti ellentétet a házasságkötésnél is.

Az orvosi állás anyagilag is kedvező volt. Mikor — például — Monavius Frigyest 1635-ben Brassóba városi orvosnak és tanárnak meghívták, fizetésűl ajánlottak neki: mint physicusnak évenkint 140 frtot, mint tanárnak 60 frtot (ezért hetenkint 4 óra előadást kellett tartania); továbbá 10 köböl búzát, 10 köböl árpamalátát sörfőzésre, szabad lakást, szabad fát, mentességet minden polgári közterhektől s ezeken felűl a tiszteletdíjakat s a szeretet és barátság nyilvánításait elfogadhatja. — Fabuschi Györgynek, a XVII. század elején Sárosmegye tiszti orvosának évi fizetése 500 frt volt. Spillenberger Sámuel Lőcse tiszti orvosa 1615-ben 120 frt. 1636-ban és a következő években 200 frt évi fizetést kapott. Ugyanannyit kapott fia és utóda Dávid egész 1688-ig, mikor évi fizetését 250 frtra emelték.[1])

[1]) Mennyire megfelelt ezen rendes fizetés a kor viszonyainak, megitélhetjük, ha tudjuk, hogy olyan előkelő városban, aminő ekkor Lőcse volt 1671-ig a biró kapott egy évre 12 frtot és egy hordó bort, a tanácsnokok 3—25 frtot és az accidentiákat — bírságok, bor, helypénz stb. — Az accidentiákat 1671-ben készpénzre változtatták s a bíró kapott évenkint 400 frtot, a tanácsnokok

Fejedelmeink és főuraink körében mindig találunk magyar orvosokat: II. és III. Ferdinand királyoknál Augustini ab Hortis Ker. I. Lipótnál Hellenbach és id. Rayger Károly; Bethlen Gábor fejedelemnél Skultéti, Bethlen Istvánnál Ruland János Dáv.; I. Rákóczy Györgynél Held M. és Czanaki M.; II. Rákóczy Györgynél Ascanius; I. Apafy Mihálynál Keyl A. és Köpeczy János; II. Apafy Mihálynál Huszti Szabó István; Tököly Imrénél Moller J.

Városaink már rendes fizetéssel díjazott physicust tartanak. Mint városi orvosok működtek: Besztercze-bányán: Grundel György, Lang János; Brassóban: Francisci Pál, Monavius, Seuler Lukács, Ziegler András; Eperjesen: Fabuschi György, Fridelius M. — egyszersmind Sáros m. tiszti orvosai — Khien Ferd. Paterson Hain J., Schönlin Fülöp, Szent-Kereszti Dán.; Kassán: Schirmer János; Késmárkon: Augustini ab H. K. Praetorius Dávid; Kézdi-Vásárhelyen: Várady M.; Kolozsváron: Pécsi András; Lőcsén: Brewer János, Cramer Pál, Spillenberger Sámuel és Dávid; N.-Szebenben: Bauer Wolfgang, Köleséri S., Teutsch András; Pozsonyban: Geiger Dániel, Metzger M., Moller D. V., Rayger Vilmos, id. és ifj. Károly; Selmeczbányán: Hellenbach J,

---

-80—220 frtot s a biró 40, a tanácsnokok 20—20 köböl árpát. A városi jegyző 1621-ig kapott évi 65 frtot, 1621 után 80-at továbbá 28 köböl árpát, köböl búzát, 25 szekér fát és lakást. — Nagy drágaság idején a termények ára volt:

Áru	1599		1622		1654		1663		1676	
	frt	den.	frt	den.	frt	den.	frt	den.	frt	den.
1 köböl búza . . .	4	50	4	—	2	60	2	18	—	—
1 „ rozs	3	25	3	50	2	—	1	72	2	—
1 „ árpa	2	—	3	—	1	30	1	27	1	60
1 „ zab	1	60	2	—	—	66	—	51	—	—

Lang J.; Szakolczán: Ascanius; Sopronban: Kober T., Loew A, Schemberger András, Scholtz Jeremiás.

Külföldön szereztek jó hírt a magyar orvosok nevének: Hofsteter J. Koppenhágában kir. orvos és tanácsos; Kökösi Pál Páduában kórházi orvos; Silvanus — Erdélyi — Angliában Middelsexben tanár; Moller D. V. Altdorfban tanár; Strobelberger J Regensburgban orvos és senator.

Orvosainknak számát, társadalmi viszonyait és a közegészségügyre gyakorolt hatásukat általában kielégitőnek mondhatjuk, noha olykor még fejedelmi személyek is megszorúlnak orvos tekintetében. I. Rákóczy György 1640. aug. 5-éről írja nejének Déváról, hogy »Kassai uram igen elnehezedett« és Ascaniusért küldött. 1644-ben junius 21-én I. Rákóczy Györgyöt igen elővette az arena, de Ascanius nem volt mellette s az ifjú doktort, aki Fülek tájékán jött a táborba, hívták hozzá, de annak sem volt semmi orvossága. Rákóczy Zsigmond 1648 május 19-én Munkácsról írja anyjának hogy a késmárki doktor oda fel vagyon Wesselényi Ferencz uramnál, hanem Sélyei-Tolnai-Istvánért küldött, de 21-én még se a késmárki doktor nem jött se Sélyeitől választ nem kapott. Sélyei 25-én érkezett meg. Ugyanazon év junius 6-án I. Rákóczy György Somlyóról írja nejének, hogy »a lőcsei doktort valóban várnók«.[1]) Akár melyik Somlyóról írt, a doktornak Lőcséről több napi utat kellett odáig tennie. Hogy a közegészségügy terén ezen században még igen nagy hézagok mutatkoznak, az a politikai, közgazdasági és társadalmi viszonyoknak terhére róható.

---

[1]) A két Rákóczy György családi levelezése.

b) Gyógyszerészek.

Paracelsusnak a chemiai úton előállítandó gyógyszerek és arcanumok alkalmazására irányozott törekését a chemiatrikusok általános érvényre emelték. A XVII. században megindúlt a küzdelem a babonás és csmány szereknek, mint: szűz-vizelet, újszülött vizelete, ékapetéből szűrt víz, havi tisztulás, pókolaj, különféle anéjok stbnek a gyógyszertárakból kiküszöbölésére. A felfedezési utazások több új szerrel gazdagították a gyógyászatot, melyek közt kiváló szerepet kezdenek átszani az izgató és izzasztó szerek: az ipecacuancha. rsenik, arnica, digitalis, opium, lichen islandicus, chinaéj, dohány, thea, kávé, chocoladé. Az orvosok és chenicusok egyszerű gyógyszerek előállítására törekszenek s hogy a gyógyszerészek munkáját megkönnyítsék, az j tanoknak megfelelő gyógyszerkönyveket — Pharmakopöea — adnak ki. Legnevezetesebbek: Libavius Andrásé (1606), Jean de Renoué (1615), Minderer tábori gyógyszerkönyve (1621), az első londoni (1618), z első párizsi (1639), a Ludwig Dánielé (1625—1680), i a gyógyszertáraknak fent említett tisztogatását legelsőnek kezdte meg, a Zwelfer féle augsburgi (1652) tb.[1]) Nálunk a legelső Ruland János Dávid pozsonyi orvos műve: »Pharmacopoea nova in qua reposita sunt tercora stb.« Megjelent Lőcsén 1644. A gyógyszerészek képzése még mindig a régi módon történik, eginkább gyakorlati úton a gyógyszertárakban sajátíták el a szükséges ismereteket.

Specialis magyar törvény vagy rendelet, tudtommal, nem intézkedik a gyógyszerészek képzéséről vagy a gyógyszerészet gyakorlásáról. Az 1656-iki praxis cri-

[1]) Haeser II. 327—429. Baas 435—437.

minalis 72. articulusa csak azt állapítja meg, hogy a mérget kellő vigyázat nélkül eladó gyógyszerész bírói úton bűnhödjék. Aggodalom nélkül elfogadhatónak tartom Linzbauernek véleményét, hogy tekintettel arra, hogy nekünk egyetemünk nem volt, nálunk is legalább részben érvényben lehettek az osztrák örökös tartományokra vonatkozólag kiadott rendeletek. Ezek közől a gyógyszerészi gyakorlatot szabályozza III. Ferdinandnak I. Ferdinand 1564-iki és II. Rudolfnak 1602-iki szabályzatait megerősítő és kibővítő rendelete. E szerint gyógyszertárt csak az tarthat, kit az orvosi kar két gyógyszerészszel együtt megvizsgált. Vizsgára bocsátható, aki keresztlevelet hoz mint katholikus és bizonyítványt tanuló éveiről. A vizsgálat ne csak elméleti legyen, hanem a szerek gyakorlati készítését is ölelje fel. A gyógyszerésznek esküt kell tennie arra, hogy a szerek kiszolgáltatásában lelkiismeretes lesz, hogy magas díjakat nem szed; jó, friss szereket ad; belső és ártalmas szereket, mérgeket orvosi rendelet nélkül ki nem ad, érvágást sem nem rendel, sem nem végez; a szabályzatot megtartja. A gyógyszerészeknek ügyes, jártas, józan segédeket kell tartaniok s azokra gondosan felügyelniök. A meg nem felelő segédeket, minthogy azoknak hibáiért ők felelősek, a kikötött idő előtt is bármikor elbocsáthatják. A tanulók törvényes és katholikus születésűek, a latin nyelvben *némileg* jártasak legyenek és négy évig tanulnak. Az özvegyek megvizsgált provisort tarthatnak. A részegeskedés, könnyelmű életmód tilos. Egy gyógyszerész csak egy gyógyszertárt tarthat. Minthogy az orvosi gyakorlat egy embernek elég munkát ad, az orvosoknak nem szabad gyógyszertárt tartaniok és szereket készíteniök, orvos tarthat ugyan gyógyszertárt, de akkor orvosi gyakor-

ıtot nem űzhet és mindenben tartozik a gyógysze-
észi szabályzathoz alkalmazkodni; viszont a gyógysze-
ész nem avatkozhat az orvos teendőibe és patienseket
em fogadhat el. Habár az orvos saját házanépén kí-
űl másnak nem adhat gyógyszert, általa feltalált tit-
os szereket készíthet, de azokkal az orvoshoz nem
lő nyilvános kereskedést nem folytathat. A gyógy-
ertár mindig tiszta, csinos legyen, legyen ellátva a
zükséges szerekkel; ha valami előírt szer hiányzik,
zt hozassa más gyógyszertárból s ha nem kapható,
lentse a rendelő orvosnak, de önkényesen ne helyet-
esítse mással. A compositiokat — összetett szerek —
Dispensatorium augustanum vagy az *Appendix vien-
ensis* rendelkezése szerint készítsék, az electuariumok,
onservek és confectiokhoz ne vegyenek czukor helyett
nézet, hanem minden ingredientia a legjobb legyen.
Az egyszerű és összetett tisztító szerek mindig kéznél
egyenek. A magvakat, virágokat, füveket, gyökereket
ellő időben szerezzék be, a folyadékokat tiszta edény-
en tartsák. Minden szerre írják fel a készítés napját,
ehogy állott és erejöket vesztett szereket használva
meghiúsítsák az orvos rendeléseinek sikerét és a be-
egeknek ártsanak. A destillátákat és compositákat ne
észíttessék tanulókkal, de vagy segédeik vagy magok
észítsék. Ne csak a közönséges, de a drágább sze-
eket is mindig tartsák készletben. Theriacat és Medri-
at-ot, minden mérgezésnek hathatós ellenszerét és sok
úlyos betegségnek orosságát, nem szabad a vásá-
okon és piaczon árulni, csak a gyógyszertárban s az
rvosok annak valódiságát szigorúan vizsgálják meg. A
yógyszerészek által feltalálandó orvosságokat az egye-
em két doktor tanára vizsgálja meg, a vizsgálathoz a
eltaláló is kijelölhet egy orvost, ezek az engedélyezést

sajátkezűleg aláírják, pontos jegyzékbe veszik, hogy a feltaláló joga biztosítva legyen. Különösen a fontosabb gyógyszerek elkészítésénél lehetőleg jelen legyen a gyógyszerész s ne bízza azokat egyedűl segédeire. Lehetőleg tartózkodjék nyilvános hivatalok elvállalásától, melyek őt hivatásában gátolnák, ha a közjóért mégis városi hivatalra választanák, akkor a gyógyszertár vezetésére vegyen alkalmas, tapasztalt, szorgalmas egyént. A decoctiót agyag és mázos edényekben végezze. Mérges és kártékony szereket ne adjon bárkinek. Zsidóknak, anabaptistáknak, teriac- és fűszerkereskedőknek, foghúzóknak, piaczi árusoknak — Marktschreier —, zugorvosoknak, házalóknak, asszonyoknak s más hasonló egyéneknek recipékre is csak akkor adjon orvosságokat, ha azok alá vannak írva. Az aláírás nélkülieket bejelenti az orvosi facultas dekánjának, hogy azok szerzőit kérdőre lehessen vonni. Az imitt-amott tartózkodó és lakásaikon gyógyszereket készítő gyógyszerészeket, borbély és fürdős legényeket a hatóságnak át kell szolgáltatni. Ha a gyógyszerészek észreveszik, hogy az orvos sietség vagy más okból tévedt, a recipet változtatniok nem szabad, se az orvost ne becsméreljék vagy híreszteljék ki, de figyelmeztessék a tévedésre. Ha a gyógyszerész követne el hibát, nem kell őt mindjárt becsmérelni és felelőségre vonni, ha hibája nem volt a betegre káros, de meg kell őt inteni. Káros következmény esetében jelentést kell tenni a dékánnál, ki az ügyet két gyógyszerészszel megvizsgálja. A dispensatiorum augustanum érvényben marad, hogy a szerint készítsék a gyógyszereket. Minden recipere rá kell írni az árat, aki sokalja, jelentse be az orvosi kar dékánjánál, ki azt két gyógyszerészszel helyesbíti. A chemiai szereket ne vegyék ismeretlen em-

erektől, de magok készítsék. A kolostorok, collegi-nok, convictusok, seminariumok gyógytárai csak saját mbereiket láthatják el, ki eladniok nem szabad. A eriac kereskedők, fűszeresek, lythotomusok, házalók, iaczi árusok és asszonyok a piaczokon gyógyszereket sak az orvosi kar dékánjának irásbeli engedélye mel-t árulhatnak. A materialisták, czukrászok, kereskedők sszetett gyógyszereket nem árulhatnak, egyszerűeket em lat, quintel és pfennig számra. A gyógytárakat dékán 3—4 orvossal és két gyógyszerészszel vizs-álja meg. Az isteni tiszteletet látogatni s különösen gyógyászat védőszentjeinek Cosma és Damianusnak apját megünnepelni kell. Ezen rendelet érvénye ki-erjed egész alsó és felső Ausztriára.[1])

Ezen udvari rendeletnek záradéka világosan mondja, ogy a rendelet érvénye a két Ausztriára terjed ki. Ha azon közjogi felfogásra helyezkedünk, hogy Ma-yarországot rendeletekkel kormányozni nem lehet, a endeletnek hazánkban érvényességét egyszerűen elvet-etnők. De ha tekintetbe vesszük, hogy törvényhozá-unk a közegészségügygyel egyáltalában nem foglal-ozik és városaink, mint sok más téren, úgy ezen is eljes municipalis hatáskörrel bírva onnan veszik a meg-elelő rendszabályokat, ahonnan a legczélszerűbbeket apják, tekintve Bécscsel ezen században igen szoros olitikai és kereskedelmi összeköttetéseiket és a köz-egészségügy terén városainkban kimutatható egyéb császári rendeleteknek érvényesűlését; ezen rendelet-nek érvényesűlését is bízvást elfogadhatjuk a követ-kező változtatásokkal: 1. A német császárnak, illetve ausztriai főherczegnek azon felfogása, hogy gyógysze-

---

[1]) Linzbauer I. 387. sz. 245—256. old. közölve a Codex Austriacus Pars I-ből. Az egész áll 36 pontból és a záradékból.

részszé csak katholikus ember lehet, nemcsak a magyar alaptörvényekkel — bécsi, nikolsburgi, békék —; de még inkább protestáns polgárságunk felfogásával ellenkezik. I. Lipót királynak 1678-ban, Magyarország alkotmánya felfüggesztésének időszakában, kiadott azon rendelete, hogy nem katholikusok gyógyszertár tartására engedélyt nem kapnak, s hogy nem katholikus gyermek, ha alapos kilátás van arra, hogy a kath. vallásra át fog térni, a kormány engedélyével felvehető gyógyszerész tanulónak,[1]) rövid időn át, (1681-ig) érvényesűlhetett. — Nálunk azt látjuk, hogy az orvosi pályára leginkább protestáns ifiak léptek s így a protestánsok a gyógyszerészi gyakorlattól még kevésbbé lehettek eltiltva. — 2. Orvosaink gyógyszerészi gyakorlatot űztek. Példa rá Moller Károly Otto, Besztercze-bányán orvos, kinek gyógyszertárában többen, köztük a gyógyszerészeti irodalom terén ismert nevű Vette György, nyerték kiképeztetésüket. — 3. Hogy a gyógyszerészek által feltalált orvosságokat felűl vizsgálják, arra egyetem hiányában, a városi tiszti orvoson kívűl más alig gondolhatott. — 4. A gyógyszerészek és gyógyszertárak fölött a felügyeletet nálunk a városi tiszti orvos gyakorolta. 5. A papi gyógyszertárak nálunk szabadon működtek s ezt csak a következő század rendezettebb közigazgatási viszonyai közt szabályozzák. — 6. Ugyanígy áll a dolog a vándorló gyógyszerárusokkal. Ezeket csakis a rendezett városok hatóságai korlátozhatták. — 7. A gyógyszertárak vizsgálata nálunk a városi tiszti orvos és a tanácsurak feladata. — A többi pontokat illetőleg városainkban mindenütt azokkal azonos intézkedéseket találunk.

A felhozott rendelet is megengedi, hogy, ha a

---

[1]) Linzbauer I. 428. sz. 276. l. Cod. Austr. II. 71.

özjó kivánja, gyógyszerészek városi hivatalt vállalja-
ak. Mi már a XVI. század elején mutattunk fel gyógy-
zerészeket városi senatorokúl. A XVII. században, el-
ekintve Bertran késmárki gyógyszerésztől, mint sena-
ortól, a nagyrabecsültségnek kiváló példájául hozhat-
ık fel Weber János eperjesi gyógyszerészt, akit ezen
zázadnak egyik legkiválóbb embere Wesselényi Fe-
encz és neje a büszke murányi Venus, Szécsy Mária,
enső barátságukra méltattak. Szécsy Mária 1653 de-
zember 8-án Szendrőn kelt levelében írja neki, hogy
ıájbaja felől »beszélgessen doktor uraimékkal dere-
.ason« s az ő tanácsát kéri és arra kéri, hogy ő kül-
lene neki valami flastromot, kenőcsöt, vagy valami
talt, amit bevehetne. Úgy látszik Weber igen ismerte
ız úrnő természetét, mert ez írja: »maga jól tudja
ızt kegyelmed, nem igen vehetek belső orvosságot«.
Wesselényi családja és a Weberek közt az összeköt-
etés hosszú időn át tartott, nemcsak rendes gyógy-
zerésze volt Weber a nádornak, aki 1658 máj. 12-én
Murányból tartozására *100 forintot* küld s a többinek
kimutatását is kéri, hanem bizalmas barátja és komája
s. 1669 aug. 21-én Szécsy Mária Wesselényihez mint
»édes komám uram«-hoz ír s tanácsot kér tőle »hit-
vány szívbágyadás miatt, mely iránt kérem kegyelme-
det édes komám uram, adja maga jó tanácsát is«, a
»komám asszony ő kegyelmének« is szolgálatát ajánlja.
Az 1663-iki levél »Joh. Weber judici primario« (főbíró-
nak), az 1669-iki meg »Nemzetes Eperjes városa főb-
bik Tanácsának (első senator) Véber János komám
uramnak ő kegyelmének« van czímezve.[1])

A gyógyszertárak száma nem felelhetett meg a
közszükségnek, ha oly távolságokra, aminő Lőcse és

[1]) Történ. tár 1880. 605—607,

Szendrő meg Murány, kellett gyógyszerekért küldözni. I. Rákóczy György 1640 aug. 5-én Déváról írja nejének: »Mennyeit siettesd hozzánk utánunk mind az patikariussal együtt«. Jelentékenyebb városainkban, a nagyobb zárdákban és a katonaság állandó nagyobb táborhelyein voltak a gyógyszertárak; de daczára a gyógyszerészi állás nagyrabecsültségének, megtörtént, hogy nagyobb városok gyógyszertárai is zárva voltak gyógyszerész hiánya miatt, mint Lőcsén 1655-ben.

A gyógyszertárak hiányát a köznépnél pótolták az *olajos tótok,* a merialisták és a fűszerkereskedők. Az úgynevezett olejkár-ok hazánk felvidékéről szárított gyógyfüvekkel, olajokkal, kenőcsökkel nemcsak hazánk egész területén jártak faluról-falura, hanem az ausztriai tartományokat is beutazták. Virágzó űzletüket hatósági rendeletek csak a következő században szabályozzák.

c) Sebészet. Fürdők.

A sebészet a XVI. században nagy lendületet vett anatomia alapján legkivált Olaszországban, ahol az egyetemeken mindenütt szerveztek sebészi kart, és Francziaországban, ahol az ècole de chirurgie nevelt képzett sebészeket, továbbá Hollandiában és Harvey nyomán Angliában a fejlettségnek magas fokára emelkedett. Németországban a sebészet ekkor még épen olyan czéhszerű foglalkozás volt, mint nálunk. A XVII. századnak sok háborúja nálunk épen úgy mint Franczia- és Németországban igen sok alkalmat nyújtott a sebészeknek a gyakorlati képzésre.

Azon felfogás, hogy az orvosnak sebészeti műtétekkel foglalkoznia lealacsonyító, jóformán csak Németországban uralkodik. Orvosaink nem osztoznak a németek nézetében, hogy az orvosoknak legfölebb nehe-

ebb operatióknál kell felügyeletet gyakorolniok, pél-áúl, hogy a trepanationál a varrat meg ne sértessék, z altest paracentesisénél a vizet egyszerre ki ne ocsássák, a herniotomiánál a castratiot ne engedjék neg; sőt inkább legjelesebb orvosaink elég sűrűn fog-alkoztak irodalmilag a sebészet körébe tartozott külső etegségekkel. (l. 376. old.)

Borbély és seborvos még ezen században is egy-rtelműek. Képeztetésük és így képzettségük is azo-nos a múlt században részletesen ismertetettel. (l 308. ld.) A XVII. századnak a sebészet gyakorlását sza-bályozó rendeletei mutatják, hogy még akkor is nagy zámmal voltak az úgynevezett vásári sebészek, akik átraik alá dob, trombita szóval és nagy lármával cső-dítették a közönséget — Marktschreyer-ek — és ott köpölyöztek, pióczáztak, flastromoztak, borotváltak, nyír-ak, eret vágtak, hályogot nyitottak stb. Ezek rontot-ak aztán nagyban a czéhbeli mestereknek becsületét. A magyar vidékeken a sebész-borbélymesterségre sze-gényebb nemes családok fiai is mentek, mint a pápai czéh tagjai közt 1613-ban találjuk nemes Szalay János, Pápai Imre, Kolozsvári János, 1647-ben Debreczenben Czéky Mátyás, Jász-berényi Simon, Jenei János, Várady Gáspár stbek neveit.[1]) A felvidéki városokban azonban, ahol a polgári aristocratia a munkaágak szerint fejlő-dött ki, daczára a gyakorlathoz kötött elég magas képzettségnek, a chirurgusok nem örvendtek valami kiváló tekintélynek s a jövedelmezőbb és így előke-lőbb iparágakat űző czéhek a fürdőzők és seborvosok fiait nem akarták czéhükbe felvenni. Nagy vihart kel-tett 1664-ben az eperjesi asztalosok ilyen tette s azon állítása, hogy az asztalosok s más hasonló czéhek a

[1]) Történeti tár. 1878. 88. stb.

német birodalomban sem veszik föl a seborvosok és fürdőzők fiait. A felvidéki városok Lőcsén tartott általános czéhgyűlése kérdést intézett ez iránt a bélsi, boroszlói és nürnbergi főczéhekhez, melyek nagy méltatlankodással utasíták vissza a dehonestatiot. A bécsi czéh azonnal írt Frankfurtba és Nürnbergbe, s beszerzett értesűlései és a császári rendeletek alapján írja, hogy a birodalomban mindenütt felveszik más czéhekbe a seborvosok és a fürdőzők fiait. Példa is van rá, hogy egy nürnbergi seborvosnak fia asztalossá lett és Frankfurtban műhelye van. A német birodalomban is elkövettek az eperjesihez hasonló attentatumokat, de 1621 nov. 3-án Laa, 1625 márcz. 17-én Himberg, u. a. év szept. 10-én Bécs, 1618-ban Brünn városokban példás büntetést kaptak a merénylők. Nagy-Szombatban a hasonló vakmerőséget elkövetett bodnárok a megsértett seborvos és fürdőző czéhtől 1614 május 1-én 20 tekintélyes emberrel bocsánatot kértek s reversalist adva magokról, 100 magyar tallér bírságot fizettek. Hasonló méltatlankodásnak adnak kifejezést a többi főczéhek is, erélyes megtorlásra buzdítva a becsületében megsértett társczéhet.[1]) I Lipót király a városok ügyeit szabályozó 1689 decz. 9-iki rendeletében végképen elhagyni rendeli azon lábrakapott visszaélést, hogy a sebészek és fürdőzők gyermekei nem bocsáttatnak mesterségek tanulására.[2])

A borbélyokba vetett bizalomra nézve jellemzők ifj. Rákóczy Györgynek (II.) anyjához 1646-ban írt levelei. Nagy-Váradról jul. 9-én írja: »A kis Ferencznek kezét az új keresztyén borbély és a váradi gyógyították. Azt mondták, hogy inai marjultak meg«. Jul. 13.

---

[1]) Demkó K. A felső magyarorsz. városok. 107.

[2]) Linzbauer I. 458. sz. 335.

A német borbély most érkezett meg, mint orvosolta kezeket, Keresztúri leveléből megértheti«. Több hiába aló kisérletezés után aug. 3-án írt levelében egyeneen kijelenti, hogy a borbélyban többet bízik, mint az rvosban. »Keresztúrinak dicsérnek egy orvost, s azt jánlja. Az az orvos kenéssel szokott orvosolni, amiben emmi gyanúság nincs«. Ugyanakkor írja: »A német rvos azt mondja, hogy a gyermeknek keze tört meg, fiókcsontban, amint én nem hihetek és ha van ott ent alkalmas borbély, azt kellene leküldeni«.[1])

A sebészeket a törvénykezési eljárásoknál szakrtőkűl alkalmazni rendeli az 1656 decz. 30-án kelt űntető eljárás — praxis criminalis. — A sebesítés s emberölésnél a sértettet vagy a hullát esküdt seész által megvizsgáltatni, hogy az illető hány sebet, ol és milyen eszközzel kapott, hogy a sebek általában agy azok közűl csak egyik másik volt-e halálos? A ullát sebészi vizsgálat nélkül eltemetni nem szabad. art 25). A vizsgálatot akkor is meg kell ejteni, ha a yilkos ismeretlen. (art. 62). Az öngyilkosságot megisérlőket a sebészek és fürdőzők mesterségük elveszésének terhe alatt tartoznak ápolás alá venni s e niatt becsületükön csorba nem esik. (art. 69).

A következő században, hazánk közigazgatásának ijra szervezésekor nagyobb gondot fordítanak a sebézekre s szoknak viszonyait is szabályozzák a kornányrendeletek.

Fürdők. Városaink ezen században is folytonosan ó karban tartották fürdőiket és gyakorlott, czéhszerűen negvizsgált seborvosokra és fürdőzőkre bízták azoknak ezelését. Gyógyfürdőink mind nagyobb figyelemben észesűlnek. A chemia fejlettsége magával hozza az

[1]) A két Rákóczy Gy. levelezése 365.

ásványvizeknek tüzetesebb vizsgálatát és orvosaink már kezdenek tudományosan foglalkozni gyógyvizeinkkel. Igy: Árkosi Tegző Benedek a nagy-váradi, Loew András a balfi és pinkafői, Scholtz Jeremiás a balfi, Vette György (gyógyszerész) Erdélynek meleg forrásairól értekeztek. Gyógyfürdőink ezen században az előkelő magyar úri családoknak már kedvelt tartózkodási helyeikké kezdenek válni. Forgách Mária 1607 máj. 5-én és június 1-én a stubnyai hévvízen kelt leveleiben értesíti a maga és családja hogylétéről Révay Ferencznét.[1]) Homonnai Mária Murányból 1643 máj. 12-én írja Turóczba Révay Ferencznek, hogy leányai Listius Jánosné és Illésházy Gáspárné igen kivánkoznak a hévvízekbe — Stubnyára —, de minthogy most sok vendégnép van ott, talán alkalmatos szállások sem lehetne, de ha Révay biztatná vagy két hétre elbocsataná oda őket.[2]) Rákóczy Zsigmond 1648 május 21-én panaszolkodva írja Munkácsról anyjának, hogy ugyan fél, hogy az savanyúvíz ital nélkül most is el kell lennie, mivel a késmárki doktor nem jöhet. De már máj. 26-án Savanyúvízen — *Szolyva* — keltezi levelét, ahova Sélyei doktorral 25-én érkezett. Keglevics Péter naplójában írja: »1658 jul. 29-én este gróf Zrini Péternénél *savanyúvizen* voltunk: én, ifjabb gróf Erdődy György és fia, Chikulin Ferencz és fia és Laczkó fiam. Mindnyájan jól fel voltunk hangolva, jól becsiptünk«. Majd aug. 3-án: »*Studeniczán* savanyúvízen voltam én, Chikulinné, ifjabb gróf Erdődy György neje és Boris kisasszony, Keglevich Zsigmond leánya.[3]) 1638 junius 2-án I. Rákóczy György írja nejének, hogy a *gyógyi* fürdőbe

---

[1]) Magy. hölgy. lev. 121.
[2]) U. o. 298.
[3]) Magyar tört. tár. XII. 24.

negy, hova őt is várja és már írt, hogy fiát Zsigát is igyék oda.[1]) A *trencséni* fürdők a Wesselényi féle sszeesküvés idejében történelmi nevezetességre tetek szert.

Gyógyforrásainknak felkutatása, tudományos ismertetése és a közegészségügy érdekében hasznosítása a következő századnak jutott feladatúl. A bécsi udvarnak fürdők fontosságát méltányoló nézetének kifejezése . Ferdinandnak rendelete, melyben a malmok, kovácsnűhelyek, iskolák és a gyermekágyasokkal egysorban fürdőket is felmenti minden haditeher alól.

d) Szülészet.

Az anatomia fejlettsége és a sebészetnek tudományos alapokra fektetése mellett Európa egyes álamaiban a szülészetre is kezdenek gondot fordítani. Francziaországban a »Hôtel-Dieu«-ben tanszéket állítottak a szülészetnek és onnan kerültek ki a legképzettebb szülészek és szülésznők. Ottan már a XVII. században elvetik azon nézetet, hogy férfinak a szülésnél segédkeznie erkölcstelen dolog. Maga XIV. Lajos volt az, aki első unokája születése alkalmával Jules Clementet a segédkezésre felszólította. Példája aztán követőkre talált. Olaszország és Hollandia kiváló orvosai is foglalkoznak a szülészet ügyével és ezen országokban is vannak már képzett szülésznők. Németországban csak a század végén jelennek meg a szülésznők számára írt könyvek A kormányok is csak akkor kezdik rendeletekkel szabályozni a szülésznői foglalkozást.[2])

Nálunk a szülésznők elméleti képeztetéséről még

---

[1]) A két Rákóczy Gy. lev. 58.
[2]) Haeser II. 459 stb.

nincsen szó. Tapasztalat útján szerzett hiányos ismeretekkel végzik fontos teendőiket. Seborvosaink szabályzataiban sehol sincsen nyoma annak, hogy ők a szülés alkalmával bárminő segély nyújtására képesíttetnének. A kormánynak egyetlen rendeletét sem ismerem, amelyik a szűlésznői gyakorlatról szólana. Csak az 1656-iki »Praxis criminalis« rendeli őket szakértőkűl alkalmazni a magzatelhajtás és a gyermekkitevés és gyilkolás esetében (P. II. art. 66, 67).

Orvosaink a külföld példája után indúlva már foglalkoznak a szülészet kérdéseivel és ezen a téren is találunk már némi irodalmi működést: Greising Bálint: »De partu septimestri«, — Loew András: »Uteri disrupti historia« stb. továbbá id. Rayger Károly és Metzger Kristóf latin nyelven írott tanulmányaikban.[1]) Legnagyobb értékű ezen a téren Pápai Páriz Ferencz »Pax corporis«-ának hatodik könyve, amely »Az asszonyinemnek Nyavalyáiról« szólva, beszél: 1. A hó-szám megrekedéséről; — 2. A vér-folyásról; — 3. A gyermekvesztésről vagy idétlen-szülésről; — 4. A szülés körűl való dolgokról s azután következhetőkről való tanácsadás. Mint mindenki által érthető magyar munka, általános érdekkel bírt. Ugyanennek nyolczadik könyve XVIII. része »Az apró gyermekek külső és belső közönségesebb nyavalyáiról« szólva a gyermekek 29 féle betegségét s azok gyógyításának módját írja le.

e) Egészségügyi intézmények. Járványok. Orvosrendőrség. Babona.

A XVII. században hazánkban minden téren nagy mérvű hanyatlás állott be. A századnak legelején megindúlt vallási és alkotmányos küzdelmek, a törökökkel

[1]) l. Szinyei Könyvészetében.

ívott nagy háborúk egészen igénybe veszik az igen ıegfogyott magyar nemzetet. Országgyűléseink nem érnek rá közigazgatási kérdésekkel foglalkozni, hatóágainkat egészen igénybe veszik a háborús gondok, árosaink rohamos hanyatlásnak indúlnak. Az embernyag az, amire a legkevesebb gondot fordítottak ezen dőben. Pusztította azt a sok háború, a különféle járányok, a számtalan elemi csapás.

Megdöbbentő képet fest hazánk ezen századbeli épességi viszonyairól egyik kiváló írónk, élénken ecseelve a töröknek emberírtó politikáját, a német zsolosok garázdálkodását, a pusztító járványokat, melyekek következtében a lakosság annyira kipusztúlt, hogy 680 táján a magyar korona egész mai területén alig llhetett több *két millió* embernél.[1]) Amerre a török ırt, mindenütt pusztulás jelezte nyomát. Az elnéptenedett vidékeken megszűnt a kultura, óriási területek lmocsárosodtak, elposványosodtak és fészkeivé lettek különféle betegségeknek. Legjobb termő vidékünk, z alföld, török kézen legnagyobb részében művelet-enűl állt. A felvidék rendes körülmények közt is neheen fedezte az élelmi szükségletet, kissé kedvezőtlen dőjárás már nagy drágaságot sőt éhinséget hozott; mert rossz közlekedési visszonyok és a bécsi kormány által azánkkal szemben követett vámpolitika igen megehezítették a megszorúlt lakosság élelmezését.

Törvényeink közt egyetlen egyet sem találunk, mely a közegészségügy rendezésére vonatkoznék. Törényeink az emberi élettel csak annyiban foglalkoznak, mennyiben annak erőszakos kioltását büntetendő csekménynek minősítik. Gondoskodnak a magzatelhajtás, yermekgyilkolás, szándékos és nem szándékos ember-

[1]) Acsády: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. 20—35.

ölés bűntényeinek megtorlásáról (Prax. crim.), de e mellet maguk sincsenek figyelemmel az emberre, a torturát puszta gyanú alapján is elrendelik. Arra hogy a természetes halálozást a lehetőségig korlátozni kellene, nem is gondolnak.

Pedig erre igen nagy szükség lett volna azon országban, melyről Bethlen Gábor 1626-ban írja Pázmány Péternek: »Adná az úr isten, volna húszszázezer nemzetünk, de ha connumerálnák az egész országot is a Fátrától innét, feleségestől, gyermekestől is nem találnának *kétszázezer* magyar lelket, parasztot«.[1]) Eltekintve a háborúk által okozott pusztításoktól, talán még ezeknél is nagyobb dúlást vittek véghez az emberi életben a járványok, első sorban a hagymáz és a pestis, mindkettő közös néven »döghalál«. Döghalálos évek voltak: 1608, 1613, 1620, 1621, 1622, 1624, 1628, 1632, 1633, 1644, 1645, 1654, 1665, 1678, 1679, 1683, 1686, 1690, 1692.[2]) Mekkora volt a lakosság fent említett gyér számához arányosítva a döghalál pusztítása, elképzelhetjük, ha olvassuk, hogy 1621-ben Debreczenben 2000-en, 1679—1680-ban Pozsonyban 11.000-en, Eperjesen 3000-en estek áldozatáúl. — Éhinség uralkodott 1603, 1622, 1638, 1653, 1661, 1666, 1686-ban s ezzel rendesen együttjárt az éh-tiphus. A táborokban úgyszólván otthonossá lett a vérhas. Járványosan lép fől a himlő.[3]) Ezek ellen a debreczeni tanácsnak hiába tetszett 1633-ban »hogy a czitera, mindenféle zene, istentelen dalolás és táncz megszüntettessék«, hiába tiltották császári rendeletek a jár-

---

[1]) Acsády id. mű. 27.

[2]) Fekete L.: A magyarorsz. rag. és járv. kórok. 26. stb.

[3]) A XVII. század uralkodó járványainak leírását l. Haeser id. mű. III. 386. stb. A hagymázról, pestisről, himlőről. l. Pápai Páriz Fer. „Pax corporis"-át az illető helyeken.

.ányos időben az erkölcsrontó játékokat, komédiákat, .áromkodást stb. A bécsi kormány a járványok ellen Ausztriára nézve ezeknél hathatósabb eszközöket is al-.almazott. A bécsi orvosi karnak 1553-iki javaslatai, melyeket részletesen ismertettünk (322. old.), képe-ik alapját a XVI. és XVII. századokban nagy szám-mal kiadott »Infections-Ordnung«-oknak és »Pestis-Ord-.ung«-oknak.[1]) Ezeknek pontos végrehajtására szervez-.etett Ausztriában 1618-ban az »Aerarium sanitatis«, melyből fedezték a járvány következtében felmerülő .öltségeket, a magister sanitatis és a rendes díjjal al-.almazott chirurgusok fizetését.[2]) A bécsi kormány 1660 .pril 12-én elhatározta Bécs számára egy külön vesz-.eglőházat rendezni be. Ezzel el volt fogadva a Saltz-mann János által már 1510-ben ajánlott vesztegzári ntézmény. Hazánkban is meghonosúlt ez. Az 1690-iki .zabályzat rendeli, hogy mindazok, akik Pestről Bécsbe .karnak utazni, a Budán dühöngő dögvész miatt Pest .árosában vesztegidőt kötelesek tartani. 1691-ben Ausz-.ria védelmére a Lajta, Morva és Duna mentében állí-.ottak vesztegló intézeteket. A Magyarországot *külön illető* első pestis elleni rendszabály, melyet Kolonits .íbornok 1692-ben adott ki, szigorúan ragaszkodik a .esztegló intézetek alapelveihez.[3]) A bécsi kormány .mlített egészségügyi rendeletei nálunk csak a század .ége felé kezdenek érvényesűlni, már amennyire az .kkor igen rendezetlen közigazgatási viszonyok mellett .rvényesülhettek.

A múlt századokban virágzott kór- és szegényhá-.ak számát több emberbarát szaporította. Szegényhá-

[1]) Több terjedelmesen közölve Linzbauer Cod. sans. med. I. kötetében.

[2]) U. o. 391, 413, 420 számok.

[3]) Linzbauer: A magyar korona országainak nemzetközi egészségügye .uda 1868 11—12.

zakat alapították: 1600-ban Drugeth Zsigmond özvegye Keglevich Teréz grófnő Homonnán; ugyanakkor a város Pozsonyban; 1613-ban Thurzó Gy. Bitsén; 1637-ben Pálffy Miklós gróf Vöröskőn — Nyitramegye —; 1640-ben a premontrei apátság Jászó-Mindszenten; 1643-ban a polgárság Podolinban és Metzenséfen; 1672-ben Wesselényi László gróf Tepliczen — Trencsén. — 1678-ban Széchényi György gróf, esztergomi érsek Győrött; 1680-ban Löwenberg Katalin grófnő Szereden — Nyitramegye. — Modorban 1672-ben, Szombathelyen 1682-ben keletkeztek polgári kórházak. Lorántffy Zsuzsanna 1620-ban építtetett kórházat Sárospatakon. 1650-ben Lubomirszky herczeg Szepes-Váralján, 1672-ben Szelepcsényi érsek Pozsonyban alapítottak kórházakat az *irgalmas szerzetes rend* részére.[1]) Városaink gazdagságát jóformán tönkre tette a XVII. századnak vámrendszere. A polgárság azonban még ezen században is buzgón ápolja az emberszeretet nemes erényét. Sajnálni lehet, hogy az erőszakos ellenreformatio a kórházakra is károsan hatott, elszedve azoknak vagyonát egyes szerzetes rendek javára. Beszterczebányán 1604-ben a szt. Erzsébet kórházat a jezsuiták foglalták el; Lőcsén 1675-ben a kassai kamara meghagyta a városnak, hogy a kórházat templomával és összes ingatlanával együtt adja át a szt. Ferenczrendű szerzeteseknek. Holló Imre kamarai tanácsos 1679-ben erőszakkal hajtotta végre a rendeletet s a város a kiszállított betegeket azonnal más házban helyezte el. Máshol is hasonlóan jártak a protestánsok által fentartott kórházak.

A népnevelésnek elhanyagolt állapota szülte az emberi életben és egészségben roppant károkat okozott balhiedelmeket, ezek közt kiválóan kettőt: a hitet

[1]) U. ott. 22—23.

. *boszorkányságban* és a *vampyrismusban,* melyekkel . XVI.—XVIII-ik századok művelődéstörténelme írójá-ak minden téren foglalkoznia kell.[1]) Mondhatni egész Európa sínylik még ezen két nagy erkölcsi tévedésben, le hazánk a művelt Európában talán a legnagyobb nértékben, amihez nagy mértékben járulhatott az örö-ös háborúk közben elvadúlt közerkölcsiség és a Bal-án félszigetről nagyobb mérvű bevándorlás.

A török uralom alatt állott területen, még a fel-zabadulás után is hosszú időn át voltak egész vár-negyék, melyekben egy orvos sem volt. A nép, de nég az úri osztály is, javas asszonyokra szorúlt min-len betegségében. Sajátságos tévedése az emberi el-nének, hogy a gyógyítót azonosította a megrontóval.

Általános volt a vélemény, hogy az gyógyíthatja egsikeresebben a bajt, aki fölidézte, innen volt aztán, logy a javas asszonyok mestersége veszélyes is volt, nert igen könnyen kerűltek boszorkányság gyanújába.

Az erkölcseiben elvadúlt, tudatlan nép eskü alatt kész bizonyítani, hogy egyik-másik asszony az ördöggel zimboráló boszorkány, akin azt látható jelek is bizo-nyítják. Ilyen jelek, hogy a boszorkánynak farka van, estén semmi szőr nincsen, olykor szarva nő, kutyává agy más állattá átváltozhat. Egy 1718-iki békési bo-zorkányper iratai szerint Nagy Mátyásnénak a lábán naga a vizsgáló szolgabíró látta a »boszorkány bé-yeg«-et. Kár, hogy az nincsen leírva. A boszorkány képes az embert lóvá változtatni és úgy nyargal be ajta messze vidéket, a tűz nem árt neki, teste oly könnyű, hogy a víz fölött lebeg, egy jól megtermett oszorkány nem nyom többet 1—2 latnál.

A boszorkánynak mestersége a rontás, vesztés,

[1]) A XVIII. századot is ide foglalom; nemcsak az összefüggés kedvéért, e mert ottan teremet sok nevezetes alkotás leírása veszi igénybe.

kötés. Képes előidézni hideglelést, szem-, fül-, kéz-, lábfájást, tagmarjulásokat. Megnyomja az alvó embert. A betegséget szóval, tekintettel idézi fel és ugyanúgy meg is szüntetheti.

Ahol ember vagy állat közt kiütött a járvány, azt bizonyosan boszorkány idézte elő. Rettegték is nagy hatalmát, de mert a gyógyításhoz is értett és betegségében csak hozzá folyamodhatott a föld népe; a boszorkányság gyanujában állónak kedvében járt és csak ritkán jelentette fel.

Tárgyunk szempontjából legérdekesebbek a boszorkányok által eszközölt gyógyítások. Legközönségesebbek ezek közt: a kenés, tapogatás (gyúrogatás, dauzsolás), fürösztés, kötözés és italok beadása; babonásak: a ráolvasás, kikiáltás, ón-öntés, a mestergerenda megfúrása, a létra fokainak kiszedése és visszarakása, araszszal megmérés stb. A boszorkánynyomásnak leghathatósabb ellenszere a *sóra hivás.* Mindezekről sok érdekes részletet beszélnek el a nagyszámu boszorkányperek.[1])

A boszorkányoknak legveszélyesebb ellenségei, mert talán a gyógyításért járó díjakért versenytársai voltak, a *„nézők"*. Egy 1718-iki békési pörben Mucsi Mihály tanu a többi közt így vallott: »A földhöz vertek erősen egy éjszaka. Annakutána a *Kecskeméti néző*höz mentem« stb. A néző asszony *virgát hányt,* azután azt mondta, hogy Mihály gazda betegsége onnan van, hogy a lakásában idétlen gyermek van eltemetve és

[1]) L. részletesen: Oláh György: A boszorkányperek Békésvármegyében. Gyula 1888. Fekete: A jász-kunok történetében, halasi boszorkánypör iratok. Debreczen 1861. Századok 1881. 593 stb. Számos más erre vonatkozókat. Linzbauer Codex san. med. I. kötetében: *a)* A boszorkányperek történetének vázlata. (786) *b)* Magyarországi boszorkányperek (789). — *c)* A méregkeverőkről (793 old.) Egy nevezetes boszorkányper 1768-ból (II köt. 592.)

hogy a két Kőrös közt lakik egy bába, arra reá ment a virga, hogy az boszorkány. Ezt aztán Mucsi uram Barnánéra alkalmazta s rá esküdött.

Voltak aztán a táltos boszorkány mesterek, akik — a hivatalos iratok szerint — erdők sűrűiben sötét éjjel magok köré gyűjtötték a társakat, azokat tanították, összeeskették a sátánnal stb.

Ezen boszorkányokúl tekintett kuruzsolók, javas asszonyok a legmagasabb körökben is találtak hívőkre. Némelyikhez előkelő emberek messzi vidékről mentek el. II. Rákóczy Ferencz generalisa Orosz Pál 1807 junius 5-én írja Bercsényinek, hogy betegeskedése miatt lefordúl »az Ér mellé valamely boszorkányhoz, vagy árt, vagy használ, azt is megpróbálom, — Isten neki«.[1])

A széltiben elterjedt kuruzsolás, amit azonosnak vehetünk azzal, a mit boszorkányság alatt értettek, sokszor akaratlanúl, sokszor a bűn szolgálatába szegődve, kiszámított rossz indulattal igen sok kárt okozhatott az emberi egészségben és életben, annyira, hogy törvényes korlátozásáról és megtorlásáról gondoskodni kellett. Régen feledésbe ment a bölcs Kálmán királynak törvénye: »de strigis, quae non sunt, nulla fiat questio«, az 1656-ban alkotott »Praxis criminalis« 60-ik articulusa «De magia« czím alatt részletesen meghatározza a boszorkányok ellen követendő eljárást és újra kigyuladnak a máglyák hazánk minden vidékén, hogy annál kirivóbban tűnjék ki az erkölcsi sötétség.

Mária Terézia, a felvilágosúlt nagy királynő, igyekszik véget vetni az emberiességet meggyalázó vakhitnek és a borzalmas itéleteknek. Mikor tudomására esett, hogy Hódmező-Vásárhelyen egy asszonyt boszorkányság miatt pallosra és máglyára itéltek s az itéle-

---

[1]) Századok 1881. 121.

tet rajta végre is hajtották, 1756 jan. 26-án meghagyta a helytartó tanácsnak, hogy ez a hatóságokat a boszorkányperekben nagyobb megfontolásra intse és a halálos itéletet nem szabad végre hajtani a király végleges határozata nélkül.[1]) Ugyanazon évi márczius 26-iki rendelete szerint a magia és boszorkány eseteiben hozott *minden* itéletet végrehajtás előtt a helytartó tanácshoz fel kell terjeszteni. 1758 junius 9-én meg azt rendeli, hogy a magia és méregkeverés dolgában legyőzhetlennek látszó előitélet kiírtása végett a vádlottak elfogathatók ugyan, de mielőtt ügyük elintéztetnék, az egészet a m. kir. udv. kanczelláriához s ennek útján a királyhoz kell felterjeszteni és ő határozza meg a további teendőket.[2]) 1766 nov. 5-iki szabályzata 16 pontban részletesen szól a bűvölésről, boszorkányságról. Meghatározza mit kell azok alatt érteni; minő psychologiai és physiologiai szempontokat kell a megitélésnél szem előtt tartani; melyek a sátánnal szövetkezésnek félreismerhetetlen jelei; minő babonás bizonyító eszközöket kell mellőzni stb. Kimondja itten, hogy mivel eddig egyetlen igazi bűvölő, boszorkány vagy boszorkánymester sem akadt; nehogy elhamarkodott itélet hozassék s ez a balhitet terjessze, minden itéletet a felsőbb biróságokhoz s ezek útján a felséghez kell felterjeszteni.[3])

A nagy királynő törekvése sikeres volt, amennyiben a boszorkányok hivatalos üldözése lassankint megszünt, de a kuruzsolás és a boszorkányságba vetett néphit napjainkig is meg van. Annak kiirtására csak egy imádságunk lehet: Népnevelés jőjjön el valahára a te országod!

---

[1]) Linzbauer Cod. II. 425. sz.
[2]) U. ott 461, 467.
[3]) U. ott. I. köt. 575. sz. 776—785. old.

A Balkán félsziget szerbjei és oláhjai közől átszi-
.árgott és itten a magyar népet is megmételyezve el-
erjedt a hit a vampyrokban (lidércz, moroi, nora.) A
ép körében, rendesen a hosszabb bőjtök, különösen
görög vallásuak szigorú nagy bőjtjének vége felé jár-
ányosan lépett fel egy betegség, mely étvágytalan-
ággal, hányásingerrel, gyomor-, bél-, fejfájással, a látás-,
allás elgyengülésével, az idegek túlfeszültségével, ne-
éz álmokkal stb. járt. A tudatlan, babonás nép ezen
ok áldozatot követelt endemikus kórt annak tulajdo-
ította, hogy a halottak éjjelenkint sírjaikból kikelve a
etegnek vérét kiszívják, mellére feküdve meggyötrik,
negnyomják. — Lidércznyomás. —

Már a XVI. század közepén Melius Juhász Péter:
Krisztusnak, szt. Péternek, sz. Pálnak és Pápának egy-
nással való beszélgetései« czímű könyvében[1]) igyekszik
. népet felvilágosítani és kigyógyítani a lidérczekbe,
oszorkányokba vetett hitéből. De a mindinkább el-
erjedt nyomor, tudatlanság és erkölcsi sülyedés jó
nelegágya volt a balhiedelmeknek. Akire a közhit ki-
nondta, hogy holta után vampyrrá lett, annak a sír-
an sem volt nyugta. Azt hitték róla, hogy teste nem
othad el, vére megmarad, új körmei nőnek. A babo-
nás népben nem volt kegyelet. Sírjából kiásta a vam-
yrt, a hulla száján megeredt véres genyt megszedte,
ogy orvosságúl használja. A kiásott hullát átadta a
óhérnak, hogy az fejét véve elégesse és hamvát szét-
zórja. És ez még a szelidebb eljárás volt, mert sok-
zor a fejtől elválasztott testet feldarabolták, karókkal
földhöz szegezték s úgy hagyták martalékúl az ég
nadarainak és a kutyáknak.

Képzelhetjük a betegnek, akire kimondták, hogy

[1]) Megjelent Debreczenben 1562- és 1570-ben.

a vampyr szívja, lelki állapotát. A néphit szerint holta után ő is vampyrrá lesz. Előre ismerheti a temetése után hullájára váró sorsot, melytől csak az szabadúlhat, mert az nem lesz vampyrrá, akit betegségében egy vampyrnak vérével — az említett genynyel — megkentek.

Ezen borzasztó babona az osztrák örökös tartományokban is uralkodott. Kiirtására szintén Mária Terézia királynő tett lépéseket, 1756-ban a temesi bánságba egy vizsgáló bizottságot küldve ki, melynek tagja Tallar György sebész tapasztalatait 1784-ben nyomtatásban kiadta.[1])

*
* *

Nemzeti nagylétünk nagy temetőjén megtört egységünk s »egységünk történ törve hanyatla erőnk«. A XVI-ik században, habár hazánk már három részre szakadt is, közművelődésünk sokat haladt a renaissance által kijelölt úton. Városaink meggazdagodva jó iskolák állítása és gyermekeiknek a külföldi egyetemekre küldése által igyekeztek a műveltségben emelkedni. Polgárságunk méltán érdemelte meg a »prudens et circumspectus« czímet, mert nemcsak szabadalmaira volt féltékeny, hanem nagy gonddal óvta a városi lakosoknak szellemi és testi jólétét is. Kórházai, szegényházai, czéhszállói, czéhpénztárai megannyi menedékei a betegség által sújtott polgárnak. A XVII. században közművelődésünk ezen főhelyeit csapás éri csapásra. A nemzeti és német hadak, mint leggazdagabbakat, őket sarczolják, királyok és erdélyi fejedelmek tőlük

[1]) A vampyrismust és annak irodalmát részletesen ismerteti Linzbauer Cod. I. 568. sz. 716—737.

érik a kölcsönt és segélyt állandóan, de úgy, hogy zt a legritkább esetben fizetik vissza. Őket sújtotta ·gerősebben az ellenreformatio, a katholikusok részére oglalva le templomaikat, iskoláikat, kórházaikat, öszondíj alapítványaikat s eltiltva gyermekeiket a külföld gyetemeinek látogatásától. A nemzeti harczok megzüntével és a felszabadító hadjárat után fontosságuk, iint erődökéi, is megszünt. Nagy kereskedelmüket onkre tette az Ausztriának kedvező vámrendszer. Vayonosságuk hanyatlásával külső birtokaikat egymástán kénytelenek elidegeníteni és így nem gyakorolak többé egész vidékek lakóira kiható gondos felgyeletet.

Főnemességünk nemzeti érzelmű része a vallási s nemzeti küzdelmekben vagyonilag megtört, számban negfogyatkozott. Alsó rendű nemességünk az alföldön ipusztúlt, a felföldön elszegényedett és műveltségét ekintve alig állott valamivel fölötte a köznépnek, a nelynek meg csak az anyagi és szellemi nyomorúság utott osztályrészűl.

Közigazgatásunk, törvénykezésünk rendezetlen, hasak rendszernek nem tekintjük az igazságszolgáltatáunkban a XVII. században rendszerré vált borzalmakat, nelyeknek czélja az elrettentés, eredménye pedig az erkölcsök teljes elvadulása.

A közélet terén mindenütt mutatkozó nagy hayatlás mellett természetes az is, hogy a közegészségigy terén az egyesek, kivéve a városokat, még inkább nagokra vannak hagyatva mint azelőtt.

A XVIII. század a magyar *nemzeti szellemet* igyekszik kiölni. De bármennyire elitéljük is ezen szempontból; a hatalom összepontosítására irányozott törekvése

a XVII. században teljes szétzüllésnek indúlt állami intézményeinknek, habár nem nemzeti, de biztos alapokon újjá szervezése által sok tekintetben méltánylást érdemel. Ezek közé tartozik különösen a közegészség ügye, melylyel, mint országos érdekűvel, csakis a XVIII. század kezd foglalkozni.

NEGYEDIK RÉSZ.

A TIZENNYOLCZADIK SZÁZAD.

A XVIII. századot hazánk történetében a nem-
:ti szellem aláhanyatlása századának szokás nevezni.
A régi Magyarország" szomorú véget ért szerzője
:kori közállapotainkat így jellemzi: »A szatmári béke-
ötéssel kezdődik a magyar nemzet történetének leg-
csstelenebb korszaka, mely egy századnál tovább tart.
örténetíróink akár *politikai,* akár *irodalmi* viszonyain-
at írják le, egyhangulag a sülyedés, az elnemzetiet-
nedés korszakának nevezik s jellemzésére a legerő-
bb kifejezéseket használják, s e korszakban a nem-
ti szellem csakugyan folyton gyengűl s közel van a
ljes kialváshoz. A nemzet élete mind szűkebb körre
orúl. Nem vesz részt az európai eszmék mozgalmá-
an, nem hatják át üdítő, megifjitó áramlatai s nem
akítják át világnézetét s intézményeit; nincsenek ál-
lános emberiségi, de nemzeti ideáljai sem, elidege-
edik önmagától, még nyelvét is elfelejti, nem érzi nem-
ti érdekeinek sérelmét, s nem törekszik életczéljainak
egvalósítására. Lassankint összezsugorodik s megme-
vedik«.[1]) Ezen jellemzés nemzeti szellemünkre, poli-
kai és irodalmi viszonyainkra vonatkozólag találó, de
gész közéletünkre helyesen nem alkalmazható.

A XVII. században XIV. Lajos franczia király
üszke mondása: »L' état c' est moi«, egész Európára

[1]) Grünwald Béla: A régi Magyarország 3.

átalakító hatást gyakorolt. Az uralkodók mindenütt megakarják törni a rendi kiváltságok hatalmát a korlátlan egyeduralom előnyére. Az államhatalom kezébe ragadja mindenütt continensünkön a közélet egész tevékenységét, az irányítja a nemzetek jövő közgazdasági és szellemi fejlődését. Mindenütt legnagyobb részben annak szolgálatában áll az irodalom és olyan szellemóriás is, aminő Voltaire volt, pártjára kél az önkényuralomnak, ha az a *népnek* javát akarja. A születés által nyert előjogok uralma helyett a képzettségnek, a képességnek és a munkának jogát hangoztatják a trónokról, ami azután erős viszhangra talál azon osztályoknál, melyek bírnak az említett tulajdonságokkal. Aki végig lapozza »A régi Magyarország«-ot a sülyedtségnek szomorú képét látja, de egyszersmind látja, annak okait is. Látni fogja, hogy hazánkat csakugyan nem hatják át az európai eszmék üditő, megifjító áramlatai s nem alakítják át világnézetét s intézményeit, nincsenek általános emberiségi ideáljai. A XVII. század nagy harczai közben nemzeti főnemességünk kipusztúlt vagy elszegényedett vagy az udvarhoz csatlakozva elveszítette nemzeti jellegét. Köznemességünk vagyonilag és szellemileg tönkre jutott. Polgárságunkra nagy csapásokat mért a vámrendszer és az erőszakos ellenreformatio. Mindenik rend sokat veszített előbbi virágzó létének alapfeltételeiből és egyik sem bírta belátni, hogy a megrongált régi alapokon az újabb kor eszméinek megfelelően többé nem állíthatja helyre a régi rendiség épületeit. Pedig mindenki arra törekszik.

Ha végig tekintünk ezen század gyéren tartott országgyűléseinek történetén, mindenütt a felekezetiség és rendiség önző érdekei tűnnek elő és sehol sincsen nyoma annak, hogy a *nemzelel* vezetné valamely

haza közjavára irányuló eszme. Királyainknak a köz-
ra irányozott javaslatait csakis a rendiség és feleke-
:tiség szempontjából képesek megitélni. Ezen szűk-
ceblű lelfogás lehetetlenné teszi az ország összes lako-
aira üdvösen kiható új intézményeknek törvényhozási
ton létesítését, a melyekre pedig égető szükség volt.

A karloviczi 1699-iki, és a paszaroviczi 1718-iki,
ékekötések után hazánk teljesen felszabadúlt a más-
lszáz évnél hosszabb török uralom alól. Egész ország-
észek lakossága ki volt pusztítva; messze vidékeken
osványok, mocsárok és műveletlen pusztaságok terűl-
ek el; az országnak mintegy egy harmadrésze telje-
en nélkülözi a civilisatio színét. A Diploma Leopoldia-
um az erdélyi fejedelemséget a magyar király uralma
llá helyezi vissza. A területileg helyreállitott magyar
irályságban minden téren igen sok a teendő. A ki-
usztúlt lakosságot új telepítésekkel kell pótolni; ren-
ezni kell a bírtokviszonyokat; meg kell teremteni az
gész országra nézve egységes közigazgatást, törvény-
ezést; állandó hadseregre van szükség; gondoskodni
ell a kor igényeinek megfelelő iskoláztatásról és va-
thára gondoskodni kell a népről, a misera plebs con-
ribuensről is. Ezen sokoldalú feladatok megoldására
külön érdekeit makacsúl védő rendiség nem alkalmas.
s minél jobban kitűnik annak alkalmatlan volta, an-
ál erősebben ragadja kezébe a kormányzás minden
gyes ágát a királyi hatalom. A m. kir. helytartó ta-
ács szervezésével hazánk a közigazgatás minden ágára
iterjedő hatáskörrel bíró középponti kormányszéket
yert. Ez ugyan Bécsből kapta az ottani kormányzó
özegek által sugalmazott rendeleteket, melyeket az
lkotmányos és nemzeti élet szempontjából sokszor ön-
ényeseknek, törvényteleneknek kell tekintenünk; de

a közjó előmozdításának szempontjából tekintve azokat, legnagyobbrészt üdvösek voltak. Különösen áll ez a közegészség ügyét tekintve. A csatornázások, vízszabályozások nagy területeket mentesítenek a járványoktól; a városi-, megyei-, járás orvosok, sebészek és szülésznők intézményének létesítése; vesztegló intézetek állítása; szigorú felügyelet a járványok terjedésének gátolására; az orvosi, gyógyszerészi, sebészi, szülésznői gyakorlat szabályozása; a sebészek, szülésznők képzésének, társadalmi állásának javítása; a kuruzsolás, babona írtása s végre az orvosi főiskolának felállítása és a kor igényeinek megfelelő szervezése mind oly intézkedések, melyeknek üdvös hatása szívesen feledteti velünk azt, hogy eredetük nem a Corpus jurisban, hanem királyi rendeletekben gyökerezik.

Az előző századok együtt véve nem tettek annyit hazánk közegészségügyének érdekében, mint a XVIII. egyedűl.

a) Orvosok.

A XVII. században megteremtett iatrophysikai és chemiatriai iskolák tanai mélyen benyúlnak a XVIII. század orvosi történetébe; mert ezen századnak kiváló orvosai azoknak tanaira építik föl a különböző rendszereket és elméleteket, melyeknek sokasága miatt méltán nevezhetjük a XVIII. századot a systemák és theoriák századának.

A philosophia ezen században is vezérlő szerepet játszik még a tudományok között, de a múlt századnak empirismusa és sensualismusa helyet ad a materialismusnak, mely aztán Holbachnál és az encyclopaedistáknál a cynismusba megy át. A philosophusoknak az emberi test és szellem egymáshoz való viszonyát tárgyaló fejtegetéseik természetesen hatnak az orvosi

élemények kialakulására. Ezen szempontokból neve-ztesek *de Condilac Bonnot Etienne*nek (1715—1780) s *Bonnet Charles*nak (1720—1793) tanai, melyek szerint az ismeretek szerzésének egyedűli útja az ér-zéki észrevevés s a lelki működések az agy és idegek érzékenységétől tételezvék fel. Ezzel szemben áll *Ca-banis János György* (1757—1808) orvosnak physiolo-giai psychologiája.[1]) Nagy hatású továbbá *Leibnitz Gott-fried Vilmos*nak a lelkes *monas*okra alapított rend-szere.[2]) Említést érdemel még *Darwin Erasmus* (1731—1802) orvosnak a szellemi törvények physiologiai alap-ját kimutatni akaró theoriája.[3])

Az orvostan tovább fejlődésének helyét illetőleg reánk nézve jelentékeny változás állott be ezen szá-zadban. Itália a múlt századok dicsőségének marad-ványait élvezi még, ahol a régi jó hírnevet Pavia tartja fenn, Francziaországban, ahol 1789-ig egészen hiány-zott a klinikai oktatás, hanyatlás áll be. Angolország Harvey és Sydenham nyomain előre halad. A vezér-szerepet a század elején Németalföldnek híres egyè-teme Leyden bírja, élén *Boerhaave*val, míg a század második felében Németország veszi azt át, hol a fényes lkerek *Hoffmann Frigyes, Stahl György Ernest* és *Haller Albert* neveihez fűződnek.

Az uralkodóvá vált új systemák között időrend-ben és hatására nézve is első helyen áll *Boerhaave Hermann* (1668—1738) leydeni orvosnak, a XVIII. század Galenusának, *eclecticus* rendszere. Boerhaavenak célja egyesíteni mindazt, amit az eddigi irányokban jó-nak talált. Kiválogatva összeállítja és rendszerbe szedi a

---

[1]) Rendszereiket l. Lewes-Bánóczy III. 38, 85.
[2]) U. o. II. 572 stb.
[3]) U. o. III. 70 stb.

solidar- és humoralpathologia, a iatrophysika és iatrochemia híveinek, nemkülönben a régibb iskoláknak jókúl kipróbált tanait. Módszerében az analysisnek épen úgy helyet ad mint a synthesisnek, amint ázt a kutatás természete megkivánja. Gondosan áttanulmányozta elődeinek és kortársainak az emberi test alkotására vonatkozó tanulmányait. A mikroskop segélyével részint ellenőrizte amazok állításainak helyességét, részint újabb felfedezésekre jutott. Czélja volt: nem új rendszert állítani fel, hanem felébreszteni az orvosi tudomány terén eszközlendő kutatások iránt a helyes érzéket, a mi neki igen nagy mértékben sikerűlt is. Híre Leydenbe vonzotta Angol-, Franczia-, Németország legtörekvőbb ifjúságát és a század legkiválóbb orvosainak javarésze az ő iskolájából kerűlt ki.[1])

Kiváló követői és tanítványai voltak: *Gaub Dávid Jeromos* (1705—1780) leydeni, *Gorter János* (1688—1762) harderwyki, *Oosterdyk Schacht János* († 1791) utrechti, *Ludwig Gottl. Ker.* (1709—1773) lipcsei, *Vogel Ág. Rud.* (1724—1774) göttingeni, *Van Swieten Gerh.* (1700—1772), *de Haën Antal* (1704—1776) bécsi, *Haller Albert* (1708—1777) göttingeni tanárok,[2]) kik közől többen nagy önálló munkásságot fejtettek ki.

b) Stahl György Ernest (1660—1734) hallei egyetemi tanár *„Animismus“*-nak nevezett rendszere visszahatás a XVII. századnak mechanikai és chemiai felfogása ellen. Stahl az emberi élet szerves egységén alapuló önálló tudományos rendszert akart alapítani és felakarta szabadítani az orvosi tudományt a physika és

---

[1]) A század folyamán az orvosi tudomány terén felmerűlt új rendszerekre és vívmányokra itten is csak reá mutatok. Részletes ismertetésüket illetőleg utalom a szíves olvasót Haeser és Baas nagy orvostörténeti műveikre, melyekből ezen vázlatokat veszem.

[2]) Itt is leginkább csak a legnagyobb hatást gyakorolt tanárokat említem.

ıemia befolyása alól- Nagy befolyással volt rája Leib-
tznak a lelkes *monas*okról szóló tana. Szerinte az
mberi testnek éltetője a *lélek* = *„anima“*. Amíg a
lek a testben van, megóvja azt az enyészéstől, a rot-
adástól, melyre nagy természetes hajlama van. A
lek építi fel czéljainak megfelelően a testet, intézi az
gyes szervek mozgását és a test csak a lélek által
, szervei tulajdonképen nem élők, csak éltetettek.
zen elvek alapján megtagadja a finomabb részletekig
ıenő anatomiai vizsgálódásnak szükségét, meg a che-
iiának fontosságát az életjelenségek vizsgálatánál. A
lek a *mozgás* által tartja fenn az életet és eszközli
z anyagcserét. A betegség érzete és jelenségei nem
gyebek mint a léleknek törekvése a reája kellemet-
ınűl ható okoktól megszabadulni; mert maga a lélek
testben lévő természetes gyógyító erő és csak ennek
ıűködését kell az orvosnak támogatnia. Ebből kifolyó-
ıg a lélek működésére alapítja egész pathologiáját és
ıerapiáját.

Követői voltak: *Coschwitz György Dán.* hallei,
Alberti Mihály (1682—1757) altdorfi, *Goelicke Andr.*
Ottmár († 1744) oder.-frankfurti, *Junker János* (1679—
759) hallei, *Nenter György Fül.* strassburgi, *Hellwig*
Keresztély boroszlói, *Platner Ernő* (1744—1818) lipcsei
anárok.

Stahlnak animismusával szemben állította fel en-
ek tanártársa és ellensége.

c) Hoffmann Frigyes (1660—1742) a hallei egye-
em tanára *„mechanico-dynamicus“* rendszerét, elfogadva
z emberi test szerkezetére nézve a iatromechanicusok
s Boerhaave tanait, de mozgató erőűl Stahlnak »ani-
na«-ja helyett az egész világűrt betöltő *„aether“*-t veszi
el. A különbség közte és említett elődői közt az, hogy

míg Boerhaave az emberi test mechanismusát veszi tekintetbe, eltekintve a mozgató erőtől, Stahl meg ellenkezőleg a mozgató erőre helyezi a fősúlyt, a test anyagi szervezetét mellékesnek tartva; addig Hoffmann a test mechanicus szerkezetét és dynamikáját egyaránt figyelembe akarja venni. Amint Leibnitznak világot alkotó monasai önmagukban önálló lények, úgy a Hoffmann éltető és mozgató aether-monasai is önálló ideák. Ő is a természetet tekinti a legjobb orvosnak s azért pathologiája és therapiája igen egyszerű, ami leginkább megmagyarázza, hogy rendszere igen sok követőre talált. Iránya Halleban uralkodó, ahol követői voltak: *Schulze János Henr.* (1687 —1744.) *Nicolai Ernest Ant.* (1722—1802), *Eberhard Péter* (1727—1779), *Nietzky Adám* († 1780), *Büchner Andr. Illés* (1700—1769). Németországon kívűl követője *Rega Henr. Józs.* (1690—1754) löweni tanár.

Ezen három főrendszer mellett a theoriáknak egész sora keletkezett. Mielőtt ezeket említenők, érintenünk kell még *c) Haller Albertnek* (1708—1777) az *„irritabilitas“*-ra vonatkozó tanát, mint újabb theoriáknak alapját. Haller az állati test mozgásának okait kutatva kisérleteket tett arra néze, hogy a külről jövő izgatás minő hatást gyakorol a test egyes képződményeire s azt tapasztalta, hogy egyes testek, pld. a savak hatása alatt egyes részek, különösen a sejtszövet, a bőr összehúzódnak, de ez egyaránt történik az élő és a holt részen s így, mint tisztán mechanikus hatás, figyelemre nem méltó. A külső izgatás az élő szervezetre olykor egészen hatástalan és így phsyiologiai szempontból jelentéktelen, máskor fájdalmat vagy mozgást vagy mindkettőt okoz. Ennek alapján a »sensibilitas« (érzékenység) és az »irritabilitas« (ingerlékenység) az állati élet

laptüneményeiül mutatkoztak. A további kisérletekből kitűnt, hogy az egyes érzékeny részek a hozzájok vető idegek átvágása után érzékenységüket elveszítették, mig az irritatiora fogékonyak ezen tulajdonságukat azután is megtartották. Ebből megállapították, hogy a »sensibilitas« egyedűl az idegeknek, az »irritabilitas« kizárólag az izomállománynak tulajdonsága. Ezen tanokon alapúl.

d) Cullen William (1712—1790) angol orvosnak *„neuropathologiai"* theoriája, mely szerint az életnek forrása nem dynamikus anyag, mint Hoffmann aetherje, se nem természetfölötti, mint Stahl anima-ja, hanem valami meghatározhatlan erő, melyet ő »idegerő«, ideg principium névvel jelöl és pathologiáját meg therapiáját az idegerő hatékonyságára alapítja.

Követői: *Macbride Dávid* dublini, *Gregory James* (1788—1822) edinburghi, *Elsner Ker. Ferencz* († 1820) königsbergi tanárokon kívűl Olasz-, Spanyolország és Németalföld számos tekintélyes orvosa.

e) Hoffmann Lajos Krist (1721—1806) *„antisepticus"* theoriája szerint a testben folytonos megromlási rothadási processus megy végbe. Az orvostannak feladata azt szabályozni és gátolni.

f) Kämpf János († 1753) *„infarctus"* theoriája a testben romló anyagok összetömörűlésének meggátolását ajánlja. A klystirt nagy divatba hozta.

g) Bordeu Theophile (1722—1776) megalapította és követője *Barthez Paul. Jos.* (1734—1806) kifejtette a *„vitalismus"* theoriáját, mely szerint a test egészének élete az egyes szervek külön életének és életerejének összességéből alakúl, minden szervnek önálló működési köre van, melyeknek azonban összehangzóknak kell lenniök. A gyomor, szív és agy mint főszervek

igazgatják a többiek életét. Az életjelenségeknek okozója a *„vitale principium“* a lélektől különböző abstract fogalom, mely azonban érzési és mozgási képességgel bír. A test minden részében meg van, de az egyes részekben elkülönítve sokáig nem működhet. A betegség az életerőnek megtámadásából keletkezik.

Tovább fejtették ki ezen theoriát *Reil Ján. Ker.* (1759—1813) és *Darwin Erasmus* (1731—1802) aki ebből kiindúlva philosophiai alapon magyarázta az élettani tüneteket.[1]) Ugyanabból indúl ki

h) Mesmer Ferencz Antalnak (1734—1815) az *állati delejességről* szóló tana, az úgynevezett »Mesmerismus« a velejáró mysticismusnak összes kinövéseivel.

i) A szénsavnak feltalálása alkalmat adott az orvostanban a *„phlogisticus“* és *„antiphlogisticus“;* a villanyosság alkalmazása a *„galvanismus“* neveken ismert theoriák kifejtésére.

Századunkba mélyen benyuló hatást gyakorolt

k) az alapító *Brown John* (1736—1788) nevéről nevezett *Brown-féle rendszer.* E szerint az állati test a növényitől csak abban különbözik, hogy az képes az izgalmak befogadására. Az élet nem természetes állapot, hanem a folytonos mesterséges izgatásnak következménye. Az izgatás lehet külső vagy belső, általános vagy helyi. Az izgatás mértékétől és a testre gyakorolt hatásától függ az egészséges vagy beteg állapot. A túl erős vagy túl gyenge izgatás egyaránt ártalmas s ennek fokozatától függ az egészség különböző foka. A betegségek az izgatás mérve szerint sthenicusokra és asthenicusokra oszlanak. Therapiája a »contraria contrariis« elvén alapúl és feladata a túlizgatást mérsékelni, a gyengét fokozni.

---

[1]) Darwin philosophiai rendszerét l. Lewes-Bánóczy III. 70 stb.

A brownianismusnak számos követője közt legkiálóbb *Röschlaub Ján. Andr.* (1768—1835), aki mesərének tanait tökéletesbbítve fejtette ki *„stimulisticus“* ıeoriájában, melylyel szemben áll *Rasori Giovanninak* 762—1837) *„contra stimulisticus“* rendszere.

Ezek és a franczia *Pinel Fülöp* és *Bichat Xav. Ferencz* által felszínre hozott *„realismus“* már inkább századunkban játszanak szerepet.

A systemák és theoriák özönénél, melyek közől ›bb csak ideig óráig gyakorolt hatást a kortársakra, okkal jelentékenyebbek a XVIII. századnak az anaomia, physiologia és a gyakorlati orvostan téren elért redményei.

Az *anatomia* a XVIII. században nem annyira új elfedezések, mint inkább az egyes részletek alaposabb megfigyelése által tűnik ki. A jelzett systemák és theriák körében vagy igen csekély jelentőséget tulajdoították neki vagy a physiologiai elméletek kedvéért legaprólékosabb részletekig vitt vizsgálódásokat vittek enne véghez.

Az általános anatomia terén Itáliában *Valsalva Antonio* (1666—1723) bolognai, *Santorino Giov. Domenico* (1681—1737) velenczei, *Morgagni Giov. Batt.* 1682—1771) és kiváló tanítványai: *Girardi Michele* 1731—1797) *Caldani Leop. M. Ant.* (1725—1813), *Cotugno Dom.* (1736—1822) bolognai, paduai és nápolyi tanárok biztosították az elsőséget az olaszok észére. Vetekednek velök, Németalföld dicsőségét emelve: *Albinus Bernát* (1697—1718) leydeni, *Camper Pieter* (1722—1789) franekeri, majd gröningeni anárok. Francziaországban: *Winslöw Jak. Benign.* (1669—1760), *Senac Jean Bapt.* (1693—1770), *Lieuaud Józs.* (1703—1780) és *Portal Ant.* (1742—1832)

tartóztatják fel a nagyobb mérvű hanyatlást. Angliát *Cheselden William* (1688—1752), *Douglas James* (1675—1742), *Hunter William* (1718—1783) és fivére *H. John* (1728—1793) az anatomia terén is kiemelik. Németországban: *Heister Lőrincz* (1683—1758) altdorfi és helmstädti, *Coschwitz Dán. György, Cassebon Ján. Frigy.* († 1743) hallei tanárok és a göttingeni iskola, élén *Haller Albrechttel,* a kiválóbbak.

A *physiologia* terén legkitűnőbbek a fent ismertetett theoriák megalkotói és felsorolt követőik.

A *physiologiai anatomia* nevezetes vívmányai közé tartoznak: a sejt-theoria (Wolf Gásp.); a csontképződés tana (Klinkosch Józs. 1735—1786, Clopton Havers és Du Hamel du Monceau); a vérkeringés szerveinek részletes ismertetése (Senac, Haller, Quesnay); a vér morphologiája (Hewson); az emésztés (Spallanzani); a lélegzés és vérkészítés (Haller); az agy és az idegek szerkezete (Boerhaave, Haller); a hallás szervei (Valsala); az izlés (Bonnet), a nemző szervek (Monro, Hunter W. Haller, Wolff) mindenoldalú alapos vizsgálatai.

A *gyakorlati orvostan* terén Olaszországban *Valsalva, Lancisi Giov. M.* (1654—1720), *Albertini Ippol. Fr.* (1662—1738), és *Borsieri Giov. Batt.* (1725—1785) műveikben közzé tett észleleteikkel sértetlenűl fentartották mestereik jó hírnevét. Francziaországban a pathologiai anatomia fő képviselőiül *Sauvages*, *Senac* és *Lieutaud* tűnnek ki. Angolországban a gyakorlati orvostan Sydenham tanai nyomán dicsőséges fejlődési irányt vett. A iatromechanikai elveket és Newtonnak physikai és mathematikai tanait alkalmazták az orvosi tudományra: *Cheyne György* (1671—1743), *Keill James* (1673—1719), *Robinson Miklós* és *Bryan.* Gyakorlati irányú, az egyes betegségeknél szerzett észle-

:teiket közlő írataik által, melyekben legnagyobbrészt oerhaave, Sydenham és Stahl elméleteinek gyakorlati rvényesülését látjuk, kitűntek: *Mead Richard* (1673—734), *Freind John* (1675—1728). *Pringle John* (1707—782), *Witringham Clifton* (1710—1794), *Huxham ohn* (1694—1768), *Fothergil John* (1712—1780). Né- ietországban Boerhaave, Stahl, Hoffmann és Haller yomain a gyakorlati orvosi tudomány rohamosan emel- edett vezérszerepre a continensen. Ezen felvirágzás- ak tényezői voltak: a *göttingeni kör* és a *bécsi iskola*. .z 1737-ben alapított göttingeni egyetem orvosi kara, lén Hallerrel, csakhamar egész éjszaki Németországra ézve iránytadóvá lett. Haller theoriájának közvetlen övetőin kivűl ehez tartoztak a gyakorlati téren: *Werl- of Gottl.* (1699—1767) a váltólázakról és a himlőről, *'immermann Ján. György* (1728—1795) — Haller lletirója — a vérhasról, *Brendel Ján. Gottfr.* (1712—758) a törvényszéki orvostanról, *Vogel Rudolf Ág.* (1724—1774) a gyógyforrások tanáról írt műveikkel; *.entin Frigy. Benj.* (1736—1804) jeles epidemiogra- hus, *Wichmann János Ernő* (1740—1802) diognos- ikája és therapiájával, *Hensler Gáb Fül.* (1733—1805) himlőoltás buzgó híve és a historiai pathologia egyik negalapítója, és a franczia *Tissot Sim. Andr.* (1728— 797) epidemiographus, a népies orvosi irodalom buzgó zószólója.

A bécsi iskola megalapítója *Van Swieten Ger- ıard* (1700—1772) Boerhaave hű tanítványa és köve- ője. Irodalmi munkássága, de különösen a bécsi egye- emnek újra szervezése és az első rangúak közé eme- ése által nagy érdemeket és hírt szerzett. Neve ha- :ánk történetében a magyar egyetem orvoskarának zervezésével elválaszthatatlan kapcsolatban áll. A bécsi

iskola kiváló tagjai voltak: *de Haën Antal* (1704—1776) a klinikai tanítás és a diagnostika terén nagy érdemű tanár, *Störk Antal* (1731—1803), *Stoll Miksa* (1742—1788), akik a hazánkra nagy befolyást gyakorolt bécsi egyetemet híressé tették. Ezen iskolához tartoztak egyetemünk első orvos-tanárai is és számosan a múlt század magyar orvosai közől.

A gyakorlati orvostan nevezetesebb vívmányai: A pathologiai anatomia terén fontos újítást jelez Morgagninak azon eljárása, hogy a hullák bonczolása alkalmával kutatta az élő testen észlelt kórtünetek által okozott változásokat. »De sedibus et causis morborum etc.« czímű 1762-ben megjelent műve a symptomatologiának kórboncztani magyarázata. A szív betegségeinek diagnostikáját megalapították: *Lancisi*, *Albertini*, *Morgagni* és *Senac Jean Bapt.* (1693—1770). Egyik legfontosabb vívmány a *percussio*nak a diagnostikában meghonosítása *Auenbrugger Józs. Leopold* (1722—1809) által.

Az orvosi tudomány általános fejlődésének ezen rövid vázlata feltűnteti a haladást, melynek fontos tényezői voltak a XVIII. században alapított új egyetemek: Boroszló 1702, Fulda 1711, Göttingen 1737, Erlangen 1743, Bonn 1771, Nagy-Szombat 1769 illetőleg Buda 1779, Stuttgart 1781.[1])

Az *orvostan tanítása* a század elején még mindenütt kezdetleges állapotokat mutat. A legtöbb egyetemen 2 tanára van az orvosi tudományok összes ágának. Egyik az elméleti, másik a gyakorlati részt adta elő. Leydenben Boerhaave naponkint 5 órán át tanított. A híres hallei egyetem orvoskarának két tanára volt: Stahl tanította a botanikát, gyógyszertant, diätetikát,

[1]) Baas 461.

ıysiologiát és az institutiokat; Haller pedig a physi-.it, chemiát, anatomiát, chirurgiát és a gyakorlati or-)stant. Göttingenben Haller az anatomiát, physiolo-.át, botanikát, chirurgiát. Párizst és a párizsiak pél-ıája után indúlt Boerhaavet és Hallert kivéve, a többi .nároknak tanítása a szó legnémetebb értelmében Vorlesung«-ból állott és így nem volt meglepő, ha a nár urak kéziratából a felolvasást a famulus vagy)en a tanárnak a felesége tartotta meg. Az egyetemi nároknak a fizetésük is gyarló volt és egyes egye-.meken jól jövedelmező mellékkeresetnek tekintették .: inauguralis dissertatiók írását, melyeknek alaposság s terjedelem szerint meghatározott taxáik voltak. Má-lk jövedelmi forrás volt a hallgatóknak kosztba vétele. .egfőbb mellékjövedelmet képeztek az accidentiák: felvételi, vizsgálati és szigorlati díjak.

A század folyamán az egyetemeken a kor igé-)yeinek megfelelő kedvező változások állanak be. oha kezdetben a jövedelmek csökkenésétől tartó pro-.ssorok ellenezték új tanszékek állítását és egyes tár-)yaknak tanítását csak a jobb jövő reményéből élő .zetéstelen docenseknek engedték át; végre kényte-.nek engedni és a század második felében egy egy ırvosi karon egyidőben már 3—5 tanár is van alkal-ıazva, kiknek rendes fizetése egyenkint 3000—7000 ıárkára megy fel a mellék jövedelmeken kívűl.[1])

Az assistensek intézménye is meghonosúl ezen zázadban és az időnként megüresedő rendes tanszé-eket az assistensekkel szokás betölteni.

Az előképzés tekintetében megkivánták a gym-asiumi tanfolyam bevégzését, de ez nem volt okvetet-ınűl szükséges, amint nálunk is látni fogjuk, hogy ok-

[1]) Haeser II. 487. Baas 593 stb.

leveles sebészek és gyógyszerészek a nélkül is megszerezhették az orvosi diplomát. A tulajdonképeni orvosi cursus 3 év volt, de az egyetemeken uralkodott tanszabadság mellett a tehetségesebbek rövidebb idő alatt is letehették a szigorlatokat.

A tanítás gyakorlati oldala csak ezen század folyamán fejlődik ki. Különösen a reánk ekkor legnagyobb hatást gyakorló Németországban e század elején igen kedvezőtlen viszonyok uralkodtak. Haller Tübingenben 1723-ban tanulmányaihoz kutyákat volt kénytelen bonczolni és mikor Leydenben Albinusnak tanítványa volt, jókora összeget fizetett tanárának, hogy az átengedje neki további tanulmányozásra az általa felbonczolt hullát, Párizsban meg hullát lopott, hogy tanulhasson, amiért onnan menekűlnie kellett. Hoffmann hallei tanár 24 év alatt csak 20 hullához juthatott, Werlhof tanuló korában Helmstädtben 5 tanuló társával közös pénztárt alakított, melyből a szegényebb néposztály tagjainak temetkezési segélyt adtak, amiért azok megengedték elhúnyt övéiknek felbonczolását. A század második felében már javúlt a helyzet. Berlinben 1786 óta az öngyilkosokat tanulmányi czélokra beszállították a theatrum anatomicumba s így évenkint 200 hulla is állott rendelkezésre, ami Berlin egyetemét nagy hírűvé tette. Itáliában Fontana a bonczian tanításához viasz utánzatokat készített.

A klinikai tanítás Németországban csak a század közepén honosúlt meg. Prágában 1745-ben köteleztettek a tanulók a betegek látogatására. Az első *rendszeres klinikát* Bécsben Van Swieten 1754-ben szervezte és vezetőjéűl meghívta de Haënt. Ezt követték: Pavia 1770, Prága 1781, Buda 1779. Göttingen 1784.[1])

[1]) Baas 590—592.

Mellőzöm itten a külföldi egyetemek statutumait, n- és vizsgálati rendjeit, csak a mienket veszem fel ajd részletesebben.

Mielőtt hazai viszonyaink ismertetésére áttérnénk, egemlítem még a századnak orvostudományi szemntból nevezetes társulatait, mint a melyeknek kiadnyaiban hazánk orvosainak neveivel nem ritkán takozunk. Berlinben 1700-ban alapíttatott a »Könighe Gesellschaft der Wissenschaften und freien Künste Berlin«, majd a »Neue Gelehrte Gesellschaft«, meeket II. Frigyes király 1744-ben »Königliche Akamie« néven egyesített. 1751-ben keletkezett a »Kögliche Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen«; ünchenben 1759-ben a »Churbaierische Akademie r Wissenschaften«; Mannheimban 1763-ban a »Churainzische Akad.«; Baselben 1751-ben a »Gesellsch. r Aerzte und Naturforscher«; Zürichben 1757-ben a Naturforschende Gesellsch.« Hasonló tudományos tárlatok, melyek reánk nézve kevésbbé fontosak, keletztek Franczia-, Angol-, Holland-, Dán-, Svéd- sőt oszországban is.[1]) Nálunk a politikai viszonyok még kor meghiusították a magyar tudományos akademia apítására irányozott törekvéseket.

Hazánkban a középfokú oktatás ügye a XVII. ázad vége felé igen aláhanyatlott. A Wesselényi féle szeesküvésre következett önkényuralom a protestánk akkor virágzó tanügyére halálos csapást akart érni, mikor a pozsonyi commissio a protestáns lelészeket és tanárokat tömegesen küldte a gályákra gy számüzetésbe és iskoláiknak nagy részét elszedte. z 1681-iki soproni országgyűlés keveset javított helytükön, mert iskolák tartását csak az úgynevezett ar-

[1]) U. ott 469.

ticularis helyeken engedte meg, (26. t. cz) ott is csak alsóbb fokúakat.

Az 1724 tavaszán felállított m. kir. helytartó tanácsnak egyik osztálya az 1723. 70. t. cz. 1. szakasza értelmében a tanulmányi és jótékony alapítványokon kivűl az összes tanulmányi ügyeket is kezelése alá vette. Ezzel veszi kezdetét nálunk a rendszeres tanügyi administratio. Ez azonban a protestánsokra nézve nem volt kedvező, mert a 1731-iki »Carolina resolutio« szerint: »Alsóbb iskoláknak, mint a nyilvános vallásgyakorlathoz tartozóknak bezárólag a *grammatikáig* terjedhető tanfolyammal tartása az akatholikusoknak is megengedendő mindenik articularis helyen; — felsőbb iskoláik pedig, hacsak nincs reá királyi szabadalmuk és engedélyük, egyszerűen törlendők«. Ezen rendelet értelmében aztán a protestánsok késmárki, bártfai, szebeni, selmeczi, körmöczi, beszterczebányai és más gymnasiumai a grammatikáig hatóságilag leszoríttattak. Felsőbb iskoláikúl csak az ág. evangelikusok eperjesi és pozsonyi lyceumai, az ev. reformatusoknak sárospataki és debreczeni collegiumai tekinthetők.

A kath. iskolaügy, a rendnek 1772-ben történt eltörléséig, leginkább a jezsuiták kezében van. Mellettök nagy hírre és jelentőségre emelkedtek a hazánkba 1642-ben betelepített kegyesrendi — piarista — atyák iskolái.[1])

A nagy-szombati és kassai kath. egyetemeken orvosi kar nem volt és így itthon tulajdonképeni orvosi képzésről nem szólhatunk a század első felében. A múlt században említett magán orvosi tanítást kiegészíthetjük azzal, hogy most is vannak nevezetes orvosi családaink, mint a: Paëken, Schwartz, Loew, Máday,

[1]) Molnár Al. A közokt. tört. 273, 283—284 stb.

oller, Torkos. Egyes orvosaink philologiát, philos iát és theologiát tanítanak s e mellett foglalkozna orvostannal is, mint: Garmathy Sámuel Zilahon erczegh János Debreczenben, ifj Pataky Sámuel Ko- :sváron, Diószeghi István Mármaros-Szigeten, Paksi athmáry Pál Sárospatakon Moller Károly Ottó besz- czebányai iskolája átszármazott a XVIII. századba és többek közt két kitünőségünk, Perliczy Ján Dáv. Torkos Justus János is itt nyerték első kiképez- tésüket a jeles mestertől, aki tanítványai számára ta ki »Succincta morbos curandi methodus, suis au- toribus in domesticis scholis dictata« czímű művét. z orvosi tudomány magán úton tanulásának érdekes ldája Bethlen Kata grófnő, Haller László, majd Te- ki József grófok neje, aki Köleséri Sámuel és Boros- vai Nagy Márton orvosoktól tanúlva az orvostant, ızában nagy kiterjedésű gyakorlatot űzött, melyről ılotti éneke így emlékszik meg:

»Voltak ezek között szép orvoskönyvek is,
Vonta magát arra még a természet is,
Tudta sok jó fűnek hasznos erejét is,
Gyógyítást gyakorlott gyakran még maga is.

Kivált szem fájdalmát bölcsen orvoslotta,
Hályogot a szemről könnyen eloszlatta,
E hasznos tudományt neki tanította.
Más doctorok között egy jó oculista«.

Az, hogy a főrangú nők házi szerekkel gyógyítgat- k házuk népét, még a múlt században is mindennapi olog, de Bethlen Katáról azt mondja az ének, hogy

»Sokszor a betegek sereggel állottak,
Kik hozzája mentek megorvosoltattak,
Messze földrűl néha odahozattak« stb.

A magán tanításnak említett módja ezen században annál fontosabb, mert a protestáns ifiaknak külföldi egyetemekre járása igen meg volt nehezítve és a már előkészített ifiak könnyebben nyerték meg valamely város vagy főúr által ajánlva az engedélyt.

A külföldi egyetemekre kiment magyar ifiak segélyezésére szolgáló ösztöndíjaknak és más jótékonyságoknak 1762-iki kimutatását már közöltük. (356. old.) Városaink régi alapítványai nagyobbrészt áldozatáúl estek az ellenreformatiónak, mint Thurzó Eleknek Lőcse részére tett 10.000 frtos hagyományával is történt. Főuraink közől azonban most is többen küldtek ki orvostant tanulókat. Igy: Gróf Teleky József és Sándor Ajtai Szabó Andrást, Teleky Pál Pataki Sámuelt, Kemény János Bentzig Mátyást, Vas Dániel Szentpéteri Jánost, Gyulai Ferencz grófnak erdélyi ifiak részére alapított ösztöndíján volt Buzinkai György. Moller Kár. Otto tanítványait rendes pénzsegélylyel látta el stb.

A nagyszombati egyetem orvosi karának szervezéséig ifiaink kivétel nélkül kénytelenek voltak oklevél szerzése végett a külföldhöz fordúlni. Az Ausztriával ezen századon át szorosabb kapcsolatoknak kifolyása volt, hogy ifiaink Bécset sokkal sűrűbben keresik fel mint azelőtt. Az, meg azon körülmény, hogy orvosi karunknak mintáúl a bécsi szolgál, okozta, hogy a bécsi iskola gyakorolt ránk legnagyobb hatást. Hatását és a magyar ifiak által látogatottságát tekintve Bécs után Halle következik. Ifiainknak dicséretükre válik, hogy legtöbbnyire a leghíresebb egyetemeket keresték fel s nem azokat, melyeken a doktori dissertatiók árulása az egyetemi tanárok egyik fő jövedelmi forrása volt s ahol in absentia is megszerezhették a diplomát mint »Doctores bullati«.

A külföld látogatását egyetemek szerint így csoportosíthatjuk:

1. *Altdorf:* Nevezetesebb tanárok: Schulze Henrik (Ho.),[1]) Nietzky Ádám (Ho.), Alberti Mihály (St.),[2]) Magyar tanulók: Kastenholz H. Vilmos, Mayoor Zsigm., Gothe Zs. Theoph.[3])

2. *Basel:* Magyar tanulók: Csapó József, Dömök Gergely, Hatvani István, Paxy-Szatmáry Mihály, Tegezonkoly Mihály.

3. *Bécs:* Nevezetesebb tanárok: Van Swieten, de Haën, Störk, Stoll. — Magy. tan.: Adami András, Adami Pál, Ambró-Adamóczi Ignácz, Augustin Sámuel Beddeus Sám. Siegfr., Benkő Sám., Bruz László, Conrád József, Cosmini Jakab, Cseh-Szombati József, Dahlmüller Józs. Vilmos, Doslern Károly, Erdélyi Ferencz, Fürst Ján. Mih., Glosius Sámuel, Gömöri Dávid, Gruber János, Hardegen Ede, Huber Kristóf, Kassai Mihály, Keszler Fer. Antal, Keörmendy János, Krecsovszky Adalbert, Larisch Tamás, Liszovinyi S. Dán., Martini János, Mayer Lajos Ernő, Molnár József, Niciphor János, Pajer Fer. Xav., Prandt Ádám Ign., Rácz Sámuel, Raymund József, Schwannenfeld Ign. Ján., Sebők-Szentmiklósi Sándor, Seltmann Xav. Ferencz, Seredi Bálint, Torner Mihály, Ungerhoffer Fer., Veisz Ján., Wagner Márton, Wernischek János Jakab, Winkler József, Zurbrucken Mihály.

4 *Erfurt:* Magy. tan.: Bácsmegyei János, Fischer Kár. Dán., Fronius Márt. Gottl., Hennel Ádám Theoph.,

---

[1]) Ho. = Hoffmann követője.

[2]) St. = Stahl követője.

[3]) Ezen és a következő névsorokban csak azokat sorolom fel, kiknek neveit valamely irodalmi munkáik után ismerem. Ismeretlen lehet még több is.

Somogyi Józs, Stockinger Mih. Gottfr., Windisch Ján., Theoph., Ziegler János.

5. *Erlangen:* Magy. Tan. Benkóczy Istv., Hueber János György, Lipszky Pál, Marikovszky-Nagytoronyai-Márton, Neustädter Mihály, Pauer Krist. Andr., Procopius Ján., Schwartz Sámuel.

6. *Frankfurt*-Oderai-: Nev. tan.: Cassebohn Ján. Frigyes, Goelicke Ottomar (St). Magy. tan.: Detsi Sámuel, Maxay Mihály, Orgovány-Fogarasy Mih., Pápai Páriz András.

7. *Franeker:* Nev tan.: Camper Pieter, Winter Jan. Frigy. Magy. tan.: Buzinkay György, Csúzi-Cseh János, Fogarasy Sámuel, Hentziday Mátyás, Herczegh János, Keresztesy Pál, Milesz József, Örvendy János.

8. *Göttingen:* Nev. tan.: Haller Albrecht, Brendel Ján. Gottfr., Vogel Rud. Ágost, Blumenbach Ján. Frigy. Magy. tan.: Baliga Sámuel, Bél Ján. Theoph., Conrad András, ifj. Csermák László, Donner Ján Zsig., Torkos János.

9. *Halle:* Nev. tan: Hoffmann Frigyes és követői: Büchner Illés, Eberhard Péter, Nietzky Ádám, Nicolai Ern. Ant., Schulze Henrik. — Stahl György Ernő és követői: Coschwitz György Dán., Juncker János, Reil Ján. Ker. Magy. tan.: Aczél Péter Tamás, Agnetheler Mih. Gottfr., Ajtai Andr., Apostolovics Ján., Benczik Mátyás, Breuer Sámuel, Czentner János, Closius István, Csernanszky Sámuel, Enyedi István, Fábry János, Frith Márton, Fronius András, Girald-Gothard. Mih., Grosse Andr. Kár., Hambacher Sámuel, Hermann Andr., Hirschel Mih. Náth, Huber János Krist., Hueber Sámuel, Institoris-Mosóczi-Mihály, Keszler János Mih., Klement Mihály, Knogler Márton, Kochlatsch Istv. Ant., Lissoviny Ján., Máday Dáv. Sám., Manikati Safrani János.

Moller Gottfr., Moller Kár., Nagy-Borosnyai-Márton, Peck Ker., Pillich Ján Ferd., Raymann Ján. Ád., Raymann Ján. Sám., Richter Károly Gottfr., Sailer Kár. Vilm., Schankebank Ján., Schuller Ján. Gottfr., Schuller János György, Schwarz Ján. Mih., Schwarz Ján. Theoph., Seifert Mihály, Seiffert Ján. Krist., Sontag Sámuel, Szentpéteri Jónás, Theisz Mih. Gottfr., Torkos Justus János, Trangusz Illés, Trost Ján. Márton, Wachsmann Andr., Vallaskay János, Zacharides György.

10. *Jena:* Nev. tan.: Nikolai Ernest, Loder Just. Ker. Magy. tan.: Chernel Ker., Drauth Sám. Frigy., Deccard Ján. Vilm., Ebhard György Zsigm., Glatzinger Ján. Mih., Gömöri Dáv., Graf Ján. Mih., Fischer Fer. Gottfr., Kövesdy János, Krajzel Ján. Zsig., Lányi Pál, Loew Kár. Frigy., Lübeck Ján. Kár., Myss Márton, Neumann Sám., Perliczy Ján. Dán., Pfeiffer Mih., Podkoniczky Ádám, Sailer János, Schmidt Ján. György, Schunn Jak., Segner János Andr., Segner Ján. Mih., Sontag Mih., Szén Károly, Sztopkay Ján., Textoris Dán., Trangus Mih. Theoph., Trogmayr Ján. Theoph., Wietorisz Dáv., Windisch Ján. Theoph.

11. *Leyden:* Nevezetesebb tanárok: Boerhaave és követői: Osterdijk-Schacht, Gaub Jeromos Dávid, Rau, Albigny Bernát Siegfried, Sandifort Ede, Winter János Frigyes. — Magyar tanulók: Auner István, Balogh-szt.-imrei József, Bácsmegyei István, Maleter János, Mylius János, Raymann János Ádám, Schwab Keresztély János.

12. *Lipcse:* Nev. tan.: Krause Kár. Ker., Ludwig Gottl. Ker., Platter Ernest. — Magy. tan.: Baumgarten Ján. Ker., Bayer Ján. Andr., Elhard Krist., Neuhold Ján. Jak., Plecker Ján. Gottl., Vette Ján. Andr., id. Wipacher Dáv., ifj. Wipacher Ján.

13. *Strassburg:* Nev. tan: Nenter György Fül. (St.) — Magy. tan: Albrich Ján., Aczél Pét. Tam., Balogh-Sós Mihály, Báti Ján., Benedek János, Diószegi István, Dombi Sám., Farkas Istv., Jánosy György, Kolosváry Sámuel, Mátyus Istv., Nagy-Borosnyai Pál, Pataky Sám., Paxy-Szatmáry Mih., Peetsi Péter, Szegedi-Pesti Sámuel, Szén Károly, Tege Konkoly Mih., Weszprémi-Csanádi István, Zágonyi Gábor, Zoltán József.

14. *Wittenberg:* Magy. tan.: Auner Istv., Fischer Dán., Madách Péter, ifj. Paecken Ker., Vaghi György, Wette György.

Közel 200-ra megy azon külföldön tanúlt orvosaink száma, kiket itten név szerint felsoroltam, kétségkívűl sokkal többen voltak még tanult orvosaink, de számuk még korántsem felelt meg a fokozottabb igényeknek. A közegészségügyünk iránt melegebben érdeklődőknek legfőbb ohajtásuk volt egy orvosi karnak itthon alapitása. Erre az első jelentékenyebb lépést Perliczy János Dániel Nógrád megye tiszti orvosa tette meg Mária Terézia királynőhöz 1751-ben benyújtott emlékíratával. Felterjesztéséhez az alapításra vonatkozó részletes tervezetet csatolt, melynek első része foglalkozik a hazai orvosi kar hiányából eredő hátrányokkal. A viszonyainkra nézve érdekes képnek vázlata ez: A közegészségügy gondozására éghajlatunkat, népünket, nyelvünket, életmódunkat nem ismerő idegen orvosokra szorúlunk, akik csak sok, igen gyászos eredményű experimentálás után tanulják meg, amire itten szükség van. A legközelebbi járványok megmutatták, hogy még az idegenekkel együtt is kevés az orvos, a sebész, és sem a megyék, sem a városok és kórházak nincsenek kellően ellátva. Szükségből teljesen képzetlen vagy jobb esetben az iskolákból alig kikerülő kezdőkre kell

agy területek gondozását bízni. A vásári oculisták, nirurgusok korlátozás nélkül űznek orvosi gyakorlatot s büntetlenűl okoznak helyrepótolhatatlan kárt az emberi életben. A gyógyszertárak nem állanak kellő ellenőrzés alatt; idegen, a mi viszonyainkat figyelembe egyáltalában nem vevő dispensatoriumokat használnak. Az igazságszolgáltatásra nézve fontos törvényszéki orvosi vizsgálatokat nincs kinek teljesítenie.

A királynőhöz benyújtott emlékirat terjedelmesen fejtegeti a magyar orvosi karnak közegészségügyi és nemzeti szempontokból nagy fontosságát, részletesen kimutatja, mire lenne egy ilyen karnak szüksége, menynyibe kerűlne annak felállítása és fentartása s igen helyes érzékkel az ország középpontját Pestet ajánlja székhelyéül.[1]) A királynő az emlékiratot véleményadás végett kiadta a helytartó tanács útján a közegészségügyi bizottságnak.

Általánosan érzett óhajtás volt már az, hogy a magyar ifiaknak itthon kell alkalmat adni magasabb kiképeztetésükre, hogy a külföldi iskoláztatás költséges volta ne vonjon el közéletünktől oly sok valódi tehetséget. Kifejezést ad ennek már az 1723-iki 70. t.-cz. A magyar nemzet iránt jó indulatú királynő ezen óhajtás kielégítésére 1769 jul. 17-én a nagy-szombati egyetem kibővítésére a jezsuita rend tanulmányi alapítványaiból évenkint fizetendő 10.000 frtot és a földvári apátságot jelölte ki, a jogikar tanszékeinek szaporítását rendelte el, az *orvosi kar* felállítását ekkor még függőben hagyta.[2]) Azonban ennek létesítése sem késett sokáig. Az 1769. nov. 7-iki kir. rendelet a Nagy-Szom-

[1]) Linzbauer Cod. II. 270—277.

[2]) Az orvosi karra vonatkozó történeti adatokat Pauler Tivadar: „A budapesti m. kir. tud. egyet. története I. Budapest 1880“-ból vettem át. A további hivatkozásokat erre mellőzöm.

batban fennálló karokhoz megadta az orvosit is és szabályozta a tanárok fizetéseit s kineveztetésük módját. Kezdetben az új kar elhelyezése nehézséggel járt, miért is az 1770/71-iki tanév kezdetén az orvosi karban az előadások csak november 29-én vették kezdetüket a régi egyetem átalakított és kibővített épületével szemben levő új épületben.

A királynő Van Swietennek, a bécsi klinika megalapítójának, tanácsa után indúlva az új orvosi iskolát a kor igényeinek megfelelően akarta szervezni és mikor a tanárok a szükséges mellékintézetek hiánya miatt panaszkodtak, 1771 szept. 9-én meghagyta Nagy-Szombat városának, hogy kórházában a gyakorlati orvostan és szülészet tanítására helyet és alkalmat szolgáltasson. Ennek azonban kevés eredménye volt a városi kórház elégtelensége miatt, és noha a királynő az egyetemi pénztárból két betegszoba berendezését engedélyezte, a gyakorlati orvostan tanára előadásait leginkább csak elméletileg tarthatta és még 1776-ban is panaszolkodott, hogy nincs kórodája.

A vegytani laboratorium felszerelésére a kar 1773-ban 600, a szükséges könyvekre 200 és a kisérletezésre évenkint 300 frtot kapott.

Az anatomia tanításához szükéges hullákra nézve Pozsony- és Nyitra vármegyék utasíttattak, hogy a kivégzettek tetemeit szolgáltassák be. Amennyiben ez nem lenne elég, a tanárok a bonczolásnál állatok hulláit használják (1773.)

Füvészkertnek megvették Swartzer János Lajos kanonoknak a felső kapun kivűl levő kertjét, majd a jezsuita rend eltörlése után a rendnek Stella nevű kertjét fordították ezen czélra.

A természettani eszközök beszerzésére és a ki-

érletekre évenként 100 frt utalványoztatott és meg-ngedtetett az erőműtani leczkékhez szükséges köny-ek és gépek beszerzése.

A tanrendszer az 1770 okt. 29-iki helytartótaná-si intézményben közöltetett az egyetemmel. Az orvos-arban öt tanszék rendszeresíttetett, úgymint: az el-méleti orvostané (élet- és gyógyszertan, materia medica), gyakorlati orvostané (kór- és gyógytan), a boncztané, sebészet- és szülészeté és a vegy- és növénytané. 775-ben a bölcsészeti tanfolyam, különösen a kisér-eti természettan hallgatása az orvosi tanulmányok elő-eltételéűl szabatott ki. Az első évben a boncztan, a egy és növénytan; a 2-ban az élettan; a 3-ikban az lettan ismétlése mellett a gyógyszertan és kórtan; a -ikben a kór- és gyógyszertan; ismétlése mellett a yakorlati gyógytan a kórodában: az 5-ikben a gya-orlati gyógytan folytatása mellett a sebészet és szü-észet adatott elő.

Az elméleti és gyakorlati orvostant Boerhaave, a egy- és növénytant a tanár saját rendszere szerint dták elő naponként egy-egy órában Ugyanennyi idő volt a boncztanra és a sebészetre is.

Tankönyvekűl elő voltak írva: a vegytanban Boer-haave; a növénytanban Linné; az élettanban Boerhaave, van Swieten és Marherr; a gyógyszertanban Boerhave, Krantz, Cartheuser és Vogel; a kórtanban Boerhaave és Van Swieten; a boncztanban Scharschmidt, Winslow és Albini; a sebészetben Winslow, Verdieux, Heister; a szülészetben Kranz, Plenk és Steidele művei. Ezek mellett a tanárok tanításuknál felhasználhatják a tudo-mányok újabb vívmányait és saját észleleteik és kuta-tásaik eredményeit is.

A boncztan tanára utasítást kapott, hogy nyáron

az osteologiát és száraz boncztant adja elő, a hullákat télen bonczolja; a növénytan tanára meg, hogy füvészeti kirándulásokat rendezzen.

Ezen alapokon kezdték meg nálunk az orvostan rendszeres tanítását az első tanárok: *Schoretits Mihály* veszprémmegyei tiszti főorvos a kór- és gyógytanból, *Prandt Ádám Ignácz* az élet és gyógyszertanból, *Winterl Jakab József* a vegy- és növénytanból, *Krzowitzi Trnka Venczel* római szt. birodalmi lovag a boncztanból és *Plenk Jakab József* a sebészet és szülészetből.

A tanárok fizetése évi 1200 frtban állapíttatott meg. Ez ugyan nagynak látszott, de Van Swietennek határozott nyilatkozata, hogy annál kisebb évi díjért az orvosi tanszékekre alkalmas egyének nem vállalkoznak, akik pedig kisebb díjért vállalkoznak, azokra nem alkalmasak, döntött.

Az orvosi karban egy tanárjelölt (assistens) állomása a vegytan tanára mellé rendszeresíttetett 144 frt fizetéssel.

Hazánk tanügyének minden téren rendezése alkalmával újból felmerűlt azon eszme, hogy az egyetemet Nagy-Szombatból az ország közepébe kellene áthelyezni. Buda városa az egyetem érdekében kész levén nagyobb áldozatokat hozni, a királynő 1777 febr. 10-iki leiratában jóváhagyta az egyetem áthelyezésére vonatkozó javaslatot s az új tanév 1777 nov. 3-án már Budán nyilt meg. Az orvosi kar elméleti előadásai az egyetem czéljára fordított kir. várpalotával szemben levő mellléképületben,[1]) a gyakorlatiak a városi kórházban tartattak.

Egyidejűleg gondoskodott a kormány a kar mel-

---

[1]) Ezen épület az 1849 évi ostrom alkalmával leégett, helyén 1880-ban az u. n. „Stökl" épület állott. Pauler id. mű. 119.

kintézeteiről is. Az orvosi és sebészi kórodák a vízi-írosban a várhegy tövében levő Szt. János kórházban elyeztettek el. A fűvészkert számára az angol kis-sszonyok majorja rendeltetett, de ezt 1778-ban egy, szomszédságban levő alkalmasabb telekkel cserél-ík fel.

Az egyetem áthelyeztetése után az orvosi kar öt endes tanárához egy rendkivűli járult, kinek köteles-ége volt a gyakorlati orvostant a sebészek számára nagyarúl és németűl tanítani. Később, 1780 ban, az ltalános kórtan a gyakorlati orvostantól elválasztat-án, a rendes tanárok száma hatra emeltetett. A gya-orlati orvostan előadásával, a sebészek számára, a onczt tan tanára bízatván meg, a rendkívűli tanárság negszűnt. A boncztan tanára 1780-tól a külön elő-dások tartásáért 200 frt tiszteletidíjat kapott. Ugyan-nnyit nyert Plenk a szemészetből tartott külön elő-dásaiért.

Budán az orvosi karban a seniornak fizetése 1500 frt-an állapíttatott meg, a többi tanároké 1200 frt maradt. A tanrendszer nem változott.

Az orvosi kar alapításától kezdve ugyanazon jo-okat, kiváltságokat és jelvényeket nyerte, melyekkel többi karok régibb idő óta bírtak; dékáni köpenyt s jogart kapott, melyet a dékán ünnepélyes alkalom-or maga előtt vitetett, saját pecsétje volt és tagjai iselhették az egyetemi méltóságokat. Egyetemünk ennállásának első évtizedében a rectori méltóságot vi-elték: 1774-ben Prandt Ignácz, 1780-ban Winterl Ja-ab János orvostanárok. Az utóbbi rectorságának ide-ében történt Budán az egyetem ünnepélyes beiktatása. Dékánok voltak: 1770- 1771- és 1772-ben Prandt Ád. gnácz, 1773—1774-ben Winterl, 1775- 1776-ban Trnka,

1777-ben Prandt, 1777—1778-ban Schoretits, 1779-ben Winterl, 1780-ban Trnka.

Az orvosi karban az orvostudori fokon kívűl a sebészetből, szülészet- és gyógyszerészetből magisteri fokozatok adományoztattak.

Az orvostudori fok elnyerésére két szigorlat volt. Az első az elméleti tárgyakból: boncztan, vegy- és növénytan, élettan, kórtan és gyógyszertan; a második a gyakorlatra, a betegek gyógykezelésére terjedt ki. — Az elsőben az igazgató dékán és négy rendes tanár, úgymint a boncztan, a vegy- és növénytan, az elméleti és a gyakorlati orvostan tanárai; a másodikban az említetteken kívűl két idősbb gyakorló orvos vett részt. A szigorlatokat a nyilvános vitatkozás követte, melyen négy orvostudornak kellett ellenvetéseket tenni, ha annyian nem jelennének meg, azokat a tanárok helyettesíteni tartoztak. A szigorlót, a ki jól nem felelt meg, egy vagy két évre tanulmányai folytatására és új szigorlatokra utasították, de a díjakat újra nem fizette. A szigorlati díj a felavattatással együtt 1775-ben 183 frt 42 krban állapíttatott meg.

A megszabott szigorlatok és vitatkozás kiállása után a tudorjelölt a cancellár előtt a hitvallást és a szeplőtelen fogantatás iránti esküt tette le, azután az egyetem nagyságos rectorának rendeletéből, annak elnöklete alatt, a cancellár és négy dékán jelenlétében ünnepélyesen tudorrá avattatott.

Minthogy a protestánsok az említett alakban sem a hitvallást sem az esküt nem tehették le, doktorokká nem avatták őket. Ugróczy Mihály prot. nemes a szigorlatok kiállása után a királynőhöz folyamodott s ez 1772 aug. 28-iki leiratában meghagyta az egyetemnek, hogy folyamodót és hitsorsosait, ha a feltételeknek

egfeleltek, avassa tudorokká. De az egyetemi tanács bécsi egyetem szabályzataira hivatkozva kérte a ki-.lynőt, hogy a protestánsok itt is csak a licentiát nyer-essék el, de tudorokká ne avattassanak. A királynő m. kir. udv. kancellaria véleménye ellenére az egye-mi tanács kérelmére hajlott és a bécsi egyetem sza-ályait a nagy-szombatinál is alkalmazni rendelte, minek lytán a protestansok csak licentiatusokká avattattak ennek alapján űztek gyakorlatot.

Aki a doktori czímet megakarta szerezni, kény-len volt valamelyik külföldi prot. egyetemre menni szigorlatokra. Weszprémi szerint Conrad József ma-yar ifiú volt az első protestáns, akit a bécsi egye-temen, 1779-ben, orvostudorrá avattak.[1]) Ez után a ii egyetemünk sem tehetett kivételt a protestánsokkal.

Az orvosi kar megalapításától kezdve az egye-emnek Budán ünnepélyes beiktatásáig következő ok-eveles egészségügyi személyzetet bocsátott ki: 1771—1777-ben: orvostudort 38-at, sebészmestert 131-et, yógyszerész mestert 32-őt, szülészmestert 2-őt, oklev. zülésznő 21-et; 1778—1780-ban: orvostudort 17, se-észmestert 80, gyógyszerészmestert 14, szülészmes-ert 3, oklev. szülésznőt 32-őt. Működésének első év-zedében összesen 370-et.[2])

---

[1]) Weszpr. IV. 56.

[2]) Az első évtizedben kikerűlt orvosok közől Szinnyei id. művében a övetkezőknek inaug. dissertatiói vannak felemlítve: Barbenius József, Báti Já-os, Benkő Sám., Csernyei János, Czapovszky Andr. Ján., Czepecz Ján. Jak., ngel Ján. Jak., Fuchs Mátyás, Fuker Frigy. Jak., Gabriel Ján., Gogolák Imre, ömöri Istv., Heidenreich Ján Lajos, Huszti — raszinyai — Zach. Theoph., isa Istv., Kis-Witzai Józs., Koczi Ign. Bál., Krieger Ker. Ernő, Lange Már-on, Lipszky Pál, List Sám., Lupini Dán. Márt., Mauks Ján. Dán., Millorado-ics Pét., Mudrányi Ján. Jak., Müller Józs. Ant., Oertel Henr. Gottfr., Pillmann stv., Pitner Gábor, Rácz Márton, Rigler Mikl. Ján., Rodlsperger Pál Ján., chimert Ján. Pét., Schweger Ign. Ján., Semere Ján. Pál, Staehling Józs. Fer., tipsich Nánd., Ugróczy Mih., Vogel Ján. György.

A nagyszombati collegiumnak teljes egyetemmé kiegészítése után Mária Terézia királynő azon gondolattal is foglalkozott, hogy az általa »Nagy-fejedelemség« rangjára emelt Erdély számára is állít egyetemet. A jezsuitáknak kolozsvári collegiuma már régebben viselte, az »Universitas« czímet, olyan értelemben, mint a kassai; mert itt is tanitottak theologiát, just és philosophiát. A királynő 1775-ben a kolozsvári Universitásnak megadta a rectorválasztás jogát, szabályozta a tanszékeket és a tanárok fizetését s ekkor igérte, hogy az *orvosi karhoz* Bécsből küld két tanárt. Ekkor elrendeltetett a boncztan, sebészet és szülészet tanítása és tanárúl 400 frt fizetéssel kinevezett *Laffer József* sebész és szülészmester, aki az említett tantárgyakat egy év folyama alatt adta elő. Az 1776 nov. 7 iki kir. rendelet kilátásba helyezte az orvosi karnak a következő tanévekre a vegytan, növénytan, élettan és kórtan tanszékeivel tovább fejlesztését, de ezen terv az 1777 aug. 27-iki rendelettel »egyelőre« függőben maradt és Laffer hosszabb időn át az orvosi karnak egyedűli tanára. 1787-ben állíttatott egy új tanszék az állatgyógyászatra s erre *Fuhrman Péter* neveztetett ki. Az 1790. okt. 8-ik helyt. tanácsi rendelettel a boncztan tanára mellé egy assistensi állomás rendszeresíttetett. Még a múlt század folyamán szerveztetett az ásványtan, vegytan, élettan és általános kórtan tanszéke, betöltve *Dr. Etienne András* által, és a szemészeté *Müllerheimi Molnár Jánossal.* Etiennek 1797-ben történt halála után az ásványtani és vegytani előadások hosszabb időn át szüneteltek, az élet- és kórtan tanszékére *Nagybaczoni Incze Mihály* neveztetett ki Nevezetes még ezen században az 1790 jun. 7-iki udv. rendelet, mely szerint a boncztan és állatgyógy-

n hallgatói ösztöndíjakat kaptak, a kolozsvári kórızban a betegek gyógyítása mellett a sebészetnek ilön szaktanár által gyakorlatilag tanítása kimondaıtt, megbízatván az egyetemi tanács, a sebészi szakınár és a városi physikus, hogy erre nézve tervet iszítsenek. A szaktanár a tanítással addig is megbíıtott. Az orvos-sebészet és a szülészet tanárai az olsó vizsga letételekor és az oklevél kiadásakor mérkelt díjt szedhettek. Ugyanekkor megjavíttatott a tanárok fizetése.

Ezen új kar nem osztozott a többi karok jogaiın s az orvos-sebészi kar tanári kara a többiekkel .orosabb szervi kapcsolatban nem állott. A »facultas ıedica«, »medicae facultatis pars«, »classis chirurgica«, iacultas chirurgica« nevek alatt szereplő kar, mint ıtjuk leginkább sebészek és szülésznők képzésére olgált.[1])

Egyetemi orvoskarunknak szervezése egészen új ányt jelez hazánk orvosi történetében. Nem szorúlunk ıár többé kizárólagosan a külföldre. Tanáraink figyeımbe vehették hazánknak különleges geographiai, kliıatologiai és ethnographiai viszonyait, a magyar nemıt életmódját, sajátságos betegségeit, járványait s ezekık alapján nálunk is fejlődhetett önálló irány az orısi tudományban és ezen túl már nálunk is lehet szó *magyar orvosi tudomány* történetéről.

A kolozsvári tanintézet nem orvos-doktorokat ıépző, hanem orvos-sebészi és szülészeti iskola. Hazánkık múlt századbeli közegészségügyi viszonyai mellett gy olyan tanintézet, melyben az orvosi gyakorlat űzé-

---

[1]) Maizner Ján. dr.: A kolozsvári orvos-sebészi tanintézet tört. vázl. 75—1872. Kolozsvár 1890. — Jakab Elek: „Kolozsvár tört. I. 339. 526. ıczbauer Cod. III./1. 607.

sére jogosítást nyerő sebészmesterek képeztettek, a gyógyászat szempontjából általában nagy fontosságú.

Ha már a múlt századokban láttuk, hogy a magyar orvosok daczára a nehéz viszonyoknak, melyekkel kiképeztetésük és a külföld jelesebb tudósaival állandó összeköttetésük járt, mindig részt vettek tudományszakuk irodalmi művelésében: a XVIII. században magyar orvosaink, mondhatni, fényt hoztak a magyar tudományosságra a külföldön. Van Swieten és vele a bécsi egyetem tanárai Mária Terézia királynő előtt magasztalva emlegették a magyar tanulók kiváló képességeit és hazánknak azon jó barátja a többi közt épen evvel érvelt a magyar orvosi kar felállítása mellett. Valóban csodálkoznunk kell azon elfogultság fölött, melylyel orvosainknak tudományos működését mély hallgatással mellőzik a nagy orvostörténeti műveknek német írói, mikor a német tudományos társulatoknak évkönyvei valószínüleg rendelkezésükre állottak.

Mennyire jogosúlt ezen megjegyzés, mutassák a következő életrajzi adatok.

Agnethler Mihály Gottl. lovagi családból 1719-ben Nagy-Szebenben született. A hallei egyetemen 1742-től theologiát, philosophiát, mathematikát és historiát, majd, orvostant tanúlt és 1750-ben a bölcsészet és szépművészetek tudorává 1751-ben orvostudorrá lett. Közvetlenűl ez után a helmstädti egyetemre hívták meg az ékesszólástan, költészet és archeologia tanszékére, ahol egy évi működése után meghalt. Nevét orvosi, numismatikai irataival és Linné botanikai munkájának kiadásával tette ismertté.[1])

---

[1]) Az életrajzi adatokat Weszprémi, Ferenczy-Danielik, Trausch és Szinnyei már idézett műveiből veszem. Minthogy azok ott könnyen feltalálhatók, egyenkint nem hivatkozom reájok. Műveik részletes felsorolására nézve is az említett forrásokra és alább következő orvosi irodalmunkra utalom az olvasót.

Albrich János Brassóban 1687-ben született. Hal-ban, Strassburgban tanúlva 1709-ben orvostudorrá tt és szülő városában telepedett le, ahol az 1718-719-iki pestis alkalmával az erdélyi gubernium egész-ügyi igazgatójává lett. Szülő városa senatorává, az ad. naturae curiosorum III. Chrysippus névvel tag-vá választotta. Brassóban az 1689-ben elégett gyógy-ertár helyett újat alapított. Orvosi művein kívűl elő-eretettel foglalkozott szülő városa történetével és 714-ben kiadta Brassó okmánytárát.

Benkő Sámuel született Kis-Báczonban, Erdélyben, vosi tanulmányait Nagy-Szombatban és Budán vé-ezte, itt 1778-ban lett orvostudorrá. 1775-ben Ley-enben megjelent első értekezését az orvosi és termé-ettudományi munkáknak egész sora követte 1818-ig, özöttük több magyar nyelven. 1783-ban a dijoni tu-ós társaság egyik, a folytonos és váltólázak rossz-dulatúságának és jóindultúvá változásának ismertető leiről szóló jutalomkérdésére második osztályú jutal-at nyert.[1])

De Cilano Maternus György Keresztély szül. Po-sonyban 1696-ban. Nagyatyja Jakab Olaszországból tt hazánkba, fia Márton Pozsonyban senator volt, nnek fia volt György, aki egyetemi tanulmányait Hal-ban és Helmstädtben elvégezve orvossá lett és Altoná-an telepedett le, hová tanárnak meghívták az orvos-n és a görög-római régészet tanszékére. Majd VI. Ke-esztély dán király udvari orvosává lett. Ezen állásá-ól később visszatért tanári székére s egész életét ta-ári hivatásának szentelte. Az acad. nat. cur. II. Me-ander néven 1745-ben tagjává választotta őt, aki kkor már tagja volt a kopenhágai tud. társaságnak.

[1]) U. o. 44.

Altonában anatomiai museumot alapított. Orvosi és régészeti műveket írt.

Conrád András szül. Győrben 1724-ben. Tanulmányait Halleban és Berlinben elvégezve, itt 1748-ban orvostudorrá lett. Gyakorlatát Győrben, majd Sopronban folytatta, itt mint városi orvos. Az acad. nat. cur. 1751-ben III. Diodorus néven tagjává és a Gensel János Ádám féle alapítvány gondnokává, a lausitzi tud. társaság tagjává választotta.

Fia volt *József* (szül. 1756-ban) az első protestáns, akit a bécsi egyetemen orvostudorrá avattak. 1781-től az acad. nat. cur. tagja IV. Diodorus néven.

Fischer Dániel Késmárkon 1695-ben született. Wittenbergben 1718-ban lett orvostudorrá. Mint Késmárk város és Szepes- és Liptómegyék physicusa működött. 1719-től az acad. nat. cur. tagja Cajus néven.

Földi János, Nagy-Szalontán 1755 decz. 21-én született. Árván, szegényen, mint szolgagyerek végezte a falusi iskolát, azután altanítóvá lett. 1773-ban a debreczeni iskolába került, onnan 1781-ben Halasra ment rectornak, majd ugyanazon évben az orvosi pályára lépett. 1788-ban orvostudorrá avattatván, előbb Szatmáron működött, 1791-ben a Hajdú-kerület főorvosává választatván Hadházon telepedett le. Ő nevezhető a magyar természetrajzi, különösen az állattani irodalom és műnyelv megteremtőjének. Természetrajzi művei alapján a jenai természettani és földtani társaságok tagjává választatott. Nemzeti irodalmunk történetében előkelő helyet foglal el mint a »debreczeni kör«-nek alapítója, mint költő és nyelvtudós, aki a »debreczeni grammatika«-nak nagy részét szolgáltatta. Meghalt 1801-ben.[1])

[1]) U. o. II. 82 és Beöthy Zs. Irod. tört. I. 131.

Gensel János Ádám Sopronban 1677-ben patri-
..ısi családból született. Felsőbb tanulmányait Jenában
·eologiával kezdte, majd ugyanott az orvostanra adta
.agát. Tanulmányait Bolognában, Florenczben, Rómá-
ın, Páduában folytatta. Itt 2 évet töltött a legkivá-
bb tudósok társaságában, két ízben volt az egye-
mnek consiliarius anatomicus-a, a német társaságnak
-- ehez számították mindig a magyarokat — vice-
ındicusává választották és mint ilyent őt küldték Mo-
ıegus Alajos újonnan választott velenczei doget az
gyetemi német nemzet nevében üdvözölni. A doge
Szt. Márk lovagjává nevezte ki. 1703-ban orvos-
·dorrá avattatva haza jött és itt mint Vas-, Sopron
egyék főorvosa és az Esterházi család orvosa nagy
.gyonra tett szert. Az acad. nat. curiosorum 1712-ben
Diodorus néven tagjává, majd 1714-ben másod-el-
›kévé választotta. Az akademia iránt háláját azzal
ınúsította, hogy 1720-ban bekövetkezett halála előtt
.gyatékából az akademiának évi 6000 frtnyi jövedel-
‹et hagyományozott s ez által az erfurti híres könyv-
ırnak egyik legfőbb alapítójává lett.

Gyarmathy Sámuel szül. 1751-ben Kolozsváron.
gyetemet Bécsben és Goldbergben végzett. 1782-ben
vostudorrá lett. Mint a Ráday fiúk (Pál és Gedeon)
.velője beutazta Németországot. 1787-ben Hunyad-
egye tiszti orvosává választotta. A Görög Demeter
e 50 aranyas díjra »Magyar nyelvmester« czímű mű-
vel pályázott s ezt 1794-ben Kolozsvárott kiadta.
szti orvosi állásáról leköszönve gróf Bethlen Gergely-
el nevelőnek ment Németországba, ahol a német tu-
›sokkal barátságba, levelezésbe lépett és Göttingen-
n 1799-ben kiadta: »Affinitas linguae hungaricae
m linguis fennicae originis grammaticae demonstrata«

czímű művét, mely nevét európaszerte ismertté tette és melyért a göttingeni tudós társaság tagjává választotta. Németországból visszatérve a Bethlen családtól húzott évi díjjal 1800—1809-ben mint tanár működött. Meghalt 1830-ban.[1])

Gyöngyösy-petényi-Pál 1707-ben Kassán született. Atyja Pál, ev. ref. lelkész, 1724-ben hazánkat elhagyva oderai Frankfurtba ment, ott a theologia tanárává lett. Fia az orvostant Leydenben és Harderwijkben tanulta s itt lett orvostudorrá 1753-ban. Boerhaave ajánlatára Erzsébet czárnő Oroszországba hívta, ahol előbb a szt.-pétervári kórház, majd a nemes ifiak katonaintézetének orvosává és 1766-ban udvari orvossá lett.

Hambach János 1682-ben Eperjesen született. A szigorlatokat 1710-ben Wittenbergben oly fényes eredménynyel tette le, hogy a jelenlevő Wiesnowieczky herczeg azonnal meghívta őt szülői házi orvosának. Ezen ajánlatot el nem fogadva, Eperjesen telepedett le, ahol mint a város és Sárosmegye orvosa 40 éven át működött. A lengyel főurak gyakran hívták meg a híres orvost, akit királyuk II. Ágost udvari orvosává kinevezve drága aranylánczczal tüntetett ki. Az 1739—1740-iki pestis alkalmával nagy érdemeket szerzett, mikor Sáros, Zemplén, Ung és Bereg megyék egészségügyének gondozása egészen az ő vállaira nehezedett.

Hedwig János Brassóban 1730-ban született. Tanulói éveiből érdekes esetet beszél el Trausch.[1]) Lipcsében sétálgatott egyszer a szegény medicus, mikor váratlanúl egy pénzzel telt erszény esik lábai elé, a fiatal ember felnéz, észreveszi az emeleti nyitott ablakot, melyből az áldás elébe hullott. Az erszényt felviszi az illető lakásba, ahonnan a kedélyesen czívódó

---

[1]) Schriftsteller Lex. II. 88.

zastársak egyike dobta azt ki. A becsületes ifiút nyira megszerették, hogy nem csak az erszényt aján- kozták neki, hanem asztalukhoz is meghívták. Ta- lmányait elvégezve 1759-ben doktorrá lett. Lipcsé- en maradva 1784-ben városi orvossá, 1786-ban az egye- men rendkívűli, 1789-ben a botanika rendes tanárává tt. Tudományos működésének elismeréséűl az acad. at. curiosorum, a londoni, stockholmi, berlini tud. tár- ságok, a lipcsei gazdasági, a zürichi orvosi és ter- észettud. társaságok tagjukká választották. A növény- ni irodalom terén első rangú tekintély.

Loew Károly Frigyes Sopronban 1799-ben szü- ttett, — atyja volt András, szintén híres orvos —, rán árvaságra jutva, sógorához Windisch bazini or- oshoz került s ettől nyerte az orvostanban az első ktatást. 1721-ben Jenában orvostudorrá avatták. Gya- orlatát Sopronban kezdte, majd Bécsbe hívták, ahol 6 éven át volt a kir. herczegek és a követek ked- elt orvosa. Később, 1741-ben történt haláláig, Sopron- an lakott buzgón tanulmányozva és ismertetve a kör- yék floráját. Irodalmi műveit méltatva, az acad. nat. urios. 1724-ben tagjává, 1728-ban alelnökévé válasz- otta. Tagjává lett a berlini tudós társaságnak is.

Mádai Dávid Sámuel 1709-ben Selmeczbányán ületett. Az orvostanban első oktatást Moller Károly ttó beszterczebányai orvostól nyerve, Wittenbergbe ment, ahol 1722-ben orvostudorrá lett. Ipájának, Rich- er hallei orvosnak halála után a szász-marburgi és az nhalt-cötheni herczegek udvari orvosává lett. A acad. at. curios. 1745-ben V. Hermes néven tagjává vá- asztotta.

Moller Károly Ottó Pozsonyban 1670-ben szüle- ett. 1696-ban Altdorfban lett orvostudorrá, azután

egy ideig Pozsonyban gyakorolt, majd 1702-ben Beszterczebányán telepedve le, a városnak és Zólyom, Túrócz megyéknek főorvosa volt. Orvosi magán iskolája által nagy érdemeket szerzett a magyar ifiaknak az orvosi tudományban kiképzése körűl. Tőle számosan, később jeles orvosokká lett ifiaink, nyerték nemcsak első kiképeztetésüket, hanem az anyagi segélyt is külföldi tanulmányaik végzésére. Életírója (Weszprémi) szerint olyan gazdag volt, hogy bányavállalatokba több mint 60.000 frtot fektetett. Mint jeles orvos több főúri családnak volt házi orvosa és egy alkalommal III. Károly király nejének súlyos betegsége alkalmával Bécsbe hivatta tanácskozásra. III. Károly királytól magyar nemességet kapott. Beszterczebányának több ízben bírája és senatora volt. A boroszlói orvos-természettudományi annalesekben 14 értekezése jelent meg.

Molnár Ádám nemes szülőktől Vasmegyében Terestyénfalván 1716-ban született. Halleban 1747-ben lett doctorrá és az acad. nat. curios. tagjává választotta II. Marcellus néven. Hazatérve egyideig Brassóban volt gyakorló orvos, innen az oláh vajda udvari orvosának Bukarestbe ment, ahol 16 éven át lakott és több munkájában ismertette Románia természeti viszonyait és az ott uralkodó betegségeket.

Neuhold János Jakab 1700-ban Sopronban született. Egyetemi tanulmányait Wittenberg, Jena és Lipcse egyetemein végezte. Haza jőve előbb Nógrád, majd 1730-tól Komárom megye és a komáromi vár őrségének főorvosa volt. Az acad. nat. curios. 1729-ben II. Apollophanes néven tagjává, 1735-ben meg másodelnökévé választotta. Fiatal korában 1737-ben halt meg.

Paeken Keresztély. Ugyanily nevű atyja Poroszországból származott, 1721-ben Gömör megye tiszti

·vosává lett és itt, Rozsnyón 1730-ban született a mi eresztélyünk. Ez alsóbb tanulmányait itthon elvégezve, 1 éves korában 1751-ben Wittenbergben orvostu-orrá avattatott. Haza jőve, 1747-ben elhalt atyjának :ódává lett Gömörmegye tiszti orvosi állásában. Innen 751-ben Oroszországba meghívatván, előbb tábori or-os. 1760-tól a szt. pétervári katonai kórház főorvosa az azzal kapcsolatos sebészeti iskolában a boncztan ; a sebészet tanára. 1763-ban a szt. pétervári orvosi irsaságnak tagjává választották. 1764-ben a birodalmi törvényszék tanácsosává neveztetett ki, megbízatván z egészségügyi főtanács referensségével. Az 1775-iki estis alkalmával a smolenski kerületbe küldetett és, mint Weszprémi Istvánhoz 1775 decz. 12-én intézett :velében írta, annyira sikerűlt elnyomnia a járványt, ogy amely községben az fel is lépett, legfölebb 1—2 áznak népét pusztította el. Mint a szt. pétervári or-osi collegium cancellárja 1779-ben halt meg.

Perlitzy János Dániel szül. 1705-ben Késmárkon, hol atyja ev. lelkész volt. Német-, Francziaország és Hollandia egyetemein tanúlva, Wittenbergben 1727-ben hilosophiae magisterré, majd Utrechtben 1728-ban rvostudorrá lett. Gyakorlatát Késmárkon kezdte. Sel-ieczbányán folytatta. 1731-ben Nógrádmegye főorvo-ává lett s ott működött 1754-ig, mikor hivataláról mondva Apátfalván vett jószágára vonult vissza, ahol gészen tudományának élt. 1731-ben a berlini tudós írsaság, 1742-ben az acad. nat. curios. IV. Archime-es néven tagjává választotta. Mária Terézia királynő 754-ben magyar nemessé tette. A nagy-szombati egye-em orvosi kara alapításának ő volt egyik legbuzgóbb zószólója.

Rácz Sámuel szül. 1744-ben. Egyetemi tanulmá-

nyait Bécsben végezve, Nagy-Bányán városi tiszti orvossá lett. 1780-ban a budai egyetem orvosi korában rendkívüli, majd még ugyanazon évben a boncztan rendes tanárává neveztetett ki és megbízatott a gyakorlati orvostannak a sebészek számára külön tanításával. »Tanítani kellett — írja Toldy — s nem volt könyv. A bonez- és élettantól kezdve a kór- és gyógytanig az egész orvostudományt kidolgozta, részint eredeti, részint fordított munkákkal pótolva a hiányt«.[1]) Tagja volt a hessen-homburgi, a svéd és bajor tudós társaságoknak. Meghalt Pesten 1807 febr. 24-én. (Műveit l. 466. stb. old.)

Segner János András, a XVIII. századnak általában egyik legkiválóbb mathematikusa és physikusa, Pozsonyban előkelő patricius szülőktől 1704-ben született. Alsóbb iskoláit szülő városában, Győrött és Debreczenben elvégezve az orvostanra Jenába ment és 1730-ban orvossá lett. Itthon előbb Pozsonyban kezdett gyakorlatot, onnan Debreczenbe ment, de alig egy évi ott működés után, úgy látszik, régi szerelme Teichmeyer Mária vissza Jenába vonzotta. Máriájával, szülei akarata ellenére, egybekelt s előbb az egyetemen a phylosophiának magán, majd rendes tanárává lett. 1735-ben Göttingenbe hívták meg az egyetemre a physika, mathesis és chemia tanszékére, melyet 1755-ben a hallei egyetem hasonló tanszékével cserélt fel. Itt nemességet kapva, királyi tanácsossá lett. A nagyhírű tudóst, kinek nevét a természettudományi, különösen hydrostatikai műveinek hosszú sora (Szinnyei repertoriumában 85 nagyobb-kisebb önálló orvosi, mathematikai, természettani műve és értekezése van felsorolva) örökíti meg, a szent-pétervári császári akademia, a londoni

[1]) Toldy irod. tört. I. 159.

ir. társaság, a göttingeni és berlini tudós-társaságok ugjukká választották. Meghalt 1777-ben.

Torkos Justus János régi nemes család sarja, szü-letett Győrben 1699-ben. A gymnasiumot Bél Mátyás ezetése alatt Beszterczebányán, majd Pozsonyban vé-ezte. Azután 3 évig Halleban theologiát tanúlt. Innen isszatérve Moller Kár. Ottó gyógyszertárában Besz-erczebányán a gyógyszerészetet és Mollertől az orvos-ant tanulta. 1720-ban visszament Halleba s ott 1724-en orvostudorrá lett. Haza jőve, előbb tábori orvos, najd 1726-tól Komárom és Esztergommegyék tiszti orvosa, Pálfi Miklós nádor meghívására 1731-ben Po-sonyba ment s itt a nádornak házi és a városnak iszti orvosa volt haláláig, 1770-ig. 1751-ben a florenczi otanikai, 1752-ben a londoni kir. társulat választot-ák meg tagúl. Nagy befolyást gyakorolt hazánk köz-egészségügyének, különösen a gyógyszerészetnek ren-lezésére.

Weszprémi-Csanády István szül. Veszprémben 1723 aug. 13-án. Egyetemi tanúlmányait Londonban, Strass-burgban végezte. 1775-ben »Tentamen de inoculanda peste« Londonban megjelent tanúlmányát a Monthly Rewiew kedvezően méltatta. 1776-ban lett orvostu-dorrá. Itthon Debreczen városa tiszti orvosává válasz-totta. Itt írta a gyakorlati orvostan körébe tartozó magyar munkáit (l. 466. stb. old.) és a magyar orvosok életéről szóló, 4 centuriára osztott életrajzokat, »mely messze túl terjedve czíme határain, historiai s arche-ologiai, nagyobbrészt azonban irodalomtörténeti kité-réseivel nagyszerű raktárát képezi szerencsés nyomo-zásai, számos fölfedezéseinek«.[1]) Ezen művével ő ve-tette meg alapját a magyar orvosi rend történetének,

[1]) Toldy Fer. Irod. tört. I. 156.

melyet az ő munkájának hiányában ma még lehetetlen lenne meg írni és a mely a részletek kidolgozásánál nélkülözhetetlen. A jeles tudóst több külföldi tud. társulat tagjává választotta. Mária Terézia királyné 1767-ben az ő arczképét viselő, dús gyémánt-foglalatú arany éremmel ajándékozta meg. — Meghalt Debreczenben 1799 márcz. 13-án.

Wipacher Dávid a XVII. század végén Modorban született. Orvostudorrá Lipcsében 1717-ben lett. Mint gyakorló orvos Lipcsében maradt, ottan az egyetemen a növénytan nyilv. r. tanárává lett.

Orvosaink közől a természettudományok császári akademiájának (acad. naturae curios.) tagjai voltak még: *Liebezeit György Zsigmond* 1721-ben Nileus néven; *Drauth Sámuel*, *Raymann János Ádám* 1719-ben I. Aristophanes néven; *Wallaszky János* 1734-ben Columbus néven; és *Wipacher János Theophil* 1729-ben Hieracus néven.

Összefoglalva a magyar orvosoknak a külföldön nevezetesebb szereplését, az egyes *tudós társaságok tagjaiúl* a következőket találjuk: *a)* Az acad. nat. curiosorumban: Albrich János, Conrad András, Conrad József, Drauth Sám., Fischer Dániel, Gensel Ján. Ádám, Hedwigh Ján., Liebezeit György, Loew Kár. Frigy., Mádai Dáv. Sám., Molnár Ád., Neuhold Jak. Wallaszky Ján., Windisch János. A társulat közlönyeiben czikkek megjelentek a következő magyar orvosoktól: Ausfeld Krist., Held Máté, Metzger Márton Krist. és Slotze Sámueltől. *b)* A berlini akademiának, illetve előző tud. társulatainak: Gensel Ján. Á., Hedwigh J., Loew Kár. Frigyes, Perlitzy Dán., Segner Andr. *c)* A göttingeni kir. akademiának: Gyarmathy S., Segner Ján. *d)* A londoni kir. társulatnak (Society royal): Hedwigh János,

egner Ján., Torkos Just. Ján. *e)* A szent-pétervári aka-
emiának: Paeken Ker., Segner J. *f)* A stockholmi
r. akademiának: Hedwigh János. *g)* A zürichi ter-
észettud. társulatnak: Hedwigh J. *h)* A florenczi bo-
nikai társaságnak: Torkos Justus Ján. *i)* A dijoni
ud. társaságnál pályadíjat nyert: Benkő Sámuel. Kül-
ldi *egyetemeken tanárok:* Agnethler Mihály Helmstädt-
en; Hedwigh J. Lipcsében; Paeken Ker. Szent-Péter-
áron; Segner Ján. Andr. Jenában, Göttingenben és
Halleban; Wipacher Dávid Lipcsében. Mint *gyakorló
orvosok* híresek: de Cilano VI. Keresztély dán király
dvari orvosa. Liebezeit György Frigyes a branden-
urgi herczeg udvari orvos és tanácsosa; Gyöngyössy
ál Oroszországban; Hambach Sámuel Lengyelországban
. Ágost udvari orvosa; Kramer Ján. a szász választó
ejedelem udvari orvosa és tanácsosa; Máday Dáv.
ám. az oláh vajdáé Bukarestben; Paeken Ker. Orosz-
rszágban. Külföldi tud. *folyóiratok munkatársai:* Az
Annales physico medicae Vratislavienses«-nek: Bách-
negyei István, Fischer Dán., Gensel Ján. Ád., Moller
Kár. Ottó, Kölesséri Sám., Schwartz Ján. Teoph. A
Commercium litterarium Noricum«-nak: Bácsmegyei,
Buzinkay György, Fischer D., Loew Kár. Frigy., Neu-
old Ján. Jak., Torkos Just. Ján.

Ezen rövid mutatvány azt hiszem eléggé fogja
gazolni állításunkat, hogy egy, a múlt században a szó
zoros értelmében maroknyi nemzettől, amelyik csak
kkor újra rendezkedni kezdő állami és társadalmi
iszonyai közt igen nehezen juthat a magasabb ké-
eztetés forrásaihoz; egy tudomány ágnak kiváló mű-
elői közt több kitűnőséget alig várhatott volna a
ülföld. Ha politikai viszonyaink más félék és a külföld
Magyarországot nem Ausztria tartományának és a ma-

gyar ifiakat nem »nationis germanicae addicti«-knak tekintette volna, nem lenne okunk panaszra a fölött, hogy a múlt században nem becsülték meg a magyarnak szellemi képességeit.

Ezen, a külföld tudós köreiben általánosan ismert irodalmi nevű orvosainkon kívűl igen sokan vannak, akik nem a külföldnek, nem a tudós társaságoknak írtak; hanem hazánk közegészségügyének elmaradottságát belátva, egyenesen hazánk javának előmozdítására szentelték erejöket. A közjó és nemzeti irodalmunk szempontjából legelső sorban említendők azon orvosaink, akik *magyarúl írtak: Báti János:* »A hójagos és vörös himlőnek gyógyítására és beoltására vonatkozó utasítás« (svéd nyelven írta Rosen M., németre ford. dr. Murai Ján. Andr. németből magyarra fordította Báti Ján. *Benkő Sámuel:* Borsod megye főorvosa: »A hólyagos himlőről való tanácsadás stb.« (1781). »A fekete epés mértékletnek stb. gyógyítása«. (Angolból ford. és 2 eredeti értekezés az aranyérről. (1791.) *Bruz László* Hunyadmegye főorvosa: »Házi patika« Kolozsvár 1781; *Buzinkay György* Debreczen város orvosa: Rövid oktatás a pestis elleni védekezésre stb. (1739); *Csapó József* Debreczen város orvosa: »Kis gyermekek isputálja« stb. (1771), »Uj füves és virágos magyar kert« stb. (1775 és 92), »Orvosló könyvecske« stb. (1791); *Dombay-gálfalvi-Sámuel* Borsodmegye főorvosa: »Bába mesterség« stb. (1772), »Fontos kérdés, mint kelljen a gyermekeket nevelni« (1807.) *Geodri János:* »A nőtelen és nehézkeseknek, azaz anyáknak és gyermekeknek az ő különös nyavalyájokban . . . oktatás« stb. (Németből ford. 1791.) *id. Gömöri Dávid* győri orvos: »A pestisről való orvosi tanácslás« stb. (1739); *Haffner Mihály* pesti kórházi orvos: »Pest

.árosa nemes Tanácsának . . . projectum egy alkalmatos betegek ispotálya felállítására« stb. (1793); *Haisz-r György* Szepesmegye tiszti orvosa: »Mi jobb, a ermészetes-e, vagy a mesterséges himlőzés?« (1791), agyobb magyar »Orvosi munkája« 3 részben 1801, 802, 1837-ben jelent meg; *Köleséri Sámuel:* »Tanácsadás . . . pestis alkalmával« stb. (1719), »A rendes orvoslásnak közönséges reguläi« — részletenkint Kolozsvári Kalendariumban 1723—1730. *Lalangue Ker. Ján.* Varasd megye tiszti orvosa: »Népszerű orvosi könyv a falunépe és betegek számára« (1776), Rövid oktatás a szülészethez« (1779), »A magyarországi orvosvizekről stb. a szegényeknek kedvekért« 1783) ugyanezek tőle horvát nyelven is. *Lange Márton* ker. főorvos a Bárczaságban: »A leányoknak, anyáknak és gyermekeknek orvos asszonyjok« stb. (1791.) *Mádai Dávid Sámuel:* »Szükséges oktatás« stb. a pestisről (Halleben 1739); *Mátyus István* Küküllő és Marosszék főorvosa: »Dietetica az az . . . stb. (1762), »Ó és új dietetica, az az stb.« (1787); *Miskoltzy Ferencz* győri sebész: »Manuale chirurgicum avagy chirurgiai utazás« stb. (1742); *Mocsi Károly:* »A bába mesterségnek eleji« (1784); *Pápai Páriz András* atyjának Ferencznek »Pax Corporis«-át újra kiadta 1747-ben. *Perlitzy Ján. Dán.* Nógrádmegye tiszti orvosa: »Medicina pauperum, az az szegények számára való házi orvosságok stb.« (1740). »Testi békességre vezető útitárs stb.« (1740); *Rácz Sámuel* nagybányai főorvos, később egyet. tanár: »Az emberi élet általános ismeretét tanító könyve« (1772), »Orvosi oktatás« stb. (1776), »A skarlátos hidegnek leírása és orvoslása« (Benkő S. latin művének fordítása. 1784.) »A physiologiának rövid sommája« stb. (1789), »A borbélyi tanításoknak

I. II. darabja« (1794), »Orvosi praxis« stb. (1801); *Sailer Károly Vilmos* Komárom megye tiszti orvosa: »Az halálos dögleletnek . . . megvizsgálása stb.« (1739); *Váli-Nedeliczi-Mihály.* »Házi orvos szótárocska stb.« (1797); *Weszprémi-Csanády-István* Debreczen tiszti orvosa: »Bába mesterségre tanitó könyv« (1760), »A kisded gyermekeknek nevelésekről való oktatás stb.« (1760); *Zay Sámuel:* »Falusi orvos pap stb.« (1810.)[1])

Nemzeti irodalmunk történetének irói igen röviden szoktak végezni tudományos irodalmunkkal, legfölebb a történetirást és a bölcsészetet méltatják figyelemre — ezeknél olykor igen jelentéktelen apróságokat is, — de a természettudományok alig említvék. Egyik jeles irodalomtörténeti irónk közkézen forgó könyvében a XVIII. századbeli magyar természettudományi irodalmunkról annyit mond; »Természettudományi irodalmunk alig mutathat fel valamit Mátyus István Küküllő megyei főorvosnak tudományos ismeretekkel dolgozott *ó- és új diaetetikáján* (1762) kívűl. Az orvosi szak, főleg kisebb, gyakorlati czélokra készített munkában gazdagabb volt; különösen sok az akkoriban nagyon pusztító pestis elleni tanácsadás. E téren dolgozók közűl elhíresedett Köleséri Sámuel, erdélyi országos főorvos; Waáli Mihály, kalandos életű kurúzsoló, ki fűvészkönyvét Meliuséből írta ki; és Miskolczi Ferencz, ki magyar orvosi műnyelv megalkotására tett kisérletet.[2]) Egy tankönyv keretében elég ennyi, de nagyobb szabású irodalomtörténeti művekben a magyar nyelvű természettudományi irodalom, amely nem volt jelentéktelen, részletesebb méltatást érdemelne.

---

[1]) Ezeknek részletesebb ismertetését adta dr. Maizner János: „A magyar orvostudományi irodalom 1770 ig czím alatt Kolozsvár 1885.

[2]) U. ott 27 és Beöthy Zs. Magy. nemz. irod. tört. I. 91.

A felhozott magyar orvosi művek igen szép tanú-
.got tesznek arról, hogy az egyes tiszti orvosok milyen
:mesen fogták fel hivatásukat, népszerűsítve az egész-
.gügyre vonatkozó ismereteket. A magyarúl író 25 or-
›s közől 17 viselt közhivatalt.

Ugyancsak a népszerűsítésre törekedtek azon or-
›saink, akik nemzetiségi vidékeinken működve, néme-
l közölték tanácsaikat. Igy: A himlő oltásról: *Gellei*
lihály Bácsmegye tiszti orvosa (1797), *Kolbány Pál*
›zsonyi orvos és Neustädter Mihály erdélyi főorvos.
pestisről: Köleséri S., Loew Kár. Frigyes, Maleter
ın., Neustädter M., Schwab Ker. Ján.

A népszerű orvosi munkáknál sokkal nagyobb
:ámú orvosainknak latin nyelvű irodalmi munkássága,
nely felöleli a betegségeknek minden faját. Ezeknek
:szletes felsorolása nem lehet ezen tanulmánynak
ırgya, de, mert a magyar *orvosi tudomány* története
.gykori írójának munkáját némileg megkönnyítheti és
zen munka keretében is bírhat némi érdekkel; cso-
ıortokba szedve közlöm az egyes betegségekkel és más
érdésekkel irodalmilag foglalkozott orvosaink neveit.[1])
.z *orvosi tudományt általánosságban érintő* kérdések-
.ől írtak: Ajtai Andr., Apostolovics Ján., Csernanszky
:ám., Decsi Sám., Diószegi Istv., Dömök Gerg., Engel
ın. Jak., Enyedi Istv., Fischer Dán., Foith Márt., Fro-
ius Márt. Gottl., Fuker Frigy., Grosse Andr., Gyön-
:yösy Pál, Hathvani Istv., Heinzely Márt., Horváth Sám.,
.eresztesi Pál, Kis-Witzay Józs., Klement Mih., Koh-
ıtsch Istv. Ant., Keormendy Ján., Krieger Ker. Ernő,
.ang Ján., Lange Márt., Loew Kár. Frigy., Madách

[1]) Műveik czímei könnyen feltalálhatók Szinnyei Józs.: „Magyarorsz. ma-
ıemat. és természettud. könyvészetében. Igen sok azok közt az orvostudori
·tekezés, de a kor orvostudományi felfogására nézve azok is érdekesek, sőt
›kszor nélkülözhetetlenek s azért azok iróinak neveit is felemlítem

Pét., Maehal Jer., Manikati Ján., Marikoszky Márt., Maternia de Cilano, Mátyus Istv., Moller Gottfr., Nagyborosnyai-Márt., Oertl Hon. Gottfr., Oesterreicher Józs. M., Pápai-Páriz Andr., Paxy Mih., Perliczy Ján. D., Pillich Ján. Ferd., Plecker Ján., Pöck Ign., Procopius Ján., Rácz Sám., Raymann Ján., Rothe Zs. Theoph., Schankebank J., Schraud Fer., Schwarcz Jak., Schwarcz J. Theoph., Schuster Jak., Schweger Ign., Segner Ján. Andr., Smith Arm. Vilm., Sontag Sám., Stipsics K. Ferd., Torner Mih., Trangus Ill., Vaghi György, Vinkler Imre, Wachsmann Dáv., Wallaskay Ján., Welthern Ján. Mih., Wernischek Ján. Jak., Weszprémi István, Wolff Andr., Zágonyi Gáb., Ziegler Ján. — *Alvajárás* (sonnambulismus): Keresztesi Pál, Wipacher Dávid. — *Anatomia:* Auner Ist., Balogh-Soós Mih., Csapó J., Cseh-szombati Józs., Donner J. Zs., Ebhardt György, Fischer Dán., Plenck Józs., Rácz Sám., Vette Ján. Gy. — *Aranyér* (haemorrhois): Albrich Ján., Hermann Andr., Schwarz J. Mih., Segner J. Andr., Slaby Fer. — *Bágyadtság* (languor): Windisch J. Theoph. — *Bélbajok*: Grosse Andr. Kár. — *Cholera*: Bél Ján. Teoph. — *Colica*: Bácsmegyei Istv., Maleter Ján. — *Csalánküteg* (essera, urticaria): Pauer Kr. Vilm. — *Daganat* (tumor): Plenck Józs. — *Delirium*: Fischer Dán. — *Dörzsölés* (frictio): Müller J. A. — *Elmebajok*: Benedek J. — *Epebajok*: Glosius Sám. — *Eskór* (epilepsia): Milesz Józs. — *Élelmi szerek*: Rigler M. Ján., Ungerhoffer X. Fer. — *Élettan* (physiologia): Rácz Sám. — *Érvágás*: Raymann Sám. — *Fagydaganat* (pernio): Grünschnek Ján., — *Fekély*: (ulcus); Lányi Pál. — *Fogászat*: Plenck Józs., Zurbrucken Mihály, — *Fuladás*: (suffocatio): Sailler Ján. — *Genyedés*: (suppuratio) Vette Ján. András. — *Galandféreg* (taenia): Beddeus Sándor, Drauth Sámuel. — *Giliszta* (lumbricus): Schwartz J.

heoph. — *Gutaütés* (apoplexia): Raymann J. Ádám *yermekbetegségek*: Csapó Józs., Haidenreich Ján. Laj., euhold Ján. Jak., Moller Kár. Ot., Rosen Mikl., Weszrémi Istv. — *Gyógytörténet*: Benza X. Fer., Buzinkay y., Canestrini, Ray J. A. — *Gyomorbajok*: Millorado- ıcs P., Niciphor János, Ugróczy Mih. — *Gyuladások*: rogmayr Ján. Theoph., ifj. Wipacher Dávid. — *Havi szulás* (menstruatio): Báti Ján., Fischer Dán., Neuıann Sám., Vette Ján. — *Himlő* (variola): Erdélyi Feencz, Fischer Dán., Gellei Mih., Haiszler Gy., Kolbány ál., Neustädter M., Raymann Ád., Rosen M. — *Hyochondria*: Girald Mihály, Mátyus Istv., Schwartz Sám., acharides Gy. — *Izületi lob* (artritis): Szőőcs Andr., — *Járványok* (epidem. endemicus): Gorgius Pál, Loew ndr., Loew K. Fr., Moller K. Ot., Pajer Fer., Raynann J. Ád. — *Koponya-, fejbajok*: Bentzig Máty., Moler K. Ot., Rettig Ferencz X. — *Köszvény* (podagra): ácsmegyei Istv., Moller K. Ot. — *Kütegek* (exanthema): lenck Józs., Raymund Józs., Szalay Imre. — *Lázas etegségek*: Bácsmegyei Istv., Drauth S. Fronius Andr., latzinger Ján. Mih., Gensel Ján. Ád., Hirschel M., Katenholz Hon. Vilm., Kine Márt., Köleséri Sám., Köttel y. Sám., Lipszky Pál, Máday Dáv. S., Moller K. Ot., ovák Józs., Oroszi Mih., Pfeiffer Mih., Pipan Fer., Raener Theoph., Riedl Ján. V., Schraud Fer., Schuller Ján. ottl., Schwanenfeld Ign. Ján., Seltmann X. Fer., Trost án. Márt., Weisz Ján., Zoltán Józs. — *Lencsecsontok* sesamoidea os.): Pauer Sám. — *Lengyel fürt* (plica olonica): Gabriel Ján. Sám. — *Lépbajok* (lien): Neuhold Ján. Jak., — *Májlob*: Graf Ján. Mih., — *Mellhártyalob* (pleuritis) Bácsmegyei Istv., Csapó Józs., Freisinger Ign. ifj., Wipacher Dáv. — *Méhszenv* (hysteria): Rósa Ján., Fer. — *Mérgek*: Adami Andr., Buzinkay Gy.,

Kolbány Pál, Packen Ker. — *Nemi bajok*: Bell Benj., Huber Kristóf, Máday Dávid S., Neustädter Mihály, Schraud Ferencz, — *Nyák, nyálka* (mucus): Szegedi-pesti-Sámuel — *Orr bajok*: Büky József István. — *Orvosi közigazgatás*: Canestrini, Huszti Zachariás Th., Perliczy János Dáv., Rácz Sámuel, Schraud Ferencz, Wietorisz Dáv. — *Orvosi tanácsadók*: A már említett, magyar nyelvüeken kívűl (462. stb. old.): Gömöri Dáv., Habersack Fer. Ádám., Haidenreich János., Lange Márt., Marschal H. Gy., Neuhold Ján. — *Pestis*: Adami P., Albrich Ján., Ausfeld Kr., Bencsik Máty., Benza Fer. X., Buzinkay Gy. Canestrini, Gorgius Bál., Gömöri Dáv., Lange Márt., Loigk Ant., Máday Dáv. S., Nagy György, Neustädter Mih., Sailer K. V., Schraud Fer., Schwab K. Ján., Seredi Pál, Stocker Lőr., Werlosching János, Weszprémi Istv. — *Petecs*: Loew Kár. Fer., Torkos Just. Ján., Windisch J. Th. — *Reszketés* (tremor): Fischer József — *Sápkór*: (chlorosis): Myss Márton: — *Süly* (scorbut): Köleséri Sám., Fogarasi Sám., Haidenreich M., Somogyi Józs. — *Sorvadás* (phtysis): Lipszky Pál. Gregory Jak. — *Sömör* (herpes): Pitner Gáb. — *Szemészet*: Lange Márton, Plenk József, Réz Józs., Szén Károly. — *Székeles* (lienteria): Thomas Ernő Fer. — *Szépitő* (kendőző) *szerek*: Lange Márt., Lübeck Ján. — *Szívbajok*: Dahlmüller. — *Tehetetlenség* (impotentia): *Sonntag Mih.* — *Terméketlenség* (infoecunditas, sterilitas): Herdegen Ede, Kövesdy János, Molnár Ádám, Richter K. Gy. — *Tetszhalál* (semimors): Farkas István. — *Tettetés* (*simulatio*): Chernyei Ján. — *Torokbajok*: Beer Ján. (angina), Mudrányi Ján. Jak. (raucitas.) — *Tüdőbajok*: Auner Istv., Closius Istv., Fischher Dán., Gömöry Dáv., Larisch Tam., Orgovány M., Sailer K. V., Segner J. Andr., — *Ütérdaganat* (aneurisma): Enyedi

m., — *Végbél* (anus) bajok: Neustädter Mih. A *vér-l*: Krecsovszky Adalb., Wagner Márton. *Vérbőség* ettora): Fischer Fer. Gottfr., ifj. Paekhen Ker. — *Vér-s* (dysenteria): Nagy-borosnyai-Pál, Raymann Ján. l., Rodlsperger Pál Józs., Seyffert Ján. Kr., Soterius ndr. — *Vérömlés* (haemorhagia): Barbenius Józs. Her-egh Ján., Mylius Ján. Fark., Neustädter Mih., Peetsi t., Schmidt J. Gy., Weiskircher Pál. — *Vidtáncz* (chorea V.) Gyöngyössy Pál. — *Vízbefultakkal bánás*: Gen-l J. Ád. — *Vizelet* (uropoësis stb.): Fischer Kár. D., osius Sám., Rayger Kár., Stipsich Ferd., Winkler Józs., *Vízfejűség* (hydrocephalia): Knogler Márt. — *Víz-ony* (hydrophobia): Gensel Ján. Ád. — *Vízkór* (hy-ops): Fischer Dán. *Zsugorodás* (contractura) Schwab ár. Joach.

Ezen iróink orvosi irodalmi műveinek tárgyi bírá-sába nem bocsátkozhatom, tisztán csak számukat te-ntve orvosi irodalmunkat eléggé termékenynek mond-tjuk és az orvosi tudomány fejlődési menetének nulmányozója bő anyagot találhat bennök annak meg-lésére, hogy orvosaink mennyire tartottak lépést aktudományuk általános haladásával.

Irodalmunk más terein ezen században is több vosunkkal találkozunk. A *theologia* a XVIII. század-n a világiakra nézve többé nem gyakorolt olyan nzó hatást, mint azelőtt, a hitvitázó irodalom kora lejárt már, mindamellett ezen téren is találkozunk vosainkkal. *Bácsmegyei István* »Otia Báchmegyeiana c« 1733-ban megjelent polemikus iratában igazolja térését a kath. egyházba. *Buzinkai Györgynek* »Az veszett bűnösnek megkerestetése stb.« (1735). *Csúzi seh Jánosnak* »Isten eleibe felvitetett lelki áldozat«-a, agyar imádságos könyvek. Az utóbbiról Weszprémi

azt írja, hogy az ebben levőknél tökéletesebb imák egy könyvünkben sincsenek. *Dimien Pálnak* unitarius Catechismusát az összes unit. iskolákban használták. *Kassai János* az orvosi tudománynak szükségességét a szentírás alapján bizonyítgatta két értekezésében. Wallaszki[1]) a század kiválóbb theologusai közt említi *Agnethler Mih.* és *Albrich Ján.* orvosokat is.

A *philosophiai* irodalomban Huszti-Szabó István, Nagy-borosnyai-Márton és a múlt századból átszármazott Köleséri S. és Pápai Páriz Ferencz nevével találkozuk. A *történelem-* és *jogtudományéban*: *Bereczk Vizaknay Györgyével*, aki mint II. Rákóczy Fer. tábori orvosa korának eseményeit írta le. *Agnethler Mih.* éremtani, regészeti *Perlitzy J. Dán.* jogtudományi munkáival tűnt ki. *Weszprémi István* »A magyarországi keresztyén királyoknak historiája versekben foglalva« czímű könyvét Bécsben 1752-ben adta ki. *Zoltán József* Magyarország és Erdély történetével foglalkozott.

A XVIII. század orvosait általánosságban legjobban a »természettudós« jelző illeti meg. Orvosaink közől számosan adták jelét a természettudományokban alapos képzettségüknek és szorosan vett szaktudományuk mellett leginkább a *természettudományokkal* foglalkoznak. Hazánk természeti viszonyainak ismertetésénél a múlt században orvosainknak van legnagyobb érdemük. Mint magyar írót legelső helyen kell itt említenünk *Földi Jánost*, kinek »Rövid kritika és rajzolat a magyar fűvésztudományról« czímű 1793-ban a Magyar Hírmondó íróinak költségén Bécsben megjelent tanulmánya ezen szakban az első tudományos készültséggel írt magyar munka. 1801-ben megjelent: »Természeti historia a Linné systemája szérint. Első csomó-

[1]) Conspectus reip. lit.

.atok országa« czímű művével ő vetette meg ná-
'k az állattani magyar irodalomnak alapját. *Loew*
'r. Frigyes 1739-ben Magyarország botanikusaihoz
lt levelet intézett hazánk flórája ismertetésének ér-
.ében, felkérte őket, hogy »Flora Pannonica« czímű
ve megírásában cserevisszony által támogassák őt.
»Flora Pannonica«-ról Weszprémi írja, hogy az öt
.gy folio kötetben levő kéziratot Loew halála után
.stenholtz pozsonyi orvos vette meg. Loew mun-
.át folytatták *Deccard J. Vilmos* soproni orvos. Nyo-
.tásban nem jelent meg. Növénytani munkákat adtak
Agnethler Mih. és *Kramer Ján. Gy. Vilm.* A magyar
.rokról külföldi folyóiratokba írtak: *Bácsmegyei Istv.*,
.ymann Ján. Ád.

Az ásványvizeket és gyógyforrásokat ismertető mun-
'kat a fürdőknél említjük. Hazánk meteorologiai és
.maticus viszonyairól írtak: *Bácsmegyei Istv., Fischer*
.rín, Kramer Ján. és *Raymann J. Ád.* — Physikai
.ekezéseket írt, külföldön közölve azokat, *Perlitzy*
.n. D. — *Segner János Andrásnak* természettudo-
.ányi és mathematikai művei európaszerte első rangú
.dós hírnevet szereztek.

Nemzeti irodalmunk története *Földi Jánost* mint
»debreczeni kör« név alatt ismert iskolának alapí-
.ját méltatja. »A Magyar Múzsában a magyar verse-
.ről értekezvén (1787) az idegenes és magyaros is-
.lák kiegyeztetését sürgette. . . Keveset írt, csak ne-
.ny dalt s egy két utánzatot, de ízléssel. Dolgozott
nyelvtudomány terén is: ő szolgáltatta nagy részét a
.breczeni gramaticának, s bár a nyelvújítást ellenezte,
.rmészetrajzi munkáiban maga is sok új szót alkotott.«[1])

A »Hadi történetek« írói, Görög és Kerekes, által

[1]) Beöthy Zs. irod. tört. I. 131.

1789-ben egy magyar nyelvtanra kiírt pályázatra Földivel *Gyarmathy Sámuel* is beadta »Magyar nyelvmester« czímű, 1794-ben kinyomatott munkáját s ezzel nyelvtani irodalmunk terén a legelsők közé tartozik. Göttingenben 1799-ben megjelent; »Affinitas linguae hungaricae« stb. művében a »finn nyelvrokonság nyelvtani vizsgálatában szerencsésen haladott, hasonlító szótárában pedig mind a rokonság, mind a kölcsönzés kimutatására sok hasznavehető anyagot nyújtott.«[1] *Zoltán József* erdélyi orvos Fenelonnak Telemachusát magyarra fordította s azt, amint írja, elvégezte »18. april 1753 Piskiben a Strigyvíze partyán«. Megjelent nyomtatásban Kolozsváron 1783-ban.

Tudományos, de kivált nemzeti irodalmunknak a múlt században még igen kezdetleges állapota mellett orvosainkat a haladás terén az elsők közt illeti meg az elismerés. A papi rendet kivéve, az értelmiségnek egyetlen osztálya sincsen, amelyiknek tudományosságunk fejlesztésében nagyobb része lenne.

A XVIII. század hazánkban a közéletnek minden terén a rendezkedés kora. A gyéren tartott országgyűlések a trónöröklés, a kormányszékek, a törvénykezés, adó és hadügy égetőbb kérdéseivel elfoglalva a közegészségügyre nem vetnek ügyet. Egészen a század közepéig igénybe veszik királyainkat a nemzeti felkelés, az örökösödési ügyek rendezése s az azok miatt viselt háborúk. Csak Mária Terézia királynő terjeszti ki figyelmét az egészségügyre s az ő rendeletei szabályozzák nálunk az *orvosi képzést* és *gyakorlatot*. 1755-ben kelt az ezekre vonatkozólag legelső fontosabb tervezet a »Planum regulationis in re sanitatis«.

---

[1]) Toldy Fer.: A magyar nemz. irod. tört. 3-ik kiad. Pest 1872. I. 147, 153.

nagy-szombati orvosi karnak felállításáig itthon or-
sok felsőbb kiképzése lehetetlen volt és orvos czíme
itt sokféle ember szerepelt. Ennek véget vetendő
királynő már 1754 jan. 22-én meghagyta a helytartó
nácsnak, hogy az országban levő orvosokat irassa
sze, mindeniket kötelezze oklevele hiteles másolatá-
ik bemutatására, a gyakorlatot csak okleveles egyé-
knek engedje meg, megyei és városi tiszti orvosokúl
ak promoveáltakat szabad alkalmazni.[1]

Az ezen rendeletre beérkezett jelentésekből ki-
nt, hogy az orvosi gyakorlat terén a legnagyobb ren-
tlenség uralkodik. Mindenféle idegenek, olyanok is,
knek otthon maradásuk nem volt, nálunk kellő isme-
tek nélkül szabadon gyakorolták az orvoslást, min-
nféle meg nem engedett módon szerezték a pénzt
megszedve magokat, visszamentek hazájokba. Ezen
sszaélések megszüntetésére a helyt. tanács bizottsága
pponyi György gróf elnöklete alatt Perbegh Károly
vos, egészségügyi tanácsos meghallgatásával elkészi-
tte a »Planum regulationis«-t E szerint minden
vos, aki a külföldön szerzett oklevéllel itten gyakor-
tot akar űzni, tartozik oklevelét a helyt. tanácsnak
mutatni és magát az egészségügyi-tanácsos- orvos s
az által meghívandó orvosok által megvizsgáltatni.
yakorlatát csak ezek véleményének alapján kezdheti
eg.[2] A gyakorlatot régebben folytató orvosok a
lyt. tanácsnál írásban tartoznak jelentkezni. A me-
yék, kerületek, városok, mielőtt valakit tiszti orvossá
álasztanának, arról jelentést tesznek a helyt. tanács-
ak. Mielőtt az orvos akár magán akár hivatalos gya-
orlatot kezdene, jegyzékbe kell őt venni s a hazai

[1] Linzbauer Cod. II. 395. sz.
[2] U. o. 412.

származású 12, az idegen 24 körmöczi aranyat tartozik lefizetni, amely taxának rendeltetése alapúl szolgálni a külföldi egyetemekre menők segélyezésére.

Ezen rendeletnek értelme és hatálya csak a magyar orvosi karnak felállitásáig volt. Mióta a nagyszombati egyetem kiállított diplomákat, ezek hazánk egész területére vonatkozó érvénynyel bírtak, érvényük azonban az osztrák örökös tartományokra nem terjedt ki, mig az amott nyert oklevéllel nálunk lehetett gyakorlatot űzni. Az 1792 nov. 8-iki királyi rendelet annyiban megszüntette ezen visszás állapotokat, amenyiben, amint a mi oklevelünk nem volt elegendő az örökös tartományokban, úgy az ottani egyetemek által kiállítottak sem voltak nálunk érvényesek, hanem minden orvos tartozott magát azon ország egyetemén újra megvizsgáltatni, ahol működni akart. Minthogy azonban ez még bonyolultabbá tette a dolgot, az 1793 okt. 7-iki rendelet a teljes paritas alapjára áll s az örökös tartományok és Magyarország diplomás orvosainak és sebészeinek kölcsönösen és korlátlanúl megengedi a gyakorlatot. Hogy ezen kölcsönösségi viszony egészen azonos alapon álljon, a pesti egyetemre nézve ugyanazon vizsgálati rendszert állapítja meg, mely a bécsin volt. A rendelet a kölcsönösséget — napjainkban is utánzásra méltó példaként — annyira viszi, hogy a hazánkba betelepűlni akaró idegen orvost a magyar nyelvből vizsgálatra utasítja, a mieink viszont a német nyelv birását tartoznak igazolni.[1])

A képesítés és gyakorlat szempontjából fontos még az, hogy 1786-tól kezdve minden orvos tartozott a sebészetet is tanulni, noha nem volt kötelező a chirurgiai szigorlat. 1787 febr. 16-án az udvari cancellaria

---

[1]) U. o. 1339. és 1351. sz.

eghagyta, hogy városi vagy megyei tiszti orvossá és
ebésszé senkit sem szabad felvenni, aki a pesti egye-
men szervezett állatorvosi cursust be nem végezte
; arról jó bizonyítványt nem nyert.[1]) Az orvosok szá-
ában mutatkozó nagy hiány indokolta a helytartó
nács 1788 szept. 26-án kelt rendeletét, melylyel a
esti orvosi kar kérdésére határozatúl kimondta, hogy
z okleveles gyógyszerészeket és sebészeket, ha azok
sak ismereteiket tökéletesíteni akarják, fel kell venni
z orvosi cursusra anélkül, hogy őket előbb az 1785
zept. 28-iki rendelet értelmében követelt 3 évi böl-
sészeti tanfolyamra utasítanák. Ezen rendeletét 1786
ecz. 31-én oda módosította, hogy azok az orvostu-
orságot is elnyerhetik.[2])

Ezen rendeleteknek czéljuk volt a gyakorlattól,
e különösen a közszolgálatból kiszorítani a képezetlen
gyéneket s a helytartó tanács rendeleteinek teljesí-
ését szigorúan végre is hajtotta. 1764-ben Oehme
Károly drezdai származású orvos Pozsonyban telepe-
ett le s miután azt állította, hogy oklevele a Pirna
nelletti csata előtt elveszett, a helytartó tanács okle-
ele megszerzésére 3 határidőt tűzött ki s ezek lejár-
ával az orvost eltiltotta a gyakorlattól. 1765 okt. 17-én
neghagyta a hatóságoknak, hogy bizonyos d'Etrepi
pátot, aki az országban utazgatva, illetéktelenűl űz
rvosi gyakorlatot, fogassák el és szállítassák hazájába.
.784-ben a vándorló és vásári orvosok, kuruzsolók fel-
utatására és feljelentésére adott rendeletet, 1789-ben
neg szigorú elbánást kiván azon papok és gyógysze-
részek ellen, akik orvosi rendelet nélkül adogálnak
gyógyszereket. Hogy a vándor orvoslást és kuruzsolást

[1]) U. o. III. 1028—1044. sz
[2]) U. o. III. 1010., 1036. sz.

lehetőleg gátolja 1787 jan. 3 án a nyomdászokat szigorúan eltiltotta a vándor orvosok, borbélyok, sebészek orvosságait hirdető nyomtatványoknak kiállításától.[1]) Érdekes az orvosi reclamra nézve egy bizonyos Kern Tóbiásnak a szemgyógyászatban rendkívüli jártasságát magasztaló hirdetménye, melyet Mária Terézia királynőnek előterjesztett, hogy engedélyt kapjon Pozsonyban gyógyítani.[2])

A közigazgatás rendezésével kapcsolatban keletkezik nálunk a *tiszti orvosok* intézménye. A XVIII. század közepéig emlegettünk városi és megyei orvosokat. Szabad kir. városaink, amikor csak szerét tehették, tartottak a város által a közpénztárból fizetett orvost, akinek kötelessége volt a szegény polgárokat ingyen segélyben részesíteni és a városi gyógyszertárra felügyelni. Egyes megyékben is találkoztunk már megyei orvossal, de ez inkább csak arra való volt, hogy a nemes urakat szolgálja tudományával. A XVII. században uralkodott humanistikus absolutismus veszi először gondjai alá a *népet*. Mária Terézia királynő 1752 okt. 26-án a megyei hivatalok szervezését szabályozó rendeletében felhozza, minő csapásokat hoz a népre a közegészségügy elhanyagolt állapota, felhívja a megyéket, hogy gondoskodjanak az adózó népről, melynek nincs módjában magát gyógyíttatni. Meghagyja, hogy minden megye gondoskodjék képzett tiszti orvosról, aki lehetőleg a megye középpontjában lakjék; a szegényeket ingyen gyógyítsa; ha gyógyszertár nincsen, ő tartson gyógyszertárt jó karban s abból a gyógyszereket mérsékelt áron adja ki. A hol nincsen sebész

---

[1]) U. o. II. 511., 560., III., 1263., 1043. sz.

[2]) U. o. II. stb. old.

:éh, a megye sebészt is tartson a szegény nép szol-
álatára.

A királynő nemes intentiója közigazgatásunk ne-
ézkessége mellett csak lassan vezetett a kivánt ered-
.ényre, az is igaz, hogy a kir. kormány sem járt el
gészen czéltudatosan s a rendeletek hosszú sorából
sak lassan domborodik ki az új intézmény. Az első
endelet után hosszú szünetet találunk, mely után a
irálynőnek első sorban a kiérdemült tábori orvosok
lhelyezésére van gondja, 1763 junius 20 án kiadott
endeletében azon kivánságának adva kifejezést, hogy
hol csak lehet, tiszti orvosokúl azokat alkalmazzák.
lár ugyanazon évben a megyéktől jelentést kivánt az
gészségügyi hivatalos személyzetről, de ezt nem kap-
án meg, a helytartó tanács útján 1766 május 7-én
lhivatta a megyéket, adjanak részletes jelentést ar-
ól, hogy a kebelükben levő orvosok, sebészek, szü-
észnők, gyógyszerészek minő kötelezettségekkel, ki ál-
al adott és milyen utasításokkal vannak alkalmazva,
ikor és minő gyűlések tartatnak az egészségügy ér-
ekében? — Jelentést kiván azoknak számáról, képe-
íttetésükről. Meghagyja, hogy akiknek megfelelő ké-
esítésük nincsen, azokat a hatósági orvos vagy ha a
egyében olyan nem volna, a szomszéd hatóság orvosa
ltal meg kell vizsgáltatni. — Ezen rendelet feltéte-
ezi, hogy egyes törvényhatóságoknak még nincsen
rvosuk s ugyanakkor mondja, hogy némely törvény-
atóságban a közpénztárból díjazott több orvos, chi-
urgus és bába van s ezekre nézve elrendeli, hogy ha
gyik másik el hal, helyét nem kell betölteni, hanem
írandóságát a többieknek díjazására kell fordítani,
míg csak egy-egy marad, de tisztességes díjazással.
rendeletnek kevés foganatja volt. Az évről évre

megujított sürgetések után a helytartó tanács végre felterjesztett egy jelentést, a melyikből kitűnik, hogy a hatóságok sommásan bántak el a kimutatással, nem írva be az orvosoknak, sebészeknek stb, sem neveit, sem képesítésüket. Erre a királynő 1770. ápril 1-én szigorúan megparancsolta a helytartó tanácsnak, ez meg a vármegyéknek, hogy a részletes jelentés 4 hónap alatt meg legyen.

A négy hónapból, úgylátszik, közel négy esztendő lett, pedig amint Esterházy felvidéki tábornoknak 1770 decz. 3-iki jelentéséből látjuk, nem ártott volna egy kissé jobban sietni. A jelentés szerint ugyanis Mármaros, Bereg, Ung és Zemplén megyékben egyetlen orvos, de még csak olyan chirurgus sem volt, akire akár érvágást lehetne bízni s ha valmi betegség üt ki, nincs a ki annak jellegét megállapíthatná, ami igen veszélyes dolog, mikor a szomszéd Lengyelországban, Moldvában és Erdélyben pestises betegségek uralkodnak. — Erre a helytartó tanács meghagyta az illető megyéknek, hogy azonnal fogadjanak orvost s arról azonnal tegyenek jelentést. Az 1770-ben megsürgetett jelentések végre mégis beérkeztek és 1774-ben már lehetett fölöttük tanácskozni s a nagy-szombati egészségügyi bizottság márczius 3-án összefoglalta azokat és részletesen jelenti a helytartó tanácsnak, hogy sok megyében és városban nincsenek képzett orvosok, gyógyszerészek, sebészek, szülésznők.

A nemes törvényhatóságok valószínűleg úgy magyarázták az 1773-iki kir. rendeletet, mely szerint a felfogadandó physicussal a salariumot illetőleg egyezkedhetnek, hogy a maguk számlájára azt vehetik doktornak, aki nekik tetszik és nem azt, akinek az egyetem diplomát ád. Az említett jelentés után a királynő 1774

szept. 14-iki rendeletében megmagyarázta nekik, hogy a megyéknek joguk van ugyan a tiszti főorvossal a salariumra nézve egyezkedniök és az egyes *járásokba* chirurgust meg bábát fizetéssel felfogadniok: de csak azok közől, akik a királynő uralma alatt álló országok egyetemének valamelyikén vizsgálatokat téve, a képesítő oklevelet elnyerték. Az ilyen diplomás orvos vizsgálja a bábákat, akiket alkalmazni lehet. II. József a tiszti orvosok dolgához is ismert erélyességével nyúlt. 1782. decz. 20-iki rendeletében meghagyta a helytartó tanácsnak, hogy a megyei physikusok részére részletes szolgálati szabályzatot dolgozzon ki, melyben benne legyen az is, hogy évenkint egyszer kötelesek megyéöket beutazni és az egészségügyről részletes jelentést tenni. Be kell venni azt is, hogy ha a tiszti orvosok és chirurgusok, a szegény adózó népnek nem állanának szolgálatára, hivatalukat azonnal elveszítik. Minthogy fizetésüket a közpénztárból kapják, a szegényeket ingyen tartoznak gyógyítani, ennek ellenőrzése végett évenkint részletes kimutatást terjesszenek fel arról, hány szegényt gyógykezeltek ingyen. Majd eskü alatt kötelezi a tiszti orvosokat a gyógyszertárak szigorú vizsgálására és hogy a részrehajlásnak elejét vegye, megtiltja a gyógyszerészek által adatni szokott újévi ajándékok elfogadását.[1])

A köznépnek gondolkozás módját igen jellemzi a helytartó tanácsnak 1786 julius 17-én kiadott rendelete. E szerint a megyei orvosok jelentéseiből kitűnt, hogy a legtöbb beteg részint szegénysége, részint fösvénysége miatt nem szerezte meg az előírt orvosságot, mások bizalmatlanságból csak egyszer kétszer vették be, sokan meg nem is fordúlnak orvoshoz. Fel-

[1]) U. o. III. 814., 824., 893., 904. sz.

szólítja a megyéket, hogy világosítsák fel a népet a megyei orvosok és sebészek rendeltetéséről, hogy ezek épen a szegény néposztály szolgálatára vannak hivatva. A családatyákat s ezek vagy rokonok nem létében a szomszédokat kötelezzék, súlyos felelőség terhe alatt, a betegek gondozására s arra, hogy haladék nélkül forduljanak orvoshoz vagy a kerületi chirurgushoz.[1])

II. Józsefnek az államhatalom összpontosítására irányuló törekvése kiterjedt a tiszti orvosokra is. 1789-iki rendeleteiben kezébe veszi azoknak kinevezését. Hogy minden esetben kellően tájékozva legyen, a kormány számon tartja az alkalmazhatókat s a tiszti orvosi állásokat első sorban a fővárosi kórházakban gyakorlók számára akarja fenntartani, hogy így a vidékre kellő gyakorlattal bírók kerűljenek. Ezen czélból a hatóságoknak be kell jelenteniök ha orvosra van szükségök és meg kell jelölniök, minő nyelveket kell a kinevezendő orvosnak értenie, hogy a néppel érintkezhessék. A folyamodók közől a hatóság kijelölést terjeszt fel, felküldi a folyamodóknak láttamozott oklevelét és informatiot arról, ki hol, mennyi időn át működött, bírja-e a közönségnek bizalmát, beszéli-e a szükséges nyelveket? a kinevezés azonban a helytartó tanácsot illeti. Érdekesen jellemző II. Józsefnek Pécs városához 1789 decz. 24-én írt rövid rendelete: »Ich will die Anstellung eines physici für die Stadt Fünfkirchen mit jährlichen 300 fl. Joseph m. p.«

A kinevezési rendszer igen rövid életű volt. II. Józsefnek halálával az is sírba szállott s a megyei ügyek kezelését az előbbi törvényes állapotba visszahelyező, 1790 márcz. 1-én és 15-én kelt királyi rendeletek a tiszti orvosok és sebészek alkalmazását ismét a me-

[1]) U. o. 988. sz.

·ékre bízza, fentartva azt, hogy csak az egyetemen
ıbályszerű oklevelet nyert egyéneket lehet alkal-
ızni.[1])

Nemzetünk itteni állami életének kilenczszáz éve
ıt el, mikor végre a Tekintetes Karok és Rendek
korszellem nyomása alatt az országgyűlésen a köz-
ˈészségügyet is tárgyalásra méltatták. A II Lipót
·ály által összehívott országgyűlés helyre állította al-
ıtmányunkat, de a bekövetkezett világtörténelmi nagy
ıemények nem kedveztek a nemzet jobbjai által
ıajtott korszerű reformok keresztűl vitelének és az
'90/91-iki országgyűlés a közegészség ügyével csak
ınyiban foglalkozhatott, hogy az 1792-re összehívandó
:szággyűlés tárgyalásainak előkészítésére kiküldött
:szágos bizottság teendői közé felvették a »Negotium
ınitatis«-t. Az albizottságban a közegészségügyre vo-
.tkozó javaslatot Fáy Pál dolgozta ki. De munkája
ırba veszett, mert ez is a bizottság egyéb munká-
ttainak sorsára jutott. Keresztül vitelét nyugalmasabb
.őkre elhalasztották.[2])

A tiszti orvosoknak a megyékben kezdetben nem
ɔlt valami kiváló állásuk. Mária Terézia királynő
'52-iki, a megyei tisztségeket rendező rendeletében
:et a harmadik helyen említi, a megyék azonban ki-
utatásaikban nem a tisztviselők, hanem mindíg a con-
:ntionatus szolgálatot tevők közé helyezik, így: orvos,
:bész, várnagy, börtönfelügyelő, hajdúk stb. Ennek
:át az 1723 iki 56. t.-czikkben vélem feltalálni, mely
ˈerint tisztviselőkké csak bírtokos nemes választható.
z orvos honoratior volt ugyan, de a legtöbb esetben

---

[1]) U. o. III. 1223., 1226., 1238., 1269., 1279. sz.

[2]) A közegészségügy egész rendezését felölelő munkálatot közli Linz-
ıer III. 1295. sz. a. 612—639. old.

nem »bene possessionatus« nemes és az akkori aristocraticus világban azokkal egy sorra nem méltatták. Ezen felfogásban látszik leledzeni II. József is, mikor az erdélyi megyékhez intézett 1787 febr. 22-iki leiratában a tisztviselők kimutatását, névszerint felsorolva azokat, kivánja. Itt írja: »Das nemliche hat mit den Bestellungen der *minderen Bedinstungen* oder sogenannten conventionatorum zu geschehen, nur mit dem Unterschiede; dass lediglich der Ingenieur und *Medicus* zu benennen«, a többieket meg csak szám szerint kell felvenni. 1788-ban kiadott rendeletei azonban a jogokat és terheket illetőleg őket egyenesen a tisztviselők közé sorozzák, meghagyva, hogy a megyei orvosok és sebészek hivatalos küldetések alkalmával előfogatot és költséget épen úgy kapjanak, mint a megye tisztviselői. De tisztviselőknek itt sem nevezi őket.[1] A városi tiszti orvosoknak e részben sokkal kedvezőbb helyzetük volt. Ők születésüknél fogva a polgársághoz tartoztak, legtöbbnyire szülőhelyükön működtek és élvezték körük előkelőinek minden előnyeit, nem ritkán viselve a senatori és birói tisztet is.

A városi és megyei tiszti orvosok közt a rangbeli elsőbbségért felmerűlt vitákat a helytartó tanács 1788 junius 20-iki rendeletével úgy döntötte el, hogy a városiakat alá rendelte a megyeinek s rájok nézve is iránytadóvá tette a megyeiek részére 1785-ben kiadott szabályzatot.

Mikor Mária Terézia 1752-ben meghagyta a megyéknek tiszti orvos tartását, díjazásukat nem állapítja meg, csak azt kivánja, hogy az tisztességes legyen. Az 1772 decz. 16 iki rendelet, melylyel a királynő jóváhagyta, hogy a megyék tisztviselőiknek fizetését

[1]) U. o. II. 384. III. 1052. sz.

emeljék az orvosokra vonatkozólag mondja, hogy
ok fizetése lehet a közpénztárból 300 frtig, ahol több
n, ott le kell szállítani, ahol kevesebb vagy semmi
étésük nincs, ott maradjon minden úgy, amint van.
izetés rendszeres szabályozása Magyarországra nézve
31-ben, Erdélyre 1778-ban következett be. Ezek
rint a tiszti orvos kapott Erdélyben: 400 frtot Hu-
ad, Alsó-Fehér, Kolozs, Doboka, Küküllő megyékben
Maros székben; 200 frtot Torda, Közép-Szolnok
gyékben és Udvarhely székben. (Több állomás be-
tetlen). Nagy-Szebenben 1787-ben a katonai orvos
0, a szék- és a város orvosai közől az egyik 400, a
sik 300 frtot; Károly-Fehérváron a püspöké és káp-
ané 600, a kamaráé 200 frtot; Medgyesen a kato-
i és városi 600, Beszterczén a városi 300, Erzsébet-
roson a városi 400, Szamos-Újváron a városi 200 frtot
pott évenkint. Magyarországon a megyei orvosok
etése: 800 frt Fejér, Komárom, Tolna; 700 Baranya;
0 Bács; 600 Hont, Veszprém, Trencsén; 550 Liptó;
4 Nógrád; 500 Abaúj, Bihar, Borsod, Heves, Már-
ros, Nyitra, Somogy, Szathmár, Szepes, Vas, Zala;
8 Arad, 450 Esztergom, 442 Bars, 430 Árva, 400 Be-
, Gömör, Krassó, Temes, Torontál, Túrócz, Ung,
mplén, Zólyom; 300 Békés, Csongrád, Pest (2 orvosa
t 300 és 200 frttal), Sopron, Torna; 150 Csanád
gyékben. A hajdú kerületben 500. A városokban
0—400 frt közt váltakozott a kész fizetés.[1])

Az 1789 és 1796-iki rendeletek a megyei tiszti
vosnak az évi rendes körutazáson felűl a székhelyén
űl eső kiküldetések alkalmával fuvart és 2 frt napi-
at állapítottak meg.

A katonai orvosok fizetése volt: 1716, 1720, 1723-

[1]) Weszprémi IV 131 és 268.

ban: egy ezredorvosé havonkint 100 frt fizetés, 64 frt élelemre, 30 frt lóra = 194 frt; I. osztályú törzsorvosé 150 frt fizetés, 64 frt élelemre, 30 frt lóra; a II. oszt törzsorvosé annyi, mint az ezredorvosé; — 1745-ben a törzskari főorvosé havonkint 244, az egyik orvosé 194, a másodiké 100 frt volt.

A magángyakorlatban az orvosi kezelésért járó honorariumot a helytartó tanács kiváltságos tartozásnak jelentette ki. Az 1787 február 5-iki rendelet a csődtömegből első sorban kielégítendőket így sorolja fel: 1. a temetés, 2. a szükséges gyász czikkek, 3. gyámokkal szemben a gyámgyermekek, 4. az orvos, sebész, gyógyszerész. Ha a vagyon a teljes kielégítésre nem elegendő, ezek abban az előzőkkel a követelés arányában részesűlnek. A nyugdíjazott szerzeteseknek intercalaris jövedelemként a vallás alap javára kezelt hagyatékából a szolgákat, orvost és gyógyszerészt haladék nélkül ki kellett elégíteni.[1])

A tiszti orvosoknak a kormány az egészségügyi felügyeleten kívűl culturalis fontosságot is tulajdonított. 1781-ben a helytartó tanács meghagyta a megyei hatóságoknak, utasítsák tiszti orvosaikat a természeti tárgyak kutatására, azok lelethelyeinek, természetének leírására és arra, hogy a budai egyetem meg a helyi muzeumok részére példányokat gyűjtsenek, hogy meglehessen írni Magyarország természetrajzát. Az ásványvizek, gyógyforrások szakszerű leírását is tőlük várta a kormány és ők ezen feladatnak már a múlt században jó részben eleget tettek.

Az orvosi képzés és gyakorlatnak szabályozása a közegészségi intézmények más ágaiban csakhamar éreztette jótékony hatását.

---

[1]) Linzbauer III. 1047, 1425.

b) Gyógyszerészek.

A gyógyszerészet terén a XVIII. század nem mu-
: oly nagy haladást, minőt a vegyészet és a termé-
ettudományok kifejlődése mellett várni lehetett volna.
aczára a XVII. század egyes íróinak, akik az úgyne-
zett »stercora«-kat igyekeztek kiküszöbölni, azok még
ndig nagy szerepet játszanak. Ezeknek kizárása és
hosszú recipejü compositáktól az egyszerű szerekre
menet a gyógyszerészek magasabb képzésétől, ami
század második felében örvendetesen indult meg,
rta megvalósítását.

A múlt századból átjött még az orvosok vitája a
inakéreg, opium és ipecacuancha alkalmazása fölött.
gyógyszerekűl kezdik alkalmazni a Dover-port és
nt narcoticumokat a coniumot, pulsatillat, chematist,
osciamust, colchicumot stb. Bejönnek a gyógyászatba
: Aqu. laurocerasi, digitalis, katechu, kino, colomb,
assia, viola tric senega, és a vegyészetnek számos
álmánya.[1]) Az ezen században általában, és külö-
sen nálunk is nagyban uralkodott syphilis gyógyítá-
nál nagy szerepet játszott *Van Swietennek* higany
blimat oldata, a »Liquor Swietenii« és *Goulard Ta-*
ús franczia orvosnak ólom preparatuma.[2]) Nálunk új
ógyszerek feltalálásában kiválóan kitűnt *Fischer Dá-*
el késmárki orvos: Pulv. bezoardicus kesmarkiensis;
ritus nitri bezoardicus Fischerianus; Essentia Car-
thica; Essentia ligni carpathici contra vertiginem;
xir anti venereum Fisch. Az ann. phys.-med. Vra-
lavienses-ben ismertetve: Fischeri emulsio antifebri-
temperans; F. essentia contra vertiginem compo-

---

[1]) Bass id. mű. 576.
[2]) Haeser II. 645.

sita; F. elixir antivenereum; F. elixir antiscorbuticum F. essentia regia; F. mistura in passionibus hystericis, F. species odontalgicae; F. massa stomachalis; F. pulvis antiepilepticus; F. unguentum matricale. — *Buchholtz Györgynek* »Oleum libani seu limbae«-ja igen elhíresedett és sok betegség ellen használatban volt[1] Ezeken kívűl a különféle gyógyításokat és kenőcsöket a vándorló gyógyszeres-tótok részére nagyban készítették nálunk.

A gyógyszerészetnek haladására nézve sokkal fontosabb az, hogy az egyetemen a vegyészetnek mindenütt tanszéket állítanak és a vegytan tanulására kötelezik az orvosokat és képesítik őket a gyógyszerészek működésének ellenőrzésére és a gyógyszertan terén önálló munkásságra. Orvosaink ezen téren is dicséretre méltó törekvést mutatnak: *Doslern Károly* a természet három országából vett olajak vegytani osztályozásáról, *Fürst Ján. Mih.* orvos-vegyészi compendium, *Madách Péter* a chemiai rokonságok theoriájáról, *Stachling Ján. Fer.* a gyógyvízek vegyi vizsgálatának módszeréről, *Winterl Jak Józs.* egyetemi tanár a vegyészet rendszeréről és az ásványvizek vegyelemzésének módszeréről írt műveikkel; míg végre *Nyulas Ferencznek* »Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról« írt, 1800-ban megjelent művében megszületni látjuk a magyar chemiát[2]) Ide tartozik még az ásványvizekről szóló irodalmunk, melyről a fürdőknél lesz szó.

Tulajdonképeni gyógyszerészeti irodalmunkat két csoportba oszthatjuk. Egyikbe tartoznak az egyes gyógyszerekről szóló munkák: *Bácsmegyei Istv.* az oltott

---

[1]) Weszpr. I. 48, 218. II. 39. stb. Az utóbbi helyen Buchholtz olajáról terjedelmesen.

[2]) Nyulas Ferencznek terjedelmes méltatását nyújtja Dr. Ilosvay Lajos a Természettud. közl. 1888. XX. köt. 296 stb.

szről — calx viva = calcyum oxyd — mint hatásos r az ágyék és lábfájásokra; *Bayer Ján. Andr.* a lrargyrum — higany — gyógyító erejéről és a be- készített gyógyszerekről; *Hermann András* a ni- — légenysavas só — hasznos és káros voltáról, a magyarországi bányákban termő »sal catharticum«- ; *Hueber Ján. Sám.* az ipecacuanha americana-ról; *pini Dán. Márt.* a lichen-ről; *Martini Ján.* az ar- a-ról; *Moller K. Ottó* az essentia dulcis-al tett gyó- tásokról, az oleum Dippelianum-ról, a pulvis solaris llensis-ről (az Ann. phys. med. Wratisl.-ben); *Prandt dám* a vesicatorius-, *Raab Fer. M.* az emeticus-, *Sei- rt Mih.* a topicus resolvens- (helyi oldó), *Stockinger* a tisztító szerekről, *Torkos Just. Jánosnak* latin, met és tót nyelven megjelent tanulmánya »De liquore ychresto«, és a »Sal minerale alcalicum naturum Pan- micum« s a belőle készített liquor polychrestus és polychrestum alcalicum-ról. A mérgekről és azok- k ellenszereiről: Adami András, Buzinkay György, lbány Pál, Paeken Keresztély. A második csopor- . képezik a gyakorlati könyvek: *Winterl Ján. Jak.* stema artis pharmaceuticae-je 1772; *Plenk Józs. Jak.* in és német nyelven kiadott: Pharmacia chirurgica-ja tin nyelven 1775—1780 közt 5 kiadás, németűl 76—1822-ig 7 kiadásban), Elementa pharmaco-cata- aphologia-ja 1799, és Elementa chymiae pharmaceu- ae-je 1802. *Torkos Justus Ján.* »Taxa pharmaceu- a Posoniensis« 1745, ellátva a gyógyszerészek, se- szek és szülésznők részére kiadott utasításokkal. Ez lt a helytartó tanács és az egészségügyi országos zottság által elfogadott és hosszú időn át használat- n volt első magyar gyógyszerkönyv. Oroszország egy magyar orvostól, Paeken Keresztélytől kapta

az 1765- és 1782-ben megjelent »Pharmakopoea Rossica«-t. A gyógyszertárak berendezésére vonatkoznak *Brúz László*, id. *Gömöri Dávid, Huszti Zach. Theoph.* és *Perlitzy Ján. Dán.* munkái.

A *gyógyszerészeknek képzése* a század első felében még mindig czéhszerű volt. A helytartó tanácsnak 1798 szeptember 19-iki rendelete is felpanaszolja még, hogy a gyógyszerészek sokszor írni és olvasni alig tudó ifiakat fogadnak fel tanulókúl, akik azután az egyetemre felkerűlve, nem képesek boldogúlni. Meghagyja a tiszti orvosoknak, ügyeljenek arra, hogy gyógyszerész tanulókúl, kikre az egészségügy terén egykor fontos hivatás vár, csakis legalább a humaniorákat elvégzett ifiak vétessenek fel. A század első felében általában rosszúl állott még a dolog s a helytartó tanácsot épen az indította a gyógyszertárak hivatalos visitatiojának behozására, hogy gyakran adattak ki rosszúl készített és romlott gyógyszerek.

A nagy-szombati egyetem szervezéséig nálunk ritka volt az egyetemet végzett gyógyszerész. Ilyenek leginkább csak azon orvosok, akik gyógyszertárt is tartottak. A tulajdonképeni gyógyszerészek a gyógytárban kitanulták a mesterséget, azután felszabadíttatva, minden hivatalos vizsgálat nélkül önállóan működtek. Nagyobb városainknak hatóságai már a XVII. században behozták, hogy a gyógyszerészek a tanács küldöttei és a városi orvos előtt tettek vizsgát.[1]) A helytartó tanács 1736-iki egyik rendelete felpanaszolja, hogy még nagyobb városokban — Pest, Esztergom, Nagy-Szombat stb. — sincsenek egyetemet végzett gyógyszerészek, hanem vizsgálásuk a városi orvosra van

---

[1]) Ezen időszak viszonyait részletesen megvilágítják a nagy-szombati gyógyszerészek egyesületének 1748-iki szabályzatai. l. Linzbauer cod. II. 349. sz.

'a s ennek bizonyítványa elegendő és érvényes a
gyszerészet önálló gyakorlására. Érdekes erre nézve
1736-iki eset. Biharmegye küldöttsége vizsgálat
vette a debreczeni gyógyszertárt és gyógyszerészt
t tudatlannak, mesterségében járatlannak és a gyógy-
rtár kezelésére alkalmatlannak itélte. Debreczen vá-
a magát jogában sértve érezvén, a helytartó tanács-
folyamodott, illetéktelennek jelentvén ki a vármegye
döttségét. A helytartó tanács szept. 15-iki leiratá-
n kimondta, hogy a gyógyszertárak és gyógyszeré-
k vizsgálatát ne a *hatósági személyek*, hanem nem
ekelt *orvostudorok* végezzék a hatóság küldötteinek
nlétében. Az 1759 máj. 29-iki királyi rendelet úgy
ézkedett, hogy a gyógyszerészeket a városi, ahol
an nincsen, a megyei tiszti orvosok vizsgálják meg,
onyítványukat terjesszék fel a helytartó tanácshoz
z esetről esetre adja meg a gyakorlatra az enge-
lyt.[1])

A nagy-szombati egyetem orvosi karának felállí-
ával egyidejűleg 1769-ben szerveztetett a gyógy-
rtan — materia medica — tanszéke is. Első tanár
lt Plenk. Ezen idővel kezdődik nálunk a gyógysze-
szetnek új korszaka. Már maga azon körűlmény,
gy a gyógyszerész segédek gyakorló éveik után
yetemi tanulmányokra utasíttattak, a tanulók meg-
logatásában óvatosabbakká kellett, hogy tegye a
estereket. Az egyetemen a gyógyszerészi cursus egy
volt. Ennek letelte után a jelölt négy vizsgát tett:
növénytanból, a gyógyszertanból, a vegytanból és
gre a gyakorlatból, amikor több összetett gyógyszert
llett a dispensatorium szerint készítenie. Aki a vizs-
kat megfelelő sikerrel ki nem állotta, egy évre vissza-

[1]) Linzbauer Cod. II. 75., 76., 81., 479. sz.

vettetett. A nagy-szombati, illetőleg budai egyetem 1770—1780 közt 46 gyógyszerészmesteri oklevelet adott ki.[1])

Azon kivánság, hogy önálló gyógyszertárt csak egyetemet végzettek tarthassanak, eleinte nagyobb akadályokba ütközött és, amint az oklevelet nyerteknek csekély száma mutatja, lassan haladt előre. A helytartó tanács 1770-ben meghagyta, hogy az egyetemen teendő vizsgálat alól csak azon gyógyszerészek (chirurgusok és szülésznők is) menthetők fel, akiket 1770 előtt az országos főorvos, az egészségügyi tanácsos vagy valamely egészségügyi bizottság vizsgált meg. A gyógyszerészeknek a városi vagy megyei tiszti orvos által kiállított bizonyítványa nem képezhet alapot a gyakorlatra s az olyanok az egyetem előtt teendő újabb vizsgára köteleztetnek. Ezen rendeletet azonban 1786-ban meg kellett újítani.

A gyógyszerészek ügyeit szabályozó 1786 február 24-iki »Norma generalis« megalkuszik a gyógyszerészek egyetemi képzése körűl felmerűlt nehézségekkel és megengedi az előírt tárgyaknak magán úton tanulását, kimondja, hogy akiknek körűlményeik nem engedik meg egész évet tölteni az egyetemen, hanem mint magántanulók egyes collegiumokat akarnak hallgatni, azt csak a nyári időben tehetik, amikor a Pesten ujonnan szervezett botanicai kertben tanulhatnak. Az erre vonatkozó figyelmeztetést a század végéig többször feltaláljuk.[2])

Noha a vizsgálat alól királyi kegyelem útján többen kaptak felmentést, — ezek voltak az úgynevezett

---

[1]) Pauler Tiv. id. mű 83, 85, 105.

[2]) Linzbauer III. 942, 955, 970. sz.

.telicentiatus-ok, — lassan-lassan kipusztúltak a nem pzett gyógyszerészek.

Torkos Justus János pozsonyi orvosnak 1795-ben adott »Taxa pharmaceutica Posoniensis«-e a gyógyszerészekre vonatkozó utasítást is tartalmaz, amely a 'lytartó tanácsnak jóváhagyását is megnyervén, általnos érvényűvé lett. Ennek pontjai: 1. A gyógyszeszek hivatásuknak megfelelően józanok, becsületesek, kiismeretesek, szorgalmasak, hűk legyenek és becsües társakról gondoskodjanak. 2. Az orvosok iránt ztelettel és engedelmességgel viseltessenek. 3. Az yszerű szereket akkor szerezzék be, mikor azok erek javában vannak s azokat a megromlástól gondon őrízzék. 4. Külföldi czikkeket a legjobb minőségn szerezzenek be, azokat s árjegyzéküket mutassák az orvosnak, hogy a minőséget és árat az állapítsa eg. 5. A fontosabb, egyszerű, vegyi és összetett szelket ne vásárolják utazóktól stb., hanem a bécsi új spensatorium szerint magok készítsék és bocsássák zsgálat végett rendelkezésére a tiszti orvosnak. 6. Az vosok előírását mindenben pontosan tartsák meg. Orvosi rendelet nélkül ne adjanak ki erős tisztítót, ánytatót, izgatókat, abortivát, opiumot vagy mérget. Belső betegségek gyógyításától, betegek visitatiótól egyszóval az orvosok teendőitől tartózkodjanak. A gyógyszertárt vizsgáló tiszti orvosnak mindenben ven kezére járjanak. Az 1786-iki gyógyszerészi szabályzat hasonló tartalom mellett a kihágásokra nézve intetéseket is statuál.[1]) Az ezekben levő intézkedék különben nem egyebek, mint az 1736-ban meglapított eskü szövegének pontokba foglalása.[2])

[1]) U. ott II. 328. III. 942. sz.
[2]) U. ott II. 75. sz.

Az orvosi gyakorlatnak szervezésével lépésről-lépésre veszít a gyógyszerészeknek fontossága a gyakorlati orvoslás terén. Az említett eskü szerint fogadták, hogy az orvoslástól, receptek írásától, betegek vizsgálásától tartózkodni fognak. Kezdetben még merűlnek fel panaszok és a helyt. tanácsnak rendeleteivel közbe kell lépnie, de 1742 után a rendeletek leginkább csak a mérgek szabad elárusítása ellen szólanak. Az 1788 aug. 12-iki rendelet már csak a clysterozásról beszél s azt is elitéli, hogy ezt az emberi test belső szervezetét nem ismerő gyógyszerészekre bízzák, holott az a kisebb sebészi műtétekhez tartozik Minthogy ahoz jobban érthet a chyrurgus, a köpölyözéstől is eltiltja a gyógyszerészeket s ezzel orvosi gyakorlatuk egészen megszűnik, a mi csak javára válhatott tulajdonképeni hivatásuknak.

Gyógyszertárakat hazánkban már a XIII. században találunk (l. 110. old.). A szabad kir. városok voltak minden társadalmi és közművelődési életnek középpontjai, melyek municipalis jogkörüknél fogva minden intézményt privilegiumaik és külön törvényeik alapján önállóan létesítettek. A gyógyszerészet is czéhszerű foglalkozássá lett mindenütt, és mint minden czéhnek, úgy a gyógyszerészinek is alapját az egyes szabad városok és a városi szövetségek hatóságai és gyűléseinek határozatai vetik meg. Városaink, amint láttuk, épen úgy, mint a németországiak, alapítottak gyógyszertárakat, s azok fölött szabadon rendelkeztek. A hatóság szereztette be a gyógyszereket, az választotta és fizette a gyógyszerészt. (l. 151. old.). A városi gyógyszertárakon kivűl csakis a királyi udvarban találunk kir. gyógyszertárt, majd a XVI század közepe tájától tábori gyógyszertárakat. A szerzetesek kolos-

raikban űzve a gyógyászatot, gyógyszereket is tar-
ttak.

Amig az állami szervezkedés minden téren egy-
ges alapon meg nem indúlt, mindenki boldogúlt úgy,
iogy tudott. A XVIII. században bekövetkezik a jog-
szonyok rendezése s ezzel együtt felmerűl a gyógy-
ertárak ügye is A gyógyszertáraknak helyei, mint
igyobb vidékek természetes középpontjai, a városok,
elyekben régibb idő óta volt gyógyszertár. Mikor a
yógyszerészek képzésének, képesítésének ügyét a kir.
ormány veszi kezébe, a városok erélyesen védik régi
gaikat és a kormány el is ismeri azon jogukat, hogy
yógyszertárt a város területén csak a város tarthat.
városokban azonban a múlt századokban katonai
szerzetesi gyógyszertárak is keletkeztek és a vá-
soknak kivált ezeknek versenye ellen kellett sajátjukat
édenie, amiből több per keletkezett, melyekből a vá-
soknak gyógyszertártartási joga győzedelmesen ke-
ilt ki. III. Károly király 1735-ben a kassai irgalmas
erzeteseket, 1735-ben a győri és a trencséni jeszuitá-
ıt kötelezte arra, hogy ha gyógyszereket a zárdából
is akarnak árusítani, a városnak a jog fejében éven-
nt 30 frtot vagy egyszerre 500-at fizessenek le vált-
igúl. Az 1748-iki nagyszombati perben a királynő
yenesen meghagyta a helytartó tanácsnak, hogy a
zsuitákat a gyógyszerek árulásától tiltsa el, mire a
elytartó tanács ápril 2-án kelt rendeletében a gyógy-
erekkel való kereskedést polgári és a város jöve-
elmei közé tartozó foglalkozásnak nyilatkoztatta ki.
uda hatósága 1736-ban a várban lakó katonai gyógy-
erész ellen emelt panaszt, hogy ez anélkül, hogy
írosi közterheket viselne, polgári egyéneknek is árul
yógyszereket. A király ezen esetben is a városnak

adott igazat. Meghagyta gyógyszerészének, hogy ezentúl csak a katonaságot lássa el, de egyszersmind felmentette a gyógyszertár után fizetett adótól is.[1]) A városi jog nyilatkozik abban is, hogy a szerzetesek gyógyszertárait a városi hatóság vizsgálta. Új gyógyszertárak alapítására a király adott engedélyt, de a városokban, ahol régibb idő óta volt gyógyszertár, újnak állítása mindig csak a városnak beleegyezésével történt.

A szerzetesek, kik kórházakat régibb időtől tartottak, fentartották gyógyszertáraikat is, így a benczések, jezsuiták sőt a ferencziek is. Új rendekűl jönnek hazánkba az irgalmasok és a kegyesrendiek. Az előbbiek kórházuk mellett gyógyszertárt mindenütt, az utóbbiak csak helyenkint saját használatukra tartanak.

A városok a szerzeteseket a gyógyszerek szabad árulásában csak ottan korlátozzzák, a hol a városnak magának is van gyógytára. Máshol nemcsak szerzetesek, hanem a sebész-borbélyok is tartottak gyógyszertárt, amelyek mind közszükségletet pótoltak. Az 1747-ik hivatalos összeírás alkalmával ugyanis: Arad, Bereg, Békés, Csanád, Liptó, Mármaros, Sáros, Szepes, Tolna, Torna, Ugocsa, Veszprém, Zólyom megyékben és a Jász-Kún kerületben egy gyógyszertár és egy gyógyszerész sem volt. Esztergom, Fejér (capucinusoké), Mosony, Pest, Pozsony, Zemplén megyékben volt 1—1; Baranyában Pécsett 2, egy városi és egy a franciskanusoké; Nyitra megyében 7. A városok közől: Bakabánya, Bártfa, Breznóbánya, Felső-Bánya, Nagy-Bánya, Ruszt, Szatmár, Szeben (Kis), Szent-György, Zólyom városokban egy sem volt. Bazinban 2, Debreczenben 1, Esztergomban 1, Győrben 2, (1 városi 1 a jezsuitáké),

[1]) U. ott II. 69., 79., 80., 85., 242. sz.

Kismartonban 2, (1 uradalmi, 1 városi), Komáromban 2, Körmöczbányán 1, Kőszegen 1, Nagy-Szombatban 4, Selmeczbányán 4, Sopronban 3, Szegeden 1, Székesfehérváron 1, Trencsénben 2. Összesen 30 nyilvános és 2 magán gyógyszertárról és 24 esküdt gyógyszerészről szól a jelentés. A többi megyék és városok jelentéseiket nem küldték be, de már ebből is eléggé látjuk, mily nagy hiány volt a gyógyszertárakban. Mária Terézia királynőnek még 1773-ban is fel kellett szólítania a megyéket, hogy mindenik legalább egy gyógyszertárt állítson fel, mire a megyék a királynőt arra kérték, hogy azokat, akik saját költségükön állítanak gyógyszertárt, mentse fel az adó alól, de kérésüket a királynő nem teljesítette.[1]) Új gyógyszertárak mind nagyobb számban keletkeztek és az 1799 márcz. 15-iki kir. rendelet alapján a helytartó tanács ezekre nézve úgy intézkedett, hogy az újonnan alapítandó gyógyszertárakat reális és személyi jogúakra osztotta. Realis jogúaknak tekinthetők azok, melyeknél az alapítás alkalmával világosan ki van mondva az átöröklés vagy elendhatóság joga; személyi jogúak azok, amelyeknél az engedélyezés csak meghatározott személyre szól s ezeket a gyakorlat jogával sem átörökölni sem megvenni nem lehet.[2])

A helytartó tanács a *gyógyszertárak vizsgálatára* korán kiterjesztette figyelmét. 1727-től kezdve több ízben adott ki a városokhoz erre vonatkozó rendeleteket. Ezeknek részint közigazgatásunk hiányossága, részint a gyógyszertárak tulajdonosainak ellenállása folytán kezdetben kevés eredményük volt. 1736-tól kezdve egymást követik az erélyesebb intézkedések. A gyógy-

[1]) U. o. II. 336, 686. sz.
[2]) U. o. III. 1460. sz.

szerészek a vizsgálatra vonatkozólag engedelmességre esküvel köteleztettek. A jezsuiták több helyen ellenszegűltek annak, hogy gyógyszertáraikat világi hatóság vizsgálja, de a helytartó tanács nem tágitott s 1736-ban Trencsén, 1745-ben Győr hatóságának meghagyta, hogy a jezsuiták gyógyszertárait vizsgálják meg úgy, amint az a pozsonyi jezsuiták és irgalmasoknál történt. Az irgalmas szerzetesek a hivatalos vizsgálatot nem ellenezték, csak az ellen folyamodtak fel, hogy az egyházi gyógyszerészek is a világiak által tartott vizsgálatnak vettessenek alá és külön esküt tegyenek. Erre a helytartó tanács 1736 ápr. 18-án kijelentette, hogy az irgalmasokról feltételezvén, miszerint gyógyszertárukat ahoz értő lelkiismeretes atyákra bízzák, őket a szokásos vizsga és eskü alól felmenti, de ha világit alkalmaznak, az vizsgát és esküt tenni tartozik.

Hogy tartották meg a vizsgálatokat, arról fogalmat nyerhetünk a helytartó tanács 1747-iki kimutatásából, melyben ezen kérdésre; mikor vizsgáltott a gyógyszertár? — ezen válaszok vannak: Nagy-Szombatban a vizsgálásra 1745 okt. 20-ika tűzetett ki, de más közbejött közügyek miatt azt el kellett halasztani; Székesfehérváron vizsgáltatott 1743-ban. Sopronban 2 év előtt és az új tisztújítás után ismét megvizsgálják; Komáromban 1747-ben először; Bazinban a vizsgálatra vonatkozó intézkedéseket már megtették. 6 gyógyszertárnak megvizsgálásáról szerencsésen beérkezett az orvosi jelentés. Kassa gyógyszertára 1752-ben már 3 év óta nem volt vizsgálva, mire a helytartó tanács a vizsgálatra szigorú utasítással Meyer helyőrségi orvost küldte ki.[1])

A tiszti orvosok intézményének behozatala hivatva

---

[1]) U. o. II. 73, 76, 73, 326, 342, 383.

volt ezen a téren is nagyobb eredmenyeket mutatni el. A helytartó tanács ezeket kötelezte pontos jelenések beküldésére és 1787 nov. 13-án az egyöntetű eljárást megállapította az által, hogy mintáúl megküldte nekik a pozsonyi jelentést és meghagyta, hogy minden gyógyszertárban legyen egy protocollum, melybe a vizsgálat alkalmával minden nevezetesebb dolgot be kell ezetni. Jellemző a helytartó tanácsnak 1767 jan. 26-iki rendelete, mely szerint biztos tudomása van arról, hogy az orvosok a megejtendő vizsgálatról 2—3 héttel előre értesítik a gyógyszerészeket, hogy azok a romlott szereket előre eltávolíthassák és azokat a vizsgálat után ijra visszahelyezzék. Az ilyen eljárásért járhatott a tiszti orvosok részére a sokszor eltiltott újévi ajándék.

A szegényeknek gyógyszerekkel ellátásáról a városokban rendesen a hatóság gondoskodott közköltségen. Mikor a budai tanács a városi gyógyszerészektől azt követelte, hogy a lazaretumok és kórházak részére felváltva ingyen szállítsák a gyógyszereket, a királynő 1764-ben meghagyta a tanácsnak, hogy amenynyiben az más városban nincsen úgy, Buda is gondoskodjék a szegények részére szükséges orvosságoknak valamely alapból kifizetésére. A falusi szegényekről e részben csak 1788 óta gondoskodott a kormány, meghagyva a gyógyszerészeknek, hogy a szegényeknek a gyógyszereket két harmadrész árban adják, vagy legalább 20 %-it engedjenek el az árjegyzékben levő árból. A megyéknek elrendelte, hogy ha a gyógyszerészek nem fogadnák el az említett árakat, a helyben levő tábori gyógyszerészekkel kössenek olyan értelmű szerződést. A tiszti orvosokat és sebészeket utasította, hogy ügyeljenek fel arra, hogy a gyógyszerészek a szegény népnek ne adjanak mindig új edényeket, de a

régieket vegyék vissza, a drága fehérmázos tégelyek és fehér üveg helyett használjanak barna tégelyeket és közönséges üvegeket. (Megujitva 1794, 1800).[1])

Hazai viszonyainknak megfelelő *gyógyszerészi árszabályról* is gondoskodott a helytartó tanács. 1742 junius 23-án meghagyta Pozsony városának, hogy az eddig használt bécsi árszabályt figyelembe nem véve, új általános árszabályt készíttessen. A város jeles főorvosa Torkos Justus János elkészítette a „*Taxa pharmaceutica Posoniensis*"-t, azt 1774 szeptemberben benyújtotta a városi hatóságnak. A helytartó tanács a művet az országos egészségügyi bizottmány véleménye alapján, mint az egész országra nézve kötelezőt, megerősítette. De ugyancsak 1744-ben Bécsben Engel Illés orvos is megkezdte »Dispensatorium pharmaceuticum«-jának kidolgozását s az 1765-ben megjelent Dispensatoriumot a királnynő Magyarországra nézve is kötelezővé akarta tenni és a Torkos-féle árszabályt csak a helytartó tanács felirata mentette meg. Mikor azonban 1775-ben megjelent a »Pharmacopoea Austriaca provincialis«, ezt az 1779 márcz. 20-iki kir. rendelet hazánkra nézve is kötelezőnek mondta ki, ami ellen a pesti egyetem orvosi kara 1799-ben felszólalt, de eredmény nélkül.[2])

A gyógyszertáraknak ismertetett csekély száma mellett virágzott *a vándorló gyógyszerkereskedés*. Szepes, Árva, Liptó, Túrócz, Trencsén, Zólyom, Bars megyék lakói mint *olajos tótok* (»olejkar«-ok) berendezett gyógyszertárral, hátukon és szekereken, gyógyszereikkel bejárták hazánkat, az örökös tartományokat, Német-, Lengyel- és Oroszországot. Üzletüknek leghitelesebb képét adja az 1748 aug. 28-iki királyi rendelethez

[1]) U. o II. 546, III 1170, 1370, 1483. sz.

[2]) Linzbauer: Magyarorsz. nemzetk. egészségügye 28—29.

llékelt, a pozsonyi gyógyszerészek által felterjesztett
naszlevél. E szerint százakra sőt ezerekre megy azok-
k száma, akik olajjal Európa országait bejárják, ezek
ndesen földművelők, kikhez csatlakoznak aztán min-
nféle csavargók, szökött jobbágyok, szolgák és ha-
nlók. Némelyek 3—4-szer is megteszik az utat egy
alatt, az ügyetlenebbek egy évnegyed alatt alig
reznek 1—2 forintot, de az ügyesebbek a 3—4 fo-
ton szerzett árúért 50—60 frtot is bevesznek. Út-
eleket egyes megyei tisztviselőktől 25 denárjával
pnak, sőt maguknak is vannak hamisított pecsétjeik,
lyeknek segítségével útleveleket készítenek. Külön-
e recepteket nyomatnak, melyekről az mondják, hogy
jezsuita atyáktól valók, rendesen olyan helyekről,
ol sem jezsuita, sem gyógyszertár, sem orvos nin-
en és nem is volt soha. Olajat Bécsben vesznek, azt
lönféle színekre festve, különböző nevek alatt adják
itthonról csak kömény és boróka olajat visznek
kor; alkörmöst, terjéket — borsóból, zabszalmából
lönféle aromatikus növényekkel keverve — maguk
szítenek; saját készítményű szelenczéikre a »velenczei«
zőt teszik, a kifőzött hájat, mint medvezsirt, az el-
llott állatok csontjait, mint »Unicornist«-t árúlják;
ulnak növény labdacsokat és porokat aranyos és más
nes papírokban, balsamot, gyomor-gyógyitalt, kőolajat,
rostyánolajat, terpentint, arsenicumot, kenőcsöket, ta-
szokat stb. s mindezekkel hallatlan csalásokat kö-
tnek el.

A jezsuita atyák, úgylátszik, nem voltak egészen
tatlanok ezen dologban; mert a pozsonyi gyógysze-
szek 1748-ban ellenök is panaszt emeltek, hogy a
encséni jezsuiták Pozsonyba küldött alattvalói ottan
lönféle olajokkal, szeszekkel, sókkal és másféle gyógy-

szerekkel kereskednek, amitől aztán a helytartó tanács eltiltotta őket.

A fent említett panasz alapján a helytartó tanács 1749-ben szabályozta a házalást, megengedve a tótoknak köznapi használatra szánt olajjal és fűszerekkel Magyarországban és az örökös tartományokban kereskedni és eltiltva őket a gyógy-olajakkal, füvekkel, kenőcsökkel való kereskedéstől. Mikor ez nem használt, meghagyta, hogy a rendelet ellen vétőket a hatóságok testileg büntessék és árúikat kobozzák el. Erre azután magánosok is elkezdték az olajosokat zaklatni, elszedve holmijokat, aminek következtében a kivitel igen megcsökkent és az olajnak ára az örökös tartományokban felszökött úgy, hogy a helytartó tanácsnak kellett közbe lépnie s 1777-ben elrendelnie, hogy magánosoknak az elkobozást foganatosítaniok nem szabad, nehogy az olajosokat a kiviteltől elrettentsék. Élelmes tótjaink ezután hatóságuktól kereskedelmi engedélyeket kapva, az olajkereskedés czímén folytatták régi üzletüket, amíg az 1800-iki helytartó tanácsi rendelet meg nem hagyta a hatóságoknak, hogy a kereskedési engedélyben világosan tegyék ki, hogy az a gyógyszerek árulására nem terjed ki.

Daczára az útlevelek elvételének, az árúk elkobozásának és a testi büntetéseknek, a jól jövedelmező vándor-gyógyszerkereskedés nem szünt meg, amíg végre 1835, illetve 1843-ban Ausztria Szász- és Oroszországokkal szerződést nem kötött, hogy az oda menő házalók elfogatva a dolgozó házakban munkára kényszeríttessenek.

c) Sebészet. Fürdők.

A sebészek képzése a XVIII. században még mindig czéhszerű. Mindenütt keletkeznek ugyan már se-

észeti iskolák, de ezek arra valók, hogy a czéhekben itanúlt ifiaknak alaposabb képzést nyujtsanak. Az rvosi gyakorlat a sebészettel még nincsen szerves apcsolatban, erre csak a század vége felé kezdenek írekedni. Francziaországban az egykor nagy hírű Colge de st. Côme nem emelkedett olyan fokra, hogy z orvosokkal egyenlő rangra emelkedő chyrurgusokat épzett volna és az orvosok ezeket mindíg lenézték, mi más országokban is úgy volt. XV. Lajos udvari ebészei Maréschal és La Peyronie törekvéseinek sikeúlt 1731-ben a sebészek képzésére egy akademiát léesíteniök, melyet 1750-ben az »Ecole pratique de chirurgie« megnyitása követett. Angliában London, Dubin, Edinburg kórházai a legkiválóbb anatomusok és hysiologusok vezetése mellett sebészi iskolákká lettek. oroszországban, Berlinben már 1726-ban alapíttatott rvos-sebészi collegium; Bécsben 1785-ben a Józsefkademia.

Az egyetemeken az orvostant hallgatók részére artottak sebészeti elméleti előadásokat, de a sebészet yakorlását az orvosra nézve még mindig lealázónak ekintették annyira, hogy mikor Mederer tanár Freiurgban 1779-ben előadásait azzal kezdte meg, hogy sebészetnek az orvosi állással összekapcsolásáról, mint szükséges dologról beszélt, hallgatóinak bántalmazása lől csak nehezen menekűlhetett. A század második elében sokat javúlt a helyzet és a sebészetet az orvook is elfogadják hivatásukhoz tartozónak.

Orvosaink közől többen irodalmilag foglalkoztak sebészettel: *Auner István* a sebekről és azoknak ymptomáiról; *Donner János Zsigm.* orvos- és sebészudor a púposságról orvos-sebészi szempontból; *Hennel Ad. Theophil,* a halálos sebekről; *Huszti Zakh. Theoph.*

és *Tege Mih.* a phlebotomiáról; *Lányi Pál* a fekélyek pathologiájáról. *Maternia de Cilano* (1732) és *Rácz Sám.* (1779) az orvosi tudomány és a sebészet összekapcsolásának szükségességéről; *Plenck Józs.* Chirurgiai gyógyszertan és gyógyszerkönyv; *Smith Armánd Vilm.* a betegek vizsgálásáról; *Torkos János* a sebek megitélése törvényszéki szempontból. Legnevezetesebb ezen a téren két *magyar* munka: *Miskoltzy Ferencz* győri sebésznek 1742-ben megjelent »Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai útitárs« stb. végén latin-magyar orvosi szótárral;[1]) és *Rácz Sámuel*-nek »A borbélyi tanításoknak első darabja 1794«.

Nálunk a sebészek képzése a nagy-szombati egyetem megalapításáig tisztán czéhszerű. A budai (1703), debreczeni (1735) és pápai (1750) czéheknek szabályai kellően felvilágosítanak sebészeink képzéséről és munkaköréről. Mind ezen czéhlevelek mutatják, hogy a chirurgus és borbély most is azonos fogalmak még. A mesterség kitanúlására mindenik elegendőnek tart 3 évet. A debreczeni czéh el is árulja, hogy ezen időnek egy részét a tanulók mire fordítják, 25-ik articulusában megmondván, hogy »amely inas a *paraszt munkától* magát fel akarja váltani pénzzel, amint gazdájával megalkhatik, szabados lészen«. A budai német czéh sokkal politikusabb, mert nála a 3 tanulói évnek felét okvetetlenűl ki kell tölteni, a másik fele megkönnyíthető. A pápai szerint »3 esztendőnek alatta nem szabad inast szegődtetni, akár pénzes legyen, akár avató«. A három inas esztendő után a tanulót mindenik felszabadította. A budai czéh levele a fürdősöknek is csak azon esetben engedi a borbély mesterség gyakorlását, ha azt 3 éven át tanulták. Aki mesterré akar

[1]) Ismertetve Maizner J. id. helyen.

nni, annak a budai levél szerint legalább 3 éven át
gy folytában kellett egy mesternél legényűl dolgoznia,
többiek elegendőnek tartják azt, ha igazolja, hogy
az czéhes helyen tanulta a mesterséget és jól elké-
íti a remeket. Ez volt Debreczenben: 1. »Deachylon
agnum cum gummis filii Zachariae; 2. Deach. rubr.
mphoratum; 3. Emplastrum de meliloto; 4. Empl.
trinum; 5. Ungventum de Althea; 6. Ung. aegyptia-
um«. — Pápán meg: »Emplastrum diachilium cum
ummis; Empl. de meliloto; Empl. oxicroceum; Empl.
efensivum rubrum; Empl. septucium; Empl. ad rup-
iras; Empl. cinobrium; Empl. stipticum Crollii; Empl.
iaphoreticum; Empl. gratia Dei; Ungvent. nervinum;
Ingv. de althea«. — Debreczenben a főzést csak egy-
zer, Pápán 3-szor ismételhette s ha akkor se csinálta
neg »a czéh próbájához mindenekben hasonlónak«, re-
ciáltatott. Menjen még tanulni. Ha a remek rendben
olt, fecerunt magnum áldomás, és bevették mester-
ek. Elméleti vizsgálatról, minőt a lőcsei főczéhnek is-
nertetett 1632-iki szabályzatában láttunk, itten szó
incsen. Orvosnak jelenlétét csak a budai czéh tartja
züksegesnek és megengedi, hogy a vizsgát tevő tet-
zése szerint akármelyik orvost meghívhatja.

Ezen képzettség és képesítés mellett természetes-
nek találnók, ha a borbély-chirurgusok gyógyításai
sakis a külső betegségekre szorítkoznának. Ezt talán
ók is természetesnek tartották, vagy jónak látták nem
észletezni azt, hogy mi mindenek gyógyítgatására haj-
andók vállalkozni. A lelkiismeretességet mindenik czéh
elkére kötötte a tagoknak annyira, hogy ha valamelyik
átta, hogy kétes vagy esetleg halálos kimenetelű lehet
a baj, köteles volt arról a czéhmestert értesítenie, hogy
az a beteget az egész czéhhel látogassa meg, — a

debreczeni szabály szerint »ha doctornak jelenléte kivántatik, azt is oda hivatván« — és együtt itéljenek a beteg állapota fölött; de azt, hogy a belső betegségek gyógyítására egy se vállalkozzék, sehol se találjuk említve.[1])

Hatásuk körét országosan először a Torkos-féle gyógyszerkönyvhöz csatolt utasítás szabályozza s ez képezi alapját az 1745 után alkotott czéhszabályoknak. Ebben köteleztetnek arra, hogy az orvosok rendeleteit a betegek mellett pontosan teljesítsék; más, mint sebészeti gyógyszereket ne készítsenek; súlyos esetekben hívjanak tanácskozásra czéhtársakat és hacsak lehet orvost is; a salivationál (ptyalismus, nyálfolyás) óvatosak legyenek és súlyosabb esetekben orvos nélkül ne intézkedjenek. Egyebekben a gondosságot és lelkiismeretességet ajánlja.

A helytartó tanács, mielőtt a sebészek ügyeit szabályozná, biztos adatokat akart rólok beszerezni s az 1747-iki összeírás szerint volt: Nagy-Szombatban 6; Zólyomban 1; Bártfán —; Felső-Bányán 1; Veszprém megyében 23; Esztergom megyében 7; Kis-Szebenben 2; Pozsony-Szt.-Györgyön 2; Jász-Kún ker. 1 chir., 9 borbély; Szathmár-Németiben 2; Csanádon 1; Mármaros megyében 3; Pest megyében 53; Zólyom megyében 1; Breznóbányán 1; Bakabányán 1; Székesfehérváron 1; Sopronban 5; Békés megyében kevés; Komáromban 2; Bereg megyében néhány; Mosonmegyében 9, ezek közt 1 egyszersmind gyógyszerész is, 4 pedig sehol sincsen czéhbe felvéve, se vizsgálva vagy approbálva; Szegeden 5; Debreczenben 9; Pozsony megyében 23; Baranya megyében 9; Nyitra megyében 9; Győr 9; Tolna megyében 16, ezek közt es-

[1]) Linzbauer Cod. I. 475, II. 71, 368. sz.

küdt 6, nem esküdt 10; Túrócz megyében 3; Kőszeg 3; Bazin 2; Esztergom 4; Zemplénmegyében 1, aki nehezebb betegeket is gyógyítani szokott és több közönséges; Nagy-Bányán 4, ezek közől 1 gyógyszerész is; Selmeczbányán 3, de ezeknek képzettsége sok kivánni valót hagy fenn; Körmöczbányán 2 városi és 1 kamarai; Trencsénben 3; Kismartonban 1; Ugocsa megyében 1; Liptó megyében 2 fizetéses, 1 nem fizetéses; Sáros megyében 2; Békésben 5. — Összesen 168 esküdt, 10 nem esküdt sebész és 9 borbély. Sok helyről nem jött jelentés.

Ha összeállítjuk az orvosok, gyógyszerészek és sebészek ezen évi statisztikáját, valóban szomorú képet nyerünk közegészségügyi személyzetünk számáról. A sebészeket a kormány az orvosok hiányának pótlására szolgálókúl, olyanokúl tekinti, akik eléggé alkalmasak arra, hogy a szegényebb néposztálynak segítségére lehessenek. A megyei hivatalokat rendező 1752 október 26-iki kir. rendelet meghagyta, hogy ahol chirurgus czéh nincsen, ott a megye tartson chirurgust, aki a szegény népet ingyen gyógyítsa és gyógyszerekkel mérsékelt áron lássa el. További rendeletek meghagyják, hogy a megyék minden járásban tartsanak sebészt.

Amint a kormány létesítette a közpénztárból díjazandó tiszti-sebészi intézményt, gondoskodni kezd az alkalmazandóknak megfelelőbb képeztetéséről is. Az 1755-iki »Planum regulationis in re sanitatis« a sebészekre nézve is akar alapot teremteni, melyből a tiszti sebészekűl alkalmazandókat külföldön képeztessék addig is, míg nálunk lesz megfelelő iskola. Ezen czélból mindenki, aki a sebészetet gyakorolta, engedélyért folyamodni, az újabbak személyesen jelentkezni s az egészségügyi tanács előtt vizsgát tenni és a taxát le-

fizetni tartozott és pedig: a szabad kir. városokban gyakorló hazai sebészek 3, külföldiek 6; a kisebb városokban lakó hazaiak 2, külföldiek 4; a falukon lakók 1 körmöczi aranyat.

Ettől kezdve a czéheket is mindjobban szorítja a kormány megfelelőbb képzésre. Több külföldi vizsgázott sebésznek engedélyt ad letelepedésre olyan helyeken is, ahol czéh van. 1761-ben meghagyja, hogy a vizsgálatot kiállott chyrurgus bárhol akadály nélkül felveendő a czéhbe és polgárnak s mint ilyen szabadon vehet és nyithat műhelyt. A vizsgát illetőleg elveti a meghatározott formákhoz kötött tapaszkészítést és a helyett az emberi test szervezetére és a betegségekre vonatkozó elméleti képzettséget követel.[1])

A nagy-szombati egyetem orvosi karának felállítása forduló pont a sebészek képzésében. A sebészetnek mindjárt kezdetben rendes tanszéket állítottak és az orvostant hallgatókat 1786-tól kezdve kötelezték a sebészet hallgatására is, de a chirurgiai szigorlatra nem kötelezték őket. A professionatus sebészeknek 1770-től kezdve volt alkalmuk az egyetemen kiképezniök magokat, hallgatva a boncztant, az elméleti és gyakorlati sebészetet és az akologiát (sebészeti eszköz és köttan). A sebészeti magisterium elnyeréséhez két szigorlat kívántatott. Az elsőnek tárgyai voltak a boncztan s az elméleti és gyakorlati sebészet; a másodiké az eszköz- és köttan és a belgyógyászatból néhány kérdés. 1770—1780 közt az egyetem 211 sebészmesteri oklevelet adott ki.[2]) Az erdélyi részek számára az 1775-ben felállított orvos-sebészi collegium adott képzett sebészeket.

---

[1]) U. o. II. 328, 336, 384, 412, 499. sz.

[2]) Pauler id. mű 75., 82., 85., 150.

A sebészmesterek számának szaporodásával a czéh-
erű sebészet mindinkább háttérbe szorúl. 1784 novem-
er 2-án a helytartó tanács a sebészeket már két cso-
ortba osztotta. Az elsőbe tartoztak azok, akik az
gyetemen vizsgálatot tesznek, ezek képesítve vannak
tiszti állomások elfoglalására és minden műtétre; a
ásodikba tartoztak a nem vizsgázottak, akik kisebb
űtéteket is csak ott végezhetnek, ahol első osztályú
incsen, különben csak a nyírásra és borotválásra szo-
tandók. 1785-ben a sebészet tanulói felmentettek a
andíj fizetése alól és ugyanezen év május 23-án meg-
agyta a helytartó tanács, hogy városi vagy járásbeli
szti sebészül csak olyanokat szabad alkalmazni, akik
z egyetemen a sebészek részére szervezett szülészeti
anfolyamot is elvégezték. Ilyen azonban az 1790-iki
sszeíráskor is csak egy volt. II. József az általa 1785-
en Bécsben alapított sebészeti akademiát elvégzőknek
zon kiváltságot adta, hogy azok mint »magistri et doc-
ores chirurgiae« nyerhetnek oklevelet s ezzel Magyar-
rszágon és az örökös tartományokban bárhol űzhet-
ek gyakorlatot.[1]

Az újabb nemzedék megszerezte a kellő képzett-
éget és képesítést, de a régebben alkalmazottaknál
z nehezen ment, amiért is a már alkalmazásban vol-
akra nézve az 1786 okt. kir. rendelet helyt ad a ma-
ántanulásnak is, sőt 1788-ban annyira engedékeny a
ormány, hogy az 1770 előtt már alkalmazott tiszti
ebészeket egészen fölmentette a vizsgálat alól, ha ha-
ósági bizonyítványnyal igazolták, hogy működésük
negfelelő.[2]

Az egyetemet végzett sebészek a két évi tanfo-
yamon a belgyógyászati előadásokat is hallgatták, 1786-

[1] Linzbauer. Cod. III., 877, 888, 899, 948. sz.
[2] U. o. 1023. 1173.

tól az okleveles sebész-mesterek a rendes orvosi collegiumokra is felvétettek és medicinae doctorokká is lehettek. Minthogy a tiszti chirurgusoknak belső betegségek gyógyításával is kellett foglalkozniok, szükséges volt őket abban is képezni. A belgyógyászat gyakorlását illetőleg a helytartó tanács 1789 jan. 23-iki rendelete azt mondja, hogy a chirurgusoknak a belső betegségek gyógyítása csak szükség esetében, ha orvos nincs kéznél, van megengedve. Ezen engedélyt megújítva meghagyja, hogy kétes és súlyosabb eseteknél a sebész azonnal tartozik az orvos tanácsát igénybe venni, ez viszont köteles a sebészt tanácscsal, tettel segíteni, őt a legbarátságosabban támogatni, hibáira figyelmeztetni s azokat kijavítani. II. József 1786 márczius 16-iki rendeletében írja, hogy a balaton-füredi sebésznek a Magyarországon dívó nyelveket értenie kell; mert az orvos távolléte esetében a belső betegségeket is neki kell gyógyítania. A hadseregnél a sebészek belgyógyászati gyakorlata egészen általános volt. 1789-ben II. József megengedte, hogy a megyei chirurgusok részére a megyei pénztárból az országos főorvos utasítása szerint házi gyógyszertár szerveztessék. Ehez könyvvezetési formát is adtak, melyből kitűnjék, hogy a gyógyszerek csak szegényeknek adattak ki.[1])

Hogy a sebész a népnek minden ügyes bajos dolgát elintézhesse, a tiszti sebészeket 1788-tól kezdve az ujonnan szervezett állatorvosi tanfolyamra Pestre felrendelték és azontúl hivatalosan csak azokat volt szabad alkalmazni, akik az állatgyógyászatból is tettek vizsgát.

1793-ban mindent összefoglalva szabályozzák a sebészeknek képesítését.[2])

---

[1]) U. o. 1207., 953., 1232. sz.
[2]) U. o. 1343., 1352., 1353. sz.

A tiszti sebészeket a megyei, illetve a városi ha-
-ság alkalmazta. A helytartó tanácsnak a képesítésre
)natkozó rendeleteit mindig szem előtt kellett azok-
ık tartaniok és 1787 óta pontos ellenőrzés végett
indig előre fel kellett küldeni az alkalmazandónak
épesítő bizonyítványait. A kerületi sebészek alá vol-
.k rendelve a megyei főorvosnak, jelentéseiket ahoz
lták be és általa láttamozva mentek fel azok a hely-
.rtó tanácshoz. A járásbeli tiszti sebésznek évi fize-
sét a helytartó tanács 1787-ben 150 frtban állapí-
otta meg, ezen kívűl hivatalos küldetések alkalmával
.őfogatot kap és felmerűlt költségeit felszámíthatja.
la ehez vesszük a betegektől járó honorariumot, a
szti sebészek anyagi helyzetét nem mondhatjuk ked-
ezőtlennek. Az 1745-iki szabályzat a sebészek díjait
;y állapította meg: a koponyát nem sértő fejseb gyó-
yításáért 3—6 forint; a koponyát is sértőért 8—12;
koponya hasadással járóért 14—20; csonttörés se-
esítés nélkül 10—20; u. a. sebesítés és zúzódással
0—30; kificzamított tag helyreigazítása 2—3; u. az
a sebesítéssel járt 3—5; a húst sértő nagyobb seb
lső bekötéséért 1; az arteriát, nagyobb venát, inat,
leget vagy csontot sértő sebért 3; a holt magzat
ivevéséért, valamelyik tagnak amputatiójáért, tré-
anatioért, paracenthesisért, hulla bonczolásért és más
eroicus oparatioért 3—5 frt; húgycsap (catheter) alkal-
nazásáért 10 garas; kutacsnak (fonticulus) karon vagy
zombon alkalmazásért 1 frt 10 garas; vesicatorium
.lkalmazásáért rosszindulatú betegségnél 1 frt 10 garas
óindulatúnál 1 frt; egy pióczáért 3—5; érvágásért a
aron 3—6, a lábon 6—10 garas. A felsorolt beteg-
égek mindenikében a második és következő látoga-
ásokért 3—5 garas.

Ezen taxa azonban csak általánosságban szól. A vagyonosabbak tetszésük szerint többet adhatnak, míg a szegények iránt a sebésznek elnézőnek kell lennie és az egészen vagyontalanokat köteles ingyen is gyógyítani. Accidentiájok volt még minden katona újoncz megvizsgálásáért 3 kr.

Kedvezőtlenebb volt a tábori sebészek állása, akik rendesen vágytak is a polgári szolgálatba. Az 1716-iki »Regulamentum militare« szerint a legénységi ellátáson felűl kapott a törzskari sebész havonkint 96, a zászlóalj sebésze a gyalogságnál és a huszároknál 6, a vértesek és dragonyosoknál 8 frtot. — 1732-ben az ezred sebésze havonkint 16, a zászlóaljé 12 frtot. 1745-ben ugyanúgy. 1751-ben az ezred-chirurgus havonkint 25 frt 30 krt., a zászlóaljé 12—15 frtot. A zászlóalj-chirurgusok a legénységi állományhoz tartoztak őrmesteri ranggal.[1])

A gyakorlatnak szabályozása és rendszeres ellenőrzése elvette a vándorló sebészek kenyerét. A czéhszerűen képzett sebészek a kormány beavatkozása után elérkezettnek látták az időt fellépni a *lithotomusok* ellen s a helyt. tan. 1756 julius 29-iki rendelete ezeket eltiltotta a sebészet gyakorlásától. A lithotomusok ez ellen felfolyamodtak, vizsgálatnak vetették magukat alá és az 1756 decz. 6-iki kir. rendelet szerint az egészségügyi tanács vizsgálatukról állitotta, hogy a feltett kérdésekre eléggé helyesen feleltek, bemutattak az emberi testből kivett köveket, hiteles bizonyitványokkal igazolták számos nagyobbszerű gyógyitásukat; ezeknek alapján külön specialis foglalkozásukra újra engedélyt kaptak.

A lithotomusok hozzánk leginkább a Balkán félszigetről jöttek s azért a köznép őket közönségesen

[1]) U. o. 328, 511, 540, 377. sz.

görög herélő doktorok«-nak (medicus testiculorum) nevezte. A chyrurgusok azokat az említett rendelet daczára is gátolták mesterségükben, mire Stankovics János és Stanko Miklós macedoniai lithotomusok a királynőhöz folyamodtak. Folyamodványukban hivatkoznak arra, hogy III. Károly király Nicsevik János elődijüknek külön szabadalom levelet adott és ők is úgyszólván a század elejétől gyakorolják mesterségöket. Nem foglalkoznak ők azzal, amit a magyarországi sebészek megtudnak tenni, hanem olyan operatiokat végeznek, melyekhez ezek nem értenek és melyekhez hozzá fogni nem is mernek. A magyar sebészeknek ugyanis — mondják — vannak a sérv (hernia) ellen némi praeservativumaik, kötéseket is alkalmaznak, de ezek csak a jobbmódúaknak valók, nem a népnek, amelyiknek foglalkozása azok viselését nem engedi; kő bántalmakban oldó és enyhitő szereket a hazai gyógyszertárakban késziteni nem tudják; a nyúlszájat (os leporinum) és a húsnak protuberantiáit operálni a hazai sebészek nem tudják. Ők csak ezen műtétek gyakorlására kérnek engedélyt s azt is, hogy megnevezett társaikat segédekűl magukhoz vehessék. A királynő a helyt. tanács útján meghagyta Perbegh egészségügyi tanácsosnak, hogy a lithotomusokat vegye vizsgálat alá, és 1759 május 29-iki rendeletével a lithotomusok működését szabadnak nyilvánította, úgy azonban, hogy azok mesterségöknek körén kivül eső sebészetet vagy orvost igénylő műtéteket ne végezzenek.

Fürdők. Wernher Györgynek XVI. századbeli kisérletei után a XVII-ik században is foglalkoztak már egyes orvosaink egyes fürdőhelyeink vizének leirásával (l. 400. old.) A gyógyvizeknek méltatása nálunk is, mint általában, csak a XVIII. században vett nagyobb

lendületet. Mióta Hoffmann Frigyes, a hallei egyetem híres tanára, 1717-ben megjelent munkájával megveti az ásványvizek orvosi vizsgálatának alapját és amióta a Hahn testvérek, János Zsigm. és János Gottfr. Schweidnitzban megalapították a hydrotherapiát; a víznek a a gyógyászatban mind nagyobb tudományos alkalmazás jut. Mindenütt nagy gonddal kezdik tanulmányozni az egyes vizek vegyi alkotó részeit és gyógyhatásait. Franczia- és Németországban meghonosúl a fürdő-orvosok intézménye és a hatósági felügyelet a fürdők fölött. Ez ugyan nálunk nem egészen új dolog, amenynyiben Körmöczbánya hatósága a városnak Stubnyafürdőjébe, ahol már akkor vendéglő is volt, 1568-ban fürdős- és seborvos mestert állított; de ez a XVIII. századig talán egyedűl álló eset. Az üdvös intézménynek állandósítására nálunk II. József törekedett.

Hazánknak természeti kincsei közt nem utólsó helyen állanak gyógyforrásaink. Laugier bécsi egyetemi tanár az udvari kereskedelmi tanács és a cancellaria útján felhívta erre a királynő figyelmét és ő 1763 január 7-iki rendeletével meghagyta a helytartó tanácsnak, hogy a magyarországi ásványvizeket irassa össze, tanulmányoztassa, hogy azután Van Swietennek felügyelete alatt azokról részletes leírás készülhessen és ezeknek a külföldön is értékesítéséről, forgalomba hozásáról gondoskodni lehessen. Ezen kir. rendelet alapján a helytartó tanács jan. 17-én felhívta a megyéket; utasítsák tiszti orvosaikat az ország meleg és ásványos forrásainak tanulmányozására és azokról tegyenek jelentést. Ezen rendelet indította meg ásványvizeink és gyógyforrásaink részletesebb ismertetését s az előzőkhöz mind többen csatlakozva, létre jött a magyarországi *balneologiai irodalom.* Írtak: *Almás* hév-

ízről Torkos Justus János; *Balf* — Sopron megye —: Conrád András, Huszti Zachariás, Scholtz Jeremiás; *Borsod megye* ásványvizeiről Domby Sámuel; *Buda* meleg forrásairól: Oesterreicher J. M., Stocker Lőrincz; *Dunáról* mint fürdőről Torkos Justus János; *Erdély* gyógyvizeiről Oesterreicher J. M., *Füred-Balaton* savanyúvizéről Oesterreicher J. M., Rácz Sámuel; *Háromszék megye* gyógyvizeiről Barbenius József; *Hercules* fürdőről Cariophilus Pascal; *Magyar-, Horvát- Slavonországok* gyógyvizeiről általában Lalangue János; *Nagy-Várad* meleg forrásairól Hatvani István; *Pöstyén* hévvízéről Torkos Just. János; *Rajecz,* Trencsén megye hévvízéről Kelin Amade; *Rákosi* meleg forrásokról Furlani J. András; *Ribari* meleg forrásokról ifj. Wipacher Dávid; *Ruzsbach* — Szepes megye — meleg forrásairól Krajzel J. Zsigmond; *Pozsony Szt.-György* kénes vízéről: Gömöry Dávid, Huszti Zach. Theophil; *Stubnyáról* Lissovini János; *Szt.-László* gyógyforrás — Veszprém megye — Gömöry István; *Szepesmegye* ásványos és meleg forrásairól Krajzel János; *Szinye-Lipócz* — Sáros megye — ásványvízéről Jósa István; *Szklenó* és *Vichnye* vizeiről Moller K. Ottó; *Tarcsa* — Vas megye — Komáromy J. Péter; *Trencsén megye* hydrographiáját megírta Adami Pál; *Trencsén* meleg forrásairól Hermann András; *Trencsén-Tepliczről*: Kiesewetter Alaj. Ferdinand, Seidler Károly; *Varasd megye* meleg forrásairól Payer János Lipót. Ezen német és latin nyelven dolgozott íróknak sorát bezárja Nyulas Ferencz »Az *erdélyországi* orvosvizeknek bontásáról« 1800 ban kiadott művével, melylyel megkezdte az újabb magyar balneologiai irodalmat.

Az orvosok és sebészek alaposabb képzésével, számuk növekedésével és működésük körének szabá-

lyozásával a fürdősök elveszítették jelentőségüket, mint egészségügyi tényezők. A sebészeknek gyógykezelési eljárásához tartozott a fürösztés is és így a városi fürdőkben még találunk alkalmazva sebész mestereket, de a tulajdonképeni fürdősök a kisebb sebészi műtétektől is elesnek. Már a budai sebészek 1703-iki czéhszabálya kimondja, hogy amelyik fürdős 3 évig rendesen nem tanulta a chirurgiát, borbélylyá nem lehet és ha tanulta is a sebészetet, ha nincsen meleg- vagy gőzfürdője, üzletet nem nyithat és a medenczét nem akaszthatja ki. A fürdősöktől, akik sebészetet is akartak gyakorolni, más czéhek is megkivánták a czéhbeli vizsgát. Mily csekély számmal voltak ilyen vizsgázott fürdős mesterek, mutatja az 1747-iki összeírás, amelyik mindössze 17 olyant mutat ki. Az egyes fürdőkben alkalmazott mesterek már inkább csak a fürdő elkészítésére, mint annak gyógyászati alkalmazására valók.

Gyógyfürdőink közől többet, amint láttuk, már a múlt századokban is igénybe vett a közönség. Ezek azonban a kényelem és a gyógyászat igényeinek igen kevéssé feleltek meg. A fürdőkre, mint közhasznú intézményre, a kormány csak a XVIII. században terjeszti ki figyelmét. Mária Terézia királynőnek az ásványvizek összeírását és vegyelemezését sürgető rendeleteit II. Józsefnek Balaton-Füred emelésére és a kor igényeinek megfelelő fürdővé alakítására vonatkozó intézkedései követték.

Balaton-Füred már a század elejétől sűrűn látogatott fürdője volt a közeli környéknek. A vidék népe régen felismerte savanyú vizének jótékony hatását és ivó vízűl nagyban használta. A forrásnak tulajdonosa, a tihanyi apátság, gondozta is némileg a forrást és a mellette volt kis fürdőt. A helyt. tanács 1783-ban fel-

ólította Zalamegyét, hogy a gyógyulást keresők ér-
ekében állítson fel Füreden egy gyógyszertárt, amit
megye készségesen meg is tett. 1784-ben Veszprém
Zala megyék kaptak felszólítást, hogy tiszti főorvo-
ikat kiküldve tegyenek javaslatot a fürdő emelésére.
zeknek és Skollanits József egészségügyi tanácsosnak
lentéseiből látjuk az ottan teljesített javításokat. A
rhadt gerenda-bélelést eltávolitva kibővitették a ku-
t, melybe 5 savanyú- és 1 édesvíz-forrás ömlött,
zen utóbbit elrekesztették, ami által a forrás erőben
yert. A kutat kő béleléssel és párkánynyal látták
, megigazitották a kút fölött oszlopokon nyugvó fe-
elet. Az orvosok és a hatóságok javaslatai alapján
helyt. tanács a fürdő emlésére elrendelte, hogy a
ldesúr gondoskodjék arról, hogy a vendégek kellően
l legyenek élelmi szerrel és itallal látva. Az eddigi
érlő monopoliumát megszüntetve, gondoskodni kellett
lakásokhoz jó konyhákról, hogy minden vendég tet-
zése szerint főzhessen. A korcsmák bérlőit osztályozni
ell, hogy a vendégek anyagi viszonyaiknak megfele-
ően élhessenek, az árakat mindenütt meg kell szabni.
ára és élelmi szerekre szabad piaczot kell berendezni.
eszprémből a káptalan orvosa, aki eddig is kijárt oda,
endes orvosa legyen a fürdőnek, tartson mindig egy
egédet, aki, ha állandóan nem laknék is a fürdőben,
yakran járjon oda. Állandó és rendesen fizetett se-
ész legyen. A sümegi gyógyszertárnak felállitott fiókját
llandosítani, kellő postajárásról, sétáló helyek ültetésé-
ől, a lakások, korcsmák, ételek tisztaságáról gondos-
odni és azon kell lenni, hogy a verseny miatt minél
öbb vendéglős telepedjék le, akikkel mindennek árát
lőre meg kell állapítani. A vendégek befogadására
pitendő házakat a kormány felmentette a katonatartás

33

alól. Végre beleegyezik abba, hogy Zala és Veszprém megyék tervet készítsenek a forgalom emelésére irányozott balatoni hajózás meginditására.

1785-ben felhívatott a pesti orvosi kar, hogy készítsen rövid ismertetést a füredi víz alkotó részeiről és hogy minő betegségekben hogyan, milyen mértékben kell használni a vizet és a gyógyidő alatt minő életrendet kövessenek a betegek.

A fürdőben ekkor még igen sok kivánni való volt. A kádak kényelmetlenek, szűkek; a szobákban sehol egy asztalka nincs; a fürdős udvariatlan; az izraelitáknak csak a két kis, ugynevezett zsidó-szobácskában engednek fürödni, amiért a vagyonosabbak elhagyják a fürdőt; nincsen kórház, ahol a beteg cselédeket el lehetne helyezni; az árnyékszékek rendezetlenek; nincs elegendő édes ivóvíz; az orvost kárhoztatták, hogy a gyógyszerész magas árakat szed, hogy a víznek leírása még nem jelent meg nyomtatásban; a sebész még nincsen ellátva kellő eszközökkel; a közönség kivánja a hidegvíz gyógyintézet szervezését; a tóban fürdés nincs szabályozva; a mészgödrök fedetlenek; a vendégek részére nyomtatott fürdőszabályok érthetetlenek; a tisztaság sok kivánni valót hagy még fenn. A fürdő orvosa Oesterreicher József Manes mind ezen panaszoknak jogosultságát elismerve, a javitásokra vonatkozó részletes javaslatait felterjesztette a helyt. tanácshoz, melynek megkeresésére Zalamegye és a tihanyi apátság igyekeztek a bajokon segíteni.

Oesterreicher általában igen buzgón dolgozott Balaton-fürednek felvirágoztatásán. Javaslatot tett egy kútnak mesterséges úton előállítandó aczélvízzel készítésére, behozta a zuhany fürdőket és a villanyozást. Az ő sürgetéseire adta ki a helytartó tanács a fürdő eme-

·sére szolgáló rendeleteit, melyek csakhamar nagy ·szben megszüntették az említett panaszokat.

A helytartó tanács Oesterreicher gondoskodását :tva, a tihanyi apátságot felhívta, hogy Füreden állandó ·vosúl alkalmazza Oesterreichert. Az apátság sokalta ·gyan, hogy a fürdő orvosnak évenkint 400, a chirur-ısnak 200, a gyógyszerésznek 100 frtot fizessen, de ·gre belenyugodott és Oesterreicher 1786 szeptem-:r 12-től 400 frt fizetéssel és szabad lakással első :ndes fürdőorvosnak kineveztetett, megbízatván a für-őben a rendőri szabályok és a víz kezelés fölötti fel-·gyelettel is. A helytartó tanácsnak 1786 ápril 18- és ·ájus 2-, 23- és julius 25-iki rendeletei részletesen meg-·lapították az orvos, chirurgus, gyógyszerész és a me-·yei polgári biztosnak teendőit. Megszabták az italok ·; ételek, szobák, kocsik árát s ezzel Balaton-füred a :ndezett európai fürdők sorába lépett.

Füreden a forrás mellett, meg a faluban és Ara-·son, meg a szőlőkben volt ekkor a vendégek elhe-·ezésére 170 szoba, 51 konyha és 319 ló befogadá-·ıra istáló, ebből a tulajdonképeni fürdőben 75 szoba, konyha és 80 lóra istáló. Az első osztályú szobák ·a 24 órára 30 kr., a második osztályuaké 24, a többi ·stett szobáé 15, a padlás szobáké 9 kr.

A felső vendéglőben az egyik asztalnál ebéd: Le-·es, marhahús 2 mártással, főzelék sülttel, egy becsinált, ·ilt salátával 18 kr. A másik asztalnál ebéd ugyan-·gy, hozzá még tészta és gyümölcs 30 kr. Az étele-·et porczelán edényeken kellett feltálalni és ugyanazzal ·eríteni. Vacsora személyenkint 12 kr. Egy rántott ·agy sült csirke salátával 15 kr. Becsinált csirke 12 kr. ·gy sült liba salátával 36 kr. saláta nélkül 30 kr.

Egy itcze közönséges bor 4, ó-bor 6, somlai 8 kr. Az alsó vendéglőben minden olcsóbb volt.[1])

Balaton-Füred savanyúvizét a helytartó tanács fontos kereskedelmi czikknek tekintve, arra igen nagy gondot fordított, számos rendelet szabályozza annak kezelését és a hamisítás ellen védését. Az eladásra szánt palaczkok előbb a gyógyszerész, majd a fürdő orvos felügyelete alatt töltettek, dugaszoltattak és zárattak le a »Fons Füred« köriratú pecséttel. Mily nagy jövedelmet hozott a víz a tulajdonos apátságnak, mutatja a helytartó tanácsnak az orvos, sebész és gyógyszerész alkalmazására vonatkozó rendelete, amely az azok fizetésére megállapított 700 frtot sokaló apátnak azt mondja, hogy eddig a vízből évenkint 200 frttal többet vett be, mint amenyi az orvos, sebész és gyógyszerész fizetése.

Mióta Mária Terézia királynő figyelmét az udvari kereskedelmi tanács felhívta a magyar ásványvizeknek kereskedelmi fontosságára ásványvizünk kivitele folytonosan emelkedett a bécsi gyógyszerészek útján, akik azoknak forgalomba hozására kizárólagos szabadalmat szereztek és versenytársakra csak az olajos tótokban akadtak. II. József 1783-ban megszüntette ezen szabadalmat s az ásványvizekkel való kereskedést szabaddá tette s azokat összes országaiban vámmentesen lehetett szállítani. A külföldi vizekre palaczkonkint 12 kr. vámot vetett, míg a mieinknek palaczkjait is felmentette a vám alól és mindenkinek, aki külföldre vizet szállított, minden kivitt 1000 palaczkért 3 arany jutalmat adott. Mikor megtudta, hogy az olajosok hamisított vizet árulnak, nehogy annak következtében a

---

[1]) Linzbauer Cod. III. 848, 890, 1037, 1092, 1114, 962, 967, 977, 989. sz.

magyar ásványvizek jó híre csorbát szenvedjen, üzletüket betiltotta.[1])

d) Szülészet.

A szülészet a XVIII. században nagy lendületet nyert. Paré Ambrus óta senki sem gyakorolt arra oly nagy befolyást mint *Palfyn János,* a chirurgia tanára Gentben, az általa készített szülészeti fogóval, amelyik kiszorította a használatból a Roonhuyse féle titokzatos eszközt és a Chamberlen féle fogót és véglegesen megszüntette a nehéz szülésekhez hívott sebészeknek azon szokását, hogy mindjárt készek voltak a magzat feldarabolásához látni.

A szülészet tanítására európaszerte nagy gondot kezdenek fordítani. Párizsban a szülésznőket régi idők óta képző Hôtel-Dieuben mindössze 6 heti elméleti és ugyanannyi időn át tartó gyakorlati oktatást adtak. 1720-ban az id. *Gregoire* Párizsban szülészmestereket képző iskolát állított, melyet 1743-ban az École pratique de chirurgie-n szülésznők és sebészek részére nyitott tanfolyam követett. Erre aztán az egyetem is befogadta a szülészetet 1754-ben. Irhonban a szülészeket már a század elején a College of physicians vizsgálta. 1743 óta ezen testületben tanszéket állítottak a szülészetnek. 1763-ban *Fleury* orvos Dublinban a vezetése alatt állott Meath-Hospitalon szülészeti poliklinikát rendezett be. Edinburgban *Young* tanár 1751-ben kezdett szülészeti előadásokat tartani. Londonban régibb idő óta volt ugyan szegény nők felvételére szolgáló kórház, de rendszeres szülészeti iskola nem és az egész századon át csak egyes magán kórházakban adtak oktatást. Németországban a század

---

[1]) Linzbauer: Magyarorsz. nemzetk. egészségügye 73—74.

első felében még csak egyes egyetemi városokban vetették vizsgálat alá a szülésznőket. Rendszeres iskoláztatásukban Strassburg járt legelől, ahol az egyetem mellett 1728-ban állitottak szülésznői tanfolyamot és szülészeti kórodát. Göttingenben 1751-ben, Bécsben 1764-ben, Jenában 1781-ben kezdték meg az egyetemen a szülészet tanitását. Berlinben 1751-ben, Kopenhágában 1760-ban, Kasselben 1763-ban, Marburgban 1792-ben alapítottak szülészeti iskolákat. Nagy-Szombatban 1770-ben. Ezen iskolák azonban kezdetben mindenütt csak kis körben éreztették hatásukat. A szülészet Európa nyugati országaiban is legnagyobb részben csak gyakorlati úton szerzett ismeretekkel bíró nőknek kezén volt.

A század első felében nálunk uralkodott állapotokról legvilágosabb képet ad az 1747-iki összeírás, amelyik szerint: Nagy-Szombatban volt 2 fő- és 3 segéd szülésznő, az utóbbiakról nem említik, hogy tanultak és felesküdtek-e; Zólyomban 2 tanúlt és esküdt; Bártfán 3; Felső-Bányán 2; Szebenben (kis) 3; Pozsony-Szt.-Györgyön 1; Jász-Kún kerület minden községben; Sáros megyében a plébánosok és esperesek gondoskodnak, hogy hiány ne legyen; Szatmár-Németi 3; Ruszt 1; Mármaros megyében a szolgabírák rendeletet kaptak, hogy a nem esküdteket eskessék meg; Pest megye 143; Zólyom megye 45; Breznóbánya 2; Bakabánya 3; Székesfehérvár 2; Sopron 2 vizsgált de nem esküdt; Békés megyében a szülésznők inkább csak kiszolgálnak, mint képzettséggel és tapasztalt segitséggel szolgálnának; Komáromban 6; Bars megyében bőven; Mosony megyében a parochusok szokták tanítani és felesketni. Szeged 17; Debreczen 11; Pozsony megye

[1]) Haeser II. 714—724. Baas. 542. U. ott részletesen a külföld szülészeti és gyermekgyógyászati irodalma.

75; Baranya megye 216; Nyitra megyében a paro-
husokat hívták fel gondoskodni arról, hogy hiány ne
gyen; Győr 3 és egy segítő; Tolna megye 60 es-
üdt 5 nem; Túrócz megyében csaknem minden falu-
an lehet találni tapasztaltakat; Kőszeg 1 és 1 segitő;
azin 3 esküdt; Zemplén megyében kitanúlt 1 sincs,
e tapasztalatból jártas sok van; Nagybányán 3 es-
üdt; Selmeczbányán 26, 1 fő és több esküdt segitő;
'rencsén 4 tanúlt és esküdt; Kis-Marton 1; Ugocsa
negye 20; Bazin 3 esküdt és alkalmas; Liptó megyé-
en számuk nem tudható meg, többnyire az öreg asszo-
yok segédkeznek a fiataloknak.[1])

Sok helyen még számszerint se tettek róluk je-
entést, de a beérkezett adatok is elégségesek arra,
hogy lássuk, miszerint képzett és esküdt szülésznők
sak némely városainkban voltak. A képzettséget itt
s csak annyiban kell értenünk, hogy a gondosabb
városi orvosok utasításokat adtak egyeseknek. Egész-
ben véve azt látjuk, hogy a szülészetre a lelkészeken
kivűl alig ügyelt fel valaki, ők láttak el egyes nőket
olyan utasításokkal, aminőkkel tehették, ők eskették
fel és jogositották a gyakorlatra. És még ez is jó
volt, ahol megtörtént, mert ezek legalább ellenőrzés
és lelkiismereti kényszerűség alatt állottak. De a múlt
század elején még papokban is nagy hiány volt, maga
II. József több mint 1000 plébániát állított fel, és így
a községek nagy részében még a papi felügyelet sem
volt meg. Egyik másik megyének jelentéséből szinte
kilehet olvasni a csudálkozást a helytartó tanács naiv-
sága fölött, hogy az a nemes vármegyétől kér felvilá-
gositást a gyermekek születéséről, mikor abból csak
a papnak, meg a bábának van haszna.

[1]) Linzbauer Cod. II. 336. sz.

A helytartó tanács a szülészet ügyére is kiterjeszti figyelmét. A Torkos féle 1745-iki szabályzatban van részükre az első hivatalos utasítás, melynek 6-ik pontja megkívánja, hogy szülésznői gyakorlatra csak a tiszti orvosok előtt vizsgázottak bocsáttassanak. Minthogy azonban tiszti orvosok ekkor még csak a városokban voltak, ezen szabályzatnak általános érvénye nem lehetett. Az 1755-ben kiadott »Planum regulationis in re sanitatis« valamint az orvosokat, sebészeket és gyógyszerészeket, úgy a szülésznőket is kötelezi arra, hogy mielőtt gyakorlatot kezdenének, személyesen tartoznak a hatóságnál jelentkezni, magukat a tiszti orvos által tartandó vizsgának alávetni és a szülésznők kiképzésére szánt alapba működésük helyéhez mérten 2, 4, 6 körmöczi aranyat lefizetni. 1763-ban már látunk egyes törvényhatóságokban *tiszti szülésznőket* alkalmazva. Ekkor ugyanis a helytartó tanács a megyéktől jelentést kiván arról, hogy az alkalmazott orvosok, sebészek és szülésznők ki által adott és minő utasításokkal vannak alkalmazva? 1766-ban meghagyja, hogy a hol a közpénztárból díjazva több orvos, sebész és szülésznő van, ottan csak egyet kell alkalmazni. 1767 ben a többi közt a szülésznők fizetéséről, kötelezettségeiről, utasításaikról 3 hó alatt részletes jelentést kiván a megyéktől. A helyt. tanács 1770 október 4-iki rendeletével a magyar korona országaiban is érvénybe léptetett »Generale normativum Sanitatis« IV. szakasza az egészségügyi rendeletek végrehajtására hivatott hatóságoknak kötelességükké teszi gondoskodni arról, hogy ha már nem mindenikben is, de legalább minden 2—3 szomszédos faluban legyen szülésznő, akitől meg kell követelni a valamelyik szülészmester vagy hatósági orvos által kiállított bizonyít-

.nyt és az esküt. A járásbeli tiszti szülésznők fize-se évi 60 frtban volt megállapítva.

A nagyszombati egyetem orvosi karának szerve-sekor a szülészetnek a sebészettel kapcsolatban állít-tott tanszék. A szülésznőknek az igazgató, dékán a szülészet tanára előtt a szülészettan minden részé-ől vizsgát tenniök és gyakorlati jártasságukat gépeze-n bemutatniok kellett. Mint szülészek szigorlatra csak rvosok és sebészek bocsáttattak. A szülészeti magi-ter vizsgájáért és okleveléért 43 frt 6 krt, a szülész-őiért 35 frtot kellett fizetni, de ezt a szegény falusi ebészeknek és szülésznőknek felerészben vagy egészen elengedték. Az egyetem 1771—80 közt 5 szülész-mesteri és 53 szülésznői oklevelet adott ki.[1])

A szülésznőknek rendszeres kiképzése lassan ha-dt előre és a helytartó tanács alkalmaztatásuknál em is követelte szigorúan az egyetemi oklevelet, de minden módon igyekezett a hatóságokat rá bírni, hogy tanfolyamokra minél több nőt küldjenek fel. II. Jó-sef 1781-ben megengedte a megyéknek, hogy az egye-temre a házi pénztár terhére küldjenek fel nőket szü-észnőkké kiképeztetni. Mikor így sem ment a dolog s a vidéken nagy hiány volt képzett szülésznőkben, lyeneket Pestről küldtek ki s ezeknek a törvényha-óság állomásonkint 40 krt fizetett úti költségűl. Az 1788 február 18-iki kir. rendelet felhívta a megyék és városok figyelmét arra, hogy az így kiküldött szülész-nőknek lakásáról is gondoskodni kell és így sokkal előnyösebb dolog, ha lakással bíró vagyonosabb nők vállalkoznak a tanfolyamok hallgatására. A hatóságok által felküldendő nőknek is meg kell adni az úti költ-séget, de a visszautazásra csak akkor, ha a vizsgát

[1]) Pauler id. mű 75, 83, 85, 150.

sikerrel állották ki. Az 1797-iki julius 9-iki kir. rendelet az izraelita szülésznőknek is szabad gyakorlatot engedett.

A kormánynak ezen jóakaratú törekvését buzgón támogatták orvosaink, a szülésznők számára írt magyar és német munkákkal. Első ezen téren *Weszprémi Istvánnak* »Bába mesterségre tanító könyv«-e 1766-ban. Van Swieten e műnek egy-egy példányát Weszprémi nevében Mária Teréziának és II. Józsefnek átnyújtotta, a kik azokért a szerzőnek buzgó igyekezetét megdicsérték és a királynő Weszprémit a mellképét viselő, gyémántos koronával ékített és gyémántos keretbe foglalt nagy arany éremmel ajandékozta meg.[1]) Weszprémit követték: *Domby Sámuel* »Bába mesterség stb. 1772; *Lalangue Ján.* »Rövid oktatás a szülészethez« 1779; *Mocsi Károly* »A bába mesterségnek eleji« 1784, a helytartó tanács által közhasználatra ajánlva; *Plenck József* »Anfangsgründe der Geburtshilfe« 1768-tól 1803-ig 7 kiadást ért. Ezt Mária Terézia királynő 1777-ben minden hazai nyelvre lefordítani és terjeszteni rendelte. Latin nyelven írtak: *A nehéz szülésről*: Fischer Dán., Segner András; az *elvetélésről* (abortus) ugyanazok; a *gyermekágyi folyásról* (lochia): Fischer Dániel, a vérnek a szülés után nem a rendes úton, hanem az emlő rákszerű fekélyein folyásáról; a *lochia* rendes és rendellenes lefolyásáról; Breuer Sámuel, Mocsi Károly és Smidt Ján. György: — a *havi tisztulásról:* (menstruatio, catamenia): Neumann Sámuel, Fischer Dániel és Vette J. György. A *szoptatást* illetőleg: Kassai Mihály a dajkák életrendjéről; Pfirsteter András az emlők gyuladásáról. 1789-ben a helytartó tanács az országos főorvos útján uta-

[1]) Maizner id. mű 32.

ítást adott a szülésznőknek arra nézve, hogyan kell ljárni az életjelt nem adó újszülöttekkel.

A kormánynak ezen és a következő fejezetben rintendő intézkedései a gyermekek gondozása körűl s meghozták a kivánt eredményt.

) Egészségügyi intézmények. Járványok. Orvosrendőrség.

A helytartó tanácsnak a közegészségügyre vonatkozó nagymértékű intézkedései az *országos egészségügyi bizottságból* indúltak ki. III. Károly királynak 1738 aug. 26-iki rendelete meghagyta a helytartó tanácsnak, hogy az saját kebeléből válasszon az országos bizottságba elnököt és két tagot, két tagot küld a m. kir. kamara, kettőt Pozsony város hatósága s ezekhez járul még egy orvos. Ezen bizottságnak feladata lesz az egész országra kiterjedő hatáskörrel felügyelni a közegészségügy minden ágára s működéséről jelentéseit a helytartó tanács és a m. kir. udvari cancellaria útján a felség elé terjeszteni. Az így megalakúlt országos egészségügyi bizottság javaslatára már 1738 nov. 18-án elrendelte a király, hogy tekintettel az uralkodó pestisre az egyes törvényhatóságok kebelében is alakíttassanak az ott állomásozó katonaság tisztjei és a hatóságok küldötteiből álló egészségügyi bizottságok, melyek a helyi viszonyoknak megfelelő javaslatokat, intézkedéseket megtéve, jelentéseiket az udvari cancellariához és a helytartó tanácshoz adják be. Ahol a helyi bizottság nem felelt meg kellően, a kormány rendkívűli hatalommal külön bizottságot rendelt, mint Budára 1739-ben Nádasdy Lipót gróf és Kassára 1742-ben Csáky Antal gróf elnöksége alatt, ezen utóbbira rábízva a felügyeletet az ország felső vidéke fö-

lött. Az egész országra nézve egységes szabályokat megállapította az 1770 szept. 17-iki királyi rendelettel kiadott »Generale normativum sanitatis«. A helytartó tanács kebelében alakított országos bizottságnak alárendelve minden megye és sz. kir. város köteleztetett egészségügyi bizottságot állítani, melynek a területén levő összes orvosok, sebészek, gyógyszerészek és szülésznők alá rendeltettek. A királynő az összes hatóságoknak szigorú felelősség alatt meghagyta, hogy az egészségügyi tanács határozatainak mindenkivel szemben szerezzenek érvényt és a legkisebb mulasztást vagy vétséget se hagyják büntetlenűl. Részletesen szabályozva vannak itten a tiszti és magán orvosok, sebészek, gyógyszerészek viszonyai.[1]) A megyei physicusok részére itten foglalt utasításokat a szerzett tapasztalatok alapján 1786-ban kibővítette a helytartó tanács s ekkor adott hivatalos instructioja iránytadó volt a század további folyamán. A megyei tiszti orvosnak kötelessége volt: általában felügyelni az egészségügyre és teljesíteni a törvényszéki orvosi vizsgálatokat. A községeket ellenőrizni, hogy minden járványt haladék nélkül jelentsenek be és a vett jelentés után személyesen győződni meg a betegség természetéről, terjedelméről, ha csakugyan van járvány a kellő intézkedések végett a járvány helyén kell maradnia annak megszüntéig; ha saját intézkedései nem vezetnének kellő eredményre, a megye útján az országos egészségügyi bizottságnak haladék nélkül jelentést tesz, hogy ez az egyetem véleménye alapján segítségére legyen; felügyel, hogy orvosi, sebészi és szülésznői gyakorlatot csak kellő képesítésüek űzzenek; ellenőrzi és vizsgálja a gyógyszertárakat és a mérges anyagok

[1]) Linzbauer Cod. II. 111, 133, 163, 287, II. 641. sz.

ulására jogosított kereskedéseket; felügyel a köz-
sztaságra, az élelmezés egészséges voltára, általában
int nyilvános tisztviselő mindenre kiterjeszti figyelmét
s mindenben intézkedik ami a közegészségügyet érinti.
atáskörébe tartozott az állategészségügy is. Alája van-
ak rendelve a járásbeli sebészek és szülésznők. Ezek
lentéseiket évnegyedenkint beterjesztették a főorvos-
ak ez meg az egészségügy állapotáról évenkint részle-
s jelentést tett az országos egészségügyi bizottságnak.

A tiszti orvosok jelentéseit és javaslatait az or-
ágos bizottság eleinte az egyetem orvosi karának
dta ki vélemény adásra, minthogy azonban ezen munka
kart elvonta rendes teendőitől, 1786-ban az *orszá-*
os főorvosi állás szerveztetett, melyre II. József *Vezza*
Gábort, az orvosi kar igazgatóját nevezte ki évi
500 frt fizetéssel és 500 frt személyes pótlékkal. Az
rszágos főorvosnak teendői voltak: fő felügyelet az
rvosi tanulmányok, a budai, pesti nyilvános kórházak
ölött; ő a kegyes alapítványokat kezelő bizottságnak
lnöke; neki vannak alárendelve a tiszti orvosok, akik
elentéseiket hozzá a főispánok útján terjesztik fel és
zeknek alapján ő teszi meg a szükséges egészségügyi
ntézkedéseket.[1])

Az egészségügyi személyzetnek a fokozatos fele-
ősség elvére fektetett ilyen szervezése sokat javított
a nép nagy tömegének eddig teljesen elhanyagolt egész-
ségügyi viszonyain. A kormánynak jóakaratú törek-
vései végrehajtására voltak szakértő közegei, akiknek
teendőit részletesen megállapították az általános egész-
ségügyi szabályzatok (Generale normativum sanitatis
1770, 1787) és az egyes különös esetekben kiadott
kormányrendeletek.

[1]) U. o. II 927, 1048, 1058, sz.

A tiszti orvosok, sebészek és szülésznők intézményének behozatalánál a kir. kormány leginkább a szegény adózó néposztályra volt tekintettel. A hivatalos egészségügyi személyzetnek szoros kötelességévé volt téve a szegény népnek éjjel, nappal ingyen is segítségére állani. A humanismus szelleme lengi át a kormánynak többi egészségügyi rendeleteit is, melyek közt előkelő helyet foglal el a *kórház ügy* rendezése. Kórházakat a múlt században a városok és a szerzetes rendek tartottak fenn, mindenik a maga körében országos felügyelet nélkül.

Az 1723-iki 96. t. cz. több szerzetes rend közt törvényesen beveszi a hazánkba már a XVII. század közepén betelepült *irgalmas szerzetes rendet.* Ezen rend részére a XVIII. században Kollonich bíbornok 1723-ban Pozsonyban, gróf Erdődy Gábor püspök 1728-ban Egerben. Gyöngyössy György kanonok 1760-ban Nagy-Váradon, Migazzi bíbornok 1763-ban Váczon, Batthyány János hg. primás 1796-ban Szakolczán alapították új rend- és kórházakat.[1])

Ugyancsak az említett t.-cz. vette be törvényesen az Orsolya szűzek rendjét.

Míg a XVIII. század, különösen második felében, nem kedvezett a szerzeteseknek, ezen betegek ápolásával foglalkozó két rend iránt még II. József is nemcsak elnéző volt, de tekintettel nemes hivatásukra, kedvezett is nekik. Míg a többi kolduló rendeket eltörölte, ezeknek az egész országban szabadon megengedte a könyöradományok gyűjtését. II. Lipót az irgalmasokra nézve megújította Mária Terézia királynőnek 1748-iki szabadalmát, mely szerint nyilvános gyógyszertárakat tarthatnak.

---

[1]) Rupp id. mű. I. 91, 195, 696. II. 41. III. 135.

Az 1715-iki 74 és 1723-iki 70. t.-czikkek az összes kegyes alapítványok fölött a felügyeletet királyi jognak tartván fenn, a kir. helytartó tanács ezen a téren is erélyes intézkedéseket tesz. Az osztrák örökös tartományokra vonatkozólag 1713-ban udvari rendelettel kiadott kór- és szegényházi szabályzatokat hazánkban is életbe léptette 1738-ban. 1754-ben — az 1723. 70. t.-cz alapján — felhívta az egyházi és világi hatóságokat, hogy a területükön levő összes kegyes alapítványokról tegyenek részletes jelentést, majd a következő évben az összes kór- és szegényházakat és azoknak vagyonát a kegyes alapítványok közé sorolta. Ezzel egészen kezébe vette a szegények és szerencsétlenek ápolásának ügyét

II. József 1783-ban kijelenti a tébolyodottak ügyének rendezésére vonatkozó szándékát. A tébolyodott egyházi emberekre vonatkozólag elrendeli, hogy azok az irgalmas szerzeteseknél helyeztessenek el, ahol részükre mindig kell helynek lennie. Az országos tébolyda alapításának czéljából a helytartó tanács útján felhívta az ország összes jótékony czélú intézeteit és társulatait, adjanak részletes kimutatást czéljaikról és vagyonukról, hogy meglehessen állapítani a szervezés módját és eszközeit. Utóda II. Lipót tovább foglalkozik az eszmével és 1791 aug. 26-iki rendeletében kifejtve egy országos tébolydának czélját, melyben a szegényeket ingyen, a vagyonosabbakat mérsékelt díjért lehetne ápoltatni; kijelenti, hogy a bécsinek mintájára akar egyet alapítani s ezen czélra fel akarja használni az eltörölt polgári fraternitasok vagyonát, amennyiben azok alapítványokkal terhelve nincsenek. Ez körülbelől 300.000 frt tőkét képvisel, de ennek nagyobb része magán adósok kezén lévén, felhívta a hatóságokat a tartozások beszedésére.

A leghumanusabb intézményeknek egyikét akarta a kormány meghonosítani, amikor 1799-ben felhívta a hatóságoknak figyelmét a törvénytelen szerelem áldozataira. A szégyentől félve sokan erőszakosan elveszítették szerelmük gyümölcsét, sok gyermek és szülő lett ennek áldozatává. A helytartó tanács 1799 január 29-iki leiratában felszólította a hatóságokat, nyilatkozzanak, vajjon kór-, szegényházaikban vagy lazaretumaikban nem lehetne e egy egy szobát berendezni azon czélra, hogy ottan az olyan szerencsétlenek nyugodtan megszülhetnék gyermekeiket s azokról aztán gondoskodhatnának. Ahol nincsen megfelelő helyiség, gondoskodjék a hatóság olyannak a házi pénztárból és gyűjtendő könyöradományokból felállításáról

Lassankint ébredezni kezdett közönyösségéből a magyar nemesség is és az 1791-ben kiküldött regnicolaris deputatio munkálatai részletesen felölelték az említett összes egészségügyi intézményeknek törvények által óhajtott rendezését. Sajnos, hogy a beállott politikai viszonyok következtében a jó akaratú törekvések hosszab időre elodáztattak s egyik másik eszmének keresztűlvitele még mostanáig sem történt.

Járványok. A közegészségügyre fordított nagyobb gond elvette a járványoknak pusztító erejét. Egyrészt ritkábban lépnek fel azok, másrészt a tudomány és a megjavított egészségügyi igazgatás a lehetőleg szűk korlátok közé szorította azokat. Leggyakoribb még a *pestis*. Az ország nagyobb részére kiterjeszkedve csak kétszer, 1709- és 1739-ben tört ki, máskor mindíg csak egyes vidékekre szorítkozott, helyesebben mondva szoríttatott a rögtön foganatba vett intézkedések által. Mióta meggyőződtek róla, hogy a pestis ragályos betegség, hazánkat délen és keleten vesztegló intézetekkel látták

l, melyekben a török birodalomból, Oláh- és Moldva-
rszágokból jövőket összes málháikkal együtt 20—40
api szigorú veszteglésnek vetették alá. Eleinte a vesz-
eglő házak csak ideiglenesek voltak, 1770-ben állandó
eszteglő házakat állítottak fel: Mármarosban Borsán;
rdélyben: Radnán, Ojtozon, Gimesen, Birickén, Tömö-
ön, a Verestorony, Törcsvár, Bodza és Vulkán szoro-
oknál; a temesi bánságban Mehádián, Supaneken, Fe-
értemplomban; Slavoniában: Eszéken, Zimonyban,
roodon, Gradiskán; Horvátországban: Szluinban, Ra-
onováczon és Kosztaniczán. Ha a pestis a szomszéd-
rszágokban kitört, a határon őrvonalat — cordon —
llítottak oly sűrűn állítva az őröket, hogy egymást
eláthassák. Ezeknek kötelességük volt őrködni, hogy
határon addig senki át ne jöhessen, amig a vesz-
eglési időt ki nem töltötte. Aki az átkelést ki akarta
rőszakolni, azt az 1766-iki kir. rendelet szerint le kel-
ett lőni, hulláját és málháját megégetni. A veszteglő
ntézetek személyzetének, az őröknek és orvosoknak
z idegenekkel érintkezniök nem volt szabad.[1])

Ha valahol az országban mutatkozott a pestis, az
llető helyet szigorú zár alá vették, betiltottak minden
sszejövetelt, még a nyilvános istenitiszteletet és teme-
éseket is. A szigorúságot érdekes világításba helyezi
helytartó tanács 1738 nov. 28-iki rendelete, mely-
en, minthogy értésére esett, hogy a kálvinista papok
praedestinatio elvéből indúlva ki, nem óvják hívei-
et a tömeges érintkezéstől és így előmozdítják a
estis terjedését, meghagyja a hatóságoknak, hogy az
ngedetlen papokat jelentsék fel. Mikor az intés nem
asznált, a helytartó tanács 1739 máj. 2-án megparan-
solta a hatóságoknak, hogy a papot aki a praedesti-

[1]) Fekete L. A magyarorsz. rag. és járv. kórok tört. 67.

natiot hirdeti, nyilvános isteni tiszteleteket és temetéseket tart, el kell fogni és mások elrettentő példájára fel kell akasztatni vagy másképen szigorúan büntetni.[1])

Pestises évek voltak: 1709—1712, 1737—1741, 1755—1756, 1795—1796.

A második nagymérvű járvány volt a *bújakór*. A helytartó tanács 1784-ben rendeletet adott az orvosoknak és sebészeknek, hogy a köznép közt elterjedt ragályos betegség kiírtására mindent kövessenek el. Leginkább befészkelte az magát az oláhok közé. A királynő Krassó megye felterjesztésére meghagyta a temesi kamarai igazgatóságnak, hogy a bújakórosok elhelyezésére az oraviczai kerületben a Komoristyén levő úri házat adja át, ezenkívűl Facseten és Lugoson és a karánsebesi kerület részére a később megállapítandó helyen külön kórházakat kell építeni. A határőrvidék katonai parancsnokai Brambilla fő törzschirurgus felterjesztésére részletes szigorú utasítást kaptak a betegség kiírtására. A zalatnai kincstári uradalom főorvosának jelentése szerint ottan egész községek ragályozva voltak 1786-ban, köztük sokan már olyan állapotban, hogy rajtok segíteni többé nem lehetett. A betegeket külön kórházakban osztályozva helyezték el és csak a legnagyobb erőfeszítéssel sikerűlt a betegséget kiírtani.[2])

A század vége felé, 1790-ben Buccari kerület egyik kis falujában a bújakórnak egy ezen időig nem ismert válfaja lépett föl, amely oly rohamosan terjedt, hogy a tengerpart falvaiban 1801-ben 13.000 egyén volt általa

---

[1]) Linzbauer Cod. II. 134, 155. Linzbauer Codexében nagy számmal vannak a pestis terjedésének gátolására, a betegség gyógyítására a veszteglő intézetekre vonatkozó rendeletek és utasítások.

[2]) Linzb. Cod. III. 864, 874, 876.

meglepve. Ezen ragályt keletkezése helyéről Skerlievo faluról *Skerlievo kórnak*, (— Maladitta di Scherlievo-, malsifilitico ulceroso-, grobbigni betegség, — morbus contagiosus scabioso venereus, — scabies venerea contagiosa) nevezték el. Kiírtására századunk első felében nagy mérvű intézkedések történtek.[1])

1771—1772-ben az ország több részében, de különösen Pozsony és Sáros megyékben járványosan lépett fel a hagymáznak egy neme, a „*febris bilioso putrida*"-nak rothasztó epésláznak nevezett betegség, amelyik 1789—1790-ben ismétlődött, Szerém, Pest, Árvamegyékben járványszerűleg lépve fel, különösen pusztított Budán és Pesten. Első fellépésekor a helytartó tanács az országos egészségügyi bizottság által azonnal összehívatta a pozsonyi orvosokat, hogy tanácskozzanak a betegség lényege, minősége, symptomái és gyógyításának módja fölött s tanácskozásuk eredményét terjesszék fel hozzá. Ekkor hozta a helytartó tanács azon fontos határozatot, hogy járvány alkalmával a megye, illetőleg város területén működő összes orvosok tartoznak a tiszti orvos felszólítására tanácskozásokra összejönni és véleményt adni.[2]) Haeser nagy orvostörténeti művében »Die biliöse Krankheitsconstitution« czím alatt írja: A rothadásról szóló tan új stadiumba lépett Stoll fellépésével. Boerhaave egyik tanítványa *de Koker* már 1719-ben az epét állította minden heves és hosszas betegségek okozójának. Stoll a febris maligna okáúl a megromlott epét s az ez által a bélnyálra, a chylusra és a vérre átvitt rothadást tartja. Ha Stoll követőinek iratait tekintjük, nem lehet kétel-

---

[1]) Fekete: Rag. és járv. kórok 66. Linzb. Magyarorsz. nemzetk. egészségügye 17 stb.

[2]) Linzb. Cod. II. 681.

kednünk egy ilyen betegségi charakternek 1760—1780 közt létezéséről«.[1]) Nálunk már de Koker előtt, Stollt egy félszázaddal megelőzőleg foglalkozott a biliosus lázakkal Moller Károly Ottó beszterczebányai orvos a boroszlói orvos-természettudományi évkönyvekben (XI. 57) közölt: »De febre epidemia *biliosa* in et circa Neosolium in Hungaria anno 1719 aestate et autumno grassante« czímű értekezésében. A febris bilioso putridaról meg Knie Márton írt 1781-ben.

A *scarlatina* = vörheny, melyet Rácz Sámuel budai egyetemi tanár magyarosan *skárlátos hidegnek* nevezett el, 1776 táján lépett fel először európaszerte járványosan. Nálunk 1783-ban Borsod, Gömör és Abaúj megyékben oly erővel lépett fel, hogy némely falvakban csaknem az összes gyermekeket elragadta, sőt a kutyákat és macskákat is kiölte. Benkő Sámuel Borsodmegye főorvosa még 1783-ban benyújtotta a helytartó tanácshoz ezen czímű tanúlmányát: »Novum febris scarlatinae genus, quod id 300 innocuis infantibus observatum, et ex aliquot cadaveribus excerptum, quale genus nullus medicorum, nec Sennertus in Saxonia, nec Navier in Gallia, nec Plencic et Stoll Viennae, nec Rosenstein in Svetia, non Tissot in Helvetia, non Withering in Anglia, non denique Weikhard in Germania descripserunt«. A tudós orvos már a czímen is kitűntette észleleteinek elsőségét. A budai egyetemnek vélemény adás végett kiadott tanúlmányt Rácz Sámuel tanár 1784-ben magyar nyelven: »A skárlátos hidegnek leírása és orvoslása« czímen kiadta. Domby Sámuel is foglalkozott ezen betegséggel: »Orvosi tanítás a gyermekek nyavalyáinak megesmerésekről és orvoslásokról. Pest 1794« czímű művében.

---

[1]) III. köt. 562.

Ezeken kívűl uralkodtak még: az *exanthematicus typhus* 1730—34, 1751-ben; a *hurutos láz* febris catarrhalis 1729, 1762-ben, melyről Loew Károly írta: »Historia febr. catarrhalis quae anno 1729 per Europam epidemice grassata est« czímű, 1730-ban Bécsben németűl is megjelent munkáját; a *süly* (scorbut) 1733, 1786-ban és a *hólyagos himlő* (variola) 1711, 1717, 1719, 1721, 1737, 1739, 1740—1742-ben.[1])

A himlő ellen emberi himlőből vett anyag oltása által védekezés Ázsia népeinél régi dolog volt már. Európában Konstantinápolyban 1673 táján honosúlt meg, és *Timoni Emanuel* ottani orvos volt az első, aki azt 1713-ban irodalmilag ismertette. 1715-ben Velenczének smyrnai consula *Pylarini* adott ki róla tanulmányt Angliában Lady Wortley-Montague a konstantinápolyi angol nagykövetnek neje saját családjában szerzett tapasztalatok után ajánlotta 1721-ben. Innen ment át az oltás Éjszak Amerikába. Németországban Hannoverában *Maitland* angol orvos királya parancsára 1724-ben beoltotta Frigyes herczeget. *Wrede Ernest* 1724-ben adta ki Németországban a himlőoltásról a legelső tanulmányt. Ezeket tekintik általában a himlőoltás irodalma terén a legelső munkásoknak, a tehénhimlő-oltóanyag feltalálója, az angol *Jenner Eduard* (1749—1823) legrégibb előzőinek.[2]) Ezen helyen kiválóan tartozunk az igazságnak azzal, hogy ezen a téren a dicsőséget ne engedjük át másoknak. *Raymann Ádám* eperjesi orvos ugyanis a boroszlói orvos-természettudományi társulat évkönyveiben — Tentamen I. pag. 31 stb. — már 1717-ben közzé tette: »Historia variolarum superior. Hungariae et Eperjesini anno 1717

---

[1]) U. ott. 165 és Fekete: Rag. és járv. kórok 50. stb.
[2]) Haeser II. 1069. Baas 567

epidemicae grassantium, earumque origo, per emetica et *inoculationem* curatio«. czímű értekezését. De nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlat terén is megelőzte Európa más népeit. Weszprémi, ezen általában igen megbízható tudósunk, ezt írja róla: »Mielőtt Milady-Wortley-Montague férjével, a követtel Konstantinápolyból Londonba Angliába visszatért és a himlőoltásnak Bizanczban a görögöktől eltanúlt — a chinaiak által már régebben használt — és saját fián szerzett tapasztalat után ismert módjára szigetlakó népét megtanította volna; a mi *Raymannunk* a himlő oltását a görögöktől és örményektől, kikkel örökös érintkezésben és kereskedelmi összeköttetésben állunk, már eltanulta és gyakorolta, amit *Eperjesen most is* (1774) *élő tanúk* és önmagának közleménye bizonyítanak. Hiába való tehát a britteknek azon kérkedése, hogy a himlő oltásra Európa népeit ők tanították«.[1]) Raymannak a himlő oltás terén nálunk követőit nem ismerjük, de orvosaink közől többen írtak a különböző gyógyító módokról: Benkő Sámuel, Fischer Dániel, Neuhold Jakab, Loew András. A védhimlő oltásának irodalmát Bene Ferencz pesti egyetemi tanárnak: »Rövid oktatás a mentő himlőnek eredetéről, természetéről és beoltásáról« Pesten 1802-ben megjelent, latin, német, tót, horvát nyelvekre lefordított és a helytartó tanács által terjesztett műve nyitja meg.

Az újabbkori államéletnek, amelyik eltekintve a rendi kiváltságoktól az összességnek érdekeit vette oltalma alá, kifolyása a *törvényszéki orvostannak* kifejlődése. Az igazságszolgáltatás javítása magával hozta, hogy a bűnügyek vizsgálatánál mind nagyobb szerep jutott az orvosoknak és sebészeknek. Az orvosokat

---

[1]) Weszprémi cent. I. 155.

a közigazgatás és a törvénykezés terén mindinkább szélesedő hatáskörükben tájékoztató irodalom fejlődésének menete mutatja, hol mikor kezdődik a rendszeres orvosi közigazgatás. A XVI. században mindenütt még csak egyes törvények, Németországban az 1507-iki „*Bamberger peinliche Gerichts-Ordnung*“ majd az V. Károly féle 1532-iki „*Halsgerichts-Ordnung*“ azon törvények, amelyeket más államok is mintákúl véve megállapítják az orvosok és sebészek szerepét a gyilkosságok, sebesítések, stb. bűnesetek vizsgálásánál. A rendszeres orvosi közigazgatás és annak irodalma a XVII. század elején Itáliában indúlt meg *Fortunato Fedele* (Fidelis) (1602), *Paolo Zachia* (1621) műveivel. A francziáknál: *Devaux Jean* (1703), a németeknél: *Suevus B.* (1629), *Pfeizer Ján. Mikl.* (1635), *Amman Pál* (1670), *Bohn Ján.* nevezetesebb írók a XVII. században. A XVIII. században ezen irodalom mindenütt nagy lendületet vett. Németországban, amelyik ránk legnagyobb hatást gyakorolt: Alberti M., Teichmeyer H. Fr., Aschenbach Ch. E., Hebenstreit J. E., Brendel J. G., Plattner Ern., Pyl J. Th. és Metzger J. Dán. művei a legkiválóbbak.[1])

Amint a helytartó tanács közigazgatásunk rendezését kezébe vette és figyelmét az egészségügyre is kiterjesztette, nálunk is megindúl az orvosi közigazgatás és a törvényszéki orvostan irodalma. Eltekintve Perlitzy János Dániel és Torkos Justus Jánosnak a kir. kormányhoz ezen tárgyakban intézett számos felterjesztéseiktől, melyek rendesen nagyobb mérvű intézkedésekre vezettek; az orvosoknak közigazgatási és törvényszéki teendőiről rendszeres munkák jelennek meg. Első

---

[1]) Az egész erre vonatkozó irodalom részletesen Haeser II. 1081 stb. Baas 565.

ezen irányban *Perlitzy János Dánielnek*: »Sacra Themidos Hungariae, e medicina illustrata, sive de ratione decidendi, casus forenses, dubiis physicis et medicis obnoxios, manuductio, juri Hungarico, judiciisque provincialibus, comitatensibus et civitatensibus, praecipue, actionibus fiscalibus adcomodata. Budae 1750« czímű munkája. Őt követik: *Canestrini Antal*: »Monita medicopolitica ..... Cassoviae 1776«. — *Huszti Zach Theoph.*: »Diskurs über die medicinische Polizey 2 Bde. Pressburg 1786« — és *Schraud Ferencz* pesti egyetemi tanár: »Aphorismi de politia medica. Auditorum commodo . . . Pestini 1795«, ez az orvosi közigazgatásnak nálunk első tankönyve. Ugyancsak tőle való: »De forensibus judicum et medicorum relationibus« (Pest, Pozsony, Lipcse 1797).

Az 1793 novemb. 22-iki helytartó tanács-rendelet meghagyta a pesti egyetemnek, hogy a következő tanévtől fogva a törvényszéki orvostan (medicina forensis) és az orvosi közigazgatás (politia medica) tanszékének felállításáról gondoskodjék és azontúl ezek is tárgyát képezzék az orvosi szigorlatoknak.[1])

Mióta 1752-ben megalkottatott a tiszti orvosok, sebészek és szülésznők intézménye, létrejött nálunk is a rendszeres *orvosi közigazgatás*. A tiszti orvosok, sebészek és szülésznők kötelesek voltak a gondjukra bízott megyét, illetőleg járást beutazni, személyes meggyőződést szerezni a közegészségügy szükségleteiről, a szegény beteget tartoztak ingyen gyógykezelni és gyógyszerekkel a közpénztár terhére ellátni. A helytartó tanács sokszor lelkükre kötötte a hatóságoknak, hogy a népet világosítsák fel arról, hogy a tiszti egészségügyi személyzet épen a szegényebb néposztály szol-

---

[1]) Linzbauer Cod. III., 1353.

álatára van szerezve. Hogy kitűnjék, mennyire szol-
ál a népnek javára az intézmény, a tiszti orvosok,
ebészek és szülésznők évenkint részletes jelentést ter-
esztettek a helytartó tanácshoz, melyben különösen ki
ellett tüntetni, hány szegény beteget láttak el ingyen
yógykezeléssel és gyógyszerekkel. A járványszerűen
ellépő betegségekről haladék nélkül kimerítő jelentést
ellett tenni, úgy arról is, minő hatással voltak a jár-
ányra vonatkozólag kiadott rendeletek.

A ragályos és járványos betegségek keletkezésé-
iek korlátozását a kir. kormány a köztisztaság eme-
ésével, lápok, mocsárok kiszárításával, az utaknak kö-
ülfásításával, az élelmi szerek egészséges voltára fel-
igyelettel akarta elérni; terjedésüket pedig országos
és helyi határzárral és más szigorú orvosrendőri intéz-
edésekkel korlátozta.

A kór-, szegény és árvaházak fölött a felügyelet
orvosok kezére került. Hirtelen halál eseteinél elren-
teltetett a hivatalos bonczolás. 1788-ban behozatott a
halottkémi intézmény. Mária Terézia és II. József bün-
tető szabályai (Ordo criminalis) korlátozzák a kínzó
vallatást és ha az már nem kerülhető el, a vallatandót
előbb orvosi vizsgálat alá vétetik, gondoskodnak a fog-
ságba kerültek egészségéről, a megbetegedett rabok-
nak ápolásáról. A magzat elhajtást és gyermekgyil-
kolást nem elrettentő büntetésekkel, hanem az emberi
gyengeséget tekintetbe vevő elnézéssel s azzal akarják
korlátozni, hogy a szégyenüket elrejteni akarók részére
menedékházakat terveznek. Megindúl a rendszeres nép-
számlálás, az egészségügyi statisztika.[1])

[1]) Mindezekre vonatkozólag számos rendelet van Linzbauernek sokszor idézett Codex sanitario medicinalis-ában, melyeknek itten részletes felsorolását annál is inkább mellőzhetőnek tartom; mert ugyancsak Linzbauer csoportosítva közli azokat: „A magyar koronaországainak nemzetközi egészségügye“ czímű munkájában.

Bárhova tekintünk ezen intézkedések terén, mindenütt orvosaink buzgó kezdeményezéseivel találkozunk. Felkutatták a közegészségügy bajainak, hiányainak forrását, javaslatokat tettek a bajok orvoslására s ezzel ezen a téren szakadatlan tevékenységre ösztönözték a kormányt, ami nem a legcsekélyebb érdemeik között.

*
* *

Kilenczszáz éven keresztűl kisértük figyelemmel a magyar orvosi rendnek és gyógyászati intézményeinknek fejlődését a természeti ősvallásból vehető gyógyászati elemektől kezdve addig, amíg magyar orvosi tudományról és annak hazai viszonyainknak megfelelő alkalmazásáról szó lehet. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy a XVIII. század végéig egyáltalában nem beszélhetünk magyar orvosi tudományról; mert egyes orvosainknak műveiben van számos hazai vonatkozás; de egészen nemzeti nyelvű és különösen hazánk természeti, politikai és társadalmi viszonyait egészükben tekintetbe vevő magyar orvosi tudomány és gyógyászati intézményeink nem léteztek. Ha egy kissé vissza tekintünk, azt a történeti fejlődés nyomán természetesnek fogjuk találni.

Európai állami életünk első századaiban közművelődésünk fejlődésére irányt adó befolyást nyert két idegen tényező honosúlt meg nálunk: a keresztény egyház és a városokat alkotó német elem. Hosszú időn át ezen kettő volt a vezető a közművelődés terén általában és különösen a gyógyászati intézmények alapításában. Az egyház Rómának, a városokat alapítók behozott ősi törvényeiknek és szokásaiknak hatása alatt állottak, nemzetivé egyik sem lett. A római egyháznak általános nyelve, a latin, egész Európában kizáró-

gos nyelvévé lett a tudományoknak és a középkoron nen is sokáig megtartotta uralkodó állását. Azon lőből, mikor a XIII—XV. században volt egyetemein-en orvosok képzéséről szólottunk, legnagyobb sajná-ıtunkra egyetlen magyarországi orvosi művet sem is-ıerünk, amelyből megtudhatnók, vajjon azon korbeli rvosi iskoláinkon figyelembe vették-e a nemzetünk skorából akkor még kétségen kívűl élénken élő és a ép körében sűrűn gyakorolt gyógyászati elemeket. \zok után, amiket egyetemeink alapításáról, ismert anárairól elmondtunk; a nemzeti elemeknek a taní-ásba bevitelét kizártnak kell tekintenünk. A XV. szá-ad renaissanceismusáról meg épen nem lehet azt fel-ételeznünk.

A mohácsi vész után a Habsburg házzal létrejött ɔolitikai szövetségünk és a reformatiónak hazánkban gyors elterjedése, egyetemeinknek elpusztúlása, hazánk-ıak szétdaraboltatása megakadályoztak abban, hogy a kedvezőbb helyzetben levő nyugati nemzetekkel egy-.dejűleg mi is megkisértsük tudományos életünket és közművelődésünket nemzeti alapokra fektetni. Politikai és vallási életünk legszorosabb kapcsolatba hozott Né-metországgal és Hollandiával s ezen túl alsóbb is-koláinknak berendezése német minták szerint történik, felsőbb tanulmányokra ifiaink Németország és Hollandia egyetemeire mennek és így az ottani tudományos irá-nyok lesznek nálunk is uralkodókká. Mint mindenütt, úgy az orvosi tudományban is érvényesűl ez.

Mindig voltak kiváló orvosaink, akik élénk részt vettek az orvosi tudomány irodalmi mozgalmaiban, de ezek azon általános irányoknak hatása alatt állanak, amelyekben kiképeztettek. A XVI. századtól kezdve mutatkozik némi nemzeti irány. Jordán Tamás ismer-

teti a magyar betegséget, a hagymázt; Balsarati Vitus János magyar nyelven ír chirurgiát, Frankovith orvosi könyvet, Melius Juhász Péter gyógyászati használatra fűvészkönyvet: hanem Balsarátinak könyvét csak nevéről ismerjük, Frankovithéban tudományos szempontból nincs köszönet, Melius meg egészen idegen nyomokon halad. A XVII. században Apáczai Csere János, noha idegen tanokat és nagy általánosságban ad elő, számos régi magyar gyógyászati műszónak fentartása miatt kiváló figyelmet érdemel. Első tudományos magyar orvosi munkának Pápai Páriz Ferencz »Pax corporis«-át tekinthetjük, mint olyant is, amelyik hazai viszonyainkat is szem előtt tartja. A XVIII. században már erősebb a nemzeti irány. Perlitzy János Dániel Mária Terézia királynőhöz egy magyar orvosi kar alapításának érdekében 1751-ben felterjesztett emlékiratában világosan kimondja, hogy Magyarországnak egészségügye nagy károkat szenved annak következtében, hogy idegenekre van bízva, akik sem éghajlatunkat, sem népünket, sem nyelvünket nem ismerik, akik csak nagysokára sokszor igen gyászos következmények árán próbálgatják ki, mit kivánnak a mi különleges viszonyaink. Többen írnak Magyarország éghajlati viszonyairól, élelmi és gyógyterményeiről, ásványvizeiről, gyógyfürdőiről, a népnek életmódjáról, a nálunk fellépő epidemicus és endemicus betegségekről, azoknak nálunk mutatkozott kórtüneteiről és a nép közt szokásos gyógyításmódokról. Maga az orvosi tudomány kezd nemzeti irányúvá lenni.

Az orvosi rend és a gyógyászati intézmények külső történetét illetőleg azt látjuk, hogy tudományosságunk ezen a téren folytonosan lépésről lépésre követi a nyugaton mutatkozó haladást. Magyarországon az orvosok

közéletben mindig kiváló szerepet játszanak. Nagy-becsültetésüket két oknak tulajdoníthatjuk: egyik ma-ınak az orvostannak hasznossága; a másik azon ˌyéni kiválóság, melyet orvosaink a külföldnek ren-ˌesen több egyetemén tanúlva, a legkiválóbb kortár-ˌkkal személyesen érintkezve és rendesen széles isme-ˌtkört, gazdag nyelvismeretet szerezve, hoztak haza. ˌtt találjuk őket a főpapi méltóságokban, a fejedelmi ˌnácsban, a városok consuli és senatori székeiben. ˌkolaügyünk fejlődésének történetére, különösen a pro-ˌstáns egyházakban, iránytadó befolyást gyakorolnak ˌint tanárok, szervezők, alapítók és lelkészek. Kivá-ˌságukra mutat az, hogy egyesek már a szigorlatok ˌtevése előtt jó irodalmi nevet szereznek és haza már ˌint egyik másik tudós társaságnak tagjai térnek. A ˌülföldi egyetemek elismeréssel adóznák nekik, mikor ˌanárokúl, rektorokúl választják. Igaz, hogy egész mű-ˌeltségük és irodalmi munkásságuk latin volt, de ez a ˌort tekintve másféle nem is lehetett, más nyelven se ˌthon, se künn nem értették volna meg őket. Latinos ˌűveltségük azonban nem tette őket cosmopolitákká, ˌreysz Kristóf és fia a külföldön is mindig Pannonius-ˌak vallotta magát és mikor Német-, Franczia-, Angol-, ˌlaszországokban nemzeti nyelveken kezdenek orvosi ˌunkákat írni, magyarúl írottakat már nálunk is talá-ˌunk. A tudományok minden terén találkozunk orvo-ˌaink irodalmi munkásságával és magyar nemzeti iro-ˌalmunk történetében is méltó helyet követelhetnek. ˌA XVIII. században orvosaink dicsősége hanyatlani lát-ˌzik. De csak látszik; mert igaz, hogy a közéletben ˌzerepük nem olyan sokoldalú mint az előtt, de annál ˌelterjesebb hivatásszerű munkásságuk.

Az egészségügyi intézményeket tekintve a szerze-

tesi és városi kór-, szegényházakkal és gyógyszertárakkal épen úgy állunk, mint Európának bármely nyugati állama. Városainknak egészségügyi intézményeit tekintve bízvást mondhatjuk, hogy sok tekintetben előbbre voltunk Németországnál, ahol csak a nagyobb birodalmi városokban látunk olyan fejlődést, aminőt nálunk bármelyik szabad kir. és bányavárosban kimutathatunk. A köznépnek egészségügyi viszonyai itt is ott is egyformán nyomoruságosak a XVIII. századig. Mindenütt csak ekkor kezdik belátni, hogy nem milliók vannak egyesekért, hanem egyeseknek kell lenniök milliókért s a kormányok ügyet vetnek a népre is. Királyainknak és a helytartó tanácsnak a XVIII. században nagy érdemük, hogy az egészségügyet illető intézkedéseiknél nem egyeseknek, de az összességnek javát tartották szem előtt. És ezen intézkedéseknél még az a vád sem érheti őket, hogy csupa idegen intézményeket ültettek át hozzánk. Jellemző erre nézve Mária Terézia királynőnek 1778 decz. 11-iki határozatát, melylyel tudomásúl veszi a m. kir. helyt. tanácsnak azon határozatát, hogy az általa ajánlott 1773-iki osztrák Normativum sanitatis Magyarországon nem hirdettetett ki, hanem csak anynyiban léptettetett életbe, amennyiben az hazai viszonyainknak megfelel. Az intézkedések egész hosszú sorát orvosainknak a hazai viszonyokból merített tapasztalatai alapján tett javaslataik eredményezték. Az 1790—1791-iki országgyűlésen végre megmozdúlt a politikai nemzet is és az egészségügyre vonatkozó véleményei le vannak téve a regnicolaris deputatio javaslataiban.

Mindezen itten összefoglalóan, áttekintett dolgokat röviden érintettem tanulmányom fonalán. Czélom nem volt »kimeríteni mind azt, ami az orvosi tudo-

nányok historiájából Magyarországra vonatkozik«, hanem alapot akartam nyújtani a részletek kidolgozására.

Legyen szabad ezekre nézve egy pár szóval nyilvánítani szerény észrevételemet. Tanulmányom az orvosi *tudomány* fejlődésének menetével csak nagy vonásokban és csak annyiban foglalkozik, amennyiben annak megvilágítására szükséges, hogy lássuk, minő irányokban szerezhettek képzettséget orvosaink. A *magyar orvosi tudomány történetének* megirására csak szaktudós orvosnak lehet vállalkoznia. Igyekeztem mindenütt rá mutatni, honnan meríthető ahoz az anyag. Amenynyire azt ismerem, a magyar orvosi tudomány történetének megirásánál a következők lehetnének az irányt adó pontok:

1. Kik voltak a magyar orvosok közől az orvosi tudomány egyes általános irányeszméinek és az orvostan terén felmerűlt rendszereknek irodalmi művelői, ki melyik rendszernek alapítóját követte? és ezeknek alapján megállapítani: melyek az orvosaink által leginkább követett irányok és rendszerek?

2. A XVII. és XVIII. században Németország orvostudományi folyóirataiban, a tudományos társulatok évkönyveiben és a nevezetesebb tudósok életrajzaiban számos ismertetés és bírálat jelent meg a magyar orvosok műveiről: minő volt ezeknek tudományos értékéről a kortársak itélete?

3. A morbus hungaricus, a cretinismus, a biliosus betegségek és a himlőoltás legelső ismertetői az általános orvosi történetek íróinak és a kortársaknak tanúságai szerint kétségkívűl hazánk fiai voltak: menynyiben mutattak ezek önálló felfogást és minő hatást gyakoroltak korukra?

4. A XVI—XVIII. századok magyarországi szár-

mazású orvostudományi íróinál minő vonatkozásokat találunk hazánk egészségügyi viszonyaira (honi betegségeinkre s azoknak a nép közt szokásos gyógymódjaira, gyógyszereinkre, orvosokra stb.)? Ezeknek alapján

5. meg lehetne állapítani az egyes betegségeknek az általános irányoktól eltérő sajátos magyar therapiáját.

A feladat megoldása nem könnyű ugyan, de nem lehetetlen, tekintve azt, hogy bő anyag áll rendelkezésre.

Művelődésünk története még annyira szegény monographikus feldolgozásban, hogy ha szerény tanulmányom alkalmas lesz egy ilyennek alapjául szolgálni és a részletek kidolgozásában akadnak követőim, az elém kitűzött czél el van érve.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.